



"Du skal have agtelse for dit eget lille legeme"
Barn og unges seksualitet i tekster om oppdragelse
1792-1952

Øystein Skundberg
Avhandling levert for graden
Philosophiae Doctor




Lillehammer '94

Cindy Sherman
Uten tittel/Untitled
1992

Arbeidet er en del av Olympiasamlingen '94
The work is part of the Olympic Collection '94

«Du skal have agtelse for dit eget lille legeme»

Barn og unges seksualitet i tekster om oppdragelse

1792-1952

Øystein Skundberg

Avhandling levert for graden

Philosophiae Doctor

Høgskolen i Innlandet - Lillehammer

© Øystein Skundberg

Doktoravhandlinger ved Høgskolen i Innlandet - Lillehammer

ISSN: 1893-8337

ISBN: 978-82-7184-416-5 (Trykt versjon)

ISBN: 978-82-7184-417-2 (Publisert på nett)

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverksloven eller med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

inn.no

Forsideillustrasjon: Utdrag av Cindy Sherman - Uten navn - 1992. Verket er en del av Olympiasamlingen '94 og henger på Plan 1 på Høgskolen i Innlandet - Lillehammer.

Foto: Gro Vasbotten (forside) og privat (bakside)

Layout og sidebearbeiding: Gro Vasbotten/Høgskolen i Innlandet - Lillehammer

Trykk og innbinding: Flisa Trykkeri A/S

SAMMENDRAG

Avhandlingen er en analyse av hvordan sakprosa om barneoppdragelse, sunnhet, moral og familieliv utgitt i Norge i perioden mellom 1792 – 1952 fremstiller og konstruerer barn og unges seksualitet, seksuelle uttrykk, følelser og handlinger. Det metodologiske utgangspunktet er historisk diskursanalyse delvis bygget på diskursteoretiske begreper fra Norman Fairclough og Ruth Wodak. Vitenskapsteoretisk er avhandlingen derfor en konstruktivistisk analyse. Michel Foucaults teori om seksualitet som vitensform og hans pastoralmaktbegrep blir brukt i fortolkningen av tekstene. Avhandlingen forsøker å vise hvordan både etiske og vitenskapelige doktriner, normer og diskursive praksiser som ble anvendt i omtalen av barn og unges seksualitet ble både styrt av historiske, kulturelle og vitenskapelige kontekster, som fremveksten av borgerskapet, medisinske gjennombrudd, religiøse konflikter og lærernes og legens voksende status i det 19. og begynnelsen av det 20. århundre.

Videre vil den også forsøke å vise at kildetekstene også reflekterte forfatterens fagdisiplin eller profesjon, slik at vi med Faircloughs begrep kan snakke om separate *diskursordner* der tekstene kan kategoriseres ut fra sine svar på etiske, epistemologiske og ontologiske spørsmål om barnets seksualitet. I perioden fra 1792 – 1902 isolerer jeg en teologisk, en medisinsk og en pedagogisk diskursorden. I perioden 1902 – 1952 påvirker freudianisme og psykoanalyse i stadig økende grad diskurser om oppdragelse, barn og seksualitet slik at en ny diskursorden oppstår. Avhandlingen legger også vekt på språklige, retoriske og diskursive virkemidler, som intertekstualitet og metaforer.

ABSTRACT

This dissertation is an analysis of the ways in which instructive literature on child rearing, health, morality and family life published in Norway 1792 – 1952 frames and constructs children and young people's sexuality; their sexual expressions, behaviours and emotions. Methodologically, it is a historical discourse analysis partly based on theoretical concepts from Norman Fairclough, Ruth Wodak, and hence a constructivist analysis. Michel Foucault's theory of sexuality as a particular form of knowledge and his concept of pastoral power are used in the interpretation of the source texts. The dissertation attempts to show how changing historical, cultural and scientific contexts shaped the norms, doctrines and discursive practices of conceptualizing sexuality. Among these contexts were the emerging bourgeoisie, the breakthroughs of medical science, religious turmoil and the growing status of educators and physicians in the 19th and early 20th century. Furthermore, it shows that these texts also reflected the academic discipline or profession of their authors, so that the source texts can, using a term coined by Norman Fairclough, be categorized in separate orders of discourse that differed in their answers

to ethical, epistemological and ontological questions about children's sexuality. Three orders of discourse can be distinguished in the period 1792 – 1902: A theological, a medical and a pedagogical order of discourse. In the years 1902 – 1952 the influence from freudianism and psychoanalysis is so significant in publications about child rearing and sexuality that these tendencies constitute a new order of discourse. Within these, I also focus on linguistical, rhetorical and discursive devices such as intertextuality and metaphors.

TAKK TIL -

- min bunnsolide og alltid vennlige veileder og gode kollega professor Harald Thuen, for sin helt uvurderlige og rause støtte til arbeidet med denne avhandlingen, for å ha delt av sin lange erfaring, kompetanse og enestående oversyn over fagfeltet, for sin usvikelige tro på at stoffet var faglig verdifullt helt siden jeg begynte å skrape i overflaten av temaet, og ikke minst for sin tydelige og faste støtte i den kronglete siste fasen frem til den endelige godkjenningen.

- personalet på Nasjonalbiblioteket, på Universitetsbiblioteket, men i særdeleshet personalet på biblioteket på Høgskolen i Innlandet Lillehammer - og i særdeles særdeleshet bibliotekar Kristin Sandvik, for sitt svært kompetente og omfattende arbeid med å rydde opp i avhandlingens kilde- og litteraturlister.

- Kathinka, for mye - men blant annet for sterkt klarsyn og lojal støtte helt til målstreken.

INNHALDSFORTEGNELSE

Sammendrag

Abstract

Takk til

1	Forskningsområde og forskningsspørsmål	1
1.1	Hovedspørsmål	2
2	Barn og seksualitet som idéhistorisk tema	3
2.1	Barns seksualitet som grensemarkering	3
2.2	Seksualitet som handlinger eller tilstand	5
3	Annen forskning	7
4	Historiske og analytiske avgrensninger	15
4.1	Periodisering	15
4.2	Kilder	19
5	Teoretisk fundament og grunnforutsetninger	23
5.1	Hvorfor Foucault (igjen)?	24
5.2	Viktige Foucault-begreper	24
5.2.1	Seksualitet som vitensfelt	25
5.2.2	Makt	26
5.2.3	Disiplinering	28
5.2.4	Pastoral makt	29
5.2.5	Biopolitikk	31
5.2.6	Undertrykkeshypotesen	33
5.3	Profesjonsbegrepet	35
6	Diskursteori	37
6.1	Intertekstualitet	37
6.2	Diskursorden	39
6.3	Handlingsfelt	40
6.4	Hegemoni og diskursiv kamp om autoritet	41
7	Avhandlingens metode	45
8	Profesjoner, disipliner og diskursordner i det 19. århundre	49
9	Seksualmedisin som grunnlag for forståelse av barne- seksualitetens diskurser i det 19. århundre	55
9.1.1	Patologisering av småbarnsseksualitet	57

9.1.2	Norske leger og kontinental seksualmedisin	59
9.1.3	Humoralpatologien	60
9.1.4	Pirrelighet og diett	67
9.1.5	Mannlig og kvinnelig seksualdrift	69
10	1792 – 1853: På teologiens grunn	75
10.1	Det norske bokmarkedet mot overgangen til 1800-tallet	76
10.2	Den pedagogiske diskursorden og rasjonalismen	78
10.2.1	Pedagogikken og den «legemlige oppdragelse»	81
10.3	Fredrik Julius Bech: <i>Veiledning til at opdrage en sund, fornuftig, duelig og lykkelig Afkom</i> (1792)	87
10.4	Kristen ortodoks oppdragelsesideologi	94
10.4.1	Arvesynden: Et viktig kristent oppdragelsespremiss	97
10.5	Den teologiske diskursorden 1792—1853	100
10.6	Oppsummering	106
11	1853 – 1902: Pedagogikken mot det sekulære og empiriske	109
11.1	Borgerlig oppdragelsesideologi	109
11.1.1	Lydighet og selvbeherskelse	110
11.1.2	Tjenerskapet og barnet	112
11.1.3	Sosial smitte	113
11.2	Den pedagogiske diskursorden om barn og seksualitet	115
11.2.1	Lærernes mandat for seksualopplysning	117
11.2.2	Andreas Faye: <i>Almuskolen eller Vink til at opdrage og undervise Børn ...</i> (1853)	119
11.2.3	Faye og påvirkningen fra Curtmann	122
11.2.4	Andreas Martinus Feragen: <i>Hjem og Skole</i> (1875)	123
11.3	Den teologiske diskursorden om oppdragelse og seksualitet 1853—1902	127
11.3.1	S. C. Kapff: <i>Advarsel fra en Ven af Ungdommen</i> (1861)	129
11.3.2	Pastoral bekjennelse og det pietistiske omvendelsesøyeblikk	131
11.3.3	Fokus på synden	133
11.3.4	I kamp mot verden	137
11.3.5	Kristen oppdragelsesdiskurs avgrenses til deloffentligheten	140
11.4	Den medisinske diskursorden om oppdragelse og seksualitet	142
11.4.1	Profesjonens status	142
11.4.2	Sosialhygienens og arvelærens: Medisinske innramminger av seksualiteten	146
11.4.3	Den medisinske vendingen i oppdragelsesfeltet	153
11.4.4	Sedelighetsdebatten på 1880-tallet	156

11.4.5	Ove Guldberg Høegh: <i>Om sundhedsplejen i almueskoler</i> (1862)	159
11.4.6	Fredrik Klaveness: <i>Befrielsen ...</i> (1888) og <i>Hvorfor lenger skjule det for de unge?</i> (1892)	162
11.4.7	Seved Ribbing: <i>Om den Sexuele Sundhedspleie og nogle af dens ethiske konsekvenser</i> (1889)	166
11.4.8	Sigvard Madsen: <i>Om Kjønslivet, væsentlig fra lægens synspunkt</i> (1895)	170
11.5	Det sjette bud: Seksualundervisning i skolen	171
11.5.1	Harald Arnesens foredrag på skolemøtet i 1885	172
11.5.2	Som tema i kristendomsfaget	175
11.5.3	Som tema i naturfag	176
11.5.4	Som (ikke-)tema i helselære	178
11.6	Åpen tale: Kontroversen rundt Skard og Klykken	179
11.6.1	M. Skard: <i>Hvad vi bør sige til vore børn om kjønslivet</i> (1898)	180
11.6.2	O. Klykken: <i>Fars og mors undervisning om kjønsforholdet</i> (1898)	182
11.6.3	Pedagogene som aktører i sedelighetsarbeidet	186
11.7	Fra det <i>fordervede</i> til det <i>uferdige</i> barnet: Naturalismen erstatter arvesynden hos pedagogene	190
11.8	Oppsummering	195
12	1902 – 1952: Medisinen og pedagogikken gjør felles sak	199
12.1	Aksel Arstal (red.): <i>Forældre og Børn</i> (1902)	201
12.1.1	Fem artikler fra <i>Forældre og Børn</i>	204
12.2	Sosialhygienearbeidet i familien og skolen	210
12.2.1	Legene, lærerne og foreldrene	211
12.2.2	To sosialhygieniske tekster: Ågot Gjems Selmer (1902) og Mathias Greve (1904)	212
12.2.3	Politisk seksualopplysning og kvinnesak	217
12.2.4	Kristiane Skjerve: <i>Sundhedslære for unge kvinder</i> (1916)	220
12.3	Pedagoger: Åndelig dannelse og kroppslig vekst	223
12.4	Den psykoanalytiske diskursorden om oppdragelse og seksualitet	227
12.4.1	En ny og separat diskursorden om barns og unges seksualitet? ..	227
12.4.2	Moderne seksualvitenskap	229
12.4.3	Freud og barneseksualiteten	230
12.4.4	Psykoanalysen i Norge	232
12.4.5	Psykoanalysen og barns kunnskap om seksualitet	235
12.4.6	Harald Schjelderup: <i>Nevrose eller sunnhet</i> (1937)	237

12.5 Barnepsykologien	239
12.5.1 Karen Grude Koht og Åse Gruda Skard	241
12.5.2 Pedagogisk psykologi: Erling Kristvik	243
12.5.3 Oversatt barnepsykologisk litteratur: Nancy Kobros liste og Anne Marie Nørvigs bok	244
12.6 Sosialmedisinen, Karl Evang og <i>Populært tidsskrift</i>	245
12.6.1 Evangs krets	245
12.6.2 Forståelsen av onani i <i>Populært Tidsskrift</i>	246
12.6.3 Opplysning som opprør	248
12.6.4 Kritikk mot småbarnsopplysningen	250
12.6.5 Sosialmedisinen og vitenskapelig tyngde	251
12.7 Hygienebevegelsens grenseoppgang mot sosialmedisin	253
12.8 Kristenliv og kulturpessimisme	255
12.8.1 Familiemoralen og familiens beskytteransvar	255
12.8.2 Ole Hallesby og sedelæren	260
12.8.3 Ingrid Olsen og Gunhild Johnson: <i>Unge piker i overgangsalderen</i> (1944)	261
12.8.4 Carsten Nielsen og Sophus Norborg: <i>Gutter i overgangsalderen</i> (1941)	263
12.8.5 Albert Christiansen: <i>De unges sjeleliv i overgangsårene</i> (1946) ...	264
12.9 Medisinen og hygienens som statlig seksualpedagogikk	265
12.9.1 Otto Lous Mohr: <i>Forplantningslæren</i> (1933)	266
12.9.2 Marianne Rumohr: <i>Forplantningen: hjelpebok i seksualundervisning for lærere og foreldre</i> (1948)	268
12.10 Benjamin Spock: <i>Barnet. Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse</i> (1952)	269
12.11 Oppsummering	272
13 Konklusjon	275
13.1 Hvordan kan kildene sorteres i diskurser og diskursordner?	275
13.1.1 Den teologiske diskursorden	276
13.1.2 Den medisinske diskursorden	277
13.1.3 Den pedagogiske diskursorden	279
13.1.4 Den psykoanalytiske diskursorden	281
13.2 Kildenes temaer og problemområder	282
13.3 Språklige og retoriske virkemidler i oppdragslitteraturen?	285
13.3.1 Metaforer for lyst	285
13.3.2 Samtalen	289
13.3.3 Fortielsen	296

13.3.4 «Seksualitet» og «drift» som flytende betegnere	298
13.4 Teoritradisjoner og endringer?	303
Kilder	307
Litteratur	325

1 FORSKNINGSOMRÅDE OG FORSKNINGSSPØRSMÅL

Temaet for denne avhandlingen er fremstillingene av barn og unges seksualitet i oppdragelsestekster og andre beslektede sakprosattekster tilgjengelige og utbredt i Norge i perioden 1792 – 1952.

Med oppdragelsestekster menes saktekster som skulle opplyse, instruere og veilede om barneoppdragelse, barnestell, danning og undervisning av barn og deres sunnhet og helse. Disse var primært beregnet på foreldre, pedagoger og andre med ansvar for oppdragelsen av og omsorgen for barn. Utvalget og avgrensning av tekstene vil bli utdypet i kapittel 4. Avhandlingen ønsker å vise hvordan forståelsen av seksualiteten og forklaringsene på opphav, funksjon og konsekvenser av dens praksiser hos barn og unge har endret seg historisk – men at det ikke er tilstrekkelig å analysere slike tekster som en enkelt *lineær* kronologisk utvikling fra en tradisjonell til en moderne seksualitetsforståelse, fra en medisinsk til en psykologisk eller fra en religiøs til en sekulær. Den store mengden utgivelser som tar opp dette temaet og den relativt store utbredelsen de hadde gjør det mer interessant å se om de kan sorteres i *parallelle historiske diskurser*. Disse parallelle diskursene oppstod på bakgrunn av faglige og samfunnsmessige tendenser. Forfatterne av tekstene betraktet gjerne barns oppdragelse som sitt vitenskapelige, moralske eller politiske ansvar. Derfor mener jeg at diskurser om barns seksualitet som oppstod som resultat av fremveksten av eller den økende statusen til en fagdisiplin eller en vitenskapelig retning kan betraktes som deler av samme *diskursorden*. Dette begrepet vil bli definert senere.

Hvorfor akkurat seksualitet? Fordi få andre temaer har vært så insisterende til stede i mange hundre år med instruktive tekster om oppdragelse, sunnhet, moral og samfunn. Hvis man forutsetter at tekstene sier noe om hvilke sider ved barn og unge som var verdt å legge spesielt arbeid i, av hensyn til deres egen helse, lykke og arv til fremtiden, har barns seksualitet alltid vært ansett som et viktig intervensjonsfelt. I fremveksten av den borgerlige familien gjennom 1800-tallet var barns seksualitet et av de problemområdene som *ikke* ble omfattet av den romantiseringen som preget denne familieideologien (Bailey 2015; Zelizer 1985), derfor sto barnets kjønnsliv som et særegent felt som tradisjonelt hadde vært tillagt store medisinske og moralske konsekvenser dersom den utfoldet seg feil.

En konstruktivistisk tilnærming gjør det mulig å se hvordan kildenes fremstilling av oppdragelse og seksualitet var situerte produkter av historiske, kulturelle og vitenska-

pelige kontekster, altså at forståelsen av tilsynelatende universelle biologiske fenomener knyttet til barndom og kropp fikk sitt betydningsinnhold gjennom tekstene skrevet om dem. Seksualiteten er biologisk, men kroppen i seg selv «taler ikke noe tydelig språk, gir ingen instruksjoner, påbyr ingenting, forbyr ingenting» sier Halvor Fosli (1997, s. 44) i sitt argument for at et historisk blikk på seksualitet må være konstruktivistisk. Dette er altså ikke først og fremst en studie av praksiser eller holdninger, men av hvordan idealer og premisser ble konstruert gjennom tekst.

1.1 Hovedspørsmål

Avhandlingens hovedproblemstilling er

Hvordan ble barn og unges seksualitet fremstilt og fortolket i opplysende saktekster om oppdragelse, sunnhet og moral 1792 – 1952?

Med forskningsspørsmålene

1. Basert på fellestrekk i forfatterens fagtilhørighet og vitenskapelige og moralske bilde av seksualitet, hvordan kan kildene sorteres i diskurser og diskursordner?
2. a) Hvilke temaer eller problemer fokuserer tekstene mest på, og
b) hvilke retoriske og språklige virkemidler anvendes for å beskrive, forklare eller legitimere dem?
3. Hvilke tradisjoner kan man knytte de teoretiske og moralske modellene av seksualitet til, og når endret disse tradisjonene seg?

2 BARN OG SEKSUALITET SOM IDÉHISTORISK TEMA

2.1 Barns seksualitet som grensemarkering

I denne avhandlingen vil barns seksualitet bli betraktet som et historisk situert og konstruert tema, ikke som et universelt psykologisk eller fysiologisk tema. Det er kildenes fortolkninger av de psykologiske og fysiologiske sidene som jeg ønsker å beskrive, og ikke de subjektive erfaringer som barn eller foreldre hadde.

Bailey (2015) hevder at seksualitet, i den vestlige verden, er den definitive kulturelle grensen mellom barndom og det voksne livet, mellom barndommen og hva det måtte være som kommer etter. Fysiologisk seksuell pubertet definerer grensen mellom barndom og kroppslig modenhet. Sex markerer grensen mellom akseptabel barnslighet og voksne handlinger. Seksuell kunnskap markerer grensen mellom uskyldighet og vitende, mellom bråmodenhet og fordervethet. Disse grensene er uklare og historisk situerte, og det er nettopp denne oppdelingen som kobler barndommen til seksualiteten. Hele konstellasjoner av sosiale praksiser har oppstått for å beskytte barnet mot seksualiteten generelt og voksen seksualitet spesielt, ikke bare i betydningen overgrep, men i den forstand at barnets tanker, følelser og handlinger ligner på den voksnes. I vestlig kultur mener Bailey at man gikk fra en modell der barnet var fordervet av arvesynd til en sentimental oppfatning av at barnet var uskyldig, og at seksuell uskyldighet var en grunnleggende egenskap ved barndommen. I den borgerlige familien ble uskyldigheten selve barndommens kjerne, og når arbeiderklassens barn var «langt fra engleaktige», ble dette sett på som et resultat av miljøet og ikke av barnets natur. Industrialisering og urbanisering distanserte også barn fra den naturlige omgangen med dyr, slik at mange borgerlige barns hverdag ble rensert for en naturlig eksponering for forplantningens mysterier (jfr. også Marcus 1966). Idéhistorikeren George Boas skrev i *The Cult of Childhood* (1966) at det moderne barndomsidealet «helliggjorde» den barnlige uskyldigheten og satte likhetstegn mellom det primitive og det rene hos barnet slik at barnets atferd og handlinger ble tillagt en nesten metafysisk verdi i seg selv. For å bevare disse egenskapene mener Boas at barndommen ble «halt» ut inn i voksenlivet. Det barnlige skulle bevares så lenge som mulig fordi barnlige karaktertrekk var i seg selv viktige. I en omtale av Boas' bok påpeker imidlertid Julius Elias at Boas overser seksualitetens funksjon i dette barndomsbildet, nemlig at den en gang markerte overgangen mellom barn og voksen – *uavhengig* av alder. I Shakespeares *Romeo og Julie* er Julie tretten år gammel, og både hennes familie

og Romeo ønsker at hun skal «bli en kvinne», altså bli gift og debutere seksuelt med en mann. På Shakespeares tid var dette den normale orden, og den lave alderen vakte ikke samme reaksjon som når den trettenårige hovedpersonen i Vladimir Nabokovs roman *Lolita* fra 1955 var en seksuelt aktiv aktør og objekt i romanen (Elias 1967). Den førmoderne barndommen tok brått slutt med seksuell debut, og det var ingen grunn til å forlenge den, fordi barnlig uskyld og uvitenhet da ikke hadde noen romantisk verdi i seg selv. Det viktigste var å bli raskt voksen og gift. Bailey (2015) sier at før slutten av det 18. århundre var barns seksualitet et marginalt tema i den moralsk instruktive litteraturen. Det klassiske argumentet for at slike ting var ufarliggjort er beretningen om barneprinsen Ludvig XIII av Frankrike (først nevnt hos Phillippe Ariès, 1980). Hofflegen Jean Héroard beskrev i sin dagbok i 1602 hvordan hoffdamene moret seg over den svært lille prinsens ereksjon og spøkte med hans fremtidige omgang med den spanske prinsessen han var tiltenkt. Bailey påpeker at denne frilynte omgangen kanskje ikke var representativ, men likevel et eksempel på at koblingen barn og seksualitet ennå ikke var vitenskapelig og moralsk problematisk. Det er endatil mulig å finne tekster som mener masturbasjon for ungdom er sunt, som *The Haven of Health* fra 1596. Fra kirkenes side hadde masturbasjon derimot vært mistenkeliggjort siden Augustin. Jo mer uskyldig barnet ble fremstilt i oppdragelseslitteraturen, jo mer abnorme, degenererte og patologiske anså man de barna som ikke oppfylte denne normen om uskyldighet. Samtidig ble barndommens uskyldighet beskyttet gjennom redningsbevegelser og statlige tiltak. Sommerville (1982) viser hvordan en større oppmerksomhet ble viet behandlingen av barn i skoler og familier, og at fremveksten av det romantiske idealet om barnets uskyld også omfattet en «fiendtlighet» mot kulturen, eller i beste fall en dyp skepsis, noe Sommerville mener vises både i Rousseaus *Émile* og i de mange viktorianske romanene der barnet er helten. Ved at lovgivningen og frivillige borgerlige beskyttelsesorganisasjoner begynte å verne barn mot alle typer misbruk, også seksuelt, ble barnets status omdannet. Dansk-norsk seksuallovgivning endret seg fra det 18. århundre, i retning av at handlinger ble straffbare ikke fordi de var en synd mot Gud, men fordi de rammet en person eller gikk i mot det hensiktsmessige for samfunnshygiene og den offentlige moral. *Alder* kom også inn som et kriterium i kriminalloven av 1842. Den gamle loven tilla ikke alder noen betydning i sin vurdering av overtredelser, enten det var leiermål, voldtekt eller blodskam. Dermed oppstod seksuelle overgrep mot barn som en rettslig kategori (Stoa 2010, s. 17).

Bailey (2015) påpeker at de fleste fremstillinger av barndommens historie bygger på at barndommen ikke har en naturgitt definisjon eller avgrensning, men at akkurat når det gjelder seksualitet begynner grensen mellom barndom og voksenliv å føles mer absolutt. Barndommen har alltid vært beskrevet som helt atskilt fra voksen seksualitet, men den nøyaktig aldersgrensen har gjerne vært sosialt og historisk betinget. Bailey mener at selv en konstruktivistisk historiker må trekke etiske skillelinjer, for eksempel når det gjelder seksuelle overgrep mot barn. Det kan ikke kun vurderes relativt til en historisk kontekst

(altså hvordan det ble betraktet i samtiden), men som etisk forkastelig uansett tid og sted.

2.2 Seksualitet som handlinger eller tilstand

WHO definerer seksualitet som «a central aspect of being human throughout life and encompasses sex, gender identities and roles, sexual orientation, eroticism, intimacy and reproduction. It is experienced and expressed in thoughts, fantasies, desires, beliefs, attitudes, values, behaviours, practices, roles and relationships» (WHO 2011, ix). I sexologien i dag er seksualitet «en integrert del av det å være kvinne, mann eller barn. Det er et grunnleggende behov og et aspekt ved menneskelig væren som ikke kan skilles fra andre deler av livet. [...] Det er en energi som motiverer oss til å søke kjærlighet, kontakt, varme og intimitet» (Almås & Benestad 2017, s. 46). Dette er eksempel på *moderne* fortolkninger av begrepet seksualitet. Slike definisjonen er altomfattende og heldekkende, og fremholder at seksualitet blir uttrykt i alle sider av mennesket, og dermed *er* mennesket sin seksualitet. Individet blir formet av den, og ikke omvendt. Det går ikke an å avgrense seksualitet til å bare handle om f. eks. samleie eller voksen seksuell atferd, til et kjønn eller en kjønnskombinasjon. Uklarheten i en slik vid definisjon kan begrenses hvis man reduserer «seksualitet» til å bety fysiske og psykiske opplevelser knyttet til kjønnsorganene, men selv ikke da har vi egentlig definert kjernen i den moderne forståelsen av seksualitet. Jeffrey Weeks (2010) og Richard Sennett (1978) mener det er forskjell på den moderne og den «førmoderne» forståelsen. Både Weeks i *Sexuality* (2010) og Sennett i *The Fall of Public Man* (1978) skisserer en vesentlig forskjell mellom den «moderne» og den «førmoderne» *fremstillingen* – altså i diskursive og institusjonelle praksiser, ikke hva folk praktiserte eller hva de tenkte om det (Halperin 1998). Den førmoderne modellen av seksualiteten var at den var enkeltstående *handlinger* man enten valgte, ble forført til eller ble utsatt for. Den moderne modellen er at den konstituerer vårt indre vesen, en manifestasjon på vår essens, hvem vi *er*. Ordet «seksualitet» fikk sin nåværende betydning i andre halvdel av 1800-tallet. Det betegnet nå de personlige seksuelle følelsene som skiller en person fra en annen («min seksualitet») samt at den (som Weeks sier) antyder en «mystisk essens» som gjør at vi trekkes til hverandre. Sennett mener 1800-tallets viktorianere også opererte med et begrep om en seksualitet som bestod av handlinger man utførte, om enn under et knugende teppe av skam, sykeliggjøring eller fortielse. Derfor kunne 1800-tallsmennesket «lære» av erotikken, og forme, tøyte eller endre den, fordi den lå utenfor selvet, det var ekspressive handlinger, ikke en ekspressiv tilstand. I dag, mener Sennett, «lærer» vi ingenting av seksualiteten vår, fordi den utgjør deler av selvet vårt, og kan ikke betraktes som noe utvendig fra det. Når seksualiteten er uttrykk for hvem vi er, definerer vi oss selv ut fra den; «We unendingly and frustratingly go in search of ourselves through the genitals», skriver Sennett (1978, s. 7). Kategoriene som da oppstår er svært tydelige, med klart avgrensede kriterier for både seksuell identitet

og med klare etiske grenser for sunt/usunt, lovlig/ulovlig eller naturlig/unaturlig, fordi vår seksualitet er en konstant tilstand. Denne endringen, kontrasten eller bruddet er det også Michel Foucault (1995) beskriver når han hevder at den homoseksuelle ble konstruert som egen mennesketype i det 19. århundres medisin, eksemplifisert ved den tyske psykiateren Carl von Westphals artikkel *Die Konträre Sexualempfindung* fra 1869. Også hos Foucault beskrives endringen som at seksualitet går fra å oppfattes som ytre, valgte handlinger til å bli en mennesketype, en personlighet – på samme måte som hos Weeks og Sennett sier han altså at individet blir definert ut fra handlingene men fratras evnen til å velge dem selv. Halperin (1998) sier Foucaults tese har blitt kritisert og misforstått, men at det like fullt skjedde noe i det borgerlige Europa mellom slutten av det 17. og begynnelsen på det 20. århundre: Seksuelle roller, seksuelle objektvalg, kategorier, praksiser og identiteter ga seksualiteten en sosial funksjon, den ble definerende for det moderne selvet og definerende for tanken om normalitet. Eder (2004) finner dette i opplysningstidens seksualmedisin og antionanilitteratur, som fra den kristenmorske problematiseringen (at onani var en syndig, men selvvalgt handling) gikk over til en patologisk problematisering (at onani var uttrykk for at individet ikke hadde kontroll over sin «natur», «drifter» eller innerste tilbøyeligheter).

Før psykoanalysens gjennombrudd i Norge ble barns seksualitet betraktet som noe formbart, fordi det naturskapte begjæret i tråd med Sennets forståelse var noe som lå *utenfor selvet* (altså ikke nødvendigvis udelelig fra barnets personlighet) og som kunne håndteres med pedagogiske metoder: Seksualiteten kunne avlæres, underkastes viljen og selvbeherskelsen eller holdes tilbake mens individets øvrige personlige utvikling pågikk. På samme måte som barnets utbrudd av aggresjon var seksuell atferd forventet, i det minste innenfor smale rammer for hva som var «naturlig», hvor alt som lå utenfor disse rammene var moralsk fordervet eller medisinsk patologisk. I dag opererer sexologi med det premisset at «mennesket er seksuelle fra fødsel til død», og bygger på at f. eks. guttefostre kan ha ereksjon i mors mage, de kan bli født med ereksjon, og at man da regner med at også jentespebarn har seksuelle reaksjoner som skjedelubrikasjon. Observasjoner har også vist at spebarn kan stimulere kjønnsorganene til orgasme fra før de er ett år gamle (Almås & Benestad 2017, s. 109). Dette er likevel bare ytre observasjoner, som ikke er historisk betinget, men fortolkningene og forklaringene av dem er.

3 ANNEN FORSKNING

Avhandlingen bygger på tidligere forskning fra seksualitetshistorie, sosial- og familiehistorie, og i noe mindre grad medisinsk, religions- og pedagogisk historie. Jeg vil gi et raskt overblikk over det jeg betrakter som de viktigste studiene og tekstene på disse feltene og som igjen begrunner mitt prosjekt. De er valgt ut gjennom sitt tema og sine problemområder, sin utbredelse som referanser for andre studier, og sin relevans for min studie.

Hovedtemaet for seksualitetshistorie er langt på vei studiet av *tekster* om seksualitet. Tekster om seksualitet har ingen mulighet til å tjene som historiske kilder for praksiser, men for oppfatninger, teorier, holdninger, normer og meninger. Det underbygger et konstruktivistisk historisk premiss, altså er det sikreste vi kan si om seksualitet hva som er skrevet om den. Kritisk fortolkning av tekster om seksualitet er blitt gjort så lenge det har eksistert slike tekster. Selv de første medisinske og moralske utgivelsene dukket opp på 1600- og 1700-tallet ble møtt med motstand og anklager om løgn, overdrivelser og kvakksalveri. Imidlertid bygde denne kritikken på at det fantes sannheter om seksualiteten, og at man kunne komme frem til disse sannhetene ved hjelp av religionen eller vitenskapen. Sexologiens pionérer, som Havelock Ellis, Sigmund Freud eller Magnus Hirschfeldt, beskrev også hvordan seksualitet tradisjonelt hadde blitt fremstilt, samt norske medisinere og psykoanalytikere. Det er likevel de deskriptive og fortolkende arbeidene om dette feltet jeg har lagt vekt på – studier som beskriver hvordan idéer ble uttrykt i tekst, og oppstiller hypoteser om hvordan og hvorfor disse idéene oppstod og endret seg. En av de første var René Spitz' «Authority and Masturbation: Some Remarks on a Bibliographical Investigation» (1953), der han analyserte til sammen 559 bøker og tekster fra starten av 1700-tallet frem til ca 1940 som problematiserte onani. Spitz' mest interessante bidrag er hans kategoriseringer av tekstene. Han viser hvilke behandling for å forhindre onani som kildene anbefaler oftest i forskjellige perioder og i ulike land (dietter, vannkurer, kirurgi, fysiske hindere, oppdragelsesteknikker og det han kaller «progressive metoder»). Videre sorterer han tekstene etter de fagområdene forfatteren kom fra, med en hovedinndeling i psykiatri og medisin på den ene siden og psykologi, psykoanalyse og pedagogikk på den andre. Han mener faglitteraturen sluttet å patologisere onani hos barn omtrent 1940. Den neste vesentlige teksten er Edward H. Hares artikkel «Maturbatory Insanity: The History of an Idea» (1962). Hare var psykoanalytiker og ville gi en oversikt over den medisinske og psykiatriske konstruksjonen av onani som patologisk, fra starten av det 18. århundre. Han mener man må se denne

tradisjonen i sammenheng med fremveksten av puritanismen i England og borgerskapet i Frankrike, og konsentrerer seg mest om hvordan den *psykatriske* versjonen av denne doktrinen ble dannet. Han mener den fikk et langt liv på grunn av tre faktorer: konservative trekk i kulturen, en motvilje mot medisinsk skepsis (altså at enhver hypotese er bedre enn ingen hypotese) og logiske feil i argumentasjon om årsak og virkning. Han mente forestillingen om onani som skadelig døde ut på 1930-tallet, basert på analyse av amerikansk psykiatrisk litteratur.

Victoriatidens motsetninger mellom den urbane middelklassekulturens moralsyn og vitenskapens konstruksjoner av seksualitet som et naturvitenskapelig fenomen var tema i f. eks. Steven Marcus' *The Other Victorians* (1966) og Peter Gays *The Bourgeois Experience. From Victoria to Freud* (1985), i tillegg til Michael Masons verk *The Making of Victorian Sexuality* (1994). Her viser de på forskjellige måter hvilken rolle seksualiteten fikk i skjæringspunktet mellom den borgerlige familiesfæren og medisinske teorier. Gay viser at viktariatiden hadde et mer variert syn på kvinnelig seksualitet enn det man kan få inntrykk av gjennom de mest kjente kildene, og Mason peker på at det 19. århundre vekslet mellom liberalisering og puritanisme, styrt av økonomiske opp- og nedturer og fremveksten av evangeliske vekkelse. Han omtaler også hvordan kvinnebevegelsene, de ny-malthusianske prevensjonstilhengerne og konservative samfunnskrefter forholdt seg til seksualmoral. Disse arbeidene er tett knyttet til britisk 1800-tall, og kan ikke uten videre overføres til norske forhold. De tjener likevel til å vise at den borgerlige offentligheten var både nyansert og opplyst, selv innenfor rammene av puritanske idealer. F. eks. Gay (1985) bruker mange eksempler fra dagbøker og skjønnlitteratur. Flere seksualitetshistoriske arbeider kom på 70-tallet. Ben Barker-Benfields *Horrors of the Half-Known Life* (1976), som fokuserte på oppfatningen av kvinnelig seksualitet på 1800-tallet i USA, Robert Neumanns artikkel «The priests of the body and masturbatory insanity in the nineteenth century» (1978), som med referanse til Barker-Benfield, Spitz og Hare argumenterer for at endringer i synet på seksualitet gjenspeilet både samfunnsmessige og vitenskapelige endringer, samt at masturbasjonsangsten var et typisk middelklassefenomen som ble benyttet for indre overvåking. Den hypotesen er bare en av mange for å forklare anti-onaniengstelsen, men Neumann peker på det samme som flere andre, at denne utbredte engstelsen må tolkes i lys av den konteksten bøkene var skrevet i og for, og at de symboliserer noe annet og mer enn sitt konkrete innhold.

Det som imidlertid skulle bli kanskje den mest sentrale teoretiske tekst om dette feltet, var Michel Foucaults *Seksualitetens historie*, et trebindsverk der første bind, *Vilje til viten*, kom på fransk i 1976 (engelsk 1978, norsk 1995). I løpet av få år ble *Vilje til viten* en svært viktig inspirasjonskilde for studier som nettopp så på den vitenskapelige kunnskapsproduksjonen om seksualitet som et overvåkings- eller maktfenomen som strakk seg inn i den borgerlige familien. Foucault viser hvordan forestillingene om seksualitet

som et «naturlig» fenomen er konstruert diskursivt, enten det er snakk om barnets seksualitet, seksuelle legninger eller medisinske konsekvenser av sex. Her innfører han en rekke teoretiske forståelser, hvor en av de viktigste var avvisninger av undertrykkelseshypotesen, altså en kritikk av hypotesen som sier at seksualitet og tale om den var tungt kulturelt undertrykket helt siden den borgerlige kultur oppstod i Europa, det 17. århundre. Videre viser han at makt og viten er to sider av samme sak, og at vitenskapelige diskurs om seksualitet er en form for maktutøvelse. Foucaults bok har likevel få direkte diskursanalyser, og begår enkelte teksthistoriske unøyaktigheter, men hans hovedantakelser og hypoteser er stadig aktuelle. Foucaults kritikk var en motreaksjon på premisser blant fra Norbert Elias' *Sivilisasjonsprosessen* (1978), nemlig Elias' tese om at seksualitet i perioden fra renessansen til den industrielle revolusjon gikk fra å være et åpent tema og en usjenert atferd til å bli kulturelt innestengt, fortiet og undertrykt. Dette vil si at sivilisasjon er en rettlinjet og akkumulativ prosess, noe som er en forenkling av kompliserte historiske prosesser. Mentalitetshistorikeren Hans Peter Duerr (1994) mente også denne modellen var for lineær. Duerr viser hvordan seksualitet i aller høyeste grad var gjenstand for sterk disiplinering og skamlegging også i det førmoderne samfunnet. Denne tanken føres videre hos forfattere som Dabhoiwala (2013) som nesten gjør det motsatte av Norbert Elias og beskriver en «frigjøring» og liberalisering av seksualitet gjennom opplysningstiden og fremover, knyttet til økende urbanisering og modernitet. Studier som Tannahill (1982), Ariès og Béjin (1985) og Davenport-Hines (1990) trekker lange linjer og skildrer hvordan både sosiale praksiser og diskurser rundt seksualitet har blitt utformet og endret f. eks. av kirkelig doktrine, ekteskapspåbudet og opplysningstidens vitenskapeliggjøring.

Selv disse studiene later til å motsi hverandre, og har divergerende konklusjoner om når holdningene har gått fra undertrykt til frigjort eller omvendt, bygger de likevel på forståelser med røtter i Freud, Ellis og tidlig seksualpsykologi, nemlig at menneskelig seksualitet er sosialt, psykologisk og historisk betinget, og ikke en biologisk konstant. Dernest står de gjerne i gjeld til Foucaults arbeider som viser hvordan diskurser om seksualitet ikke bare reflekterer hvordan seksualiteten er og praktiseres, men også skaper sannhetene om den. Uansett om forsøkene på å beskrive større historiske utviklingstrekk har møtt på hindringer og kritikk, er det gjort en lang rekke litteraturstudier som har analysert den udiskutabelt omfattende kontinentale sakprosaen (instruktiv, «didaktisk» eller «rådgivningslitteratur») fra det 18. og 19. århundre om disse temaene, som Ussel (1978), Ariès og Béjin (1985), Miller (1986), Jordanova (1987 og 1989), Weeks (1989), Freedman og D'Emilio (1990), Stone (1990), Hull (1996), Crozier (2000), Lindemann (2000), Stolberg (2000a og 2000b), Stengers og van Neck (1996), Darby (2003), Laqueur (2003), Singy (2003), Rosenman (2003), Eder (2004), Egan og Hawkes (2008). Dette er bare et lite utvalg av en «syndflod» av studier av seksualitet i historisk perspektiv, slik Jordanova (1989) uttrykker det. Hun representerer en feministisk poststrukturalistisk tradisjon for

å skrive kjønns- og seksualitetshistorie som også Margaret Jackson (1994) kan regnes til. Stengers og van Necks *Masturbation: The History of a great Terror* og Thomas Laqueurs *Solitary Sex* er kanskje de mest brukte populærvitenskapelige oversiktene over anti-onanidiskursen fra 1700-2000, men også arbeider som Roy Porter og Lesley Halls *The Facts of Life. The Creation of sexual Knowledge in Britain 1650 – 1950* (1995) og tilsvarende dekker denne typen litteratur. Til tross for at disse studiene har til dels forskjellige utgangspunkt, bygger de fleste på analyser av de samme tekstene, helst med utgangspunkt i *Onania*, utgitt i London 1716 (her referert til som Marten 1756). Det bekrefter to ting – at disse originalkildene var viktige i sin egen tid, og at de skapte en vedvarende effekt i en felleseuropeisk litterær tradisjon.

Det er en relativt stor konsensus om noen grunnleggende punkter i denne forskningstradisjonen: Den europeiske håndboklitteraturen om samliv, kjønn og seksualitet eksploderte fra midten av det 18. århundre, og den gjorde i stadig økende grad seksualitet til noe potensielt *helseskadelig*, et medisinsk problem snarere enn bare et religiøst. Barn og unges seksualitet og kropp ble spesielt problematisert, og tekster om oppdragelse omfattet som regel advarsler mot onani. Videre er det enighet om at man kan se dette som uttrykk for noe *mer*; for en ny familieideologi, et samfunns- og rasehygienisk, rasehygienisk eller arvehygienisk prosjekt, fremvekst av en naturvitenskapelig forståelse av mennesket, ønsket om å opprettholde et romantisk barneideal eller frykten for sykdom og ustabilitet i samfunnet. I alle tilfelle blir tekstene betraktet som historisk situerte diskursive konstruksjoner av virkeligheten. Noen av dem viser også sammenhengen mellom diskurser og praksiser, som f. eks. hvilke praktiske tiltak oppdragere og foreldre satte i verk for å hindre barn i å onanere, eller hvordan leger behandlet pasienter med f. eks. hysteri eller «spermatorrhoea» (Ussel 1978; Darby 2003; Rosenman 2003). Noen studier tar utgangspunkt i fremveksten av den moderne og ofte offentlig organiserte seksualopplysning, for å lese tidstypiske holdninger og oppfatninger om seksualitet og barn ut av dem. En del av disse er forankret i den engelskspråklige kultursfæren, som Martin og Nelson (2004), som dekker australsk, britisk og amerikansk seksualopplysning 1879-2000, Carter (2001), som beskriver konflikten mellom tradisjonelle familieverdier og offentlig amerikansk seksualopplysning til ungdom 1910 – 1940 og Moran (2000), som skildrer hvordan ungdomsseksualitet ble gikk fra å være et ikke-eksisterende tema til en kampsak for samfunnsengasjerte organisasjoner.

Det eksisterer også, men i mindre omfang, tilsvarende forskning fra Norden. Bodil Stenseths (1997) bok om samlivsbøker fra 1790-tallet utgitt i Danmark-Norge er interessant siden både sjanger og målgruppe er tilstøtende med den litteraturen jeg studerer. Nesheim (1973) beskrev 1890-tallets debatt om seksualopplysning for barn med utgangspunkt i to av mine kilder fra 1898, og intervjuet også de norske opplysningspionérene og legene Tove Mohr og Karl Evang. Helén og Yesilova (2006) skriver om hvordan fin-

ske myndigheters seksualopplysning formidlet to typer didaktikk, en pastoral belærende omsorg og en oppfordring til individuell selvstyring, Ekenstam (1993) ser på seksualopplysning som en del av et større kroppsdisiplineringsprosjekt, og illustrerer dette ved å bruke antionanihåndbøker utgitt i Sverige. Laskar (2005) viser hvordan svensk generell seksualopplysningslitteratur mellom 1800-1920 skapte middelklasseidealer for heteroseksualitet, rase og kategorier for sunn og usunn nytelse. Nordberg (2013) analyserer norske lærerveiledninger for seksualopplysning i skolen 1935 – 1985, og ser hvordan fokus dreide fra nøytral og naturvitenskapelig kunnskap om forplantning i 1935, til en vektlegging av samliv, likestilling og individuell velvære – men likevel at skolen alltid skulle forme og kontrollere ungdom. Den viktigste boken som spesielt fokuserer på jenter og seksualitet er Telste (2005), som dekker perioden 1905 – 2005, men går ikke nødvendigvis i dybden på tekstene.

Familie- og oppdragelseshistorie som felt regnes ofte fra utgivelsen av Phillippe Ariès' *Barndommens historie* (fransk original 1960, på norsk 1980), utgangspunktet for den sosialkonstruktivistiske barndomshistorien, og deMause (1974), Shorter (1979), Stone (1990) og Cunningham (1996) er eksempler på en kritisk utvikling av Ariès' teser. Fremveksten av den *borgerlige familien* som ideologi og samfunnsstruktur er beskrevet i en lang rekke arbeider fra Boas (1966), via Zelizer (1985), Stone (1990), til for eksempel Frykman og Löfgren (1994) og Johannisson (1996). Med basis i forskjellige perspektiver på Ariès' teori, altså at den «moderne barndomsfølelsen» var noe som oppstod fra opplysningstiden skildrer disse fremveksten av den innelukkede, borgerlige familien. Lloyd deMause (1974) sier hans sentrale tese er den motsatte av Ariès': Der Ariès mente det førmoderne barnet lykkelig kunne ferdes i den utvidede storfamilien og miljøet fordi barndommen ennå ikke avgrenset barnet til en egen sfære, mens kjernefamilien avstengte barnet fra sunn sosial omgang, mener deMause at barndommens historie har vært et «mareritt» av vanskjøtsel, brutalitet og overgrep, og at når Ariès beskriver hvordan barn var gjenstand for seksuell spøk og atferd fra voksne, burde han ha erkjent dette som kulturelt akseptert overgrep som tross alt var grunnleggende psykisk skadelig for barna. Sosialhistorie og barndomshistorie har altfor lett relativisert overgrep og mishandling, og forklart det med uvitenhet og historisk kontekst, mener han. deMause skisserer seks «moduser» som oppdragelse har fungert i fra antikken til i dag, og vi ser alene utfra disse merkelappene hvor mørkt han ser på barns levekår: *Infanticidal mode* (antikken), *Abandonment mode* (middelalder), *ambivalent mode* (renessanse til 1600), *Intrusive mode* (1700-tallet), *Socialization mode* (1800 – midten av 20. århundre) og *Helping mode* (fra midten av 20. århundre) (deMause 1974, s. 51ff). deMause har blitt kritisert for en ensidig fremstilling av foreldre-barn-relasjoner. Han presenterer for eksempel en stor mengde eksempler på at oppdragelsestekster anbefaler fysisk vold mot barn, men vi må ta i betraktning at det også er mange tidlige eksempler (av mine kilder f. eks. Bech 1792, Wergeland 1808 og Feragen 1875) som tydelig fraråder juling.

Det er ikke gjort mange analyser av *norsk* oppdragelseslitteratur, men Skard (1965) og spesielt Rudberg (1983) er mye referert. Åse Gruda Skards artikkel *Kva las dei om barnestell og oppseding før i tida?* (Opprinnelig publisert 1954) hevder at litteraturen fra begynnelsen til slutten av det 19. århundre viser en bevegelse fra Rousseau-inspirert opplysningsrasjonalisme til en borgerlig-pietetisk ideologi med arvesynd og overvåking, før darwinismen og sosialhygienen gjorde seg gjeldende mot århundreskiftet. Denne tanken tas opp av Monica Rudberg i *Teorier om barneoppdragelse. Noen historiske tendenser* (publisert som Johansson 1973) og i *Dydige, sterke, lykkelige barn* (1983). Begge gir eksempler på hvordan håndbøkene behandler alle sider ved familielivet ut fra prinsipper om hva barnet forstås som (uskyldig, primitivt eller fordervet) og hva oppdragelsens hensikt er (barnets utvikling eller tilpassing til samfunnet). Ida Blom analyserer samme sjanger og til dels samme kilder i artikkelen *Om Pigeborns Opdragelse* (1979). Hun bygger også på Skards modell av utviklingslinjen fra Rousseau til pietisme, og fokuserer på hvordan håndbøkene skildrer og foreskriver oppdragelse av jenter. Hun henviser til Ariès, som sier at generelt ble foreldre anbefalt å oppdra gutter frem til «en viss alder», mens jenter skulle stå under foreldrenes tukt helt til de giftet seg. De skulle lære husholdningsferdigheter, lydighet og underkastelse, og få den kunnskapen de trengte som husmor og hustru, og ikke overbelastes med den teoretiske skolegangen gutter fikk. Sonja Hagemann (1970) mener de tidlige oppdragelsesbøkene var preget av en lys og tillitsfull gudstro, men at lydighet og arvesynd ble et tydeligere tema på 1870-tallet, selv om Feragen (1875), det andre av hennes tre eksempler, faktisk er «mildere og mer menneskelig»; i Hagemanns ord. Dag Michalsen (1998) gir noen få eksempler fra Bech (1792) og fremover uten å ta stilling til Skards teori, men trekker frem eksempler på at karakterdannelse og lydighet, spesielt for jenter, var sentrale temaer i litteraturen. Studier og artikler som behandler barnestell og -oppdragelse inkluderer og omtaler ofte kropp, renslighet og barnets seksualitet, men få av de studiene jeg har nevnt har dette som hovedtema. Nesheim (1973) legger like mye vekt på den offentlige debatten rundt Skard og Klykkens tekster fra 1898 som på det konkrete meningsinnholdet i dem. Rudberg (1983 og Johansson 1973) bruker svært mange av de samme kildene som meg men skisserer mer generelle trekk i barneoppdragelsens historie. Frykman og Löfgren (1994) og Telste (2005) vier også plass til det.

Mitt bidrag vil være å vise hvordan den mangfoldige oppdragelseslitteraturen kan ses i lys av tilhørigheten til fag, fagtradisjon og profesjon. Videre vil jeg vise hvordan kildenes form og idéinnhold forbinder dem til kontinentale strømninger i samfunn, religion og vitenskap -- og at seksualitet var et essensielt tema der grunnforutsetningene ble først utfordret da den biologiske seksualpsykologien og psykoanalysen fikk gjennomslagskraft i Norge. I konservative og tradisjonelle fremstillinger av barns seksualitet levde det 19. århundres tankegods langt inn i det 20. århundre. Jeg vil også utfordre Skards (1965) og Hagemanns (1970) antydninger om at arvesyndsidéen ikke var så synlig før på 1870-tal-

let. Diskurs om barns seksualitet har ikke vært entydig i den perioden jeg undersøker. Enkelte oppfatninger og verdier har hatt hegemonisk status, men det er viktig å vise at det har pågått en kontinuerlig drakamp mellom vitenskapelige og religiøse doktriner.

4 HISTORISKE OG ANALYTISKE AVGRENSNINGER

4.1 Periodisering

Denne avhandlingen er en historisk tekstanalyse. Derfor sorterer jeg tekstene diakront, i et historisk forløp. Samtidig vil jeg betrakte dem synkront, altså tekster fra samme tidsrom opp mot hverandre.

Oppdragelsesideologi beveget seg fra et religiøst til et medisinsk grunnlag i perioden fra ca 1800. En lang rekke studier har illustrert dette, som analysen i Newson & Newson (1974) av engelsk oppdragelseslitteratur: For dem er 1800-tallet preget av religiøs moral, mens en «medisinsk moral» dominerer fra overgangen til 1900-tallet, og et barnesentrert syn vokser frem i mellomkrigstiden. Til deres analyse vil man kunne tillegge at en barnesentrert pedagogikk er synlig i norske tekster lenge før, både i form av et romantisk syn på barn og familie, og som resultat av fremveksten av pedagogikk som humanistisk dannelse. Det interessante i denne sammenheng er bevegelsen fra det moralske til det vitenskapelige. I enkle trekk vil denne inndelingen kunne ses i sammenheng med denne avhandlingens periodisering. Avhandlingen er inndelt i tre deler som tilsvarer tre kronologiske perioder: Fra 1792, fra 1853 og fra 1902—1952. Denne inndelingen er ikke uttrykk for klare brudd, men for en tendens til at bestemte forståelsesformer og ideologiske grupper fikk en spesiell status i bokmarkedet og i offentligheten i de respektive periodene, og at dette gjenspeiles i oppdragelseslitteraturen. I kildematerialet finner jeg både medisinske, pedagogiske og teologiske diskurser parallelt i hele perioden. Periodiseringen er altså et heuristisk hjelpemiddel for å vise at nye perspektiver vokste frem, og ikke en påstand om kronologisk diskontinuitet i betydningen at en diskurs forsvant og en annen overtok. Tidspunktene er utgivelsesårene for tre viktige bøker som både etablerte og manifesterte sin tids oppdragelsestenkning; Beck (1792), Faye (1853) og Arstal (1902).

Bech (1792): Først utgivelsen av biskop Fredrik Julius Bechs (1758 – 1822) *Veiledning til at opdrage en sund, fornuftig, duelig og lykkelig Afkom* (1792). Forfatteren hadde en betraktelig autoritet. Han var født dansk, men tilbrakte hele sitt yrkesliv i Norge, som sogneprest i Trondheim, skolereformator, opplysningsprest og biskop i Christiania. Som hardhudet rasjonalist var han lite forsonlig overfor de spirende pietistiske lekmannsbevegelesene, og kjempet for enhet i kirken og stabilitet i stendene for å beholde den danske

kronens maktstruktur i Norge (Tveit 1970). Han arbeidet utrettelig for folkeopplysning og skolevesen, og talen «En dydig Opdragelse, betragtet som Grunden til Statens sande Vel» i 1786 var preget av en «reint barnsleg» tro på at opplæring er veien til et folks lykke, ifølge Høverstad (1918, s. 47). Bechs høye stillinger i kirken og hans engasjement for skolen gjør ham til en overgangsfigur mellom teologi og pedagogikk. Hans oppdragelsehåndbok var inspirert av tysk pedagogikk og kombinerte rasjonalistisk kristendom, Jean-Jacques Rousseau og John Locke med den tyske filantropiske sunnhets- og kroppspedagogikken. Den har blitt kalt den første *norske* oppdragelsestekst siden *Kongespeilet* (Kari Skjønberg, i Michalsen 1998), og den første bok om seksualopplysning i Danmark-Norge (Gilje & Rasmussen 2002). Sammen med andre rasjonalistiske bøker om landbruk, helse, historie og praktiske ferdigheter dukker ofte *Veiledning* opp i boklistene til folkebibliotekenes forløpere, «leseselskapene» som var organisert i prestegjeldene (Kildal 1949). Den ble populær i Norge, og en bokanmeldelse i 1794 hevdet at den behandlet temaet minst like godt som forbildene Salzmann, Stuve og Zollikofer. Den ble deretter gitt ut på nytt i København (Høverstad 1918, s. 50).

Veiledning til at opdrage ... skal danne utgangspunktet for analysen av oppdragelsestekster fordi jeg vil vise at den inneholder mange av den kontinentale oppdragelseslitteraturens sjangertrekk. Den er Bechs bidrag til å bringe 1790-tallets tyske tanker inn i norsk sammenheng, som en del av hans pedagogiske opplysningsprosjekt. Som sine stilistiske og faglige forbilder låner Bech fra tre kunnskapsområder. Han står selv i opplysningssteologiens rasjonalisme og fornuftstanke, men trekker kraftig på tysk filantropisk pedagogikk, som i sin tur bruker medisinske begrunnelser i behandlingen av temaet barns seksualitet. Samtidig er det en tekst som hevder romantikkens barnesyn; de er født som uskyldige naturvesener som må beskyttes og dannes til gode mennesker.

Faye (1853): I 1853 kom sogneprest, historiker og seminariebestyrer Andreas Faye (1802 – 1869) *Almuskolen eller Vink til at opdrage og undervise Børn, samt ordne og styre en Almuskole*. Andreas Faye ledet i 1839 – 1860 lærerseminaret på Holt ved Kristiansand. Han hadde allerede før han ble bestyrer på Holt skapt seg et navn som historiker, og Dahl (1959) omtaler ham som en «våken og reformvennlig» skolemann. I forordet til *Almuskolen eller Vink til at opdrage og undervise Børn, samt ordne og styre en Almuskole* (1853 og 1864) forklarer han at behovet for en slik samlet håndbok blant annet dukket opp i hans egen tid som lærer, da han ikke kjente til «nogen Bog som ... svarede til mine Ønsker og Fordringer» (Faye 1853, i). Ole Vig anmeldte boken i *Den norske Folkeskole* nr. 3 1853 og anbefalte den til landets prester og allmueskolelærere (Vig 1853, s. 85). Spesielt satte Vig pris på at Faye ikke fortapte seg i detaljerte didaktiske metoder og fremgangsmåter, slik tendensen var i andre didaktikkbøker. Det var ikke i tråd med tidens undervisningsideal at læreren var låst til en stiv teoretisk form, men var så konkret og livsnær som mulig. Det skulle være rom for den levende samtalen og lærerens individuelle grep (Harbo 1969).

I samarbeid med kolleger og bekjente (blant andre kirkesanger og lærer ved Holt faste skole, Andreas Feragen), hadde Faye utarbeidet den for å være til nytte for lærerstudentene. Det som før fantes var stort sett oversatt fra tysk, og dekket «legemslære» (antropologi), «sjælelære» (psykologi), «opdragelseslæren» (pedagogikk) og «undervisningslæren» (didaktikken). Det ville ikke si det samme som at denne litteraturen ikke var god nok, men at norske seminarstudenter trengte en bok om norske skoler. Når Faye nevner Salzmann, Campe og Zeller bygger han på forfattere som i en mannsalder vært autoriteter i dansk-norsk pedagogisk litteratur, og han var selv meget godt orientert i tysk pedagogikk (jfr. Dahl 1959, s. 35). Fayes *Almuskolen* ble straks tatt i bruk på seminariene, og kom i annen utgave i 1855, tredje i 1864 og var i bruk i lærerutdanningen minst frem til 1870 (Dahl 1959, s. 40). *Almuskolen*, som var den første egentlige norske didaktikk-lærebok, hentet mye fra tyske kilder, men viser at norske lærere nå ble undervist i en «sjælelære» som klart hadde en egen vitenskapelig identitet, på samme måte som lærerne fikk en profesjonell identitet og rolle uavhengig av prestene. Den profesjonelle og vitenskapelige brytningen mellom teologien og pedagogikken gjenspeilet seg i oppdragelseslitteraturen. I kraft av Fayes autoritet som lærerutdanner og sogneprest, veide hans bok tungt. Den er bygd på en tysk pedagogisk tradisjon, og selv om han avviser rasjonalismens og romantikkens uskyldige barnebilde, konstruerer han psykologiske kategorier og hierarkier som definerer barns drifter som en del av de «naturlige» drifter, og ikke som i den teologiske tradisjonen, et seksualiteten var en Guds gave for reproduksjonen og driftene derfor var syndige. Den nye pedagogiske strømmingen etter det modernes gjennombrudd i Norge skulle i stadig større grad vende seg til naturvitenskapen for å finne forklaringer på barns natur, hensikten med seksuallivet og mekanismene bak kjønnet. Darwin, Spencer, Lamarck og Galton la det vitenskapelige grunnlaget for en ny, sekulær moral, med George Drysdals bok *Grundtræk af Samfundsvidenskaben* (1879) som en viktig inspirasjonskilde i samtidig debatt. Her fant man rasjonelle forklaringer på hvordan samfunnet skulle forvalte seksualitet utenfor religionens rammer, en ny moral for en ny tid.

Arstal (1902): Selv om mange strømninger og tendenser påvirket synet på oppdragelse og barns seksualitet i norsk offentlighet og tankeliv i tiden frem mot århundreskiftet, vil oppdragelseshåndboken *Forældre og Børn* (1902), redigert av skolemannen Aksel Arstal (1855 – 1940) markere den tredje fasen av undersøkelsen. Schrupf (1999) omtaler denne boken som den norske parallellen til Ellen Keys *Barnets Århundrade* (1900), og med samme ambisjoner om å bidra til en oppdragelse som trygget samfunnet og nasjonens fremtid. Boken signaliserte at helse, hygiene (i utvidet betydning) og sunnhet var viktigere å være opptatt av enn moralsk oppdragelse, og at autoriteten over disse temaene lå hos leger, medisiner og pedagoger. Boken utkom først som enkeltheft (10 hefter à 75 øre) fra Aschehoug forlag, og utgivelsene ble fortløpende nevnt i dagspressen. I *Fredriksstad Tilskuer*, 10.2.1901 ble prosjektet gitt tilslutning, om enn i en sjanger som lå i et uklart grenseland mellom redaksjonell omtale og reklame: «Her foreligger

en samvittighedsfuld og indgaaende, veltalende og forstaaelsesfuld Behandling af alle Barne- og Ungdomsopdragelsens Faser, en Bog, som man maa ønske, kunde komme alle Forældre i hende, blive læst, læst op igjen og indgaaende studeret og overveiet ...» , og i *Urd* 12. oktober 1901 av signaturen S. V.: «... en bog som vil søge at klargjøre alle de spørmaal som bør beskjæftige en opdrager. Det er selvsagt, at Bogen vil være til nytte i alle Hjem, og at den vil læses med interesse af alle Forældre; derfor borger Forfatternes gode kjendte Navne. Særlig vil den vel ha Betydning for yngre og uerfarne Forældre» (S. V. 1901, s. 487). Disse kjente navnene var 82 personer fra alle fagfelt og samfunnsfunksjoner, vitenskapsfolk, jurister, militære, pedagoger, leger, teologer, journalister, representanter for kvinnebevegelsen, kulturpersonligheter og forfattere. De satt i vesentlige autoritetsposisjoner på sine felt. Åsa Gruda Skard (1980) mener at selv om den 533 sider tunge boken ikke ble norsk folkelesning var den likevel det mest interessante verk om barneoppdragelse og barnpsykologi rundt århundreskiftet. Den blir imidlertid jevnlig nevnt i artikler, foredrag og utgivelser om oppdragelse. Med sine mange bidrag fra høyt respekterte fagfolk og kulturpersonligheter slo den an tonen for en ny, sekulær og mer sosialhygienisk forståelse av oppdragelse og barns seksualitet, et tema som berøres i mange artikler i den prestisjetunge utgivelsen, og som var viktig i hygienebevegelsens oppdragelsesideologi. På dette tidspunktet hadde legeprofesjonen, som anførere av sosialhygieniske tiltak i samfunnet og i familien, blitt autoritetene i spørsmål om oppdragelse og sunnhet, og derfor ble også den biologiske forståelsen av seksualitet dominerende. Seksualmedisin og psykologi før århundreskiftet, og senere psykoanalysen, endret på en grunnleggende måte hvordan man forstod og fortolket barn og unges fysiske og psykiske utvikling. Seksualiteten ble forstått mindre utfra teologiens avholdenhetsideal og tanker om arvesynd, og mer fra et hensyn til samfunnet, til arvehygienen og til barnets helse. De liberale pedagogene bygde mindre på tradisjonelle kristne normer og mer på naturvitenskapen.

Utgivelsen som markerer slutten på undersøkelsen er den norske oversettelsen av Benjamin Spocks *Barnet* (1952), en svært populær håndbok som representerer en generell og avslepen psykoanalytisk oppdragelsestenkning, også hva angår barns seksualitet. Uhindret naturlig utvikling ble viktigere enn innordning og samfunnsdanning.

Den andre analytiske inndelingen er historisk synkron, etter fagtilhørighet, profesjonstilhørighet eller diskursorden, altså vil jeg argumentere for at forfatterens faglige og vitenskapelige tilknytning reflekteres i hvordan han eller hun behandler både oppdragelse og seksualitet. De tre profesjonene prester, lærere og leger skriver etter hvert ut fra forskjellige oppfatninger om hva seksualitetens funksjon og konsekvenser var. Et diakront hovedskille i forståelsen av barn og unges seksualitet var tiden da de freudianske idéene slo rot i Norge i de to første tiårene av det 20. århundre. Derfor kan man på en måte forstå denne historien i lys av de trekk som karakteriserer diskursene før og

etter psykoanalysen vant fotfeste i Norge, som selvsagt falt sammen med en lang rekke andre kulturelle og ideologiske overganger (Dahl, Brenna, Sørensen og Eriksen 2001). Hva angikk unges seksualitet var den før denne overgangen en del av individets *plikt* (disiplin, reproduksjon, kultivering) overfor samfunnet, mens den senere ble individets *rett*, hvor det snarere var samfunnets plikt overfor enkeltpersonen å legge til rette for at seksualiteten kunne bli utfoldet på ryddig og sunt vis uten at det verken førte til ytre skade for individet (graviditet, kjønns sykdom, overgrep) eller indre skade (psykologiske hemninger eller traumer). Synkront og parallelt med dette bruddet gikk en livskraftig og populær kristen ortodoksi som manifesterte seg i nypietismen, men som forholdt seg til den liberale kulturen i den forstand at pliktmoralen ble skarpt formulert, slik som i Ole Hallesbys *Det kristne hjem* (1919), der han påpeker at det er en plikt å stifte hjem, og ikke et valg etter den enkeltes bekvemmelighet. Når unge menn ikke slår seg ned med kone og barn av hensyn til sin egoistiske nytelsessyke, er ikke det bare en synd mot Gud, men også «mot de kvinder, som paa denne maate blir gaaende uden hjem. De fleste av disse er saa utpreget anlagt for hjemmets stille arbeide, at de aldri faar gjort det for Herren, som de ville faat gjøre i sit eget hjem og med sine egne barn» (Hallesby 1919, s. 11). I tiårene etter marxismen og psykoanalysen begynte å prege norsk offentlighet, var en slik familiemoral en bevisst og skarp kontrast. Selv om jeg vil hevde at vi ser et brudd i oppdragelsessynet med psykoanalysen, eksisterte det hele tiden flere parallelle og sterkt motstridende diskurser, som jeg vil kategorisere og avgrense i det følgende. Dette er i tråd med Jørgensen & Phillips' (2002) kritikk av Foucaults tendens til å identifisere kun ett kunnskapsregime i hver historisk periode.

4.2 Kilder

Mine primære kilder er bokutgivelser tilgjengelig i Norge i perioden 1792—1952. De er valgt ut etter følgende kriterier:

1. At det er saktekster som på eksplisitt eller implisitt tar opp barn og unges seksualitet, som medisinsk, moralsk eller sosialt problemområde.
2. At det er instruktiv sakprosa, enten «rettledende litteratur» (Grepstad 1997) tiltenkt primært foreldre, men også fagfolk (lærere, teologer, medisinerer eller andre) med ansvar for eller myndighet over barnets indre liv, helse og moralsk og fysisk oppdragelse – eller «pedagogisk litteratur» direkte rettet mot barn og unge¹.

¹ Grepstad skiller mellom rettledende og pedagogiske. *Rettledende* tekster er opprassende og sier noe om hvordan noe kan, bør eller må gjøres. Intensjonen er å fastsette rammene for handlinger leseren utfører. En *pedagogisk* tekst er også rettledende, men orientert mot informasjon, forståelse og overtalelse. Den er i større grad organisert og strukturert på en didaktisk måte, og vil fremme oversyn og linjer, og bruker gjerne spørsmål og sammendrag for å lette forståelsen, og gjentakelser og eksempler for å være overbevisende (Grepstad 1997, s. 116).

3. At det er sakprosa som på grunnlag av kryssreferanser, forfatterens status, fagområdets status, omtaler eller opplagstall kan antas å ha hatt en nevneverdig utbredelse hos den lesergruppen definert i pkt. 2. Det gjelder også foredrag som siden ble utgitt i trykket form eller artikler (F. eks. Bjørnson 1888; Selmer 1902; Møller 1910; Hallesby 1931).
4. At det er populærvitenskapelige tekster som er basert i en vitenskapelig, religiøs eller ideologisk kontekst, slik at forfatteren direkte eller indirekte påberoper seg autoritet eller hevder å bygge på autoritet over temaet. Rent vitenskapelige tekster er brukt for å vise at enkelte idéer hadde vitenskapelig legitimitet.
5. At det er tekster som var tilgjengelige på det norske bokmarkedet eller i den norske offentligheten. De tekstene som var skrevet for et mindre fagmiljø eller vitenskapelig gruppe (som lærebøker for profesjonelle, avhandlinger eller vitenskapelige artikler), er tatt med i den utstrekning de er gjenspeilinger av eller opphavet til teorier eller forestillinger om seksualitet som ble viderefremmet til en videre lesergruppe. Et eksempel på dette er medisinske teorier som tas opp igjen i foreldrehåndbøker.
6. At det er tekster som ikke nødvendigvis bare er skrevet av norske eller skandinaviske forfattere, men også litteratur oversatt til norsk, dansk eller i mindre grad svensk. De kan være skrevet utenfor avhandlingens tidsavgrensning, men utgitt på norsk innenfor perioden; altså at de var *tilgjengelige* for norske lesere innenfor perioden.

Til pkt. 3 og 4: Kilder med en tilknytning til institusjoner som kirken, staten eller vitenskapelige anerkjente miljøer ble tillagt spesiell vekt og sannhetsgehalt. Derfor forutsetter jeg at forfatterens posisjon og tittel ble autorisert av hans/hennes tilknytning². Mange av de teologiske forfatterne jeg skal henviser til, hadde klare maktposisjoner i kirken, som biskop (som f. eks. Frederik J. Bech), sogneprest (som Niels J. Laache), kirkepolitikere (som Nils Hertzberg). Det samme gjelder for medisinerne, som kunne presentere seg som talsmenn for den statlige sosialhygien, som bestyrere av f. eks. asyl eller sykehus (som Ludvig Dahl, Ole Rømer Sandberg eller Mathias Greve), og pedagoger (som Andreas Feragen, Aksel Arstal, Kristiane Skjerve eller Ole Klykken) skolepolitikere (som Matias Skard) eller seminarbestyrere (som Andreas Faye eller Harald Arnesen). Forfatterne dro gjerne i samme retning som deres institusjonelle tilknytning skulle tilsi, men var divergerende i detaljene.

2 En sosial tilknytning som slektskap var heller ikke uvesentlig. Ågot Gjems Selmer og Julia Sucksdorff var gift med leger, Henriette Gisleen var gift med en biskop. Ågot Ræder var datter av sykehusdirektør Mathias Greve og Åse Gruda Skard var datter av Karen Grude Koht og svigerdatter av Matias Skard.

Oppdragelsestekster er i utgangspunktet ikke politisk-ideologiske dokumenter. De er ofte forenklete, populariserte og eklektiske fremstillinger av en problematikk som sprang ut av et kulturelt klima som kunne være sterkt *preget* av ideologi, og de kunne uttrykke ideologisk fargede oppfatninger om sosiale grupper, kjønnsroller eller aldersforventninger. Grepstad (1997) bemerker at pedagogiske tekster, altså instruktive («rettledende») tekster med en viss institusjonell forankring, tjener til å *autorisere viktig innsikt*. Den er «selvautorisert» gjennom å kalle seg lærebok. En slik selvautorisering er en forutsetning for at teksten skal være en troverdig kunnskapskilde for leseren. Grepstad mener også at slike tekster viser hvordan institusjonen «tenker», gjennom synlige (eksterne) utgivelser som tydelig representerer institusjonen (skolen, akademiet og kirkenes tekster). Derfor er ikke en oppdragelsestekst en doktrinesamling fra kirken eller en direkte gjengivelse av statens pedagogiske strategi, men en selvautorisert refleksjon av institusjonens, fagdisiplinens eller profesjonens måte å «tenke».

De kildene som er utelukket fra avhandlingen er bøker som enten hadde for lite nedslagsfelt, var for marginale i bokmarkedet eller som berører oppdragelse, men ikke seksualitet hverken direkte eller indirekte³. Jeg har heller ikke brukt i særlig utstrekning vitenskapelige avhandlinger (med Dahl 1859 som ett av få unntak, bl. a. siden den ble referert i mange typer populærvitenskapelige tekster siden), for å beholde fokus på det som var tilgjengelig og utbredt blant det alminnelig opplyste leserskap. Noen slike tekster er likevel tatt med som eksempler på ytterkantene i diskursene, eller (som f. eks Ahlfeldt 1863) omhandler oppdragelse generelt. Jeg anvender både tekster skrevet av fagfolk til fagfolk (fagtekster) og tekster skrevet for lekfolk (opplysningstekster). Den første typen kilder er utvalgt med begrunnelse i pkt. 5 ovenfor; at de uttrykker teorier og vi senere kan gjenfinne i tekster for andre lesergrupper, som foreldre eller medlemmer av andre fagdisipliner. For eksempel finner vi mange henvisninger til medisinske teorier om seksualitet i bøker for lærere og foreldre. Rene fagtekster er brukt for å vise at slike teorier var grunnfestet i en autoritativ vitenskapelig diskurs. Sjanger, språk og form peker ofte på at målgruppen var det borgerlige privathjemmet i byene, men studier av norske boksamlinger og auksjoner (Fet 1995; Byberg 2011) viser at norske bønder også leste slik instruktiv litteratur i utstrakt grad, og ikke bare i den øverste inntektsgruppen. Likevel levde de største deler av befolkningen under kår som gjorde det vanskelige å etterkomme alle de praktiske og moralske teknikkene oppdragelseslitteraturen anbefalte (Blom 1979).

Jeg har søkt etter kilder i norske, danske, svenske og engelskspråklige samlinger, i noen tilfeller på grunnlag av tittel og i andre har jeg fulgt forfatteren. Fellesnevneren er barn, ungdom og oppdragelse, og temaet seksualitet ble gjerne berørt i rene oppdragesbø-

3 Dette gjelder f. eks. Jørgen Quislings *Sexualstudier* (1921) som ut fra hans biografi, tekstens esoteriske innhold og mangel på referanser til ham eller boken fra andre ikke gjør ham representativ, men heller et eksempel på marginale stemmer.

ker, tekster om husholdningsråd, religiøs oppdragelse, oppbyggelig litteratur for familien eller for ungdom, helse-, sunnhets- og hygienebøker eller lærebøker i pedagogikk. Noen tekster skiller tydelig på pre- og postpubertal seksualitet. Hos andre er det derimot uttrykk for det samme, og problematiserer heller *tidspunktet* for når det er «naturlig» at seksuelle følelser og handlinger kommer til uttrykk – og ikke minst når det er gunstig for individet og samfunnet. Hvis jeg ikke oppgir annet, er biografiske opplysninger om forfatterne hentet fra Norsk biografisk leksikon på *nbl.snl.no*.

5 TEORETISK FUNDAMENT OG GRUNNFORUTSETNINGER

Denne studien er av historiske tekster som fra forskjellige vinkler prøver å si noe om seksualitet, og hvor studiens hensikt er å finne fellestrekk og opprinnelser. Den går ikke ut fra at tekstene er objektive representasjoner av virkeligheten, men uttrykk for myter eller historisk situerte oppfatninger. Det vil si at den tar utgangspunkt i konstruktivistiske premisser for tekstanalyse, og ser på tekstene som diskurser. En diskurs representerer virkeligheten på en bestemt måte som utelukker andre måter, og derved danner objekter og subjekter, grenser mellom sant og usant, gjør enkelte handlinger relevante og andre handlinger utenkelige (Jørgensen og Phillips 2002, s. 145).

I tillegg til det grunnleggende strukturalistiske premisset om at det er et arbitrært forhold i språk mellom begrepet (betegneren) og objektet begrepet viser til (det betegnede) (Burr 2003), bygger de fleste typer diskursteori på fire grunnleggende konstruktivistiske forutsetninger:

1. Man må se kritisk på kunnskap som blir tatt for gitt
2. At kunnskap er kulturelt og historisk betinget
3. At det er en forbindelse mellom kunnskap og sosiale prosesser
4. At det er forbindelser mellom kunnskap og sosial handling

(Jørgensen & Phillips 2002, s. 5)

Diskursanalyser bygger ifølge Nelson og Hardy (2002) på «sterk» sosialkonstruktivisme – noe som for dem betyr at det ikke bare er snakk om teknikker for en strukturert kvalitativ undersøkelse av en tekst, men også at diskursanalysen kommer med et sett med antakelser om den: at det er gjennom språket at vi får tilgang til virkeligheten, og at vår oppfatning av virkeligheten endres med sosiale og kulturelle forhold. Selv om fysiske objekter og fenomener unektelig finnes, kan de få sin *mening* i hvordan de blir fortolket i tekst. Om en flom blir ansett som et naturfenomen eller som en straff fra Gud blir kun bestemt diskursivt. Det betyr ikke at flommen ikke forekommer fysisk og objektivt, men at meningen og betydningen med flommen blir konstruert når man snakker eller skriver om den. Laclau og Mouffe (1985, s. 108) bestrider ikke at objekter kan ha en

virkelig, «ekstra-diskursiv» *eksistens*, men at de ikke kan ha en ekstra-diskursiv mening. Meningen blir til gjennom diskursen (Howarth 2005).

Reflekterer diskursen en allerede eksisterende virkelighet, eller er det diskursen selv som skaper objektet? Det ontologiske spørsmålet, altså om det man snakker om finnes uavhengig av språket, er grunnleggende for sterk sosialkonstruktivisme. En foucauldiansk forståelse vil legge vekten på at objektet, det man skaper kunnskap om, er konstituert gjennom og i diskursen. Det kommer rimeligvis an på hva «objektet» er, og hvis objektet er viten eller sannheter, er det lettere å se at dette blir diskursivt konstituert. Men det konstruerte objektet kan også være en mennesketype, eller et menneskes rolle eller funksjon, som når Foucault (1995) beskriver 1800-tallets konstruksjon av homoseksuelle som mennesketype, med både en atferd, en kropp og en fortid som definerte ham som «personlighet». Tidligere hadde han bare vært en person, som tidvis henfalt til homoseksuelle handlinger. På samme måte vil jeg i denne avhandlingen berøre hvordan «barnet», og ikke minst barnets seksualitet, også blir konstruert innenfor forskjellige kunnskapsregimer. Den strukturalistiske forståelsen av et tegn, en identitet eller en subjektposisjon er relasjonell: Den defineres av å være forskjellig fra andre betegnere, vi forstår et tegn fordi det er forskjellig fra et annet, at betydningen av det dannes av hva det *ikke* er (Biglieri & Perelló 2011). Barnet, og spesielt barnet i den borgerlige familien, defineres i mine kilder ved å bli avgrenset som *noe annet* enn barn av underklassen, at barnets motiver, tanker og følelser er *noe annet* enn hos voksne, og at barnets kropp er *noe annet* enn den voksnes kropp.

5.1 Hvorfor Foucault (igjen)?

Innen dette feltet er det tradisjon for å bygge på teoriene til Michel Foucault, spesielt første bind av *Seksualitetens historie, Vilje til viten* (originalen utgitt 1976, første norske utgave 1995). Det er både på grunn av hans teoretiske modeller for forholdet mellom makt og kunnskap, hans analyser av konstitueringen av seksualitet som vitensfelt, men også på grunn av hans begreper om historieskriving, den genealogiske forståelsen som fokuserer på overganger mellom diskursformasjoner eller andre strukturer, for å finne «forfedrene» til de idéene vi tar for gitt (Esmark et al 2005; Eliassen 2016).

5.2 Viktige Foucault-begreper

Oppdragelseshåndbøker er disiplinerende tekster. De disiplinerer foreldrene gjennom å formidle en autoritativ kunnskap, og barn ved å instruere foreldrene i hvordan de skal snakke med og behandle sine barn i den hensikt å etterleve prinsippene og idealene i den autoritative kunnskapen. En rekke tekster snakker også direkte til barn.

Derfor skal noen begreper og teorimodeller fra Foucault danne et rammeverk for den-

ne studien, først og fremst pastoralmakt, et begrep bygget på hans definisjon av makt. Maktbegrepet kommer til anvendelse ved at tekstene produserer og utgjør en diskursiv makt, som også blir en praktisk makt i den grad diskursen legger føringer for hvordan den praktiske og moralske oppdragelsen skal foregå i familien, hvordan det praktiske helsestellet skal foregå i samfunnet og hvilke hensikt seksualiteten har på disse to arenaene. Foucaults pastoralmakt-begrep beskriver retorikken og de språklige strategiene i en stor del av tekstene, særlig de som viser hvordan man skal snakke med barn og unge og de som henvender seg til leseren på en formanende og omsorgsfullt oppdragende måte. En disiplinierende pastoral samtale, altså en oppskrift på en samtaleform som skal danne pastoralmaktens relasjon, er gjennomgående den metoden oppdragelsestekster bruker og anbefaler. Videre er Foucaults teori om «undertrykkeshypotesen» grunnleggende for avhandlingen i den forstand at Foucault hevder tale om seksualitet ikke var egentlig undertrykket i det 19. århundre, tross strenge kulturelle skranker for ytringer om temaet. Han peker på den store litterære produksjonen der medisin, pedagogikk og psykiatri utviklet vitenskapelige teorier og modeller om seksualitet, og mener disse diskursene og tekstenes utbredelse viser at temaet ikke var fortiert, det ble snarere gjort til et vitenskapelig felt. I Norge og mange vestlige land var samfunnstemaer knyttet til seksualitet (prostitusjon, kjønnsykdommer, ekteskapsmoral) hyppig og offentlig debattert gjennom store deler av det 19. århundre, noe som også understreker at temaet ikke var undertrykket, men gjort til et generalisert analyserbart fenomen, noe som ikke var en privatsak. Foucaults teori om undertrykkeshypotesen bekrefter nesten seg selv gjennom kildene, men i tillegg er det mange av kildene som selv kritiserer en fortielse de selv ikke vil være en del av. Det er gjerne foreldrene som blir anklaget for å være tause overfor sine barn om seksualitet, men vi ser det også i skolebøker og læreres praksis at de var tilbakeholdne, til tross for sterke oppfordringer fra faglige autoriteter.

5.2.1 Seksualitet som vitensfelt

Den mest kjente kobling hos Foucault mellom viten og makt er teorien om hvordan seksualitet ble et vitensfelt i det 19. århundre, slik han beskriver det i *Seksualitetens historie 1* (Vilje til viten). Her viser han hvordan vitenskapen (medisinen, psykiatrien og pedagogikken, i hovedsak) gjorde seksualitet til et vitenskapelig objekt ved å skape teorier og tekst om den, en vitenskap som definerte seksualiteten som «essensen» i mennesket, noe som bar i seg risikoen for avvik, sykdom, smitte, degenerasjon, moralsk sammenbrudd og destabilisering av samfunnet. *Produksjon av kunnskap* om seksualiteten var en mye mer gjennomtrengende og effektiv måte å utøve makt over den enn utvendig undertrykkelse og forbud (Stolberg 2000). Seksualiteten ble normalisert, det ble definert smale normer for hva som var sunn og usunn seksualitet, når den skulle praktiseres og av hvem. I *Klinikkens fødsel* skriver Foucault at i antikken opererte man ikke med én standard for helse, som alle individers helse ble målt ut fra, men at helse

var resultatet av at alle deler av organismen fungerte harmonisk sammen i balanse. I det 18. og 19. århundre dukker det i større grad opp en norm for «det sunne», der alt som falt utenfor normen var «usunt» (Eder, i Taylor 2011). Foucault (1995) mente fire store diskurstemaer som tok utgangspunkt i slike normaliseringer av seksualitet, var dominerende i det 19. århundre:

1. «Hysteriseringen» av kvinnens kropp: På grunn av sitt kompliserte og ressurskrevende reproduksjonsapparat ble kvinnen vitenskapelig definert som en ustabil, skjør organisme som var utsatt for hysteri og andre medisinske tilstander.
2. «Pedagogiseringen» av barnets kjønn. Problemet var at barns seksualitet var naturlig (forventet) og unaturlig (uten funksjon) på samme tid. De var seksuelle «grensesener» på den farlige skillelinjen mellom uskyldige og skyldige.
3. «Sosialiseringen» av forplantningsatferden. Familiens produksjon av barn var ingen privatsak. Hvordan seksualiteten utspilte seg i familien, og hvor mange eller hva slags barn som ble resultatet av den, var av stor interesse for samfunnet og myndigheter. «Det som ikke forordnes av forplantningen eller formes av den har verken hjem eller lov» (Foucault 1995, s. 14).
4. «Psykiatriseringen» av den perverse nytelsen. Psykiatrien begynte å kategorisere og klassifisere seksualitet utenfor normen (det voksne, heteroseksuelle, monogame paret forplantning) som uttrykk for sykdom eller en patologisk mennesketype. Fra denne synsvinkelen ble både masturbasjon og homoseksualitet definert utenfor det normale, men med forskjellige begrunnelser.

Av disse fire punktene er det selvsagt det andre som er mitt anliggende i denne studien, men alle fire overlapper, både i at de tar utgangspunkt i en diskursiv konstruksjon av et biologisk og fysiologisk fenomen, og at disse diskursene oppretter dikotomier mellom rett/galt, sunt/usunt, naturlig/unaturlig og lovlig/ulovlig – med basis i forskjellige vitenskapelige disipliner og fag. Fosli (1997) påpeker at et aspekt med vitenskapeliggjøringen av seksualiteten er at perspektivet ble forskjøvet fra lovlig/ulovlig eller moralsk/umoralsk til *sant/usant* – altså at den ble innsatsen i et spill om sannheten, ikke bare et spørsmål om jus eller etikk.

5.2.2 Makt

Foucault mener en tradisjonell maktoppfattelse var «juridiko-diskursiv». Det betyr at den er basert på et negativt forbud nedfelt i en regel eller en lov. Et slikt forbud vil bygge på en dikotomi mellom tillatt og forbudt, riktig og galt, lovlig og ulovlig – og hvor det «ulovlige» markeres med tre metoder: Uttrykke at noe er forbudt, forhindre at

det forbudte blir sagt, og å benekte at det i det hele tatt finnes. Den juridiko-diskursive maktmodellen bygger på tre grunnleggende antagelser:

1. Makt er noe som noen eier eller har, som en hersker, fyrste, en samfunnsgruppe eller folket selv. Autoriteten på toppen var det synlige fokus for maktutøvelsen mens de underlagte var usynlige.
2. Makten utøves eller flyter fra en sentralisert kilde (toppen av pyramiden, f. eks. loven, økonomien, staten) og nedover.
3. Makten utøves primært repressivt (gjennom forbud håndhevet med sanksjoner).

Foucault benekter ikke at dette er én form for makt. Han mener imidlertid at vi kan beskrive maktens historiske former riktigere hvis vi går utenom modeller som staten, klasse eller loven. Slik kan man beskrive maktformer på andre måter enn tradisjonelle systemteorier. Hans maktteori skiller seg fra den ovenstående på tre grunnleggende måter:

1. Makt blir *utøvd* snarere enn eid eller holdt. Den er relasjonell, ikke et privilegium for én person, en gruppe eller en institusjon i seg selv.
2. Makt er ikke primært repressiv, men *produktiv*. Den produserer diskurs, motstand og bevegelse.
3. Makt kan analyseres som noe som også utøves fra bunnen og opp, ikke bare omvendt. Et karakterkort er for eksempel ikke et pålegg fra toppen, men er basert på observasjoner fra «bunnen», altså fra individets nivå. Karakterer er en form for disiplinerende makt, med den egenskap at det påvirker og styrer elevens egendisiplinering (Lynch, i Taylor 2011; Foucault 2000).

Videre finnes makten overalt, i alle sosiale interaksjoner. Den kan deles i det som utøves på makronivået (staten, kirken, store institusjoner) og mikronivået (individets atferd og samhandling). Foucault bruker metaforer som «kapillær makt» (det som flyter i de minste årene) og «mikro-fysikk» for å illustrere hvor subtile og uhandgripelige maktmekanismene på mikronivået er, der «kraft» (force) er den grunnleggende enheten: En «kraftrelasjon» består av hva som helst i en sosial interaksjon som skyver, oppfordrer eller påvirker noen til å gjøre noe. Maktrelasjoner er «immanente», det vil si iboende i alle domener de opptrer i, og ikke konkrete. Slik som fysikkens lover virker de overalt uten at vi kan gripe dem. Dette betyr likevel ikke at individet ikke har en egen vilje eller mulighet til å benytte makt. Makt er ikke det samme som tvang, en «felle» eller et «bur». Foucault mener muligheten til motstand er en iboende bestanddel av makten, og at det gjør makten produktiv. Maktforholdet kan alltid endres, og muligheten til motstand er faktisk en avgjørende del av maktens struktur. Uten motstand, to enheter som trekker

i eller skyver på hverandre, finnes ingen maktrelasjon, og med motstand kan alltid den relasjonen bli endret (f. eks. Taylor 2011; Foucault 1995; 1980).

5.2.3 *Disiplinering*

Når makten utøves overfor individer kan man snakke om en *disiplinerende makt*. Individet er resultatet av denne disiplineringen, heller enn råmaterialet som makten utøves på. Det vil si at disiplinen er maktteknikkene som behandler individet som et objekt og som instrumentet for maktutøvelsen. Politisk makt er ikke primært ideologi som påvirker sinnene, men virker først på kroppene, gjennom tilegnelsen av gester, vaner og reflekser (Eliassen 2016). Disiplinerende makt påvirker dem gjennom nøye og kontinuerlig kontrollere og overvåke aktivitetene til individene, slik at kroppene preges av forholdet mellom føyelighet og nytte. Organisering, innesperring, romlig avgrensning (fengsler, fabrikker, skoler) og diskursive midler (kategorisering, sensur, regler, lover). Gjennom bygninger (eller annen oppdeling eller kategorisering) kan større enheter av mennesker deles inn i «celler», slik at de blir synlige for en enkelt overvåkningsinstans. Kroppens «politiske teknologier» organiserer måtene man bor, forflytter seg og arbeider på. Foucaults berømte eksempel på hvordan arkitekturen tjener som redskap for disiplinerende makt er Jeremy Benthams modell for fengselsbygningene, det såkalte «Panopticon», der en enkelt vakt kunne fra et utsiktstårn plassert inn i midten av en sirkulær bygning overvåke alle cellene samtidig når de var plassert som eikene i et hjul (Foucault 1977). Selv om vakten ikke holdt øye med alle fangene samtidig, visste de aldri hvilken celle han så inn i, og føyde seg etter fengselets disiplin og internaliserte dets normer. En «panoptisk» makt virker altså på den måten at individet er lydlig overfor en usynlig maktinstans.

Panopticon («det altoverskuende») er det metaforiske eksemplet på hvordan den disiplinerende makten overvåker – ikke alltid ovenfra og ned, men også omvendt, som når asylene satte sine tjenere til å være «spioner» på pasientenes atferd, eller når skoler brukte informasjon fra elever for å overvåke foreldrene (Hoffmann, i Taylor 2011). Den disiplinerende maktens hensikt var ikke undertrykkelse eller kontroll for sin egen del, men for å avverge eller beskytte både systemet og individet mot farer. Den monolittiske eller «monarkiske» makten var treg og ressurskrevende, et massivt apparat fullt av smutthull, men også så voldelig at den stadig fremprovoserte revolter (Ekenstam 1993). Den disiplinerende panoptiske makten var smidig, billigere (få fangevoktere kunne kontrollere mange fanger) og individualiserende. Enkeltmennesket ble både systemets tannhjul og systemets produkter. Den fysiske organisering av undervisning i skolen endret seg i løpet av 1700-tallet fra en løs gruppe som satt rundt læreren, der elevene kom og gikk som de ville, til et pedagogisk system som jesuittene hentet fra militærvesenet. Vekten var på disiplinering av elevene på en arena der elevene satt i klasserom som individer overfor læreren slik at han skulle ha kontroll på dem, og der de hadde sin udelte oppmerksomhet rettet mot ham (Eliassen 2016). Rektor ved København Katedral-skole Niels Lang

Nissen skrev i 1811 at siden læreren vanskelig kunne ha oppsyn med 30 elever som satt i rader bak hverandre, anbefalte han at pultene sto i halvsirkler rundt kateteret (Nissen 1811), slik at alle var like synlige til enhver tid.

5.2.4 Pastoralmakt

Dette bringer meg til den typen disiplinerende makt som gjennomgående blir brukt, beskrevet og utøvet i mine kilder, oppdragelsestekstene – nemlig *pastoralmakten*. Der beskrives ofte samtaleteknikker i tråd med pastoralmaktens kjennetegn. Barnet skulle *be-kjenne*. Pastoralmakten omtales av Foucault (2002, s. 87) som en maktteknologi mellom politisk makt og befolkning, men utøves også på «mikroplanet», i den lille skalaen mellom oppdrager og barn. Pastor betyr *hyrde*, så ordet henspiller på den kristne metaforen for menigheten som en hjord med får. På samme måte som Kristus metaforisk var «den gode hyrde» for sine tilhengere, skulle pastoren eller presten være hyrde for sine «får», altså menigheten. Foucault hevder at man finner pastoralmakten i en fyrstes styring av sitt folk, medisinsens styring av befolkningens helse, mellom legen og pasienten, læreren og eleven, forelder og barnet eller psykiateren og den gale. Dette er en omsorgsfull relasjon som legger stor vekt på «fårets» egen deltakelse. I alle domener og sammenhenger der en hyrde har ansvar for en «flokk» finner vi dens kjennetegn:

1. Hyrden skal holde flokken samlet, sørge for både deres kollektive og individuelle frelse og våke over den dag og natt.
2. Hyrden har ansvar overfor Gud (eller en annen høyere instans) for enkeltfårets velbefinnende, og det enkelte får er like verdifullt som hele flokken (Foucault 2000).
3. Hyrden skal ha en omsorgsfull, alvorlig og tillitsfull relasjon til hvert enkelt medlem i flokken. Dette forutsetter at individet er fullstendig ærlig og lydige mot hyrden, for hemmelighold eller unnvikelse vil sette den evige frelse i fare. Det er hyrden som i kraft av sin rolle, sin kunnskap, sin autoritet og sin kjærlighet til sin flokk vet hva som trengs for at medlemmene skal overleve.
4. Hyrden oppnår den individuelle kunnskapen om hvert enkelt medlem i flokken ved deres *bekjennelse og selvovervåking*. Enkeltmennesket skulle undersøke samvittigheten og på den måten produsere sannheten om seg selv (Foucault 2002, s. 91; Dreyfus & Rabinow 1982).

I Dreyfus & Rabinow (1982) påpekes det at pastoralmakten har som siktemål å «frelse» individet til den neste verden, ved å beskytte det mot farene i den nåværende. «Frelse» i en ikke-kristen pastoral tekst vil da si å sikre individet mot skade, sykdom og usunnhet slik at det kan gå trygt inn i fremtiden, noe som er all barneomsorgs hensikt. «Hyrdens»

oppofrelse kan grense til det selvutslettende, noe som også fremtrer tydelig i oppdragelsestekster når forfatteren gjør seg selv synlig, som omsorgsfull forelder eller bekymret fagperson. De kan f. eks. fremstille det å ta opp temaet seksualitet som en motvillig plikt: I anti-onaniboken *Om Ungdommens hemmelige Synder* (Salzmann 1786, s. 2) skriver forfatteren at han «med tungt Hierte griber til Pennen. Men gribe den maa jeg. Man kan ikke alltid glæde sig med de glade, Pligt udfordrer, at man ogsaa undertiden sørger med de sørgende». Omsorgen er ikke kortvarig eller midlertidig, men skal vare helt til individet (barnet) er voksent.

Det er gjerne kroppen som er nedslagsfeltet for disiplinierende og normaliserende makt (Hoffman, i Taylor 2011), og det vil si at pastoralmakten dukker opp i de sammenhenger der kroppene skal reguleres. Siden individet har fått ansvaret for selvdisiplinering gjennom bekjennelse og overvåking, får altså pastoralmakten en dobbel effekt: Hyrdens omsorg (utenfra) og individets samvittighetsfulle egenaskese (innenfra). Denne oppfordringen finnes i oppdragelsesteksternes pastorale retorikk: Henriette Gislesen sier i *En Moders veiledende Ord til sin Datter* (1843) at barnet skal la sitt hjerte ligge åpent for Gud, ikke fordi det er syndfritt, men fordi alene hos Gud finnes det råd og hjelp. «Alt, Alt i din Sjel, som du maa erkjende for ikke at komme fra eller fører til Gud, [skal bli] frygtet af dig og betragtet som en forbuden Vare» (Gislesen 1843, s. 11). I *Ledetraad for katekismusundervisningen i de to første aar* (1901) av pedagog og kvinnesaksforkjemper Anna Rogstad heter det under det sjette bud⁴ «Og vi skal tugte os selv! Børn skal f. eks. ikke gaa og 'snige' etter godter eller knask o. l. men *tugte sig selv* fra at gjøre det. Og saa, børn, er det andre ting, som I maa *tugte eder selv* fra at gjøre! ...» (Rogstad 1901, s. 19, min utheving). I tekster som formaner, advarer, oppfordrer og opplyser utøves altså en pastoralmakt. Enten de snakket til barn eller voksne, var budskapet at leseren (eller den leseren hadde omsorg for) måtte beskyttes, og måtte overbevises at de måtte beskyttes. Foucault (1995; 1999) hevder bekjennelse er en disiplinierende maktmetode som kan spores fra antikkens selv-filosofi, via kirkens botsprosedyrer til psykologien og psykiatrien i det 19. århundre. Individet skulle ikke bare bekjenne de handlingene som gikk i mot loven, men «gjøre hele sitt begjær om til tale», for den som bekjenner er selv ikke i stand til å identifisere motivene som ligger bak handlingene og overskridelsene, og trenger derfor en åndelig veileder som forklarer og utlegger tankene og tilskyndelsene. Slik krever den kristne bekjennelsen at man underkaster seg en annens mistenksomme fortolkning (Eliassen 2016). Foucault mener at pedagogikken fra Campe og Salzmann, med sine nøye strukturerte skoler og læreplaner fra 1770-tallet av, konsekvent innlemmet bekjennelsen om seksualiteten som prinsipp. Dette skapte en «bekjennelsesvitenskap», altså en vitenskap som støttet seg på bekjennelsen og dens innhold (Foucault 1995, s. 75), noe psykoanalysen er et eksempel på. Han mener bekjennelsen i Vesten har blitt en av «de

4 «Du skal ikke drive hor». Undervisningen om dette budet omfattet alle temaer som berørte seksualiteten.

høyest vurderte teknikkene for å produsere sannhet» (s. 69), og at kjønnen alltid har vært et privilegert emne for denne bekjennelsen (s. 71).

5.2.5 Biopolitikk

I denne avhandlingen vil sosialhygienens betraktes som et *biopolitisk* prosjekt. Begrepet biopolitikk ble introdusert av den svenske statsviteren Rudolf Kjellén i *Staten som Lifsform* (Kjellén 1916), der han fremstiller forholdene mellom stater og mellom stat og innbygger som individuelle personlige relasjoner. Den postmodernistiske forståelsen av begrepet har sitt utspring i Foucaults teori om hvordan seksualiteten ble vitensfelt og dermed også et diskursivt maktmiddel i det 19. århundre, og han mente vitenskapeliggjøringen av seksualiteten var et eksempel på en biopolitisk hensikt eller «styringsrasjonalitet», en form for politivitenskap (Foucault 2000, s. 73f; Foucault 1995; Taylor 2011). Foucault brukte også til dels uttrykket «biomakt», som i lys av hans forståelse av begrepet «makt» åpner for at det i *biopolitikk* ligger både en *hensikt* (å trygge enkeltmenneskets sunnhet for å styrke staten) og en *metode* (å skape kunnskap og sannheter om kroppen som satte søkelyset på individet). Foucaults påstand (1995; 2002; 2015) var at overgangen fra eneveldig maktutøvelse til et biopolitisk regime der livet selv ble objektet for maktutøvelsen, er terskelen til vår modernitet. Mellom 1500 – 1800 (dvs. ca. mellom renessansen og den industrielle revolusjon) utviklet det seg en styringsrasjonalitet eller «statsrasjonalitet» (raison d'Etat) der makten ikke ble uttrykt gjennom skatteinndrivelse, tvang og vold, men gjennom en *normalisering*, som regulerte, administrerte og pleide livet hos det enkelte subjekt (Mills 2013). Statens og fyrstens suverene makt eller rett til å slå i hjel eller la leve ble ikke nødvendigvis erstattet, men komplettert av en ny type makt som ikke visker ut den gamle, og som er helt motsatt: En makt til å holde i live eller å la dø. Tidligere hadde individene og befolkningen vært interessante kun i den utstrekning de påvirket statens makt i noen retning, og fyrsten eller herskeren over et territorium hadde stort sett bare ansvar for sine undersåtters frelse i det neste liv (Taylor 2011; Foucault 1995; 2008). Styring av staten blir i mye av den statsvitenskapelige litteraturen sammenlignet med styringen av familien, f. eks. i Max Webers begrep *patrimoniell styring*. Dette er en form for regulering og administrasjon som Weber setter opp mot rasjonell-byråkratisk styring, som er mer upersonlig, hierarkisk og med utbyttbare aktører med klart avgrensede kompetanseområder. Den patrimonielle styringen bygger derimot på patriarkatet, altså er makten, omsorgen, oversikten og vurderings-evnen samlet hos familieoverhodet, pater familias (Camic, Gorski og Trubek 2005, s. 238). Men på samme måte som familieoverhodet ikke kunne være overalt, men måtte oppfordre familiemedlemmene til selvstyring, ble enkeltborgeren innprentet sitt ansvar overfor staten. Tanken om faderlig omsorg som styringsform preget også både katolsk og protestantisk pastoral doktrine, altså reglene for hvordan kirken skulle ta seg av menighetsmedlemmene (Peters 2007; Donzelot 1979). Foucault (2002) kaller dette konti-

nuitet i oppadstigende retning; altså at den som skulle styre staten måtte først styre seg selv, deretter sin familie, sitt gods og så videre. Kontinuitet i nedadstigende retning ville si at hvis staten var godt styrt, visste familiefedrene hvordan de skulle styre sine familier og sine gods, og dermed styrer individene seg selv.

Statens intensjoner var i utgangspunktet gode for enkeltmennesket, men det endelige målet var statens egen overlevelse, vekst og sunnhet. Enkeltmennesket ble viktig for staten i den grad han kunne gjøre noe for statens styrke. For at det større samfunnet skulle vokse og fungere, måtte alle dets bestanddeler, innbyggerne, også være normale, sunne og sterke, så målet med biomakt var *normalisering*. Den større samfunnskroppen var avhengig av de enkelte kroppene til befolkningen. Foucault legger vekt på at den nye styringskunsten baserte seg på at økonomi ble introdusert i politisk praksis (*Oikonomia* betød opprinnelig familiefarens styring av sitt gods) – og valutaen denne økonomien forvaltet var befolkningens helse, arbeidsevne og fysiske beskaffenhet. Disse størrelsene ble undersøkt med statistikk og vitenskapeliggjøring, en metode også kalt «politisk aritmetikk» (Olssen 2006; Peters 2007, s. 167; Dabhoiwala 2013, s. 221). Denne teknikken var preget av opplysningstidens tro på rasjonell opplysning og vitenskapens evne til både å kunne kartlegge alle naturlige fenomener og å oppdra mennesket til en rasjonell og kunnskapsbasert forståelse av verden. Når befolkningen gjennom biopolitikkens oppdragende virksomhet forstod det gjensidige avhengighetsforholdet mellom samfunnskroppen, staten, rasen og sin egen kropp, ville de forstå hvorfor det var viktig å ta vare på kroppen, å beherske den, holde den sunn, ren og sterk. Michel Foucault mente den biopolitiske oppmerksomhet i det 18. og 19. århundre gjerne trakk seg mot to «poler», altså at det var to hovedfokuspunkter:

1. Arten mennesket. Nå ble befolkning (eller menneskearten, den hvite rasen, den nasjonale gruppen, regioners og landsdelers befolkning) vitenskapelige kategorier, i stedet for kun juridiske og politiske. Dette handlet altså om kontroll med arten menneske.
2. Kroppen som objekt. Kroppen kunne bli manipulert, forbedret, fordervet eller foredlet. Et menneske med en «føyelig kropp» var kontrollerbar, forutsigbar, nyttig og produktiv. Kroppens krefter måtte gjøres lydige og nyttige. Man disiplinerte føyelige kroppene i verksteder, skoler, militæret, sykehus og fengsler. Dette handlet om kontroll over kroppen (jfr. f. eks. Foucault 1995, s. 152; Taylor 2011).

Biomakten virket mot disse to polene, og på individnivået vil den «produsere individualitet», altså sette søkelyset på alt enkeltmennesket gjør med egen kropp og helse, ansvarliggjøre, overvåke og instruere, skape subjektet gjennom interpellasjon, i Althussers betydning. Subjektivering skaper subjektet. Dette forutsetter en oppfatning av at kroppen er noe man *har*, og ikke bare noe man *er*, slik Nielsen (2002) formulerer

opplysningstidens tenkning. Da blir ikke sykdom, sunnhet og helse et spørsmål om hva som skjer med kroppen, men hva man gjør med den. Individene som en felles enhet er befolkningen, og på dette planet blir enkeltmennesket en statistisk størrelse som avgjør nasjonens sunnhet og helse.

5.2.6 Undertrykkelseshypotesen

Det siste viktige Foucault-begrepet er *undertrykkelseshypotesen*. Med dette mener Foucault den antakelsen at med fremveksten av borgerskapet i det 19. århundre ble seksualitet betraktet som noe som kostet kroppen og samfunnet så mye at det for det første ikke skulle bedrives for nytelsens skyld, og for det andre ikke skulle snakkes om. Alt annet enn heteronormativ prokreasjon innen ekteskapet var sanksjonert og patologisert. Tale om seksualitet var undertrykket for borgerskapet, og seksualitet ble noe som hørte til «de andre viktorianerne» (Marcus 1966); prostituerte, halliker og seksuelle avvikere, altså de som representerte seksualitetens vrangsider og skyggesider.

I *Vilje til viten* (Foucault 1995, s. 13) åpner han med å skrive

Vi skal visstnok lenge ha utholdt et viktoriansk regime, og vi skal fremdeles i dag ligge under for det. En keiserlig snerpethet skulle figurere på vår seksualitets våpenskjold, tilbaketrukket, taus, hylersk. Det sies at det fremdeles på begynnelsen av det 17. århundre skal ha vært vanlig med en viss frimodighet. [Det var] romslige regler for hva som var grovt, obscønt eller uanstendig.

Forestillingen om at vi har gått fra en usjenert og naturlig seksualitet i renessansen til en fullstendig skambelagt fortid fra opplysningstiden, som vi «fremdeles i dag» skal ligge under for, mener altså Foucault er en myte. Denne myten muliggjorde en narrativ ekstrapolering inn i fremtiden, fra den undertrykkede viktoriatiden til den gradvis mer og mer frigjorde nåtiden, gjennom anstrengelsene til psykoanalysen og seksuell frigjøring.

Foucault har tre motforestillinger om undertrykkelseshypotesen. For det første – er det virkelig et faktum at seksualitet ble undertrykket? For det andre – er det slik at makt alltid virker gjennom undertrykkelse (at den alltid sier «nei»), og for det tredje – er en «frigjørende» diskurs om seksualitet virkelig så forskjellig fra den «undertrykkende» diskursen den prøver å avsløre? (Heyes 2011). Han er ikke bare opptatt å vise at hypotesen er feil, men han vil plassere den inn i en «generell økonomi for diskursen om kjønn», altså *språkliggjøringen* av kjønn. Foucault mener denne språkliggjøringen oppstod i kirkens skriftemålsregler, som påla presten å etterspørre den skriftendes tanken og handlinger om seksualitet i større grad enn før. Man kan selvsagt spørre seg om i hvilken grad den katolske kirkes skriftemålsrituale skal betraktes som utspringet for alle bekjennelsesteknikker og pålegg om språkliggjøring slik vi finner dem i norske

tekster om oppdragelse, men kirkens bekjennelsespraksiser og vitenskapens nærstudier av kjønnslivet er utvilsomt deler av samme bilde. Mye rundt seksualitet har vært både forbudt og tildekket, men det er ikke forbudet som er vesentlig med dens historie, men at «viljen til viten» i større og større grad «iherdig har bestrebet seg på å konstituere en vitenskap» om den (Foucault 1995, s. 24). Man sluttet ikke å snakke om kjønnet i opplysningstiden, men retten til å snakke om det ble overtatt av vitenskapelige, politiske, økonomiske og ikke minst moralske autoriteter. Seksualitet var ingen privatsak. Han mener dette blant annet forklares ved den fremvoksende kapitalismen, industrialismen, som la alle sider av menneskelivet under økonomiske målestokker. Problemet var at seksualiteten var privat, usynlig, ukontrollerbar, men samtidig med så store konsekvenser for familiens og folkets helse at den ikke kunne ignoreres. De europeiske statene ble i det 18. århundre opptatt av befolkningen som ressurs og som politisk tema. Alle sider ved menneskelivet, fra ernæring til forplantning, ble gjenstand for en interesse som brukte matematiske og økonomiske metoder og begreper for å forvalte den. Og kjønnet, skriver Foucault (1995), befinner seg i hjertet av disse problemene: Fødselstall, ekteskapsalder, pubertet, kjønnsykdommer, arveegenskaper og generelle helsemessige sider ved seksualiteten. Barnets seksualitet har i avhandlingens periode gjerne hatt en privilegert plass i den allmenne oppdrags- og helselitteraturen. Den blir gjort til en determinerende kraft (jfr. Fosli 1997) som verken foreldre eller andre fagfolk kunne stille seg likegyldige til. Forvaltningen av barnets kjønnsdrift fikk langvarige og avgjørende konsekvenser. Måten temaet ble løftet opp, fremhevet, drøftet og gjort til objekt for enten vitenskapelig analyse eller religiøse moralspørsmål, bekrefter gyldigheten og relevansen til teorien om undertrykkelseshypotesen.

Sosiologen og historikeren Jeffrey Weeks (1989) har fire viktige innvendinger til Foucaults teori om seksualiteten som vitensfelt. For det første at Foucault undervurderer staten og lovverket (den juridisk-diskursive makten) som påvirkning på holdninger og praksiser, gjennom ekteskapslover, regulering av avvik, lovene, politiet og utdanningssystemet. Foucault ville ikke ha benektet dette, men han vektlegger «normen» mye mer enn «loven». For det andre kan avvisningen av undertrykkelseshypotesen nedvurdere betydningen av de helt reelle undertrykkelsesmekanismene som gjennom lovverket og samfunnsnormer faktisk ble praktisert. Når regimer gjennomfører steriliseringer av grupper man ikke vil skal forplante seg betyr det at undertrykkingen var mer enn diskursiv, og en del av arvelæreideologien var svært klar i sine forbud. Weeks mener for det tredje at fremstillingen av det normaliserende samfunnet med sin makt på mikronivået står i en gammel sosiologisk tradisjon som fjerner makten fra staten og legger den i hendene på mer diffuse kilder. For det fjerde bemerker Weeks at det er en iboende essensialisme i Foucaults bruk av «kroppen» som en biologisk konstant, som ikke helt rimer med at alle andre sosiale fenomener ikke har en «virkelighet» utenom diskursen. Likevel mener Weeks at Foucault har vist noen vesentlige ting. For det første at kjernefamiliens inne-

lukking og innstramming av seksualitet ikke skjedde for å undertrykke arbeiderklassen, men for å skape en egen borgerlig kulturell identitet, at det fantes «seksualiteter» definert av kjønn og klasse – med andre ord, at det finnes mer enn én seksualitet som skal kontrolleres, snarere en rekke historisk konstruerte seksualiteter. Videre at Foucault setter søkelyset på hvordan institusjoner, medisinske, psykiatriske, velferdsorganisasjoner (som sedelighetsforeningene eller Magdalenabevegelsen) eller lovgivende instanser former seksualiteten, slik medisinen definerte den kvinnelige kroppen i siste del av 1800-tallet (jfr. f. eks. Johannisson 1996).

Til tross for at Weeks har rett i at det eksisterte et utall repressive praksiser og at tale om seksualitet ikke forekom i den form det gjør i dag, viser det seg at den «diskursive eksplosjon» Foucault omtaler i aller høyeste grad også ga seg til kjenne i oppdragelsen av barn, også, paradoksalt nok, i oppdragelsens fortielse av seksualitet. Å benekte at noe finnes, å forby temaet, er en av Foucaults «utestengelsesprosedyrer» for diskurser (Foucault 1999), dermed også en måte å utøve kontroll over det forbudte på. Foucault (1995, s. 63) påpeker at idéene om seksualiteten har vært «mer tjenestevillig overfor ordensmaktene enn føyelig overfor sannhetens fordringer», altså at tale om seksualitet har i større grad innrettet seg etter kulturelle, politiske og religiøse krav, normer eller forventninger enn etter de empiriske funn og fremskritt medisinen ellers gjorde. Det var større rom for både fysiologisk spekulasjon og moralsk formaning hvis pasientene hadde påført seg skader gjennom egne handlinger, enn i den delen av medisinen der sykdom var et resultat av ukontrollerbare kilder og faktorer.

5.3 Profesjonsbegrepet

Når avhandlingen omtaler en forfatter som representant for en *profesjon*, vil det si at jeg ikke bare knytter ham/henne til en praktisk yrkesutøvelse, men også som en som forvalter og bekjenner seg til en bestemt kunnskap. I tillegg forvalter profesjonsutøveren et samfunnsmandat og blir tilkjent en bestemt samfunnsposisjon eller status, og disse posisjonene har vært historisk situerte. Fagdisiplin og profesjon forstås som en faglig identitet eller vitenskapelig tilhørighet, der idealer om et fagfelt (oppdragelse) uttrykkes forskjellig ettersom hva profesjonen oppfatter som fagfeltets hensikt.

Ulf Torgersens (1972, s. 10) definisjon av en profesjon var for det første at dens utøvere har en bestemt langvarig *formell utdanning*, for det andre at den utdannelsen tas av personer som stort sett er *orientert mot bestemte yrker*, og for det tredje at disse yrkene ifølge sosiale normer *ikke kan fylles* av andre enn de med denne utdanningen. En nyere og utfyllende definisjon finner vi hos Molander og Terum (2008, s. 18). De deler profesjonsbegrepet i to sett med aspekter, det *organisatoriske* og det *performative*. Det organisatoriske ved en profesjon har fem faktorer: 1. at bestemte personer med en bestemt utdanning har monopol på bestemte arbeidsoppgaver, 2. at utøverne selv definerer

standardene for arbeidsoppgavene (autonomi), 3. at yrkesgruppen har fått politisk makt over et virksomhetsområde, 4. at yrkesgruppen har inngått en kontrakt med samfunnet om å utføre bestemte oppgaver, 5. at utøverne opptrer som en organisert gruppe. Det performative aspektet ved en profesjon er 1. at profesjonen yter en tjeneste, og ikke *produserer* noe, 2. Har klienter som mottagere, altså noen som *trenger* noe, 3. disse klientene har «hvordan» -problemer som profesjonen skal løse, 4. tjenestene skal endre fra en tilstand (syk, udannet, unormal, ikke-fungerende, urett, umoralsk) til en annen (frisk, dannet, normal, fungerende, rett, moralsk). 5. Bruker en systematisert kunnskapsmengde, 6. profesjonelle tjenester bruker skjønn, fordi problemsituasjonene vanskelig lar seg standardisere. 7. Profesjonen er normativt regulert, altså normer om gyldighet (epistemologiske normer), rimelighet overfor klienten (moralske normer) og formålstjenlighet (pragmatiske normer) – og til slutt 8. at profesjonell praksis er feilbarlig og preget av usikkerhet om konsekvensene av et handlingsvalg.

6 DISKURSTEORI

Analysen skal fokusere på skillelinjene mellom diskurser om samme problematikk og tema. Den vil vise hvordan disse diskursene står i forhold til større paradigmatisk forståelsesformer og hvordan de endret seg over tid. I dette kapittelet vil jeg gjøre rede for de sentrale teoretiske begrepene jeg bruker som analyseverktøy; Faircloughs *diskursorden* og Wodaks *diskurstema* og *handlingsfelt*, samt denne avhandlingens forståelse av *intertekstualitet*. Avslutningsvis vil jeg diskutere hvordan kildene viser at det har foregått konflikter om *hegemoni*.

I lingvistikken er diskurs all språkbruk om ett bestemt tema, mens i poststrukturalismen er en diskurs *all tekst i et bestemt meningssystem*, og man må påvise en «intern systemlogikk» for å kunne snakke om en diskurs (Sandberg 2004). Denne forståelsen er premisset for de teoretiske begrepene jeg skal bruke; at tekster kan grupperes sammen når de bygger på samme forståelse av bestemte fenomener eller samme institusjonelle tilknytning. Tekster blir kategorisert sammen når de har samme interne systemlogikk (bygger på samme forståelser, sjangertrekk eller grunnforutsetninger) eller ideologi (jfr. Jørgensen & Phillips 2002, s. 108 om ideologi som diskurs).

6.1 Intertekstualitet

Til tross for at både sjangere og forfatternes ståsted kunne være svært forskjellig, hadde seksualopplysningslitteratur svært mange fellestrekk i form og innhold. Dette gjaldt spesielt når den omtalte ungdom og onani. Da ble argumenter, teorier og forklaringer fra førmoderne vitenskap, gjerne med referanse til antikk gresk medisin, gjengitt ordrett. De første salgssuksessene i opplysningstidens antionanilitteratur, *Onania* (1716)⁵ og *L'Onanisme* (1760), var spesielt mye brukt. En slik *selvrefererende intertekstualitet* er en diskursiv praksis. Intertekstualitet er et diakront fenomen, siden alle tekster har røtter til fortiden, referanser, stiltrekk, genrekjennetegn. Direkte samspill kan kalles «konkret tekstsamspill» eller «direkte (eksplisitt) intertekstualitet», dvs. at en tekst direkte siterer eller refererer en annen, mens «indirekte (implisitt) intertekstualitet» betyr at tekstenormer, genretrekk, komposisjonsgrep eller virkemidler utveksles mellom tilsynelatende

⁵ Studier som omtaler *Onania* er uenige om utgivelsesåret, men jeg holder meg til 1716, som Michael Stolberg (2000) argumenterer for.

forskjellige diskurser. Fairclough kaller dette «interdiskursivitet». Interdiskursivitet betyr ikke bare at det er form og struktur som overføres, men også at forståelsesrammer og sannheter kan hentes fra en diskurs til en annen. En effekt av intertekstualitet er at det forekommer en rekontekstualisering, altså at en tekst blir plassert i en ny sammenheng som kanskje understreker eller fremhever andre deler av teksten enn det som preget den originale konteksten. Et eksempel på dette er hvis politiske taler eller uttalelser blir gjengitt i media, der budskapet og hovedpoenger kan bli fremstå forandret og feiltolket (Veum 2011, s. 85). Seksualopplysningslitteraturen var i flere omganger preget av rekontekstualisering eller lån mellom diskurser, som at de lutherske prekenene ble rekontekstualisert inn i oppdragelsestekster, at medisinske argumenter havnet i moralske skrifter eller at liberale ikke-moralistiske tekster bruker sjangertrekk fra eldre tradisjonelle utgivelser med en helt annen ideologisk innretning. Jeg vil forholde meg til begrepene *interdiskursivitet* og *direkte* eller *indirekte intertekstualitet*. Avhandlingens kilder kjenntegnes av historisk *interdiskursivitet* i så stor grad at de kan betraktes som del av lange litterære tradisjoner. Når psykiateren Ludvig Dahl (1859) siterer pedagogen Joachim Campe (1799), og Dahl i sin tur blir sitert av psykiateren Paul Winge i 1901, som sier at Dahl hadde «fremdraget en række interessante kjendsgjæringer» (Winge 1901, s. 38), har Campe blitt fornyet i over et århundre etter utgivelsesåret. Bjørnstjerne Bjørnsons *Det flager i byen og på havnen* (1884) blir nevnt av Ellen Key i *Barndommens århundre* (1900, her gjengitt i Hauglund 2001) og hans foredrag *Engifte og mangegifte* (1887) blir sitert av en lang rekke andre forfattere, for eksempel Aagot Gjems Selmer i 1902. Denne diskursive praksisen vedlikeholdt både idéer og opplagstall.

Det eksisterte et helt eget språk for konstruksjonen av ungdoms seksualitet, ikke bare en felles diskurs som beskrev de samme sannhetene, men et autoritativt sett med formuleringer og setninger. Det kan synes som en tradisjon av floskler som ble pliktoppfyllede gjengitt helt nøyaktig i bok etter bok, uavhengig av forfatterens faglige tilhørighet. Denne trofaste *direkte intertekstualiteten* gjorde også at alle brudd med doktrinene også vakte oppsikt, slik tilfellet var med George Drysdales *Elements of Social Science* (1856), Matias Skards og Ole Klykkens foreldrehefter (1898) eller de første psykoanalytikernes oppdragelsestekster, som den tyske legen Max Hodanns *Hvor småbarna kommer fra: en lærebok som barna kan lese* (1929). Spesielt omtalen av onani var preget av en formularisk stil som gjenfinnes nesten uforandret fra *Onania* (1716), og ble med små variasjoner gjennom hele det 19. århundre og langt inn i det 20. Selv i Skjerves ellers svært samtidsorienterte *Sundhetslære for unge kvinder* (1916) skriver hun at man «maa vaake over barn med slike tendenser, ikke overlate dem til tvilsomme kamerater, og ikke la dem tilbringe for lang tid alene, f. eks. på klosettet» (Skjerve 1916, s. 109). I denne setningen har hun dermed sitert to av de viktigste prinsippene i en sjangertradisjon som strekker seg tilbake til tidlig opplysningstid: Oppdrageren må overvåke barn for å hindre at de forgår seg med onani, og det ytre miljøet kan lære dem det.

6.2 Diskursorden

I en analyse av skrevne tekster, slik som denne avhandlingen er, er det viktig å se både på hvordan tekstene fungerer enkeltvis og hvordan de spiller en rolle i en større sammenheng. De større diskursive enhetene, som genre, hele fagfelt eller paradigmatisk rammer for hva som kan og ikke kan sies i en gitt kontekst, har varierende betegnelser i forskjellige teorier. Foucault mente en gruppe ytringer hørte til samme diskurs hvis forholdene som gjorde dem mulige var de samme, altså at ytringene oppstod innenfor rammer for hva som var mulig eller ikke mulig å si. Flere diskurser innenfor en slik ramme var en *diskursiv formasjon* (Jørgensen & Phillips 2002). En diskursiv formasjon består av formasjonsregler for de bestemte ytringene som hører til formasjonen, og regler for hvordan «objekter» konstrueres, for «ytringsmodaliteter» (hvordan individer eller subjekter posisjonerer seg selv og den de snakker til, gjennom ytringene), og regler for «strategier» (Fairclough 1992, s. 40).

Wood og Kroger (2000) sier at en analyse av diskurser og forholdet mellom dem forutsetter at man har et begrep som kan omfatte flere diskurser som gjennom sine sjangre, objekt og narrativer hører sammen, en kontekst som er større enn den enkelte diskurs. Dette kaller Fairclough (1992) *diskursorden*, og i denne studien vil det betegne de diskursene som sammen utgjør et bestemt domene, eller en sosial orden. Et slikt domene kan være en sosial institusjon (f. eks. skole og utdanning) en subkultur (f. eks. ungdomsmiljøer), en fagdisiplin eller fagfelt. Innen en slik ramme samles sjangre, stiler og diskurser. Deres forskjellige måter å skape mening på organiseres sosialt, og en diskursorden er summen av disse genrene og diskurser som er i bruk i et bestemt domene (Jørgensen og Phillips 2002), eller de konvensjonene (sjangre, narrativer, formuleringer) som er tilgjengelige for de som leser eller produserer tekst i bestemte sosiale kontekster (Fairclough 1992). Innenfor en diskursorden kan en bestemt betydnings- eller forståelsesmodell være dominerende eller mainstream, mens andre kan være marginale, i opposisjon, eller alternative. En diskursorden er «den diskursive fasetten av den motstridende og ustabile likevekten som utgjør et hegemoni, og artikuleringen og reartikuleringen av diskursordenen er dermed et element i den hegemoniske kampen» (Fairclough 1992, s. 93). En diskursorden er altså det diskursivt-semiotiske aspektet av en sosial orden der det vil eksistere konflikt og forskjeller i betydning (Fairclough 2010, s. 265). Et felt bestående av flere sjangre og mindre diskurser vil bindes sammen av sin tilhørighet (f. eks. til fag eller profesjon) eller sitt tema: Jørgensen og Phillips (2002, s. 27) betegner en diskursorden som det feltet der flere diskurser «struggle in the same terrain», som behandler samme problematikk, f. eks. helse og sunnhet. Det vil si at en diskursorden også kan være de mer eller mindre motstridende diskurser basert i samme *fag*, som fokuserer på samme *tema* – i denne sammenhengen barn og unges seksualitet.

Avhandlingen vil forsøke å synliggjøre likhetene og forskjellene mellom diskursordnene,

men for å vise hvordan noe er forskjellig fra noe annet vil den også beskrive de sjangrene og diskursene som innbyrdes er stabile. Fordelen med å bruke diskursordenbegrepet er at det gir rom for konflikt mellom forståelser for å få definisjonsmakten og legitimere egen praksis. Konflikt mellom forståelsesrammer er en del av det Ernesto Laclau kaller «hegemonisk kamp» eller «dislokasjon» (Laclau & Mouffe 1985; Esmark, Laussen og Andersen 2005). En dislokasjon beskriver den situasjonen at strukturer av mening (diskurser, sjangre, retorikk, allmenne oppfatninger) rystes av nye tanker, idéer og påstander om virkeligheten – noe som vil forrykke balansen slik at man må finne nye veier, nye måter å snakke om det på. I mine kilder finner vi slike dislokasjoner i teologenes syn på om barnet er født syndig eller ikke, i fremveksten av darwinismen og arvelæren som fundament for seksualmoral og familie, i den medisinske striden om virkningene av onani – men kanskje i aller størst grad i de to første faser av kulturradikalisme i Norge, 1880-tallet (Brandes, Jæger, Bjørnson etc.) og 1920-tallet (Freud, Reich, Schjelderup, Evang etc.). I begge disse periodene finner vi en betydelig dislokasjon av de etablerte meninger og sannheter om seksualiteten generelt og barns spesielt. En kontekst der alle diskurser var etablert som «sunn fornuft» ville være mer stabil enn en der det var drakamp om sannheten. En stabil diskurs er resultatet av det Laclau kaller «sedimentering», altså at bestemte sannheter blir reproduisert og artikulert slik at de blir liggende som allment akseptert. Videre vil man se fordelingen av diskurser i forskjellige domener. Som Jørgensen og Phillips (2002) påpeker har ikke alle tilgang på de samme diskursene, verken på å lese dem eller delta i dem. Dette ser vi også i oppdragelseslitteraturen, der kvinnene gjerne ble fremstilt som den som praktisk gjennomfører det mannlige forfattere og autoriteter foreskrev. I Hans Smith Hjorts *Brev til en Moder* (1836) er mødrene fremstilt som viktige i barnas liv men helt uvitende om pedagogikkens prinsipper, og Hjort råder dem til å søke hjelp av et mannlige familiemedlem hvis de ikke forstår boken. Altså var de mottagere av teksten, men ble ikke tiltrodd å kunne forstå eller fortolke betydningen av den. Kvinnelige forfattere kunne derimot ha en viss autoritet om praktisk barnestell og opplæring av jenter, som *Nogle Ord til Mødre og unge Lærere*, skrevet av en anonym svensk kvinne med erfaring som huslærer («En Veninde», 1844). Når kvinnebevegelsens talskvinner skrev om oppdragelse var derimot mødrene de som skulle både forstå og praktisere budskapet. I denne avhandlingen vil jeg forsøke å avgrense fire diskursordener som verktøy for å kategorisere og sortere tekstene: En teologisk, en medisinsk, en pedagogisk og en psykoanalytisk diskursorden. Inndelingen og kriteriene for kildenes kategorisering vil bli beskrevet i kapittel 7.

6.3 Handlingsfelt

Diskurs som sosial praksis kan også ta utgangspunkt i det Wodak (2009) kaller handlingsfelt («field of action»). Et slikt handlingsfelt kan være f. eks. politisk agitasjon og propaganda eller lovgivende prosedyrer. For ethvert handlingsfelt finnes en rekke sjangre,

altså den mer eller mindre etablerte språkbruken forbundet med en spesiell aktivitet. For handlingsfeltet politisk agitasjon kan slike sjangre være partiprogrammer, valgtaler, politiske annonser, brosjyrer osv. Men flere handlingsfelt kan behandle samme diskurstema, som for eksempel arbeidsløshet. Et slikt diskurstema kan oppstå i ett handlingsfelt og spre seg til et annet. Interdiskursivitet i den sammenhengen vil si at to diskurser overlapper med hensyn til tema, og intertekstualitet oppstår hvis en tekst i den ene diskursen overlapper med hensyn til språk og referanser. Vi kan betrakte handlingsfeltet som den overordnede «kampanjen» som sjangrene springer ut av, og der sjangrene tar for seg spesifikke diskurstemaer. I dette tilfellet er det nesten like lett å begynne i andre enden, med å lete etter diskurstemaet barn og unges seksualitet. Dette temaet gjenfinnes i en lang rekke sjangre (avhandlinger, foredrag, håndbøker, artikler), men knyttes til mer enn ett handlingsfelt: Den sosialhygieniske kampanjen, borgerligkristen oppdragelse, psykoanalytisk oppdragelse, radikalt kvinnesaksarbeid eller tradisjonell seksualmedisin. Da ser vi at Wodaks handlingsfelt kan brukes overlappende med Faircloughs diskursorden, men Wodaks begreper gir litt fler muligheter for å vise at idéene kunne eksisterere i flere diskurser og sjangre samtidig, selv om diskursene hadde forskjellige ideologiske eller vitenskapelige grunnforutsetninger. Når Kristiane Skjerve (1916) omtaler masturbasjon nesten ordrett likt som S. C. Kapff (1861) er det også absolutt det eneste de har felles, verdimesig sett. De tilhører to ulike diskursordner og handlingsfelt, men de er interdiskursivt (og delvis intertekstuel) forbundet via sitt *diskurstema*. Det vesentlige i å bruke Wodaks modell med handlingsfelt og diskursive temaer er at man tar utgangspunkt i sjangerens funksjon og kontekst: En politisk tale (sjanger) kan handle om innvandring (diskursivt tema) i en valgkamp (handlingsfelt). På den måten kan en pedagogisk oppdragelsestekst (sjanger) handle om barnets seksualitet (diskursivt tema) i den hensikt å hjelpe foreldre å moralsk oppdra sine barn i borgerlige familieverdier (handlingsfelt).

6.4 Hegemoni og diskursiv kamp om autoritet

Begrepet hegemoni er hentet fra Antonio Gramscis politiske teorier, og har i diskursteori blitt videreført av Laclau og Mouffe (1985). Et diskursivt hegemoni er ifølge Jørgensen og Phillips (2002) den dominerende diskurs og virkelighetsoppfatning, en dominans som er resultat av de prosessene som organiserer konsensus i bevisstheten til en gruppe. Det eksisterer likevel alltid en antagonisme (noe som til dels definerer en diskursorden, jfr. Fairclough 1992; 2001; 2010) mellom diskurser, og disse motsetningene kan oppløses gjennom «hegemoniske intervensjoner», altså at en gruppe med sin makt forsøker å gjenopprette entydighet om hva som er sant og riktig, og dermed etablerer en *hegemonisk diskurs*. En slik diskursiv og ideologisk kamp utkjempes gjerne ved å fremstille egne virkelighetsoppfatninger som riktige og definere bort andre som uriktige. I denne avhandlingen utspilles en slik kamp i tekstenes forsøk på å påstå den «riktige» og «sanne» forklaringen på seksualiteten, og diskrediteringen av andre. Dette blir spesielt synlig

innen medisinen, der autoritære stemmer blant fagfolk utøvet en vitenskapelig indre justis overfor alternative, antatt utdaterte eller påstått avvikende fremstillingsformer og teorier. Sett fra den vitenskapelige medisins side var det enkelte tekster som ble oppfattet som autoritative og vitenskapelige, og andre som spekulative og deriverte. De «spekulative» var mer populærmedisinske og folkelige, tenderte mot det sensasjonalistiske og brukte i liten grad samtidig litteratur eller forskning, men løselig og selektivt trakk på langt eldre medisinske modeller, som ikke desto mindre hadde hatt stor innflytelse tidligere.

Et vanlig sjangertrekk i den populærmedisinske litteraturen er at eventuelle referanser til andre autoriteter er vanskelige å etterprøve, som henvisninger til «en berømt Hospitallæge» (Waldenström 1868), «en bekjendt Læge» eller «en meget værdig Geistlig» (Salzmann 1786), «en Mængde agtværdige Skribenter» (Niemeyer 1800) og tilsvarende formuleringer. Nøyaktig det samme viser Jordanova (1987) at den sveitsiske legen Samuel Auguste Tissot (1728 – 1797) gjør i *l'Onanisme* (1761); han refererer vekselvis til brev han har mottatt, historier han har hørt fra andre, og til kilder som Hippokrates, Galen, Boerhaave og Harvey. Ved å bevege seg mellom disse nivåene kan Tissot gjengi en lang rekke mer eller mindre personlige historier, som øker den dramatiske effekten. Tissot ble brukt og referert til i så mange tekster etter utgivelsen, at det er åpenbart at *l'Onanisme* i sin tid var en svært viktig autoritet, at den løselige bruken av kilder og referanser ble ham tilgitt. Derimot ble S. C. Kapffs anti-onanibok fra 1861 oppfattet av samtidens leger som spekulativ fordi den er sterkt følelseladd, moralistisk og bruker hovedsakelig *l'Onanisme* (som i og for seg var en respektert kilde, men var likevel hundre år eldre). Det samme gjelder f. eks. Retau (1900) fordi den er fullstendig ensidig i omtalen av onaniens skadevirkninger, uten henvisning til navngitte kilder (bortsett fra Hippokrates) og bruker både fysiologiske, psykiske og irritasjonsteoretiske argumenter om hverandre på et tidspunkt da disse modellene allerede var forlatt i de fleste andre utgivelser. På den annen side finner vi ikke at f. eks. Andreas Faye, Ludvig Dahl og Sigvard Madsens bøker og deres fremstilling av seksualitet blir kritisert på det grunnlaget, siden de forholdt seg tydelig til en samtidig idéverden og henviser til forskning og fagdebatt, de tok kritisk stilling til tradisjonelle oppfatninger og langt på vei forankret sine standpunkter utenfor seg selv, med referanser til akseptert vitenskapelig diskurs i sin egen tid. Dette utelukker ikke at deres problematisering i praksis var den samme som tekstene de kritiserte (f. eks. at ungdommelig seksualitet ikke har noen funksjon og at onani er skadelig), eller at de gjorde bruk av kjønnsorganet til en moralsk sak.

Legene så svært skjevt til utgivelser som forega å være vitenskapelige men som hadde kommersiell suksess, og slike bøker ble ofte omtalt som «kvakksalveri». Legen Hans Sophus Kaarsberg (1889, s. 53) kritiserte dem for å være gammeldage i spørsmålet om onani – da han skrev sin bok var det vanligere blant leger å mene at onani skadet sinnet,

ikke kroppen. Legen Severin Nordentoft (1904, s. 109) omtalte dem som «forbryderske skrifter» skrevet av «ubekendte Fuskere og Spekulanter», med spesiell henvisning til bøkene til Hartmann (1890) og Retau (1900). Det paradoksale, men som også illustrerer at dette var en kamp om hegemoni, er at Hartmann i forordet til sin bok tar akkurat den samme posisjonen: Han ber om at man ikke setter hans bok i samme klasse som «de sædvanlige medisinske Folkeskrifter», men at hans ærend er å gjøre den alminnelige leser i stand til å beskytte sin egen sunnhet (Hartmann 1833, s. VI). Alle de medisinske forfatterne påberoper seg en vitenskapelig objektivitet og de beste hensikter, og Hartmann mener det er enda mer forvirrende for menigmann når legene krangler seg imellom, og hever seg dermed over slike smålige disputer. Forfatterne av antionanitekster var klar over at de ble uglesett av det medisinske establishment, og dro nytte av den avstanden vanlige mennesker følte til legeprofesjonen ved å definere seg selv som et mer anti-elitistisk, jordnært og praktisk nyttig alternativ for foreldre. En av de første innvendingene til både onaniteoriene og litteraturen som reproduserte dem kom i *A Treatise on the Venereal Disease* av den engelske kirurgipionéren John Hunter (1786, s. 200), der han avviser at impotens kommer av onani, og hevder bøker som formidlet slike teorier gjorde mer skade enn nytte.

Den typen kritikk som legene fra den etablerte medisinen rettet mot Kapff, Hartmann eller Retau var en hegemonisk intervensjon. Når slike utgivelser spiste seg inn på medisinsens fagfelt og konkurrerte om lesernes tillit reiste fagmedisinerne bust og la hele sin vitenskapelig autoritet bak. Selv om idéene de gjengir tidligere hadde vært bredt akseptert også blant leger, gikk kritikken på at de var gjengitt på en tendensiøs og unøyaktig måte (Se også kapittelet om Kapffs bok). Begrepet «kvakksalver» ble ofte brukt når medisiner og skribenter kritiserte de populære ekteskapshåndbøkene, antionanibøkene eller opplysende litteratur med et medisinsk tilsnitt. «Kvakksalveri» i betydningen ikke-autorisert medisinsk praksis var forsøkt lovregulert helt siden 1672. «Lov om straff for kvakksalvere» kom i 1794, uten at det la noen demper på folkemedisinen (Schjøtz 2003). I 1871 kom «Lov om forandring i Kvakksalverlovgivningen», som slo fast at det var straffbart å «udøve Lægevirksomhed», «ta syge i Kur», utgi seg for å være autorisert lege, bruke legemidler «som det er forbudt Apothekerne ad udlevere til alle og enhver» (Tangberg et al. 1881, s. 407). Kvakksalverlovgivningen prøvde å regulere utøvelsen av medisinsk praksis, og forbød egentlig ingen å skrive medisinske tekster. Loven forbød imidlertid å fremstille seg som lege uten å ha bevilling eller autorisasjon, men en ugjennomtrengelig gråsoner omsluttet selvsagt bøker skrevet av ikke-norske forfattere der de enten påberopte seg å være leger i et annet land, eller skrev om helse spørsmål uten å fremstille seg som lege.

Norske medisinske fagtekster om barn og unges seksualitet er få i første del av 1800-tallet. I Schönbergs (1897) oversikt over det 19. århundres medisinske litteratur er det in-

gen rent seksualmedisinske artikler eller avhandlinger. Det var tiårene med uår, nød og epidemier av smittsomme sykdommer som «tiltrak sig lægestandens opmærksomhed», og løftet norske medisineres status og utmeislet det moderne helsesystemet. De tenkte og teoretiske farene ved barns onani lot ikke til å oppta norske medisinerer like mye som de reelle farene ved smittsomme sykdommer. Ikke desto mindre var temaet gradvis mer synlig i populærmedisinske bøker og i oppdragelsesbøkene omtale av sunnhet og seksualitet, utvilsomt inspirert av den store populariteten til de engelske, franske og tyske bøkene om slike temaer. Denne sjangeren og idéene den formidlet ble både solgt og lest. Derfor var ikke fagprofesjonenes motvilje nok til å fjerne anti-onanilitteraturen for ungdom. Så sent som i 1951 skrev Karl Evang, med henvisning blant annet til Retaus bok, at den største skaden en ungdom kan påføre seg selv med onani, var hvis «den unge er så uheldig å få fatt på en av de svindelbøker som utmaler onaniens farer i de frykteligste farer ... Hva en ellers kan møte i slike bøker, er helt utrolig, oftest gis også det hele under skinn av sakkunnskap» (Evang 1951, s. 108).

Det har altså pågått en kamp om definisjonsmakt og konsensus innen den medisinske diskursorden i hele denne avhandlingens periode, med kontinuerlige hegemoniske intervensjoner. Disse eksemplene viser at en diskursorden absolutt er et «antagonistisk terreng» (Jørgensen og Phillips 2002, s. 48). Den medisinske diskursorden står i en særstilling, fordi denne typen tekster har levert argumenter og sannheter til de andre diskursene. Nesten alle denne avhandlingens kilder har stått i intertekstuell eller interdiskursiv gjeld til medisinen.

7 AVHANDLINGENS METODE

Diskursordenbegrepet er i denne sammenhengen et verktøy for kategorisering og deretter analyse av en stor mengde tekster. Selv om Fairclough (1992) åpner for at en diskursorden kan betraktes som de tekstene og ytringene som produseres og konsumeres i en bestemt sosial orden, en institusjon (som f. eks. skolen) en fagdisiplin eller fagfelt (som f. eks. medisinen), vil jeg bruke dem som poler som tekstene ligger mer eller mindre nær. En diskursorden er ikke nødvendigvis avgrenset av fagfeltet, men kan også konstitueres av diskurser om samme tema (Jfr. Jørgensen og Phillips 2002, s. 48). En kombinasjon av disse to begrepene vil si tekster som har temaet felles, fagtilhørigheten felles og fortolkningen felles, hører sammen. Avhandlingen vil operere med fire diskursordner for de kildene som omtaler barns seksualitet:

1. Den teologiske
2. Den pedagogiske
3. Den medisinske
4. Den psykoanalytiske

Inndelingen er et resultat av det mønsteret som kildene danner – dvs. at det er fra disse fire fagfeltene tekstene henter sin legitimitet, sitt språk og sine modeller av barnet og dets seksualitet. Det som bestemmer tekstenes plassering i en diskursorden i denne avhandlingen er

1. *Forfatteren*: Forfatterens tittel, status, posisjonering og selvrepresentasjon. Noen forfattere var teologer (som f. eks. Andreas Faye) men representerte pedagogene, og f.eks. Fredrik Klaveness var teolog, men skrev tett opptil medisin og hygiene. Selvrepresentasjon vil si hvordan forfatteren titulere seg selv i teksten, hvordan en eventuell anbefaling av boken av andre omtaler ham eller henne, og hvilken posisjon forfatteren inntar i forhold til andre tekster. Hvis forfatteren identifiserer seg med et fagfelt, en profesjon eller en ideologisk retning, vil dette definere teksten som tilhørende en viss diskursorden.
2. *Tekstens fokus*: En tekst som fokuserer på den moralske siden av seksualitet med forklaringer hentet fra religion vil primært høre til en teologisk diskursorden.

En som primært behandler seksualitet som et biologisk og kun delvis psykologisk fenomen tilhører en medisinsk, og en som i tråd med pedagogikkens mandat omtaler den som et dannelsesspørsmål, til den pedagogiske.

3. Hvordan teksten besvarer *ontologiske spørsmål* (har barn en egen seksualitet, er den en uferdig utgave av den voksne, oppstår den av seg selv eller er den påført utenfra?), *epistemologiske spørsmål* (kan vi få viten om seksualiteten ved vitenskapelige metoder, i så fall hvilken, eller ved religiøs innsikt?) og *moralske spørsmål* (hvordan skal seksualiteten forvaltes, skal den kues eller respekteres, hva er dens hensikt).
4. *Språk, sjanger og virkemidler*: Hvilken funksjon teksten har (advarer, opplyser, beroliger, nedtoner) og hvilket språk og retorikk som blir brukt for å oppfylle denne funksjonen. Videre er det interessant hvilke begreper som teksten dreier rundt og hvordan disse fylles med mening.

En diskursanalytisk lesning av tekster bruker ikke nødvendigvis en metode som følger bestemte trinn i en bestemt rekkefølge, men er en lesning med det Wood og Kroger (2000) kaller en diskursanalytisk *orientering*. Det vil si å lese med en bevissthet om bestemte egenskaper ved teksten: Hvilke reaksjoner virkemidlene i den vekker, at den kan ha en annen hensikt fra forfatterens side enn den som eksplisitt blir uttrykt, at man ser bort fra tekstens rent bokstavelige mening og leter etter hva forfatteren gjør. Forfatterens hensikt kan fortolkes både ved inkludering (at noe blir understreket, gjentatt, omtalt med tydelige eller sterke vendinger) eller ekskludering (at noe ikke omtales, at det utelates eller blir omtalt som noe som ikke hører hjemme under forfatterens tema eller fagfelt). Ett eksempel på dette er folkeskolens lærebøker i anatomi og helselære fra rundt århundreskiftet som i overveiende grad ikke omtalte kjønnsorganer. At noe er inkludert i teksten vil ha en betydning, men også det som ikke er inkludert. For eksempel Foucault (1995) og Butler (1993) understreker at subjektet blir definert i tekst også ved utelatelse og utelukkelse, altså at f. eks. barn konstitueres ved det man *ikke* sier at de er. Noen tekster kan f. eks. legge stor vekt på behovet for barns innordning, lydighet og karakterdannelse, men utelate omtale av lek og utfoldelse.

Phillips og Hardy (2002) mener at en diskursanalyse ikke tar slutt fordi man har funnet absolutt alle tekster i en kategori, men når man har funnet nok til å gjøre noen generaliseringer om stoffet, at man kan underbygge en argumentasjon. Et diskursanalytisk «funn» er da heller å avgrense og påpeke gjenkjennelige trekk og tendenser over tid. Kildeinnsamling og analyse når et «metningspunkt», der nye kilder og ny informasjon bare bekrefter det mønsteret som allerede er funnet, beskrevet og fortolket. På dette punktet vil ikke nye kilder tilføre noe, og det vil være mer interessant med de negative tilfellene, altså unntakene som bekrefter regelen (Bertaux & Thompson, 1997). Utfordringen

ved å gjøre utvalg i et stort tilfang av kilder er, slik historikeren Michael Mason (1994) påpeker, at man alltid kan drive en «sitatelek» der man finner løsrevne utsagn og enten siterer dem som helt representative — eller bruker motstridende sitater som bevis på at det ikke var noen konsensus innen et gitt vitensfelt.

Gjennomgangen av tekster vil forsøksvis analysere tekster jeg mener er representative for sin tid og som jeg vil kategorisere inn i en bestemt diskursorden, sett opp mot de fire punktene nevnt over (forfatterens posisjonering, tekstens fokus, ontologi/epistemologi og språklige virkemidler) – i det omfang jeg mener er nødvendig for å komme til et «metningspunkt» der kategoriseringen og analysen er bekreftet. Avhandlingens struktur etter teoridelen følger kronologisk inndelingen nevnt i kapitlet «Periodisering». Dermed er gjennomgangen av kildene sortert i tre faser. Innenfor hver av disse fasene behandles tekstene i de forskjellige diskursordner samlet. Avslutningskapitlet er strukturert etter problemstillingens forskningsspørsmål.

8 PROFESJONER, DISIPLINER OG DISKURSORDNER I DET 19. ÅRHUNDRE

Avhandlingen gjør en grunnleggende påstand: Måten kildene forstår barn og unges seksualitet på er nært knyttet til forfatterens faglige og profesjonsmessige forankring. I den utstrekning seksualitet var et tema for oppdragelsestekster tok forfatterne i bruk et sett av retoriske, moralske og vitenskapelige verktøy som var ansett som gyldige og riktige for sin profesjon. De tre disiplinene eller profesjonene som står frem som oppdragelsens ideologer i det norske 19. århundre er teologene, pedagogene og medisinerne. Alle tre felter var knyttet til en spesifikk fagdiskurs og vitenskap, spesielt sett fra leserens synsvinkel. I forhold til Molander og Terums profesjonsbegrep er det enkelte interessante krysskoblinger: Offentlig oppdragelse var ikke nødvendigvis bare lærerprofesjonens domene, men prestene hadde en stor innflytelse på utformingen av ideologien bak. Spenningsforholdet mellom deres kunnskapsfelter ga seg uttrykk i forskjellige normer (f. eks. for gyldighet av kunnskapen og målet for oppdragelsen og utdanningen) og i at profesjonsutøverne var uenige i hva som var den viktigste systematiserte kunnskapen om barnet og opplæringen (som i spørsmål som angikk sekulariseringen av skolen, f. eks. striden om bruk av Pontoppidans forklaring eller P. A. Jensens lesebok). På samme måte ble sosialhygienens uttrykk for legeprofesjonens utvidelse av sitt kunnskapsfelt, til å omfatte familieoppdragelsen.

Tekster som henter sin legitimitet og autoritet fra forfatterens tilhørighet til slike posisjoner – hans eller hennes sosiale orden – vil da være naturlig å anse som deler av samme diskursorden. Dette er en videreutvikling av den kombinasjonen av periodisering og sortering i fag som Spitz (1953) gjør av tekster om onani, nemlig at forfatterens tilhørighet til en fagdisiplin preget tekstens syn på det og hvordan det skulle oppfattes og håndteres. I kapittel 7 (Avhandlingens metode) gjorde jeg rede for hvordan forfatteren i seg selv definerer hvilken diskursorden en tekst plasseres i. De fire som lar seg isolere i tekster mellom 1792 – 1952 er

1. Den teologiske diskursorden: Kristne tekster om seksualitet som bygger på konkrete religiøse premisser: Seksualiteten er skapt av Gud men kun ment for forplantning i det heteromonogame ekteskapet. Barns seksuelle uttrykk ble i ortodokse diskurser ansett som resultatet av arvesynd og/eller usunn påvirkning utenfra, men i de kristne rasjonalistiske, som influert av opplysningsvitenskap

og Rousseau ikke trodde på arvesynd, var seksualiteten ikke ond, men feilplassert fordi barnet var uferdig og primitivt, og syndig fordi den forstyrret Guds orden. Pubertal seksualitet hadde liten egen verdi, og burde i alle tilfelle ikke utspilles før ekteskapet. Det var et moralsk overtramp (synd) å utfolde seksualitet i ungdomsårene, siden det ville ødelegge evnen til å hengi seg emosjonelt og fysisk til ektefellen. Å danne og holde sammen familien var en forpliktelse overfor Gud. Seksualitet var et *moralsk og metafysisk fenomen* med medisinske konsekvenser av feil bruk, men de medisinske forklaringene tjener bare som argumenter for hvor skadelig det er å trosse den gudegitte hensikten. Tekstene er også preget av en pastoral inderlighet, en mellompersonlig retorikk og forsøker å appellere til leserens (forelderens) omsorg for både barnets liv på jorden, dets frelse og barnets fremtidige rolle som voksent familiemedlem.

2. Den medisinske diskursorden: Forklaringene i slike tekster er konkrete og beskriver kroppslige mekanismer i et språk som vektlegger det fysiologiske, det nevrologiske eller det psykiatriske. Legitimiteten forankres i vitenskapelig autoritet. Tekstene hevder at både seksualitetens opphav og dens virkemåter kunne beskrives objektivt, gjerne uten å nevne Gud (selv om det kunne være underforstått). Seksualitet var en funksjon som både ble styrt av og påvirket balanser og energier i kroppen, og barns skjøre kropp var spesielt utsatt for påkjenninger. Humoralpatologiske forklaringer er ofte brukt eller pekt på. Hensikten med seksualitet var forplantning, men medisinske tekster erkjenner at barnets seksuelle oppvåkning inntreffer lenge før denne hensikten skal og kan oppfylles. I mellomtiden var seksualiteten en risiko for skade, og som barnet beskyttes mot. Derfor er sosialhygieniske tekster om seksualitet også medisinske. Den medisinske diskursorden innrammer både den populariserte og utbredte anti-onanilitteraturen og de etablerte medisinske legemiljøenes diskurser. Bøker for familiene om sunnhet og helse, diettikk og «livskunst» bygde også på medisinske forklaringsmodeller. I motsetning til teologiske tekster var seksualitet *et kroppslig fenomen* som også hadde moralske konsekvenser av feil bruk.
3. Den pedagogiske diskursorden: Tekster som fokuserer på barnets rolle og funksjon i sosiale kontekster, som skolen, familien eller nærmiljøet. Barnets sosiale og psykologiske *dannelsesprosess* står i sentrum. Familiehåndbøker skrevet av pedagoger la gjerne mer vekt på respekten for barnets utvikling og forsøkte å forene denne med kristen etikk. Her blir barnets seksualitet betraktet som et primitivt psykologisk fenomen som kunne styres og formes i tråd med et dobbelt pedagogisk dannelsesoppdrag (beskyttet utvikling og danning til nytte og samfunnsfunksjon). Pedagogiske tekster ble etter hvert sterkt påvirket av

sosialhygienens vitenskapelige autoritet og politiske overbygning, og da ble det religiøse tonet ned, men dannelsesoppdraget var likevel sentralt i dem. I tekster jeg plasserer i den pedagogiske diskursorden er seksualitet et *psykologisk fenomen* og et aspekt av barnets naturlige utvikling, men som har medisinske mekanismer og sosiale konsekvenser av feil bruk.

4. Den psykoanalytiske diskursorden: Tekster som enten eksplisitt eller implisitt bruker psykoanalytiske prinsipper, idealer eller epistemologiske modeller i omtalen av oppdragelse og seksualitet, er en del av denne diskursordenen. Prinsippene om at individets sunne utvikling forutsetter individets frie utfoldelse, og at barnets seksualitet betraktes som medfødt, bryter dermed med både de ideologiske og vitenskapelige tradisjoner vi gjerne finner i tidligere tekster. I Norge var mange freudianere og sosialmedisinere marxistisk orientert, derfor uttrykker tekstene også en avvisning av borgerlige eller kristne tradisjoner og normer. Det se ut som freudianske modellen av seksualitetens dynamikk også bygger på eldre forestillinger om «balanse» og «livsenergi».

Seksualitet var et diskurstema innenfor hver av disse diskursordnene – med utgangspunkt i sine egne handlingsfelt, som kunne være moralsk opplæring i familien, instruksjon av lærere, samfunnshygienisk agitasjon, medisinsk debatt, kvinnesak eller direkte oppdragelse av barnet. Med unntak av psykoanalytiske tekster så ble det produsert tekster i alle tre fagsfærer om barn og seksualitet i hele perioden for min undersøkelse. De tre diskursordnene eksisterte parallelt. Jeg vil imidlertid antyde at den teologiske dominerte dette feltet i den første delen, 1792—1853. Teologiens premisser og teologer som gruppe hadde definisjonsmakt på en måte som var følbar. Det vil si at den kristne ontologien (barns seksualitet har ingen egen eksistens uten som uttrykk for arvesynd, den er i beste fall resultat av unaturlig fristelse og forføring) og moralen (seksualitet er Guds gave, og dens hensikt er forplantning) dominerte. Disse prinsippene sto ikke i motsetning til livskraftige seksualmedisinske forestillinger fra opplysningstiden, men kristne moraltekster brukte dem som forsterkning. Få forfattere, selv de rasjonalistiske pedagogene, tok direkte avstand fra teologiske forklaringsmodeller, men tilbød heller sin vitenskap som supplerings og antydet (som f. eks. Ernst Christian Trapp, 1780) at teologien ikke var objektiv nok til å behandle alle sider ved menneskelig og oppvekst. Religionen hadde sitt felt og sin berettigelse, men barnets seksualitet var ifølge pedagogene en kroppslig og psykologisk problematikk.

Den neste perioden, 1853 – 1902, var preget av at lærerprofesjonen ble styrket og pedagogikken som egen disiplin fikk fotfeste i en mer naturalistisk og psykologisk forståelse

av barnet⁶. Derfor ble også barns seksualitet som tema føyd inn i «sjelelæren», pedagogikkens psykologiske bestanddel. Dette var tekster som representerte et alternativ til, men på ingen måte utkonkurrerte den kristne morallitteraturen. Ifølge Slagstad og Messel (2014) var juristene, teologene og legene de profesjonene som dominerte makthierarkiene i «embetsmannsstaten», 1814 – 1884, mens skolefolkene, lærerne og lektorene til da hadde fått så stor innflytelse at de definerte den neste epoken, «venstrestaten». Dette reduserte prestenes autoritet i skolen, og i tillegg førte den offentlig organiserte sosialhygienien og kampen for bedret folkehelse legene inn i skolen og familienes sfære. Som følge av legevitenskapens fremskritt og legens økte status som offentlig embetsmann ble populærmedisinske bøker eller sunnhetshåndbøker for familier underbygget kun av medisinen egen autoritet. Teorier og argumenter fra psykiatrien og den spekulerende smittemedisinen før smittestoff egentlig ble oppdaget, ble brukt i lekmanstekster. Slagstad og Messels periodisering bygger på politiske omveltninger (fra Grunnloven i 1814 til Venstres politiske seier i 1884), hvilket ikke betyr at lærerne som sosial gruppe ikke var styrket allerede fra 1850-tallet, da langt flere av dem hadde seminarieutdanning. Derfor velger jeg utgivelsesåret for Andreas Fayes didaktikkbok som startpunkt.

Både kulturelt, sosialt, ideologisk og politisk skjer det en maktforskyvning mellom de tre fagfeltene i løpet av siste del av det 19. århundre i Norge. Teologien hadde vært linsen alle aspekter ved menneskets liv ble sett gjennom, både de konkrete og de metafysiske. Tradisjonelt var en presteutdanning inngangsporten til ethvert akademisk felt og en karriere utover handel og håndverk. De eneste andre feltene som kunne gi en tilsvarende status i samfunnet var jussen og militærvesenet. Fra ca. 1880 gjorde det moderne gjennombruddet i vitenskap, litteratur og politisk samfunnssyn at kirken og teologiens definisjonsmakt ble ytterligere marginalisert. Til tross for stadige vekkelsesbølger over landet (Den johnssonianske pietismen ca. 1850 og den rosenianske nyevangelismen ca. 1880, jfr. Oftestad m. fl. 1991) henter forfatterne av oppdragelseshåndbøker autoritet mer og mer fra psykologien og medisinen – begge fagfelt som i samme periode etablerte seg som sikre vitenskaper med en overbevisende forklaringskraft. Derfor polariseres det reformpedagogiske og det kristen-konservative synet på barndom og oppdragelse.

Jeg vil antyde at medisinerne og lærernes økende selvsikkerhet gjenspeiles i to fenomener.

1. At stadig flere forfattere av oppdragelsestekster profilerer seg som *lærer eller pedagog med en naturvitenskapelig eller frilynt kristen basis*. Selv om lærere bygger sitt oppdragelsessyn på kristendommen, er deres konstruksjon av barns seksualitet medisinsk og psykologisk, ikke kristenmoralisk – og av den grunn også

6 I 1825 skrev biskop Neumann til allmueskolelærerne at de skulle spørre presten til råds dersom de ikke forstod Neumanns håndbok for omgangsskolen fordi presten var autoriteten i spørsmål om undervisning, mens i 1891 skriver kirkestatsråd Nils Hertzberg at han skilte mellom «alminnelig» og «kristelig» pedagogikk, to forskjellige metoder som kunne formidle samme innhold (Hertzberg 1891, s. 9).

stadig mer konkret og frittalende. De medisinske argumentene er fremdeles en blanding av eldre seksualmedisin og nyere tanker om samfunnshygiene eller arvelære. Unges seksualitet er et problematisk område, men det skal nå forklares innenfor naturvitenskapelige og ikke kristenmoralske rammer. Darby (2005) skiller i England mellom «duene», prestene som anbefalte samtale og sjelesorg for å kontrollere den, og «haukene», legene som i større grad tydde til fysiske og medisinske metoder, alt fra praktiske innretning som belter til kirurgiske inngrep for å hindre onani. Denne profesjonsmotsetningen ser vi også i Norge. Vi har ikke dokumentasjon på at de mest radikale behandlingsformene slo an her, selv om de var kjent, og ble diskutert i *Norsk Magazin for Lægevidenskapen* i 1859. Ekenstam (1993) har heller ikke funnet at slike medisinske praksiser var utbredt i Sverige i samme periode.

2. At leger og medisinerer begynner å befatte seg med *familiespørsmål og oppdragelse som en del av sunnhetspleien og sosialhygien*, og som Monica Rudberg påpeker, med stor selvsikkerhet; de så på seg selv som «de eneste seende i et land av blinde og uvitende» (Rudberg 1983, s. 136). Legenes autoritet gjorde dem til selv-sagte premissleverandører i diskursen om oppdragelse, siden barneoppdragelse var en helt integrert del av samfunnshygiene og dermed ikke noe som kunne overlates til foreldrene. Barnestellet, helt ned til amming og syng av barneklær, måtte nå legitimeres medisinsk.

For legene var barnets seksualitet i høyeste grad deres problemområde. Spennet mellom teologen S. C. Kapffs anti-onanibok fra 1861, der han kritiserer legene for å ha et for ensidig fysiologisk syn på onaniproblemet, og teologen Fredrik Klaveness foredrag fra 1888, der han rett ut sier at prester ikke kan nok om medisin til å snakke med unge gutter om onani, viser at definisjonsmakten ble overtatt av medisinerne. I *Forældre og Børn* (Arstal 1902) fra 1902, finner vi blant de til sammen 82 bidragsyterne 16 leger, 15 lærere, skolebestyrere eller rektorer og kun 7 prester eller teologer. Kun to av artiklene hadde et religiøst hovedinnhold. Rudberg (1983) henviser til en dansk oppdragelsesbok fra 1907 av samme type, der er 26 av 47 forfattere leger, og resten er sykepleiere og skolefolk – og bare én artikkel tar direkte for seg den religiøst-etiske oppdragelsen.

Bestemte vitenskapelige posisjoner inspirert av naturvitenskapelig positivisme hadde betydning for familiene og pedagogikken. Bøker som Herbert Spencers *Om Opdragelse (Education: Intellectual, Moral and Physical)*, 1861, norsk utgave 1887) eller Ellen Keys *Barnets århundrade* (1900) ble viktige holdepunkt for mange pedagoger. Da de begynte å hente forklaringsmodeller fra naturvitenskapen ble definisjonsmakten over barnets natur fravristet teologien. Likevel var det tydelig at pedagogene sto på en kristen grunnvoll, og synet på barn og unges seksualitet var ofte preget av et forsøk på å forsone det tradisjonelle bildet av seksualitetens form og hensikt med det nye medisinske og psykologiske

paradigmet. Det var ikke før på 1890-tallet at arvesynden forsvant ut av pedagogisk funderte oppdragelsestekster. Kirken ble i 1800-tallets siste tiår satt under meget kritisk lys og av flere stemmer beskyldt for å være den viktigste hindringen for frihet, fremskritt og vitenskapelig sannhet. Denne kritikken var forankret i en positivistisk og rasjonalistisk vitenskapsfilosofi (Oftedal 1991, s. 226). Frontene mellom vitenskap og kristendom ble steile, og litteraturen, bokmarkedet og pressen ble den slagmarken kampen om hegemoni ble utkjempet på. I 1881 het det i *Luthersk Ugeskrift* at pressen hadde gjort seg til talsmann for en moderne vitenskap, som var «uden Gud, uden Autoritet og uden Pietet for nogensomhelst Magt i Himmel og paa Jord» (Færden 1881, s. 3).

I håndbøker og foredrag låner oppdragelsesforfattere autoritet fra disse vitenskapelige posisjonene til sine råd og påstander, underbygger sine idealer med en forståelse av både hva oppdragelsens hensikt og mål er, hva råmaterialet (altså barnet) er og argumenterer for metodene som skal brukes for å nå målet. Den medisinske forståelsen eller perspektivet fikk autoritet fra omtrent midten av århundret, den pedagogiske fra 1830-tallet og fremover, mens den teologiske forståelsen gradvis mistet autoritet og ble mer og mer marginalisert parallelt med de to andres vekst. De første tiårene rundt inngangen til det 20. århundre ble en brytningstid der nye, liberale impulser fra reformpedagogikk, kvinnesaksarbeid, sosialhygien og etter hvert psykoanalysen satte både menneskets rolle i samfunnet og seksualitetens rolle i barndommen i et nytt lys.

9 SEKSUALMEDISIN SOM GRUNNLAG FOR FORSTÅELSE AV BARNESEKSUALITETENS DISKURSER I DET 19. ÅRHUNDRE

Medisinske forklaringer på og teorier om seksualitet ble ikke bare brukt i rent medisinske tekster. De dukker også opp som delforklaring hos de aller fleste av kildene, både teologiske og pedagogiske. Dette kapittelet gjør rede for noen utbredte og tradisjonelle forklaringer på seksualitet som bygget på humoralpatologien, og forsøker å vise hvordan disse teoriene ble utviklet og endret når medisinen forlot det humoralpatologiske paradigmet mot slutten av det 19. århundre. Det var ikke lenger en åpenbar sannhet at helse kom av balanse i kroppsvæsker, men av balansen i abstrakte størrelser som energi, livskraft, drift og emosjonell evne. Mitt argument er altså at humoralpatologiens prinsipper ble omdannet til vage og psykologiske teorier, fordi balansetanken var en så overbevisende holistisk modell at den likevel ble brukt i nye teoritradisjoner som tilsynelatende sto langt fra humoralpatologien. For mange teoretikere var den et besnærende retorisk grep. Jeg vil også si noe om hvordan medisinske teorier både i fysiologien og psykiatrien lenge betraktet små barns seksuelle atferd som sykelig. Dette tjente til å understøtte den medisinske ontologien om barnets seksualitet, nemlig at den ikke eksisterte som annet enn et umodent anlegg inne i barnet, men våknet i puberteten som en ledd i en sunn biologisk utvikling. Her vil jeg også legge vekt på å vise intertekstualitet over tid, derfor vil eksemplene bli hentet fra hele det utvidede 19. århundre.

Seksualmedisinen, og spesielt onaniteoriene, var til mange legers frustrasjon et felt der vitenskapelig objektivitet, eller i det hele tatt sunn fornuft, var underordnet moralsk fordømmelse og medisinske spekulasjoner. Foucault (1995, s. 62) påpeker at til å være noe som kalte seg selv en vitenskap, var det en vitenskap bygget på *unnvikelser* – siden den vegret seg for å behandle seksualitet og kjønn i seg selv, men heller snakket om kjønnets perversjoner, unntak, merkverdigheter, patologier og sykelige forverringer. Med andre ord: Beskrivelsene av avvikene og det unormale var langt flere enn beskrivelsene av det normale, også når temaet var barn. Det var også en vitenskap tungt underlagt en *moral*, som bare ikledde seg vitenskapelig drakt. Jordanova (1989) sier medisinen fikk en privilegert posisjon fra opplysningstiden som den beste forståelsesrammen for seksualitet, siden medisinske skribenter fryktløst tok opp alle konkrete fysiske aspekter av seksualitet, fra reproduksjon til kjønnssykdommer, og at de empiriske metodene ble

ansett som den eneste måten å unngå religiøse dogmer og overtro. Onani var uten sammenligning den seksuelle praksis som i størst grad ble omfattet av medisinsk granskning og teoretisering, og uten sammenligning den største bekymring knyttet til barn og ungdom, med svært uklare årsakssammenhenger. Foucault (1995, s. 77) kaller dette postulatet om en generell og uklar kausalitet, at seksualiteten kunne være «årsak til alt og til hva som helst». Den kristenteologiske basisen for onaniforbudet ble hentet fra 1. Mosebok, kap 38 (6 – 10), der Judas sønn Onan blir beordret til å gjøre sin avdøde bror Ers enke Tamar gravid, for at broren skulle ha etterkommere. «Men Onan visste at etterkommerne ikke ville bli hans. Når han gikk inn til sin brors kone, lot han sæden gå til spille på jorden for ikke å gi broren etterkommere. Men det Onan gjorde, var ondt i Herrens øyne, og han tok livet hans også». Dette ble i teologien tolket slik at Gud forbyr mannen å ejakulere ved onani eller coitus interruptus, fordi hensikten da ikke er forplantning. Samme logikk ligger bak forbudet mot prevensjon. Dette ble tidlig artikulert av f. eks. den greske teologen Clemens av Alexandria (150 – 216). I sitt verk *Paedagogus* (Læreren), skriver han at sæden er gitt av Gud og skal ikke spilles av annen grunn enn forplantning, og at å ha samleie av annen grunn er å øve skade på naturen (Clemens, bok II, kap. 10). Ikke-prokreativ seksualitet var altså både naturstridig og mot Guds vilje. Før 1700-tallet var onani kun en av mange unaturlige og syndige handlinger, men ble gjennom *Onania* (Marten 1756) og *l'Onanisme* (Tissot 1853) etablert som medisinsk skadelig, mer enn mange farlige sykdommer. Laqueur (2003) mener derfor den ekstreme medisinske problematiseringen av masturbasjon i Europa var et opplysnings-tidsfenomen. Laqueur mener det var tre grunner til at denne forestillingen slo rot: For det første at den i motsetning til voksent samleie kunne utføres mer privat, bortgjemt og ukontrollert. For det andre at det var knyttet til tanker og fantasier, og at det i seg selv var skadelig og nedbrytende. For det tredje at onanien skapte et umettelig behov som alt for lett kunne tilfredsstilles. Tannahill (1980) hevder problematiseringen aller mest hadde rot i mytene om at sæd var verdifullt og tilnærmet magisk, og at sløseri var dypt skadelig (det forklarer ikke hvorfor masturbasjon hos jenter også ble fordømt). Stengers og van Neck (2001) mener skrekken og bekymringen for onani var en sosial mekanisme, med to komponenter. For det første at teorien produserte sitt eget bevis, for hvis noen (barn eller voksne) ble syke uten en åpenbar eller entydig grunn, presenterte onani en ugjengelig forklaring. Den andre komponenten er at leserne ble overbevist om at den var en svøpe, en epidemi som kunne forderve og true hele samfunnet ved å spise det opp innenfra. Hvis enkeltmennesket henfalt til en egoistisk, privat nytelse som hverken støttet ekteskapet eller var forenlig med sunnhet, ville det ganske snart undergrave sunn, utadvendt aktivitet (spesielt hos barn og unge) og ødelegge samfunnets sosiale strukturer og bærebjelker. Stengers og van Neck mener også at kampanjen ikke var drevet frem av en spesiell institusjon, heller ikke kirken, tross kristendommens lange tradisjon for fordømmelse av onani. Prestene var ikke verre enn legene og lærerne, hevder de (Stengers & van Neck 2001, s. 178).

Det som varierer mellom diskursene er ikke nødvendigvis om man er enige i at seksualitet var et kroppslig fenomen. Kroppen og seksuelle impulser og følelser var objektive fakta man la mening og betydning i. Forskjellen var heller hvor viktig medisinske forklaringer og metoder var for å kontrollere den, og hvilke etiske prinsipper som skulle styre den. I pedagogiske og teologiske tekster trekkes medisinen inn, men her blir det sjelden problematisert at den tradisjonelle folkelige seksualmedisinen var i utakt med medisinen som vitenskapelig disiplin. Medisinske argumenter var sin egen berettigelse.

9.1.1 Patologisering av småbarnsseksualitet

Det prepubertale barnets seksualitet var et stort paradoks for medisinen, slik det var for teologien. Derfor brukte medisinen særskilt plass på den. Kristne moraltekster kunne på den ene siden erkjenne at små barn viste tegn som kunne minne om seksuelle handlinger (ereksjoner, selvstimulering, utforskning), men at det var et resultat av forføring (se f. eks. underkapittelet «Tjenerskapet og barnet») eller av arvesynden (se underkapittelet «Arvesynden: Et viktig kristent oppdragelsespremiss»). Det var i alle tilfelle ikke et fenomen i tråd med Guds plan for seksualiteten, men et moralsk avvik. Medisinske tekster beskrev barn uten seksuelle impulser eller handlinger som «det normale», eller «efter Naturens Orden». Men i virkeligheten var barndommen et kjønnslig minefelt, med en konstant fare for at seksualiteten våknet for tidlig eller på feil måte, så virkeligheten var aldri det «normale». Den engelske legen William Acton bruker halvannen side i sin innflytelsesrike (jfr. f. eks. Stengers & van Neck 2001; Darby 2005; Marcus 1966) bok *The functions and disorders of the reproductive organs* (1875) på å beskrive det normale barnet og over tyve sider på det unormale, altså barn med forskjellige seksuelle «lidelser». Han bekrefter derfor at seksuell lek og masturbasjon blant barn var vanlig og utbredt, uten at det røkkes ved hans definisjon av «normal». Igjen ser vi selvmotsigelsen i diskursene om barnets seksualitet som f. eks. Egan & Hawkes (2008) påpekte. Marcus (1966) kaller dette en *dobbel* eller *selvmotsigende bevissthet*, at barn på den ene siden omtales som rene, uskyldige og seksuelt uvirksomme, mens de på den andre siden er konstant truet av fristelser, vidåpne for usunn stimulering og fordervelse, og tilbøyelige til å bli «little monsters of appetite» (Marcus 1966, s. 15). Det er ingen mellomting eller forbindelse mellom disse to ekstreme ytterpunktene. Det uskyldige, rene barnet var lett å beskrive. Et lite barn med seksuelle handlinger (hovedsakelig onani) ble derimot konstruert som patologisk. For å understreke det abnorme ble sterke retoriske virkemidler tatt i bruk. Når Ludvig Dahl i sin avhandling fra 1859 skriver om onani hos barn som årsaksfaktor til mental sykdom, er han objektiv og åpen både til sin samtids konsensusteori, nemlig at det er noe de lærer utenfra, og at det kan opptre hos barn av andre årsaker. Han gjengir en anekdotisk pasienthistorie som dokumentasjon på det siste: «Berglege Kloumann» fra Kongsberg hadde blitt tilkalt for å undersøke en gutt på tre år som det sto dårlig til med. Gutten var døden nær, og

...Øjnene stode ubevægelige, halvaabne og slimfyldte, og saa fuldstændig apathiske, at Øjenlaagene ikke engang bevægedes, naar Fluerne krøbe omkring på Øjeæblet.

Den apatiske treåringen var helt avmagret, og kunne knapt røre seg, annet enn å flytte hendene til kjønnsorganet. Hans penis hadde svulmet opp til

...en i Forhold til den lille udtærede Krop en ganske enorm Størrelse (omtr. som paa en 10 til 12 aar gammel Dreng) og dertil en Form som paa en voksen mand, var næsten uafbrudt i fuld Erektion. Forhuden var halvt tilbaketrucken, og paa Glans var en klæbrig Vædske, men hvorfra denne kom, eller hvorledes den nærmere var beskaffen, observerede jeg ikke. Om den slappedes et Øjeblik, saa stivnede den igjen, saasnart Drengen kunde faa en Haand hen til den, da han saa strax begyndte at manipulere den.

...

Dette 'vita genitalium quam maxime præcox et exalta'⁷ havde da ogsaa udviklet sig paa den øvrige Organismes Bekostning og var nu sin Ende nær; Barnet døde 24 timer etter [...] Døden var en følge af Onani (Dahl 1859, s. 169f).

Foreldrene hadde sviktet sitt ansvar for å overvåke gutten, fordi han langt tidligere hadde begynt å «klore» penis etter et tilfelle av «ormesykdom», og siden de synes det var en «styg vane» hadde de halvhjertet prøvd å hindre det, uten hell (Dahl 1859, s. 169). Advarselen fra Dahl består altså i at hvis foreldre er så naive at de tror noen er for liten til å bli offer for en kunstig vekket seksualitet, og derfor ikke overvåker barnet fra helt ung alder, kan konsekvensen bli skjebnesvanger. En uskyldig kløe fra et tilfelle av orm fører hånden farlig nært det som ikke skal vekkes, og masturbasjon er en enveisbillett til døden⁸. Det som gjør Dahls anekdote spesielt urovekkende for leserne var at han beskriver et lite barn som tilsynelatende har et voksent kjønnsorgan. Ved å skildre at den urokkelige grensen mellom barnet og den voksne seksualiteten kunne brytes gjennom barnets egne handlinger, etablerer Dahl at onani hos små barn ikke bare er sykkelig i seg selv, men at det på en grotesk måte endrer kroppen til et uskyldig barn. Nøyaktig samme retorikk og teori finner vi hos den amerikanske legen Roberts Bartholow (1879, s. 6), som skildrer tre små gutter (4 md, 15 mnd og 4 år) der en unaturlig tidlig utvikling av penis hadde ført til onani og følgelig til sykdom. En mistenkelig tidlig pubertet (før 14-16 år, som mange antok var det normale) ble også betraktet som sykkelig, og gjerne forår-

7 «Alt for tidlige seksualliv»

8 Dahl nevner også et par tilsvarende sykehistorier om belgiske småjenter, og mener at det er vanskeligere å oppdage hos jenter. Når han skal prøve å besvare hva som kan vekke lyst hos så små barn, nevner han klassiske argumenter som ris og stimulering av ammer og barnepleiere, en praksis som er «bekjent».

saket av et lavt sivilisasjonsnivå (jfr. f. eks. Laqueur 2003, s. 227). Flittner (1798), Zeller (1853), Bjørnson (1888), Ribbing (1889), Forel (1913) og Skjerve (1916) fremholder alle det samme, at tidlig pubertet er i beste fall tegn på en uutviklet kultur, og i verste fall tegn på sykdom. Andre så på bråmoden seksualitet som et by-problem (Salzmann 1786; Albrecht 1853; Kaarsberg 1889) fordi barn på landet levde sunnere og dermed ikke ble pubertale så tidlig. Dette er en slags antropologisk problematisering, men den ble brukt for å forklare hvorfor tidlig seksuell utvikling var sykkelig. Foucault (1995, s. 48) mener det heteromonogame ekteparet i det 19. århundre fikk være i fred for en slik problematisering og mistenkeliggjøring. Periodens vitenskapelige tradisjon opprettet medisinske begreper og kategorier for all seksualitet utenom ekteskapet, og barns onani var spesielt gjennomteoretisert.

9.4.2 Norske leger og kontinental seksualmedisin

Hvilken gjennomslagskraft hadde disse idéene i Norge? I norsk medisin hadde ikke kontinental seksualmedisin noen stor plass, spesielt ikke i første del av det 19. århundre. De viktigste prinsippene ble imidlertid anerkjent. Vår første professor i anatomi, fysiologi og rettsmedisin, Michael Skjelderup, sa i sine *Forelæsninger over den legale Medicin* (1838) at impotens og ufruktbarhet hos menn ble forverret hvis man var svekket av onani, og at denne selvpåførte skaden ville gå utover ekteskapet: «Hvormange ere ikke de, som paa denne Maade ere svækkede, og som, naar de skulde indtræde i Ægteskab, med sørgmodig sind og Ængstelighed søge Raad eller rettere Trøst hos Lægen!» (Skjelderup 1838, s. 124). Denne moralismen kjennetegnet seksualmedisinen, siden det i de fleste tilfeller handlet om mangel på selvbeherskelse eller knefall for nytelsessyken, særlig hos ungdom og voksne. Individet valgte da tilfredsstillelsen mot bedre vitende, og måtte ta de uungåelige konsekvensene. Det var helt naturlig at det var legen de da henvendte seg til, som forvalteren av den nødvendige kunnskapen for å bli frisk. Denne kunnskapen slik den ble uttrykt i norske tekster var svært gjenkjennelig som en lokal variant av importerte idéer.

I norske legetidsskrifter ble også slike idéer omtalt, men ikke ofret så mye plass. I perioden 1840-80 var det ingen egne artikler om f.eks. onaniproblematikk i legetidsskriftene *Eyr* og *Norsk Magazin for Lægevidenskaben*. Inntrykket er at de rådende doktrinene om barn og unges seksualitet var kjent, men at det ikke var omfattet med stor interesse blant legene. I *Eyr* i 1836 er det én artikkel om onani, «Deslandes' Anskuelse og Behandling af Onanie», en kort omtale av Leopold Deslandes' (1796 – 1850) *De l'onanisme et des autres abus vénériens*. Den ble utgitt i 1835, og ble raskt oversatt til tysk, nederlandsk og engelsk, med tre populære amerikanske utgaver. I 1859 gjenga *Norsk Magazin for Lægevidenskaben* et referat fra et møte i Norsk medicinsk selskab der bl. a. legene Cæsar Haakon Boeck, Frans Christian Faye, Christen Heiberg og direktør på Gaustad Asyl

Ole Rømer Sandberg diskuterer metoder for å forhindre at småbarn onanerer. Disse to er blant de få gangene barns onani blir omtalt tydelig, men på en måte som viser at temaet ble oppfattet som helt relevant men ikke nødvendigvis prioritert for norsk praktisk medisin.

Tiårene fra 1850 – 80 var også perioden da franske og engelske leger anbefalte fysiske og til dels kirurgiske virkemidler for å hindre det (jfr. bl. a. Darby 2005; Stenger og van Neck 1999). Christen Heiberg nevner i 1859 omskjæring av barn som botemiddel, dermed viser han kjennskap til at dette ble anbefalt i England. Robert Darby har vist at omskjæring av gutter var populær fra ca. 1850, og avtok brått i tiden etter skandalen hvor den britiske kirurgen Isaac Baker-Brown i 1867 ble kastet ut av den britiske kirurgiske foreningen for å ha foretatt omskjæring (klitoridektomier) på unge jenter. Norske leger kjente til disse praksisene, og tok ikke aktivt avstand fra dem, men vi hadde heller ingen tydelige forkjempere for dem. I den kontinentale litteraturen var råd om kirurgisk behandling vanligst mellom 1850—1879 (Spitz 1953), men det er imidlertid lite som tyder på at slike behandlingsmetoder ble brukt i Norge. Ekenstam (1993) og Johannisson (1996) har i Sverige ikke funnet annet enn at de ble diskutert. Troen på at omskjæring kunne kurere plager urelatert til kjønnsorganet vedble til en viss grad likevel. *Magazin* gjengir en engelsk artikkel om omskjæring av gutter i 1876. Fire tilfeller av fimose (trang forhud) hadde påført de fire guttene hver et utvalg av plager; svekkelse, åndssløvheter, lammelse i beina, blindhet, idioti, nervøsitet og problemer med å strekke ut tungen. Omskjæring av guttenes forhud forbedret og kurerer alle fire, samt en seksåring som «led af hyppige Erektioner» (*Norsk Magazin for Lægevidenskaben* 1876, s. 886).

9.4.3 Humoralpatologien

På tvers av både tid og diskursordner anvendtes den humoralpatologiske logikken for å forklare både fysiske og psykiske balanser som *ble forstyrret av seksualitet* – eller som i freudianernes tilfelle, at det måtte være balanse i det seksuelle begjæret selv. Fysisk i den forstand at den alt for tidlige ungdomsseksualiteten tappet kroppen for energi, og psykisk, moralsk eller åndelig i den forstand at fantasier slet på nervene, og reelle utskielser utarmet eller tæret på «kjærlighetsevnen», «kjærlighetstrangen» eller «skjønnhetslengselen». Begge modeller bygger på at den unge, uferdige kroppen var en sart plante i vekst, der mesteparten av kreftene og energien trengtes nettopp til vekst og utvikling. På samme måte var deres sinn utsatt for impulser de ikke kunne håndtere, som kunne forderve den evnen til å elske og verdsette skjønnhet som de ville trenge når tiden for ekteskap kom. Tenårene var altså en balansegang mellom helt nødvendige og ressurskrevende funksjoner, som vekst og tenking, og unødvendige og ressurskrevende, altså seksualitet. Humoralpatologiske teorier lå til grunn både i direkte medisinske forklaringer eller fortolkninger av barn og unges seksualitet, men også indirekte i måten

man omtalte «mengder» av sunnhet, livskraft, moralsk styrke eller fremtidig ekteskapelig hengivenhet.

Når først medisin blir brukt som begrunnelse eller legitimering i tekster om seksualitet og barn, betraktes ofte sunnhet og god helse som resultatet av en *balanse* mellom substanser, stoffer eller krefter. Historiske tekster om seksualitet bruker gjerne en logikk som kan tilbakeføres til den greske antikke *humoralpatologien*, av *humor* som er latin for væske og *pathos*, gresk for lidelse (Laqueur 2000). Dette var en holistisk filosofi som reduserte kroppens funksjon til balansen (*eukrasia*) mellom de fire kardinalvæskene i kroppen (slim, blod, svart galle og gul galle), og forholdet mellom dem og universets fire elementer (jord, ild, vann og luft). Den første formuleringen av teorien finnes i Polybos' *Om menneskets natur* fra ca. 400 fvt (Bale, i Bondevik og Lie 2007). De viktigste navn i medisinske tekster fra den greske og romerske antikken er Hippokrates (460 – 377 fvt.) og Claudius Galenos (130 – 200). Ifølge denne tradisjonen var indre sykdom, altså lidelser som ikke tydelig kom av ytre skader eller sår, resultatet av en ubalanse mellom væskene (*dyskrasia*). Ved sykdom vil enten kroppen produsere for mye av én av væskene, eller mangle en av dem. I begge tilfeller oppstår dyskrasia. De kan også være fortynnet eller fortykket, de kan kjøles ned eller varmes opp. En permanent overvekt av en av kardinalvæskene preger også menneskets karakter, og gir et bestemt temperament, personlighet eller psykologisk disposisjon. Hvis man har overvekt av blod i kroppen (*sanguis*) er man *sangvinsk*, altså livfull, lystig, oppfarende. Overvekt av slim (*phlegma*) gir en *flegmatisk* personlighet, altså rolig, treg eller fattet. For mye svart galle (*melaina kholé*) gjør deg *melankolsk*, tungsindig og dystert, mens gul galle (*kholé*) gjør deg *kolerisk*, altså syrlig og oppfarende. De fire væskene ble antatt å stamme fra fire forskjellige organer i kroppen: Blodet selvsagt fra hjertet, slimet i hjernen, gul galle i leveren og svart galle i milten.

Humoralpatologiens sterke stilling i populærmedisin og folketro gjorde at teorien om at kroppsvæskene dannet personlighetstyper ble brukt gjennom hele det 19. århundre og fremover som modell for å forklare barns natur, både av pedagoger og teologer. Temperamentslæren var en del av «sjelelæren», som skulle utvikle seg til psykologien. I Wilhelm Curtmanns *Haandbog i Undervisnings- og Opdragelseslære*, som var i bruk på norske lærerseminarier og ble referert av Andreas Faye i 1853, heter det «Man har fra Arilds tid antaget fire Temperamenter, og med rette, forsaavidt som alle Menneskets Virksomheder enten gaae fra uden af inad (Modtagelighed) eller fra inden af utad (Reaktion)» (Curtmann 1846, s. 54). Altså var de fire temperamentene (sangvinsk, melankolsk, kolerisk og flegmatisk) fremdeles regnet som hovedkategoriene av personlighetstyper, og at alle mennesker falt inn i én av kategoriene. I E. D. B. Horns *Kort Omrids af Sjælelæren*⁹ (1860) deler han mennesker inn i de følelsesstyrte (sangvinikerne og melankolikerne) og de vilje- og driftsstyrte (kolerikerne og flegmatikerne) (Horn 1860, s. 42). Pastor Knut

9 Ifølge Johansson (1973) den første norske lærebok i psykologi.

Krogh-Tonning sier i *Christelig Opdragelseslære* (1887, s. 167) at barnets temperament må styre oppdragsmetodene¹⁰. Om barnet er sangvinsk, melankolsk, kolerisk eller flegmatisk betød mye for hvordan man forholdt seg til det. Dette ble videreutviklet av pedagogen Ole Klykken i *Om Barnesjælen* (1892, s. 104), der han påpeker at vi alle har flere idealtyper i oss: Barnets utvikling passerer gjennom alle fire, siden de yngste barn er impulsive og lett begeistrede som sangvinikere, og eldre ungdom er mer behersket og avmålte flegmatikere. Temperamentene som idealtyper på barn blir også brukt av skolehagepionéren Marie Jørstad (1894, s. 92) og nypietistisk teolog Ole Hallesby (1928, s. 185 og 1949). I dag er modellen med fire psykologiske kategorier for personlighetskategorier en anakronisme, men lever videre i språket, der adjektivene flegmatisk, sangvinsk, kolerisk og melankolsk langt på vei betegner de samme egenskaper som de gjorde i humoralpatologien. Eksempelene over viser hvordan både religiøs og rasjonalistisk diskurs om oppdragelse tilpasset modellen til sine formål ved å gjøre den til abstrakte psykologiske kategorier. Selv om den var tømt for innhold, hadde temperamentslæren en posisjon i populærmedisinsk tenkning som gjorde begrepene fristende å beholde.

Sunnhet som resultat av balanse og faste mengder. Oppfatningen om at kroppen er utstyrt med en gitt mengde av en substans eller kraft som må balanseres mot forbruket, altså at produksjonen ikke er konstant eller kan variere, er fundament for mange seksualmedisinske teorier. Når tekster om pubertetsungdom (gjerne guttene) omtaler seksualitet er det ofte disse teoriene som gjengis i forskjellige variasjoner. Det sentrale prinsipp i den humoralpatologiske modellen var *balanse og likevekt* mellom væskene (eukrasia), og kunne i videre forstand beskrive balansen f. eks. mellom aktivitet og hvile, anstrengelse og avslapning, fysisk vekst og hjernearbeid eller begjær og tilfredsstillelse. Balanse ga sunnhet, og kroppen var et selvregulerende system. Elster (1977) beskriver hvordan Descartes brukte det Elster kaller «negativ feedback» for å forklare hvordan kroppen fungerer – at avviket mellom en fysiologisk tilstand og en bestemt normaltilstand fremkaller reaksjoner som fører til at avviket blir redusert. Når kroppen var et lukket, hydraulisk kretsløp (slik Harvey hadde vist at blodomløpet var), fulgte det at enhver lekkasje i systemet førte til avvik, en negativ feedback. Kroppen kunne da ikke alltid kompensere for avviket, slik som med blødninger. Grunnen til at slik tenkning passet godt på gutter i puberteten var at kroppen deres begynte å produsere sæd. Dette biologiske utviklingstrinnet koblet unge gutter til en mytologi med lange røtter, der denne kroppsvæsken ble antatt å bære og tilføre livskraft og energi. Barker-Benfield (1976) kaller denne medisinske mytologien «the spermatic economy». Selv om ikke mannlig sæd var en av humoralpatologiens fire kardinalvæsker, kunne man argumentere for at den var dyrebare ved å sammenligne den med en væske alle visste var viktig for sunnhe-

¹⁰ I en debatt gjengitt i *Norsk Skoletidende* 1889 nr. 21 blir de også brukt for å beskrive fire forskjellige lærertyper eller undervisningsstiler.

ten, nemlig blodet. I *L'Onanisme* slår Tissot fast at sæd er like viktig som blod i mannens konstitusjon. Den var tross alt avgjørende for forplantingen, men ble også antatt å være kilden for mannens styrke. I motsetning til melk, som en amme kan produsere mye av og atskille seg med uten at det går på hennes helse løs, så har mannlig sæd «so much influence on the strength of the body and on the perfection of digestion which restores it, that physicians of every age have unanimously admitted, that the loss of one ounce of it enfeebles more than forty ounces of blood» (Tissot 1832, s. 5). Altså var sæden mer potent og bærer av *mer* kraft og energi enn blodet. I Kapff (1861) het det «Læger paastaae, at Tabet af en Unze Sæd svækker Lægemet mere, end Tabet af fyrretyve Unzer Blod» (Kapff 1861, s. 17). Tilsvarende sammenligninger, som fremstod som medisinske observasjoner, florerte i anti-onanilitteraturen. Mannlig sæd ble omtalt som «den ædlestte Saft i... Legemet» (Campe 1799, s. 404), «balsam» (Hufeland 1832) eller f.eks. «de mest concentrerede, destillerede Dele af Blodet» (Zeller 1853, s. 23). Fremstillingen av sæd som en mystisk substans som formidlet kroppens krefter finner vi helt frem til f. eks. Mathias Greve (1904, s. 574). Han er også talsmann for en relatert forestilling, nemlig at sæden «sirkulerer» hos gutter og menn – dvs. at hvis den ikke blir brukt ved ejakulasjon går den tilbake til blodet og ernærer og styrker kroppen videre. Denne teorien gjorde det igjen mulig å bruke humoralpatologiens logikk, siden sæden da ble fremstilt som et viktig komponent i blodet. Sædtap og blodtap ble to sider av samme sak. Dette skulle motbevise at masturbasjon noen gang skulle være nødvendig for å kvitte kroppen med et overskudd (dyskrasia) av sæd. Den store bekymringen for forbruk av kroppslige substanser er både uttrykk for Barker-Benfields «spermaøkonomi», og for den mer generelle «livsøkonomiske» tenkningen som Susan Sontag (1979, s. 70) mener preget den tidlige kapitalismens forhold til kroppen, «nødvendigheten av kontrollert forbruk, sparing, bokholderi, disiplin – et system som var avhengig av en fornuftig begrensning av behovene»¹¹. Sparing styrket sunnheten, sløsing svekket den. Marcus (1966) sier mannlig sæd ble omtalt i samme ord som penger, noe som helt konkret illustrerer den økonomiske retorikken rundt seksualiteten. I engelsk var «to spend» og ikke «to come» metaforen for orgasme helt til slutten av det nittende århundre. Marcus mener dette var en økonomisk idé med utgangspunkt i begrenset mengde eller et underskudd, slik at den vitenskapelige fremstillingen av mannskroppens sjeldne og kostelige væske fikk sitt motstykke i pornografiens fremstilling av menn med uendelige overskudd av den samme (Marcus 1966, s. 22).

Selv om Stolberg (2000) mener man ikke skal overvurdere hvor viktig det økonomiske argumentet var i antionanilitteraturen, er sitatene over bare eksempler på hvor imponerende livskraftig denne humoralpatologiske teorien var. Tanken om en sparsommelig

¹¹ Sontag (1979) påpeker hvordan metaforene for tuberkulosen også var økonomiske: Consumption (forbruk) og wasting (sløsing) – som på norsk *tæring*.

kroppslig økonomi harmonerte også med idealet om monetær sparsommelighet. Seksualitetshistorikeren Jeffrey Moran (2000) beskriver hvordan en evangelisk vekkelse feide over USA på 1820-tallet, helt parallelt til den haugianske pietismen i Norge på samme tid. Vekkelsen kom som en reaksjon på en eksplosiv og kaotisk industrialisering og urbanisering, og var en søken etter stabilitet og sikre verdier. Den ekspanderende kapitalistiske økonomien krevde en viss selvfornektelse og utsettelse av behov av dem som tok del i den. Ifølge Moran kan man derfor se hele sjangeren av håndbøker om seksualitet, livsførsel og helse som verktøy for vekst og økonomisk funksjonalisme, i tråd med Max Webers teori om parallellen mellom protestantisk arbeidsetikk og kapitalisme. Moran innvender likevel mot denne sammenligningen at mange av opplysningsforfatterne nok var engstelige for kapitalismen. De fryktet dens evne til å sette fri og legitimere egoisme og individualistiske behov, slik f. eks. prostitusjon kan anses som en enkel funksjon av tilbud og etterspørsel, eller onani var forkastelig fordi det var en egoistisk og ikke samfunnsbyggende aktivitet (Moran 2000, s. 11).

Det var ikke før slutten av det 19. århundre at man kan si at det humoralpatologiske paradigmet i medisinen ble avløst av et annet, det biomedisinske (Carstens 2014), men i tekster som advarer mot onani gjenfinner vi prinsippene langt inn i det 20. århundre. Humoralpatologisk balansetenkning var «økonomisk» i den betydning at man eide noe av verdi, som måtte spares og forvaltes for et fremtidig og viktig formål. De fleste av de seksualmedisinske teoriene på 1800-tallet og et stykke inn på 1900-tallet var i en eller annen form balanseteorier i et økonomisk språk. Kjernen i disse teoriene er at kroppen er utstyrt med en gitt mengde av noe som tjener til å ernære og styrke, og som kun vil fornyes i kroppens eget tempo. Et unaturlig og overdrevent forbruk gjennom erotikk vil da kunne tappe reservene fortere slik at kroppen til slutt tar ubotelig skade. Modellen fungerer enten det er snakk om forholdet mellom mat og aktivitet, «livsenergi» eller sunnhet. «Ved Fødslen arver vi alle en større eller mindre Kapital af Sundhed; men det paahviler os at forvalte denne Kapital paa den rette Maade», skrev Julia Sucksdorff (1913, s. 11). «Nogle arver en stor Sundhedskapital, men bryder sig ikke om at forøge den og opdager ofte ganske plutselig [...] at Kapitalen allerede er opbrugt». På samme måte som «sunnhetskapital» er Sucksdorffs økonomiske begrep for den abstrakte *kroppslige* «livsenergien», var den emosjonelle «kjærlighetsevnen» (evnen til å elske ektefellen helhjertet i ekteskapet) et begrep for en mengde eller kapasitet som kunne bli redusert av for tidlig seksuell aktivitet. Derfor advarte en rekke forfattere fra århundreskiftet og fremover, hovedsakelig pedagogisk orienterte (Arstal 1906; Wergeland 1924; Berg 1945), mot at seksuell aktivitet i puberteten kunne frata ungdom evnen til å kjenne og vise ekte kjærlighet når de ble gift: «et utidig eller for tidlig forbruk eller et misbruk af sexualdriften tærer ... på kjærlighedsevnen. Den blir som en halvfortæret varde, der kun kan blusse op stundimellom» (Arstal 1906, s.5). Pedagogene var gjerne opptatt av ungdomsseksualitetens sosiale og relasjonelle funksjon, og «kjærlighetsevnen» var forstått

som (gutters) evne til seksuell og emosjonell lojalitet til ekteskapet. For tidlig debut eller annen seksuell aktivitet ville forvitte og undergrave denne evnen, selv om den ikke skulle omsettes før inn i gifteklar alder. Teoriene om «livsenergiens konstans» og Arstals formulering om «kjærlighetsevnen» fra 1906 er eksempler på at en vitalistisk balanse teori like gjerne kan beskrive emosjonelle og psykologiske krefter som fysiske og konkrete. Derfor var det alltid mulig å argumentere for at feil seksuell utfoldelse ville tappe den reserven av energi organismen var avhengig av, enten energien var fysisk eller psykisk. Den retoriske fordelen med størrelser som «nervøs energi» og irritabilitetstenkning var at fenomenene var uobserverbare, og ville alltid kunne brukes for å teoretisere seksualitetens påkjenning på kroppen. Den raske kroppslige veksten i puberteten ble betraktet som en energikrevende påkjenning som tok mye energi og «Ernæringsmateriale» fra de mentale funksjonene og hjernearbeidet, (f. eks. Döderlein 1890, s. 24). Det var derfor tenåringer var slappe. Pedagogene Søren Nordeide (1919) og Hakon Wergeland (1924) mente både at den kjente slappheten var et fysisk og psykisk «helsevern» for tenåringen (for å spare energien til veksten) og at åndsvirksomheten stoppet helt opp, som om det lå en tåke over dem¹².

Psykoanalysen omdefinerte hva livsenergien var. Da Freud utpekte seksuell energi som en kraft som også kunne ha skadelige virkninger hvis den «hopet seg opp» og ikke fikk utløp i en eller annen form, og at sublimering var menneskets måte å omdanne den til uttrykk som var kulturelt akseptert, bygger han også på en balansemodell, men en der seksualiteten *var* energi, ikke bare forbrukte av den. Dette ble videreført av Wilhelm Reich på 30-tallet. Et språklig uttrykk for at hans teorier både var bygget på fastmengdeforestillinger og var «økonomiske», var at han utviklet en forståelsesform med navnet *seksualøkonomi*, og opprettet et norsk «Institutt for seksualøkonomi» sammen med legen Odd Waage Havrevold, med et dertil hørende «Klinisk og pedagogisk tidsskrift for seksualøkonomi». Det økonomiske aspektet var nettopp at seksualiteten utgjorde leveenergien i mennesket, og at sjelelig og fysisk harmoni kun kunne oppnås gjennom at denne energien ble forvaltet og fikk utløp på riktig måte, slik man forvalter økonomiske verdier. Seksualenergien ble formidlet gjennom det vegetative (autonome) nervesystemet, og hvis den ble hemmet ville det gi både psykiske (nevrosor) og fysiske konsekvenser (muskelspenninger). Reich mente at «kun den normale genitale orgasme gir den adekvate utløsning for den vegetativt seksuelle energioppbygging i organismen» (Havrevold 1939, s. 20). Hos nevrotikere ville man derfor aldri finne at de fikk «normal orgasme», mente Reich og Havrevold. Den «ikke avløpne energi 'stues opp' i kroppen» og binder opp normale mentale og fysiske mekanismer. Dermed var Reichs såkalte «vegetoterapi» også en helt tydelig balanse- og fastmengdeforestilling.

12 Nordeide skrev at det ble «etter måten lite att til anna arbeid [...] Slakkleiken er eit helsevern, kroppsleg og åndeleg» (Nordeide 1919, s. 235). Wergelands forklaring var at i puberteten fikk kroppen så mye å gjøre med vekst, at «åndi tidt stend i stogge. Hjå sume er det som ei tjokk skodde yver åndi i fleire år» (Wergeland 1924, s. 126).

Balansen i jenters livskraft. Med balanseteorien kunne man altså argumentere for seksuell avholdenhet og renhet hos begge kjønn, men i tillegg ble den brukt for å underbygge at jentenes kropp var mer sarte enn guttenes. Dette er en *biologisk essensialisme*, forestillingen om at alle jenter fødes med bestemte karaktertrekk og egenskaper som er universelle uansett alder eller kontekst, som ikke kan endres gjennom oppdragelse eller miljø og som gjør det mulig å trekke generelle slutninger om kvinner som gruppe (Grosz 1990). Forestillingen om «livsenergiens konstans» i kvinnens biologi var en balansetori som var utbredt i siste del av det 19. århundre (Johannisson 1996). Siden kvinners biologiske funksjoner (menstruasjon, pubertet, graviditet, fødsel, amming, overgangsalder) krevde så mye energi, hadde de mindre «livsenergi» til overs enn mannen. Hun var underlagt sin energikrevende kropp og måtte ikke utsettes for store påkjenninger, enten fysiske eller psykiske. «Overanstrengelsesteorien», altså at unge kvinner i utvikling tok skade av å anstrenge seg, ble brukt som argument mot at jenter skulle ta høyere utdanning eller at de skulle lære så mye som guttene i det hele tatt, siden hjernearbeid stjal kroppslig energi. Av hensyn til jenters fremtidige rolle som husmødre måtte ikke skolearbeid gå ut over opplæringen i hjemmet, og i den anonymt utgitte *Nogle Ord til Mødre og unge Lærerinder* (1844) het det at man kunne avbryte jentenes teoretiske utdanning for å la dem ta del i husarbeidet. Det de gikk glipp av på skolen ville de få rikelig igjen i nyttige huslige ferdigheter. Forfatteren mente også at jenter som jobbet for hardt med skolearbeid ble svake, bleke og nedstemte. Den intellektuelle utviklingen gikk på bekostning av den fysiske, og som en sped plante ville piken visne hen. Konsekvensen kunne bli at hennes «egentlige læreår», altså tiden som ungdom og ung voksen da hun blir en god mor og hustru, må tilbringes ved helsebad og med gymnastikk, for å rette opp skaden. Derfor burde jentas mor undertrykke sin egen forfengeligheit på datterens vegne, og sette henne til nyttige og ordentlige sysler heller enn å overlesse hennes forstand med lekser. Problemet var imidlertid ikke bare kunnskapen i seg selv, men å sitte krumbøyd over bøker. Jenta kunne vel så godt lære dette muntlig (*Nogle Ord ...* 1844, s. 14; Blom 1979).

Hardt skolearbeid kunne i verste fall gjøre jentene mindre kvinnelige og hemme deres utvikling¹³. Rosa Fischer skrev i *Tanker over quindelig opdragelse* (1856, s. 50) «den megen Skriven er unge Piger skadelig paa Sjæl og Legeme» og Hartvig Nissen mente i 1849 at jentene burde undervises muntlig, at pikeskolene ikke trengte å ha en eksamen, og at karakterer ville vekke og nære jentenes forfengeligheit, mens det hos gutter fungerte mer foredlende (Blom 1979). Teorien om at skolegang overanstrengte jenter var ett av

13 Det var en utbredt oppfatning at jenter jobbet med større flid og flittighet med skolearbeid enn guttene. I Einar Aas' store kvalitative undersøkelse *Norsk skoleungdom: en sammenlignende undersøkelse over flid, vekst og intelligens* (1936, s. 153) var hans forklaring på dette at jentene, som var mer styrt av sine følelser enn gutter, fikk en indre konflikt når de støtte på den motstanden som lå i en vanskelig oppgave og derfor satte mer inn på å beherske den. Guttene var mer styrt av interesse for den enkelte oppgaven og evne til refleksjon. Jentene jobbet altså ikke hardere fordi de *forstod* mer, men fordi de måtte overvinne sin egen *følelse* av å ikke mestre oppgaven.

de punktene der den pedagogiske diskursorden vokste inn i den medisinske, for i tillegg til pedagogene jeg har sitert, ble nøyaktig det samme uttrykt hos de hygieniske legene. Både dr. Edvard Bull (1886, s. 27), dr. C. Pelman (1889) og dr. Mathias Greve (1904) mente at veksten i puberteten hos jenter var så krevende at deres åndelige og intellektuelle utvikling måtte settes på vent mens kroppen vokste og ble moden. Hvis man presset dem ville resultatet kunne bli bleksott, tuberkulose og sinnslidelser (Greve 1904, s. 549). Caroline Steen skriver i *Norsk Damealmanak* (1903, s. 37) at jenter ikke burde få noe boklig ekstraarbeide utover det skolen krever. Jentenes mødre skulle sørge for at «en kraftig legemlig utvikling ikke tilsidesettes for en for det tidspunkt uheldig intellektuel anstrængelse» og at man skal søke hjelp straks «hvis det er nogen slags svækkelse eller antydning til blodfattigdom i denne alder». I tillegg til åndelig underskudd ble også jentenes generelle livsenergi svekket av skolearbeid¹⁴ Jenters pubertet krevde mye krefter av dem, men naturen ga også noe tilbake; en «særegen ynde og tiltrækning», en glans i øynene, en rødme i kinnene (Ågot Ræder, i Arstal 1902, s. 217). Det naturlige var altså at jenter mistet barnets fysiske og mentale kapasitet, men ble vakre og kvinnelige. Ellen Key skrev i foredraget *Missbrukad kvinnokraft* (1896/1914) at kvinnen brukte så mye fysisk og psykisk livskraft på sine moderlige funksjoner at hennes åndelige produksjon nødvendigvis måtte bli underlegen mannens. For Key var det helt selvfølgelig at

atletens muskler tagas från hans hjärna, vetenskapsmannens hjärna från hans muskler; att affärsmannens duglighet vinnes på bekostnad av hans kontemplativa djupsinne; att skaldens fantasi måste göra honom mindre vaken för vardagsnyttor (Key 1896, s. 12).

Derfor mente hun at kvinnekampen ikke måtte se seg blind på et «abstrakt likhetsideal» som ikke tok hensyn til naturens mekanikk. Kvinner måtte i sin iver etter å innta mannens privilegier og posisjoner i samfunnet ikke forvente at naturen for en gangs skyld ikke skulle ta med ene hånden hva den ga med den andre. Naturen hadde gitt kvinnen en kropp som var utformet for og styrt av reproduksjon, og ingen mennesker kunne regne med å tappe sine egne ressurser til overmål uten konsekvenser for totalsummen av energi. De unge jentenes «sundhedskapital» var en ressurs foreldrene måtte verne og pleie. Slike holdninger gjenfinnes lenge i sosialhygienisk litteratur, og overanstrengelsesteorien ble tilsynelatende brukt for å beskytte jenter men fungerte samtidig som argument for å opprettholde forskjellsbehandling mellom kjønnene i skolen.

9.1.4 Pirrelighet og diett

Dietetikken, læren om å skape og vedlikeholde helse gjennom sunt kosthold, ble ofte

¹⁴ Fremdeles i 1921 måtte Havelock Ellis i *Studies in the Psychology of Sex* påpeke at høyere utdanning ikke var skadelig for unge kvinner, selv om han mente begge kjønn hadde sine biologiske begrensninger, og kvinner var gjerne mer underlagt hormonelle svingninger (Ellis 1921, s. 75).

brukt for å forklare hvordan seksuelle følelser eller impulser oppstod hos barn. Forbindelsen mellom mat og seksualitet var at sanselig nytelse av mat var skadelig på samme måte som sanselig seksuell nytelse var det, og krydret mat kunne være en årsaksfaktor til at barn onanerte. Forklaringen, blant andre hos Campe (1799) var at barn kunne bli fristet til onani av «alt, som pirrer Nærvenerne for meget og gjør Fornemmelsen for levende ... alt for nærende Spiser og Drikke, og de alt for hidsige, saasom Kryderie, Viin, o.s.v. ...» (Campe 1799, s. 407). Det var altså overstimuleringen av nervene som var problemer med krydret mat, spesielt hos barn og kvinner, som ble regnet som svakere. Nervene var «Sjælens Føletraader», ifølge S. C. Kapff, og i 1873 skriver dr. Bock i *Det Menneskelige Legemes Bygning, Liv og Pleie* «... nydt i større Mængde fremkaller disse stærktkryddrede Stoffe en skadelig Overincitation af Blodomløpet og Nærvevirksomheden og kunde derved endog blive giftige. Man bør derfor være sparsom med Brugen af Krydderier, og dette gjelder især Kvinder i den unge Alder» (Bock 1873, s. 148).

Røttene til teorien om overstimulering av nerver lå i «irritabilitetslæren» til den tyske legen Albrecht von Haller (1708 – 1777). Ifølge ham førte nervene ytre irritasjon (stimulans, både fra berøring, mat eller andre impulser) til og fra musklene, og for mye slik stimulans kunne overbelaste nervesystemets evne til å formidle signaler (Sundberg 1926). Haller var trofast mot humoralpatologien, og mente at nervesystemet alltid måtte betraktes i sammenheng med kroppsvæskenes balanse (Dahl 2004). Siden krydret mat overstimulerte barnets nerver, og den nerverpirringen kunne føre til onani, ble det advart mot sterk, krydret og stimulerende mat og drikke i mange oppdragelsestekster og i pedagogisk teori (Rousseau 1997, s. 72; Stuve 1786, s. 15; Bech 1792, s. 110; Campe 1799, s. 407; Thornam 1856, s. 610), og teorien var spesielt vanlig i anti-onanilitteratur (f. eks. Martens 1716; Tissot 1832, s. 85; Kapff 1861, s. 63; Retau 1900, s. 57).

Også *fordøyelsen* var viktig å kontrollere, det vil si å hindre forstoppelse og treg avføring, siden det første ville gi en blodansamling i underlivet og det andre til en viss kløe eller parring – begge deler var antatt å kunne anspore til onani. Hos små barn skulle man være spesielt på vakt mot dette. «Pirringen» som gjorde at barn onanerte kunne komme av endetarmsorm som klødde (Sucksdorff 1913, s. 165), og naturmedisineren O. Olvik (1913) mente fordøyelsesproblemer skapte gifter som virker pirrende. Retau (1900) argumenterer for både at forstoppelse fører til onani og at onani fører til forstoppelse. Når kroppen tappes uriktig for sæd, som etter essensialistisk logikk skulle gå tilbake til blodet og ernære alle organer, forsøker stoffskiftet å erstatte den med å tilbakeholde avføringen og skape forstoppelse. All stimulans i underlivet, enten den kom fra endetarmen eller kjønnsorgan ville kunne føre til onani. «Det er naturligt, at en saa ofte paa et og det samme sted paa legemet udøvet parring maa bevirke en forøget blodtilstrømning til denne del» (Retau 1900, s. 37). Maten kunne både opphisse, men også kurere. I *Lægemetode* fra 1793 skriver forfatteren at dietten for den syke (som har svekket seg med onani) skal

oppfylle to hensikter: «Først at styrke det svækkede Legeme, og igjen antænde de uds-lukkede Livsaander; men for det ander [sic] at formindske Fødselslemmernes Rejsning» (Forfatterne af de tydske Sundhedstidender 1793, s. 13). Det første oppnådde man med utvortes midler som frisk luft, kalde bad og bevegelse, det andre med innvortes midler, dvs. maten. Derfor var et fokus på hva barn spiste viktig for å forhindre onani, og dermed av stor interesse for medisin og hygienefag. Dette er et av de feltene der vi ser en svært trofast intertekstualitet i oppdragelses- og sunnhetslitteraturen, i et spenn på godt over et århundre, fra *Onania* (1716) til tekster inn i det 20. århundre, men i alle tilfelle til siste utgave av Retau (1900), som ble utgitt i Norge frem til 1920.

9.1.5 Mannlig og kvinnelig seksualdrift

De medisinske beskrivelsene av seksuelle følelser og atferd hos gutter i forhold til hos jenter har karakteristisk vært preget av to helt *motsatte, men komplementære modeller*, som det likevel har vært konflikt rundt. Mange skribenter har vært tvilende eller kritisk til modellene siden de har legitimert og reproduisert en marginalisering av kvinner, og har fremstilt jenters seksualitet på en idealisert måte. Det betyr imidlertid ikke at menns seksualitet har vært presentert som det ideelle, men som det *uunnngåelige*. Selv om kam-pen mot den asymmetriske seksualmoralen og dens artikulasjoner i oppdragelsestekster foregikk helt fra opplysningstiden, f. eks. med Mary Wollstonecrafts arbeid og hennes bøker *Thoughts on the Education of Daughters* (1787) og *A Vindication of the Rights of Woman* (1792), via John Stuart Mills *The Subjection of Women* (1869) var den stadig tilstede som kvasi-vitenskapelig premiss i norske håndbøker og tekster om unge og seksualitet i det 20. århundre.

Den tradisjonelle antakelsen om forskjellen på kjønnene (som også kommer klart til syne i hvordan man antar at ungdom kom til å oppføre seg) var at gutter og menn fra naturen hadde en sterk og konstant kjønnsdrift som måtte holdes under kontroll, og jenter hadde en som måtte vernes, pleies og nærmest lokkes frem¹⁵ (biologisk essensialisme). Begreper som «sensibilitet», «konstitusjon» og «temperament» ble brukt for å begrunne en essensialistisk modell av kvinnen med at hun biologisk var så forskjellig fra mannen at hun måtte være tildelt en forskjellig rolle i skaperverket¹⁶. Påvirket av Rousseaus svært passive kvinneideal skrev den franske legen Pierre Roussel i 1784 at kvinnens myke kropp var en manifestasjon av den føyelige rollen som var hennes skjebne (Jordanova 1989, s. 25). Hun ble plassert på den naturstyrte og passive siden av en dikotomisk

15 En komplementær modell formulert f. eks. av Aristoteles: «...So is it naturally with the male and the female; the one is superior, the other inferior; the one governs, the other is governed; and the same rule must necessarily hold good with respect to all mankind» (Aristoteles: Politikk, Bok I, kap. 5).

16 Jordanova (1989) sier imidlertid at dette ikke betød at alle kvinner ble betraktet som like, siden skillelinjene mellom klasser også var viktig: Overklassens kvinner var i sin natur forskjellig fra underklassens, spesielt hva angikk deres seksualitet. Jf. også Johannisson og Aasprong (2010).

modell der den mannlige seksualiteten ble tenkt på som den dominerende, erobrende og pågående. Begjæret ble ofte betraktet som mannens svakhet, mens mangelen på begjær var kvinnens styrke. Den engelske legen William Actons utsagn «I should say that the majority of women (happily for society) are not very much troubled with sexual feeling of any kind» (Acton 1875, s. 212) har gjerne blitt trukket frem som eksempel på det 1800-tallsmedisinens repressive syn på den passive kvinnelige seksualiteten. Mason (1994) mener Acton snarere ville rose kvinner for å ikke være styrt av driften slik menn var. Like fullt forutsatte Acton at mannlig ustyrlighet var naturens orden og at samfunnet måtte ta høyde for det ved både å trene gutter i selvbeherskelse og å tillate og regulere prostitusjon. Acton mente det var patologisk hvis en kvinne hadde like sterkt begjær som en mann, noe som f. eks. ble tatt opp igjen av naturmedisineren Ole Olvik: En kvinne med utadvendt seksualitet var «en falden kvinde, en moralsk degererert eller en drikfæddig» (Olvik 1913, s. 13). Jenters kjønnsdrift ble antent først idet hun debuterte eller ble forført. Konklusjonen var at kvinnens seksualitet var påført henne fra miljøet, mens mannens var en essensialistisk nødvendighet.

Et stadig tilbakevendende tema var om det var direkte helsefarlig for gutter og menn å være seksuelt avholdende, deres naturlige mekanikk tatt i betraktning. Det var sjelden uenighet om gutter skulle beherske seg, men det var forskjellige teorier om hvor lett eller hvor sunt det var. Christiani (1809) mente et menneske som lytter til fornuftens stemme bør greie å holde kjønnsdriften i sjakk, og at det ikke vil medføre noen skade på sunnheten. Senere i århundret var autoriteten Richard von Krafft-Ebing av dem som anbefalte seksuell avholdenhet for menn, og i 1900 sendte 20 professorer i hygiene og medisin i Tyskland og Østerrike ut et skriv til sine studenter der de anbefalte det samme (Stien 2010; Claussen 1906; Klaveness 1901). Krafft-Ebing mente likevel at mannlig begjær var en naturkraft man ikke kunne hindre fullstendig. Denne konstruksjonen ble akseptert og reproduert i de fleste før-freudianske diskurser som et faktum, også hos skribenter som Drysdale (1856) som insisterer på at pålagt avholdenhet fra heteroseksuelt samleie var direkte skadelig for gutter og menn, og Katti Anker Møller, som advarer unge jenter fra å vekke menns lettantennelige begjær (Stenhamar 1928)¹⁷. Møller var imidlertid mindre villig til å betrakte dette som et biologisk ufravikelig fenomen, og mente menn hadde personlig ansvar for sine handlinger. Uansett ble modellen oppfattet av mange radikale tenkere som et hinder for like sosiale og politiske rettigheter mellom kjønnene. Den første kvinnelige lege i den vestlige verden, Elizabeth Blackwell (1821 – 1910), mente det var legeprofesjonens ansvar å opplyse de unge og familiene, og først og fremst for å utrydde forestillingen om det asymmetriske forholdet mellom gutter og jenters seksualitet, at den mannlige var voldsommere og mer eksplosiv. Hvis det i det

17 Jordanova (1989, s. 39) har en rekke eksempler, f. eks. fra Émile Durkheims sosiologiske klassiker *Selv mordet*, hvor han sier at «Woman's sexual needs have less of a mental character because [...] her mental life is less developed. These needs are more closely related to the needs of the organism, following rather than leading them».

hele tatt *var* en forskjell, så var den kvinnelige seksualiteten sterkest, fordi kvinnekroppen var mer komplisert og hennes reproduksjonsfunksjoner innvendige og ufrivillige, mens mannens rolle var en forbigående stimulering. De som nektet for at kvinner hadde seksuelt begjær forvekslet lidenskap med appetitt, hevdet Blackwell. Selv om hun aksepterte at seksualdriften var den sterkeste i menneskene, mente hun ikke bare at den kunne kontrolleres, men også at det var unaturlig å ikke greie å kontrollere den: Det fremste kjennetegnet på menneskene er at vi har kontroll over oss selv gjennom fornuften, slik vi greier å beherske det viktigste av alle behov, sulten. Slik tok hun det naturalistiske argumentet for mannlig utfoldelse og snudde det på hodet. Driften var så utsatt for impulser fra tanken at den kunne både bli en foredlende eller en undergravende kraft for individet og samfunnet – et prinsipp hun delte med mange teologisk orienterte forfattere (Jackson 2012). Kvinne- og sedelighetsbevegelsene kjempet for både et likeverd mellom kjønnes seksualitet og en likedeling av ansvaret. Etter et opphold i USA ble Bjørnstjerne Bjørnson en sterk tilhenger av mannlig seksuell avholdenhet. Han fremmet i skuespillet «En handske» (1883) det syn at mannen skulle holde seg like kysk som kvinnen frem til ekteskapet, et nytt og strengere moralsyn. Det som ble kalt «Hanskemorale» stilte samme moralske krav til menn og kvinner. Den ble sterkt omdiskutert; Georg Brandes mente den gikk mot naturens logikk, og Marcus Jacob Monrad mente dette også ville gjøre kvinnene like promiskuøse som mange menn var (Bredsdorff 1974, s. 61) Kvinnen skulle være mannens sedelighetsideal, fremholdt professor Monrad. Til dette repliserte kvinnesakskvinnen og læreren Ragna Nielsen i Dagbladet 1886 at det kanskje hadde vært vel så bra om mannen *selv* strakk seg for å bli et sedelighetsideal uten å resignere for sin «natur» (Bredsdorff 1974, s. 72), slik Elizabeth Blackwell i 1879 skrev «Purity in woman cannot exist without purity in man» (Jackson 2012, s. 65). Hagemann (1996) påpeker at Monrad ikke forsvarte menns rett til utfoldelse på bekostning av helse og ekteskap, men at han anså kvinnens medfødte tilbakeholdenhet som så viktig for samfunnsordenen. Det medfødte måtte nødvendigvis være det naturlige. Monrads og Nielsens mål var likevel det samme: Sedelighet i samfunnet. Nielsen mente at kjønnene hadde komplementære egenskaper, og at mennesket var en syntese av de mannlige og de kvinnelige. Til tross for at hun motsatte seg Monrads forestilling om at den voksne kvinnen skulle være moralsk oppdragende for mannen, mente hun nettopp det i spørsmålet om fellesundervisning med gutter og jenter i skolen: Råheten ble slitt av guttene i selskap med jentene (Nielsen 1884). I prinsippet er dette samme argument, nemlig at jentenes iboende karakter skulle brukes som verktøy for å foredle guttenes. I Katti Anker Møllers foredrag fra 1901 om unge, ugifte mødre er nettopp hennes poeng at det var de som måtte ta de negative konsekvensene av en liberal seksualmoral, og at følgene av frie seksuelle forbindelser oftest er lettere for mannen å forlate, selv om det ender med ekteskap: «Er først forbindelsen inngått, er hennes ære og fremtid avhengig av hans forgodtbefinnende, mens han er like fri og når som helst kan forlate henne» (Stenhamar 1928, s. 29). Kvinnebevegelsen så altså ingen stor gevinst i å «få» de samme seksualmo-

ralse muligheter som mannen.

Jenters seksualitet ble også sett i et teleologisk perspektiv, dvs. at den hadde en hensikt som lå i fremtidig forplantning og omsorg. Det var ikke uvanlig å hevde at ungdoms seksualitet var styrt av ekteskapets rollefordeling. Under normale forhold, skriver nevrologen Auguste Forel (1913, s. 104), er kvinnen mindre opptatt av selve samleiet enn av livet som følger etter det, altså at hun drives mer av lengsel mot familielivet enn lengsel etter seksuell tilfredsstillelse. Antakelsen at unge gutter og menn fra naturens hånd var promiskuøse og seksuelt utagerende ble ikke utkonkurrert, og finnes hos skribenter som hadde både etisk og ideologisk interesse av et mer likeverdig syn, som pedagogene Kristiane Skjerve (1925) og Mads Berg (1945). Den var også nedfelt i den første seksualundervisningsbok som ble godkjent av departementet til bruk av elevene (1933). Her het det at mannens drift var «en mektig og voldsom naturdrift, sterkt egoistisk i sine utslag» (Mohr 1933, s. 95), og i 1935 at jentene måtte være klar over «den mannlige kjønnsdrifts mer akutte, sterkt egoistiske preg i sammenligning med hennes egen som er mer ømhetsbetonet». Handlinger motivert av jentenes ømhet kom derfor til å bli tolket som seksuelle inviter av gutter; «det blir derfor de unge piker selv som kommer til å måtte trekke grensen» (Mohr 1935, s. 16). Dette prinsippet finner vi også i departementets veiledning i forplantningslære fra 1962:

Kjønnsdriften ytrer seg noe forskjellig hos menn og kvinner. Hos mannen er den sterkere preget av trang til utløsning enn hos kvinnen, hvor den er mer sjelelig betonet og mer ytrer seg ved trang til ømhet. Den unge piken må være klar over dette, så hun ikke kommer til å føre gutten opp i en situasjon som han ikke mestrer (Kirke- og undervisningsdepartementet 1962, s. 32).

Det er en stor grad av resignert pragmatisme å spore hos selv de liberale pedagogene og medisinerne. Få av dem tilbyr metoder for gutters seksualoppdragelse bortsett fra oppfordringer til selvbeherskelse og ærbarhet, og oppfordrer heller jenter til å skaffe seg mest mulig kunnskap, være på vakt og tenke over hvordan deres påkledning, utseende og handlinger ble oppfattet av gutter¹⁸. Disse dikotomiske måtene å snakke om gutter og jenter på konstruerte bilder av det normale/tillatte og det unormale/forbudte for de to kjønnene, og ved sine utelatelse og taushet blir også avvikene skapt: Den seksuelt passive gutten og den seksuelt utadvendte jenta kommer til syne som skyggen av idealet, som usagte vrengebilder av det normale. (F. eks. gjengir Campe (1789, s. 37) en rekke anekdoter der jenter dør etter å ha onanert mye). Guttene får ikke nødvendigvis bare den privilegerte posisjonen som den utadvendte, erobrende, selvnyttende på bekostning av jentenes svermeriske, kokette «trang til ømhet», men gutter blir også konstruert som

18 «Kanskje mange menn måtte kjempe med skitne fantasier bare fordi du i tankeløs forfengeligheit bar en lettferdig kjole», skriver Høivik (1938, s. 69) til kristne jenter.

enkle, primitive vesener som er slave av sine lyster, som står i fare for å ødelegge både sin egen helse og sin eventuelle evne til voksen kjærlighet, som kan smitte sin kommende familie både medisinsk og åndelig ved utskeielser i ungdommen.

10 1792 – 1853: PÅ TEOLOGIENS GRUNN

Dette er den første av de tre delene i avhandlingen som undersøker utgivelser og idéer i en avgrenset kronologisk epoke, og som forsøker å kategorisere dem etter diskursorden. Først vil jeg si noe om hvilket bokmarked tekstene fantes på, deretter tar jeg for meg hvordan den pedagogiske og den teologiske litteraturen behandlet seksualitet som tema. Medisinske tekster i denne perioden brukte de tradisjonelle modellene som ble beskrevet i kapittelet «Seksualmedisin som grunnlag for...».

Grunnen til at dette kapittelet har fått tittelen «På teologiens grunn» er at jeg vil antyde et hegemoni i oppdragelsestekstene i denne perioden. Opplysningstidens medisin utforsket i høy grad seksualitet som et naturgitt fenomen, men uttrykte alltid at den var guds skapt og at forplantning i ekteskap var dens hensikt. De mer rasjonalistiske pedagogene beskrev barnets kjønnsliv delvis med medisinske argumenter, men presenterte det alltid som et forventet men uheldig utslag av barnets uferdige natur, et primitivt avvik i marsjen mot voksenlivet. Den kristne familieorden og ekteskapet var alltid rettesnoren. Så fordi medisin og pedagogikk hadde sine modeller av barnet og kroppens utvikling, men forholdt seg respektfullt (i alle fall i tekster beregnet på familiemarkedet) til den kristne familie- og samfunnsorden, og forfattere med bakgrunn i teologi kunne skrive om nær sagt alle typer temaer (jfr. opplysningsprestene), vil jeg hevde at den teologiske diskursorden og de tekstene den produserte om sunnhet og oppdragelse sto sterkt. Det var i huspostiller, prekener og andaktsbøker foreldre ble belært om barnets ve og vel. Enhver samtale eller diskurs om seksualitet (spesielt om barn) i dette tidsrommet forholdt seg til religion som en uunngåelig målestokk for seksualitetens opphav, hensikt og følger. Med andre ord: A priori hadde Gud skapt mennesket, dermed også seksualiteten, og hensikten var forplantning i ekteskapet. Spørsmålet var snarere: Hvordan forstår man en kjønndrift som oppstår og utspilles lenge før gifteferdig alder? Er den fremprovosert eller et indre avvik?

Det viktigste *handlingsfeltet* innen den teologiske diskursorden var oppdragelsen i familien, der den primære moralske sosialiseringen skulle sette barnet i stand til å beskytte seg gjennom tenårene til det var klar til å ta sin plass i samfunnet som en ansvarlig ektefelle og forelder, altså ved å reprodusere familien. Slik beholdt man «kontinuitet i oppadstigende retning» (Foucault 2002). Mitt teksthistoriske utgangspunkt og den første bok som blir presentert, er Frederik Julius Bechs *Veiledning til at opdrage en sund, fornuftig,*

duelig og lykkelig Afkom (1792). På dette tidspunktet var norsk pedagogisk tenkning, både i skole og i familieideologi, preget av motsetningen mellom en lavkirkelig og folkelig pietisme og en rasjonalistisk teologi målbåret av danskutdannede embetsmenn, som Bech selv. Til tross for at pietismen var innført som statsreligion allerede av Christian 6., kom rasjonalistiske idéer til syne både i pedagogikk og teologi (Tveit 1970; Oftestad et al. 1991). Som engasjert biskop med ansvar for skolene i Christiania og Trondheim sto Bech med ett bein i en utvetydig pedagogisk diskursorden i tillegg til teologien. Han var i sin omtale av seksualitet sterkt inspirert av de tyske filantropinistene, som i sin tur trakk på Tissot-tradisjonens teorier. Som forfattere var filantropinistene Basedow, Salzmann og Campe kjent og utbredt i Danmark-Norge. De utgjorde en synlig, om enn forbigående påvirkning på skolevesenet (jfr Sigmund 1916), men hadde kanskje en enda større suksess i bokmarkedet for foreldre. Alle tekster (med få unntak) jeg kommer til å referere var oversatt til dansk, enten utgitt i København eller Christiania og alle tilgjengelig i Norge.

Som representanter for en teologisk diskursorden blir bøker av Paul Layritz (1833) og Friedrich Früauf (1841) presentert, i tillegg til en tekst av skolebestyrer og pietistprest Christen Brun (1802). Det er viktig å ikke betrakte pietismen som en marginal bevegelse. Langhelle (2013) viser hvordan den haugianske pietismen spredte seg og dominerte familie- og dagligliv på sørvestlandet 1820-1850. Selv om antallet erklærte pietister ikke var stort, påvirket deres verdi- og livssyn hele samfunnet. Både prester og andre embetsmenn var avhengig av haugianernes støtte for å få gjort noe, og pietistene hadde til dels et jerngrep om lokalbefolkningen med sitt skarpe skille mellom rett og galt, verdslig og hellig. Det som var «av verden» var syndig, spesielt det som ikke tjente til «Sielens Vel og Legemets nødvendige Brug», det som «føder Øyets Lyst, Kiødets Lyst og et overdaadig Levnet, de ere ikke af Faderen, men af Verden», slik Hans Nielsen Hauge skrev i 1798 (s. 3).

10.1 Det norske bokmarkedet mot overgangen til 1800-tallet

Opplysningshåndbøker, instruktiv litteratur for en allmen, ikke-akademisk leserkrets, var en sjanger som vokste frem av opplysningstiden og av tanken om at individet hadde rett og plikt til å opplyse seg selv. Hull (1996) mener slike håndbøker var starten på hele den moderne selvhjelps litteraturen. I Danmark-Norge hadde denne sakprosaen fokus på det matnyttige, det som handlet om *livet selv* og ga leseren oppskrifter og verktøy til å håndtere det. Inngangsporten var Holbergs forfatterskap, men det første tydelige forsøk på å innlemme allmuen i skriftkulturen kom med den obligatoriske konfirmasjonen i 1736 og lov om allmueskole i 1739. Når man leter etter oppdragelsestekster fra 1792 og fremover som var tilgjengelige i Norge, er det to tendenser som fremtrer: At det hovedsakelig er religiøse eller kristent baserte bøker, og at mange av dem er oversatt

fra tysk. Lis Bybergs studier av boksamlinger viser at mange også eide bøker på engelsk og fransk (Byberg 2011a og 2011b; Fet 1995). Både Grepstad (1997) og Apelsest (i Michalsen 1998, s. 33) peker på flere trekk som førte til en oppblomstring av opplysningshåndbøker og instruktiv sakprosa for allmenheten fra starten av det 19. århundre. Flere sosiale lag lærte å lese, mange oppgaver og arbeidsprosesser ble mer kompliserte og spesialiserte og kunnskapsproduksjon ble overtatt av vitenskapelig baserte profesjoner. Derfor ble sosial kunnskapsformidling, f. eks. mellom far og sønn, mor og datter eller mester og svenn erstattet av formidling i skrift. Kunnskapen måtte ikke lenger traderes muntlig, men ble «lagret» i håndbøker, dermed ble leseren et subjekt som var adskilt fra omverdenen, som tilegnet seg kunnskapen uavhengig av den fysiske nærheten til forfatteren. Slik litteratur var populær, og Grepstad antyder at det også var fordi de stykket opp hverdagslivet i håndterbare enkeltdeler for leseren, og ga en følelse av man mestret verden og ga et grep om fremtiden (Grepstad 1997, s. 372). Grepstad skiller mellom tre typer instruktive eller rettleidende tekster: Rene brukstekster som dekker praktiske formål og som ikke har litterære ambisjoner, litterariserte brukstekster som bruker litterære virkemidler for å oppnå målene sine, og litterære brukstekster som er fiktive men bruker former fra brukstekstene. Oppdragelsestekster kunne i praksis være av alle tre typer: Sunnhetsleksika eller praktiske håndbøker var rene *brukstekster*. De var ment som oppskrifter som skulle følges direkte. Oppdragelsehåndbøker som Bechs *Veiledning* (1792) men også rene anti-onanitekster var *litterariserte* brukstekster. De brukte en pastoral retorikk, en personlig, inderlig oppfordring til samvittigheten samtidig som de viste til rasjonelle og fornuftsbaserte argumenter. De rasjonelle argumentene skulle overbevise leseren om sannhetsgehalten og den personlige omsorgen skulle overbevise om forfatterens beste hensikter for leseren. Sjangeren preges av oppfordringer til forandring ved leserens *egen* vilje og ved *egne* forutsetninger, enten leseren var forelder, lærer eller den unge selv. Oppdragelsesromaner som Rousseaus *Émile* (1762) eller Christian Salzmanns *Peder Jensen* (1798) var *litterære* brukstekster. De fortalte en historie om en gutts oppdragelse samtidig som de belærer og opplyser.

Ved overgangen til det 19. århundre var ikke lesekyndigheten i Norge svært høy, og hos allmuen begrenset leseopplæringen seg til å lese tekst som allerede var kjent, som katekisme og salmevers. Innføringen av obligatorisk allmueskole i 1739 var motivert av behovet for å drive tilbake analfabetismen (Tveit 1989). De fleste bøkene kom ut i København og ble solgt videre i norske bokhandler, men spredningen av dem skjedde også via prester som kjøpte inn til leseselskapene eller privatpersoner som formidlet salg av bøker. Etter 1825 – 1830 skjøt boksalget fart over hele landet, med stadig økende antall bokhandler. I 1814 – 1824 ble det utgitt 11 bøker om pedagogikk og skole i Norge, i 1825 – 1834 vokste det til 32 og i 1835 – 1844 kom 63. I perioden 1825 – 1844 kom 145 huspostiller eller prekensamlinger ut, mot 108 om pedagogikk. Den mest tallrike sjangeren var likevel bøker om rettsvitenskap, offentlig forvaltning eller militærvesen

(490 utgivelser i samme periode). Samtidig ser vi at bøker om f. eks. landbruk og husstell var populære (125 utgivelser), så det ble utgitt mange bøker med praktiske kunnskaper om livet eller hverdagen (Fet 1995, s. 57). Oppdragelse var et tema man først og fremst fant i den religiøse litteraturen som dominerte bokmarkedet mellom 1550 – 1830. På 1700-tallet startet en langsom sekularisering av bokmediet som akselererte utover 1800-tallet (Grepstad 1997). Jostein Fet (1995) hevder at det rundt århundreskiftet 1800¹⁹ fremdeles var relativt få bøker om oppdragelse tilgjengelig for norske lesende, men at tanker og forskrifter om dette temaet gjerne ble formidlet via den religiøse litteraturen. For eksempel utlegger Pontoppidan det fjerde bud («Du skal hedre din far og din mor ...») i sin forklaring. Fet nevner imidlertid tre tidlige eksempler på konkrete oppdragelsestekster funnet i norske boksamlinger; en utgave av *En kort Vnderviisning om Børne Tuct* fra 1737 av den danske presten Jacob Albretssons Horsens (opprinnelig utgitt 1608), Johann Jacob Rambachs *Opbyggelige Haandbog for Børn* (1740) og den norske læreren Rasmus Hougens *Lærerige og nyttige moralske Historier ...* (1813). Lis Byberg (2011a) fant blant annet *Peder Jensen eller Anviisning til en fornuftig Børneopdragelse* (1798), oversettelsen av Christian Gotthilf Salzmanns *Konrad Kiefer oder Anweisung zu einer vernünftigen Erziehung* (1796), populært kjent som «Peder Jensen»²⁰. Tyske Samuel Hahnemanns Rousseau-inspirerte *Haandbog for Mødre* (1797) var også populær i hele Norden.

10.2 Den pedagogiske diskursorden og rasjonalismen

Selv om dansk-norsk skole og pedagogisk tanke fra første skolelov i 1739 var en pietistisk religionsskole, inspirert av Franckes skolesystem i Halle, ble den også påvirket av opplysningsrasjonalismen mot slutten århundret. Pedagogene så behov for en mer nytteorientert og rasjonalistisk undervisning som forberedte elevene mer på livet enn på bare konfirmasjonen (Thuen 2017). Like fullt var kristendommen det selvsagte forankringspunktet i skolen. Bibelhistorie og kristendoms kunnskap var nyttige både i seg selv og utover seg selv, skrev biskop i Bergen Jacob Neumann i *Haandbog for Lærere i Omgangsskoler* (1825). Gjennom de fagene øvde barn på lesing, de lærte moral av fortellingene, de lærte begreper. Selve den didaktiske fremgangsmåte Neumann anbefalte, den «kateketiske» (å undervise ved samtale med spørsmål som leder eleven mot de rette svarene) var utledet av katekismen og Pontoppidans forklaring.

En pedagogisk retning som kanskje mer enn noen annen innførte barns seksualitet som et tema i norsk oppdragelseslitteratur, var filantropinismen. Dette var en tydelig rasjona-

19 Nicolai Wergelands Rousseau-inspirerte skrift *Hendricopoedien. Kortfattede Love for Opdragelsen fra den spædste Alder: en Lommebog for Forældre* fra 1808 ble ikke utgitt i trykt form før i tidsskriftet *Vor Ungdom* i 1898.

20 På samme måte som Rousseaus *Émile* var den utformet som en fortelling om et barns oppvekst. I oversettelsen av Fredrik Høegh Gulberg fikk den en betydelig utbredelse, og var bare én av de mange fra Salzmanns hånd som var kjent og populære i Norge.

listisk og reformivrig tysk pedagogisk bevegelse som i de siste tiårene av det 18. århundre avstedkom store mengder bokutgivelser, artikler, tidsskrifter og forelesninger (Sumser 1992). Siden disse nyorienterte pedagogene (mange av dem hadde vært huslærere) ikke stolte helt på foreldrene og så på hjemmet og familien som en arena full av hindringer for opplyst pedagogisk utvikling, var det svært viktig at foreldre og oppdragere hadde grundig instruktiv litteratur å støtte seg til. Dansk-norsk skole ble til en viss grad påvirket av filantropinismens verdier. Dette viste seg blant annet i belønningssystemet som ble innført i flere latinskoler (for å motivere elevene via deres ærgjerrighet og konkurranselyst), en mildere og mer forståelsesfull behandling av elevene og et fokus på *levende* og *nyttig* kunnskap (Sigmund 1916). Kunnskapen om filantropinsk pedagogikk ble i stor grad formidlet via danske læreinstusjoner, slik som Sorø Akademi. For eksempel holdt den danske pedagogen og forfatteren Christian Levin Sander forelesninger om Locke, Rousseau og Johann Bernhard Basedow (1724 – 1790) i tiden rundt 1800. Sander hadde i 1778 vært lærer på Basedows mønsterskole *Philanthropinium* i Dessau og bidro senere til å opprette pedagogiske seminarer i Danmark (Paulli 1979). Johann Bernhard Basedow hadde allerede en nær forbindelse til Danmark gjennom sitt arbeid på Sorø, der han underviste i flere år. Christian Gotthilf Salzmanns (1744 – 1811) og Joachim Heinrich Campes (1746 – 1818) tekster om barn og seksualitet blir hyppig referert til i dansk-norsk pedagogisk kontekst, spesielt i første del av det 19. århundre (jfr. f. eks. Sigmund 1916; Nielsen 2002). Salzmann og Campe²¹ var begge sentrale filantropister, og med sin store produksjon av sakprosa og skjønnlitteratur regnes de også som pionérer for en spesifikk barnelitteratur, altså skjønnlitterære bøker særskilt utformet for å appellere til bestemte aldersgrupper. I Skandinavia ble spesielt Campes *Den unge Robinson Crusoe* (1779) populær. I 1829 ble hans oppdragelseshåndbok *Ein Ratgeber für die Jugend* utgitt i Christiania under tittelen *Kort Sædelære for Ungdommen*, og artikler av Salzmann ble gjengitt i lærertidsskriftet *Den norske Folkeskole* i 1855. Det interessante med den filantropinske oppdragelseslitteraturen er at den legger stor vekt på pedagogiske metoder for å disiplinere barns seksualitet. Selv om filantropinistenes intense fokusering på barns seksualitet senere skulle bli sett på med en mild forbløffelse, gjorde de likevel at råd og om fysisk pubertet og kjønnsniv ble et fast innslag i oppdragelseshåndbøker som sjanger. Psykiater og senere medisinaldirektør Ludvig Vilhelm Dahl (1826 – 1890) henviser til Campe i 1859, og det er et eksempel på at sistnevntes status som autoritet på området overskred både tid og faggrenser.

Det sene 1700-tallets opplysningsrasjonalisme la vekt på at barnet skulle forstå rammen og reglene det var underlagt med *fornuften*.²² Oppdrageren skulle legge til rette for

21 Campe var blant annet huslærer for Wilhelm von Humboldt (Sumser 1992).

22 I Christian Salzmanns *Peder Jensen*: «Mellom en Jagthunds og et Barns Opdragelse skal og maa der blive en Forskjel. Jagthunden opdrages ved Prygl, Mennesket ved Exempler, Kjerlighed og fornuftige Forestillinger» (Salzmann 1798, s. 114).

at barnet ikke bare ble regulert gjennom ytre metoder, men gjennom sin forståelse av begrepene og prinsippene man praktiserte i hjem og skole. Det var ikke nok at barn fikk vite at onani var farlig eller en synd mot Gud, men *hvorfor* det var fysisk farlig og hvorfor det var en synd. Gjennom opplysning og fornuft ville barn og unge bli selvdisiplinerte av opplyst egeninteresse. Påvirkningen fra Rousseau og Locke var gjennomgående tydelig, med Rousseaus prinsipp om det naturlig uskyldige barnet, kulturens skadelige påvirkning, og at barnets utvikling ikke kunne presses eller forseres. Fra Locke hentet man tankene om at miljøet og rammene for barnet kunne kontrolleres for å styrke og styre den psykologiske og fysiske utviklingen, siden barnet var født «psykologisk formløst», men med kimen til mange personligheter (Sumser 1992). Bech var en representant for embetsmennene som brakte rasjonalismen til Norge, slik som opplysningsprestene, og en tydelig formidler av *tysk* pedagogikk og kontinentale tenkere. Sigmund (1916) mener den norske latinskolen og etter hvert realskolen var spesielt preget av filantropinistene i overgangen fra det 18. til det 19. århundre, både hva angikk den faglige innflytelsen og hvor man reiste for utdanning og arbeid.

Filantropinismen bidro sterkt til utviklingen av en rasjonell pedagogikk ved å utvikle teorier om menneskenaturen som man kunne bygge logiske metoder for pedagogisk praksis på. Disse metodene ble likevel skarpt kritisert av nyhumanistene, bl. a. av Immanuel Niethammer i boken *Der Streit des Philanthropinismus und Humanismus* fra 1808. Her trakk han polemisk opp skillelinjene mellom disse to retningene: Der humanismen tok seg av den åndelige siden av mennesket, tok filantropinismen seg av det dyriske eller biologiske. Der humanismen sto for den egentlige «Menschbildung» gjennom å innprente idéene om det skjønne og det sanne, rettet filantropinismen seg mot denne verden, mot matstrev og yrke (Dahl 1976). Niethammer mente at den dannet barnet for denne verden, ikke ånden i og for seg, men ånden som et instrument for bestemte virksomheter i livet – ikke for en kulturelt høyere verden, en verden som overstiger og transcenderer det enkelte menneske, men for det dagligdage og matnyttige. Filantropinistene gjorde barnas ånd kjent med *tingene*, men ikke med *ordene* som kunne sette dem i kontakt med en idéverden, ifølge Niethammer (Hellern 1968). Filantropinsk metode falt i unåde og ble umoderne i Norge i løpet av et par tiår inn i det 19. århundre. Selv om den absolutt var kjent, hadde den liten støtte. I en knusende kritikk i *Morgenbladet* nr. 174 1836, av pamfletten *Brev til en Moder om hendes Børns opdragelse* av lærer og lesebokforfatter Hans Smith Hjort (1836) het det «Det er ikke noget i vaare Dage, som hedder Pædagogik; man studerer i alle fald ikke længer Pædagogik; man opdrager ikke sine Børn efter pædagogiske Methoder; man skriver ikke længere *basedow-campeske pædagogiske Systemer*». Om den anonyme anmelderen kanskje var raskt ute med å avskrive pedagogikken som fag, er det uansett tydelig at Basedow og Campe representerte en instrumentell oppdragelse som mange tok avstand fra, at deres navn nærmest hadde blitt skjellsord. Sogneprest Hans Peter Schnitler Krag skrev i forordet til Friederich Früaufs

oppdragelsesbok *Nogle tanker om Opdragelse fra en gammel Opdrager* (1841) at Früauf skulle ha ros for ikke å formidle noe «staalholdt pædagogisk-philosophisk Ræsonement à la Basedow og Campe ...» (Früauf 1843, s. 3). Når man ser på detaljeringen i August Herrman Niemeyers²³ (1754 – 1828) verk *Grundsætninger om Opdragelse og Underviisning* (1800)²⁴ så er det ikke vanskelig å skjønne at norske pedagoger etter hvert følte den filantropinske hang til metode og systemer ble en tvangstrøye. Filantropinsk pedagogikk ble svært sentralt i utviklingen av pedagogikk som vitenskap, men i den fremvoksende norske allmueskolen fikk den motstand fra humanisme, romantikk og grundtvigianisme.

10.2.1 Pedagogikken og den «legemlige opdragelse»

Et sentralt trekk ved filantropinsk pedagogikk, det som gjør den relevant her og kanskje det som gjorde disse bøkene populære og dermed motiverte til enda flere oversettelser, er at den i stor grad innlemmet barnets fysiske helse, sunnhet, utvikling og seksualitet i sine systemer for oppdragelse og utdanning. Den dannet en didaktisk litteratur rundt disse temaene som var direkte rettet mot elever og oppdragere, og som tok seksualmedisinens teorier med seg inn i klasserommene på en måte som ikke var vanlig tidligere. Filantropinerne etablerte (eller raffinerte) en epistemologi der elevens kjønnsliv ikke bare var noe for religionsundervisningen, med religionens begreper og verktøy, men for sjelelæren og den praktiske sunnhetslæren, med medisinsens begreper. Via tysk filantropinsk litteratur ble disse idéene introdusert til det norske oppdragelsesbokmarkedet. Den filantropinske pedagogen Ernst Christian Trapp (1745 – 1818) ble i 1778 ansatt ved den første lærestol i pedagogikk ved universitetet i Halle. Han sto for en «empirisk» pedagogikk²⁵ i motsetning til den teologisk-humanistiske som dominerte der, og det skapte konflikt. Tittelen på Trapps tiltredelsesforelesning var *Von der Notwendigkeit, Erziehung und unterrichten als eine eigene Kunst zu studieren*, og den viser at han på mange måter var langt forut for sin tid i å se at pedagogikken var på vei bort fra teologien og i retning den empiriske medisinen:

Hvis man som pedagog skal undersøke menneskets natur, må man betrakte den med naturlige øyne og ikke gjennom farget glass. Til dette hjelper studiet av medisinsk vitenskap mer enn hele teologien, og skriftene til Tissot og Haller mer enn alle kirkefedrenes²⁶ (Trapp 1780, s. 472).

23 Niemeyer var oldebarn av August Herrmann Francke og grunnlegger av «De Franckeske Stiftelser».

24 Oversatt av den danske pedagogen Fredrik Høegh Guldberg, sønn av den mektige politikeren Ove Guldberg Høegh og onkel til legen Ove Høegh-Guldberg, som var distriktslege i Norge, lepralege og sosialhygieniker.

25 Hans «Versuch einer Pädagogik» (1780) regnes som den første vitenskapelig utarbeidede lærebok i pedagogikk (Willke 1975).

26 «Wenn man aber als Erzieher die menschliche Natur behandeln soll, so muss man sie mit natürlichen Augen und nicht durch gefärbtes Glas ansehen. Dazu hilft nun das Studium der Arzneiwissenschaft mehr als die gesamte Theologie, und die Schriften Hallers, Tissots und ihresgleichen mehr, als alle Kirchenväter».

Det krever en del mot og overbevisning å stå i Halle, den nordeuropeiske pietismens arnested, og hevde at teologien var et «farget glass» i blikket på oppdragelsen, mens den objektive kunnskapen ble oppnådd ved å ta utgangspunkt i kroppsvæskefysiologien fra Samuél Auguste Tissot og nerveirritasjonsteoriene til Albrecht von Haller. Trapp påstår da to ting: At oppdragelse handler langt på vei om å oppdra *kroppen*, og at de seksualmedisinske teoriene var gangbare som pedagogisk forståelsesramme. Han understreker likevel at læreren skal ikke være mer lege enn teologen er, han skal kun være lærer. Men å avfeie teologien og kirkefedrene som pedagogikkens basis gjorde man ikke ustraffet i Halle i 1778, og etter at studentene sviktet Trapps forelesninger ble de avlyst og pedagogikk ble et fag under filosofien (Willke 1975). Senere rektor ved Halle, August Hermann Niemeyer overtok de pedagogiske forelesningsrekkene, og han tok heller ikke lett på problemet med barns onani, selv om han lot til å mene at det kanskje var overdrevet hos noen forfattere²⁷.

Filantropinismens interesse for de ytre vilkår barnet vokser opp under bygde på empirismens modell av ytre dannelselse. Ezell (1983) mener Lockes *Some Thoughts* (1693/1824) var første oppdragelsestekst som behandlet fysiske oppvekstvilkår som dannelselse, men oppdragelseslitteratur fra middelalderen og renessansen som Cunningham (1996) omtaler, inneholdt også praktiske råd for dagligliv og livsførsel. Uansett ble konkrete råd om «legemlig oppdragelse» faste innslag i oppdragelseshåndbøker, sammen med moralfilosofiske og pedagogiske overveininger som underbygde dem. Disse rådene omfattet alt fra kosthold, påkledning, temperatur på badevann og luft på soverommet og hvordan bevegelse og frisk luft var avgjørende for at barnet skulle bli sunt og sterkt. *Herding* av kroppen og konstitusjonen var viktig. John Locke og J. J. Rousseau mente det styrket barnets kropp å bli eksponert for sterke temperaturpåkjenninger og at barnet ikke skulle beskyttes hverken mot å fryse eller bli for varmt. Følgelig skriver Bech «Tvende Gange ugentlig bør [barna] Vinter saavel som Sommer vadskes over hele Kroppen i koldt Vand» (Bech 1792, s. 100). Badingen skal helst foregå med *hodet* først, ikke føttene. Hvis barnets hode først dyppes i vannet stiger ikke blodet så raskt til hodet som hvis man bare trækker uti. Skyller man øynene i kaldt vann blir man ikke nærsynt, og skyller man munnen styrkes tennene. Søvn er selvsagt viktig, sier Bech. Den er «oplivende og styrkende», men man skal forhindre barn både fra å legge seg for tidlig og å stå for tidlig opp om morgenen. Den beste kveldsrutinen er en rolig kveldsmat og deretter litt bevegelse, så barna sovner godt. Man skal likevel ikke la barna ligge i sengen lenge etter at de har våknet, og Bech varslar at han senere i boken skal forklare hvorfor man skal sky bløte dundyner til barn som pesten. Ubehagelige påkjenninger motvirket skadevirkningene fra de alt for behagelige.

27 Trapp forlot Halle i 1783 uten å ha fått dannet den progressive og akademiske lærerutdanningen han ønsket seg, men samarbeidet senere tett med filantropister som Johann Stuve og Joachim Heinrich Campe.

Filantropinernes arv i oppdragelsestekstene var ikke deres hang til «rubricering» og systemer, men deres *sunnhetspleieideologi* (jfr. f. eks. Sumser 1992; Sigmund 1916, s. 33). I den filantropinske pedagogikk var gymnastikk og systematisk pleie av kroppen viktig. Inkludert i dette var klesdrakt og mat. Johannes Stuves artikkel «Almindelige Grundsætninger for den legemlige Opdragelse» i første bind av Campes revisjonsverk, oversatt til dansk 1799, gir et lite eksempel på hvordan den filantropinske oppdragelsen så helhetlig på utdanning som et dannelsesprosjekt som var avhengig av både en sunn sjel og et sunt legeme: Titlene på overskriftene lyder «Om Fødemidlerne», «Om Luf-ten», «Om Afsondringerne», «Om Bevægelsen», «Om Paaklædningen» og «Om Søvn» (Campe 1799, s. 4). Bevegelse var svært viktig. Med opplysningstidens typiske humo-ralpatologiske logikk beskriver Stuve hvordan bevegelse holder blodet i omløp, «vedli-geholde Safterne rene, forhindrer og hæver alle Standsninger heri, beforder Legemets hele Ernærelse» (Campe 1799, s. 409). Dette var knyttet til den moralske utdanningen i den forstand at trening av kroppen tjente til trening av sinnet, og spesielt i den hensikt å beherske drifter og lidenskaper, noe filantropinerne la betydelig vekt på. Sunn bevegelse gjør oss mer opplagte og «skikkede til Sjele-Anstrængelser» (ibid.). Moralsk opplysning i skolene hadde liten effekt hvis den ikke var grunnfestet i en kropp som var underlagt et systematisk sunnhetsfremmende program. Den tidlige filantropinske og rasjonalistiske tenkningen la også vekt på *kultivering*, altså at naturen har gitt oppdrageren et godt rå-materiale i barnet, men at dette måtte bearbeides og forbedres. Dette bygde blant annet på Lockes empiriske forståelse av at all utvikling av sinnet kom av ytre påvirkning som man oppfattet via sansene. Ved å stimulere sansene og tilrettelegge barnets omgivelser fikk man kontroll over påvirkningen. Å overlate kroppens utvikling kun til naturens gang var å overlate barnet til tilfeldighetene, så opplæringen skulle «møte naturen» og forbedre råmaterialet gjennom utdanning av kroppen (Nielsen 2002). Filantropinske teoretikere var derfor svært opptatt av barn og unges seksualitet, og baserte seg gjerne på opplysningstidens høyeste autoritet, Samuel-Auguste Tissots teorier i *L'Onanisme* fra 1758 (Stengers & van Neck 2001). Niels Kayser Nielsen mener dette fokuset var et utslag av et nytt bilde av kroppen — at en moderne refleksiv oppfatning oppstod der man ikke bare *var* en kropp, men man *hadde* en kropp. Kroppen ble en separat enhet, som kunne bli objekt for både følsomhet og disiplinering. Den kunne planlegges og formes i et eget rammeverk. Tidligere var kroppen gjenstand for tukt, straff og kontroll, en rå, håpløs og usivilisert arena for synd, drukkenskap, latskap og utsvevelser. Den nye kroppsoppfatningen så ikke lenger på kroppen som et ukontrollerbart monster, men et råstoff og en anledning til intervensjon og sivilisering (Nielsen 2002). Gjennom filan-tropinismens systematiske omsorg for alt fra klær, mat og frisk luft til dens innstendige advarsler mot onani ser vi nettopp hvordan kroppen blir abstrahert til noe man har, som kan både gjøre deg til et dårligere eller bedre menneske, og dermed kan bli gjenstand for forbedring, ikke bare en besværlig kjødelig bagasje. Kroppen kunne oppdras. Metodene kunne være både moralske og fysiske, der de moralske appellerte til fornuften, refleksjo-

nen og ansvarsfølelsen, og de fysiske var mer håndfaste ytre reguleringer, «Tvangsmidler, der skulle gjøre Lastens Udøvelse fysisk umulig». Dette kunne ifølge Niemeyer (1800, s. 67) være «Infibulasjoner, Hændernes Fastbindelse, især om Natten», men dette er ikke permanente løsninger, men midlertidige hjelpemidler på veien til fornuftens kontroll over kroppen. Til tross for at denne pedagogikken tilsynelatende hadde et håndfast, teknisk og nesten brutalt forhold til barnets kjønnsliv, betyr det på den annen side at den erkjente at den fantes og at den var et ansvar for pedagogikken. Som moralsk problem tilhørte seksualiteten ikke lenger bare religionen, og som praktisk problem tilhørte den ikke bare medisinen.

Som Foucault (1995) påpeker, innlemmet filantropismen seksualiteten i sin pedagogikk ved å lære elevene å *snakke om den*, å innøve spørsmål og svar om kjønnslivet som sikret at de riktige sannhetene ble uttalt og gjort til en del av pensum. Den ble rasjonalistisk språkliggjort (elevene skulle forstå, ikke bare adlyde). På avslutningsfesten på *Philanthropinum* i 1776 gjorde den offentlige utspørringen av elevene publikum, foreldrene, forlegne og knisete, slik at eksaminatoren måtte irettesette de voksne i stedet for barna (Foucault 1995, s. 38). Barna fikk gjennom den filantropinske metode de riktige svarene. Sigmund (1916) antar at Basedow selv lenge før filantropismens dannelse var opptatt av seksualopplysning for barn, og at han praktiserte det allerede i sin tid som huslærer. Både i *Philalethes* (1764), *Vorstellung* (1768) og i *Elementærverket* (1774) understrekes det at seksualopplysning er lærerens plikt. Basedow selv var opptatt av generell seksuell opplysning, altså at barn skulle på en ryddig og utilslørt måte skulle få rede på hvordan barn ble til og om kjønnslige utsvevelser, i motsetning til Campes ensidige anti-onanifokus (Sigmund 1916). Likevel anbefalte Basedow dramatiske metoder, f. eks. å vise barn bilde av barnefødsler eller å ta dem med til sykehus for å se pasienter med kjønnsykdommer. Høigård (1971) mener også filantropinistene var de første som lagde en metode for seksuell opplysning for barn, men Isabel Hull (1996) innvender at filantropinernes skrifter om barns seksualitet var en del av en eksisterende tysk tradisjon, en bestemt sjanger som blomstret i en bestemt periode. Hun nevner tre karakteristika ved denne anti-onanidiskursen: For det første at den var primært pedagogisk, ikke medisinsk. Koblingen av Tissot og Rousseau underbygde en pedagogisk basert masturbasjonsfrykt, som først og fremst var rettet mot barn og unge. For det andre fokuserte den mer på de *sosiale* sidene, effektene og problemene rundt barns seksualitet enn det som var vanlig ellers i Europa. De tyske tekstene hadde allikevel bestandig med referanser til seksualmedisinsk teori (hovedsakelig Tissot), og legen Johann Georg Zimmermann skrev i 1778 at «ingen utfyller moralistens kunnskap og advarsler [om onani] som legen» (Hull 1996, s. 260). For det tredje var den tyske kampanjen mot barn og unges onani et fenomen som preget perioden fra ca. 1780 – 1850. Mange av utgivelsene om temaet som kom i Norge etter 1850 var også oversettelser av eldre tyske tekster.

De pedagogiske tekstene hadde noen særtrekk: Campe og Salzmann uttrykker seg som om eleven, og til dels leseren, får vite noe helt nytt om onaniens og kjønnslivets farer. Som pedagogisk grep er det mer konstruktivt enn å irettesette for en overtredelse man burde visst var gal. De gir eleven/leseren sjansen til å være uvitende først, men når kunnskapen først er formidlet må den også tas alvorlig. Men først og fremst signaliserer det at forfatterne betrakter det som et nytt, men viktig problemområde for pedagogikken som fag. Dette problemområdet måtte formidles didaktisk. I Johann Heinrich Campes 16 bind tunge «revisjonsverk» for skoleverket, *Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens*, (1785-92)²⁸ er flere lengre artikler viet onaniproblemet blant barn. De tar alle utgangspunkt i at dette er upløyd mark, spesielt for unge lesere. Dette gjelder Johann Friedrich Oests essay (og allerede i tittelen fastslår han at dette er pedagogisk problem): «Forsøk på å besvare det pedagogiske spørsmål: Hvordan beskytte barn og unge mot å skades på kropp og sjel av utukt, og mot selvsvekkelse spesielt, eller hvis de allerede er smittet, hvordan kurere dem» (trykket i Revisjonsverkets bd. 6, 1787, norsk utgave Campe 1799). I samme bind av revisjonsverket finnes Campes egen artikkel *Høistnødvendig Underviisning og Advarsel for unge Piger* som ble utgitt som bok i København (1789). Både i denne boken og i Salzmanns *Om Ungdommens hemmelige Synder* (1786) blir det med dramatisk patos understreket at innholdet er så viktig at leseren plikter å ta det alvorlig fra første side. Campe (1789, s. 4) pålegger leseren å «stemme [sin] Siel til alvorlige og værdige Tanker», og hvis hun ikke føler seg opplagt til å sette seg i denne tilstanden, bør hun utsette lesningen «indtil Ønsket om at blive viis, god og lykkelig, er bleven ret levende og fyrig hos dig». Pedagogene la stor vekt på nettopp formidlingen og mottagelsen av kunnskapen, for det var ikke saksinnholdet som var deres ekspertise, men *underviisningen* av det, slik Trapp sa i 1780. Prinsippene i deres sunnhetslære og seksualundervisning støttet seg på tolkning av medisinen, men pedagogene påtok seg formidlingsansvaret for å redde unge mennesker fra onani og skjørlevnet. Når kunnskapen først var overført, måtte den også ansvarliggjøre leseren. Den som fortsatte å onanere etter å ha lært om skadene det medførte, bar selv følgene: «Vil du derimot foragte den troe Underviisning og Advarsel, [...] saa anraaber jeg Gud og Mennesker til Vidne, at jeg er uskyldig i den visse Fordærvelse, som du da paadrager dig», avslutter Campe (1789) sitt forord med.

Hull antyder at den tyske kampanjen dabbet av ca 1800, altså at færre utgivelser (artikler, pamfletter, håndbøker) om temaet utkom. Det later til at den intense forfattervirksomheten hadde gjort det tyske publikum mindre interessert. Allerede sent i 1780-årene ble temaet onani omtalt som «pedagogenes motespørsmål» (Hull 1996, s. 278), og at leserne «gjespet» over stadig nye harmdirrende artikler om hvor farlig det

28 I disse bindene ble blant annet Lockes *Some Thoughts Concerning Education* (i bind 9) og Rousseaus *Émile* (i bind 12-15) gjengitt i tysk oversettelse (Myhre 1996). Campes «Revisjonsverk» ble oversatt til dansk i sin helhet 1779–92, og en av artiklene ble oversatt av Bech i 1788 og utgitt som en del av et innbydelsesskrift til Den Borgerlige Realskole i Trondheim (Sigmund 1916).

var, hvor utbredt og hvor akutt krisen var. Det skulle bli et typisk sjangertrekk å hevde at aldri hadde unge vært mer henfalne til onani og utsvevelser enn nå, at den nåværende generasjon var mer «erfarne i dens Hemmeligheter» enn deres besteforeldre hadde vært da de giftet seg, som Niemeyer hevdet. Samtidig erkjente han at «ingen Materie er af de nyere Pædagoger bleven saa tidt og saa utførlig behandlet, som just denne», og at mange «ukaldte Skribentere bleve satte i Bevægelse» og kanskje skadet mer enn de gavnet (Niemeyer 1800, s. 57). Innsikten i at det diskursive metningspunktet allerede var nådd, la imidlertid ingen demper på bokforleggenes iver. Temaet unges seksualitet ble ikke nødvendigvis uinteressant for leserne, men den spesifikke tyske sjangeren begynte å gå i sirkler. De samme argumenter, de samme skrekkslagne leserbrev og de samme listene over skadelige følger ble nærmest klippet og limt inn i nye bøker. For hver gang et brev fra *L'Onanisme* ble brukt opp igjen, mistet leserne interessen, ifølge Isabel Hull (1996). Den absoluttistiske doktrinen ble møtt med skepsis fra mange. Da Salzmans og Campes ble oversatt til dansk i 1780-90-årene, representerte de det aller siste i skjæringspunktet mellom moralsk og medisinsk politivitenskap²⁹, men i løpet av de neste 40-50 årene ble det den franske og engelske psykiatrien som skulle overta definisjonsmakten over seksualiteten. Hull mener denne diskursen oppnådde å rette oppmerksomheten mot seksualitet i barndommen, og dermed gjorde alt annet enn å *avseksualisere* den. Situasjoner, atferd og handlinger som foreldre og oppdragere hadde ansett som uskyldige ble plutselig ladet med seksuelle konnotasjoner og risiko.

Selv om Foucault (1995) utpeker Basedow, Salzmans og Campe til foregangsmenn i 17-1800-tallets klappjakt på barns seksualitet, representerer deres tekster bare noen av mange artikuleringer i en lang og allerede eksisterende tradisjon, slik Hull (1996) hevder. Singy (2003) og Lindemann (2000) er blant dem som problematiserer historiske fremstillinger om seksualitetsdiskurs der bestemte utgivelser blir sett på som unike hendelser, det vil si at de formulerer noe helt nytt som ingen har tenkt før. Singy (2003) kritiserer Thomas Laqueur, som i *Solitary Sex* (2003) hevder at *Onania* (1716) var den første boken som medikaliserte masturbasjon. Laqueurs perspektiv tar imidlertid ikke høyde for at mange av de medisinske og moralske doktrinene fantes i folketro og uformell diskurs på forhånd. Laqueurs tolkning er derfor et eksempel på Quentin Skinners «mythology of doctrines», altså feilgrepet i å mene at én forfatter, tekst eller til og med ett utsagn har æren for å starte en helt ny forståelse av et felt eller et fenomen, selv om

29 Forvaltning av befolkningsressursen ble utviklet til et vitenskapelig felt, som i Tyskland ble kalt «politivitenskap», Polizeiwissenschaft. Det betegnet ikke politi i betydningen repressiv ordensmakt, men en ordnende og sunnheitsbevarende disiplin under «politivitenskapene», altså en generell politisk vitenskap om hvordan man regjerer og forvalter en eneveldig stat (etter gr. Polis = bysamfunn). Den medisinske underdisiplinen av dette feltet fikk navnet «det medisinske politi». Den tyske teoretikerne, kameralistene, produserte 14 000 tekster om disse temaene, og utgivelsen som regnes som viktigst for den sosialmedisinske og -hygieniske tenkningen var *System einer vollständigen medicinischen Polizey*, utgitt mellom 1779-1817 av legen Johann Peter Frank (1745-1821). I dette verket ble fenomener som ernæringsforhold, sykdommer, forplantningsatferd, fødselshyppighet, sunnhet og dødelighet på befolkningsnivå gjort til vitenskapelige objekter. Frank definerte her medisinen som en politisk og sosial vitenskap like mye som en naturfilosofisk, og «kondenserte» sin tids tanker om befolkningsomsorg (Schmidt og Kristensen 1986; Foucault 2000; Hull 1996; Falkum 1981).

mye kan tyde på at forfatteren ikke kan hatt den hensikten, for eksempel fordi han ikke kunne hatt tilgang til kunnskapen (Skinner & Tully 1988). I dette tilfelle er det motsatt, nemlig at kunnskapen (altså forestillingen om at onani gir fysisk sykdom) beviselig eksisterte før *Onania*. Stengers og van Neck (2001, s. 33) nevner to eksempler på at denne myten allerede var nedskrevet, i bøker av legene Etmüller (1670) og Baynard (1700). Michael Stolberg (2000, s. 45) viser til boken *Tentations. Their nature, Danger, Cure* av Richard Capel (1635) og *Letters of Advice from Two Reverend Divinies to a Young Gentleman* (1676), der den siste utelukkende omhandler onani – og *De Fornicatione Cavenda Admonition* (1697) av Hadriaan Beverland, som måtte flytte fra Nederland til England fordi han hevdet at sex og arvesynd var det samme. Altså er det en forenkling å si at *Onania* var den første teksten som beskrev onani som et medisinsk problem, men opplagstallene forteller at det kanskje var den som solgte best, som lykkes med å popularisere denne forestillingen ved hjelp av sin blanding av kristenmorske og medisinske argumenter. Stolberg (2000) har vist at mye av teksten er direkte klippet fra John Marten (1670-1737) *Treatise of Venereal Diseases*, men selv ikke der fant man spesielt mange banebrytende idéer. På samme måte bør vi gå ut fra at Salzman og Campes tanker om barn og seksualitet var hentet fra den tyske konteksten de befant seg i men at de innarbeidet dem i den filantropiske sunnhetsideologien, der de ble sementert som en fast ingrediens i pedagogiske tekster.

10.3 Fredrik Julius Bech: *Veiledning til at opdrage en sund, fornuftig, duelig og lykkelig Afkom* (1792)

Veiledning .. var Bechs andre bok, og Høverstad (1918, s. 50) betegner den som en blanding av moral- og legebok for familier og ektefolk. For den som hadde evne til, tid til og råd til å lese ved overgangen til 1800-tallet var det en stor del oversatte tyske bøker på markedet, men Bechs *Veiledning* var noe nytt fordi den var skrevet av en dansk-norsk embedsmann for et lokalt publikum, i tråd med de rasjonalistiske prestenes folkeopplysningsprosjekt.

Bechs bok kan som nevnt betraktes både som en pedagogisk og en rasjonalist-teologisk tekst. Hans henvisninger til pedagoger er langt flere enn til teologi. Strengt tatt satte Bech langt større spor etter seg som skolemann enn som teolog, bl. a. ifølge Tveit (1970). Hans idégrunnlag og innretting gjør *Veiledning* til et eksempel på en pedagogisk diskursorden, men en der kristen moral er et helt selvfølgelig fundament. Han vier et kapittel i *Veiledning* til opplæring i religion, der han advarer mot at oppdrageren gjør kristendom «forhadet eller modbydelig for barn» (s. 130), men at man tar hensyn til barnets modenhet for abstrakte tanker, for lesing eller for bønn, slik at barnet selv forstår. Det er visse sannheter i religionen som ikke er vanskelig å overbevise barn om, skriver han - som at det må stå en Gud bak naturens storhet og mysterier, men det må formidles

på en pedagogisk gjennomtenkt måte – og her er det åpenbart Rousseau og Basedow han støtter seg på.

Som Høverstad påpeker bringer Bech sammen moralske og medisinske råd. Det er be-
tegnende for hans vekting av disse to feltene at kapittelet om onani kommer før reli-
gionsopplæring på side 130. Bechs bok begynner med en advarende fortelling, før han
via råd om spebarnsomsorg og råd om fysisk oppdragelse kommer til selvbesmittelsen,
deretter den sjelelige oppdragelsen og så hvordan foreldrene best skulle formidle kristen-
dommen til barna. Med denne sorteringen ville Bech si at onaniproblemet var kanskje
ikke viktigere enn religionsopplæringen, men den var i høyeste grad med presserende
og akutt. Dette måtte foreldre ta itu med først. Dessuten var dette et problem i skolene
og i vaisenhusene, skriver Bech. «Gid kun Forældre og Lærere ikke var saa vantroende i
dette Stykke! Den største Mistanke og al muelig Opmærksomhed er saare nødvendig»
(s. 108). Nettopp budskapet om det *akutte* var et sjangertrekk ved den kontinentale an-
ti-onanilitteraturen, og som filantropinistene utviklet. Dette var Bechs mal for kapitlene
om barns seksualitet (altså den sjangeren Isabell Hull, 1996 beskriver), med faresignaler,
forholdsregler og forebygging på basis av sunnhetstenkning. Her var absolutt *Onania*
(1716) og Tissot (1761) av de viktigste inspirasjonskildene, men Bech nevner mest sine
tyske forbilder (Zollikofer, Stuve, Salzmans, Campe, samt Rousseau). Han refererer til
og anbefaler sterkt *Über die heimlichen Sünden der Jugend* av Salzmans, en bok han
«vilde ønske i alle Forælders Hender» (s. 111) og som inspirerte hans egen behandling
av temaet. Salzmans bok ble utgitt i København i 1786. I forordet sier oversetteren at
problemet med at barn onanerer var betydelig i Tyskland, og det var liten grunn til å tro
at den danske og norske ungdommen ikke også lå under for lasten (Salzmans 1786). I
antionanilitteraturen er gjerne kjennetegnene på et barn som masturberer ytre, uklare og
tvetydige (Skundberg 2004), men Bech nevner fem av de viktigste som oppdrageren må
være oppmerksom på: 1. At barna virker late, uengasjerte eller uinteressert i lek, 2. At de
har mer lyst til å være alene, 3. Bortvendt ansikt og nedslåtte øyne, 4. «Tegn paa deres
Linnet og i Sengen», altså sædflekker og 5. Gule, innfalne kinn og et usunt utseende
(Bech 1792, s. 108). Disse mistenkelige trekkene er klassisk for alle tekster som advarer
mot onani, langt ut i det 20. århundre. Sumser (1992) betegner dem som den «semio-
tiske dimensjonen» av antionanitenkningen, siden oppdrageren ble presentert med en
rekke mulige *tegn* som måtte identifiseres og fortolket. Tegnene er så ambivalente at de
kan passe på de fleste, spesielt når barna forandrer seg i puberteten; hangen til å være
mer alene, det bortvendte blikket, mindre interesse for lek og fornøyelser som tidligere
opptok dem, og et endret utseende. Bech advarer foreldrene mot den skjulte utfoldelsen
av barnets seksualitet. Tegnene er usynlige hvis man ikke aktivt ser etter dem, og man
skal ikke slå seg til ro med at varselsignalene ikke springer en i øynene. Grunnene til at
onani *oppstår* i det hele tatt er flere, skriver Bech. I hans liste er det flere forestillinger
som kan knyttes til både vitenskapelige myter og folkelige tanker. Noen av dem var

seiglivede i oppdragelses- og seksualpedagogisk litteratur, noen av dem ble umoderne i løpet av noen tiår. Ved å gå gjennom dem i lys av andre samtidige og tidligere tekster ser vi både Bechs røtter i rasjonalistisk pedagogikk og samtidig tenkning. Grunnene til at barn og unge onanerte kunne være

1. *At barnet har en «ukysk tilbøielighed», som arves fra ammen eller moren gjennom melken.*

Bechs forbilde Salzmann skriver i *Ungdommens Hemmelige Synder*:

Denne medarvede Vanart finder uden Tviivl rigelig Næring i Melken, naar denne flyder af et Bryst, under hvilket et utugtig Hierte slaaer ... Vil altsaa ikke et Fruentimmer, som, imedens hun giver Barnet die, blusser af en vellystig Ild, ogsaa, uden selv at vide det, meddele sin Melk den Vellyst, som siden har Indflydelse paa at danne det diende Barns Karakter? (Salzmann 1786, s. 78)

Salzmann gjengir også en anekdote om et tvillingpar født av en «ulastelig» mor, som ikke desto mindre måtte sette bort ammingen av det ene spebarnet til en amme. Da de to guttene skulle vennest, var de blitt svært forskjellige – den som hadde diet moren var «venligt, sagtmødig og føielig», og den andre var «lumskt, egensindig og opsætsig» (s. 79). Salzmann innrømmer at dette kanskje ikke beviser at «Ukyskhed forplantes ved Melken», men det er en sterk indikasjon. Det er selvsagt naturlig, skriver Johann Stuve i *Revisionsværk* (1799), at barna arver foreldrenes konstitusjon—svake foreldre avler svake barn og sterke avler sterke—derav følger det også at barna arver foreldrenes sykdommer, som gikt, podagra og nyresmerter, eller svakheter i en enkelt kroppsdel, som dårlig syn, hørsel eller dårlige tenner (Campe 1799, s. 380). I Hahnemanns *Haand-bog for Mødre* (1797) understreker forfatteren at en amme må være kjernesunn og med god karakter, men han er skeptisk til den oppfatning at diebarnet overtar ammens laster. Ikke desto mindre kjenner han til teorien.

2. *At barnet blir forkjælet og skjemt bort med for mye søt eller krydret mat, for mye kjøtt eller for mye «varme og hidsende Drikke».*

En «kiælen Opdragelse» og/eller krydret og smaksrik mat kan være en årsaksfaktor (s. 110). Denne tanken er en stadig tilbakevendende doktrine i sunnhetshåndbøker (ikke bare de tyske) og finnes hos Salzmann og Campe. Tanken om at slik kost også fremskyndet seksuell lyst hadde eksistert siden *Onania* (1716) og Tissots *L'Onanisme* (1762). Den ble ofte knyttet til teoriene om nerveirritasjon og forestillingen om at pirring (enten i form av krydder i mat, alkohol i drikke eller pirring av kroppen) ansente og slet ut nervene hos barn. Jeg vil komme tilbake til sammenhengen mellom diett og risiko for onani i diskusjonen om Andreas Feragens bok *Hjem og Skole* (1875), der denne idéen

levde i beste velgående.

3. *At barnets bevægelsesfrihet hindres, helt fra reiving som spebarn til stillesitting på skolen.*

Dette er en helt grunnleggende side ved den filantropinske oppdragelse: Det naturlige for barnet er å løpe, leke og bevege seg så mye som mulig. «Ledebaand og Gangevogn» for småbarn var «Skamstøtter for den menneskelige Forstand», og gjorde barn til krøplinger som ikke var i stand til å leke (Salzmann 1786, s. 83). Salzmann skriver videre at denne usunne undertrykkelsen av bevegelsesbehovet bare forsterkes i skolen, og at det er «lige mod den menneskelige Natur, at tvinge unge Mennesker, hos hvilke alle Muskler stræbe efter Virksomhed, til at sidde sex til otte Timer om Dagen stille i Skolen ...» Denne stillesittingen er det som har gjort skoler, universiteter, klostre og kaserner til den «fornemste høie Skole» som onani læres bort på (ibid.). Han mener det er et eksempel på den romerske kirkens «Uvidenhed, Dumhed og Overtroe», at den etablerte et system der unge menn ble avkrevet ensomhet og sølibat for å bli hellige, som la til rette for at naturlige tilbøyeligheter utartet (s. 64)³⁰.

4. *At barn leser bøker eller ser bilder med opphissende innhold.*

Denne tradisjonelle bekymringen kan ses i flere perspektiver. I seksualmorske utlegninger blir alltid barnet tillagt en form for uskyld – enten den tar form av uvitenhet eller aseksualitet. Hvis barnet er født med arvesynd er det også født med lett antennelige lysster som kan dukke opp tidlig. Ytre impulser som bøker og bilder kan da sette denne prosessen i gang innenfra. Hvis man derimot regner barnet som fri fra synd og aseksuelt før puberteten, ligger problemet i sivilisasjonen. Den menneskelige kultursfære er fordervet og vil påvirke barnet, som dermed må beskyttes så lenge som mulig. Campe (1799, s. 407) nevner «Indbildningskraftens Forhidselse, fornemmelig ved saadanne Gienstande og Idéer, der opvekke og fremlokke Avledrivten» som årsaksfaktor.

5. *At andre mennesker for frimodig snakker om «ekteskap og kjærlighet» i barnets påhør.*

Hvis vi skulle legge vekt på Norbert Elias' forståelse av sivilisering, kunne man påstå at usømmelig og grovt snakk i mindre og mindre grad ble en naturlig del av den offentlighet barnet beveget seg i, og at det er forklaringen på at oppdragelseshåndbøker i opplysningstiden og fremover stadig nevner dette problemet. Elias mener at man i Erasmus av Rotterdams *Colloquia* ser at barn i renessansen levde i samme sfære som voksne, og at de

30 Som seksualmedisinsk sannhet finner vi tanken om risikabel skolesitting igjen senere, bl. a. hos Ludvig Dahl i hans psykiatriske avhandling fra 1859: «Den siddende Stilling med noget foroverbøjet Overkrop forsaarsager, naar den fortsættes i længere Tid, Blodoverfyldning i Underlivet, og navnlig i de Underlivsorganer, hvorom her nærmest bliver Tale» (Dahl 1859, s. 166). Interessant nok nevner Dahl Campes revisjonsverk som kilde for «hvilken Udbredning denne Last kan faa i Skoler» (ibid.).

voksne i denne epoken ikke holdt tilbake eller sensurerte sin tale om seksualitet (Elias 1978, s. 175). Erasmus skriver for eksempel åpent om bordeller, noe som ikke ble fortiet, men som alle visste om og som hans *Colloquia* advarte mot. I denne sammenhengen er det uansett viktigste å påpeke at i oppdragelseshåndbøker fra det 19. århundre var det blitt helt vanlig å advare mot «usømmelig tale» rundt barn. Et perspektiv på dette kan være at den instruktive litteraturen stolte mindre på foreldrenes egen dømmekraft³¹ og derfor måtte fortelle i detalj hva man kunne eller ikke kunne si foran barn. En annen faktor kan være at tekstene beskriver et borgerlig hjem eller et borgerlig barneideal – en idealfamilie som var avstengt mot den stadig mer kaotiske og industrielle ytre verden og som fremdyrket et romantisk, sensitivt barn. Karin Johannisson viser hvordan det ble en romantisk mote på slutten av 1700-tallet å være *overfølsom*, å bli overmannet av emosjoner. Spesielt hos overklassen fant man denne følsomheten. Alle kropper hadde nerver, men ikke alle nerver var like, og elitens nerver var spesielt tynne og finstemte (Johannisson 2010, s. 94). Denne sensitiviteten gjaldt også følsomhet for inntrykk, noe som var dobbelt viktig for barn, som da måtte beskyttes mot prat som skadet deres «bluferdighet». Det romantiske idealbarnet var skjørt og ubesudlet.

Salzmann knytter råskap og ubeskjedenhet til landlege, primitive levekår (ikke ulikt Eilert Sundts beskrivelse av sedelighetstilstanden på landet i Norge i 1857). Han beskriver hvordan det i enkelte landsbyer er skikk at barna ligger i samme seng som de voksne, endog så lenge at barna nesten er voksne selv. Hvis foreldrene blir amorøse glemmer de at de har «Vidner om sig ... og gjøre saaledes deres Børn bekiendte med Hemmeligheder, der ... ophidse deres Blod og saaledes før Tiden opvække Begierligheder hos dem, der blive dem til Fordærvelse» (Salzmann 1786, s. 62).

6. *Mangel på tidsfordriv, dvs. at barnet kjeder seg.*

Mange av Bechs, og dermed filantropistenes argumenter kan tilbakeføres til Rousseau, som var en svært viktig påvirkning på tysk pedagogikk. «Når armene er i travel beskjeftigelse, hviler fantasien; når legemet er trett, hisses ikke sansene», skriver han i *Émile* (Rousseau 1997, s. 21). En av grunnene til at Salzmann (1786) mente klostre var av de verste yngleplasser for onani var nettopp at de unge menn hadde for mye tid til å tenke og for lite å tenke på. Likeledes skriver Campe til de unge jentene i *Underviisning og Advarsel for unge Piger* (1789) «Vær altid virksom og arbeidsom, vær Eder især til saadanne legemlige Arbeider, som udfordre Kræfternes Anstrængelse» (Campe 1789, s. 50). Det var gjerne den pubertale barnets unnvikende ørkesløshet som ble adressert i oppdragelseshåndbøkene. Den ble mistenkeliggjort som en av grunnforutsetningene for onani. At barnet eller ungdommen hadde tid og rom til å tenke, fantasere og utforske uten de voksnes blikk på seg, var uoversiktlig og ukontrollerbart. Derfor het det gjerne

31 En av grunnene til at avhandlingens siste kilde, Spocks «Barnet» (1952) vant foreldrenes hjerter.

at masturbasjonen «snek seg omkring i mørket» og nærmest angrep barn når de var uvirksomme.

7. *At barnet blir liggende for lenge i en varm seng.*

Den varme og behagelige sengen, der man gjerne ligger uten klær, er også en uoversiktlig arena for barnets seksuelle utforskning. Sengen skal brukes kun til soving, og barnet bør stå opp så snart det er våkent, og holde i aktivitet om kvelden slik det raskt sovner. Slike råd er *Onania* full av, og vi finner dem ellers i de fleste oppdragelsesbøker, som hos Rousseau (1997)³², Salzmänn (1786)³³ og Niemeyer (1800)³⁴, samt senere kilder.

8. *At barnet blir forført av tjenestefolk, andre barn eller «ukyske personer».*

Når først barnet livsverden skiller fra den offentlige og ytre, oppretter oppdragelseslitteraturen også skarpe skillelinjer mellom hvem man kan stole på som oppdragere og hvem man skal beskytte barna mot. I motsetning til den frilynte hverdagen Elias (1978) mener Erasmus skildrer, er det i opplysningstidens og det 19. århundres instruktive tekster en klar rollefordeling: Autoriteten og tilliten ligger hos presten, læreren og foreldrene. Alle andre kan potensielt utgjøre en usedelig fare for barnet. I tillegg er det klare skiller mellom klassene, slik at tjenestefolk (alt fra stallgutt til barnepike) i kraft av sin sosiale rang har en lavere moral. Barnepikene, altså de medlemmer av tjenestefolket som hadde nærkontakt med de minste barna, ble gjennomgående sett skjevt til. Det blir ofte referert til en skikk med å «kile» de minste barnas kjønnsorganer for å roe dem, å holde dem under enden og huske dem opp og ned eller tilsvarende. Campe mente kvinner som jobbet som ammer var moralsk mistenkelige, og gjorde mange hentydninger til likheten mellom prostitusjon og amming; en fysisk intimitet i bytte for penger, ikke på grunn av kjærlighet eller morsfølelse. Han antydte også at usedelighet kunne være motivasjonen bak det å være amme. Sammen med troen på at dårlig moral eller seksuell pirrelighet overføres med morsmelk utgjorde dette et sirkulært argument; ammens melk måtte være bærer av lyst og begjær siden grunnen til at hun ammet var lyst og begjær, som barnet bokstavelig talt fikk inn med morsmelken. Både Oest og Salzmänn understøttet denne forestillingen (Richter 2012). Gjennomgående tillegges tjenerstanden uvitenhet og dårligere moral, noe som gjør det enda viktigere for husets overhoder å holde øye med dem. Gjennom slik argumentasjon blir det også klart at oppdragelsestekstene retter seg mot overklassen og den borgerlige familien og dermed gjenspeiler et borgerlig familie-

32 Émile «skal ikke legge seg for han er overmannet av tretthet, og han skal stå opp med én gang han våkner. Vokt deg for instinktet ...» (Rousseau 1997).

33 «Undflyer, saasnant I vaagne, Sengens farlige Varme, som forhen gjorde Eder fortredelige, og udklækkede vellystige Billeder» (Salzmänn 1786, s. 210).

34 Niemeyer skriver at det er den stunden barnet blir liggende i sengen etter det har våknet som er de farlige øyeblikkene. Tankene flyr, varmen er behagelig og barnet må egentlig på do, men omstendighetene kan vekke lystene alt for tidlig. «Den, som vil sikre sit Barn mot Onani, maa skyde dette Tidspunkt» (Niemeyer 1800, s. 64).

og oppdragelsesideal. Barnets venner, spesielt jevnaldrende gutter, var også i stor grad mistenkeliggjort. «Undviger de Venner, som skiemte med Synd, og lee over svækkende Laster, som over en uskyldig Tidsfordriv, og saaledes give Eders Siele en skiev Vending», skriver Salzman (1786, s. 211).

Selv om Bech tilsynelatende legger veldig vekt på medisinske advarsler, er det likevel «dugelighet til ekteskapet» som er avgjørende. Det er her mye av logikken bak advarsler mot ungdomsseksualiteten ligger, mener Lindemann (2000): I opplysningstiden ble søkelyset rettet mot hvilken sentral rolle den velfungerende familien hadde for samfunnet, og da ble familiemedlemmenes sunnhet viktig. Et fremtidig lykkelig ekteskap forutsatte en sunn oppvekst for barnet. Tissot var ingen kvakksalver i sin samtid, men en høyt respektert medisinsk autoritet. Hvis han dokumenterte at barn skadet seg ved å onanere var det liten grunn for oppdragelsesteoretikerne å ignorere denne kunnskapen, men desto større grunn til å løfte problematikken opp, som ledd i en sunn vei fra barndom til velfungerende voksent liv. Det voksne livet var innrammet av det kristne ekteskapet, derfor ville Bech i *Veiledning ... rette oppdragernes fokus mot det som kunne forhindre eller skade veien dit.*

Bech anbefaler samtale snarere enn straff og trusler for at barnet skal åpne seg for oppdrageren om sine handlinger, altså en metode bygd på pastoralmakt: Oppdragerens overtak er klart (han kan velge både harde og myke metoder), men man kommer lenger med omsorg og forståelse enn skjenn og formaninger, for det er barnets uvitenhet som er problemet. At barnet har masturbert må komme for en dag, derfor skal man heller glede seg sammen med barnet over at det tross alt ikke ennå har tatt skade:

Endnu maae jeg bemærke, at man ikke ved Trusler eller Haardhed maae søge at afvinge et Barn nogen Tilstaaelse; og ei om det har tilstaaet, straffe det for sin begaaede Daarlighed. Man holde ikke nogen Prædiken for det, ligesom det havde begaaet en Last, der fortjente Guds Vrede; men tvert imot tale man med al muelig Ømhed og Medlidenhed om dets uvidende Daarlighed, og tilligemed deeltagende Glæde over den tidlige Opdagelse, at det ei er bleven udsat for de ulykkelige Følger, som maatte have ramt det, om det længere var bleven skiult (Bech 1792, s. 112).

Bech later til å forutsette at barnet har forgått seg nærmest ved et uhell. Dette kan tolkes som et pedagogisk grep for å skape en situasjon preget av lettelse og omsorg snarere enn anklage og forsvar. Likevel ligger det en bekjennelse forut for denne mildheten. Hvis man unngår årsaksfaktorene nevnt ovenfor og til tross for dette tror at barnet onanerer, skal man advare og fortelle om de fysiske og sjelelige skadene det vil medføre. Bech beskriver imidlertid ikke en enveis kommunikasjon, men en samtale der barnets innrømmelse, bekjennelse eller kanskje bare bekræftelse er det forløsende. Han fraråder den

tradisjonelle og ureflekterte metoden, altså trusler, hardhet eller straff. Han vil derimot appellere både til fornuften og følelsene hos barnet.

10.4 Kristen ortodoks oppdragelseideologi

Siden oppdragelse var et vanlig tema i religiøs litteratur, gjenspeilet oppdragelsestekstene i Norge de omfattende pietistiske strømningene i samfunns- og tankeliv i det 18. århundre som fulgte av statspietismen og senere av lekmannsbevegelsene. Et viktig karaktertrekk ved den kristne oppdragelseideologien var at oppdragelsen var et hellig ansvar og mandat gitt til foreldrene direkte fra Gud. Martin Luther hadde selv en klar oppfatning om at samfunnet bestod av tre hierarkier nedlagt av Gud; familien, staten og kirken, men at basisen for både staten og kirken var *familien*. Guds ønske var at barn skulle lyde sine foreldre, og der lydigheten til foreldre ikke fantes, fantes heller ikke lydighet til staten. Hvis ikke familien blir godt styrt, blir heller ikke staten det. Hva annet er en by enn en samling hus? Styring av familien var grunnleggende for nasjonen. Der roten er dårlig, kan ikke stammen og frukten bli god (Painter 1889, s. 114). Ektefolkene måtte vite at den største nytte de kunne gjøre Gud, kristenheten, verden og barna selv, var å oppdra barn godt. En god oppdragergjerning var den «retteste Vey til Himmelen», og en dårlig var den retteste til helvete, skrev den tyske pietisten Johan Jacob Rambach (1764), i en omskrivning av Luther. Å forsømme barna var å la dem forfalle sjelig mens man samtidig «til Overflod pudser og smykker dem, at de kan behages Verden, stige høyt og vorde rige, og sørge saaledes mere for deres Børns Legeme end for deres Siel» (Rambach 1764, s. 13). Sunnmørspresten Hans Strøm (1726 – 1797) skrev om ekteskapets og oppdragelsens hensikt i 1792

Er Børns Fødsel og Opdragelse Hensigten af Ægteskabets Indstiftelse, saa er det jo derpaa Ægtefolks Omhyggelighed fornemlig bør gaae ud, der er deri alle deres Bestræbelser maae samle og ende sig, at deres Børn ikke alene for at leve, kan forsynes med Føde, Klæde og Underholdning, men at de og formedelst en Christelig Opdragelse kan voxer i Viisdom, Alder og Naade, hos Gud og Menneskene (Strøm 1792, s. 116).

Pietistene så på familien som en kirke i kirken, der den tidligste religiøse opplæringen skulle foregå. De mente det ble for upersonlig hvis kirken skulle overta oppdragelsen for tidlig. Bunge (2001) bemerker at selv om pietismen som bevegelse og begrep har blitt karakterisert ved fokus på en individuell frelse og selvfornektelse fra jordlige gleder, ville pietismen gjennom sin pedagogikk både fornye ikke bare individets kjærlighet til Gud men også nestekjærligheten. Dette var grunnleggende i skolesystemet til en av de viktigste lederne for den tyske pietismen, August Herrmann Francke (1663 – 1727). Hans tanker ble en svært viktig påvirkningskilde for utviklingen av den norske skolen under statspietismen. Til tross for at den brukte marginaliserende metoder som for eksempel

differensiering etter sosial klasse, var Franckes skole preget av en human og aksepterende holdning til barn. Bunge mener Francke har blitt tatt til inntekt for en oppdragelse som skulle «knekke barnets vilje», men Francke bruker bare denne formuleringen én gang i sin *Kort og enfoldig undervisning om hvordan barna skal ledes til sann guds frykt* (1702). Det han i denne boken egentlig legger vekt på er å «gi liv til» eller «innplante» fromheten i barnet og «vekke kjærligheten og troen til live». Med fromhet mener han en levende tro som kommer til uttrykk i kjærlighet og tjeneste mot andre. Syndefallet hadde ødelagt menneskenes evne til å elske Gud og sin neste uten Guds hjelp, og at mennesket av sin ødelagte natur er blitt egoistisk og nytelsessykt. Så med «selv-vilje» (*Eigen Wille*) mener Francke barnets naturlige og derfor også fordervede egenrådighet og selvopptatthet, som oppdragelsen skal befri barnet fra. På samme måte som Johann Arndt og den Augsburgske konfesjonen gjør, finner Francke denne egenrådige egoismen også i helt små barn, og det er dén viljen som må knekkes og erstattes av en opplyst kjærlighet til Gud, ikke barnets autonomi som sådan. Bunge understreker at man ikke skal overdrive arvesyndens betydning i Franckes tenkning, og at det religiøse begrepet «fordervelse» er komplekst og må betraktes i sammenheng med forfatterens teologiske og religiøse rammeverk. Franckes arvesynsbegrep var mer naturalistisk enn hos hans pietistiske etterfølgere. Ikke desto mindre var arvesynden en av Luthers hovedbegrunnelser for hvor viktig dåpen var. Småbarnseksualiteten ble forklart med arvesynd, men pubertal kjønnsmodning ble også av pietistene akseptert som en naturlig krevende fase. Hans Nielsen Hauge medga at ungdomstiden medførte mange «Legems farer» (Hauge 1796; 1817).

Ortodokse tekster om oppdragelse la sterk vekt på barnets innordning i familien, og foreldrenes ansvar var å skape et godt kristent hjem som dannet solide rammer rundt både barnets og ungdommens utvikling. I den konteksten ble barnets seksualitet foreldrenes problem. I en tale til elevene og foreldrene på Christi Krybbe skole i Bergen 11. november 1802 advarte stiftsprost Christen Brun (1778 – 1847) mot pubertetens sanselige oppvåkning, og understreket hvor mange sorger barn kunne påføre sine foreldre i denne fasen. Både barn og foreldre kunne med unnfalpenhet gjøre seg skyldig i en synd mot kristendommen og Gud. Hvis barna bare lot seg feie med på «sine heftige Lidenskabers opbrusende Hav» og døyvet samvittigheten ved «Sandsernes Rus», hadde de direkte ansvar for sine foreldres tunge sukk og bitre tårer. På den annen side ville ukyske foreldre uavvendelig produsere en usedelig ung mann, han ville henfalle til onani og bli en «af svækkende Udsvævelser fortæret Yndling, af hvis Aasyn Lasten med Morderhaand har udgravet alle Sundheds Træk» (Brun 1802, s. 6). Løsningen for foreldrene er å begynne tidlig. Ikke utsett belæringen, overvåkingen eller danningen, fordi fienden – i betydningen arvesynd og umoralske påvirkningskilder – sår ugross i den spirende hveteåker som den unges sjel og kropp er. Slike påvirkninger vil fordere de «første Legems Kræfter» (kjønnsmodningen), sjel og tanke hos den unge til tankeevnen, humøret, hukommelsen, innbilningskraften og forstanden er sløvet og ødelagt. Brun

gjentar her klassiske momenter fra den kontinentale anti-onanilitteraturen, men setter det inn i den pietistiske familiemoralens ramme. Forestillingen om at onanien preget ansiktet til den unge og gjorde ham sløv og usunn, var kjent fra *Onania*. Den unge har selv ansvar for å bekjempe «fienden», for sin egen og sine foreldres skyld, men foreldrene har også skyld i resultatet hvis de ikke har grepet inn tidlig nok. Brun understreker at selv om få eller ingen av de elevene han talte til denne novemberdagen i 1802 hadde bedøvet sine foreldre med slike laster, hadde foreldrene ingen rett til å toe sine hender og si «Vi gjorde hva vi kunne», for skylden var for en stor del deres egen. Bruns retorikk er preget av den pastorale oppfordring: Foreldrene har fått et viktig kall på jorden, tildelt dem direkte fra Gud, om å beskytte sine barn og gi dem kunnskap og dyd. Dette ville gi foreldrene både en plass i det hinsidige og et godt ettermæle på jorden, slik Rambach skrev i 1764. Disiplinering av barnets seksualitet var altså eksplisitt en del av det kristne oppdragermandatet. Selv om Brun henviser indirekte til sin tids seksualmedisin, så er problemet med den uregulerte pubertetsseksualiteten at den strider mot Guds hensikt med seksualiteten og familien. De fysiske, ytre konsekvensene med helseskade er av sekundær betydning. Bruns tekst uttrykker en tydelig pastormakt, siden han begrunner sin egen og foreldrenes intervensjon i barndommen med oppdraget, kallet eller mandatet fra Gud. De skal få barnets tillit og åpenhet for å redde det fra seg selv. Selv etter sin død skal foreldrene omsorgsfullt og nidkjært overvåke sine barn, som «fredsstiftende, advarende, blide og opmuntrende Skyds-Ængle» (Brun 1802, s. 10). Å overlate barnet eller ungdommen til seg selv eller utsette belæring og overvåkning er å invitere de onde kreftene til å «saa Klinte blant Hveden». Hans innstendige krav om tidlig årvåkenhet og konstant handlekraft både fra den unge og foreldrene er i tråd med pastormaktens kjennetegn slik jeg har beskrevet dem i kapitlet om begrepet, under pkt. 3.

Den måten Brun henviser meget kort, men megetsigende til de fysiske skadevirkningene av onani, er et kjennetegn ved denne teologiske diskursens forhold til samtidens rådende medisinske teorier om den. Det samme, mer spesifikt, finner vi i Claus Pavels preken *Det syndige i Kjønndrivtens uordentlige Tilfredsstillelse* fra 1800, en tekst som ble trykket i fire opplag samt på svensk. Her understreker han at all seksuell aktivitet utenfor (eller før) ekteskapets rammer «nedbryde vor Legems og Sjæls Kræfter» (Pavels 1800, s. 10) og at det er kjent at uvetting ødsling av mannens sæd tapper hans levskraft og skader ham. Desto mer skades den unge gutten, som misbruker den «edleste drift» og kan ende med å sette livet til. Pavels er meget tydelig på at skadeligheten avgjøres av om seksualiteten blir utspilt innenfor eller utenfor ekteskapet, og hvis det skjer utenfor er konsekvensene for individet fysisk og sjelelig skade, og for samfunnet at ekteskapet uthules. Brun og Pavels presenterer dette som et moralsk problem, men at det også har betydelige fysiske konsekvenser. De henter altså inn medisinske argumenter fra den populære seksualmedisinen for å underbygge sine teologiske standpunkter.

10.4.1 Arvesynden: Et viktig kristent oppdragelsespremiss

Arvesynden som forklaring på barns seksualitet er et kjennetegn på ortodoks kristen oppdragelsestanke gjennom hele denne avhandlingens periode. Denne tanken er altså ikke først og fremst knyttet til perioden 1792—1853, selv om jeg senere vil argumentere for at den i siste halvdel av 1800-tallet stadig oftere blir utvannet i oppdragelsestekster og erstattet av et naturalistisk bilde av det uferdige barnet. Den fordervelsen Brun og andre teologer snakker om, er ikke nødvendigvis aktive handlinger fra barnets side, men en medfødt kime som ligger eksponert for «fienden» og umoralske påvirkninger. Dette frøet vil kunne blomstre til synd hvis oppdragelsen ikke er nær nok og iherdig nok, eller hvis barnet hengir seg til sine «Legems Kræfter» uten motstand. Arvesynd blir i kristen teologisk tradisjon forstått som at alle mennesker er født med synden som ble begått av Adam og Eva, og at denne synden ble nedarvet i menneskeslekten. Slik var den «artsbestemmende», altså definerende for mennesket. Paulus så på mennesket som irrasjonelt og begjærende. I Romerbrevet 7, 15 sier han «det jeg vil, gjør jeg ikke, og det jeg ikke vil, det gjør jeg». Altså ligger det en grunnleggende konflikt mellom det å vite hva det gode er, og likevel være trukket mot å gjøre det onde. Augustin hevdet arvesynden skapte hovmodet i mennesket, og Luther mente den viste menneskets fundamentale egoisme. Mennesket ble altså født med en «skadet» eller korrupert natur (Grande 2010). Kirkefaderen Tertullian (160-120) hevder at kjødelige lyster, sinne og mangel på tro er grunnfestet i oss fordi djevelen har tatt kontroll over mennesket og innplantet det med synd. Augustin mente arvesynden forklarte hvorfor begjæret opplevdes så uovervinnelig, hvorfor det følte seg som om kjønnsorganet levde sitt eget liv og hvorfor man skammet seg over det (Tannahill 1980). Siden seksualiteten var skapt for ekteskapet, var seksualitet hos barn uten noe formål som kunne begrunnes i etikken, og et uttrykk for deres arvesynd. Arvesynden kunne forklare alle primitive og negative trekk hos barnet, fra aggresjon og egoisme til kjønnslig lyst. Mange teologer mente at når naturvitenskapen tolket slike drifter som simpelthen naturlige trinn i en utvikling, reduserte det mennesket til et dyr, uten evne til moralsk refleksjon, selvbeherskelse eller ærbødighet overfor sin plass på toppen av skaperverket. På samme måte mente de det var naivt å tro at barn var født uskyldige eller gode. Å anta at mennesket var født syndfritt ble omtalt som «pelagiansk» pedagogikk, etter Pelagius (ca. 390 – 418), en asketisk moralfilosof som motsatte seg predestinasjonslæren og arvesyndstanken, og hevdet at mennesket hadde en fri vilje. Den pelagianske læren var at mennesket ble født syndfritt og kunne oppnå salighet gjennom egne gode gjerninger (Olsen 1899, s. 11). I kristen oppdragelsesideologi fra sent 1700-tall og fremover var det nesten et paradigmatisk skille mellom de forfatterne som baserte seg på den ortodokse kristne arvesyndsførståelsen av barnet for å forklare deres seksuelle impulser og atferd, og de som avviste den, i denne sammenhengen representert ved rasjonalistene: Bech understreker at det er oppdragelsen som gjør oss onde eller gode. Han spør retorisk med Rousseau: «Hvad finder man hos [barn] som kan kaldes

ond Tilbøielighed?» (Bech 1792, s. 68). Dette er et tema han kommer tilbake til i *Naar nogen siger til Eder: see, her er Christus ... eller, Raad og Advarsel imod Sværmerie og dets bedrøvelige Virkninger* (1802).

Hvor meget urimeligere, og aldeles stridende mot Jesu Evangelium er den skadelige og skammelige Indbildning, at nogen ond Aand skulde kunne boe i smaa Børn, hvis Uskyldighed og Opriktighed Jesus kræver hos dem, der ville være hans Navns sande Bekiendere (Bech 1802, s. 16).

Salzmann skrev sarkastisk i *Peder Jensen* (1798, s. 96) at barn absolutt hadde en arvesynd, en hang til det onde, som de får av foreldrene – men de får den i oppdragelsen og ikke ved fødselen. Hvis ikke arvesynden kunne forklare barns seksualitet, hvor kom den da fra? Filantropinistenes basis i Rousseau var så sterk at for eksempel Salzmann mente det var helt usannsynlig at noe så usunt som onani kunne oppstå *naturlig* i barnet, selv om man hos spebarn kunne merke tilløp til «de Bevægelser, som med Tiden udarte til en saa sørgelig Færdighed». Han fastholdt likevel at «Det vilde meget nedslaae mig, om man kunde overtøye mig om, at Naturen selv forleder [til onani] ... jeg holder Kampen mod Naturen for betænkelige, og nesten altid for forgieves» (Salzmann 1786, s. 56). Dette ville si at påvirkningen måtte komme fra kulturen og det ytre miljøet. Når Skard (1965) og Rudberg (1983) mente at arvesynd dukket opp i oppdragelsesbøker rundt 1870, må man ta i betraktning at oppdragelse frem til da langt på vei hadde vært et diskurstema i religiøse bøker, som folk flest gjerne eide, ikke bare i pedagogiske (Fet 1995). Arvesynden var en sentral doktrine i pietismen og derfor også hele tiden synlig i pietistiske eller luthersk ortodokse tekster om familie og oppdragelse. Slik Luther og Francke mente, var egenskaper som aggresjon, egoisme, råskap og nytelsessyke alle utslag av arvesynd, og Rambach (1764, s. 17) hevder også at når barn ikke vil gå på skolen er det fordi de ikke følger den pliktfølelsen den Hellige Ånd har nedlagt i dem, men lar arvesynden få herredømme over seg³⁵. Dette sto i skarp motsetning til den rasjonalistiske eller rousseauianske pedagogikken, og senere på 1800-tallet også til den mer jordnære grundtvigianismen. Hvorvidt arvesynden var en grunnleggende egenskap ved barnet, altså om man kunne forvente at barnet ville ha «onde» impulser eller vise uønskede trekk, var et viktig kriterium for ideologisk og diskursiv tilhørighet i oppdragelsestekster, et mål på om forfatteren lente seg til et Rousseau-inspirert eller et teologisk ortodoks syn på barndommen, hvor han plantet sine ideologiske føtter – snarere enn en lineær historisk diskurs som gikk fra å *avvise* arvesynden i barnet til å *forutsette* den. For pietistene var en den en selvfølge. Hans Nielsen Hauge selv skrev i sin første utgivelse, *Betraktning over Verdens Daarlighed*: «naar et Menneske er fød til Verden, saa har en Arvesynden med sig af Moders Liv ... Mennesket er ondt fra Ungdommen af» (Hauge 1796, s. 45).

35 Han råder at de ber Gud om tilgivelse og styrke for å overkomme sin natur, som har en sterk «Drift og Tilbøielighed» til syndige gjerninger, men til det gode er ungdommen «dorsk, langsom og fortreddelig» (Rambach 1764, s. 18).

Oppdragelsens *hensikt* ble da langt på vei å overvinne arvesynden i barnet. I 1792 skrev Hans Strøm at foreldre alltid måtte ha klart for seg «at de have meddelt deres Børn en syndig Natur, som ei kan blive god, med mindre de ved en fornuftig Opdragelse kom dem til hjelp, og naar de vide Menneskenes Hierters Tanker og Paafund ere onde af Ungdom af, bliver det deres uforanderlige Pligt, i Tide at oplyse deres Forstand, forbedre deres Hierter, rette deres Feil, og til den Endre at foregaae dem med gode Exempler» (Strøm 1792, s. 116). På den annen side var det også egenskaper i barnet som pietistene verdsatte. Hauge (1798, s. 4) fremhever at på samme måte som Kristus var ydmyk nok til å omgås samfunnets utstøtte, er barn i utgangspunktet åpne og uten hovmot overfor andre, enten det er høy eller lav. Slik burde vi også være mot hverandre.

Arvesyndstanken ble også et skille mellom grundtvigianere og pietisters pedagogiske bilde av barnet. Den pelagianske pedagogikken baserte seg derfor på at barnet var helt uskyldig. Alt på jorden, også barn, var skapt av Gud og måtte være godt. Dette mente f. eks. teologiprofessor og dansk biskop Hans Lassen Martensen (1850) teologiprofessor Gisle Johnsson (1898) og Knud K. Krogh-Tonning (1887) var en naiv tanke, en av grundtvigianernes store villfarelser (jfr. også Korsgaard 2003, s. 55). Pelagianismen «overser den syndige Fordærvelse, der har gjennomtrængt Skabningen og paatrykt den sit Præg», skrev Johnsson i *Forelæsninger over den kristelige Ethik* (1898, s. 113), og Krogh-Tonning skrev sarkastisk at den pelagianske pedagogikk hadde «optimistiske Forestillinger» om både barnets sjelsevner og medfødte vilje (s. 172). Martensen kritiserte Rousseaus naturmenneskeideal med at slike folkeslag ikke levde opprinnelig, rent og uskyldig, men stillestående, primitivt og «givne til Priis for de vildeste Begjærligheds fortærende Ild, medens andre er hensunkne i en dorsk Ligeegyldighed» (Martensen 1850, s. 178). Teologer som f. eks. sogneprest Olsen (1879, s. 18) og pastor Krogh-Tonning (1887) understreket at barnets medfødte fordervelse av arvesynd ikke var bevisst og villet. Barn var snarere forsvarsløse mot impulsene den skapte. Det som hos den voksne er «actuel Syndighed» var hos barnet en spire, et latent potensiale til synd. Fristelse kunne lett vekke denne spiren, uten at barnet forstår hva som skjer. Derfor må oppdrageren forutsette at lysten til å gjøre det onde alltid er der. «Som født av Kjød er Barnet Kjød. Det er undfanget i Synd. Dets Væsen er gjennemtrængt af den arvelige Fordærvelse» (Krogh-Tonning 1887, s. 170). Koblingen mellom arvesynden og barnets seksualitet var barnets primitive kroppslighet. Barnet hadde ikke fått testet sitt moralske forsvarsverk, og potensialet til synd ville vinne hvis barnets begjær ble vekket. Waldenström (1868, s. 26) advarte mot små barns onani, og mente det ikke var noen nedre grense for hvor unge barn som kan oppdage sitt kjønn på feil måte, og påpekte at det ikke var uvanlig å se ettåringer leke med kjønnsorganet. Spørsmålet om barnets arvesynd var ikke overlatt til foreldrenes personlige overbevisning. I den dansk-norske kirken hadde dåpsritualet som var i bruk fra 1783 og helt til 1914 inneholdt en relativ lang fortale om arvesynden og forløsningen, så arvesyndslæren var institusjonalisert i ett av de viktigste ritualene i

kirken, det som alle foreldre tok sine barn med til (Fæhn 1956).

10.5 Den teologiske diskursorden 1792—1853

To tekster skal tjene som eksempel på en teologisk diskursorden 1792—1853: Paul Eugen Layritz' *Veiledning til en forstandig og christelig Børneopdragelse* (1833) og Friedrich Früaafs *Nogle tanker om Opdragelse fra en gammel Opdrager* (1841).

Paul Eugen Layritz (1707 – 1788) var en aktiv pedagog innen den pietistiske herrnhuter-bevegelsen på 1700-tallet. Han kjente August Herrmann Francke og ledet flere tyske «Pädagogium» -institusjoner etter Franckes modell, blant annet var han «conrector» i Neustadt³⁶. Layritz' oppdragelsesbok (1833) hadde originaltittelen *Betrachtungen Über Eine Verständige Und Christliche Erziehung Der Kinder*, og ble først utgitt i Berlin i 1776³⁷. Den ble oversatt fra tysk i 1833, og selv om den har etterlatt seg få spor i norske bokfortegnelser og biografiske leksika, står den oppført i Deichmannske biblioteks katalog fra 1850. Friedrich Renatus Früauf (1764 – 1851) var lærer og herrnhuterprest fra Tyskland. Han hadde vært studiekamerat og venn av Schleiermacher, og arbeidet som predikant, lærer og lærerutdanner hele sitt liv. Han var lærer i pedagogikk i for brødremenighetene i Uhyst i 1787 og Barby i Sachsen. Fram til 1817 var Früauf dosent, inspektør og lærer på det teologiske herrnhuterseminariet i Berthelsdorff, deretter var han fra 1817-1836 predikant og skoleinspektør på herrnhuterskolen i Zeist i Nederland, øst for Utrecht (Meyer 2011). Früauf hadde forbindelser til Norge gjennom herrnhuter-gruppene her og hans datter Marianes ekteskap med Nils Otto Tank fra Halden. Han var gjentatte ganger på visitas hos «brødremenighetene», bl.a. i Christiania i 1832 (Vormeland 1999). *Nogle tanker om Opdragelse fra en gammel Opdrager* kom originalt på tysk 1839, og i Norge i 1841 og 1843. Den var oversatt av pplysningspresten Hans Peter Schnitler Krag (1794 – 1855) fra Halden³⁸. Boka er også nevnt i *Fortegnelse over Skrifter, til læsning for Menigmand, Fornemmelig til Brug for Bestyrere av Almue-Bibliotheker* (1852), samt annonsert i Morgenbladet 1852 og 1856. I annon-

36 I den egenskap er han også nevnt i Ludvig Holbergs Almindelige Kirkehistorie fra 1769, et omfattende verk som beskriver protestantismens personer og strømninger fra reformasjonen til utgivelsesåret. Her omtaler Holberg Layritz som «den berømte Paul Eugenius Layritz» (s. 1070).

37 <http://is.gd/DijstR>

38 Krag berømmer i forordet også at Früauf er balansert, og appellerer til en fremtidsrettet, ikke-rasjonalistisk type pedagoger som ikke kjente seg igjen verken i pietismen eller Basedow. Omtalen i forordet antyder at boken var ment for og utbredt blant skolefolk og lærere. Krag nevner stolt anmeldelsen som Fredrik Moltke Bugge, rektor ved katedralskolen i Trondheim, nyhumanist og skolereformator, skrev i Morgenbladet 1841. Bugge skriver at «der gaaer en sund, fordomsfri, Christelig Aand» gjennom boken og at det er «en erfaren opdrager, som her taler til os». Han ønsker boken «størst mulig Udbredelse» (Morgenbladet 1841, nr. 273). Krag refererer videre teologen og grundtvigianeren Wilhelm Andreas Wexels (1797-1866), som i «Asyl- og Skoletidenden» 1842, nr. 7, sier om Früaafs bok «at den, med den store Rigdom af sunde Tanker, som den i faa Blade indeholder, ikke noksom kan anbefales enhver Opdrager» (s. 5). Slike navn var nok gunstige for salget av boka, og knytter den til en langt større leserkrets enn Früaafs herrnhutiske tilknytning kanskje skulle tilsi. Selv om Fredrik Moltke Bugges far, biskop Peter Olivarius Bugge, og hans bestefar Søren Bugge begge bekjente seg som herrnhutere i større eller mindre grad, er det mer Früaafs nedtoning av sin pietistbakgrunn mer enn en fremheving av den som appellerte til Fredrik Bugge og Wexels.

sen fra forlegger Malling het det at «Dette lille fortrinnsrike værk anbefales til forældres og Opdrageres særdeles opmærksomhed» (*Morgenbladet*, 26.4.1852). Sognepresten på Søndre Ål i Lillehammer, Claus W. Kamstrup, var leder for skolekommisjonen i sognet på 1840-tallet. I den egenskap skrev han i 1844 en instruks om hvilke skolebøker som skulle kjøpes inn, og bevilget 60 skilling til hvert skoledistrikt til innkjøp av Früaufs *Nogle tanker om Opdragelse*, som lærerne kunne låne ut til foreldre «som maatte begjære dem til Gjennemlesning» (*Fåberg og Lillehammer historielag* 1991, s. 37). Ut fra disse henvisningene og hans tilhørighet utenfor norsk statskirke kan vi derfor plassere Früauf i et folkelig mer enn i et pietistisk pedagogisk selskap i 1840 – 50-årene, og ikke minst i mange samtidige bokhyller. Det er 65 år som skiller de to Layritz og Früauf, og selv om det kristenmoraliske fundamentet er sammenlignbart, er det betydelige forskjeller i deres pedagogiske prinsipper. Layritz' bok fra 1776 var en av de aller første trykkeren Lauritz Christian Kielland i Stavanger utga på sitt forlag i 1833. Men hans bok later til å beskrive en helt annen pedagogisk virkelighet enn Früaufs romslige klasserom, nemlig den pietistiske kjønnsdelte kolonien. Der Layritz fremhever latinen, mener Früauf at «bokstaven slår i hjel». Der Layritz understreker at det viktigste for et barn i perioden fra fjorten til tyve år er å finne levevei eller håndverk, mener Früauf at barnet slett ikke skal oppdras for et borgerlig miljø, men kun for sin egen lykke. Strengt tatt er Layritz mer tro mot den opprinnelige pietismens nytteideal, mens Früauf, med sin respekt for barnets vilje, egenart og utvikling, har akkurat på det punktet mer til felles med norske grundtvigianske pedagoger.

Hensikten med oppdragelsen, sier Früauf, er å legge grunnvollen til og forhøye barnets lykke gjennom hele livet. Barnet skal ikke oppdras for å *virke* lykkelig for andre, men for å *være lykkelig for seg selv*.³⁹ Han oppsummerer målene som utvikling av forstanden, herdig og styrking av legemet, og foredling av individets karakter, hans «Gemyts-Eiendommeligheder» (Früauf 1841, s. 5). Dessuten skal oppdragelsen ikke bare ha for øye de «Blomstrende Aar» (s. 8) der barnet vokser inn i borgersamfunnet for å finne sin plass der, men alle år siden, da barnet nyter den posisjon dannelsen har plassert det i. Det er mange foreldre, sier Früauf, som later til å tro at oppdragelsen skal sørge for at den oppvoksende kan tre inn i den voksne sosiale sfære, «vække Opmerksomhed eller Beundring» og at en vellykket debut sikrer resten av voksenlivet. (Her er han på linje med Rambach (1764, s. 13) som beskrev foreldre som «pudser og smykker [barna], at de kan behages Verden ...»). Med nesten samme ord som pietisten Rambach i 1764 skriver Früauf om oppdragelsens hensikt; «Tag dette Barn hen og opfostre mig det, og jeg vil lønne dig derfor (2 Mos 2, 9), siger Gud til os, naar et Barn fødes os, og ham ere vi ansvarlige for de os anbettede Barns Dannelsen» (Früauf 1841, sl 11). Oppdragelsen

39 Akkurat denne sentensen fra boka blir nevnt av Alexander Brinchmann i et radioforedrag med tittelen «Normale barn fra sunde hjem» (1937) (i en foredragsserie kalt *Hjem og småbarn*, der blant andre Karen Grude Koht bidro), og han legger til at «Enklere og klarere tror jeg ikke at Freud i egen person kunde ha forment våre mål» (Lofthus 1937).

er et kall ovenfra. Det finnes ikke noe høyere og viktigere kall enn «at forberede og udanne en udødelige Aand for dens sande og evige Bestemmelse». Dette gjenkjennelige pietistiske prinsippet om foreldrenes hellige plikt, for å sikre sine barns evige sjels frelse, og foreldrenes ansvar overfor Gud, bærer pastoralmaktens umiskjennelige oppfordring. Kallet er delegert fra Gud, gis til foreldrene, som igjen kan delegere læreren. Læreren svarer dermed til to ledd av pastoral autoritet: Han «er ikke allene Forældrene, men Gud selv ansvarlig for opfyldelsen af sin vedtagne Forpliktelse». Ansvarer til Gud er likevel alltid viktigst (s. 12).

Layritz og Früauf overlapper til dels i sin fremstilling av pubertetsproblematikk: Begge forutsetter at arvesynden innplanter en «ond» tilbøyelighet i barn, og at oppdrageren måtte holde et spesielt vaktsonert øye med barna (spesielt guttene) når de nærmet seg puberteten. For Layritz er arvesynden og barnets allerede syndige natur en selvfølge og et viktig utgangspunkt for alle pedagogiske strategier og metoder. Barna er «syndige og fordærvede mennesker», og man må ikke gjøre den feil å tenke at «Børn ere Børn» som bare ikke kjenner sine egne tilbøyeligheter eller kan bruke sin fornuft for å håndtere dem. Nei, det er ikke uvitenhet som er grunnen til deres synder, «jo mere Børn lære at bruge deres Forstand og øvrige Kræfter, desto mere forraader også den i dem boende Fordærvelse sig» (Layritz 1833, s. 10). Forskjellen på små barn som synder og større barn som synder er rett og slett at de eldste er flinkere til å skjule det og være hyklerske. Barn har alle sine måter å være fordervede på. Når han skriver om yngre barn er Layritz mer generell i hva dette innebærer, men selv om han antyder at aggresjon, grådighet og løgn alle er utslag av barnets iboende synd, peker de fleste av hans råd mot at det er seksualiteten som er en av de viktigste feltene å følge med på. Med «skarpt Øie og medlidende Hjerte» skal oppdrageren vokte over barnets omgangskrets og sosiale situasjoner. Den voksne må finne ut på hvilken måte akkurat hans barn er fordervet.

Layritz' ontologi om seksualiteten er, i tråd med sin diskursorden, at seksuell atferd kan finnes hos små barn, men da som resultat av arvesynden. Spesielt i perioden 7–14 år vil problemet virkelig tilta. Han benekter ikke at fysisk pubertet medfører kjønnsoppvåkning, men han kaller det likevel «den naturlige Fordærvelse i Sjel og Legeme» (s. 114). Det er stadig en synd, men nå er det hvertfall en synd det er *naturlig* å forvente. Hans erkjennelse av at puberteten er fysisk gjør ikke at han mener medisinen trenges for å forstå den. For Früauf er puberteten også et naturlig fenomen, men som hos Layritz, er *kjønnsmodning* et vepsebol som man bør gå utenom og gjøre alt for å ikke forstyrre. Han advarer mot «smudsige og uanstændige Ord, som kan støde den fine Følelse», dvs. at det er barnets fintfølelse som blir støtt – samtidig som om det i barnet ligger en kime som i seg selv er uren, «... *sine* fordærlige Tilbøieligheder» (Früauf 1841, s. 41). I den grad Früauf berører den tradisjonelle arvesynds-tanken er det i denne formuleringen, men han tegner et bilde av puberteten som naturens predefinerte gang, en prosess som

krever *oppsyn og veiledning*, heller enn at det *syndige i barnet* bryter frem. Früauf omtaler ungdoms *bluferdighet* som et naturlig vern og «beskyttende engel» mot seksuell påvirkning og oppvåkning. Denne tanken, at bluferdighet var en naturskapt psykologisk og sosial beskyttelsesmekanisme for barn og unge, vil dukke opp i mange tradisjonelle og konservative sammenhenger. Innbilningskraften, evnen til å fantasere, som ble sett på som den kreative kraften bak leken, blir også hos Früauf tildelt rollen som medium for seksuelle tanker og impulser. I «smudsige eller uanstændige Ord eller Samtaler», kan lysten og nysgjerrigheten vekkes, og om gutten før ikke har vært interessert i slikt, kan nå (dvs. i puberteten) innbilningen skape forestillinger som «avler Lyster» og ender med «Lastverdig gjerning», altså onani. Men, på linje med andre, senere oppdragsforfattere (f. eks. Klykken 1898, Skard 1898 og Klaveness 1888) mener Früauf at fortid og uvitenhet er en «ganske jammerlig Beskyttelse» (Früauf 1841, s. 40).

Den pastorale samtalen: Både Früauf og Layritz anbefaler en mild samtaleform som tillater den unge å bekjenne og innrømme, og de innser at en krass konfrontasjon vil lukke døren for slike samtaler i lang tid. Layritz' formulering om et «skarpt Øie og medlidende Hierte» er en god oppsummering av både hans og Früaufs seksualoppdragelse, der begge beskriver en *pastoral* relasjon og bekjennelse, men der enkeltbarnet stilles til ansvar overfor både Gud og gruppen. I perioden 7—11 år må foreldre og de som står i foreldrenes sted være årvåkne og bevisste. De må mer enn noen gang før legge vekt på å vinne barnas fortrolighet og åpenhjertighet. Det verste man kan gjøre er å «fare barskt løs paa Børnene naar de merke hos dem et stærkere Utbrud af Fordærvelsen». Nei, i denne situasjonen er forholdet til barnet sårbart. Derfor skal man på en vennlig måte la barnet oppleve den voksnes medlidenhet, slik at barnet er helt trygg på å dele sine følelser og tanker betingelsesløst. De barn som en gang har blitt møtt med refs eller harde metoder, blir så sky at det kan gå årevis før de betror seg til et «trofast Øre» igjen. Dette er et stort tap for dem. Hvis tilliten mellom de to igjen er opprettet, og barnet stoler fullt på den voksne igjen, vil en sten falle fra barnets hjerte. «Da kan man indgyde dem Mot, saa at de barnlig og med Taarer anraabe Frelseren» (Layritz 1833, s. 115). Layritz gir altså en innføring i den pastorale samtalen. Han nevner også at mødrene i denne perioden må «vaage over» og sørge for å bli sine døtres fortrolige, slik at man sikrer seg at de alltid «kunde komme til dem, med alle fremmede Forestillinger og Indfald, ogsaa med de Forandringer, som foregaae i deres Legeme» (s. 116). Igjen understreker Layritz at barna må føle at de kan komme til de voksne for råd, trøst og opplysning. I de evangeliske brødremenighetene, altså herrnhutersamfunnene, fantes tiltrodde menn og kvinner som henholdsvis gutter og jenter kunne gå til med spørsmål om sine «indre og udvortes Omstændigheder» i puberteten. Disse spesielt betrodde kontaktpersonene måtte selvsagt også opprette den fortrolige relasjonen med hver enkelt ungdom som trengtes for at de unge skulle komme frivillig med sine betroelser, tanker og spørsmål. Erfaring har vist, skriver Layritz, at jo åpnere de unge er overfor dem, «desto lykkeligere komme de gjennom Ungdomsaare-

ne, da derimod mange ved mangel paa Aabenhjertighed allerede i disse Aar geraade i de mest skadelige Ting» (ibid.). Hvis en ungdom opp mot gifteferdig alder har en eller annen form for seksuell kontakt; «overgiver sig til det verdslige og kjødelige Sind», skal foreldrene ikke unnskylde dem eller bagatellisere på noen måte. De kan overlate til lærere og foresatte å håndtere problemet, men vi må ta med i betraktning at Layritz kanskje tenker på de betrodde medlemmene av menigheten jeg nevnte over. Han råder uansett til at før det går så vidt at disse veilederne kommer inn i bildet, skal foreldrene på alle tenkelige måter selv prøve å bringe den unge til alvorlig ettertanke og bort fra veien mot fordervelsen. En av disse måtene kan være å lukke den unge inne på et rom, borte fra «den Omgang de har havt». I denne ensomheten vil ofte den utsvevende unge komme til seg selv. «Troë Forældre og Foresatte benytte disse Øieblikke, og de bestræbe sig for, at bestyrke de svage Forsætter med en kjærlig Tiltale», skriver Layritz (s. 130). Früauf nevner også at han har hatt erfaring med at flere (gutter) har onanert sammen, «bedrevet Uanstændigheder med hverandre» (Früauf 1841, s. 43). På samme måte som Layritz er barnets seksuelle handlinger for Früauf ikke nødvendigvis et privat og individuelt problem, men et problem for den sosiale enheten, klassen eller menigheten. Selv om det er et personlig tillitsforhold mellom barn og oppdrager, må barnet ifølge Früauf forstå at de er en del av en helhet, både praktisk og moralsk. For å kontrollere yngre barn er det avgjørende å opprette den tillitsfulle, vennlige relasjonen slik at man er sikker på at barnet vil fortelle og snakke, altså et pastoralt maktforhold. For de eldre, som fra oppdragerens synsvinkel kan utrette større synder, må man kanskje fysisk adskille ham eller henne fra muligheten til å treffe den utkårede, for *deretter* å snakke med dem. Et slikt råd er relativt sjeldent, hvertfall uttrykt så tydelig. Mange forfattere snakker om «tilsyn», og å holde «et skarpt Øie» med dem de unge omgås, men i Layritz' pietistiske miljø kunne han tillate seg å gå litt lenger.

Layritz' hovedproblematikk er puberteten og kjønnsmodningen. Han beskriver ikke onani eksplisitt, men omtaler ungdommens seksuelle utforskning som et forventet problem som familien må forvente, men hvis tenåringer forgår seg med hverandre, er det en sak for det større fellesskapet og menigheten. Det vesentlige for Layritz er ikke å forklare hva problemet er, eller hvorfor det er et problem, men hvordan det skal håndteres, hvem som skal snakke med barnet og hvordan. Hans fokus er på den aldri hvilende årvåkenheten for oppdrageren, og den omsorgsfulle tilliten barnet skal omfattes med. Pastoralmakten er fellesskapets verktøy. Hos Früauf er også mistenksomhet og omsorg like viktige i samtalen. Man snakker med barn på en forstandig, rolig, anstendig måte, men uten «piinlig Ængstelighed», og forklarer barnet (gutten) at Gud har skapt vår kropp og kjønnsdrift av en hensikt, og at kroppens kyskheter og sjelens renhet er avhengig av hverandre. Selv om Früauf mener at det er både bibelske og medisinske argumenter for å øve streng disiplin over seksualiteten, er hovedbudskapet at kroppen er «den Helligaands Tempel», en gave som Gud har tiltenkt ekteskapet og ikke må misbrukes eller skjemmes

(Früauf 1841, s. 43). Hvis samtalen tar utgangspunkt i oppdragerens spørsmål om gutten har onanert, og han nekter (som han sannsynligvis gjør) skal man forklare kort hva hvorfor dette temaet blir tatt opp, «see ham skarpt i Øinene og gjentage Spørsmålet med andre Ord». Hvis gutten tilstår skal man vise «Deeltagelse og Medlidenhet», fore-skribe en «Sjæle-diætt» av bønn, anger og ettertanke og si til gutten at hvis han onanerer, gjør han det *for usynlige vitner*, han synker for hver gang dypere ned i ulykken, han blir til en slave av lysten og plaget av knugende anger (ibid. s. 42). Til tross for deltakelsen og medlidenheten skal man holde barnet i stramme tøyer. Früauf skriver at han hatt god erfaring med å få gutten til å love at hvis det skulle skje igjen, skal gutten fortelle det *samme dag*. Et slikt løfte tror han har hjulpet til med å «helbrede saadanne Syge» (ibid. s. 43). I prinsippet skal man forholde seg overfor gutten slik en lege ville snakke med en pasient om fysisk sykdom som ennå (kanskje) ikke har rammet ham, og uten beskjemmelse, fordi *Naturalia non sunt turpia* (Det naturlige er ikke skammelig) (ibid. s. 41). Det vil si at oppdrageren skal våge å snakke om seksuell lyst, følelser og tanker, men i den hensikt å markere grensen for det naturlige. Tankene og følelsene er naturlige, praktisering er det ikke. Hvis oppdrageren møter guttens nysgjerrighet med taushet vil det bare pirre nysgjerrigheten mer. Derfor må den voksne være forberedt på å fortelle om kjønnslivet, men ikke for mye, slik at det setter den unge på nye idéer, eller for lite slik at han oppsøker informasjon fra andre; man skal ikke tillate at «Drenge raadføre sig indbyrdes og belære hinanden; thi det er for begge Parter skadelig» (ibid. s. 42). Under den tidligere overskriften «Aarvaagenhed uden Mistanke» skriver Früauf at selv om man alltid må holde øye med barna, men ikke åpenlyst og med å signalisere mistanke, siden det vil erte opp og provosere barna. Læreren kan heller tilstå overfor dem at «I kunde, om I ville, tusind gange bedrage mig, men Skaden er altid Eders» (ibid. s. 21). Früauf motsier altså seg selv litt, for det ligger en betydelig mistanke til grunn: På den ene siden erkjenner han at en oppdrager aldri kan overvåke barnet konstant, men på den annen side har barnet alltid noe å skjule. Et barn som vet det er under mistanke vil bare bli flink til å bedra den voksne, derfor er den mest effektive måten å overvåke på at barnet ikke merker at det skjer, og derfor ikke skjuler sine handlinger. Den pastorale tilliten fra barnet skapes ved at barnet får vite at det også har en makt («I kunde, om i ville...»), noe som minner om at en foucauldiansk maktrelasjon alltid er tosidig, den inneholder muligheten til motstand.

Layritz og Früauf skiller seg noe ad i sin metodikk, der sistnevnte er mer individorientert. Layritz taler for en relativt håndfast disiplinering av hensyn til det kollektive, mens Früauf vil ha barnets medvirkning, barnet skulle være oppdragerens «medarbeider i deres Opdragelse» (s. 27)⁴⁰. Früaufs posisjonering av seg selv som teolog er likevel tydelig.

⁴⁰ Früauf sammenligner dette med Lancaster-Bell-systemet, der barna underviste hverandre. Oppdrageren kunne altså oppfordre barn med gode egenskaper til å formidle dette til de andre.

Begge forfattere uttrykker de samme metoder og prinsipper: Innstendighet, omsorg, oppfordringer til betingelsesløs åpenhet overfor oppdrageren (hva enten det er forelder, lærer, prest eller lege), men med en ubøyelig anklage og med en høyere moral som målestokk. Barnet står til ansvar overfor den voksne, og den voksne står til ansvar overfor Gud, som tross alt hadde gitt den voksne «kallet» som oppdrager, slik pietistene ofte understreket.

10.6 Oppsummering

Oppdragelsestekster 1792—1853 var hovedsakelig forankret i rasjonalistisk pedagogikk eller ortodoks kristendom. De kontinentale seksualmedisinske tradisjonene var absorbert inn i alle diskursordner. De delte ansvaret for et presserende diskurstema, og lånte formuleringer og begrunnelser av hverandre. Til tross for interdiskursive og intertekstuelle lån, går det ontologiske og epistemologiske skillelinjer mellom disse diskursene. De pedagoger som hadde ambisjoner om vitenskapelig objektivitet ble påvirket av sunnhetsskribenter og populærmedisinske forestillinger som ble forsøksvis kombinert med pedagogikkens andre komponenter, sjelelære og undervisningslære. Dette utgjorde deres epistemologiske verktøy. Filantropinistenes driftsteorier la til rette for et ontologisk syn der det prepubertale barnets seksualitet eksisterte, men som en av mange primitive og irrasjonelle drifter i barnet, på linje med egoisme og aggresjon.

I teologien finner vi derimot kun antydninger til medisinen, men religiøse forfattere forutsatte at masturbasjon også var fysisk skadelig, i tillegg til at det var en synd. Teologiske teksters ontologi, især de pietistiske, var at barnets seksualitet ikke eksisterte i og av seg selv. Fordi det var en synd var den teologiske forklaringen at det skyldtes arvesynd. Barns seksualitet var hverken naturlig eller gudeskapt, så synden var den eneste mulige forklaringen. Selv om legene og sunnhetsskribentene hadde forsynt diskursene med argumenter og vitenskapelig legitimitet, fungerte de mer som kilder i oppdragelsesbøkens moralske narrativer enn som universalautoriteter på oppdragelse, slik de skulle bli senere. I den teologiske diskursorden representerte medisinske sannheter og autoritet artikuleringer som forsterket hegemoniet, det hadde «midlertidig sammensyende effekt» («suturic effects») i diskursen (Biglieri og Perelló 2011), altså at nodalpunktet forsøkte å være definerende for totaliteten. Med andre ord: Hvis man setter en bestemt fortolkning av Guds vilje i midten, vil det definere hva Guds vilje med seksualiteten er, og da blir ikke seksualmedisinen brukt som argument *mot* religiøs moral, men som en *bekreftelse* av den. Når legen Johann Georg Zimmermann sier i 1778 at moralistens kunnskap må «utfylles» av legens, er det akkurat denne posisjonen han inntar (Hull 1996). Vitenskapen tjener til å «sy sammen» teologiens hegemoni. Dette ligger eksplisitt hos Bech og til dels Pavels, og implisitt hos Brun, som beskriver at onani er en last som med «morderhånd» utsletter ungdommens sunne utseende, altså mer enn bare et moralsk og etisk

problem. Om det var en epistemologisk uenighet, var det derimot moralsk konsensus, spesielt i spørsmålet om hva seksualitetens hensikt var. Både de første fagpedagogene og kristen oppdragelsesideologi var samstemt i at kjønndriften skulle innordnes, håndteres, bremses og utsettes hos barn og unge, selv om de hadde forskjellige forklaringer på hvorfor. Den gudegitte hensikten var i alle tilfelle forplantning i det heteroseksuelle ekteskapet, der sex bandt de voksne ektefolkene sammen og gjorde familien fysisk og moralsk sunn. Det industrialiserte og urbaniserte samfunnet ble sett på som et utrygt sted full av smittsomme sykdommer og umoral.

Handlingsfeltene i disse diskursene er den moralske oppdragelsen *i familien*. Både pedagogiske og teologiske tekster fastslår at foreldrene trenger hjelp og veiledning. Filantropinistenes mange utgivelser var sterke oppfordringer til foreldre om å ta problemene med kjønnslivet alvorlig. De kristne tekstene var langt mindre direkte eller konkrete enn de pedagogiske, men hadde blikket festet mer på barnets innordning i familie og menighet. Barnet skulle sikres mot «verden» og mot sin egen kropp. Legen var ikke tilstede i den grad som ble vanlig senere, mens det er læreren og presten som omtales. Oversatt populærmedisinsk litteratur behandlet gjerne temaet, i sunnhetshåndbøker (som Hufeland 1797) eller samlivsbøker (som Flittner 1798). Norske leger var kjent med kontinentale teorier om barneseksualitet og onani, og godt orienterte psykiatere og hygienikere hadde gjerne med et avsnitt om temaet, men det har ikke vært mulig å finne noen norske onaniteoretikere av noe kaliber i denne perioden. Norsk medisin var mer opptatt av folkehelse og epidemier.

11 1853 – 1902: PEDAGOGIKKEN MOT DET SEKULÆRE OG EMPIRISKE

Denne andre kronologiske fasen vil jeg knytte til fremveksten av lærerne som profesjon i Norge og pedagogikken som fag, og til medisinenes nye rolle som en vitenskap som skulle holde samfunnet som helhet sunt, og ikke bare enkeltmennesket.

I denne perioden avtegner sekulariseringen og den biologiske forståelsen av seksualmoral seg i tekstene skrevet av fagfolk (medisinere og pedagoger) og samfunnsdebattanter (som Bjørnson), parallelt med at en omfattende kristen oppdragelseslitteratur forblir tro mot de ortodokse og til dels pietistiske idealene (her representert med Lous, Kapff, Laache og Bernhoft). Newson & Newson (1974, s. 60) beskriver fra engelskspråklig oppdragelseslitteratur at hygienikerne ble arvtagerne til evangelistene, altså at legenes håndbøker om familie og sunnhet ble «misjonerende» på samme måte som teologenes bøker om familie og moral. Den pedagogiske diskursorden er eksemplifisert ved Andreas Fayes didaktikkbok *Almuskolen* fra 1853 og Andreas Feragens foreldrehåndbok *Hjem og Skole* (1875), og utfylles deretter senere i kapitlene «Det sjette bud: Seksualundervisningen i skolen» og «Åpen tale: Kontroversen rundt Skard og Klykken» av utgivelser fra slutten av århundret som var del av debatten om barn og seksualitet, som pedagogene Jørstad (1894), Skard (1898) og Klykken (1898). Den medisinske diskursorden illustreres ved Høegh (1862), Ribbing (1889) og Madsen (1895), med Klaveness (1888) som en eksponent for både pedagogikken og teologiens lojalitet til medisinen.

Dette hovedkapittelet vil begynne med en generell analyse av hvordan en borgerlig oppdragelsesideologi blir formidlet i tekstene. Spesielt i forbindelse med temaet seksualitet er det bestemte idealer, bekymringer og sosiale fenomener som svært ofte trekkes frem. De er å finne i alle diskursordner, som generelle sosiale problemer leseren var forventet å identifisere seg med. Derfor kan det se ut som forfatterne henvender seg til lesere i borgerlige familier. Hygienens som en kobling av sunnhetspleie og sosiale forhold danner et nytt handlingsfelt – seksualioppdragelsen i samfunnet, ikke bare i familien.

11.1 Borgerlig oppdragelsesideologi

Oppdrageshåndbøker for familier og foreldre formidlet gjerne en klar *oppdragelsesideologi*. Her forstås ikke ideologi som politisk eller økonomisk i marxistisk forstand, men som et koherent og relativt stabilt sett av oppfatninger eller verdier, det Wodak og Meyer

(2001, s. 8) kaller «kjernedefinisjonen» av en ideologi. En dominant ideologi kommer til uttrykk som trossetninger som ikke utfordres, men oppfattes som udiskutable og nøytrale forankringer når et bestemt tema blir diskutert. Med oppdragsideologi menes her det settet med idealer, verdier, tegn og fortolkninger som ligger til grunn for tekster om oppdragelse og sunnhet. Dette er både et diskursivt handlingsfelt og en diskurshistorisk kontekst (en sjanger, et bokmarked, en lesergruppe). En ideologi er også ifølge Theun van Dijk de diskursive prinsippene som styrer identiteten til en gruppe, og avgrensningen til andre grupper: Hvem er «vi», hvem er «de andre», hva er våre verdier, ressurser, våre fiender, hva truer oss og hva skal vi beskytte. Dette blir uttrykt gjennom diskursiv praksis, altså produksjon, distribusjon og konsumpsjon av tekst (van Dijk 2011).

Hva er «borgerlig»? I en rekke eksempler viser Gay (1984) at både *bourgeois*, *Mittelstand*, *Bürgertum* og *middle class* kan ha forskjellige betydninger. I alle tilfelle er det snakk om den relativt velholdne urbane middelklassen som i motsetning til aristokratiet ikke kunne arve titler og eiendom, men opparbeidet seg en økonomisk og sosial status som embetsmenn, i handel og næringsliv eller som høyere funksjonærer. Det var ikke lenger standsprivilegier eller Guds nåde som definerte din mulige posisjon i samfunnet, men den opplysningsrasjonalistiske naturretten, og statens formål skulle ikke lenger være Guds frelserplan eller monarkens ære, men «borgernes dennesidige vel» (Kühnl 1974, s. 16). I denne sammenhengen vil «borgerlig» si de prinsipper og idealer knyttet til livsstilen og ideologien til den norske middelklassen som befant seg sosiokulturelt og økonomisk over allmuen, og som hovedsakelig bodde i byene.

11.1.1 Lydighet og selvbeherskelse

Ifølge Rudberg (1083) var det individuelle evner og personlig dyktighet som avgjorde borgerskapets barns sluttposisjon i livet, ikke deres eventuelle status ved fødselen. Dermed ble oppdragelsen en prosess som ikke kunne begynne for tidlig. Barnet måtte både beskyttes og forberedes. Rudberg mener den borgerlige oppdragelsen i urbaniseringens og industrialiseringens 19. århundre karakteriseres ved at begrunnelsene for den gode oppførselen flyttes innover, oppdragelsen ble individualisert og at ansvaret plassert direkte på foreldrene i stedet for en diffus ytre sosial kontroll. Dette kan ses i sammenhengen med fremveksten av den borgerlige kjernefamilien, som i teorien reduserte oppdragsessfæren til foreldrene og barnet, selv om tjenerskapet alltid hadde en fot på innsiden og en på utsiden av denne sfæren.

Oppdragseshåndbøker henvendte seg overveiende til et opplyst borgerskap. Når derimot unntak som Salzmanns *Peder Jensen* (1798) påpeker i undertittelen at den er skrevet «for Menigmand» og i forordet at den er tiltenkt «Haandværkeren og Bonden, [...] der i dette Fag have saa aldeles intet», betyr det aller mest at oversetteren Fredrik Høegh

Guldberg vil formidle borgerlig rasjonalisme og opplysningsfornuft til allmuen i en lettest fortelling, heller enn å ta utgangspunkt i allmuens egne verdier og interesser. Den rasjonalistiske oppdragelsen legger stor vekt på fornuften, og selv om Guds vilje og lov er grunnleggende verdier, fremstilles oppdragelsens hensikt som å forberede barn på sin fremtidige rolle som velfungerende medborgere og samfunnsmedlemmer i et selvregulert sivilt hierarki. I kristne oppdragsdiskurser var den religiøse forankringen alltid tydelig, og der ble oppvekst gjerne fremstilt som en kamp – mot en skadelig kultur og en fordervet natur: «Vaag og bed, bed og vaag!» oppfordret Gisleen (1843) i *En Moders veiledende Ord til sin Datter*. «Du skal ogsaa kjempe, uafsladelig, saa lenge du lever» (s. 10). I mer sekulære tekster var målet med oppdragelsen en innordning til samfunnet for samfunnets del. Barnet skulle bli selvregulert og oppnå en sosial posisjon basert på sine evner og personlige egenskaper, ikke bare på grunn av økonomisk arv eller familie. Samfunnet var ikke lenger statisk, men ekspanderende, og barna var en forlengelse av foreldrenes ambisjoner, de ble håpet om fremtiden. Barneoppdragelsen var derfor en *rasjonell* prosess for å sikre denne fremtiden (jfr. f. eks. Johansson 1973, s. 24). Allerede fra spebarnsalderen av skulle foreldrene være klar over at de ikke skal oppdra til «Ammestuen og Sophæn, men til Verden» (Wergeland 1808, s. 323). Derfor måtte oppdragelsen tidlig skape lydighet gjennom *selvregulering*. For en effektiv disiplinering og overvåking av barnets atferd, ikke minst den seksuelle atferden, var oppdrageren avhengig av at barnet utviste lydighet og evne til selvregulering. Alle de pastorale samtalerne litteraturen beskriver og anbefaler ville ikke ha noen effekt dersom barnet ikke tok oppfordringene alvorlig og regulerte seg selv. Früaufs «I kunde tusind ganger bedrage mig...» var nettopp for at barnet skulle ta ansvaret alvorlig, for å bedra oppdrageren var å bedra seg selv.

Metodene for å lære lydighet blir skildret fra det teknisk instrumentelle (som hos Hjort (1836), Laache (1876) og Jørstad (1894)), til det humanistiske (som hos Früauf (1843) og Feragen (1875)), men lydigheten var et helt grunnleggende premiss. «Barnets Underkastelse under Forældrenes Vilie bør være frivillig [...] Ikke blind, men ubetinget Lydighed fordrer jeg af Barnet, og glad og hurtig adlyder det, naar det i ethvert Bud, ethvert Forbud erkjender Forældrenes Kjærlighet», skrev Rosa Fischer (1856, s. 24). Barnet skulle altså selv forstå verdien av å være lydige. Hvis barnet var for lite til at man kunne snakke med det for å endre atferden tilbyr f. eks. Wergelands *Hendricopoedie* (1808) og Salzmanns *Peder Jensen* (1798) eksempler på hvordan man skal få barnet til å *tro* at det får sin egen vilje mens det faktisk følger oppdragerens regi. Selv om barnet ideelt sett skulle forstå med fornuften, var det viktigste at det styrte riktig vei. Ros og smiger skulle unngås på samme måte som pryl og straff, begge deler var ytre kunstig motivasjon. «Derved vænnes Barnet til alltid at vente denne Beundring og Smigren, saa tidt han foretager sig noget, og naar det da i Tiden ikke skjer, bliver han vranten og ærgerlig» (Salzmann 1798, s. 99).

11.1.2 Tjenerskapet og barnet

Et annet trekk ved oppdragelsesbøker som peker mot et borgerlig leserkrets er at *tjenerskapet* ofte er omtalt. Det dannes klasseideal gjennom hvordan tjenerskapet beskrives som gruppe, og dermed avgrenses kjernefamilien fra dem som *noe annet og bedre*, altså en ideologisk gruppe i van Dijks forstand. Tjenestefolket var en naturlig del av familielivet, og gjennom hele det 19. århundre henviser skribenter i magasiner og bøker til hvordan man kan hanskes med barnepiker og tjenestejenter som hadde kontakt med barna. Tjenestefolk ble ofte mistenkeliggjort som dem som vekket barnas seksualitet for tidlig, forførte dem eller på andre måter moralsk fordervet dem. Barn fra lavere klasser var ofre for klassens iboende umoral, og ofte betraktet som moralsk fordervet (Johansson 1973). Slik jeg ga eksempler på i omtalen av Bechs *Veiledning ...* (1792) var spesielt barnepleiere og ammer mistenkeliggjort siden de hadde så mye fysisk kontakt med barna. Barnas seksualitet kunne bli vekket ved en «sosial smitte». Salzmänn (1799) mener slike tjenere, og noen ganger foreldrene selv, legger grunnlaget for barns onani i vanvare. Barnepleieren ble utpekt av for eksempel Ludvig Dahl (1859, s. 170), Hans Sophus Kaarsberg (1889, s. 40), Isaachsen (1900), Gjems-Selmer (1902) og Claussen (1906)⁴¹. Auguste Forel (1913, s. 100) skriver at de sedelige forholdene er ille hos «de unge Proletarer, som paa Grund af Pungenød og Fattigdom voxer op i den sørgeligste Promiskuitet [og] ofte overværer Kønsakten hos Forældrene ...». Tjenestefolk var representanter for lavere klasser, og selv de mest betrodde av dem, de som daglig slapp helt inn på familien og barna, ble betraktet som potensielt fordervet. Derfor var tjenerskapet og den kulturen de representerte en risikofaktor for tryggheten og renheten i den indre familiesfæren, som ble beskrevet slik i 1904, men dette idealet kunne gjelde for hele familie- og oppdragelseslitteraturen i det foregående århundret:

Vort lille hjem skal være en forhal for himlen, en Guds planteskole. Lad ikke planteskolen herjes af verdens kolde vinde. Det fordærver de smaa spirer. Stæng ude de kolde vinde (S. Hansen: Inden hjemmets døre, 1904, s. 30)

En konsekvens av det skarpe skillet mellom utenfor og innenfor familien var at «utenfor» var full av uheldige og ukontrollerte påvirkningskilder, noe som definerte både mennesker utenfor familien og den ytre kulturen som potensielt skadelige – og i dobbel forstand skadelige hvis det var snakk om personer nedenfor egen sosial klasse. Den danske pedagogen Oscar Hansen (1898) så på en for tidlig seksuell oppvåkning hos barn som et resultat av kunstig kulturell påvirkning, og at det derfor var oppdrageren som måtte bringe orden og oversikt i et ukontrollerbart ytre miljø. De eneste trygge

⁴¹ Denne bekymringen finnes helt frem til 1926: Rudberg (1983) siterer barnelegen Torgils Ormhaugs *Spædbarnsstel og Barneopdragelse* (1926), der det heter «Det er aldeles utilladelig, naar en barnepike 'kiler' den lille isøvn, det være sig i haaret eller paa ganske andre mere farlige steder af legemet».

oppdragelsesarenaene var *hjemmet* og *skolen*, under henholdsvis foreldrenes og lærerens skarpe oppsyn.

11.1.3 Sosial smitte

Den sosiale smitten var tilstede så raskt foreldrene snudde ryggen til barnet. Kan hende barnets mor er glad til når hun kan slippe den lille gutten «ud i Kjøkkenet, i Gaarden, paa Gaden ...» (Waldenström 1868, s. 25) men da er det ikke til å unngå at han blir eksponert for den moralsk tvilsomme påvirkningen fra tjenestefolkene på kjøkkenet og i gården, og hvem vet hvem de treffer på gaten. Kombinasjonen av at foreldre tror barnet er uskyldig så lenge det ikke får vite, at barnets miljø er fullt av mulige påvirkningskilder og at foreldrene er motvillige til å ta opp temaet, er eksplosiv. Det er selvsagt viktig at foreldrene oppdrar med sitt gode eksempel, men det er ingen erstatning for samtalen. Denne samtalen må komme så tidlig at man kommer andre i forkjøpet. Det er problematisk å ta opp seksualitet så tidlig at det kan gjøre barnet nysgjerrig, «man skal ikke vække den Bjørn, som sover» (s. 33), men fortielse, å ikke snakke om det i det hele tatt, vil uunngåelig lede barnet i favnen på «forførerne». Hadde det ikke vært for at vår kultur, vår sivilisasjon og vår usadelighet krever at oppdrageren tar barnet for seg tidlig, hadde det faktisk vært en «hellig plikt» å holde alt til kjønnen hørende hemmelig for barnet så lenge som mulig. Waldenström konstruerer en seksualitet som både kommer innenfra og utenfra, der den naturlige biologiske kjønnsdrift sprenger på innenfra og en kulturskapt usadelighet truer utenfra, eller som klokker Theodor Lous formulerte det «Forræderne i vort eget Hjerte aabne vort Hjertes Døre for Fienderne udenfor, og dets Fald er uungaelig» (Lous 1860, s. 309). Barnet sto derfor hjelpeløs overfor de indre forræderne og de ytre fiendene, selv om det hadde lært hva som var rett og galt å gjøre. Det var mange skribenter som «ikke trodde en auto-erotiker kunne være autodidakt», i Steven Marcus' (1966, s. 18) ord. Selv et veloppdragent barn kunne være sin egen verste fiende på grunn av sin barnlige nysgjerrighet. Hans Kaarsberg påpeker at trangen til *etterligning* ligger i barnets natur. På den ene siden er denne trangen er en forutsetning for læring, men «naar det, der gribes til Efterfølgelse er af en slet eller smudsig Natur, bliver Virkningen en anden». Det er forstemmende å se barn av en alkoholiker leke at de er fulle, og enda verre å se voksne «smitte» barna med «hensynsløs, kjønslig Ubluherd» slik at barna begynner å leke seksuelt betonte far-og-mor-leker, «selv langt udenfor de Samfundsklasser, for hvilke Armod og Elendighed ere Undskyldninger» (Kaarsberg 1889, s. 10). Så det å være umoralsk eller primitivt usjenert om kjønn var iboende i fattigdommen og dermed også i underklassens naturlige væremåte, dermed var det var innlysende at selvfolket måtte holde et skarpt øye med tjenerskapet, siden husets barn av instinkt og natur etterlignet alt det så og hørte. Tjenestefolk kunne påføre barna generell fysisk skade også av ren uforsiktighet. Theodor Lous skriver i 1860 at «hvor mange Mennesker have ikke deres Barnepiges Skjødesløshed at takke for at de maa bære paa et svagelig, ja

maaskee lemlæstet Lægeme?» (Lous 1860, s. 257). Motstrebende ga borgerskapet bort omsorgen for sine barn til en klasse de ikke stolte på, og som fikk ansvaret hvis noe gikk galt.

Skolebestyrer Einar Aas (lærebokforfatter og skolehistoriker) skriver i et foredrag fra 1899 at man bør være oppmerksom på gutter som er sammen. Jentene er bundet til hjemmet, mens guttene henger sammen på gata og lærer rått snakk og seksuelle handlinger av hverandre. Derfor må oppdrageren spesielt ha et øye med dem på do (Aas 1899, s. 24). Legene Christian Claussen (1906, s. 49) og Sigvard Madsen (Madsen 1895, s. 7) mener gutter som onanerer er opplært av kamerater eller «samvittighedsløse pleiersker» (og bruker sykdomsmetaforen «skoleepidemier»). Pedagogene (og lærerutdannere) Matias Skard (1898, s. 10) og Olav Schulstad (1919, s. 22) advarer også mot kameratene. Byen, den ytre verden, kameratflokkene eller de fysiske arenaene der barnet var ubevoktet representerer en så stor fare for barnets sedelige renhet at det er kun den oppdragelsen som foregår i den kontrollerte *situasjonen* i hjemmet eller i klasserommet man kan være trygg på. For rommet (klasserommet eller stuen) i seg selv er ikke noen grunn til å slippe opp den sedelige overvåkingen. En kontrollert *arena* er ikke nok, oppdrageren må sørge for en kontrollert *situasjon*. Lærerinne Henriette Wulfsberg påpekte på det nordiske skolemøtet i 1885 at når læreren i klasserommet snakker om sedelighet og forplantning kan selv et blikk eller en gest mellom elevene være nok til å sette fantasien og tankene deres på feil spor (Andersen m. fl. 1886). En ting er at skolegården og toalettene er rett utenfor oppdragerens synsfelt og må bevoktes, men på samme måte som en «fordærvet» barnepleierske kan formidle sin usadelighet rett inn i familiens indre, kan enkeltelever besmitte den overvåkede og kontrollerte arena et klasserom er. Marie Jørstad (1894, s. 12) advarer om at familiens hjem også er ubeskyttet mot usadelig påvirkning fra «den ubetænksomme Husven», «unge Lapse», «gamle, blaserede Herrer», og «paa Skandaler og Sladder lystne Damer» kan tillate seg å bruke «det avskyeligste Sprog» i den unge guttens selskap, de kan bruke tvetydige vendinger eller upassende hentydninger, alt vil pirre den unge guttens nysgjerrighet (Jørstad 1894, s. 12). Foreldrene skal ikke slippe årvåkenheten selv i sin egen stue.

I sum er det to aspekter ved de borgerlige idealene for oppdragelse som kommer spesielt tydelig til uttrykk i denne avhandlings kilder: karakterdannelse av barnet via disiplinering av dets impulser, deriblant seksualitet, og beskyttelse av barnets uskyld mot alle typer forføring, forråelse eller for tidlig oppvekking av seksuelle følelser – gjerne personifisert ved tjenerskap, underklassemoral eller andre utenom den innerste familiesirkelen. Læreren, legen og presten var betrodd, men barnepiker og lekekamerater var det ikke.

11.2 Den pedagogiske diskursorden om barn og seksualitet

Den *pedagogiske diskursorden* var tekster om oppdragelse som i stadig større grad lente seg mot medisinen, naturvitenskapen og psykologien, men som hadde fokus på barnets sosialisering- eller dannelsesprosess. Skolen og pedagogikken ble trukket inn i det store sosialhygieniske handlingsfeltet, og hygienikerens fokus var familien. Foreldrene skulle ved hjelp av hygienefagets og arvelærens innsikter beskytte barnets trygge og sunne oppvekst og dyktiggjøre dem for deltakelse i det borgerlige samfunnet.

Lærernes voksende status som yrkesgruppe, profesjon og maktfaktor fra 1830 – 40-tallet i Norge har blitt beskrevet i en rekke studier, som Hagemann (1992), Dokka (1988) og Slagstad og Messel (2014). En ideologisk prosess hadde pågått siden seminariene begynte å utdanne lærere til allmueskolen, og som med den grundtvigianske romantiske kristendommen som drivstoff hadde hevet lærerne til en status i samfunnet som etter hvert utfordret prestene. Pedagogikken var stadig rotfestet i kristendommen, men fortrente den ortodokse basisen. Konflikten som avtegner seg i oppdragelsestekster med hensyn til barnets seksualitet er at den «endelige instans» individet skal rette seg etter ikke lenger bare er Gud, men nasjonen og folkets fremtid. Pedagogikken som fag ble mer opptatt av å forme barnet i tråd med dets egenart og naturlige utvikling. Problemet pedagogiske oppdragelsestekster beskriver ble spenningsforholdet mellom medfødte drifter og samfunnets beste, ikke mellom medfødte drifter og Guds dom. Loven om allmueskolen på landet av 1860 hevet og institusjonaliserte lærernes status betraktelig, med hensyn til lønn, stillingsvern og krav til utdanning (Dokka 1988, s. 50). Kommunene ble forpliktet til å skaffe læreren bolig og jord slik at han ikke flyttet mye rundt slik seminaristene ofte gjorde. De kunne få økonomisk alderstillegg etter 7 år og måtte være utdannet ved statlige seminarier. Etter 1880 var så å si alle lærere seminarister, og dette var ofte den eneste akademiske utdanningsveien for begavede gutter av allmuen, de såkalte «Husmandsgeniene». Hagemann (1992) mener vi kan snakke om en «utdanningseksplasjon» blant lærerne i disse tiårene. Dette førte også med seg et tydelig generasjonsskifte i lærerstanden, der de eldre lærerne uten seminarieutdanning enten sluttet eller tok utdanningen. I Bergens stift gikk utdanningsgraden fra 20% av lærerne i 1861 til 75% i 1870 (Hagemann 1992, s. 39). I karrirehåndboken *Vore Sønner* skrev den danske læreren K. Lunde-Nielssen i 1894 at på grunn av de økte kravene til lærerutdanningen i Danmark var seminaristene fra de siste tyve årene «gjennemgaende særdeles repektable og habile Lærere, om der end findes en Del altfor bondske og ukultiverte Elementer blant dem» (Lunde-Nielssen 1894, s. 86). Pedagogikken som vitenskap på seminariene hadde i 1830-40-årene sitt tyngdepunkt i den praktiske oppdragelses- og undervisningslæren, men ble mer teoretisert da «sjelelære» og «tenkelære» kom inn. Didaktikken hadde gjerne en fagspesifikk innretning, altså en vekt på metodikk for hvert enkelt fags «læreformer». I reglementet for innholdet i seminarieutdanningen i 1834 finnes en overfladisk innføring i «empirisk Psychologi og Pædagogik», og «Met-

hodelære» og «Sjælelære» var en del av naturvitenskapsutdanningen. I 1837 ble denne delen av lærerutdanningen utvidet, og i 1847 var pedagogikk og didaktikk omtalt som et «hovedfag» i reglementet (Dahl 1959; Harbo 1969). Den vitenskapelige forankringen av den praktiske lærergjerningen ble altså sterkere i løpet av denne perioden.

I den grad oppdragelse ble diskutert i for eksempel det grundtvigianske lærertidsskriftet *Den norske Folkeskole*, var det gjerne i spørsmål om tukt og straff, men når lærerne satte seg fore å skrive uttømmende håndbøker til praktisk nytte *for foreldre*, ble barns seksualitet en naturlig del av «driftslivet» og forklaringer på hvor barns impulser kommer fra. Det som kanskje i størst grad kjennetegner pedagogiske tekster om oppdragelse og deres behandling av seksualitet, er at den blir gjort til et *naturlig fenomen* som var et utslag av barnets uferdige og primitive natur, en av flere drifter som skulle bringes inn under fornuftig tukt og lydighet. Temaet ble altså innrammet oftere av biologien og naturvitenskapens teorier om menneskets utvikling fra en primitiv til en avansert skapning (ontogenesen) som en gjenspeiling av artens utvikling (fylogenesen). Pedagogikken så generelt på seksualitet som en side ved dannelsen og utviklingen av barnet. Det ble mulig for pedagoger å kritisere den kristenortodokse oppdragelsen uten å undergrave sin egen kristne basis, å markere avstand til tradisjonell kristendomsskole. Seminaristene hadde lenge vært skeptiske til katekisme-fokuset i skolen, og et uttrykk for den ulmen- de verdikonflikten mellom moderne pedagogikk og tradisjonell kristendomsskole var motstanden til Peder A. Jensens lesebok (1863), bestilt av regjeringen og vurdert av bl. a. Hartvig Nissen. Problemet med Jensens lesebok var både at den erstattet bruken av Pontoppidans katekismeforklaring og at den inneholdt verdslige og profane tekster, slik som folkeeventyr og norrøne myter. Dette var svært kontroversielt i mange miljøer, men pedagogene mente en sunn og fornuftig kristen oppdragelse ikke skulle tvinge religionen på barnet. Selv om kristendomsopplæring i familien var helt avgjørende viktig, måtte ikke foreldrene overdrive. Hvis man snakket for mye om disse tingene og prøvde å legge barnet «gudelige Talemaader» i munnen, altså dressere barnet til en veslevoksen fromhet, kunne resultatet enten bli et kunstig affektert barn eller et som følte «afsky for at høre om Gud og hans Rige» (Feragen 1875, s. 81). Det samme advarer den danske læreren Lunde-Nielssen om: «Lad barnet være fri for stærk religiøs Paavirkning; ved saadant gør man det sjælesygt, forskruet, maaske tungsindig [eller får] Lede og Afsky for Religiositet» (Lunde-Nielssen 1894, s. 19). I *Urd* nr. 1 1897 skriver en av bladets faste bidragsytere, folkeskoleoverlærer Johan Nicolaisen, at pietismen presset barnet til å «beskjæftige sine tanker med saadanne forestillinger om Gud, der er barnet som saadan helt fremmede og frastødende ... Den pietistiske far og mor fant en slags glæde – indbildte sig det i hver fald – i at lade sine tanker og sin indbildningskraft kredse om 'Gud, den fortærende ild mod synden', om sin egen 'dybe fordærvelse' - 'fortabt og fordømt til den evige død', om straffens 'pøl og pine' – jo rædselsfuldere udmalet, des bedre ...» (Nicolaisen 1897). Denne krasse karakteristikken ble imøtegått av en anonym mor som

mente samtidens moralske forfall og utskielser måtte motvirkes med pietismens stramme rammer. I debatten dem i mellom i *Urds* spalter ser vi at Nicolaisen som pedagog var enig i at «tidsaanden» var preget av et større behov for individuell frihet, men at dette, i oppdragelsen, kunne kombineres med en sunn gudstro. Pietismen oppnådde ikke annet enn å gjøre kristendommen «afskyelig» for barna, hevdet han. Barneoppdragelsen måtte ta hensyn til tidsåndens individualisme samtidig som den hindret utskielser⁴². Både Feragen, Lunde-Nielssen og Nicolaisen er helt inneforstått med at barnet *skal* oppdras kristent, men de markerer avstand til den tradisjonelle ortodoksien. Dette illustrerer et poeng fra Rune Slagstad (2001, s. 114). Han mener vi kan snakke om tre «dannelsesprosjekter» i forhold til skolens funksjon og hensikt i hele det 19. århundre og fremover; det *folkelige*, det *frilynt kirkelige* og det *pietetisk kirkelige*.

11.2.1 Lærernes mandat for seksualopplysning

Etter hvert som barns skolegang ble mer etablert og institusjonalisert var skolen og lærerne de nærmeste til å gjennomføre seksualoppdragelsen, altså den moralske opplæringen. Paul Waldenström (1868) ville at hjemmet og skolen *sammen* skal stå for den, for det er like urimelig at hjemmet overlater oppdragelsen til skolen som omvendt. Alt for ofte er det slik at foreldrene klager over at barnet er fordervet i skolen, og læreren ser på at hjemmet bryter ned det han har forsøkt å bygge opp. Læreren skal være faderlig omsorgsfull overfor eleven også utenom skoletiden, vise at han bryr seg om ham, besøke ham hjemme og se hvordan han har det – «idet han alltid har for Øye, at Elevens hele Fremtid i væsentlig Grad beror paa hans (Lærerens) Pligtopfyldelse i denne Henseende» (Waldenström 1868, s. 30). Mange foreldre leverer sine barn til skolen, og da spesielt kostskolen, i engstelse for hvordan miljøet vil endre barnet. På den annen side kan barnet allerede før skolegangen være falt for selvbesmittelse eller andre laster, men da ville det være en ære for læreren å levere «det forbedret tilbake, som han modtog fordervet». Legen Ove Guldberg Høegh skrev i 1862 at fagområdene – altså pedagogikken og medisinen – måtte kunne jobbe sammen for at både kroppslig og moralsk hygiene skulle sikres i skolen. Grenseoppgangen mellom den medisinske og pedagogiske diskursorden markeres altså ofte av legenes oppfatning av lærernes praksis. Hadde de blikk for elevenes renslighet, sørget de for frisk luft i klasserommet? Var de oppmerksomme nok på tegnene på spirende pubertet, guttenes unnvikende og flakkende blikk eller at de stakk seg bort? Legen Hans Sophus Kaarsberg mente i *Vore Børn* at onani var et samfunnsområde barn nesten ikke lærer noe om, og som «trives i det skjulte i umaadelig Udstrækning» til tross for at lærerne følger med barna så nøye de kan (Kaarsberg 1889, s. 39). Han skriver at onani er mer utbredt i skoler i byene enn på landet, og vanligere hos «aandelig overlæssede Børn» enn hos dem som får en harmonisk oppvekst med mye bevegelse, og

42 *Urd* 1897: nr. 1, s. 8: «Lad Børnene faa være Børn»; nr. 2, s. 18: «Hr. Overlærer J. Nicolaisen!»; nr. 3, s. 24: «Svar til en Moder» (Bøc 1897).

«hyppigere hos forkuede og pietistisk paavirkede Individier, end hos saadanne, der ere saa lykkelige at nyde en sund og forstandig Paavirkning fra Omgivelsernes Side». Kaarsbergs dikotomier tegner et relativt letfattelig bilde der en landlig oppvekst med mye frisk luft og bevegelse, med ikke-pietistiske (og fortrinnsvis naturvitenskapelig orienterte) miljøfaktorer vil forhindre onani hos unge, mens åndelig forkrøplede og stillesittende bybarn vil bedrive det i større grad.

Til tross for at Kaarsberg absolutt mener «masse-Undervisning» og «masse-Opdragelse» er fruktbar grobunn for onani hos barn, er man heller ikke trygg om oppdragelsen blir strengt regulert innenfor familien, og barnet blir holdt adskilt fra andre (noe han fraråder). Kaarsberg er bekymret for at det kan skje så skjult. Siden et barn kan onanere gjennom bruk av både hender, andres hender eller gjenstander, kan aktiviteten lett gjemmes bort for lærerens vaksomme øye.

Jeg har set Drengene onanere paa denne Vis under Lærernes opsigst og i Hemmelighed. Og jeg har – paa en Landsbyskoles Gymnastikplads, -- set særdeles mistænkelige Manøvrer af denne Art blive udførte i Frikvarterene af hele Rækker af Drengene paa en Gang (Kaarsberg 1889, s. 44).

Kaarsberg prøver å alliere seg med lærerne, og henviser til dem som onanibekjempelsens fotsoldater, de som rent faktisk observerer barna. Likevel ligger det en kritikk under; Kaarsberg mener lærerne er for naive, for uvitende og ser ikke signalene hos barna. Han forstår ikke hvorfor skolene ikke praktiserer en mer håndfast overvåkning for å unngå situasjoner som den beskrevet i sitatet over. Han legger i stor grad skylden for uvesenet på skolesystemet generelt og byskolene spesielt. Som hos de fleste andre leger, spesielt de med sosialhygieniske ambisjoner, mener han forholdene i skolene er for dårlige med hensyn til bevegelse, frisk luft og vitenskapelig fornuft i undervisningen. Kaarsberg inn tar en posisjon der han både kritiserer kristen moral, undervisningssystemet og sivilisasjonen i sin helhet – med naturvitenskapen, arvelæren og den darwinistiske fornuft som de rette alternativene. Pedagogiske oppdragelsestekster (den pedagogiske diskursorden om seksualitet) var imidlertid preget av et annet mandat enn det Kaarsberg påla lærerne. Problemer med uregjerlig barne- og ungdomskjønn var ikke bare resultat av hygiene, mangel på bevegelse eller andre rent praktiske forhold (som kunne løses med praktiske tiltak), men måtte håndteres som et psykologisk og sosialt problem. Selv om pedagogene ofte tok ansvaret som onani-overvåkere, mente de at ved å forstå barnets driftsliv som et psykologisk fenomen, gjorde man det mindre mystisk og mer egnet til å formes, harmoniseres og behersket med pedagogiske metoder.

11.2.2 Andreas Faye: *Almuskolen eller Vink til at opdrage og undervise Børn ... (1853)*

Norske lærerseminarer hadde kun få didaktiske lærebøker i sine første år. To av dem var skrevet av danske lærere, J. E. Wegeners *Veiledning til at katekisere* (1821) og G. P. Brammers *Lærebog i Didaktik og Pædagogik* (1831). I tillegg anvendtes Bergens-bispen Jacob Neumanns *Haandbog for Lærere i Omgangsskoler* (1825)⁴³. Derfor var Andreas Fayes *Almuskolen* den første rent norske lærebok i didaktikk for norsk lærerutdanning, og et viktig signal for oppdragelsestenkning. Faye plasserer, kanskje fordi han skriver om skolebarn som skal kunne snakkes til kontroll over sin egen kropp, pubertetens fysiske sider under kapittelet «Den aandelige opdragelse». Han strukturerer etter god rasjonalistisk modell⁴⁴ barnets forskjellige psykologiske evner i *Erkjendelseevnen*, *Føleevnen* (følelsen for det skjønne, den sedelige og moralske følelse, den religiøse følelsen), og *Begjærsevnen*. Under denne siste sorterer alle barnets drifter: selvpopholdelsesdriften, virksomhetsdriften, kjønnsdriften, selskapsdriften, etterlignelsesdriften, frihetsdriften, æresdriften, eiendomsdriften og kunnskapsdriften. Denne funksjonelt oppdelte modellen av det menneskelige sinnet gjorde pedagogisk intervensjon og manipulasjon mulig (Sumser 1992). Den viser også en pedagogisk epistemologi: Seksualiteten uttrykker seg fysisk men må forstås psykologisk, eller åndelig.

Tekster i den pedagogiske diskursorden konstruerte ofte seksualdriften som «naturlig» ved å plassere den i forhold til andre menneskelige funksjoner, som sult eller aggresjon. Å gjøre den til en fysiologisk kategori var et trekk ved en naturvitenskapelig forståelse. Dette dukket senere opp også i religiøse lærebøker, som i Georg Fastings *Det hellige Liv: kristelig Tros- og Sedelære* (1895, s. 107): «Likesom ernæringsdriften gaar ud paa den enkeltes opholdelse, saaledes gaar kjønnsdriften ud paa slegtens opholdelse». På samme måte som Faye betviler ikke Fasting at seksualiteten er gudeskapt, men den har ingen særstilling overfor andre drifter – før den «hæver sig til virkelig kjønnskjerlighed», altså i ekteskapet.⁴⁵

Pedagogenes mål var å forene teoriene om de naturlige drifter med etisk dannelse av barnet. Ett av Fayes tyske forbilder var pedagogen og pietistisk indremisjonspionér Christian Heinrich Zeller. Zellers bok *Kortfattet Sjælelære grundet paa Skriften og Erfaringen* (På tysk 1846 og 1850, på dansk 1853) var tenkt som et hjelpemiddel for lærerutdanningen, og var blant annet en oversikt over psykologiske konsepter⁴⁶. Hans ambisjon var også å

43 Boken var dedikert til Fredrik Julius Bech.

44 Sumser (1992) mener modellen hvor menneskenaturen blir delt opp i et nettverk av drifter eller krefter var en spesifikk filantropisk oppfinnelse

45 På samme måte ville han ikke at undervisningen i temaer som sunnhetslære og andre allmennnyttige fag skulle gå på bekostning av undervisning i Guds ord og det lovpålagte (Hellern 1968).

46 Den ble utgitt av samme forlegger som ga ut Layritz i 1833, Kielland i Stavanger.

forene det kristne begrepet om sjelen med sunnhetslæren. Her fant Faye grunnlaget for sine teorier om drifter. Zeller bruker «sjelen» tilsynelatende synonymt med «bevisstheten», og sier at «Sjælen [kan] forestille sig ydre eller indre Gjenstande og tænke efter over samme; den formaar endvidere at blive sig ikke alene sine Tanker og Forestillinger, men ogsaa sine mange forskjellige Tilstande bevidst ...» (Zeller 1853, s. 56). I sjelen (bevisstheten) kan driftene (fysiske eller psykiske) forme viljen, altså evnen til å ville noe. Fysiske drifter var sult, ønsket om bevegelse eller driften til å puste, for eksempel. Sjelelige (psykiske) drifter var driften til å lære, til fornøyelse, til «besiddelse» (Det Feragen og Faye kaller «eiendomsdriften»), til fellesskap eller vennskap eller til «ære». Driftene kan ifølge Zeller deles inn i syndige eller ikke syndige, i egenkjærlige eller velvillige, i edle eller lave og så videre. De kunne oppvekket av ytre inntrykk eller indre følelser. Man er ufri hvis man er et «kjødelig sindet» menneske; man er behersket av vellystens, hovmodets og gjerrighetens lyster. Da står man ikke fritt til å prøve, velge eller gjøre det gode. De lave, kjødelige lyster forhindrer og tvinger viljen, og man er en slave av dem. Et slikt syndig liv river over forbindelsen mellom sjelen og kroppen, og døden kommer i slike tilfeller som en velsignelse som befri sjelen fra kroppens fengsel (s. 29). Denne krasse dualismen er Zellers pietistiske arv, og selv om Faye ikke gjentar disse tankene bygger han på Zellers forståelse av *driftene*, som han igjen har fra den rasjonalistiske pedagogikken.

Barns «begjær» eller driv mot noe forklarer Faye som aspekter ved barnets *natur*, og at denne naturen ofte leder barn til å begjære eller utføre «hvad Fornuften fraråder og Samvittigheden og Guds Ord fordømmer» (s. 26). Faye tror på arvesynden i den forstand at han finner ingen andre forklaringer på at barnets drifter er så upolerte og tildels destruktive. Uansett hva man har hørt om barns liljerene uskyldighet viser erfaringen (og Skriften) at barnet har en medfødt synd og fordervelse, som raskt viser seg i ulydighet, egensindighet, aggresjon, misunnelse, hevngjerrighet og lignende. Det er få villfarelser i oppdragelsen som har forårsaket så mye problemer som at barn er uskyldige inntil det motsatte er bevist. Det er ikke minst skadelig for barnet selv at man er naiv. Hans taksonomi uttrykker i seg selv en bestemt forståelse både av barnet og av oppdragelsen. Hvis foredling av drifter (tilbøyeligheter, behov eller tranger) er en del av den åndelige oppdragelsen vil det også si at Faye mener disse driftene skal underlegges viljens makt, i første omgang oppdragerens vilje men dernest barnets egen, velfungerende vilje. Barnet skal ville tøyte både trangen til virksomhet og aktivitet, trangen til å være fri eller å være sammen med andre, trangen til å ville ha noe og skjønne forskjellen på mitt og ditt. *Evnene* uttrykker de ferdigheter man vil fremelske og danne i barnet, mens *driftene* er det råmaterialet man har å arbeide med. Hvis de blir for lett tilfredsstilt, vil de vende raskt tilbake, «hvis ei andre Kræfter træde hemmende iveien» (Faye 1853, s. 28). Noen drifter skal oppmuntres, noen skal imøtekommes i mindre grad mens andre skal stoppes helt, noe som ifølge f. eks. Peter Villaume og Ernst Christian Trapp var selve utdanningens dialektikk (Sumser 1992). Dette er også et spørsmål om barnets alder og fornuft: «Byd

barnet, giv Drengen en *Forskrift, raad* Ynglingen og indskrenk ei uskyldig Frihed ved unødige Bud» (Faye 1853, s. 28).

Kjønnsdriften kan tidlig utarte til selvbesmittelse og annen usedelighet, skriver Faye. Det første den voksne må sikre er *omgivelsene*. Det betyr blant annet å overvåke barna når de er sammen med andre, slik at ingen med «Ord eller Tale» krenker de andres bluferdighet, eller at de tilbringer tid sammen med barn eller voksne der «høre eller lære noget, som kan gjøre deres Indbildningskraft uren eller saare deres Sedelighedsfølelse» (s. 29). Onani oppstår hvis barn ikke har nok å beskjeftige seg med, og de voksne må være oppmerksomme på tegn som bleke lepper, matte og innsunkne øyne, fryktsomt blikk, endring i ansiktsfarge, skjelvende stemme. Hvis barnet fort blir trett når det må stå, blir forlegent om man ser på dem, blir lett skremt, er adspredt, engstelige, sløve, lumske, «ynde Ensomhed og mørke Steder», ikke orker å være med på anstrengende leker, «gjerne dvæle lenge i Sengen», er lenge på do eller går mye med hendene i lommene – hvis flere av disse kjennetegn opptrer sammen er det fare på ferde, og «Barnet staaer paa Bredden af en redsom Afgrund» (s. 30).

Forutsetningene for at unge kan henfalle til onani er allerede meget tradisjonelle og konkrete: Lediggang, forførelse, opphissende mat og drikke, å ligge lenge om morgenen i varme og myke senger, unødvendig berøring av kjønnsdelene, uanstendig blottelse, kiling, grov og uanstendig tale, eventyr, viser og fortellinger, «hemmelige Sammenkomste paa ensomme Steder». Midlene til å unngå at dette skjer følger derfor naturlig: Ikke la barn ligge for mykt, få dem opp når de våkner, sørg for friske bad, mye bevegelse og adspredelse i synlig fellesskap med andre. Aktivitet, og gjerne aktivitet under forhold som er mindre enn behagelige, står hos Faye i motsetning til det lumre, behagelige – varme senger, krydret mat og bløte dyner. Faye skriver altså mest om det fysiske, det *ytre*; de ytre årsaksfaktorer, de ytre negative konsekvenser av onani og ikke minst de utvendige metodene for å hanskkes med problemet. Det er overraskende av Faye at han mener man kan straffe *fysisk* hvis små barn onanerer («Ved Smaabørn er derhos legemlig Straf at anvende»), mens de større kan *snakkes med*. Da må man «alvorlig» fremstille de «skrekkelige følger» dette får for både barnet selv og den sorg man påfører foreldrene og andre som står dem nær. I forhold til både Fayes filantropinske forgjengere og senere oppdragelsesforfattere er han påfallende knapp om muligheten for å snakke unge vekk fra onani. De fleste utdyper dette mer. Selv om Fayes plassering av temaet i en fotnote kan tyde på at han mener det er mindre viktig, er likevel ordlyden, «en reddsom avgrunn», «skam» og «synd» med på å understreke alvoret. Følte Faye seg forpliktet av sjangeren til å ta det med? Dette er moralske og etiske vurderinger, men til å være utdannet teolog er Faye mer rettet mot pedagogikken og ikke minst medisinen enn de kristne argumentene, tatt i betraktning at han fokuserer mer på det ytre ved onani, og på å plassere deres kjønnsdrift i en psykologisk modell av drifter.

11.2.3 Faye og påvirkningen fra Curtmann

Konstruksjonen av onani er nesten ordrett hentet fra den tyske litteraturen, og ikke overraskende henviser også Faye til Campes revisjonsverk, den tyske utgaven av Tissots *L'Onanisme* og Wilhelm Jakob Georg Curtmanns (1802 – 1871) *Haandbog i Undervisnings- og Opdragelseslære* som de steder man skal søke videre informasjon i. Dahl (1959) bemerker at Faye lot til å være meget godt orientert i tysk pedagogisk litteratur – og Faye henviser spesielt til Curtmanns bok som en viktig påvirkningskilde. Curtmanns *Haandbog* ble oversatt til dansk i 1846⁴⁷, og hans teorier om pedagogisk psykologi hadde et relativt langt liv i norsk lærerutdanning, slik at hans «sjelelære» vil kunne gjenkjennes hos Faye og i den generasjon han utdannet. Curtmann diskuterer skillet mellom åndelige og kroppslige *krafter*. De er uatskillelig sammenflettet, og oppdrageren må ta de pedagogiske konsekvensene at dette. Svakheter eller sykdom i kroppen vil påvirke åndsevnen, og åndsevnenes harmoni forutsetter at kroppen også er i harmoni. Hukommelsen krever at hodet er fysisk sunt, og Curtmann, i motsetning til for eksempel Andreas Feragen, skiller *innbilningskraften fra fantasien*: Hvis man er trett og sliten virker innbildningen dårlig, mens fantasien går på høygir. Derfor later det til at Curtmann bruker «innbilning» i betydningen evnen til å tenke abstrakt eller rasjonelt.

En annen sammenheng mellom det fysiske og psykiske forklarer han med blodets kretsløp, altså hvis en høy puls er «sygelig fremskyndt» vil fornuften og forstanden hemmes. Et eksempel på dette er at barn i hektisk lek er «mindre skikket til Overlæg», altså ikke tenker klart, og det gjelder selvsagt i langt større monn for den som er beruset eller febersyk. Da overtar følelser og fantasi, og affektene går over til lidenskap. Disse står i en «mærkelig Forbindelse med Blodets Bevægelse». Han henviser senere til humoralpatologien, altså «de fire Temperamenter» som beskriver de fire grunnleggende personlighetstyper. Curtmann beskriver den tradisjonelle driftsteorien som setter sterke følelser i et omvendt proporsjonalt forhold til evnen til å tenke – et prinsipp som både gjenfinnes i kvinnesynet (kvinner er styrt av følelser og derfor ikke rasjonelle) og i konstruksjonen av seksualitet: «Alle aandelige Kræfter blive tillige sløvere, naar Legemet er beskæftiget med den almindelige Reproduktion» (Curtmann 1846, s. 47). Han nevner videre det faktum at man blir sløvere når man er stappmett og mener «korpulente Personer sjelden ere tilbøielige til aandelige Anstrængelser». Tankekraft og fysisk kraft (spesielt den som brukes til sex) hentes fra samme mengde energi. Curtmann mener «virksomhetsdriften» er den generelle driften til å bruke organer og ferdigheter på sin naturbestemte eller gudegitte måte, men at alle drifter kan enten foredles eller «forvendes», altså forderves. Et aspekt av virksomhetsdriften er vitebegjærighet, som kan forderves til nysgjerrighet. På et lavere plan av virksomhetsdriften står tørst, sult og kjønnsdriften, «som i Kjønnskjærligheden

⁴⁷ Curtmanns bok var i bruk gjennom hele det 19. århundre og ble henvist til f. eks. av Matias Skard i *Undervisningsplan for folkeskoler paa landet. Et udkast* (1890) og av Einar Aas i *Sjelelære og Undervisningskunst* (1907).

hæver sig over det dyriske» (s. 68) – altså at den foredlede kjønnsdriften er den erotiske *kjærlighet* i motsetning til den erotiske *lyst*. Når barn kommer i tenårenes vokseperiode kan denne fysiske utviklingen føre til disharmoni i deres «kræfter», altså at evner, ønsker, impulser og karaktertrekk i varierende grad er fremtredende eller sterke uten at de er noen åpenbar psykisk grunn til det, men Curtmann anbefaler at man har tålmodighet med dem i denne fasen og ikke «laane Maalestokken for dem fra os. Saare meget, som vi med Utaalmodighed søge at fjerne, utjævner sig ganske paa naturlig Maade» (s. 47). Alle ungdommens evner og krefter spirer frem fra et anlegg eller kim, men i forskjellig tempo. Noe kommer gjerne tidlig, som skarpt syn og kroppslig smidighet. Oppdrageren kan fremme de enkelte evner og krefter ved å stimulere og legge til rette for utviklingen. Siden Curtmann mener forstanden og fornuften blomstrer i den delen av livet da den unge har forlatt hjemmet, må oppdrageren sørge for at grunnlaget blir lagt med mye søvn, frisk luft, bevegelse og riktig næring.

Faye er trofast mot Curtmann og den kontinentale (Tissot-inspirerte) tradisjonen for medisinsk problematisering av barneseksualiteteten, spesielt når han fokuserer så tydelig på de ytre forutsetninger for både hva som forårsaker og forhindrer onani hos barn. Han skisserer også en begynnende «sjelelære», altså en pedagogisk psykologi. Språket han bruker i avsnitt om seksualiteten er imidlertid preget av at han i likhet med Früauf følger lydig anti-onanilitteraturens sjangertrekk (advarsler, skildring av fysisk forfall, oppramsing av negative konsekvenser og av årsaksfaktorer knyttet til feil mat og feil barne- og oppdragsmiljø). Som hans student Andreas Feragen senere skulle skrive, er barnets *inmbilnings-evne*, som han i motsetning til Curtmann brukte synonymt med fantasi, både en ressurs og et problem for oppdrageren. Foreldret er fantasien lekens fruktbare mark, overlatt til seg selv er det der den seksuelle oppvåkningen kan foregå ukontrollert og ustagget. Faye innlemmer den fysiske puberteten i barnets psykologiske driftsliv på linje med andre impulser, slik Curtmann gjorde i 1846 og Feragen skulle gjengi i 1875.

11.2.4 Andreas Martinus Feragen: *Hjem og Skole* (1875)

Andreas Martinus Feragen (1818 – 1912) var en tydelig og respektert representant for allmueskolelærerne og en innflytelsesrik praktiker. Som forfatter skrev han om oppdragelse og barnets psykologiske egenskaper på den måten som karakteriserer den pedagogiske diskursorden. Han forfattet en rekke lærebøker i perioden mellom 1859–1904, hovedsakelig regnebøker (deriblant den mest utbredte bare kjent som «Feragens regnebog», samt oppgavesamlinger beregnet på jenter eller på foreldre som kunne undervise

småbarn) men også en lærebok i håndskriftlesning og en bok om fagene i småskolen⁴⁸.

I 1875 ga Feragen, da 57 år, ut håndboken *Hjem og Skole: et Ord til Forældre om deres og Skolens fælles Gjerning: Børnenes Opdragelse og Undervisning*. Den dukker opp i mange bokfortegnelser og bibliotekataloger til langt inn i det tyvende århundre. Sogneprest E. Olsen anbefaler den som sagt i sin bok *Nogle Ord til Forældre om Opdragelsen i Hjemmet* (1879), sammen med sogneprest Laaches bok fra 1871. Olsen mente disse to delte hans idégrunnlag, spesielt i oppfatningen av barnets syndige natur og i oppdragelsens metoder (Hagemann 1970). Sett fra mitt perspektiv er dette en overraskende konklusjon av Olsen. Laache er, spesielt i spørsmål om barns indre liv og seksualitet, langt mer ortodoks og mindre villig til å se barnets spirende kjønnsniv som en naturlig utvikling enn Feragen. Feragen var en grundtvigiansk kristen og en grundtvigiansk pedagog, med en klar mening om at skolen var en del av folkeopplysningen og folkedannelsen. Oppdragelsen skal forberede barnet på sin doble bestemmelse, «Tiden og Evigheden», livet på jorda og i det hinsidige, fedrelandet Norge og fedrelandet i himmelen (s. 13f). Fedrelandet trenger «retsindige, oplyste, sædelige, arbeidsomme og driftige Borgere», som har et så klart syn på livet og et så rommelig hjerte, at når det er snakk om landets og folkets behov vil de ikke i «usel Egenkjærlighed» bare tenke på seg selv og sin nærmeste krets, men på hele folkets beste. Barnet skal oppdras til det større, nasjonale fellesskapet, og ikke kun for familien og hjemmet.

Feragen skriver i forordet at skolens oppdragsoppgave er umulig med mindre den utføres i nært verdifelleskap med hjemmet, altså at hjem og skole må være enige i oppdragelsens prinsipper og normative grunnlag. Han illustrerer dette med å si at skolens pedagogiske oppgave med å frembringe «frukt» på sin gren, altså dyrke frem de riktige egenskaper hos barnet i skolekonteksten, forutsetter at familien og hjemmet har dyrket en sunn og kraftig «stamme». På en syk og forsømt stamme kunne dermed ikke skolen dyrke frem frisk og sunn frukt.

Selv om Feragen, i tråd med oppdragslitteraturens sjangertrekk, behandler de fleste områder av hverdag og familieliv, som påkledning, kost og fritidsaktiviteter, omhandler omfattende deler av hans bok den åndelige oppdragelse, basert mer på psykologiske modeller (fra sjelelæren) enn på kristenmoralske. På samme måte som Andreas Fayes epistemologi bruker Feragen driftsteoriene for å forklare barns natur. De er definert av sine iboende og naturlige drifter, f. eks. mot *selvoppholdelse*, *virksomhet*, *etterlignelse* og

48 Feragen var født på Røros og oppvokst i Trondheim, men tok sin lærerutdanning på Holt seminar i Kristiansand. Han var en del av en gruppe pedagoger med rot i allmuen og i distriktsnorge som var varme tilhengere av Grundtvigs folkeopplysningsidé. Mange av dem hadde sin utdanning fra Klæbu seminar i Levanger (opprettet 1839), som sammen med Holt seminar ved Kristiansand (opprettet 1838) ble de viktigste sentra for den grundtvigianske folkeopplysningstanke i Norge. Klæbu ble det Anders Skrandal (1929, s. 91) kaller en «heilrent grundtvigiansk planteskule», spesielt under sin første styrer, senere biskop Hans Jørgen Darre. Den mest profilerte i denne gruppen var Ole Vig, sammen med blant andre Feragen, Anders og Jon Reitan, Embret og Fredrik Hougen, Hans Wexelsen og andre. Dette var bonde- og husmannssønner som personlig ønsket en utdanning på folkets premisser, et opplysningsprosjekt tungt influert av Grundtvig.

ære. Feragen vil at oppdragelsen skal hjelpe barna å utvikle sans for det som er godt, sant og vakkert, det som Gud og samfunn finner behag i. Til dette formålet må driftene styres og foredles. Selv om barn kanskje er født med behov som i utgangspunktet er sunne og ønskelige, som «selskapsdriften», altså behovet for å være sammen med andre, trenger de likevel veiledning i å utvikle følelsen for de riktige verdiene, som «følelsen for det som er fagert og ophøiet», «følelsen for andres nød» og «følelse for sandhet og ret». Driftene er altså ikke bare blinde tilbøyeligheter som skal kues, men et råstoff som skal formes under oppdragerens hender til egenskaper som betraktes som gode for individet. Alle driftene, som i utgangspunktet er naturlig medfødte, kan utvikle seg i uheldig retning. Dette gjelder ikke bare psykologiske og åndelige egenskaper, men også fysiske.

Feragen ser seksualiteten hos barnet mer som et psykologisk enn som et fysiologisk tema, og markerer at som pedagog er det her hans inngang er. Han bruker derfor relativt mye plass på fantasien eller innbilningskraften. Den er en uvurdelig gave: Det er evnen til å fantasere og forestille seg ting som gjør leken så verdifull, den som setter liv i jentenes dukker og guttenes trehester, det er den som gjør dammen der de leker med barkebåter til et verdenshav og gjør «dens Krusninger til store Bølger og dens bredder fremmede Lande» (s. 123). Innbilningskraften er livfull, sunn og ren, men selv hos barn kan den være «døsigg, usunn og uren», og oppdrageren må derfor være årvåken og oppmerksom på den. Barnets innbilningskraft eller fantasi er i utgangspunktet ren og kysk, men den kan bli smittet av urene bilder. Disse inntrykkene setter sanseligheten i gang og «vækker Drifter, som etter Naturens orden endnu længe skulde ligge i Dvale» (s. 128). Feragen mener at slik påvirkning nødvendigvis må komme *utenfra*. Andre barns eller voksnes grove og vulgære spøk eller snakk kan prege barnets sinn med bilder og tanker som blir så dominerende og mangfoldige at de fortrenger idéene om det som er edelt og rent. Det er gift for barnehjertet å høre på slikt, den råheten og usedeligheten de blir eksponert for ligger som et giftfrø i dem, vokser og forderver sjelen (s. 49). Selv om Feragen bruker uttrykk som «til døden» og at uskylden faller i en «Faldgrube» som den aldri kommer uskadd fra, er han ikke spesifikk på kroppslige, fysiske konsekvenser. Likevel skildrer han at tanker eller tale med seksuelt innhold forderver barnets sjel på samme måte som gift og sykdom forderver dets kropp. «Slet Sælskab fordærver gode Sæder», advarer Feragen, og oppfordrer sterkt til at lærere og oppdragere holder et skarpt øye med både hvem barna omgår, hvilke impulser de får fra andre.

Man skal derimot sørge for at barna er *beskjeftiget* med noe til enhver tid. Det kan forhindre verre synder, for «Lediggang er Satans Hovedpute», og intet nærer et urent sinn mer enn det (s. 128). Slike ordtak og eufemismer var kjent fra den kontinentale anti-onanidiskursen, slik den brukes hos Bech (1792). Aktivitet er et verktøy både for sunn utvikling og for å hindre den usunne. Gud satte ikke Eva og Adam i Paradiset for at de skulle «sitte og se på hverandre uden at røre ved nogen Ting» (s. 154), men for at de

skulle utforske den verden de var gitt. Barn skal leke, utforske og utvikle sine evner i tråd med sin naturlige trang til virksomhet og selskap med andre. Fantasien og innbilnings-evnen er ressurser, naturgitte råmaterialer som pedagogene og foreldrene bare trenger å styre diskret i riktig retning. Denne styringen skal ikke være hardhendt eller straffende, den skal nesten ikke merkes, men likevel uttrykker Feragen klart at overvåkingen skal være konstant. Som voksen er man ansvarlig overfor en enda høyere autoritet, nemlig Gud. Det er en «hellig Plikt» for foreldrene å holde et våkent øye med sitt barn (s. 49), men gjennom oppdragelse av viljen og refleksjonen skal barnet *selv* utøve denne overvåkingen.

Feragens lesere er foreldrene, og derfor skriver han også belærende til dem, for at de skal belære sine barn. Han gir foreldrene pedagogiske og didaktiske virkemidler for å kunne snakke om et tema de ofte gikk utenom. Han anbefaler at man minner barna om at Gud ser alt, og at hvis man vil være Guds barn må barnet drive en oppmerksom selvovervåking:

Men fremfor alt bør vi prente Barnet dybt i Sjelen, at Gud, for hvem intet er skjult, ved og ser grant hver eneste af dets Tanker og Attraer, og at vi aldrig med Lyst maa tenke paa det, som er ondt og stygt, naar vi vil være hans Børn (Feragen 1875, s. 128).

Driftene har en sterk makt over viljen, sier Feragen, men det som skiller oss fra dyrene er at vi har den «herlige Evne» at vi kan velge eller forkaste våre impulser (s 49). Vi kan tøyse driftene med viljen. Evnen til selvbeherskelse, både av kjønnsdrift, aggresjon, løgn og grådighet fremhever han som en av de viktigste karakterdannende egenskaper, og oppdragelsen skal frigjøre viljen fra driftene og styrke viljen til kyskhed i stedet. Feragens prinsipper om karakterdannelse gjennom måtehold og selvkontroll føres også videre i hans diskusjon om oppvåkningen av barnet seksualitet og hvordan denne oppvåkningen bør håndteres, både med hensyn til barnets åndelige evner, dets sosiale relasjoner til andre og selvsagt til de fysiske sidene ved seksualitet.

Kroppen er en gave fra Gud. Dette impliserer en stor forpliktelse overfor Skaperen og samfunnet, til å utvikle, herde og styrke kroppen, og en advarsel mot å «ringeakte, vanvyrde og ødelægge» den (s. 17). Det er, sier han, mange av oss som «endog i vore nærmeste Omgivelser», har eksempler på dette. Folk kan velge å være så uvørne og likegyldige med sin kropp at de kan «gaa løs paa sin Helse» gjennom laster og dårlig leveste. Fremdeles i tråd med de botaniske metaforene sier Feragen at «spiren» til enten sunnhet og helse eller til sykелighet og vanhelse legges med behandlingen barnet får helt fra spebarnsalderen. Selv om kroppen er Guds gave, skal den (og barnets helse generelt) forvaltes til nytte for samfunnet.

Feragens epistemologi om seksualiteten bygger på at den kan forstås med driftsteorien.

Han tar utgangspunkt i at den er en av mange drifter som barnet føler, og i likhet med andre drifter er den naturlig, men må raffineres, beherskes og styres av oppdrageren for å oppfylle naturens orden og samfunnets krav. Som vi ser, legger han vekt på at kroppen er gitt oss av Gud, og har ingen rent naturalistisk ontologi om seksualitet, men nettopp derfor er han et eksempel på den pedagogiske diskursordens lojalitet til både vitenskap (psykologi) og kristen moral. Feragen er lite direkte medisinsk (i den betydning at han henviser lite til teorier om nerver eller kroppsvæsker) noe som utpreger hans bok som en *pedagogisk* tekst om seksualitet. Til tross for sin grundige beskrivelse av barnets individuelle utvikling fremmer han dannelse til samfunn, og ikke dannelse til familiens lukkede krets. Helt fra første side legger han vekt på foreldrenes ansvar overfor skolen, og at deres samarbeid med skolen er helt avgjørende. Hans bok var svar på et uttrykt behov for kunnskap om «Hjemmets og Skolens indbyrdes Forhold og fælles viktige Gjerning» (Feragen 1875, s. V.)

11.3 Den teologiske diskursorden om oppdragelse og seksualitet 1853—1902

I denne perioden fikk pietismen nytt liv, samtidig som de seminarietdannede lærerne var inspirert av Grundtvig – oftest i sin pedagogikk, men også til dels i sin kristentro. Oftestad m. fl. (1994) betegner tiden rundt 1850 som et tidsskifte. Thranitterbevegelsen skapte både håp om sosiale reformer og bekymring for politisk uro. Dissenterloven av 1845 åpnet for frikirkene, og dette skapte oppløsningsfrykt blant de statskirketro, og mange mente, bl. a. inspirert av Søren Kierkegaards *Øjeblikket*, at den tradisjonelle embetskirken ikke kunne forenes med en nytestamentlig apostolisk kristendom. I perioden fra 1825 formidlet Grundtvig sin «mageløse opdagelse» at det ikke var Skriften som hadde skapt kirken, men omvendt. Før Bibelen hadde kirken vært en levende menighet, med sakramenter og trosbekjennelse. Grundtvig var derfor kritisk både til katekismepugg og den nye sekteriske individualismen. Rundt 1850 var det en reell grundtvigiansk bevegelse i Norge, blant presteskap og lærerstand. Lærerne begeistret seg for tankene om at undervisning og skole skulle være levende, med respekt for barnet og dets liv, og at man ville bort fra pontoppidansk pugg og latin.

Fra 1850-tallet vokste en ny pietistisk vekkelse frem i Norge, og en av de ledende skikkelsene var professor i teologi Gisle Johnson (1822 – 1894). Johnsons kristendom var kjernen i en ny vekkelsesbevegelse, kjennetegnet ved å være *konfesjonell* (at den la vekt på være i tråd med luthersk læretradisjon) og *erfaringsbasert* (forankret i troserfaringen). I motsetning til Grundtvigs kristendom, som ville se det kristne i lys av det allmenne, så den johnsonske teologien på kristendommen som en religion med en egen og eksklusiv troserfaring. Kun de som delte denne erfaringen, kunne forstå og dele den kristne livstolkningen. Den personlige vekkelseserfaringen er et klassisk pietistisk fokus.

Årsaken til hvorfor den johnsonske kristendommen ble så vidt populær kan ligge i at den personlige tilegnelsen av troen var viktigst, ikke at man tilhørte et kristent folk eller nasjon, slik Grundtvig vektla (Bliksrud et al, 2002, s. 193). Grundtvig hadde vært gjennomgående skeptisk til pietismen, og mente f. eks. at herrnhuterne var for verdensferne og at pietismen ikke ga rom for den folkelige frigjøring han så for seg i kirken. I Norge mistet den kirkelige grundtvigianismen fremdrift omtrent fra Wilhelm Andreas Wexels' død i 1866, men som pedagogikk levde den f. eks. i folkehøgskolebevegelsen (Oftestad m. fl. 1991). I Danmark var det litt annerledes, der mistet pietismen tilhengere i samme tempo som Grundtvig fikk flere (Barnett 2011).

De tekstene som jeg i de følgende underkapitlene kategoriserer som teologiske, er jevnt over ortodokse og kirkelig sentrert, ikke grundtvigianske. Lous (1860), Laache (1871) og Bernhofts (1879) bøker representerer norske forfattere, mens Kapff (1861) var en oversatt tysk bok med stor utbredelse, en klassisk anti-onanibok. Slik som eksemplet med Früafs (1841) bok viste, finner vi innenfor en teologisk diskursorden en variasjon i både retorikk og innhold i behandlingen av seksualiteten hos ungdom. I de følgende tekstene illustreres hvordan temaet ble plassert – helt i forgrunnen med skarpe medisinske advarsler og konkrete råd, som hos Kapff (1861) og Laache (1871), eller som et abstrakt moralsk, samfunnsmoralsk og psykologisk problem som hos Lous (1860). Tross disse diskursive forskjellene hviler alle trygt på tradisjonell kristen moral og henter sine seksualmedisinske prinsipper fra opplysningstidslitteraturen, ikke fra sin samtids medisin. På dette tidspunktet var f. eks. onani i ferd med å bli definert som et psykiatrisk problem av medisinerne, slik som hos Ludvig Dahl (1859). Disse fem bøkene overlapper tydelig i måten de definerer seksualitet som et moralsk problem, der indre mekanismer kan utløses av ytre risikofaktorer. Spesielt Lous og Bernhoft trekker en vid sirkel der de kategoriserer den ungdommelige onanien som et springbrett for alle typer usedelighet som vil medføre stor fare for både en fremtidig ektefelle og samfunnet generelt. Barnets private handlinger må disiplineres av hensyn til flere enn barnet selv. Disse to bøkene er ment som pedagogiske hjelpemidler i konfirmantundervisningen, derfor forsøker de å sette seksualitetens risiko inn i et moralsk system, et register av synder og farer tenåringen skal være oppmerksom på. Pastor Blume i Smidt (1890) påpeker at voksen kjønnsdrift er helliget av Gud, men går også lenger og sier at den man kjenner i puberteten også er det. Han mener som de andre at den skal forbli passiv til ekteskapet, men oppvurderinger (om enn bare prinsipielle) av tenåringsseksualiteten i seg selv er et sjeldent trekk i kristenmoraliske tekster. Slike antydninger var vanligere hos pedagogene. Blume legger imidlertid mest vekt på å advare mot hvordan denne lysten kan føre den unge på avveie.

Laache skriver om de mindre barna, men med samme beskyttelseslogikk. Foreldrenes beskytteransvar veier svært tungt, og siden de har barna på lån fra Gud, må alle steiner snus i jakten på barnets private overtredelser. Barnets integritet og nysgjerrighet er

mindre viktig. Laache er et godt eksempel på den teologiske ontologien – og den selvmotsigende bevisstheten påpekt av Egan & Hawkes (2008) og Marcus (1966) : Barn har ingen egen seksualitet, men faren fra arvesynden er så stor at man kontinuerlig må lete etter den. Alle tekstene er også dypt skeptiske til kulturen, omgivelsene, personer utenfor familien og andre barn. Risikoen for fordervelse er konstant. Med ungdom kan man bruke samtalen og oppfordre til et kameratslig samarbeid med oppdrageren, men med små barn er det ennå et håp om at uvitenhet sikrer bluferdighet.

11.3.1 S. C. Kapff: *Advarsel fra en Ven af Ungdommen* (1861)

Sixtus Carl (von) Kapff (1805 – 1879) var tysk evangelisk prest og forfatter. På samme måte som med Früauf og i motsetning til Campe, var ikke seksualitet noe gjennomgående tema i hans litterære produksjon, men han viet én bok til temaet. Til gjengjeld var denne boken kun fokusert på onaniprobblet, og ble svært populær i dansk oversettelse. Den tyske originalen kom i 1841 under tittelen *Warnung eines Jugendfreundes vor dem gefährlichsten Jugendfeind*. Den danske oversettelsen har den fulle tittelen *Advarsel fra en Ven af Ungdommen mod den farligste Ungdomsfjende, eller Belæring om hemmelige Synder, deres Følger, Helbredelse og Forebyggelse, helliget Ungdommen og dens Opdragere*.

Det som særpreger denne boken er at den i større grad enn mange andre teologiske tekster om seksualitet fra samme periode bruker medisinske teorier og argumenter for å forsterke påstanden om at Gud har forbudt onani. For lekmannspublikummet var den vitenskapelig nok, men i fagmedisinen var det ingen konsensus om seksualmedisin i 1861, da mange leger heller så på onani som et psykiatrisk problem. Kapff refererer til klassiske medisinske autoriteter som Epikur, Tissot, Herman Boerhaave og Christoph Hufeland, og av disse hadde fremdeles Boerhaave og Hufeland en viss anseelse i Kapffs samtid. Han bygger på tradisjonell humoralpatologisk begrunnelse for at gutter ikke skulle ødsle sin sæd, og at onani var ødeleggende for nervesystemet. Dessuten vil guttens sæd bli svekket og «fortynnet» slik at de barna han senere produserer (ikke før ca. 25 år) vil bli svake og syke. Vekselvirkningen mellom anstrengende opphisselse og svekkende avslapning ødela nervene, og tapet av sæd svekket blodet. Seksualmedisinens humoralpatologiske logikk tillia sæden styrkende egenskaper som gikk tilbake i blodet (sirkulasjonsteorien), og ved sædtap som ikke var betinget av voksen forplantning eller ufrivillig nattlig utløsning

.... forandres Blodets Bestanddele, og saaledes forandres Blodets Beskaffenhed, de urene Dele faar Overhaand, og der udbredes en almindelig Fordærvelse og Svækkelse af Vædskerne og Organene igjennem hele Legemet, indtil det til sidst gaaer, som med en Birk, som man i Marts Maaned berøver Saften: Den visner og dør hen (Kapff 1861, s. 18).

I tillegg gjør Kapff rede for en lang rekke andre indre svakheter og ytre tegn som onanien drar med seg. De ytre tegnene som kan avleses og tolkes (onaniens «semiotiske dimensjon», jfr. Sumser 1992) er varianter av svekkelse: Bleke kinn, blyfarge i ansiktet, gråblå ringer rundt øynene, et ustadig og sky blikk, stirrende øyne, vedvarende gulstott – samt kviser, som Kapff kaller «små knopper», og omtaler dem som et patologisk og uventet symptom, og ikke som en forventet del av puberteten (s. 21). De indre plagene er alt fra magebesvær, pustevansker og nerveskade til søvnvansker, hjertebank og besvimelse. Alt i alt reproducerer Kapff hele katalogen av anti-onanilitteraturens mange lister over fysiske skadevirkninger, slik de var kjent fra den tyske litteraturen som f. eks. filantropistene var inspirert av. Kapff mener de viktigste moralske fiendene en ung gutt (han skriver en halv side om jenter, forøvrig omtales bare gutter) møter, er egenskapene hovmodet, selvinnbillingen, frihets- og uavhengighetslysten («som ei vil underkaste sig under høiere Belæring, Orden og Veiledning ...»), forfengeligheten, adspredelses- og forlystelsessyken, selskapssyken, skadelige bøker, menneskefrykten, ønsket om å beundres av andre, naitivet, lettsindighet. Her kjenner vi igjen f. eks. Layritz' formaninger om at ungdommen skal underordne seg menigheten og trosfellesskapet, og pietismens motvilje mot pynt, forlystelser, det sosiale spillet for å bli likt (som også Früauf kritiserte) og mot dårlige bøker (romaner eller «Vantroens Skrifter, hvormed Tvivl om Guds hellige Ord kastes ind i Sjælen og rane Troens Klenodie fra den», s. 5). Den verste fiende er imidlertid onanien, og Kapff er utvetydig i sine argumenter for at hovedproblemet er at det er syndig ifølge Bibelen. For dette anfører han langt flere bibelsteder enn mange andre teologer, som holdt seg til beretningen om Onan. Han henviser til en rekke sitater som omhandler at mennesket skal ha respekt for sitt legeme, som er helliget av Gud, det er den Hellige Ånds tempel. Selvbesmittelsen forderver både legeme og sjel. Dette er altså en teologisk tekst, for den prioriterer de moralske problemene ved seksualiteten, og bruker medisinske teorier for å bevise at Guds befaling ikke kan trosses, at man ikke kan vanhellige kroppen uten at det får følbare følger. Seksualitetens hensikt er klar – på samme måte som treet i Edens hage var forbudt for Adam og Eva, er også kjønnsorganet forbudt å berøre og bruke før ekteskapet (s. 11). Han gjentar disse poengene jevnlig, som f. eks. «Men mest paafallende er hos Onanisten Modbydeligheden for Religionen, som overhovedet mod alt Ædlere og Høiere» (s. 24). Onanien fører ungdom bort fra Gud.

Kapff legger vekt på at onani skal bekjennes og tilstås «med Anger og Skam» som andre synder, og at hvis man ikke angreer nok, eller hvis man skylder på en «forfører» eller «naturen», tar man selv ikke nok ansvar, man angreer egentlig ikke på overtredelsen. Her antyder Kapff at man har en egenvilje, noe som ifølge Eder (2004) var et vanligere element tidligere, altså at diskursen om onani i løpet av første del av 1800-tallet konstruerte «onanisten» som en som var styrt av sine handlinger i stedet for omvendt. Det ligger også en arroganse og ansvarsfraskrivelse i å si som Kain; «Min misgjerning er større enn at den kan forlates», det mener Kapff er som en feig soldat som overgir seg til fienden uten å kjempe.

11.3.2 Pastoral bekjennelse og det pietistiske omvendelsesøyeblikk

Den pastorale bekjennelsen anbefales nesten uten unntak, både i religiøse og sekulære tekster. Foucault (1995) mente den stadige oppfordringen til å fortelle om eget kjønnsliv var en didaktisk metode med røtter i kirkens bekjennelsespraksis. Som samtaleteknikk i diskurs om seksualitet blir den fremstilt som helbredende, hvis den blir gitt til rette person og til rette tid (Foucault 1995, s. 79). Oppfordring til bekjennelse er en pastoral disiplineringstrategi. Den helbredelse som bekjennelsen medfører, kommer ikke bare som resultat av at individet forteller om sine tanker og handlinger, men at individet bryter sammen og lover bot og bedring. Dette fremstilles som analogt med en religiøs omvendelse, et pedagogisk speilbilde av pietismens vektlegging av omvendelsesøyeblikket. Både hos Kapff og i en tekst som ble utgitt i samme bok som ham, en artikkel fra 1839 av Christian Heinrich Zeller (tysk teolog og skolemann som Andreas Faye også henviser til), beskrives gjenfødelse eller omvendelse som den eneste redningen fra onani. Når man har blitt klar over sin egen medisinske og moralske synd, enten ved å ha blitt fortalt eller ha lest seg til det, så er det første punktet for å oppnå denne gjenfødselen «Erkjend din Synd og din Brøde» (Kapff 1861, s. 41). Et menneske må helt ned for å kunne oppreises. Man må bekjenne med hjertet, ikke bortforklare eller unnskyldte, men stille seg helt blottlagt. Kun da, når bekjennelsen har avdekket sannheten, kan man via først bønn og deretter mer timelige, praktiske tiltak bygges opp igjen.

Gjenfødselen krever at individet ikke holder noe igjen. Som hos legen kan ikke behandlingen være effektiv dersom pasienten ikke legger for dagen alle handlinger, tanker og følelser. Foucault (1977) sier om det han kaller «eksaminasjonen» at dette ritualet gjør individet synlig, slik at det kan differensieres og bli gjort til gjenstand for sanksjoner. På samme måte gjør bekjennelsen frelsen og helbredelsen mulig. Zellers artikkel er et svar fra ham som skoleinspektør til en ung mann som hadde skrevet inn til et månedsmagasin og klaget sin nød over sin egen hang til onani. Brevet er et eksempel på hvordan det som i pietismen ble betraktet som den reelle og ekte omvendelse- bekjennelse og moralsk kursendring – ble brukt for å beskrive også hvordan en autentisk forbedring fra seksuell synd kunne formidles, og hvilke retorikk og ord oppdrageren skulle bruke. At dette er en teologisk metode fremgår tydelig, siden Zeller ikke påstår at den unge brevskriveren blir fysisk frisk av erkjennelse og anger, men at det er hans psykologiske og sjelelige helbred som blir reddet. Deretter kan den kroppslige helbredelsen skje, men som i de fleste teologiske tekster hevdes det at hovedproblemet er moralsk og sjelelig (religiøst), men at konsekvensene blant annet er kroppslige og medisinske.

Tittelen på Zellers svar er «Til en bunden», underforstått en som er slavebundet av begjæret (Kapff 1861, s. 72). Zeller mener unge menn som har drevet selvbesmittelsen for langt gjør en eller flere av tre feil: De forstår ikke hvor galt det har gått og undervurderer problemet, de prøver å «kurere» seg selv, eller for det tredje at de løper til andre med

bønner om rask hjelp. Den eneste som kan hjelpe dem er dem selv, men kun som resultat av en uforbeholden bekjennelse overfor Gud og autoritet.

Den personlige omvendelsen hadde i pietismen et følelsesmessig, innadvendt preg, og selve omvendelsesøyeblikket (gjerne sted- og tidsfestet nøyaktig) var svært viktig i pietismens fromhetsbilde. Både Hans Nielsen Hauge og August Herrmann Francke kunne peke nøyaktig på når de gjennomgikk sin dramatiske åndelig krise, noe som føltes som en gjenfødelse eller en overgang fra død til liv: «Da jeg la meg ned på kne, trodde jeg ikke at det fantes noen Gud, men da jeg reiste meg igjen, skulle jeg gjerne uten frykt og uten noen tvil ha bekreftet det ved å ofre mitt liv», skrev Francke om sitt omvendelsestidspunkt. Hauges opplevelse fant sted den 5. april 1796, mens han arbeidet på åkeren og sang Brorson-salmen «Jesus din søte forening at smage», og han fortalte «Nu blev mit sind saa opløftet til Gud, at jeg ikke sansede mig, eller kan udsige hvad som foregik i min Sjel, thi jeg var uden for mig selv ...» (Hauge 1817; Aarflot 1971, s. 16). En slik dramatisk, mystisk og grunnleggende subjektiv forvandling var et helt annet bilde enn i luthersk ortodoksi, der mennesket var rettferdig og synder på samme tid, og en omvendelse aldri kunne bli helt definitiv (Oftestad et al. 1991; Meistad 2000, s. 173; Gilje og Rasmussen 2002, s. 311).

Det å erkjenne sin egen synd, altså sin egen seksuelle overtredelse, skal håndteres på samme måte som den pietistiske kriseerfaring. Man har gradvis— enten ved egen skjødesløshet, egoistiske knefall for lysten og begjæret, eller ved andres forførelse i skolen, bak uthuset eller i grovt selskap – gått inn i en krisetilstand som bryter ned sjelen og kroppen. Når bunnen er nådd og man ikke har noen andre å skylde på – først da kan en sann erkjennelse og omvendelse finne sted. Når mennesket står nakent tilbake med sin skyld, sin skam og de fysiske skadevirkningene, da skal det oppreises og bygges på ny. Dette utelukker ikke verken omsorg, tilgivelse eller fortrolig samtale, men fokuset hos både filantropinerne, Früauf, Kapff og Zeller på den nakne bekjennelsens øyeblikk er den pietistiske kjernen i deres seksualpedagogikk. Det er ikke mulig å ha et lunkent luthersk forhold til seksuelle overtredelser, å være ren og uren samtidig, å synde litt men samtidig være syndfri innimellom. På samme måte som Francke og Hauge husket da de falt på kne i sine omvendelsesøyeblikk skal den unge mannen huske sitt. Zeller kan jo ikke hjelpe, skriver han, men Kristus kan. Men det forutsetter at den unge brevskriveren ikke bare «kjender Jesus», men at han kjenner ham som sin Jesus og som sin «Læge og Frelser». Zeller tror den unge må uttrykke en «personlige, individuelle Hengivenhed, som De i Deres nærværende ulykkelige Tilstand har meest Behov, og uden hvilken intet personlig Forhold velsignelsesrigt finder Sted imellem Lægen og den Syge» (Kapff 1861, s. 74). Altså må den pietistiske personlige overgivelsen også prege den seksuelle selverkjennelsen.

11.3.3 Fokus på synden

De to tekstene som blir omtalt under (Lous 1860; Bernhoft 1879) er eksempler på at teologiske didaktiske tekster innrammet seksualiteten med *syndsbegrepet*. For unge lesere (konfirmanter) presenteres seksualiteten som et mekanisme de har fått til låns og som må forvaltes forsiktig, og samtidig som en farlig del av den verdslige verden. Onani og andre seksualsynder blir betraktet som likeverdige, men der den første er spesifikk for yngre ungdom, og f. eks. sex før ekteskapet gjelder eldre ungdom.

Cand. theol. Martin Christian Theodor Lous (1817 – 1871) var klokker ved Nykirken i Bergen. I den egenskap hadde han ansvar for konfirmasjonsopplæringen, og de mange foredrag han holdt ble utgitt i tre solide bind, «Loven», «Troen» og «Bønnerne og Sacramenterne». Siden «loven» betød de ti bud, bestod det første bindet i *Haandbog i den christelige Børnelærdom for Confirmander og Confirmerede* (1860) av en gjennomgang av budene. Han prøver å knytte seksualitet til de forskjellige budene, og seksuelle overtramp blir da som å bryte et bud. Lous bruker synd som epistemologisk verktøy der seksuelle handlinger og følelser blir forstått, vurdert og plassert i spennet mellom *synd* eller *ikke-synd*. Seksualiteten får derimot medisinske og samfunnshygieniske skadevirkninger, så seksuelle overtredelser er en synd ikke bare mot Gud, men mot samfunnet. Derfor vil samfunnet også sanksjonere dem. Den som begår utuktssynder vil også foraktes av andre, men Lous anser den forakten som en naturlig og rimelig reaksjon. Hvis ikke samfunnet hadde tolerert så mye synd, hadde frykten for sanksjoner disiplinert enkeltmennesket. Noe av det mest interessante hos Lous er hvordan han argumenterer ut fra teologisk logikk, og trekker inn medisinen som bekreftelse (medisinske og psykologiske skadevirkninger), samt at han kobler konfirmantens spirende kjønnsliv med ekteskaphensikten, som er et springende punkt i teologiske tekster. I skolen falt opplæring i seksualmoral under det sjettede bud, («Du skal ikke drive hor»), men Lous' konfirman-topplæring benytter seg av Luthers utvidede forståelse av budene: Det femte bud, «Du skal ikke slå i hjel», betyr også at man ikke skal påføre andres eller eget legeme noen skade. Dermed omfatter budet forbud mot å undergrave kroppens sunnhet, som ved at man forfører noen til «Umaadelighed» i spising, drikk eller ukyskhet. Det er «sjelemord» på andre hvis man «nærer og fremkalder den lavere, sandselige Naturs Krav og Drifter hos Næsten» (s. 256), og det er et «finere Selvmord» å utføre handlinger som bryter ned egen helbred, som «Drukkenskap, Ureenlighed, Blødaktighed [...] Utugt» (s. 282). Så langt snakker Lous som en representant for sedelighets- eller hygienebevegelsen, for hvem drukkenskap, urenslighet og utukt var sammenlignbare størrelser. Ved å innføre begrepet «sjelemord» i tillegg gjør Lous det mulig å si at ungdoms seksuelle handlinger var forbrytelser mot både sekulær og kristen moral.

Til tross for at Lous trekker inn det femte bud for å argumentere for seksualforbud, er det under omtalen av det sjettede at han utdyper den kristne seksualmoralen, med det

bærende prinsippet at kjønnsdriftens hensikt utelukkende er forplantning i ekteskapet. Ekteskapet er «Grundforbindelsen, hvori alle de andre have deres Rod» (s. 294), altså at alle andre slektsrelasjoner springer ut av den. Ekteskapet er basisen for familielivet, som knytter generasjonene sammen og forbindes med «Menneske- og Borgersamfundet». Derfor er kjønnsdriften en kraft som har én hensikt og én funksjon. Men jo viktigere hensikten med seksualiteten er, jo større blir skadene når den blir «for mægtig i vaar Natur og avler Synd». Når begjæret tilfredsstilles uten hensyn til dets formål og grenser (ekteskapet), oppstår *utukten*. Den synden utukten er, ytrer seg først som tanker og lyster. Et menneske som hengir seg til slike fantasier som vane, er *løsaktig*. En som også uttrykker dette i grove ord, miner eller geberder er *lettferdig*, og hvis lystene blir handling er det snakk om tre typer kategorier: Seksuelle handlinger av ugifte personer er *utukt* eller *skjørlevnet*, av gifte personer er det *hor*, og «i en endnu afskyeligere Skikkelse *unaturlig Vellyst*» (s. 296) altså homoseksuelle handlinger. Lous strukturerer de ulike typene synder ved at han laget definisjoner som skiller ellers overlappende begreper som utukt, løsaktighet, lettferdighet og skjørlevnet. Hos andre teologiske forfattere er disse til dels synonymmer, så Lous har her laget en unik taksonomi over kjodelige synder, både som didaktisk grep, men også som et bidrag til teologisk teoriutvikling.

I likhet med Lous tar Theodor Bernhofts⁴⁹ behandling av seksualitet i *Følg Jesus! En bog for konfirmander* (1879) utgangspunkt i det sjette bud. Gjennom å bruke forbudet mot å «drive hor» som felles prinsipp, trekker Bernhoft sammen alle typer moralovertreddelser som har med seksualitet å gjøre; barn utenfor ekteskap, mord på nyfødte, prostitusjon, kjønnsykdommer, ekteskapsbrudd og onani. Alt dette mener Bernhoft er uttrykk for brudd på det sjette bud. Denne kategoriseringen ble også brukt i debatten om seksualopplysning i skolen. Bernhoft diskuterer ukyskheter generelt, både i tanker, ord og handlinger. Han advarer mot de kulturfenomener som så ofte blir nevnt; danselokaler, lødige teaterstykker, «urene Bøger og Sange», det å være lettkledd, og generelt dårlig selskap. Usedelighet er, som for en del andre forfattere, en romslig kategori. Dermed kan de tilsynelatende små overtredelsene hos barn, som onani, bli fremstilt som del av samme problemområde som mer voksne fenomener som prostitusjon og kjønnsykdommer, og onanien blir med ett langt mer vidtrekkende og alvorlig. Den blir en forutelse om flere synder.

Det som derimot er utenom det vanlige er at Lous fortsetter med å innramme utukt som en synd med *materielle* følger: Utuktssynder vil også ødelegge vår formue og velstand, ikke direkte men fordi man vier så mye av sin tid og energi til lysten. Utukten virker

49 Theodor Christian Hansen Bernhoft (1833 – 1885) var lærer, kateket og teolog, politiker i Porsgrunn og aktiv i Bibelselskapet og Indremisjonen, grunnla «Jødemissionens Gjerning» i Norden og oversatte mange av skrifterne til Otto Funcke. Bernhofts bok *Følg Jesus* (første to utgaver 1873, her brukt tredje utgave 1879) var likevel hans betydeligste suksess. Den ble blant annet oversatt til svensk og samisk (Bernhoft 1885), og kom ifølge Norsk Bogfortegnelse (1883 – 1890 og 1890 – 1900) i 4. og 5. utgave i 1883, i 6. utgave 1888 og 7. utgave 1892.

også forstyrrende på andre menneskers velferd, den fører ulykke over familier, den kan ødelegge andres uskyld og samvittighetsro når «deres kjødelige Begjærligheder opvækkes», de forføres og forfører igjen andre slik at synden «smitter». Ekteskap oppløses, barna vanskjøttes og rammes ofte av foreldrenes brøde i tredje og fjerde ledd – altså at kjønnsykdommer eller arv forplantes nedover i slekten. Dette kan vi forstå som et moderne trekk hos Lous, han bygger inn arvelæren (degenerasjon) og samfunnshygiene i sin argumentasjon ved å fremheve de konkrete og praktiske konsekvensene av familieoppløsning. Når han skriver om «svækkelse af Livskraften» griper han derimot til et medisinsk argument det var lang tradisjon for når teologer skrev om seksualitetens konsekvenser (jfr. Bech, Brun og Pavels). Barnet eller ungdommen sløves, svekkes og nedbrytes av onani, og dette kan leses i deres ansikter og manglende energi. Argumentet er medisinsk i den forstand at det gjenfinnes i hele den tidligmoderne populærmedisinske litteraturen, og er svært tydelig i Salzmans og Campes Tissot-baserte tekster. I 1860 var imidlertid den medisinske establishment i Norge mer tilbøyelig til å se på feil bruk av barns seksualitet som et psykiatrisk problem, og som jeg beskrev i kapittelet «Norske leger og kontinental seksualmedisin» var de nølende til de radikale metodene derfra. «Livskraft»-argumentet var likevel så nøyaktig at det skulle leve lenge ennå, ikke minst fordi det beviste seg selv: Pubertetsungdom som kunne tenkes å onanere ble oppfattet som sløvere og mindre energiske enn de hadde vært som barn. Misbruk av våre fysiske krefter ødela også våre psykiske, og dette kunne også forstås i lys av en ortodoks dualisme mellom sjel og kropp, slik Lous (1860) skrev: Selv om kroppen er Guds gave er det ikke tvil om at det er ånden i oss som er det viktigste, som gjør oss til mennesker og Guds vesener. Legemet «med alle de deri boende Kræfter, Drifter og Tilbøyeligheder» skal være åndens redskap og tjener. For den utuktige og vellystige er dette snudd på hodet, og den jordiske, sanselige nytelsen er det viktige. Begjæret «fængsler os liig Dyrene paa denne Jord», og hele vårt vesen nedbrytes til en sløv, dyrisk tilstand.

Onani: Selvbesmittelsen er ungdommens største fiende, skriver Bernhoft. Han antar at man begynner i uvitenhet som unge tenåringer, og at det er et første trappetrinn, et *gateway drug*. De fleste som gjør det vet at de synder, men på grunn av forførelse er de makteløse overfor den, «ukydskheden har allerede trukket stærke Reb om dem, at de ikke mere kunde lade af derfra» (Bernhoft 1879, s. 194). Bernhoft mener det egenartede med denne synden er at den slavebinder mennesket, som til slutt viljeløst overgir sine lemmer som verktøy til en skitten fantasi. Han sammenligner onani med en orm som sniker seg inn i treets kjerne og uthuler og svekker det innenfra. Den samme metaforen brukte Kapff i 1861, og Bernhoft nevner også Kapff («Den bekjændte tydske Præst»), siterer hans bekjennelsesbrev og bruker ham til å argumentere for at tillegg til den psykiske skaden onanien gjør, gjør den ungdom mindre mottagelig for Guds ord. Karakteren er uthulet, og forstanden «brister» i vekselvirkningen mellom en usunn sjel og et usunt legeme. Her henviser Bernhoft til Ludvig Dahls avhandling fra 1859 («denne udmær-

kede Sindssygelæge») og mener Dahl har vist at galskap som først ble tilskrevet religiøs forvillelse egentlig var foranlediget av onani (s. 191). Typisk for den teologiske diskursorden er *svakhet overfor synden* utgangspunktet for problemet. Den unge blir forført av indre («kjødelig Gjækkeri») eller ytre faktorer (usedelige impulser eller mennesker). Like typisk er måten han strekker seg etter noen få medisinske antydninger, og sier at selvbesmitteren taper både bokstavelig og i overført betydning «ædel Saft og Kraft, han fortører legemlig og aandelig, Legeme og Sjæl forgiftes og fordærves, ikke blot dette syndige jordiske Legeme, som skal fortæres, men ogsaa den usynlige Spire til det tilkommende Opstandelseslegeme» (s. 187). Igjen ser vi hvor vanlig den humoralpatologiske teorien om sædens sunnhetsbærende effekt var, men Bernhoft påpeker nøye at den fysiologiske skaden er knapt nok halve problemet. I motsetning til f. eks. Kapff vil han ikke la medisinen få så mye plass, til tross for sin henvisning til Ludvig Dahl i en fotnote. Den evige sjelen er alltid viktigst, og den svekkes også av onani. Dessuten er unge mennesker på vei inn i gifteklar alder, og onanisten har allerede syndet samvittighetsløst mot ekteskapet lenge før han har trådt inn i det. Disse tre konsekvensene, svekket legeme, svekket sjel og svekket renhet til ekteskapet, er i store trekk Bernhofts argumenter.

Bot og samtale: Bernhoft mener det beste hjelpemiddelet for å stoppe onani hos unge er bønn, anger og bibellesning. Men første punkt er alltid «tilstaaelse for Forældre, der kunne raadspørge en forstandig Læge». Bekjennelsen kommer først, deretter må man bruke medisinen til å avverge de kroppslige symptomene. Men ifølge Bernhoft er onanien i sin natur en åndelig synd, som også har fysiske konsekvenser. Derfor er det ikke nok å behandle kroppen, når det er først og fremst sjelen som er besmittet. Bernhoft bruker et retorisk grep kjent fra pastoralsamtalen, han hevder at det å advare mot onani er en tung plikt: «... o, hvor gjerne taug vi ikke om disse forfærdelige Ting, der besmitter den opvoxende Ungdom og efter de paalideligste Vidnesbyrd drives i et saadant Omfang, at de true med at fordærve især den unge Bybefolkning baade paa Sjæl og Legeme. Men nettopp derfor *maa* der tales» (Bernhoft 1879, s. 193). Det er ikke ofte i teologiske tekster for barn og unge at legen blir nevnt (selv om legens fag gjerne blir påkalt), men i forbindelse med det femte bud fremhever Lous legens autoritet i spørsmål om legemets sunnhet. Hvis man blir syk, plikter man å gå «søge kyndig Lægehjælp og omhyggelig følge og benytte Lægens Raad» (Lous 1860 s. 283).

Barn og unge bør beskytte og utvikle *bluferdighetsfølelsen*, som f. eks. hos Früauf og mange andre blir fremstilt som en konkret metode for å beskytte seg mot lyst og begjær. Den er gitt oss av Gud for å være «vor Uskyldigheds Beskjærmer» (Bernhoft 1879 s. 306). Mangel på bluferdighet er «skamløshet», hvilket forteller at bluferdighet er synonymt med skamfølelse. Den er «Kydskhedens skjønneste Forgaard og et skjønt Vidnesbyrd om et ubesmittet Sind». Et menneske som kan høre grovt prat eller se uanstendigheter uten å skamme seg, viser at han har mistet respekten for seg selv, for andre mennesker

og for Gud. Han har mistet det viktigste vern mot seksuelle fristelser.

11.3.4 I kamp mot verden

De to følgende teologiske tekstene (Laache 1887; Smidt 1890) forenes i sin samtidspessimisme og sine advarsler mot onani. De er begge dypt bekymret for kulturens skadelige påvirkning på barnet, men skiller seg fra hverandre i sin didaktikk og til en viss grad i målgruppe. Laache er forkjemper for foreldrenes fullstendige råderett over barnet, i tråd med en pietistisk autonomi. Han anbefaler en total overvåking og en svært kort formaning, mens Blume skriver om litt eldre barn som kan snakkes med. De har to forskjellige veier til samme mål, der kampen mot verden er kontinuerlig.

Niels Jacob Laaches⁵⁰ *Om Børneopdragelse. Nogle Ord til Opmuntring og Veiledning for Forældre og Andre* kom i 1887 ut i 10. opplag, så den var en relativt stort suksess og traff en nerve hos leserne. Sogneprest Julius Bruun anmeldte boken i *Morgenbladet* i 1871, og delte Laaches kultur- og samtidspessimisme. En «ukristelig friheds-Aand» ødela samfunnet fra innsiden, det vil si fra familiens indre, mente Bruun. Individualismen undergravde oppdragelse i seg selv når man lar barn sette egenvilje foran autoritet, når man kaller lydighet for «trældom» og erstatter den med selvrådighet. Bruun anser Laaches bok som «nyttig og nødvendig», og ønsker den stor utbredelse (*Morgenbladet* nr. 119 1871). Sogneprest E. Olsen anbefaler boka i sin *Nogle Ord til Forældre* (1879), der han mener det er alt for få bøker om oppdragelsen i hjemmet på markedet, og at Laaches og læreren Andreas Feragens (1875) bøker er hederlige unntak. Sonja Hagemann (1970) trekker frem Laache som eksponent for arvesyndstanken i oppdragelsen, noe som går klart frem når han skriver

Efter den naturlige Fødsel ere vore Børn ganske fordærvede formedelst Arvesynden, de er undfangne og fødte i Synd, fuld af ond Lyst og Tilbøielighed [...] Deres Legeme bærer Døden i sig og er derfor underlagt Sygdom og Smertes, skrøbeligt og hjælpeløst (Laache 1871, s. 10).

Barnets verdi var ikke nødvendigvis iboende, altså at de var verdifulle i seg selv som naturskapninger, men «uendelig» verdifulle fordi de var gaver fra Gud, som var gitt til låns og forvaltning av foreldrene. Laache beskriver en oppdragelse hvor både kjærlighet, respekt og tålmodighet er viktige egenskaper. Likevel mener han arvesynden er et premiss for hvordan barnet skal forstås.

Laache advarer mot sosial smitte, altså at barn kan lære om seksualitet, bli forført eller

50 Sogneprest og senere (1883) biskop i Trondheims stift, Niels Jacob Laache (1831 – 1892), var preget av legmannsbevegelsen og politisk-konservativ kristendom, og knyttet seg tidlig til biskop Gisle Johnssons pietisme. Han var aktiv som forfatter av oppbyggelige skrifter og som bidragsyter i indremisjonsbladet «For Fattig og Riik», i tillegg til sine bokutgivelser. Disse spente fra brev til menigheter, forklaringer over Luther, husandaktsbøker og praktisk-moralske betraktninger.

moralsk fordervet gjennom kontakt med andre barn eller voksne utenom egen familie, klasse eller miljø. Han mener barneseksualiteten ikke eksisterer utenom det sosiale, altså at den har ingen ontologisk eksistens utenom som et syndig potensiale som kan utløses utenfra, fra omgivelsene. Laache nærmer seg temaet seksualitet nettopp via det sosiale, altså de ting eller mennesker som kan forføre barnet eller lære det å bli interessert i kjønn og kropp. Dette kan være både ord og idéer, men også bilder, andres handlinger, «Klædedragt eller Legemsøvelser, som kan vække urene Lyster» (s. 48). Smågutter skal ikke få gå med hendene i lommene, de skal heller ikke få sove med hendene under dyna. Gutter og jenter skal ikke være sammen uten oppsyn, de skal slettes ikke sove i samme seng og heller ikke på samme rom hvis de ikke er søsken. «Barneball», romanlesning og «Frierleger» skal unngås. Det fører barnets tanker ut over de barnlige ting, og kan skape tanker som fremelsker en «dybere, finere, hemmelig Sandselighed».

I tillegg til disse klassiske borgerlige og ortodokse idealene skiller Laache seg ut i en teologisk diskursorden ved at han avviser at man skal fortelle barn om kjønnslivet, stikk i strid med de pedagogiske tendensene i sin tid, men helt på linje med kristen familie-moral. Man skal ikke forklare barnet hemmeligheter som kun «tilhører de Voxne». Hvis de spør, skal man simpelthen avvise det. Heller ikke onani skal man advare mot, med mindre oppdrageren allerede mistenker at barnet gjør det. Det kan ses på at barnet er blå om øynene eller oppsøker steder der «nødvendig Blottelse foregaar» (dvs. bad og rom man kler av seg i). Laache er kort i sin omtale av den samtalen som da må finne sted. Forelderen skal «kjærlig og myndig» forby barnet å følge denne onde lysten, og kan si «Det *maa* ikke skje, fordi det er en Synd mod Gud og en Fordærvelse for En selv» (s. 49). Laache er altså ikke så opptatt av at barnet skal *forstå*. Han setter et skille mellom det som tilhører barnet og voksenlivet, og legger ikke vekt på at barnet skal ved hjelp av sin fornuft forstå hvorfor noe er galt. Ikke noen medisinske eller moralske begrunnelser trengs utover den ene setningen jeg siterer over. Laache tar dermed et ganske tydelig standpunkt, og er blant de mest kategoriske talsmenn for taushet om temaet overfor barn. En forklaring kan være at han underforstått mener barn under skolealder. Selv om han gjennomgående snakker om «smågutter» og «småjenter» er hans barn likevel store nok til å ferdes ute alene, sammen med andre, de er store nok til å forstå andres grove snakk og til å gjenta handlinger de ser. Tidligere i boken uttrykkes at man kan snakke med barn om ting som angår dem, likevel anbefaler han at oppdrageren fullstendig unngår å snakke med dem om seksualitet og kropp. Det er altså ikke barnets evne til å forstå eller spørre som er avgjørende, men oppdragens ansvar for å beskytte uvitenhet og dermed bluferdigheten.

Likevel understreker Laache at oppdragerens mistenksomhet skal være total. Barnet skal ikke kunne stikke seg bort, verken i rom, på gaten eller i sengen. Varme, bløte senger er risikable steder:

At dovne sig eller lege i varme bløde Senge kan give Anledning og Fristelse til onder [...] hvoraf kommer Nervesvækkelse, Tungsind, Vanvid og andre Sygdomme (Laache 1871, s. 29).

Dette er et av få steder der Laache anvender medisinske begreper for forklare onanien, for han går i liten grad utover religionens epistemologi (seksualitet forstås som en moralsk fenomen). Det som overrasker litt ved hans fremstilling er at han legger mye mer vekt på fortidelse, avskjerming og overvåking enn på noen didaktisk metode. Avvisningen av seksualitet som noe samtaletema er total og fullstendig. Selv om han skriver til foreldrene at dette temaet er «riktig noget af det Allervigtigste», bruker han bare to sider på det, og kun to setninger på samtalen med barnet. Hans konstruksjon av barns seksualitet gjenfinnes hos mange andre, men som oppdragelsestekst er den pietistisk. Sett opp mot Fredrik J. Bechs bok fra 1792 ser vi at Laache ikke har Bechs opplysningstanke som motivasjon, eller hans rasjonalistiske tro på fornuften som oppdragelsesverktøy.

Som en kristelig forgjenger til Arstals *Forældre og Børn* kom i 1890 *Menneskets liv fra vuggen til graven*, redigert av Georg Smidt og med bidrag fra en rekke nordiske geistlige, blant andre den liberale og reformorienterte Thorvald Klaveness (1844 – 1915). Den ble utgitt i tre utgaver frem til 1908. Med sine kapitler for hvert stadium i menneskelivet tilsvarte den for eksempel Frederik Ahlfeldts *Menneskelivet* (1863), og var både en oppdragelsehåndbok og en samling moralandakter. Her skildres det klassiske borgerlige lutherske hjem, med sin kombinasjon av kjærlighet, omsorg og lydighetsideal. Kapitlene om oppdragelsen i hjemmet inneholder de kjente advarslene mot påvirkning fra kamerater som kanskje også ligger under for onani, med sitatet fra Paulus som advarer mot «raadden Snak» og «letfærdig Skjæmt» fra andre barn. I det hele tatt ser vi igjen at forfatteren ikke har noen tillit til det ytre samfunnet, og spesielt ikke til de venner som barn finner selv, og som foreldrene ikke kjenner. Slike venner burde barnet unngå, men på den annen side er det ikke sunt å bytte venner for ofte. Budskapet at uansett at foreldrene må overvåke og godkjenne barns vennskap.

I kapitlet «Fristelser i Ungdommen» av prost Blume snakker han tilsynelatende om livets allmenne fristelser, men det er åpenbart de seksuelle han vil peke på. Han knytter begjær til den bibelske fristelse djevelen utsatte Jesus og David for, og der deres avvisning av verdens herlighet var et vitnesbyrd om klippefast tro og standhaftighet. Fristelse til vellyst er farlig fordi den nettopp henvender seg til den sterkeste drift i mennesket, den som er nedlagt i oss av Gud. Den våkner i ungdommen, skriver Blume, og er i seg selv «fuldstendig berettiget og behagelig for Gud». Men nettopp fordi driften er så sterk kan den lett bli tatt i syndens tjeneste. Spesielt ungdom er utsatt for slike farer, overalt hvor det finnes utuktige og letfærdige kvinner og menn. I byene blir dette tydelig, og Blume mener hans samtid var verre og farligere enn tidligere tider. Uanstendig og pirrende stoff oversvømmer pressen, bokhandlernes vinduer og i ukebladene som kjøpes med hjem til

familiene. Noen bøker har tilsynelatende til hensikt å undervise om hvordan menn og kvinner lettest kan «bedrive Utugt», og det blir holdt offentlige foredrag som oppmuntrer til å tilfredsstillere de sanselige driftene (Smidt 1890, s. 188). Kampen mot denne kulturen var kampen om eierskapet til seksualiteten. De konservative religiøst orienterte forfatterne var i møtet med den biologiske, kulturradikale og sosialhygieniske moralen bekymret for å miste definisjonsmakten over temaet. De gjentar gjerne at seksualiteten er en gave fra Gud, men at seksuell lyst (omtalt som «avledrift» eller «slektsdrift» for å understreke dens hensikt) er en så sterk kraft at den står i kontinuerlig fare for å bli redusert til fysisk og egoistisk tilfredsstillelse. Løsningen er en kontinuerlig årvåkenhet. Foreldrene skal være årvåkne overfor barn, men ungdom må selv være årvåkne, væpnet med daglig bibellesning og bønn. Blume påkaller krigsmetaforene og sammenligner det å gå ut i den ytre verden som ung med å dra i krigen. Da må ikke «våpnene» bli igjen hjemme, men man må lese Bibelen daglig. «Saa følges vi nu ad, ikke sandt? I den samme Tro og med de samme Vaaben», sier Blume henvendt til leseren, og slik skaper og opprettholder relasjonen mellom seg og den unge leseren. Retorikken er pastoral i den forstand at han ikke i det hele tatt anklager, han advarer og viser sympati: Du er ikke alene i kampen mot fristelsene!

11.3.5 Kristen oppdragslitteratur avgrenses til deloffentligheten

Oppdragslitteratur skrevet av teologer mot slutten av det 19. århundre ble utfordret av den økende sosialhygieniske litteraturen. Forklaringsrammene for unges seksualitet ble stadig oftere hentet fra den medisinske verden, noe som sammen med sekulariseringen av pedagogikken og pedagogisk praksis f. eks. med skoleloven av 1889 marginaliserte den kristne seksualetikken til fordel for naturalistiske og positivistiske begrunnelser. Det er grunn til å legge merke til hvordan teolog og senere sogneprest Fredrik Klaveness (1888) sier rett ut at prester stort sett ikke har greie på å veilede unge i spørsmål om seksualitet. Det betyr ikke at han ikke bygger på kristen moral, men at de medisinske og psykologiske sannhetene var nødvendige som forklaring. Utviklingen mot at teologer og lærere skilte lag i oppdragslitteraturen skjød også fart med den johnssonianske vekkelsen på 1850-60-tallet, der predikantene formante om at kristenfolket burde skille skarpare mellom kirke og kultur, eller mellom kristendommen og «verden» (Bliksrud et al. 2002, s. 219). Oppdragslitteratur forankret i lekmannskristendommen brukte gjerne et pastoralt, følelsesladd språk der vitenskapelige argumenter var underordnet, og begrepet *synd* var mer sentralt som målestokk for barnets handlinger (jfr. Lous, Bernhoft, Laache). Synd ble også en stor sekkebetegnelse, spesielt hvis man etter mønster fra sedelighetsbevegelsen så på alkoholmisbruk og utemmet seksualitet som to sider av samme problem, og utvidet det til å inkludere barns seksualitet. Lekpredikanten (og læreren) Paul Gerhard Sand sa i en prekensamling utgitt 1889 at drukkenskap, utukt, stormannsgalskap og selvbesmittelse blant barn alle var «grove Synder» (Sand 1889, s. 102).

En «lyser» kristen barneoppdragelsesideologi, der syndebegrepet og underordning er nedtonet og pastoral omsorg og forståelse fremhevet, fremtrer som alternativ inne i den kristne kultursfæren. Kallskapellan i Ullern, Theodor Freihow understreker i skriftet *Litt om den kristelige barneoppdragelse* (1913, s. 15) at barnet ikke må presses inn i en «mørk og trang kristendom» og at kirkegang aldri må være tvang. På samme måte som overlærer Nicolaisen gjorde litt mindre subtilt i *Urd* (Nicolaisen 1897), er dette en klar kritikk av de pietistiske idealene (selv om Freihow blant annet holder på arvesynden⁵¹). I offentlig debatt ble moralspørsmålet polarisert og tilspisset, og i en artikkel i *Luthersk Ukeskrift* i 1881 hevder forfatteren at det ikke er mulig å leve etter en ikke-kristen moral, fordi det er en selvmotsigelse. Samfunnet må enten bygge på en kristelig eller en ukristelig ånd, det finnes ingen mellomting. Forfatteren kritiserer at noen vil «udsondre Morallivets Sfære som en Verden for sig selv, der ikke skulde eller burde sættes i nogen-somhelst Forbindelse med Religionen» (Færden 1881, s. 15). En «positivistisk moral» basert på naturvitenskapene vil gi seg umenneskelige utslag, og Færden gir eksempler på at en slik moral vil for eksempel anerkjenne selvmord eller eugeniske drap på overflødige barn eller syke. Den «moderne vantro» har også en slags moral, men den nøyer seg med å kreve et lavmål av sedelighet. Artiklene fra *Luthersk Ukeskrift* var samlet i en bok med tittelen *Pressen og Vantroen*. Den debatten om blant annet seksualmoral som skulle prege 1880 – 90-årene gjorde sitt til at den konservative delen av kristenlivet trakk seg ut av den borgerlige offentlige debatten og utspilte seg heller i en nyetablert kristen *deloffentlighet*. For mange teologer var det ikke lenger noen prioritet å diskutere moral utenom den (Bliksrud et al. 2002, s. 214). Slagstad (1998) advarer imidlertid mot å se utviklingsrekken Hauge – Johnsson – Hallesby som en stadig forsterket polarisering av konservativ kristendom i motsetning til sekulær kultur eller «kristelighetens reaksjonære forskansning mot modernitetens ekspanderende opplysningsfornuft» (Slagstad 1998, s. 128). Han mener at å se på religion og moderne fornuft som uforenlige, vil være å bruke et endimensjonalt modernitetsbegrep. Det er absolutt snakk om at religionen «forvitret» på mange av samfunnslivets felter, men vekkelseskristendommen fra Hauge via Johnsson til Hallesby var også en utvikling mot en modernisering av troen i seg selv, en romantisk «resakralisering» av kristendommen. Likevel er det ikke tvil om at mye av tidens pedagogikk var en torn i øyet på konservative kristne. I *Luthersk og uluthersk oppdragelseslære og praksis: eller sand og falsk barneoppdragelse* av Paul Vigenstad (1901) rettes skarp kritikk til hvordan bibellære er fortrenget av «anskuelseslære» og hvordan de fleste lærere i de «religionsløse skoler» er uerfaren ungdom. Vigenstad var misfornøyd med skolelovene av 1860 og 1889, der den første innførte den «doble formålsparagrafen», dvs. at opplæringen skulle gi både kristelig og statsborgerlig oppdragelse. Han omtaler den siste som et «underlig sammensurium af modsigende principer», der alt går i retning

51 I 1923 ble Freihow av kirken nominert til bisp i Nidaros, støttet av Hallesby og Indremisjonen. I statsråd ble likevel den mer liberale Jens G. Gleditsch utnevnt, til Hallesbys store forargelse. Freihow hadde altså pietistenes tillit.

av å skyve kristendomskunnskapen ut av skolen. «Den kristelige barneskole nu er som en syg plante i vor Guds have», mener Vigenstad. De «nye og ypperlige metoder» i pedagogikken er bare opptatt av å gjøre læringen og lærestoffet morsomt og lettfordøyelig for barna, på bekostning av innholdet. Bøkene ble lettere og mer «tillukkende», og bruken av dem mindre forpliktende.

11.4 Den medisinske diskursorden om oppdragelse og seksualitet

Kriteriene for tekstene jeg vil kategorisere i en medisinsk diskursorden i perioden 1853-1902 omfatter (slik det er definert i kap. 9) blant annet at det er tekster som fremstiller seksualitet som et fysiologisk, psykiatrisk eller nevrologisk fenomen med bestemte potensielle skadevirkninger (både fysiske og moralske) for individet og samfunnet. Plikten direkte overfor Gud er lite nevnt. Disse tekstene er i stor grad *sosialhygieniske*, men forfatterne er motvillige til å gi slipp på etablerte psykiatriske og humoralpatologiske tanker. Medisinere (f. eks. Dahl, 1859; Ribbing, 1889; Madsen, 1895; Bang 1899) skrev fremdeles om små barns onani som patologisk eller i det minst dypt bekymringsfullt, men de følgende tekstene konsentrerer seg mer om forplantningsdyktig ungdom. Dette var stadig et familiepedagogisk ansvar, siden foreldrene skulle sørge for at ungdom holdt sin sti ren frem til ekteskapet, og at ikke deres barn i sin tur produserte syke eller svake barn. Dermed henvendte populærmedisinsk litteratur som var påvirket av arvelæren seg til foreldre eller pedagoger, og forfatterne var gjerne leger, som i annen halvdel av det 19. århundre innlemmet oppdragelse i sosialhygien som handlingsfelt. I det følgende blir legens og medisinsens økende status behandlet, deretter hvordan henholdsvis hygienefaget og arvelæren tok opp i seg spørsmål om barnets eller ungdommens seksualitet. Jeg vil ta for meg fire sosialhygieniske forfattere; tre leger (Høegh 1862, Ribbing 1889 og Madsen 1895) og én teolog (Klaveness 1888 og 1892).

11.4.1 Profesjonens status

Det finnes i dag ikke noe annet yrke med så høy prestisje som legeyrket, særlig etter at de geistlige legene, de såkalte sjelesørgerne, ikke lenger tillates å bedrive sine besvergelseskunster til offentlig bifall og ethvert dannet menneske unngår dem (Friedrich Nietzsche: Menneskelig, altfor menneskelig, 1890).

Medisinsens rasjonalitet, slik den lenge hadde blitt brukt i bøker om sunnhet, moral og oppdragelse, ble gjennom det offentlige helsearbeidet mer og mer brukt i stedet for religion som legitimering for disiplinering og overvåking i oppdragelsen.

Til tross for den respekt legestanden etterhvert skulle oppnå, strevde mange leger i første del av 1800-tallet med å oppnå samme faglige og sosiale status som juristene, teologene og militære offiserer, selv om legene var embedsmenn på samme måte som dem. Disse

gruppene dominerte i hierarkiet som fylte alle viktige posisjoner i samfunnet. Legenes kamp for anseelse foregikk på to fronter; på den ene siden mot staten og det politiske systemet, og på den andre for å bli anerkjent av publikum, pasientene og befolkningen generelt. Sykdommer som lepra, tuberkulose, kopper og kolera var betydelige folkehelseproblemer, men medisinaladministrasjonen var svakt utbygd, legene var dårlig betalt og folk reiste like gjerne til kvakksalvere som til de sertifiserte legene. Så sent som 1850 finnes eksempler på at offentlige distriktsleger sluttet i sin post på grunn av mangel på pasientsøkning (Schiøtz 2003, s. 126). Venstregrunnleggeren, politikeren, lærer og bonde Søren Jaabæk sa i Odelstingets diskusjon i 1871 om kvakksalverloven at «Hvis Lægene vare udmærkede, fik de nok Søgning, hvis ikke fortjente de den ikke» (Torgersen 1972, s. 23). Det hjalp heller ikke på «søgningen» at legene var langsomme med å ta til seg vitenskapelige fremskritt, og teoriene om f. eks. «miasma» (dårlig luft) som et generelt smittestoff som årsak til endemiske sykdommer (som lepra eller kolera) vedvarte lenge. Legenes posisjon ble dramatisk forbedret i løpet av århundrets siste halvdel, da det offentlige helsestellet ble dannet. Dette kom av politiske og institusjonelle endringer som opprettelsen av lokale sunnhetskommisjoner under ledelse av legen, opprettelsen av en medisinaldirektørstilling, et medisinaldirektorat, opprettelsen av organisasjoner som Lægeforeningen og innstramningen av kvakksalverlovgivningen⁵² (Torgersen 1972).

I E. Schönbergs oversikt over den medisinske litteratur i det 19. århundre ser man at frem til ca. 1830 ble det skrevet en rekke medisinske avhandlinger av tradisjonell naturfilosofisk type fra universitetet, men etterhvert brakte tiden og utviklingen «lægevidenskabens dyrkere ind paa en mere reel, af det praktiske livs gjøremaal optaget retning» (Schönberg 1897, s. 21). Fra 1850, skriver Schönberg, endret medisinsk praksis seg som følge av gjennombruddene både i anatomi, sykdomskunnskap, kjennskap til kroppens kjemi og medisinsk teknologi. Legene bygget sin kunnskap på et mer «haandgribelig materielt grundlag», og han antyder altså at fagfeltet ble mer tydelig profesjonelt, og at norske leger hevet sin status. Som resultat av myndighetenes organiserte folkehelsearbeid i kjølvannet av koleraepidemiene på 1850-tallet fikk legene en ny autoritet over ikke bare rent medisinske forhold, men i alle spørsmål om sunnhet og helse, enten i enkeltmenneskets kropp eller i befolkningens helse. Dette førte til en ny helsepolitikk og en ny æra i forebyggende helsearbeid. De stadig flere sykehusene gikk fra å være oppbevaringsanstalter for de håpløst syke fra de laveste sosiale lag til å bli behandlingssituasjoner for alle lag av befolkningen. Gjennombruddene i bakteriologien førte også

52 Torgersen (1972) mener man kan se på *motstanden mot kvakksalverlovene* som en målestokk for legenes status: Jo mer man stolte på legene jo mer støttet man lover som autoriserte legers monopol. I slutten av 1860- og begynnelsen av 1870-årene var kvakksalverlovgivningen oppe i Stortinget, og det var et geografisk skille i reaksjonen på den. Sunnhetskommisjonene og medlemmene i Odelstingene fra bykommuner var gjennomgående mer positive til loven enn de fra landkommuner eller Sør- og Vestlandet. De regioner der lekmannsbevegelsen sto sterkt var man mer positive til folkemedisinens praktikere og mest negative til et «legemonopol». Dette bygde på både et *pragmatisk* argument (at det var vanskelig for folk å komme seg til en autorisert lege) og et *prinsipielt* argument (at folk selv skulle få bestemme hvor de fikk behandling). Ifølge Torgersen så man samme mønsteret da loven igjen ble diskutert i 1936, altså at representanter fra Vestlandet var mer skeptisk til profesjonen.

til at den naturvitenskapelig orienterte medisinen fikk en dominerende autoritet på bekostning av de humanistiske tradisjonene i faget, parallelt med den naturvitenskapelige dreiningen i andre vitenskaper. Den nye medisinen, blant annet slik den kom til uttrykk i oppvurderingen av kirurgien, var individorientert og forlot de abstrakte, metafysiske spekulasjonene om sykdom, men gikk mot den *enkelt*es kropp (Bliksrud et al 2002; Schiøtz 2003; Dahl 2004).

I andre halvdel av århundret gjorde medisinsk laboratorieforskning enorme fremskritt. Bakterien som forårsaker gonoré ble oppdaget av Albert Neisser i 1879, tuberkelbasillen ble oppdaget av Robert Koch i 1892, norske Gerhard Armauer Hansen (1841 – 1912) oppdaget leprabasillen i 1873 og Ernst Lochmann (1820 – 1891) hadde allerede i 1854 hevdet at infeksjonssykdommer kom av bakterier. Han ble lenge motarbeidet, og ble anerkjent her hjemme først etter at utenlandske autoriteter også gikk over til å mene at kolera kom av smitte og ikke av miasma eller sopp.

Seksualitet var i medisinen ikke nødvendigvis behandlet kun som et fysiologisk fenomen. Nevrologien og psykiatrien basert på den var spesielt opptatt av seksuelle avvik, hysteri, fetisjer og perversjoner, slik arbeidene til for eksempel Charcot, Krafft-Ebing, Forel, Magnan, Binet, Lasègue og Rohleder viser (Hermundstad 1999; Foucault 1995). John Langdon Down, legen som avgrenset Downs syndrom, mente epilepsi og ikke-medfødte mentale utviklingsforstyrrelser kunne være forårsaket av onani⁵³. Så avvikende seksualitet var et psykiatrisk anliggende, men forklaringene på avviket bygde på biologiske og nevrologiske modeller av seksualitetens normale mekanismer, omgitt av en viss mystikk: «Det hele Apparat [mannlig ereksjon] er meget kompliseret og bliver gennem forskjellige Nervepirringer sat i Bevægelse; en Foregang, som ved nervøse Abnormiteter let kan blive forstyrret paa mangfoldige Maader» (Forel 1913, s. 61). Onani var ansett som årsak til galskap i både Fredrik Holst (1828) og Ludvig Dahls (1859) avhandlinger om de sinnssyke i Norge, og Ole Rømer Sandberg på Gaustad mente onani var farligere for mental helse enn andre seksuelle utsvevelser (Sandberg 1871, s. 491).

Legenes status ble også reflektert i *skjønnlitteraturen*. Forfatterne hadde en så stor påvirkning på norsk samfunnsliv, politikk og tankeverden i perioden 1850 – 1900 at Ernst Sars i 1902 døpte perioden *poetokratiet*, «dikterstyret». Med det begrepet beskrev han hvordan norske forfattere og diktere drev både litterær produksjon, samfunnsdebatt, politisk agitasjon, opplysningsarbeid og polemikk. Dikterne ble ansett som de fremste virkelighetsfortolkerne, og den litterære offentligheten dominerte i forhold til den politiske. Deres selvforståelse ble preget av tanken om at bare de som går i bresjen for det nye, har livets rett (Sejersted 2000; Bliksrud et al 2002). Ibsen og Bjørnson står som to av de viktigste representanter for disse ideologene og virkelighetsformidlerne, og de

53 John L. Down: *On some of the mental affections of childhood and youth* (1887, s. 22)

fremstilte legene som fanebærere for den nye vitenskapen og en borgerlig-sekulær fremtidstro. Spesielt Ibsen hadde legeskikkelser i sine stykker, ofte som representant for en spesiell samfunnsposisjon heller enn bare forvalter av en bestemt kunnskap. Dr. Rank i «Et dukkehjem»; dr. Wangel i «Fruen fra havet», dr. Relling i «Vildanden», dr. Manders i «Gjengangere» og dr. Stockmann i «En folkefiende» er alle sentrale skikkelser. Noen av dem står mest for en bestemt borgerlig idealfigur (på godt og vondt), mens f. eks. dr. Stockmann er en som står for en moderne og banebrytende vitenskapelig kunnskap, nemlig at byens vanntilførsel i stykket er infisert av bakterier. På den annen side viser norsk litteratur fra samme periode også krass kritikk av legene, som i Amalie Skrams *Professor Hieronimus*. I alle tilfelle viser disse eksemplene at legeskikkelsen var tillagt enorm betydning og autoritet, uansett om forfatterene godtok eller kritiserte sannhetene og idealene som legene representerte.

Ulf Torgersen peker på at en profesjons status henger sammen med folks tillit til den vitenskapen profesjonen bygger på. Han antyder at det er fire faser i utviklingen av dette forholdet: 1. En pre-vitenskapelig fase hvor vitenskapen er så dårlig utviklet at folk ikke stoler på metodene, 2. En blandingsfase hvor vitenskapen er en autoritet blant flere, 3. En seminaristfase hvor det er en allmen tillit til vitenskapen, men hvor kritikken ikke er ferdig utviklet, og 4. En vitenskapelig fase, der tiltroen til vitenskapens posisjon og evne til innovasjon er stor, men der kritikk av enkeltfunn og påstander er vanlig (Torgersen 1972, s. 19). Legeprofesjonens oppadstigende kurve gjennom Torgersens stadier fra famling til udiskutabel autoritet gikk fort, og denne skråsikkerheten kunne være provoserende. All menneskelig erfaring og tilstander kunne reduseres til medisinske fenomener. Selv beskjedenhet var en sykdom, mente en fransk lege som fikk sin bok omtalt i *Urd* 1901. Bokanmelderen kommenterte sarkastisk: «For lægerne er alt sykdom, endog dyden; skulde man høre efter dem, maatte værden forvandles til et umaadelig hospital». I essayet «Fra det ubevidste sjæleliv» fra 1890 var Knut Hamsun også oppgitt over hvordan legene alltid ble fremstilt som den moderne tids redningsmenn:

Videnskaben er Tidens eneste totale Magt, for den maa man bøje sig. Derfor har jeg gjerne med en Doktor i min Digtning, som skal representere Videnskaben ... Doktorene staar der Respekt af. Doktorene i vor Literatur er kloge Hjærner og humane Hjærter, de har Viden om alt mulig, de er liberale om en Hals og er aldeles fortræffelige Fritænkere.

(sitert i Bondevik og Lie 2007, s. 10)

Sett fra pasientenes side var legeprofesjonen på full fart inn i sin vitenskapelige fase, men det var også klart at profesjonen beskyttet seg mot kritikk ved å «samle sig i en kompakt masse der stiller sine krav, og fremstiller sig som en magt med bud og lovparagrafer», som Theodor Caspari skrev i *Husmoderen* i 1901. Før midten av århundret hadde like-

vel norske leger allerede blitt tildelt en sosialmedisinsk administratørrolle, altså fra et fokus bare på enkeltpasienter til å være ansvarlig for befolkningens helse og velferd. Den viktigste katalysator for dannelsen av denne nye legerollen var myndighetenes arbeid i siste del av 1700-tallet for å uttrykke *radesyken*, en utbredt sår sykdom som sannsynligvis omfattet ikke-venerisk syfilis (Slagstad og Messel 2014). At det offentlige tok ansvar for et samlet arbeid mot radesyke var altså uttrykk for tanken om at epidemier og helseplager i befolkningen ikke bare var et lokalt og individuelt ansvar, og slik sett starten på det offentlige hygienearbeidet som senere skulle omfatte kampen mot kolera og kjønns sykdommer.

11.4.2 Sosialhygiene og arvelæren: Medisinske innramminger av seksualiteten

Sosialhygiene var ifølge Hellesnes (1992) en betegnelse på et utvidet *folkehelsebegrep*. Når medisinen og naturvitenskapene gjorde store fremskritt i det 19. århundre, vokste tilliten og forventningene til hva disse fagene kunne gjøre for befolkningens sunnhet og allmenne helse, for bekjempelsen av smittesykdommer og de samfunnsproblemer som fulgte av dem. Samme forventninger ble stilt til pedagogikk og psykologi, og man søkte etter sosiale årsaker til både mentale og fysiske lidelser. Dette ble verktøyet for politiske myndigheter og fundamentet for den moderne sosialpolitikken, ifølge Hellesnes.

Begrepet *hygiene* ble i det 19. århundre en samlebetegnelse på medisinske myndigheters tiltak for å skape orden, renhet og sunnhet. Det var både en fagdisiplin, en ideologi og en handlingsrasjonalitet. Selv om Norge fikk sin første stadsmedicus med ansvar for folkehelse i Bergen i 1603, var det blant annet i sunnhetsloven av 1860, inspirert av engelsk lovgivning og de tyske kameralistenes teorier om det «medisinske politi», at staten markerte sitt engasjement for befolkningens *generelle* sunnhet. I utgangspunktet var dette fokusert mot byene, der folk tyngst led under industrialiseringens utfordringer, mens de lokale sunnhetkommisjonene fikk ansvaret for å kartlegge, overvåke og vurdere sunnhetstilstanden på bygdene. Kommisjonene ble dermed myndighetenes forlengede arm i de mindre oversiktlige delene av landet, både i demografisk og geografisk betydning.

På basis av den såkalte «sanitærbevegelsen» i kjølvannet av bakteriologiens fremvekst og arbeidet mot koleraepidemiene, oppstod «hygiene» som fagfelt. Det ble i 1876 definert slik av professor i hygiene Ernst Lochmann:

Hygiene er en videnskap eller rettere Begyndelsen paa en Videnskap, hvis Grændser og Omfang for Tiden næppe kan bestemmes. Nær forbunden med og udgaaen fra Lægevidenskaben ... er dens Maal at udvikle og bevare Sundheden (Lochmann 1876, s. 682).

Hygiene var en totalvitenskap som ikke bare skulle «bevare det enkelte Individets eller

den enkelte Families Liv eller Sundhed, men tillige den hele Slægts og det hele Folks» (s. 689). Det var ikke det felt eller arena i samfunnet der ikke hygienien hadde en naturlig plass; på skolene, i fabrikkene og i det militære. Lochmann var kritisk til positivismen og darwinismen, men han medgir at i et samfunn og en vitenskap der «Sjelen ikke eksisterer uten som et Udtryk for Hjernens Funktioner» og man derfor hadde helt gitt opp troen på udødeligheten, hadde hygienefaget en spesielt viktig hensikt for å bevare livet og forbedre det (Lochmann 1876). Renslighet var stikkordet, men ikke bare renslighet i hjemmet og på kroppen. Medisinerne og hygienikerne agiterte for en *generell* renslighet som mobiliserer mot all uorden, og som nedfelte seg i idealer for individets atferd. Dette blir et stort oppdragelsesprosjekt for befolkningen, der hygieniske autoriteter og myndigheter opplærer til renslighet som ideal og gjør rensligheten til både en estetisk og en moralsk kategori med religiøse overtoner. Det sosialhygieniske prosjektet krevde en aktør eller «agent» inne i familieenheten, og her er det husmoren oppstår – der hun «regerer over sit lille slot og transformerer det til en sober verden gjennom sine funktioner» (Schmidt og Kristensen 1986, s. 88). Husmoren som familiens indre renhetsagent var en naturlig nyanse av moren som indre emosjonell agent, altså den romantiske energikilden i familiens indre. Hennes ansvar for barna omfattet også barnas sunnhet, helse og fysiske miljø. I forlengelsen av dette fikk foreldrene også ansvar for sitt og barnas arvemateriale. Husmorens innsats var avgjørende for folkets økonomiske stilling, deretter for folkets «sundhed og velvære», åndelige utvikling og, «det vigtigste af alt, ... [Dets] sædelige kraft» (*Norsk Dame-almanak* 1903, s. 37). Kunnskapen oppdro borgeren til å ta sin del av ansvaret, og underlegge seg det felles prosjektet. Sykehusdirektør Mathias Greve skrev «Jo mer oplyst Samfundet er, desto villigere maa hver enkelt være til at bøie sin Vilie, sin Lyst under det felles Tarv» (Greve 1903, s. 1).

De sosialhygieniske konsekvensene av en utøyet seksualitet, først hos barn og deretter hos unge, var knyttet til både konkrete og mer strukturelle problemer. De fysiske følgene kunne være spredning av kjønnssykdommer, arvelig sykdom eller defekter, prostitusjon (som i seg selv var et folkehelseproblem både for de prostituerte selv og for kundene), uønsket graviditet og overgrep. De strukturelle problemene var at promiskuitet og løsløst liv hos unge ville undergrave familien og ekteskapet, f. eks. ved at en ung mann med mange seksuelle erfaringer bak seg ikke ville slå seg til ro med og være trofast mot sin hustru. Onani ble føyd inn i denne logikken ved at den ikke bare skapte medisinske skader, men at den gjorde ungdom avhengige av rask tilfredsstillende av begjæret, og skapte en «nydelsessyge» der ungdom satte det egoistiske velbehaget (enten gjennom sex, alkohol eller andre stimulanser) foran forpliktelser eller ansvar. Denne logikken kjennetegnet medisinerne (som Ribbing, 1889 og senere f. eks. Mathias Greve), men ble også brukt av både teologer (f. eks. Bernhoft, 1879), pedagogene (f. eks. Aas, 1899), sedelighetsforkjemperne (f. eks. i foredragene i *Forhandlinger ved Sedeligheds-konferensen i Bergen*, 1898) – med andre ord, selv om ikke man empirisk kunne bevise at onani

hos barn og unge hadde en umiddelbar samfunnsnedbrytende effekt, var antakelsen at handlingen gjorde barnet mer tilbøyelig til å forfølge og gi etter for begjæret også som voksen. Derfor startet arbeidet for et rent samfunn med arbeidet for et rent familieliv. Det rene sinnet og den rene kroppen var to sider av samme sak. Under tittelen «Renhed i Hjemmet» sto det i *Urd* 1906 «ikke alene vore Legemer, vore Klær, vore Hjem maa reformeres etter Renhedens krav, men endnu mere vort Sind og vor Vilje. Særlig maa Tidens dannede Ungdom faa skjærpet sin Vilje til at leve et rent Liv med høie Idealer, som de søger at naa» (Bøe 1906, s. 662). De populære magasinene for kvinner, som *Urd* og *Husmoderen*, understreket at kunnskap var en forutsetning for et hygienisk hjem og et sunt intellektuelt klima i familien. Husmoren måtte opplyse seg selv og skolen måtte opplyse allmuen. Siden oppdragelsen ikke bare skulle gjøre barnet til et familiemedlem, men også et samfunnsmedlem, ble barnet i sunnhets- og oppdragelsestekstene inkludert i det store sosialhygieniske prosjektet for å fremme folkehelsen. Ifølge Schmidt og Kristensen (1986) hadde forplantingsatferd lenge vært et intervensjonsområde for kirken og staten for å fremme og begunstige barneavl som en hellig plikt, men fra starten av det 18. århundre inngikk all ikke-prokreativ seksualitet, som onani, i et medisinsk-hygienisk felttog mot den «uorden» den medførte når den var utøylet. Kjønnstriften måtte «kodifiseres», slik at det ble én riktig måte og et utall feil måter å utfolde den på. Fordi sosialhygienien (som ideologi og politikk) var opptatt av både den enkelte kroppen (det enkelte barnets fysiske helse, renhold, moralske støpning, hvordan barnets seksualitet skulle forvaltes på sunnest mulig måte) og hele samfunnets helse (som resultat av hvordan familiene skjøttet disse sidene) var sosialhygienien et biopolitisk prosjekt: Det gikk både mot individets kropp og mot det større fellesskapet, samfunnskroppen. I Foucaults biopolitikk-begrep ligger at *normalisering* for sunnhetens skyld var en overbyggende hensikt, og i sosialhygienien ble dette bestrebet ved pålegg og folkeopplysning på alle plan.

En annen problematisering av barnets fremtidige eller ungdommens nåværende seksualitet var forankret i *arvelæren*. Arvelæren ble mer og mer synlig i norsk offentlig og vitenskapelig ordskifte 1840-60. Effekten merkes i tekster om barns oppdragelse og seksualitet når temaet er enten seksuell *oppvåkning* hos ungdom eller *unge ekteskap*. Når barn vokste opp og selv fikk barn, kunne dårlige egenskaper skapes, forsterkes eller videreføres. Populærmedisinen var svært opptatt av teoriene til Francis Galton, Charles Darwin, Ernst Haeckel og Herbert Spencer. Oppdragelseshåndbøkene hadde siden opplysningstiden formant om at det var foreldrenes ansvar å sørge for at barna ble født sunne, sterke og levedyktige – ikke bare for barnas egen skyld, men av plikt til samfunnet, nasjonen og rasen. Sunnhetsarven hadde en økonomisk verdi like stor som pengearven. Sammenhengen mellom foreldrenes og barnas helse var kjent både fra erfaringen og teorien. F. eks. hadde Joachim H. Campe skrevet i en av sine advarende artikler mot onani i «Revisjonsværket» (Campe 1799, s. 380) at både alvorlige sykdommer (som gikt og nervesvakhet) og svakheter i enkelte kroppsdelar (som svakt syn og dårlige tenner) kun-

ne arves fra foreldre til barn. Lenge før Darwins arvelære ble allment kjent eksisterte det altså en sterk tro på at de fleste skavanker var arvelige, slik at forplantningen var et kritisk punkt der feil valg av ektefelle ville gi langvarige negative konsekvenser. Derfor var oppfordringer til ungdom om å utsette seksuell debut, og oppfordringer til foreldrene om å overvåke både når og med hvem det skjedde, begrunnet i hensynet til det eventuelle avkommets sunnhet og kvalitet (den enkelte kroppen) og til samfunnets samlede sunnhet. Denne koblingen mellom seksualitet, og i særdeleshet unge menneskers seksualitet, og hensynet til fremtiden og samfunnet ble understreket i familie- og samlivsbøker, populærmedisinske utgivelser og foredrag (F. eks. Devay, 1856; Munthe, 1861; Gjellerup 1881; Blackwell, 1883; Hartmann, 1883; Vetlesen, 1883; Kaarsberg, 1889; Ribbing, 1891; Herzen 1898). I alle disse eksemplene ble følgende prinsipper for forplantning problematisert: De elskendes *alder*, hvordan egenskaper man tillegger seg i livet kan arves, hvordan *innavl* eller for nært beslektede foreldre produserer svake barn, hvordan dette gir en *degenerasjon* nedover i slektsleddene, og endelig hvilken *plikt* ektefolk hadde overfor samfunnet til å unngå alle disse fallgruvene.

Mange skribenter tiller de unge foreldrenes alder stor betydning. I artikkelen «Menneskets fysiske oppdragelse» som var en del av eksamensinnbydelsen fra Skiens Lærde skole i 1846 het det at altfor unge mennesker ikke bør inngå ekteskap, siden en kropp som skal gi «Liv og Tilstedeværelse» til et barn, selv må være ferdig dannet og utviklet. Gamle mennesker bør heller ikke gifte seg, siden «det henvisnende Liv ingen sunde og kraftige Frukter kan frembringe» (*Indbydelsesskrift*, 1846)⁵⁴. I likhet med forfatteren av denne artikkelen, Berber, mente legen August Thornam i sitt *Sundhedslexicon* (Thornam 1856, s. 374) at foreldrenes alder var en av de faktorer som ble ansett som viktig for kvalitet på avkommet. Foreldrenes konstitusjon og generelle helsetilstand ville høy alder eller et eventuelt misforhold mellom foreldrenes alder «sætte svagelige Børn til Verden». Ungdoms seksuelle debut ble, teoretisk sett, ansett som tidspunktet for det første barnet. Derfor ble alderen for debut viktig å fastsette med basis i vitenskapen, for å garantere kommende generasjoners generelle sunnhet og styrke. Seved Ribbing (1891) hevdet, som vanlig var, at selv om (de svenske) lovene tillot spesielt jenter å gifte seg midt i tenårene, burde både brud og brudgom være 25 år – ikke fordi det var betenkelig at femtenårige jenter giftet seg, men fordi barna ville bli svake og mangelfulle.

Prinsippet om at *tillærte* egenskaper kan nedarves til neste generasjon var bare en liten del av Jean-Baptiste de Lamarcks (1744 – 1829) zoologiske teorier (Bliksrud et al 2002, s. 32), men det ble akkurat den idéen som ble kalt «lamarckisme». Der evolusjonsteorien forklarte at giraffen hadde fått lang hals fordi den levde i et miljø der individene som ikke nådde opp til maten døde ut, mente Lamarck at giraffen hadde strukket seg etter maten i så mange generasjoner at nye individer ble født med lengre og lengre hals. F. eks.

⁵⁴ Denne artikkelen var oversatt fra tysk og hentet fra årboken *Staats-Lexicon*, redigert av Karl von Rotteck og Karl Theodor Welcker.

i Berger (1887) ble det påstått flere eksempler på at voksne menn hadde pådratt seg ytre skader (avkuttet finger, synstap, arr) som dukket opp igjen hos deres barn som ble født senere. Dette kunne også gjelde ikke-fysiske egenskaper som kunnskap. Herbert Spencer mente de kunnskaper som et barn akkumulerer kunne videreføres med arv og dermed påskynde det menneskelige åndsliv (Bliksrud et al 2002, s. 33).

Innavl ble ansett som katastrofalt for arvematerialet, og det kunne føre til *degenerasjon*, basert på teorier formulert av Bénédict-Augustine Morel i 1857. Degenerasjonslæren var en modell der legemlig og psykisk forfall ikke bare ble arvet fra foreldre til barn, men at de sykelige trekkene *forsterket* seg for hver generasjon. Det siste leddet i en slik degenerasjon i en slekt er når det blir født «forplantningsudyktige idioter» som gjør at slekten dør ut. Avvik fra normalen kan i en generasjon begynne som uskyldige nervøse lidelser, deretter utarte i neste generasjon med organiske hjernesykdommer og alvorligere nevroser, hypokondri eller epilepsi, og ende i neste ledd med sinnssykdom eller perversjoner. Hos de unge kunne det ta form av «ungdomssløvsinn», men i verste fall endte familiens degenerasjon med medfødt idioti og fysiske misdannelser. En slik gradvis nedadgående utvikling kunne starte med at en av foreldrene var svekket på sinnet, men kunne også bli utløst av infeksjonssykdommer, alkoholisme, feilernæring, hodeskader, mangel på moralsk oppdragelse og selvfølgelig seksuelle utskielser og onani (Hermundstad 1999). Inspirert av Morel understreker direktør Ole Rømer Sandberg i en rapport fra Gaustad asyl at barn født inn i slike familier trenger en «ekstraordinær forstandig Opdragelse» for ikke å utvikle de samme tegn på sinnssykdom som ligger i familieanlegget, men at slike foreldre sjelden er i stand til å kompensere for sine egne mentale begrensninger (Sandberg 1871, s. 490).

Legen Hans Kaarsberg tar i *Vore Børn* (1889) tydelig utgangspunkt i den darwinistiske arvelæren, når han oppfordrer omverdenen til å spørre, når to unge vil gifte seg: «Hvorledes er Chancen for et Børn just af disse Forældre? - Ville just disse to Mennesker kunne vente at avle sundt og levedyktig Afkom?» Han mener lovgivningen svikter fordi den tillater ekteskap som utvilsomt vil produsere invalide og ulykkelige barn. Både tuberkuløse, epileptikere og sinnslidende par kunne under disse forutsetningene, helt uten ansvarsfølelse for etterslekten, «kaste seg [...] i hinandens Arme» (Kaarsberg 1889, s. 3). Likeledes beklaget legen Hans Jørgen Vetlesen fra Hamar seg i et foredrag fra 1883 over at man ikke kan bruke erfaringene fra dyre- og planteavl, parring og krysspollinering, til også å forbedre menneskeslekten:

Det er indlysende, hvilken betydning det ville have for den hele menneskehed, om lignende hensyn kunde tages ved indgaaen af ægteskaber og forbindelser inden samfundet. Men her staar vi ligeoverfor sociale skranker, der gjør opfyldelsen af denne idé oftest kun til et fromt ønske (Vetlesen 1883, s. 5).

Nasjonen vs. individet: En nasjon som var oppbygd av enkeltindivider som ikke behersket sin seksualitet, enten de var barn eller voksne, ville bli svak. Ifølge Ribbing (1889) gjorde den tyrkiske overklassens seksuelle tøylesløshet at det ottomanske riket var i ferd med å gå under. På et møte i Norges Lærereforening i 1898, der man diskuterte sedelighet, minnet en deltager om at «det franske folk var svagt paa grund af sin usædelighed, medens den tyske nation er stærk» (*Nordre Bergenhus Amtstidende*, 1. oktober 1898), og i Christian Claussens *Livskræfter* (1906, s. 33) hevder han at det var seksuell avholdenhet til de var 25 år som gjorde spartanerne, germanerne og angelsakserne til slike formidable motstandere for romerne. I sin samtid trekker han frem ungdommen fra Montenegro, som var dyktige i idrett, og England, som hadde en «kraftig Ungdom». I begge tilfeller var det seksuell renhet som skapte den nasjonale styrken: «Sedelighed og en høi Moral er et Folks Styrke! Og er det Slægtens Styrke maa det ogsaa være Individets». Bindeleddet mellom folkets og individets styrke var familien. Det er i familien at seksualiteten går fra å være fenomen som skjer i og angår enkeltmenneskets kropp, til å bli en sak for samfunnet. Familien er arenaen for utveksling mellom individualitet og kollektivitet, det leddet alle individet må gå gjennom for å bli en del av samfunnskroppen (Wallenstein 2013). «Statens ophav er familien, og statens grundlag er familien», skrev Oscar Platou i *Forældre og Børn* (Arstal, red. 1902, s. 5). Langt de fleste oppdragelsestekster beregnet på familien omtalte barnets seksualitet som et potensielt samfunnsproblem. Alle advarsler mot offentlig umoral eller løsaktighet, mot påvirkning fra tjenerskap eller dårlig kamerater, mot løse forbindelser, forførelse eller prostituerte, peker på at seksuell atferd som begynner i det små, vil bli et felles problem hvis det får utvikle seg.

Den arvehygieniske tenkning som f. eks. legene Vetlesen, Sandberg og Kaarsberg er representanter for, argumenterte altså sterkt, noen ganger direkte og noen ganger indirekte, for at politiske eller medisinske myndigheter skulle intervensere i folks valg av ektefelle av hensyn til at deres avkom (som man antok overtok både fysiske og psykiske egenskaper og tilbøyeligheten til å gjenta de valg eller feiltrinn foreldrene hadde gjort) i sin tur skulle ha de karakteristika som samfunnet trengte. Når dette likevel var opp til den enkelte, oppfordrer Vetlesen folk til å «følge det bud, som moder natur har nedlagt [...] at vige tilbake for usunde forbindelser og i samfundets interesse træffe sit valg» og unngå at valget blir skjebnessvangert i mange generasjoner (Vetlesen 1883, s. 27). Samfunnets interesse var å bevare og forvalte den verdien og ressursen som nye generasjoner av friske barn representerte. Følgende kommenterte cand. real. Peder Nicolai Engelbrethsen, lærebokforfatter og bidragsyter i mye sosialhygienisk litteratur, bl. a. i husmortidsskrifter:

Samfundet maa faa øinene op for, at ethvert første classes barn, som sættes ind i verden, direkte eller indirekte repræsenterer en betydelig forøgelse af nationalformuen, og den almindelige mening maa komme dit, at den sanktionerer tidlige ægteskaber mellem unge, begavede mennesker som det

eneste rette [...] (P. Engelbrethsen: «Menneske-racens forædling», Kringsjaa, bd. XX, 1902)

Barn var altså et felleseie, en del av nasjonalformuen. Ansvarer overfor slekten og samfunnet var langt viktigere enn individets ønske om seksuell utfoldelse eller å gifte seg med den man ville. I *Barnets århundrade* (1900) idealiserte Ellen Key de som tok dette ansvaret så alvorlig at de ikke risikerte å reproducere seg. Noen unge mennesker begynner å «innse sin plikt» og «avstår fra foreldregleden framfor å overføre sin ulykkelige arv på enda en ny generasjon». Key forteller om en kvinne som hevet forlovelsen med mannen hun elsket fordi hun hadde «sinnsykdrom gående i arv både i moren og farens slekt», til tross for at hun selv var frisk (Hauglund et al 2001, s. 63). En slik arvehygiene skulle ikke bare praktiseres av hensyn til samfunnet, men for å beskytte det ufødte barnets rett til «å velge sine foreldre». Nasjonen trengte at man oppdro barna i kyskhet, renhet og sunnhet. Seksualiteten var tross alt motoren som drev arvemekanismene, og det var av stor samfunnshygienisk betydning hvordan den ble forvaltet. På sin tale på sedelighetskonferansen i Bergen 1898 sa Mathias Greve, direktør for Rikshospitalet

Ungdommens moralske forhold er et lands fremtid. Der er ingen af os som tror, at et samfund kan bygges op til lykke, fred og fremgang af en ungdom, som staar lavt i moral, en ungdom, hvor mængden ligger sløvet under sanselig nydelse af et lavere slags, og gjør sig selv fremmed for et høiere aandens liv. Nei ingen af os tror dette! (Thormodsæter 1899, s. 10)

Når man først aksepterte eugenikkens og arvelærens hovedpremissar, dannet disse teoriene et vannrett argumentasjonsgrunnlag for hygienetenkningen der det ble diskursivt utenkelig å hevde individets rett over sin egen seksuelle atferd. Vitenskapen, dvs. medisinen, antropologien og psykiatrien, dokumenterte med all tydelighet hvilke konsekvenser en «egoistisk» seksualatferd medførte. Før bakteriologiens gjennombrudd var alltid arvelighet en mulig årsak til alvorlige sykdommer, en «romslig etiologi» på samme måte som miasmateorien. Selv om friske foreldre kunne få barn som fikk lepra eller omvendt, var det likevel vanlig å mene at spedalskhet var arvelig (Godøy 2015).

Ifølge Shorter (1979) var det offentlige fellesskapets makt til å forhindre ekteskap det mest radikale inngrepet i familiens intime tilværelse, slik Rosenbeck & Melby (2009) beskriver fra de nordiske landene at ekteskapslovgivning og andre statlige tiltak som grep inn i familien og reproduksjonen ble formalisert på begynnelsen av 1900-tallet, at reproduksjonen ble politisert. De viser hvordan arvehygiene kom inn i lovverket i Skandinavia i århundrets første tiår; i dansk lov ble det betont at vitenskapen skulle være rettesnoren for å sikre avkommets sunnhet, i Sverige viste man direkte til rasehygiene som grunn til å fastlegge regler for reproduksjon, mens lovutkastet til norsk ekteskapslov var avventende til rasehygienens teorier. Lege og venstrepolitiker Johan

Scharffenberg hevdet det var samfunnets rett å gripe regulerende inn i folks kjønnsliv fordi det var i samfunnets interesse at de barn som ble født var friske på kropp og sinn og med best mulige anlegg. Han ble senere en pådriver for steriliseringsloven, og trakk dermed en linje mellom velferdssamfunnet og eugenikken. Arvelæren gjorde altså kjønnet «biologisk ansvarlig» overfor arten (Rosenbeck og Melby 2009, s. 33). Rosenbeck og Melby mener reproduksjon før starten av det 20. århundre hadde blitt sett på som en «naturlig prosess» hjemmehørende i familien. Det kan være grunnlag for å si at først med ekteskapslovene som ble vedtatt i de nordiske landene mellom 1909 – 1929 ble reproduksjonen politisert, altså lovregulert, men reproduksjonen, resultatet av den og alt som omfattet den, enten i, utenom eller før ekteskapet – hadde ikke vært verken naturlig eller privat i noen del av det 19. århundre, tatt i betraktning vitenskapens og kulturens enorme interesse for seksualiteten.

Den renskårne, kompromissløse arvelæren ble konsolidert og hegemonisk i naturvitenskapelig orienterte tekster om barn, familie og sunnhet. Med modellen av barnet som et offer for sin genetiske arv markerte den et tydelig skille mot de andre tradisjonene: Den kristeligmoralske der barn ble formet av oppdragelse og arvesynd, den biologiske (behavioristiske) der de ble formet av kun oppdragelsen eller den pedagogisk-psykologiske der barnet var uskyldig, men uferdig og primitivt.

11.4.3 Den medisinske vendingen i oppdragelsesfeltet

Legens autoritet som forvalter av den nye medisinske kunnskapen tillot dem å definere også familielivet som sitt mandat. Oppdragelse og barnestell ble med sosialhygienens et felt i overlappet mellom den pedagogiske og den medisinske diskursorden, og et tema som tydelig markerer deres bevegelse mot hverandre, eller etableringen av et felles handlingsfelt. Newson & Newson (1974) mener kampen mot barnedødeligheten var en av de vesentligste grunnene til dette, siden det i motsetning til mange andre sunnhetsspørsmål i høyeste grad brakte sammen familiens og legens interesser. Legen ble ikke bare den man oppsøkte for klinisk medisinsk behandling, men en fortrolig venn av familien. Caroline Steen skriver i *Norsk Dame-almanak* 1903 at hvis man er syk skal man ikke høre på alskens gode råd, men kun stole på sin lege. Man skal ikke gå «fra den ene læge til den anden rundt hele byen», ikke blande medisiner fra flere leger, og ikke minst «Før aldrig din Læge bag Lyset» (s. 39). Siden familiehelse var synonymt med kvinners og barns helse, var legen «aldri undværligere end ved kvinde- og barnesygdomme, ligesom kluss paa egen haand neppe paa noget andet omraade medfører saa store farer som her», som det het i *Kvinden som hustru og mor: hendes naturlige bestemmelse og hendes pligter* (Weber 1900). Mødre og hustruer burde derfor legge sin og barnas sunnhet i legens hender. «Sig altid 'den snille Doktoren', naar du nevner ham for barnet. Lad aldrig Barn faa Skræk for Doktoren», skrev Olaug Løken i *For Barnepiger og mødre* (Løken 1905, s. 153). Legene hevdet gradvis sin autoritet over familie og oppdragelse, men

forskningslitteraturen er forsiktige med å plassere starten på dette hegemoniet for tidlig. Både Newson og Newson (1974), Schrupf (1999 og 2003) og Schmidt og Kristensen (1986) antyder tiårene rundt 1900. Da skolelegeordningen ble lovfestet i 1896, hadde legene allerede lenge vært engasjert i spørsmål om hygiene både i skolen og i familien. Dr. Christian Døderlein skrev i 1890 at pedagoger og leger måtte arbeide sammen for

At indrette Undervisningen, Skolelokalerne, Borde, Bænke og Rekvisita slig, at Barnets Sundhed ikke tager Skade, at ordne Arbejde og Frihed, aandelig Anstrængelse og legemlig Øvelse, Stillesiddende og Motion slig, at Hjernens Anstrængelser, de aandelige Evners Udvikling og Dressur ikke forrykker det hele Menneskes harmoniske Udvikling (Døderlein 1890, s. 8).

Schrumpf mener det sunne, friske og rene barnet sto frem som et ideal i oppdragelses-tekstene rundt 1900, som et ledd i «medikaliseringen av samfunnet». Jeg vil imidlertid argumentere for at i den grad oppdragelseslitteratur var et uttrykk for en ny oppdragelsesideologi, skjedde den medisinske vendingen tidligere. Det offentlige hygienearbeid, som hadde sin forankring i medisinen, hadde fra midten av det 19. århundre et samfunnsanitært preg, men etter hvert snevret fokuset seg inn på enkeltfamiliene, og Schmidt og Kristensen mener den moderne hygieneideologien kan kalles «prosjekt husmor». Derfor kan vi like gjerne snakke om en hygienisk vending, en ny oppdragelsesideologi som brukte hygienen som målestokk og universalverktøy. Men selv lenge før denne vendingen hadde oppdagelseshåndbøker tradisjonelt inneholdt råd om barns helse og hygiene (som påkledning, ernæring, herding, soveforhold og bevegelse), så at medisinerne påberopte seg autoritet over barnestell var ikke nytt. I den engelske legen William Cadogans *An Essay upon Nursing and the Management of Children* (1748) foreslår han at selv om kvinnene (barnets mor, amme og barnepike) etter naturens orden sto for fødsel og praktisk stell, burde de veiledes av ikke bare menn, men menn med empirisk medisinsk kunnskap, fortrinnsvis legen (Jordanova 1989). Denne anbefalingen hang sammen med at Cadogan forsøkte å lære mødrene at morsmelk alene var den beste føden for nyfødte, ikke velling og endatil fast føde, som var vanlig blant engelske mødre på Cadogans tid (Sommerville 1982). Legenes råd om barnestell var konkrete, og selv om de konkurrerte med tradisjonelle metoder og oppfatninger blant foreldrene, økte tiltroen til dem. Videre kunne legene sette ord på den universelle erfaringen foreldre hadde med at barn tålte sykdom og skade dårligere enn voksne. Dette kom ifølge Samuel Hahnemann (1797, s. 35) av at barnas «fibre» og kroppsdelene var slappere og bløtere enn voksnes, og at de reagerte lettere på irritasjon av nervene. Blir barnet alvorlig sykt, så tilrår Hahnemann at man uten unntak skal tilkalle legen, ikke kvakksalveren, og man skal følge legens råd til punkt og prikke (ibid.). Hahnemann diskuterte også morsmelkens beskaffenhet, slik som Cadogan og mange andre leger. Pediatrien, en dis-

iplin som forutsatte at barns helse og sunnhet krever andre tiltak enn voksnes, oppstod i Tyskland, det første pediatrike tidsskrift ble utgitt 1834 og den første kampanjen for å sterilisere melk og morsmelkerstatning ble igangsatt 1880. Barneklinner åpnet over hele Europa fra 1840-årene. Folk flest var likevel motstrebende til å endre tradisjoner og skikker. I *Nogle Ord til Mødre ...* (1844, s. 6) anbefales å «søge i de mange Lægebøger» etter råd om sunnhet og helse for barnet. Legene var altså høyt ansett som autoriteter på barnestell og oppdragelse i første del av det 19. århundre, derimot var det *det offentliges engasjement på detaljnivå* som var nytt, og som manifesterte seg i ordinger som sunnhetskomisjonenes kartlegginger, vaksinasjon, skolelege, skolebespisning og en iherdig opplysningsvirksomhet rettet mot foreldrene.

En forutsetning for medisinsk sunt barnestell var *renslighet* rundt barna, og dette ble også tidlig et tema for medisinske og ideologiske fagautoriteter. Eilert Sundt beskrev i *Om Renligheds-stellet i Norge* (1869) hvordan mødrene i fjordbygdene «ugjerne» vasket sine små barn fordi de trodde det var farlig å gjøre det for ofte, og Hartvig Nissen skrev i *Lys og Tugt* året etter at barn fra allmuen var fra barndom til død «omgivet af Urenlighed og Svineri, spiser, drikker og indaander Urenlighed, ja ialfald i Hjemmet ...» (Nissen 1870, s. 12). Oppmerksomheten var stor om familienes helse- og hygieneforhold, og barn var de svakeste og mest sårbare familiemedlemmene. I P. A. Jensens omstridte, men også utbredte *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet* (1863), som var et viktig verktøy for nasjonsbyggingen og folkeopplysningen (jfr. bl.a. Thorkildsen 1997), heter det i bindet for første klasse

Om at holde sig renlig: Vil jeg holde mig sund og frisk, maa jeg ogsaa holde mig renlig. Det koster Intet; thi Vand findes der alle Steder, og deri kan jeg vaske ikke blot Ansigt og Hænder, men ogsaa mit hele Legem. [...] Ogsaa de Huse, vi bebo, maa ofte renses og hver Dag, holdes saa meget aabne, at den gamle Luft kan strømme ud og frisk Luft komme ind. [...] Et pent vasket og kjæmnet Barn i rene Klæder er et vakkert Syn; men det er stygt at se et skident Barn i smudsig eller pjaltet Dragt. Man faar derved slette Tanker baade om Barnet selv og om dem, som skulle pleie og passe det (Jensen 1868, s. 5).

Hvis jeg forutsetter at legens rolle som barnestelleksperter og idealet om «det rene, sunne barnet» var diskursivt konstruert også fra lekmannshåndbøker (ikke bare offentlige forordninger eller fagmedisinske tekster), vil vi se at sunnhet hos barn allerede hadde vært knyttet til hygiene (gjerne med seksuell renhet og uskyldighet som hensikt) i en lang tradisjon fra Locke og Rousseau, via de tyske pedagogene med sine detaljerte praktiske metoder (og sunnhetsforkjempere som Hufeland⁵⁵), til de norske pedagogiske premissleverandører og inn i en borgerlig, naturvitenskapelig basert ideologi. Det som

55 «Intet vedligeholder Legemets Reenlighed, denne Sundhedens Grundstøtte, saa fuldkomment som Badning» (Hufeland 1799, s. 15)

går igjen er råd om frisk luft, styrkende herding, næringsrik og enkel kost, ikke for lange skoledager, skjerming mot den usunne ytre verden, mye bevegelse og lek, god søvn (i ikke altfor behagelige senger) og idealisering av det *naturlige*. I Fayes didaktikk-lærebok heter det at fordi et sunt og sterkt legeme er avgjørende for sjelens «Velbefindende og Virksomhed» bør oppdrageren kontinuerlig være oppmerksom på å fremme barnets «1. Renlighed, 2. Næring, 3. Beklædning, 4. Bevægelse og 5. Forhold under Sygdom» (Faye 1853, s. 7). Det rene, sunne, sterke barnet hadde altså eksistert i oppdragelseslitteraturen lenge, det nye var at legene *qua* leger var oppdragelsens nye eksperter. Det største komplimentet lege Ove Guldberg Høegh kunne gi lærerne i sin hygienebok *Om sundhedsplejen i almueskoler* (1862) var at de hadde skjönt at legens kunnskap om hygiene måtte inn i omsorgen for elevene. Så pedagogene anså hygienens som en del av sitt ansvar, og legene anerkjente lærernes innsats. Skolen ble en aktør for sosialmedisinsk kontroll (Schrumpf 2007).

11.4.4 Sedelighetsdebatten på 1880-tallet

Norsk offentlig debatt, mellom intellektuelle, fagfolk, kristne lederskikkelser, kvinnesaksaktivister og politikere, ble i 1880-årene sterkt preget av den såkalte «store sedelighetsdebatten» (Bredsdorff 1974). Dette var en rasende diskusjon om seksualmoralen og dens konsekvenser, som ble ført i aviser, tidsskrifter, bøker, foredrag og preker over hele Skandinavia. Utgangspunktet var prostitusjonen som et reelt og konkret samfunnsproblem, de samfunnsmedisinske, moralske og sosiale *følgerne* av den, og en asymmetrisk ekteskapsmoral som *forutsetningene* for den. Denne perioden ble også preget av «det moderne gjennombrudd» i litteratur og ideologi, som også har blitt kalt kulturradikalismens første fase, der kulturkampen på 1930-tallet representerer den andre.

Et fundamentalt tema i denne debatten var om den kristne seksualmoralen hadde spilt fallitt. I det spørsmålet vakte bohem-forfatterne (som Hans Jæger) stor harme med å hevde at det hadde den, og kjønslivet trengte ikke å reguleres, hverken hos unge eller voksne, samt at ekteskapet var formålsløst. Dette ble skarpt kritisert av f. eks. teologiprofessor Fredrik Petersen, som fastslo at som enhver naturkraft måtte seksualiteten innordnes under sitt formål, og en tilfredsstillende av lyst for lystens skyld brøt med både moral og fornuft (Petersen 1887). Men for mange var løsningen på samfunnets sedelighetsproblemer og ungdommens utskielser å vende seg til en vitenskapelig basert moral som kunne regulere befolkningens seksuelle atferd utfra sekulære og biologiske retningslinjer. Forfattere og intellektuelle hadde fra 1870-årene søkt en moderne, naturvitenskapelig verdensforståelse mer bygget på Darwin og Comte enn på Luther og Grundtvig. For seksualmoral som samfunnsproblem medførte det at seksualitet ble i stadig økende grad forklart med psykologiske og medisinske argumenter, så kjønnsdrift var en kroppslig mekanisme som på befolkningsnivå kunne kalibreres og justeres slik at nytten av den ble maksimal og skadevirkningene ble minimale.

En av de viktigste autoritative kildene for denne forståelsen fant man i den engelske legen George Drysdales bok *The Elements of Social Science* (1856), som ble oversatt til dansk i 1879 under tittelen *Grundtræk af Samfundsvidenskaben, eller fysisk, kjønslig og naturlig Religion* og undertittelen *En fremstilling af den sande Aarsag til og det eneste Helbredelsesmiddel for Samfundets tre Hovedonder: Fattigdom, Prostitution og Cølibat* (Bredsdorff 1974). *Elements* representerte en medisinsk legitimering av flere liberale sider av seksualdebatten. Blant annet mente Drysdale at både sølibat og overbefolkning var skadelig for samfunnet, og at begge deler kunne unngås med prevensjon. Han mente det var en sammenheng mellom overbefolkning og fattigdom, men samtidig var total seksuell avholdenhet farlig, siden kjønnsorganene burde «trenes» to ganger ukentlig for å fungere optimalt. Seksuell avholdenhet var like farlig som seksuelle utskielser. Noe som var enda mer radikalt var at Drysdale oppvurderer unges seksualitet og mener at det sunneste var at de faktisk fikk dekket sine seksuelle behov. Den unge seksualiteten var formbar og «plastisk» slik at den måtte utvikles og opptrenes for at den unge voksne ikke gikk inn i ekteskapet forkvaklet og uforberedt (Drysdale 1856; Mason 1994). Unge mennesker (spesielt unge menn) burde ha jevnlig sex blant annet for å unngå onani. Ufrivillige ejakulasjoner var et tegn på at «sexual exercise is required», og kan føre til depresjoner og svekkelse av både kropp og potens. Han var svært opptatt av den franske legen Lallemands teorier om lidelsen «spermatorrhoea», og hevder at det hadde rammet blant andre Blaise Pascal. Videre fant han anekdotisk bevis for at avholdenhet var farlig i at Sir Isaac Newtons sølibat hadde «produced before death a total atrophy of the testicles, showing the natural sin that had been committed» (Drysdale 1856, s. 102). Men det Newton hadde gjort for å kartlegge tyngdekraften, hadde Lallemand gjort for å kartlegge kjønnsorganenes funksjon, mente Drysdale. «Complete sexual abstinence is in every case an evil, and more especially so in the years immediately after puberty», skriver han (Drysdale 1856, s. 82). Selv om hans fremstilling av «avvikende» seksualitet betyr en tradisjonell advarsel mot onani og for hyppig samleie, og at han i tråd med sin tids forestillinger mener tap av sæd er helsesvekkende, skiller han seg fra de fleste av sine samtidige medisinerere. Han fremstiller seksuell lyst som en styrkende og sunnhetsfremmende naturkraft, men for at den skal være det må for eksempel begge de elskende være av samme «konstitusjon», for at det skal styrke og ikke svekke. Overdrivelser fører til samme skader som påtvunget avholdenhet; svakhet, irritabilitet, tap av appetitt, fordøyelsesvansker, hypokondri, motvilje mot livet eller kvinnelig selskap.

Fra sosialhygienens side ble imidlertid avholdenhet sterkt anbefalt, og for å få endelig avklart hva vitenskapen visste om effektene av at man avstod fra sex skrev Bjørnstjerne Bjørnson et brev til det medisinske fakultet på Universitetet i 1887 og spurte om det egentlig fantes belegg for at seksuell avholdenhet var skadelig. Kristiania sedelighetsforening hadde sendt et tilsvarende spørsmål samme år, med utgangspunkt i bohemens påstander om at fri kjærlighet var sunnest. Svaret på disse henvendelsene kom i form

av en erklæring datert 28. desember 1887, som slo fast at det var ingen grunn til å tro at avholdenhet var skadelig, snarere var det sunt i ungdomsårene. Erklæringen var ført i pennen av den konservative professor i hygiene og farmakologi Ernst Lochmann og medsignert av professorene Johannes Hjorth, Jacob Worm-Müller, Schönberg, Nicolaysen og Paul Winge (Stien 2010). For de som holdt på at seksuell avholdenhet (for menn) ikke bare var mulig, men også det sunneste, ble denne uttalelsen en viktig legitimering. Fredrik Klaveness refererte den i et foredrag om avholdenhet i ungdomsårene, og sa at «det unge legeme har best af, at der ikke stilles seksuelle ydelseskrav til dets livskraft, før væksten er helt afsluttet» (Klaveness 1901, s. 8). Sykehusdirektør Mathias Greve sa i en tale ved sedelighetskonferansen i Bergen i 1898 «Usedelighed er nemlig ikke alene misbrug af alkohol og af de i vor natur nedlagte kjønslige evner, men især løsrivelsen af disse fra kontrollen under en høiere morallov, under høiere etisk sansning» (Thormodsæter 1899, s. 12). I oppdragelseslitteraturen er sedelighetsdebatten merkbar på flere måter. Oppdragelse av gutter på vei inn i puberteten ble ofte beskrevet som et prosjekt der de skulle beskyttes mot seg selv og mot forførelse av andre for å forhindre at de gikk til prostituerte, fikk eller spredte kjønns sykdommer, og ble moralsk ødelagt slik at de ikke var i stand til å være monogame og beskyttende ektemenn. Elizabeth Blackwell (1883) kritiserte skarpt foreldre som lot sine sønner gå til prostituerte fordi de fryktet konsekvensene av onani, og skrev at «et sædelig Liv hos Mændene er en af Statens Grundpiller» og at «kun den, som i sin Barndom har holdt sig ren, vil i Almindelighed kunde leve sædelig».

Lærere var aktive deltakere i sedelighetsforeninger, tok opp temaet på de nordiske skolemøtene (Arnesen 1885), og pedagogiske tekster la vekt på ungdommens ansvar for selvbeherskelse og seksualitetens iboende fare for skade på individet og samfunnet. Drysdales tanker gjorde sterkt inntrykk på blant andre Bjørnson, som leste boka i 1879 og fant argumenter for hvordan «den frie kjærlighet» kunne utspille seg innenfor samfunnets sedelighetsbegrep (Bjørnson, Skram, Beyer 1996). Bjørnson tok i foredraget *Engifte og Mangesifte* (1888)⁵⁶ skarpt avstand fra naturalistene og Kristiania-bohemens radikale synspunkt om «fri kjærlighet», dvs. at både menn og kvinner skulle stå fritt til å ha hvilke og så mange seksualpartnere de ville, uhindret av kristendom eller borgerlig moral. Bjørnson mente en slik praksis var nedbrytende både biologisk, moralsk og kulturelt. For å oppdra unge til å klare det levesettet han foreskriver trekker han frem at skolen bør ha felles klasser for begge kjønn, slik at de kan utvikle sunne og respektfulle

56 Foredraget ble fremført en rekke ganger under hans foredragsturné i Danmark, Sverige og tilslutt i Norge fra november 1887 (Bredsdorff 1974).

kameratskap, samt at skolen bør ha seksualopplysning (Beyer et al 1995)⁵⁷. Det som ble kalt «hanskemorale» etter Bjørnsøns stykke fra 1883 var en etikk der begge kjønn skulle holde seg avholdende frem til og i ekteskapet, og at menn og kvinners seksualitet i prinsippet var skapt likt. Paradoksalt nok ble dette kritisert fra konservativt kirkelig hold (Bredsdorff 1974). Videre er *kvinnebevegelsens* bidrag svært viktig i sedelighetsorganisasjonene (Blom m. fl. 2005; Gotaas 1980; Dørum 2014). De norske sedelighetsforeningene var inspirert av Verdensorganisasjonen til bekjempelse av offentlig regulering av prostitusjon, stiftet i England 1874 under ledelse av Josephine Butler. Den første norske avleggeren kom i Kristiania i 1882, ledet av juristen og statsøkonomen Bredo von Munthe af Morgenstjerne. Mange av medlemmene var embetsmenn og akademikere. 65% var kvinner, og de fleste av dem var prestefruer. Av de mest profilerte kvinnelige skribentene og foredragsholderne knyttet til bevegelsen var Ida Welhaven, lærerinnen Dorothea Schjoldager og Gina Krog, bare tre eksempler på at sedelighets- og kvinnebevegelsene var tett knyttet sammen, på samme måte som Karin Johannisson (1996, s. 22) sier tilfellet var i Sverige. (Til tross for det tydelige kvinnelige innslaget både i medlemslister og i debatt hadde ikke kvinner stemmerett i Foreningen mod den offentlige Usædelighed før 15 år etter stiftelsen i 1882). Hovedfokuset for foreningene var kampen mot prostitusjon og alkoholmisbruk, og kvinneforeningene holdt fast på at like politiske og moralske rettigheter for jenter og kvinner var en forutsetning for at dette skulle bli mulig, noe som lå helt tydelig bak Katti Anker Møllers initiativ fra 1912 som resulterte i den første lærebok om kvinnelig helse og seksualitet som var beregnet på jenter, *Sundhetslære for unge kvinder* (1916) av Kristiane Skjerve.

11.4.5 Ove Guldberg Høegh: Om sundhedsplejen i almueskoler (1862)

Ove Guldberg Høegh (1814 – 1863)⁵⁸ er en god representant for den tidlige sosialhygieniske kampanjen, i den betydning at han både jobber på befolkningsnivå i sitt arbeid for å fremme hygienien i lokalmiljøet og i arbeidet med spedalskhet, samtidig som han gir råd om enkeltfamiliens dagligliv og lærernes håndtering av barn i skolestua – altså begge biopolitikkens poler. For å opplyse folket langs kysten om helse og sunnhet ga

57 I kraft av sin berømmelse og posisjon fikk Bjørnsøns foredrag stor utbredelse på turnéen i de skandinaviske land vinteren 1887, selv om det også ble delvis latterliggjort fordi han var kompromissløs i sitt krav om avholdenhet. Theodor Caspari, lyriker og lærer ved Oslo Katedralskole, kalte *Engifte og mangedefte* sarkastisk for «dette berømte Foredrag, som skal redde Kongeriket Norge fra Polygamiet og tillukke den frembrydende Usædeligheds Sluser». Han sammenlignet Bjørnsøns egenhendige forsøk på å redde samfunnet med den lærde danske som en gang på 1700-tallet anmodet myndighetene om å sette ut kanarifugler i de nordiske skogene for å forbedre fuglesangens kvalitet. Like velment, men håpløs og fånyttets mente Caspari Bjørnsøns innsats for norsk sedelighet var (Caspari 1896, s. 118f). Selv Alexander Kielland, som sto på noe bedre fot med Bjørnsøn, mente rådet om at menn skulle være helt avholdende til 25 år «er og blir det aller dumme jeg har hørt» (Bredsdorff 1974, s. 333).

58 Distriktslege i Trondenes, ordfører samme sted, stortingsrepresentant og den første overlege for lepra i Norge. Høegh var blant dem som mente den ble spredt ved smitte og ikke arv. Han arbeidet på leprasykehuset Reitgjerdet pleiestiftelse for spedalske i Trondheim, og tok initiativ til at det første pasientregisteret for leprasyke ble opprettet i 1856. Han var oppkalt etter sin mer berømte bestefars bror Ove Høegh-Guldberg, som satt i Kristian VIIIs regjering og var en av pådriverne i sammensvergelsen mot Struensee. Høegh-Gulbergs sønn Frederik skrev en rekke pedagogiske arbeider og oversatte bøker fra tysk, bl. a. av Salzmann (som den populære «Peder Jensen») og av Niemeier.

han ut tidsskriftet *Folkets Helse. Tidsskrift for Menigmand paa Kysten*. Temaene var alt fra boliger, blodet, kosthold, renslighet, lepra, sunnhetskommisjoner og arvelighet. Dette var ifølge Schiøtz (2003) Norges første rene helsetidsskrift, men kom i bare tre utgaver i perioden 1858—61. Ikke desto mindre var det en relativ suksess, og ble trykket i to tusen eksemplarer. Godøy (2015) antar allmuen langs kysten likte *Folkets Helse* fordi den formulerte sine råd i en mer forståelsesfull og mindre arrogant tone enn leprapionéren Daniel Danielssens pamflett *Et Folkeskraft* (1854), som tok opp mange av de samme problemene. Høegh viste på mange måter mer tillit og omsorg til den allmuen hans pasienter kom fra, og skrev på en måte de forstod, med eksempler fra deres hverdag. I det hygieniske arbeidet var helse, opplysning og moral tre sider av samme sak, som Godøy sier.

Om sundhedspleien (1862) er Høeghs bidrag til sosialhygienien i skolen. Han skriver at det kanskje er uvant for lesere å se skolen i hygienisk perspektiv, men sunnhetspleien i skolen var selvsagt ikke annerledes enn sunnhetspleien i samfunnet for øvrig: På begge arenaer kreves renslighet, frisk luft, varme, lys, bevegelse og sunn kost. Han maner til det store samarbeidet mellom profesjonene, den store felles innsatsen for samfunnet som sosialhygienien var. Hvorfor er for eksempel barnas renslighet viktig for skolen?

Hos den, hvis Legeme er bedækket med Smuds, gaar Stofskiftet ikke sin regelmessige Gang, Blodet holdes altsaa ikke rent som det skal, og Hjernen kan af mangel paa rent Blod ikke arbejde med fulde Kræfter, derfor er det urene Barn mere tungnemt, end det under andre Omstændigheder skulde være (Høegh 1862, s. 7).

Argumenter om «rent blod» er åpenbart humoralpatologiske, og ble ofte brukt i hygien for å forklare hvordan skolen skulle bli et sunnere sted. I 1862 var fortsatt omgangsskolen en vanlig form for allmueskole, og rensligheten i de provisoriske skolestuene svært variabel. Skitt og urenslighet hindrer både hjernearbeidet og det sosiale miljøet: «De Børn [sic] der i Hjemmet er vænnede til Renlighed, vil med Afsky se paa sine smudsige Kamerater ...». Som en lege som var engasjert i kampen mot lepra og bunnløs urenslighet hos allmuen kan det synes underlig at barns kjønnsliv var viktig for Høegh. Men han ser på barnets seksualitet som et medisinsk og hygienisk problem som vil kunne oppstå i skolen og der føre til skade, på samme måte som urenslighet og dårlig kosthold vil kunne gjøre barnet sykt og svakt og hindre læring og utvikling. Her har vi også hans epistemologiske perspektiv.

Høegh kritiserer lærere som vil ha sedate, stillestående elever. Han mener det fører til hykleri og selvbesmittelse, «den Last, der for Ungdommen er af alle den farligste» (s. 29). Opplysning om onani, selv om det ikke er «tækkelig», fremtvinges av allmuens uvitenhet om fenomenet.

Dette illustrerer han ved å fortelle om en toårig gutt som kom til ham som pasient. Gutten var «i en yderst sygelig og elendig Tilstand». Ved å spørre seg frem viste det seg at guttens bestefar, som ellers var en hederlig og skikkelig mann, «plejede aa haandtere Barnets Kjønsele paa en for dette behagelig Maade». Når denne uskikken ble forhindret, og bestefaren fikk vite at dette kunne føre til barnets kroppslige og åndelige undergang, ble gutten bedre etter kort tid. Høegh fremholder at denne anekdoten viser hvor lite folk flest visste om både «Kjønndriftens for tidlige Fremkaldelse og dens unaturlige Tilfredsstillelse» (ibid.). Denne setningen peker på to klassiske forutsetninger som til dels var doktriner, nemlig at barnets kjønnsniv ikke eksisterte hvis det ikke ble kunstig vekket utenfra (av andre personer eller ytre impulser), og at hvis barnet var sykt måtte forklaringen være nettopp denne premature oppvekkingen. Da har Høegh også antydnet sitt ontologiske ståsted, at seksualiteten hos det lille barnet ikke er noe i seg selv, men en uferdig spire som lokkes frem til stor skade. Grunnen til at seksualiteten må omtales i *Om Sundhedspleien* er nettopp at det er i skolen denne vanen blir lært, skriver Høegh – en vane som vil følge barnet opp igjennom livet, et liv som nettopp av den grunn kan ende på sinnssykehus, med selvmord eller som en av «Bygdenes usleste Stakler». Hvis man griper inn og hjelper vedkommende før det har gått for langt kan de likevel frelses for seg selv og for samfunnet. I skolen er det da åpenbart lærerens oppgave å holde øye med elevene og gi foreldrene rask beskjed dersom det later til at eleven forgår seg; blant annet bør skikken med å holde hendene i lommen «aldri taales».

Vi kan betrakte Høeghs bok som en sosialhygienisk håndrekning både til lærere og foreldre. Han så på seg selv som folkeopplyser, men også en veileder for lærerne. Skolen var ikke bare en arena for urenslighet og usedelighet, men også en arena for muligheter og opplysning. Boken ble skrevet samme år som han ble ordfører i Trondenes, og han så det som sin plikt å forbedre skolestellet både gjennom politisk forvaltning og sin medisinske kompetanse. Han skriver at han er glad for at lærere i hans tid i stadig større grad var utdannet og motivert, men ser det som legens oppgave å fortelle hvordan lærere og elever skal spise, kle seg, holde rent i klasserommet og bedrive sunn onaniforhindrende utelek. Sunnhetshåndbøker hadde ofte pliktskyldigst med noen linjer om helseskadelig onani, men som i en rekke andre tekster (som f. eks. Skjerve 1916) virker disse avsnittene mindre personlig og engasjerte, de er dårligere argumentert og underbygget. De preges av å være klippet inn fra eldre tekster eller diskurser. Høegh diskuterer og underbygger ikke påstandene om at onani fører til selvmord eller sinnssykehus på samme måte som når han snakker om renhold eller frisk luft. Det gir inntrykk av at omtalen av seksualitet er en sjangermessig pliktøvelse. Som distriktslege, politiker og lepraoverlege har Høeghs omsorg for befolkningen, og vil gjerne gi praktiske og pragmatiske sunnhetstips. Han sidestiller renslighet og seksualhygiene, for sosialhygienien var de begge viktige felter der sunnhet ble skapt eller skadet. Som sitatet over illustrerer var ytre renhet tett forbundet med indre sunnhet (rent blod, hjernefunksjon, etc.).

Sunnhetshåndbøkene gikk hånd i hånd med brosjyrer og tidsskrifter med samme hensikt; å bevare sunnheten og behandling av syke. Denne litteraturen var gjerne resultat av privat initiativ og interesse, selv om den ble støttet av myndighetene, slik som med Eilert Sundt *Om renligheds-stellet i Norge* (1869). Målgruppen var i alle tilfelle den jevne lesende mann. Schiøtz (2003) mener disse utgivelsene skiftet karakter i løpet av århundrets andre halvdel; fokus ble flyttet fra de urenlige forhold på landsbygda til byarbeidernes dårlige hygiene. På 1880-tallet ble i større grad bakterier et tema, i takt med fremskrittene i bakteriologien. Linjen fra Høegh til Ribbing (1889) og Madsen (1895) viser dette tydelig.

11.4.6 Fredrik Klaveness: Befrielsen ... (1888) og Hvorfor lenger skjule det for de unge? (1892)

Teologen Fredrik Klaveness (1865 – 1942) var emissær, fengselsprest, prest ved St. Jørgens Hospital i Bergen og senere sogneprest. Han var en overgangsfigur mellom den teologiske og den medisinske seksualpedagogikken, både på grunn av de arenaer han opptrådte på og det publikum han skrev og snakket til, men også fordi han strakk seg langt i å bruke naturalistiske og medisinske forklaringer. Det var legene han ville samarbeide med, slik Høegh henvendte seg til lærerne. Klaveness hadde sterke meninger om hvordan man skulle snakke til unge om seksualitet og la vekt på de psykologiske og sosiale sider ved feil forvaltning av kjønn i større grad enn de kristenmoralske, selv om han i enkelte tekster (som i Klaveness, 1900) understreker at den kristne moralen er den beste rettesnoren for å beskytte en sunn utfoldelse. Nettopp fordi han forutsetter kristen moral som en beskyttelse, men i de fleste av sine tekster både forklarer seksualitet vitenskapelig (og betrakter legene som autoritetene om temaet), var han altså ikke en representant for den teologiske, men snarere for den medisinske diskursorden. Hans epistemologi var medisinsk (gyldig og riktig kunnskap om seksualitet finner vi med medisinen og psykologien) og hans ontologiske utgangspunkt er at seksualiteten er gitt oss av Gud og er en viktig og integrert del av den menneskelige personlighet og væremåte, men først i ungdomsårene. Den starter som en naturkraft, som i den mest mottagelige alder får «en fremtrædende kjønns karakter» (Klaveness 1900, s. 22), altså at den gjør gutten mannlig og jenta kvinnelig med hver sine karaktertrekk og komplementære egenskaper. Han beskriver altså et råmateriale som foredles og forfines, men der spiren til den voksne seksualiteten også er verdifull, den skal ikke bare holdes i tømme. Han var en aktiv og populær foredragsholder, noe som kanskje også var en konsekvens av at temaet ofte var relatert til seksualitet. 4. november 1897 stod følgende notis i *Aftenposten*:

Fredrik Klaveness gjentager efter Opfordring i aften Torsdag kl. 9 i Missionshuset i Akersgaden sit Foredrag om «Sanselighedens (Sexual-Livets) rette Plads og Betydning i Personlighedens Udvikling». Adgang kun for Mænd.

Dette foredraget hadde han allerede holdt for studentene på universitetet måneden før, og det ble holdt på et nordisk studentmøte i 1899. Da det ble gitt ut på trykk i 1900 skrev han i forordet at innholdet hadde fått «stærk tilslutning fra fremtrædende mænd og kvinder inden hele Norden», og at han forventet de unge lesernes «noble forstaaelse» for et så viktig spørsmål. Som teologistudent hadde Klaveness på slutten av 1880-tallet holdt flere foredrag i sedelighetsforeningen i Bergen for andre studenter. Temaet var ungdom og onani, og disse foredragene ble utgitt henholdsvis i 1888 og 1892, samt ett fra 1895 som ble utgitt sammen med legene Sigvard Madsen og Klaus Hanssen (Klaveness 1888 og 1892; Madsen 1895).

Da *Sandselighedens rette Plads* ble utgitt som hefte i 1900, omtalte Klaveness den selv som en «psychisk-ethisk undersøgelse». Slik definerte han selv sin faglige posisjon; et ben i etikken og ett i medisinen. I *Sandselighedens ...* går han imidlertid mot den totale avholdslinjen som blant annet hans bekjente dr. Sigvard Madsen gikk inn for. Klaveness mener total «askese» er en flukt fra livet, og Vestens krampaktige svar på Orientens sanselege utskeielser. Han kritiserer også religiøs fornektelse av en livsbejaende seksualitet, spesielt slik han forbinder den med katolisismen, munkevesenet og «den ufri religiøse ungdoms, den livssky vækkelses protest mot legemets lidet aandelige krav ...» (Klaveness 1900, s. 14). Den som går mot slutten på eget liv eller den som er ugift og bitter vil preke askese for å kompensere for savnet av «ungdommens viltre leg» eller «alt det sterke og svulmende i naturen» (Klaveness 1900, s. 13). Samtidig er en bevisst holdning til kjønnsdriften kjennetegn på sivilisasjon. Klaveness mener samtiden er pessimistisk resignert overfor sedeligheten, og at både munkevesen og sin tids pietisme begge preges av svartsyn og livsfiendtlighet, men vil likevel formidle at seksualiteten er en kilde til glede og kjærlighet, en del av et helt menneske skapt i Guds bilde.

Han trekker bort fra ortodoksi og mot naturvitenskap. Det er tydelig at Klaveness har blitt påvirket av både arvelæren, den Spencerianske vitenskapen og den nye psykologien. Samtidig som han mener seksualiteten er gudegitt, sier han at den hos «det kultiverte menneske» går fra «en enkel livskraft til en af de mest sammensatte og fintfølede drifter i individet». Forestillingen om at «primitive» folkeslag har et mer primitivt forhold til egne drifter var tradisjonell, men her skinner rekapitulasjonslæren gjennom. Inspirert av Ernst Haeckels rekapitulasjonslære mener Klaveness at bevegelsen fra å være en slave av sine drifter og lyster lik et lite barn til å bli en harmonisk voksen med en klar kjønnsidentitet og personlighet – er analog med utviklingen fra «primitive» til «kultiverte» folkeslag. Men barnet har likevel en renhet og bluferdighet man skal respektere. På grunn av denne naturlige blygheten vil barnet skjule sine «erotiske længsler» og følelser, og ved å holde disse følelsene for seg selv vil utviklingen foregå sunt og riktig – helt til puberteten bryter løs. Da er det på tide at den unge begynner å trene på selvbeherskelse, som er en helt grunnleggende egenskap for dannelsen av den voksne psykologiske karakteren.

De indre driftene kan også sublimeres inn i andre veier, som varme vennskap, religiøs lidenskap eller poetisk drømming. Enden på denne prosessen er at den unge mannen og den unge kvinnen finner hverandre – «og den gode samvittighets fred følger; den man aldrig før anede, mens sanserne bankede paa unden kjærlighedens helligelse» (s. 39). Det bør ikke overraske oss at Klaveness ser på ekteskapet som seksualitetens mål, men det som gjør ham moderne er at han har et *vennlig* blikk på pubertetens «kamp» og fremstiller de brusende fysiske og psykiske kreftene som et vakkert og gudegitt fenomen, helt fritt fra referanser til arvesynd eller «iboende fordærvelighet». Tvert i mot ser han på avvikende seksualitet som *selvvalgt*. Det kan både være mellom mann og kvinne, men der hun tar mannens dominerende, pågående skikkelse og han «nedværdiger sig til at blive den blødagtig modtagende, den der skal ildnes af sansekvinden» (s. 42) eller den som har undergravet sin natur ved å «hidse sine evner på unaturlig vis og øder sin ungdoms kraft» og ender opp med en svekket personlighet og et forkvaklet følelsesliv.

Det var onanien, altså å «hidse sine evner på unaturlig vis», som var temaet i foredraget *Hvorfor længer skjule det for de unge? Det, som enhver i tide skulde vide om sit eget legeme* fra 1892. Alle unge (gutter) må kjenne til problemet, siden alle vil merke «naturens tidlige og bestemte mindelser» om kjønnsdriften før eller senere. Selve foredraget åpner han med å si at ungdom i 14 – 17-årsalderen har krav på «samvittighedsfuld forklaring og aaben advarsel angaaende de nye kræfter som da rører sig i eders legeme» (s. 5). Mange gutter, sier han, har falt i en nedverdiggende og «livsødelæggende ungdomsusædelighed», og deretter klaget på at de ikke hadde fått kunnskap om dette på forhånd fra foreldre eller lærere. I 1888 beklager han seg over at «feltet er saa hemmelighedsfullt, saa vel dekket over, saa lidet behandlet, at vi kun i interessen for hverandres vel tør vove os ind paa det» (Klaveness 1888, s. 3). Kampen står som sagt ikke bare mot handlingen, men mot uvitenheten og fortielsen som tillater handlingen å forekomme. Klaveness har stor tillit til leger og medisinen når det gjelder forståelsen av onani. Hans fremstilling er lite preget av kristne moralargumenter, og mer av en naturvitenskapelig problematisering. Da han holdt foredrag sammen med legene Sigvard Madsen og Klaus Hanssen i Bergen Turnhall i 1895, var den symbolske effekten tydelig: Teologien deler forklaringsmakten over unges seksualitet med medisinen, og Klaveness' tillit til legene er et lokalt eksempel på en diskursiv omfordeling av definisjonsmakt, en endring av sosial praksis som resultat av seksualmedisinens nye hegemoni (jfr. Foucault 1995, s. 62). Den svenske legen Seved Ribbing mente at de unge ikke lenger gikk til prestene for veiledning om seksualiteten, for siden kirken har ikke kunnet «følge med paa Videnskabens udvikling og Kulturlivets vaxlende Udslag, saa indses det let, at en anden art Sakkyndige—Legene—burde skride ind» (Ribbing 1889, s. 4). Presten kan beskrive det samfunns- og familiemoralske, og legen kan beskrive det kroppslige. Klaveness sier rett ut i *Befrielsen fra den første Ungdoms-Usædlighed* at «Prester har jeg fundet i almindelighed liden greie har paa sagen» (Klaveness 1888, s. 5) Det er ikke bare fordi de mangler medisinske forklaringer, men

at de ikke har gått tett nok innpå de unge. Selv «unge og varmhjertede» prester har ikke benyttet relasjonen til ungdommen til å snakke med dem om onani, mens noen ungdommelige lekpredikanter hadde fått en god nok kontakt med de unge guttene til å oppdage at «af hundreder var næsten ikke én fri fra onani».

Noen sa de aldri hadde gjort det. Dette oppfatter nesten Klaveness som oppsiktsvekkende i seg selv, noe som understreker hvilke diskursive sannheter han bygger på: Hvis det var slik at seksuell drift kommer innenfra men kan utløses utenfra betyr det at de aller fleste unge (gutter) vil fristes⁵⁹. Som jeg har vist, fremstiller de aller fleste forfattere det slik at bekjennelse, opplysning og samtale er den eneste måten å bygge selvbeherskelse og internalisere normene på. Disse få guttene som verken hadde blitt snakket med eller hadde falt for onanien, hva var forklaringen på dem? To av dem hadde et «blødt, fint gemyt», bodde avsides og hadde frykt for Gud og et nært forhold til sin mor. Én hadde en «sterk natur» (altså sterke drifter), *men* også sterk gudsfrykt, samt at han ikke hadde blitt utsatt for påvirkning fra andre. Én hadde en «modbydelighed for kjønnet», én hadde et «blødt, religiøst sind» og én hadde sterk selvbeherskelse og levde i et «intimt familieforhold». Det kan være flere måter å forstå Klaveness' bruk av uttrykket et «blødt sind» på. Han antyder at følsomme, umodne og til dels umandige gutter med sterk frykt for Gud (eller for sin mor) lettere «går fri». Implikasjonen er dermed at onanien «rammer» gutter med heftige drifter og et mindre følsomt og mykt gemytt – og med liten gudsfrykt. De har også gjerne blitt utsatt for påvirkning fra andre. Klaveness har liten tillit til at foreldrene kan ta seg av seksualopplysningen i hjemmet. Han er tvert i mot frustrert over «det absolutte fortielesystem» som rår i mange miljøer, og gir flere eksempler på hvor klønete foreldre kan være i samtalen med de unge. Han støtter dermed åpen tale om seksualitet, og i tråd med debatten på det 5. nordiske skolemøte i 1885 (Arnesen 1885) mer enn antyder Klaveness at skolen eller andre instanser må gjøre jobben for foreldrene⁶⁰.

Fosli (1997, s. 45) påpeker at man se på både Klaveness og den tilsynelatende antagolisten Hans Jæger som predikanter for seksualmoral, om enn for «forskjellige kyrkje-lyder». Begge så på seksualitet som en diffus, altomfattende naturmakt som det gjelder å forstå, tematiserer og tolke. De tenker derfor innen samme paradigmer, mener Fosli, noe som skiller dem fra en førborgerlig og førvitenskapelig oppfatning av seksualitet. De uttrykker en determinisme der det er en total kausalitet mellom seksualiteten som naturgitt og uavhengig variabel, og alt mulig annet: Livsglede og helse, sykdom og nerver, depresjon og deprivasjon. Begge vil de ha sannheten om kjønnslivet frem, uansett hvor mørk den er. Selv om Klaveness i alle sine foredrag brukte medisinsk viten og refererte til leger som autoriteter, påpeker han i foredraget *Vor tids stilling til spørgsmaalet: seksuel*

59 «Tusen fristelser lokker udefra og indenfra, de sterke livets kræfter syder og gjærer, alt er en stor urolig undren», skrev skuespilleren og legefruen Aagot Gjems Selmer i et foredrag i 1902 (Gjems Selmer 1902, s. 13).

60 Og senere f. eks. Skard, 1898, Klykken 1898 og innleggene på sedelighetskonferansen i Bergen i 1898.

afholdenhed i ungdomsaarene? (1901), at den hygieniske samfunnsetikken bare krever at våre handlinger ikke skal skade *andre*. Derfor må den utfylles av en individuell etikk for seksualiteten, der enkeltmennesket beskytter seg selv mot de emosjonelle følgene av sine «forhastede» seksuelle handlinger; en minkende livslyst, lav selvrespekt og en følelse av tomhet og ensomhet (Klaveness 1901, s. 22).

11.4.7 Seved Ribbing: *Om den Sexuele Sundhedspleie og nogle af dens ethiske konsekvenser* (1889)

Seved Ribbing (1845 – 1921) var svensk lege og professor i medisin ved universitetet i Lund. Han var en aktiv skribent, og hans utgivelser dreier seg om pediatri og samfunns hygiene, spesielt alkohol, arvelære, seksualitet og generell sunnhet. *Om den Sexuele Sundhedspleie* begynte sitt liv som tre forelesninger for studenter i 1886, ble utgitt som bok i 1886 og ble oversatt til dansk, norsk og tysk i 1889. Den er en sentral og innflytelsesrik tekst i norsk sammenheng⁶¹. Seved Ribbing ble hyppig sitert og henvist til i norske utgivelser, foredrag og avhandlinger fra ca. 1880 og fremover, og ble regnet som en nordisk kapasitet. Selv om han var indremedisiner, nøy hans sosialhygieniske arbeid stor respekt, blant annet på grunn av grundig tallmateriale og statistiske opplysninger. Ekenstam (1993) bruker også Ribbing som eksempel på viktorsk (eller *oscariansk* i Sverige) seksualvitenskap og moral. Ribbings viktigste innflytelse på norsk medisin og hygienetenkning var gjennom nettopp *Om den Sexuele ...*, men også hans bøker om barnestell og arvelære (*Med hvem tør man gifte sig ifølge Sundhedslærens love*, 1891 og *Den kvinlige ungdomens helstilstand och helsovård*, 1875) var utbredt i Norge.

Det er spesielt to temaer Ribbing legger vekt på: Seksuell avholdenhet og onani. Hans hovedargument var at seksuell avholdenhet var både mulig og sunt for den mannlige delen av befolkningen. (Kristofer Janson siterer dette i *Ægteskab og Skilsmisse* (1895) og den danske filosofiprofessoren Harald Høffding i *Etik* (1897)). Ribbing var altså ingen drysdaleianer, i den betydning at han trodde seksualdriften var så sunnhetsbærende at den måtte tilfredsstilles. Et menneske kunne uten skadevirkninger avstå fra den. I motsetning til hos dyr var ikke vår kjønnsdrift betinget av årstider eller parringsperioder, men det betød ikke at den skulle praktiseres når som helst. Tvert i mot fikk det fysiske

61 Da dr. Edvard Bull holdt foredraget «Om Kvindens Helbred» i Norsk kvindesagsforening 1886, argumenterte han for at jenter, både i byen og på landet, var sykere og skropeligere enn før – blant annet basert på Ribbings prisbelønte undersøkelse «Den kvinlige ungdomens helstilstand och helsovård» (Bull 1886). I 1891 ble Ribbings bok om arvelære, *Med hvem tør man gifte sig ifølge Sundhedslærens love* oversatt til norsk, og hans engasjement på dette feltet synes også i at han blir omtalt av vår egen fremste rasehygieniker i mellomkrigstiden, Jon Alfred Mjøen (i *Rasehygiene*, 1938).

Riksadvokat Bernhard Getz henviser gjentatte ganger til Ribbings tall om syfilismitte i Sverige (fra *Om den Sexuele Sundhedspleie*) i sitt lovutkast mot prostitusjon fra 1892. Bergenslegen Sigvard Madsen refererer Ribbing (om temaet avholdenhet og når puberteten tar til) i sitt foredrag «Om kjønslivet» fra 1895, og det sier litt om hans respekt for Ribbing at de eneste andre autoriteter han nevner er antropologen Paolo Mantegazza og psykiatribauten Krafft-Ebing (Madsen 1895). Dr. Henrik Dedicen støtter seg til Ribbings mening om at jenter ikke er skikket til å gifte seg i så ung alder som det var tillatt, altså 15-16 år (Dedicen 1901). Arstal nevner ham flere ganger i *Kysk Ungdom* (1906), dr. Claussen i *Livskræfter* (1906) og i 1925 blir han sitert i *Nerveverket* av dr. Zander, oversatt til nynorsk for Studentmållaget i Oslo.

og psykiske konsekvenser. Typisk for sosialhygienen er Ribbing rask med å argumentere for at konsekvensene for individet svært fort blir konsekvenser for nasjonen. Et eksempel på dette var at menn fra den tyrkiske overklassen var så mye blekere og svakere enn de fra allmuen, og Ribbing mente dette var på grunn av de orientalske haremstradisjoner, som i den grad det omfattet seksuelle overdrivelser tæret på tyrkerens livslyst og livskraft. «Europas syke mann», som det ottomanske rike ble kalt i sine siste år, hadde vært betraktelig kvikkere hvis overklassens menn hadde et mer nøkternt seksualliv, mente Ribbing. Han fraråder sterkt å gifte seg for tidlig, altså debutere seksuelt. For tidlig ekteskap var usunt og svekkende både for mannen og kvinnen, på samme måte som for tidlig parring av husdyr ga svakt avkom. Ribbings parallell er at det er samfunnsøkonomisk uheldig at unge mennesker gifter seg på grunn av kostnaden i sykdom og svekket helse, på samme måte som det ikke vil lønne seg for husdyravl å være for utålmodig med unge dyr. Han viser at gjennomsnittsalderen for inngåelse av ekteskap hos menn er høyere i de privilegerte samfunnsklasser enn ellers. Dette kommer av deres lange utdanning og karrièrehensyn. På den annen side gifter menn av adelslekter seg tidligere, kanskje på grunn av at de ikke trenger å jobbe seg opp en formue for å ha råd til å stifte familie (s. 31).

Ribbing fremholder at det er svært urealistisk når skjønnlitteraturen, (han nevner August Strindberg og Gustaf af Geijerstam), skildrer gutter på henholdsvis 13 og 12 år som opplever gryende seksuelle følelser. Det er *abnormt*, sier han, at en gutt på 12-14 år skulle «hjemmesøges av erotiske fantasier» -- et synspunkt som er lettere å forstå på når vi ser Ribbing anslår at mannlig pubertet foregår fra 17-21 år. Hvis det opptrer betraktelig tidligere mener han foreldrene burde tatt med gutten eller jenta til legen i stedet for at fenomenet ble gjenstand for spøk, «slik Tilfældet nu ofte er». Også innenfor det vanlige ekteskap var utfoldelsen forbundet med farer «hvilke kun den afholdende viljestærke Mand er i stand til at møde med Taalmodighed». Det sunneste for gifte menn sysselsatt med «intellektuelt strængt Arbeide og som derhos bor i store Byer» er å ha sex ikke oftere enn hver 7-10 dag (Ribbing 1889, s. 49). Her illustrerer Ribbing et par av sin periodes dominerende idéer om seksualitet, nemlig at sex og tankearbeid forbruker samme energi (som etter fastmengdetenkningen betød at det ene tæret på det andre) og at det å bo i by var mer svekkende for konstitusjon og krefter enn å bo andre steder. På samme måte kom puberteten tidlig hvis man bodde i by og var «studerende», i motsetning til hos landsens barn som drev mye kroppsarbeid.

Som vi ser: Ribbing står for en linje der selvbeherskelsen og avholdenhet til gifteklar alder var viktig. Han siterer blant andre William Acton og Krafft-Ebing, som mener skadevirkningene ved seksuell utfoldelse er så store at de eventuelle positive sider ikke er verdt det. Allerede her forstår vi at Ribbing ikke har stort til overs for Drysdales *Elements of Social Science*. Han kjenner godt til boken, og avviser den kontant som en «righoldig Samling af Feiltagelser og falske Angivelser» (s. 69). Selv om Ribbing vet at det i

vitenskapen er motsetninger og stridigheter, for eksempel for og mot homøopati eller vaksinasjon, er han ikke i tvil om at Drysdales «Afholdenheds-sygdomme [dvs.] svækket Forplantningsevne, Sædflod og Hypokondri», er fullstendig ukjent og oppkonstruert (s. 71). Det var bekymringsfullt hvis for eksempel leger trodde på disse teoriene og derfor rådet pasienter til til økt seksuell aktivitet. Ribbing ser på avholdenhets sykdommer som en moderne oppfinnelse, et motefenomen, «I stedet for at man i vore Dage hører Tale om Faren ved Generationsorganenes hvile, agtede man i Fortiden mer paa de skadelige Følger af deres Overanstrengelse» (s. 115). Ribbings omtale av *Samfundslærens Grundtræk* tjener til å understreke to ting: For det første at bølgene etter Drysdales bok originalt utgitt 1854 slett ikke hadde lagt seg i 1889, og for det andre at en av de store skismaene innen samfunnshygienisk debatt var hvordan kjønnsdriften skulle forvaltes, og hvilke konsekvenser utfoldelse eller avholdenhet hadde for individet – spørsmålet som så mange teorier forsøkte å løse, og som Bjørnson skrev til medisinsk fakultet om i 1887. Ribbing mente det var meget betenkelig at leger i embets medfør kunne anbefale «illegitim kjønslig Omgang» for å *unngå* onani, med den begrunnelse at mannlig kjønnsdrift var så sterk at det var skadelig å undertrykke den, derfor var det mer et spørsmål om hvor den skulle få sitt utløp. Ribbing siterer den engelske patologen James Paget, som også visste at noen leger «foreskriver Utugt» til sine unge pasienter, men at «Kydskhed skader hverken Sjæl eller Legeme» (s. 122) – det samme som Ernst Lochmann skrev til Bjørnson i 1887. Det interessante i denne sammenheng er at det var *nødvendig* å fastslå, fra høyeste medisinske hold, at avholdenhet ikke skadet kroppen, slik Drysdale hevdet og som var en vanlig oppfatning. Å «helbrede Onani med Utugt» blir for Ribbing som å slukke en brann med bensin. Hans fremstilling følger flere kjente teorier: Onani er resultat av ytre påvirkning og/eller forførelse. Den kan «muligens fremkaldes igjennem eiendommelige, tilfældige Tanke- og Følelses-Kombinationer», ved klatring, ridning eller at barnet kjører med humpende kjøretøy (s. 118). Den mest fruktbare grobunn for onanien er hos barn, som ikke kjenner til risikoen, og hos folk som «ere for karaktersvage til at modstaa de Nydelsens Tillokkelser, som her synes at frembyde sig». Det er for Ribbing som for de fleste av hans samtidige utenkelig at barnet har noen *egen* bevissthet eller vilje om sine seksuelle impulser, og at de er på linje med karaktersvake. Han mener det er mest sannsynlig at kjønslig oppvåkning blir påført utenfra, og ikke så sannsynlig at eiendommelige kombinasjoner av tanker og følelser gjør det. I begge tilfeller vil barnet være et offer for sin egen kropp, og ingen bevisst aktør. De som gir etter for begjæret er enten uskyldig uvitende som barnet, eller mangler viljestyrke.

En annen teori Ribbing følger tett, er hvordan onanien setter sitt preg på barnets ytre. Det er vanskelig å avsløre tidlig, mener han, men «Indfalne Øine, nedslagent Blik, ligbleg Ansiktsfarve, kolde, fugtige Hænder, svækket Hukommelse, pirrelig Temperament, Ladhed og Dagdrømmeri høre ofte til de Symptomer, der give sig tilkjende» (ibid.). Uten behandling vil skadevirkningene spre seg til hele kroppen og kan gi «sexuel Neurastheni,

Impotens, almindelig Svækkelse, Lungesvindot, Hjertesygdomme». Ribbing vet at det er varierende meninger om onani er den direkte årsaken til sinnssykdom (her siterer han Esquirol, Guislain og Acton), men tror selv at nedarvede eller selvpåførte «Hjernedefekter» er større grunner til mental svekkelse.

Ribbing forsøker å finne en fast grunn for sosialhygienisk problematisering av seksualitet. Han avviser Drysdale, han hevder avholdenhet er sunt og han er skeptisk til de tradisjonelle psykiatriske kausalforklaringene (onani fører til mental svekkelse). Han lander på det som blir sosialhygienikernes faste forklaring: Onani hos barn er resultat av ytre påvirkninger, og hos ungdom er det farligere enn vanlig samleie fordi et menneske kan begynne med det første mye tidligere enn med det andre. Skadene består i *samvittighets kvaler*, angst for å stadig tape i kampen mellom «overmægtig Drift og sædelig Pligt». Disse kvalene i seg selv er en så stor påkjenning for nervesystemet at onaniens skader blir forsterket. Botemidlene er klassiske; frisk luft, mye bevegelse, ikke for mye stillesitting, «en nærende men ikke ophidsende Diet», lite stimulerende nytelsesmidler, en hard seng med sengeteppe men ikke dyne, stå tidlig opp og ta kalde bad. Unge gutter vil selvsagt oppleve nattlige pollusjoner, men Ribbing mener dette er «Naturens Hjælpemiddel til aa befri Organerne for Ubehageligheden ved for stor Sædophobning» (s. 125). Altså tror ikke Ribbing på at gutters seksualdrift tar skade av å bli holdt utilfredsstilt, men han er likevel humoralpatologisk nok til å anta at «ophobning» forekommer, og at det fører til ubehag. Det normale vil være at en slik uttømming forekommer hver 10-14 dag, og at den fører til at gutten blir «noget slappere, noget mindre livlig og kraftig end sædvanlig» (ibid.), en *essensialistisk* formulering. Ribbings løsning på det seksualmedisinske paradokset i at frivillig uttømming er så mye farligere enn den som tross alt foregår i søvne uten guttens medvirkning, er nettopp at *viljen* spiller inn. En villet handling i våken tilstand er verre enn en ufrivillig refleks i søvne.

Ribbing trekker opp den samme *grensen mellom profesjonene* som jeg har forsøkt å vise tidligere: Det er lærerene og medisinerne som skal oppdra de unge, som er de seksualpedagogiske frontsoldatene. Han undervurderer ikke sjelesørgerens kall, fordi de religiøse drivkrefter er så store at en religiøs streben etter å være kysk er en av de absolutt beste «Løftestænger for Sædeligheden», men «med disse Antydninger har jeg villet *begrænde Præstestændens Virksomhed i denne Sag*» (s. 124). Teologien har klare epistemologiske begrensninger: Prestene kan motivere ungdom til å være avholdende, men de kan ikke forklare hva som skjer hvis de ikke er det. Tiden hadde gått fra kirkens menn (Ribbing 1889, s. 4). Denne ansvarsavgrensningen, der medisinen skyver teologien fra seg og heller setter sin lit til lærerne, kjenner vi fra Høegh (1862). Selv teologer erkjente klart at de hadde sine begrensninger. Waldenström (1868, s. 10) sier at presten kun hadde ansvar for barnas åndelige vel i spørsmål om kjønn, men nettopp derfor var deres feilgrep overfor barna «mer fordærvelige end Lægens», og Klaveness (1888, s. 5) mente som sagt

at prester i alminnelighet ikke hadde greie på seksualitet. Indirekte sier Ribbing som Klaveness, at prester kan gjøre mer skade enn gavn overfor sårbar pubertetsungdom.

11.4.8 Sigvard Madsen: Om Kjønslivet, væsentlig fra lægens synspunkt (1895)

Sigvard Christian Madsen (1855 – 1928) var lege i Bergen i 47 år. Han var utrettelig engasjert i sedelighets- og hygienearbeidet (som mange andre byleger i sin tid), deltok på sedelighetskonferansen i 1894 og var aktiv i komitéer og organisasjoner i hjembyen, blant annet med opprettelsen av universitetet⁶². Madsen samarbeidet ofte med brødrene Gerhard Armauer og Klaus Hanssen, og foredraget han er representert med her holdt han i Bergen Turnhall 28. april 1895, i en serie på tre der Klaus Hanssens ble holdt 5 mai og Fredrik Klaveness snakket om seksuallivet i skjønnlitteraturen 12. mai.

Madsen understreker hvor viktig «overgangsårene» er for sunnheten hos voksne individer. Hos et spebarn er kjønnsorganene ikke ferdig utviklet, og det er viktig at den utviklingen får foregå «i stilhed» og at «alle skadelige indflydelser holdes borte» (s. 7). Barnet må styrkes og herdes uten at det medfører nerveirritasjoner, og spesielt onani hos små barn er skadelig for deres nervesystem, enten de begynte med det selv eller ble utsatt for «samvittighetsløs behandling» av barnepleiere. I alle tilfelle trodde ikke Madsen at barn selv ville begynne med det, for små barn kjente ikke til «bevidst kjønslygnydelse». Dersom de onanerte var det andre som hadde satt dem på idéen, eller at de hadde opplevd stimulering gjennom klatring eller lignende. I puberteten var det sterke fysiske og psykiske krefter i sving. Det er en «gjæringens tid», skriver Madsen, der også onde krefter kunne påvirke den unge. At en ung gutt ble kjønnsmoden betød ikke at han kunne være seksuelt aktiv eller få barn, for det krevde også en psykisk modenhet gutten ikke hadde. Med støtte hos Krafft-Ebing mener Madsen at det unektelig er slående hvor mye energi som ligger i den utviklingsfasen, og at den ofte blir overført til estetiske uttrykk som poesi og religion – altså at ungdom dirigerer sine sterke følelser til andre områder enn det seksuelle. Det er viktig at denne lidenskapen ikke blir projisert på det annet kjønn, fordi det vil føre til pubertale feiltrinn og sårede følelser. Den alt for sanselige kjærligheten kan aldri være «en varig og ret kjærlighed» (s. 10). Tenåringer er dessuten ikke i stand til å kunne få barn, og når Madsen fastslår at «De sexuelle organers opgave er nemlig denne ene at staa i forplantningens tjeneste» legger han klare rammer for utfoldelsen for ungdom.

Madsen sammenligner menneskers og dyrs kjønnsliv, et retorisk grep som både hadde blitt brukt som argument *for* seksuell avholdenhet (fordi mennesket har selvbeherskelse og ikke er styrt av løpetid, jfr. f. eks. Ribbing) og *mot* det (fordi dyra viser hva som er

⁶² Sammen med sedelighetsforkjemperen Vilhelm Holdt tok Madsen i 1893 initiativ til opprettelsen av Kysthospitalet i Hagevik, et behandlingshjem for barn med skrofulose (en form for tuberkulose som nå er utryddet, men som rammet særlig barn og unge). Han tok sin medisinske doktorgrad i 1897 med en avhandling om klorosen.

«naturlig»). Madsen er av den første oppfatningen. Hos dyr styrer naturen nøyaktig når forplanting skal foregå, gjennom at brunsten våkner når det faktisk er riktig for dyret å forplante seg. Hos mennesket er det derimot slik at et fullt utviklet individ kan ha sex når som helst, men samtidig er vi utstyrt med evne til refleksjon og selvbeherskelse. Fullt utviklet, hvis man skal ta høyde for alt, er mannen først ved 24-25-årsalderen, og hos kvinnen litt tidligere. Madsen erkjenner at det medfører en ganske lang periode fra den tidlige puberteten, noe som fører ham til det tradisjonelle spørsmålet om avholdenhet er mulig og uskadelig. Madsen er, lik Ribbing, sterkt kritisk til leger som anbefaler unge ugifte menn å ha sex for å kurere begjæret. Det sies, skriver han, at kjønnsdriften er nedlagt i menneskenaturen, og hvis den ikke blir tilfredsstilt på ordinært vis vil det føre til onani, som er langt verre. En slik argumentasjon er moralsk og fysisk forkastelig, og vil kreve og legitimere prostitusjon. Madsen har ikke i hele sin legekarriere hatt én pasient som har blitt syk av avholdenhet, og viser til en uttalelse (1888) fra medisinsk fakultet i Kristiania som fastslo at avholdenhet ikke var skadelig, og at det ikke fantes noen sykdommer som var forårsaket av «et sedelig rent liv» (s. 17). Argumenter om at mannlig sæd vil hope seg opp tilbakeviser han med sirkulasjonsmodellen, altså at det «atter ... opuges i legemet, som derigjennem styrkes». Derfor er seksuell avholdenhet både mulig og ufarlig – og den selvbeherskelse man da trener seg opp til, vil også beskytte mot utskielser med alkohol.

Disse tre legene og den ene teologen viser hvordan medisinen gikk fra «sanitærbevegelsen» i 1860-70-årene til sosialhygienens nærmere århundreskiftet. Seksualiteten ble knyttet til renhet, men i en større og mer abstrakt betydning. Ribbing fokuserer på evnen til selvbeherskelse av hensyn til samfunnet, mens Madsen legger vekt på at selvbeherskelse og avholdenhet faktisk er det «naturlige» for ungdom i større grad enn at fri utfoldelse er det. Klaveness ser på seg selv som hygienens agent blant ungdom og studenter på samme måte som husmødrene var det i familien. I sin foredragsvirksomhet forener han etikken og medisinen, og det kan være en av forklaringene på at hans foredrag var så vidt populære. I tillegg til et pikant og til dels sensasjonspreget tema, var publikum reelt interessert i hvordan de og deres barn skulle imøtekomme de nye hygieniske idealene for avholdenhet og sunnhet.

11.5 Det sjette bud: Seksualundervisning i skolen

Et viktig stridsspørsmål som ble spesielt aktualisert i 1880-tallets sedelighetsdebatt, blant annet etter å ha vært tema i Bjørnstjerne Bjørnsons roman *Det flager i byen og paa havnen* (1884), var om sedelighet og seksualitet skulle undervises i skolen. Dette var allerede et spørsmål som vakte sterke reaksjoner fra dem som mente det var foreldrenes oppgave og privilegium, og som polariserte diskusjonen i hele denne avhandlingens periode. I Skoleloven av 1889 for landet og byene kom hygienefaget og en rudimentær fysiologisk

seksualundervisning inn i skolen i form av *sunnhets-* eller *helselære*, som var en del av undervisningen i naturkunnskap. «Naturkundskab med grundtræk av sundhedslæren» var den diskrete formuleringen i selve lovteksten. Sunnhetslæren var blant annet en beskrivelse av alle kroppens organer og funksjoner. Fordi dette i teorien (ikke alltid i praksis, som jeg skal komme tilbake til) også omfattet kjønnsorganer, mente lærerne at det burde skyves til siste skoleår (12—14 år) fordi undervisning om elevens egen kropp krevde spesiell modenhet og forstandsutvikling av dem. Selv om barnets egen kropp var mest nærliggende og praktisk viktig å lære om, fant man det mest hensiktsmessig å la undervisningen følge zoologiske utviklingslinjer, med forplantning hos dyrene (gjerne hester) før mennesket, og sunnhetslære rett etter gjennomgangen av mennesket (*Norsk Skoletidende* 1889 (21), s. 424). Den moralske siden ble overlatt til kristendomsfagets gjennomgang av det sjette bud. Dette viser at det var forskjellige epistemologiske løsninger innenfor samme diskursorden, altså forskjellige svar på hvilket skolefag som skulle forklare elevene hva seksualitet var.

De fleste som skrev inn om denne saken i familiemagasinet *Urd* rett over århundreskiftet mente tydelig at slik opplysning skulle skje i familien (Rudberg 1983), noe som gjentas og bekreftes av Julia Sucksdorff (1913, s. 161): Emnet er «ømfindtlig og egner sig neppe til behandling ved Klasseundervisningen i Skolen». Sucksdorff mener det er hjemmets oppgave, og da primært morens. Mange skolefolk mente det samme. Skoleinspektør Johannes Beer fra Kristiansand skrev i 1890 «At kræve af skolen som en almindelig fordring, at den skal gaa ind paa kjønsforholdene, er ikke tilraadelig. Det faar blive hjemmenes sag ...» (Beer 1890). Hvis hjemmet var av et slikt kaliber at man ikke kunne regne med at det skjedde, fikk læreren ta barnet for seg på tomannshånd. I tillegg til uenighet om ansvarsfordelingen med hjemmet var pedagogene også uenige om hvilket fag temaet hørte inn under.

11.5.1 Harald Arnesens foredrag på skolemøtet i 1885

På det nordiske skolemøtet i 1885 hadde Harald Arnesen, seminariebestyrer ved Holt og sogneprest i Uranienborg, fått temaet «Hvorledes skal vore Skoler bedst vække og styrke et sædeligt Liv hos de Unge?» av Kristiania Forening til Fremme av Sædelighed. Arnesen tjener som et godt eksempel på krysningsspunktet mellom skolen, hygien og moralen; han beskriver skolen både som en farefylt seksuell risikosone der biologien må overvåkes, samtidig som han minner om at overvåking, mistenkeliggjøring og straff ikke virker positivt dannende for elevene og skader tillitsforholdet mellom lærer og elev. Han kritiserer foreldrenes kunnskapsløshet og taushet overfor barna. I stedet for å veilede har de prøvd å undertrykke, men seksualiteten som naturdrift lar seg ikke stoppe, fremholder han (Hellern 1968). Selv om Arnesen forsøkte å bygge bro mellom tradisjonen som respekterte foreldrenes autonomi og de nye tankene om lærerens rolle i seksualopplysningen, ligger det allerede i tittelen på hans foredrag en konklusjon: Skolen *har* en rolle

å spille, fordi læreren kan kvalifiseres på en måte foreldrene ikke alltid er. Arnesen peker på at ungdoms sedelighet er utsatt for press fra alle kanter. De fristes av kulturen rundt seg, og resultatene kan avleses i «Sindssyge- og Forbryderstatistikens alvorlige Afsløringer» og i mange legers bekymringer (Arnesen 1885, s. 1). Skolen burde være en trygg sone, men Arnesen mener det alltid er risikabelt når mange barn av mange slag er tett sammen i små klasserom, og der arbeidet preges av «stærkt og ensidig Aandsarbeide» som anstrenger nervene, hvor det er usunt mye stillesitting og hvor barnets fantasiliv har fritt spillerom. Tanken om at stillesitting i seg selv fører til seksuelle tanker og følelser er en klassisk teori (f. eks. hos Salzmann og Campe, som kritiserte klostrene av samme grunn), basert på at alle indre organer blir sammenpresset og innsunkne, blodomløpet og fordøyelsen stopper på det nærmeste opp, og blodfattighet kan føre til sansesvekkelse, epileptiske tilstander, åndedrettsproblemer og «aandelig og legemlig Sløvhed og Tregthed» (Arnesen 1885). Overanstrengelsen av hjernen kombinert med ugunstige forhold for kroppsvæskene sløvet sinnet, men førte til overfølsomhet for lystimpulser. Fantasien får blomstre i skjul, og stillesittingen gir en overoppnopning av blod i underlivet som også pirrer til onani.

Den norske legen Christian Døderlein skrev i *Om vore Skolebørns Hygiene* (1890) at lærerne begikk mange synder fordi de ikke hadde nødvendig kunnskap om hygiene og sunnhet til å se «de første vage snigende Tegn paa en fysisk Degeneration» og ikke kunne følge med eleven utover skoledagens grenser. I tillegg til stillesittingen peker Døderlein på dårlig luft og vedfyring i små klasserom der elevene var stuet sammen mye av dagen (Døderlein 1890, s. 27). Klasserommet var dermed en arena der flere hygieniske problemer oppstod som resultat av lærerens uvitenhet og rommets usunnhet: Den dårlige luften, stillesittingen og den tette kontakten elevene imellom skapte forhold der både mental og fysisk skade og seksuell lyst kunne oppstå, alt som resultat av samspillet mellom overbelastede nerver og for langsom blodsirkulasjon. I hygienetenkningen var gjerne seksualiteten forårsaket av fysiske forhold og belastninger, og man så ikke noe motsetningsfylt i teorien om at ubehagelige ytre faktorer som dårlig luft og ubekvem sitting førte til lystimpulser hos elevene (noe som understreker hvor stor troen på nerveirritasjon som kausalforklaring var, også når det var snakk om eldre barn). I tillegg til å forbedre inn klimaet har skolen mulighet i sine fag til å styrke både barnets kropp og sinn som beskyttelse. Derfor anbefalte Arnesen at skolen brukte gymnastikkundervisningen og håndverkstimene til å herde, trene og styrke barnets motstandskraft mot pubertalt begjær (s. 7). Skolen kan bedrive aktiviteter som «renser fantasien» og ånden, som sang og lesning av poesi og skjønnlitteratur. Poesi har en spesiell makt over ungdomshjertet, derfor bør man sørge for at den som blir lest på skolen er «sund og almindennende Aandsføde» --man må med andre ord fordrive det onde med det gode. Barnets fantasiliv må ikke stimuleres ensidig slik at barnet blir drømmende, nytelsessyk og bløtaktig. Helt sikker blir man ikke før skolen sikrer en overvåking mot onani, gjerne ved en *skolelege*.

Arnesen omtaler onani som både synd og sykdom, men da i metaforisk forstand, at den sprer seg som en sykdom blant gutter på skolen. Enhver samvittighetsfull lærer er årvåken og forbyr guttene å ha hendene i lommene eller sitte med bena presset sammen, han holder øye med latrinene og med barn som prøver å stikke seg unna og ikke er med på «frisk og munter Leg» (Arnesen 1885, s. 8). Problemet er at en gutt kan praktisere lasten lenge før den gir seg synlig utslag på hans atferd, så man skal ikke være godtroende.

Slik som Oluf Saxe skulle skrive i 1886, mener Arnesen at oppdrager og lærere ofte falt i én av to grøfter: Enten har man beskyttet barnet helt og ikke fortalt noe om deres fremspirende kjønnsniv. Dette er problematisk fordi «Kjønslivet lader sig i Længden ikke tie ned; hvor man søger at gjøre dette, bryder det seg ofte hemmelige og usædelige Veie» (Arnesen 1885, s. 4), altså vil fortielsen spolere oppdragerens sjanse til dialog, bekjennelse eller til å være barnets viktigste kilde til informasjon. Den andre ytterligheten var å være så åpenhjerlig med barnet at det fremskynder den seksuelle oppvåkningen heller enn å demme opp for den. Arnesen kobler disse to didaktiske feilgrepene med det han mener er to like gale oppfatninger av hva kjønnsdriften er: Den første at den er etisk ond, den andre at den er etisk god. Saken er imidlertid, sier Arnesen, at kjønnsdriften er «etisk indifferent», altså verken god eller ond. Det er en naturlig drift, et etisk råstoff. Som alle andre naturlige drifter er de bestemt til å styres med viljen, fornuften og ansvaret. Som alle andre naturlige drifter hos barnet vil også fortielse eller undertrykkelse føre til at den «voxer sig stærk bag Dæmningen» (s. 5). Arnesen representerer her det nye naturalistiske synet på barnets psykologi, som få år senere fant en klangbunn i Herbert Spencers *Om Opdragelse*. Arnesen er ikke radikal nok til å avskrive arvesyndstanken helt, men legger seg på samme linje som pedagoger som Andreas Faye, for hvem seksualiteten var en av mange menneskelige drifter. Arnesens forsøk på å gjøre seksualiteten etisk verdinøytral er ikke helt vellykket. At den var langt på vei naturlig betød ikke at den var problemfri eller ferdig raffinert. Han sier at menneskets drifter, om enn naturgitte, er av «høyere» og «lavere» typer, der seksualdriften er en «lavere». Den er mer instinktiv og kroppslig og derfor også mer utsatt for «forvirring». Da vil de lavere sanselige drifter ta helt overtak på bekostning av de «høyere». Siden frigjøringen av menneskets åndsliv er betinget av en balanse mellom de lavere impulser og den høyere, mer bevisste tankeverden, må de høyere drifter (viljen, fornuften) styrkes og pleies. Oppdrageren og pedagogen må være helt klar over hvilken sammenheng det er mellom dem. Arnesens ontologi bærer også preg av at han er påvirket av både pedagogikkens driftsteori og teologiens tendens til å marginalisere prepubertal seksualitet, når han sier det er et «usigelig gode» at seksualiteten kommer relativt sent til uttrykk. Når den først kommer er den derimot sterk, så oppdrageren må derfor ruste barnet til å beherske den (s. 5).

Men tross alle disse formaningene, fokuset på overvåking og disiplin, peker Arnesen også på konsekvensene av kloster-aktig tukt med forbud mot alt som er lystbetont for barnet;

lek og spill. Det vil vende barnet mot læreren og lære det å manipulere, lyve og hykle. Derfor må den sedelige oppdragelsen i skolen behandle barn med tillit, «Kjærlighed og Lys» --og lære barnet å finne glede i å gjøre det gode for sin egen skyld. Oppdrageren må suksessivt prøve å gjøre seg selv overflødig, altså at hans tukt, formaninger og belæringer blir internalisert i barnet som selvbeherskelse og selvovervåking. Når Arnesen snakker om den didaktiske samtalen om seksualitet, skiller han mellom det å snakke med yngre barn og ungdom i puberteten. For de yngste holder det å lære dem at ekteskapet er innstiftet av Gud og består av en far og en mor som elsker hverandre, slik at barna har bildet av ekteskapet som en «høi, hellig og af Gud særlig velsignet Pagt» (s. 14). De eldre barna skal i tillegg læres at kjønnslivet skal underordnes Guds bud og «samvittighetens røst», og at «sand og ædel Elskov» bringer velsignelse mens det motsatte bringer fordervelse. Om samtalesituasjonen sier Arnesen

Det gjælder her først og fremst at sikre sig en alvorfuld, hellig Stemning. Da er stunden kommen til at blotte Kjønslivets forfærdelige Forvildelser, Ungdoms Forførelse, usædelige og letsindige Skikke i Bygd og By [...] Det er fast utrolig for den, der her ingen speciel Erfaring har, hvilken bevarende Kraft udover et helt Menneskeliv der kan udgaa fra en eneste saadan heldig og energisk Religionstime (Arnesen 1885, s. 15).

Arnesen tillegger altså samtalen enorm betydning for hele livet, derfor må den iscenesettes med omhu og med den riktige stemningen. Det later til at det ikke er tale om flere samtaler, men én skjellsettende «religionstime» som, utført riktig, vil beskytte den unge for alltid. Hvis skolen sørger for sunne og forsvarlige fysiske rammer og kirken for den åndelige siden, vil man kunne fostre de «høiere Livsinteresser» hos barnet, en vilje til å stålet seg mot «den onde Lysts giftige Pile» (s. 16). Likevel er hele innrammingen av Arnesens foredrag at pubertetsseksualiteten er et problem, og at skolen ikke kan vende seg bort fra sitt ansvar. Han er tydelig i bestemte moralske forutsetninger (som dens hensikt), men bruker pedagogikkens drifts-matrise for å dele opp høyere og lavere drifter. Hans formulering «etisk indifferent» markerer en positivistisk forståelse der seksualiteten ikke har en lavere *verdi*, men likevel at seksualiteten i mindre grad er underlagt barnets egenkontroll, spesielt hvis den blir overlatt til seg selv.

11.5.2 Som tema i kristendomsfaget

Seksualitet som *moralsk* tema i skolen kom tradisjonelt som *opplæring i de ti bud*. Dette hadde lenge vært en del av konfirmasjonsundervisningen, selv om ikke alle lærebøker for konfirmanter var så grundige som Lous (1860) eller i litt mindre grad Bernhoft (1869).

Når lærere som Feragen og Faye tok opp temaet, gjorde de gjerne interdiskursive lån fra konfirmanterbøker, familiehåndbøkene og de filantropiske pionérene. Men siden under-

visning i budene unektelig var en fundamental del av skolens opplæring, og det sjette bud lød «Du skal ikke drive hor», stilte dette lærere overfor problemet med hvordan budet skulle gjøres relevant for barn og unge. Da måtte man i det minste operere med en utvidet definisjon av «hor», og Lous' definisjon av syndene var ikke blitt noen utbredt modell i skolen. Oluf Saxe (1838 – 1889) skrev i egenskap av bestyrer for stiftsseminariet på Hamar boken *Katekismeundervisningen: en ledetraad til oppbyggelig undervisning i skole og hjem* (1886) for bruk av lærere og foreldre. Det sjette bud, mente Saxe, omhandlet først for fremst et «kysk og tuktig» liv, der det å være tro mot sin ektefelle var en del av kyskheden. Problemet med selve ordet «hor» blir bemerket av Kristiane Skjerve i *Kristenlæren fremstillet til bruk i smaaskolen* (1910), der hun velger å bruke «å bryte ekteskapet» i stedet, siden ordet «hor» støter vår fintfølelse og heller ikke «lar seg definere i en klasse». Saxe var imidlertid fullt klar over hvor vanskelig det var for mange oppdragere og lærere å snakke med barn om dette, og at mange mente det sjette var det vanskeligste budet å undervise om, siden alt vedrørende seksualitet og moral måtte defineres inn i det didaktiske nåløyet som budet var. Temaet var en varm potet i 1880-årenes skoledebatt. Noen håndterer dette med å «dvele» lenge ved budet, idet de er redd for å gå glipp av noen «former af overtrædelser, som kan være af særlig interesse for ungdommen at blive advaret mod» (Saxe 1886, s. 75). Andre gjør det motsatte, siden de er bekymret for at den inngående kunnskapen om seksuelle overtredelser «kan virke i modsat retning af det tilsigtede». Man er redd for at det å få vite om disse syndene skulle virke pirrende for fantasien, og unnlater derfor nesten å nevne budet i det hele tatt. Begge deler er feilgrep, fremholder Saxe. Man må holde fast på at budet omhandler ekteskapet, men at kyskhed i ekteskapet har røtter i et kyskt hjerte, helt fra barndommen av. Barnets hjerte skal være fritt for «onde og ukyske tanker» (s. 80), og det å ha lyst til noe vi skjønner er ondt og stygt, noe vi skammer oss over, er ukyskt. Et rent hjerte vil kjenne igjen det onde, enten det tar form av grovt snakk og spøk, bilder eller andre impulser, og vil «løbe fra det onde, naar det møder eder». Hvis det rene hjertet styrer ditt sinn, lærer barnet å «bevare eders legeme i ære og ikke misbruger det til nogenslags utugtig og styg gjerning, enten naar nogen ser det, eller naar I er alene» (ibid.). Slik trekker Saxe linjen fra ekteskapsmoral for voksne til seksualmoral for barn, og innrammer forbudet mot onani med samme argumentasjon som forbudet mot ekteskapsbrudd.

11.5.3 Som tema i naturfag

Tross en generell enighet om at temaet var viktig i skolen, var det likevel hovedsakelig enkeltlærere med et uttalt bevissthet rundt ansvaret som gjorde det til et tema i naturfagundervisningen, og ikke bare i religions- eller konfirmasjonsundervisningen. På samme skolemøte som Arnesen talte på i 1885 var tema på en av samlingene hva *jentene* skulle få vite, hvor mye og av hvem. Innledningen til møtet var skrevet av Henriette Wulfsberg (1843 – 1906), overlærer på en høyere jenteskole i Drammen som var landskjent på

grunn av at jentene også fikk undervisning i økonomi, samfunnsfag og rettsvitenskap.

Wulfsberg sa

Man mener at have iakttaget den Fare, det i det virkelige Liv har for Kvinden, den yngre som den ældre, at være uvidende om de hendes Legeme iboende Kræfter, som gjøre deres Krav gjældende til forskjellige Tider og med forskjellig Magt (Andersen, Christiansen, Gjør 1886, s. 198)

Her bruker Wulfsberg en form for hygienisk beskyttelses-retorikk som hos en pedagog var uttrykk for hennes tolkning av sitt mandat: Hvis seksualiteten hadde noen plass i undervisningen, så var det for å gjøre ungdom i stand til å beskytte seg. «Det virkelige liv» vil si seksualitetens uttrykk i samfunnet og hos menn, og farene oppstår når jenter i puberteten oppdager sin egen. Å fortie kunnskapen om disse kreftene, å fordreie eller tilsløre den, fører bare til «Usundhed og Usandhed», og den pirrede nysgjerrigheten kan alt for lett finne svar hos feil kilder. Problemet med «hvor meget, hvornaar og af hvem» kunnskapen skal gis, var tatt opp av legevitenenskapen, pedagogikken og diktningen. I hennes samtid, mente Wulfsberg, var seksualitet som tema tilstede overalt, ikke bare i faglig diskurs men på «gader og stræder», i avisene og i stadig nye bøker som påstår å besitte sannheten. Da kan man ikke stikke hodet i sanden, men den som *kan snakke* med alvor, moral og kunnskap, til unge jenter om kropp og kjønn, burde også gjøre det. Men skal det skje i skolen eller i hjemmet? Wulfsberg mener at situasjonen i et klasserom er vanskelig å kontrollere fullt ut når et slikt tema skal omtales. Det er for mange «Personligheder» som kan misforstå, forstyrre eller feiltolke, med «et tvetydig Smil eller Blik» kan lærerens autoritet undergraves (s. 200). Men på den annen side var mange hjem sørgelig dårlige til å opplyse jentene. Selv om jenter på landet fikk gjennom arbeid med husdyr en naturlig kunnskap om hvordan forplantning foregår, eller jenter i byfamilier ble snakket fornuftig med av sine foreldre om inntrykk og impulser i blader og bøker, var slike hjem alt for få. Så klasserommet er likevel den beste arena, av samme grunn som Waldenström anbefalte at læreren skulle ta opp onaniproblemet: Da har man kontroll på informasjonen. Wulfsberg vil at det skal være en kvinne som underviser jentene, enten en kvinnelig lege eller en lærerinne med den «fornødne Specialuddannelse». Selv om hun ikke avviser kategorisk en mannlig lege eller kvalifisert lærer, tror hun han ville konstant stå i et didaktisk dilemma om å si «for mye» eller «for lite» når han underviser jenter (Andersen m. fl. 1886, s. 206). Wulfsberg har selv utformet sin undervisning i pikeskolen som frie foredrag, støttet av plansjer, preparater og modeller. Hun ønsker seg en lærebok, men har verken i Norge, Danmark eller Sverige funnet noe tilfredsstillende. Derfor bruker hun de første 20 sidene i «Sørensens Naturhistorie for Middelskolen» og «udfylder den her givne skematiske Fremstilling i ca. 20 Foredrag» (s. 208). At Wulfsberg brukte 20 undervisningsøkter for seksualundervisning kan sannsynligvis forklares med at selve sakens kjerne, menneskets og ungdoms kropp og kjønn, var pakket inn

i naturhistorie, fysiologi, biologi og anatomi. (De første 20 sidene i 1876-utgaven av H. L. Sørensen *Naturhistorie* inneholder for øvrig ikke et ord om kjønnsorganer og forplantning, kun plantenes formering omtales på s. 147). En grundig naturvitenskapelig vei frem til forklaring ble også den dominerende didaktikk i de bøker for elever om seksualitet som tross alt kom i bruk i tiden fra århundreskiftet (jfr. f. eks. Nordberg 2013; Telste 2005).

11.5.4 Som (ikke-)tema i helselære

Sunnhetslære betød både kunnskap om kroppens, dens organer, systemer og funksjoner, samt råd om hvordan den kan holdes sunn og frisk. Selv om seksualitet i høy grad ble oppfattet som noe som definerte sunnhet og sykdom, var sunnhetslæren ofte unnvikende i omtalen av den, på samme måte som f. eks. Sørensens *Naturhistorie* (1876). I Carl Ernst Bocks *Sundhedslære for Folket* viser han at rester av humoralpatologi (han vektlegger rensingen av «godt Blod» med god gjennomstrømning) var en naturlig del av hygienerådene. Kjønnsorganene nevnes, men behandles overflatisk, sammenlignet med f. eks. fordøyelsesapparatet. Bock hevder blant annet at «Udsvævelser med Hensyn til Kjønsdriften» kan føre til forstørring og overbelastning av hjertet og dermed kunne føre til hjertefeil (Bock & Bahr 1874, s. 4). Likevel er dette utsvevelser han sidestiller med alkohol og overdreven bruk av kaffe og te.

Om Bocks bok for folk flest var knapp om seksualitet var det enda mer knapphet blant de som skrev for elever. En forklaring kan være at mange mente det hørte inn under etikkundervisningen, altså kristendomsfaget. Som jeg beskrev, måtte lærere som Henriette Wulfsberg lete etter mange andre kilder for å dekke temaet i sin undervisning. Selv om det kom en lang rekke kortfattede lærebøker i «sunnhetslære», dvs. anatomi, fysiologi og helselære for både skole og hjem i tiårene rundt århundreskiftet, er enhver omtale av kjønnsorganer, for ikke å si seksualitet, påfallende fraværende. Et kort overblikk over sunnhetslære-bøker utgitt mellom 1890 – 1913 (f. eks. Berg 1890; Utne 1907/1914; Hopstock 1914; Handagard 1907/1927) bekrefter at temaet konsekvent unngås til tross for at kroppens ytre og indre organer til dels utgjør hele innholdet i boka. Kjønnsorganer nevnes knapt selv i forbindelse med beskrivelser av fordøyelsessystemet, og forplantningen ikke i det hele tatt. Det er ikke et binært skille mellom det man sier og det man ikke sier, påpeker Foucault (1995, s. 36), men man må undersøke de ulike måtene noe *ikke sies på*. Tausheten om seksualitet i helselære-bøker for skolen er talende, den legger spesiell betydning på det som ikke sies, og er en kraftig markering: Når denne litteraturen omtaler i detalj alle andre funksjoner i, og deler av kroppen, alt fra hårsekker til øregangen, er en slik utelatelse et øredøvende taust signal om at seksualitet for det første hører inn under et helt annet faglig område, og for det andre en helt annen aldersgruppe. Men hvis argumentet for utelatelsen var at elevene ennå var for unge, er det paradoksalt at flere av bøkene advarer mot røyking og alkohol, Sven Aarrestads *Praktisk sundhedslære for*

skole og hjem (1900) advarer endatil mot opium, og flere inneholder bilder av hvordan ribbeina på jenter blir deformert av korsetter, så forfatterne er klar over hvilken aldersgruppe de skriver for. Utelatelsen av seksualopplysning blir sterkt kritisert av Aksel Arstal i *Kysk Ungdom* (1906). Skolen har, påpeker han, en oppdragende virkning gjennom sunnhetslæren og religionsundervisningen, men lærebøkene i sunnhetslære går i sirkler rundt temaet seksuelle overtredelser: Den eneste usedeligheten de omtaler er alkohol, de omtaler sinnssykdom uten å nevne at onani kan være en av årsakene til dette, og smittsomme sykdommer uten å nevne kjønnsykdommer. Arstal er skuffet over faget, og forlanger at den kommende lærerutdanningen må gi lærerne kunnskap om den «sexuelle hygiene». Sunnhetslæren hadde siden 1889 omfattet en «beskrivelse av det menneskelige legeme», som en introduksjon til zoologien, men de svært vage formuleringen om innholdet forpliktet ikke lærebokforfatterne til å ta opp det som foreløpig kun dukket opp i religionsundervisningens behandling av «det sjette bud»⁶³.

I tiden før og rundt århundreskiftet var det altså både et ønske om undervisning om seksualitet i skolen for å beskytte og forberede ungdom til voksenlivet, men det ingen utbredt enighet om metoder, detaljnivå eller hvilket skolefag som hadde ansvaret. Foreldrene forsvarte sin rett til å snakke med sine barn på det tidspunkt og på den måten de selv valgte, mens fagfolk (særlig lærere og leger) langt på vei mente foreldrene skjøv problemet foran seg.

11.6 Åpen tale: Kontroversen rundt Skard og Klykken

Mot slutten av 1800-tallet mener Nesheim (1973) at de to frontene i debatten om seksualopplysning for barn var på den ene siden de som forsvarte at barn ikke skulle vite mer om forplantning enn ytterst nødvendig, og på den andre siden forkjemperne for «den åpne tale». Det er ingen tvil om at dét var en av de diskursive aksene eller frontene, i kombinasjon med aksene moral/biologi, foreldreansvar/fagfolks ansvar og tidlig/sen opplysning.

Spørsmålet om seksualundervisning i skolen var reist i læretidsskriftet *Norsk Skoletidende* i 1888, men ble møtt med argumentet om at slik formidling var hjemmets og ikke skolens oppgave. I 1895 organiserte Centralstyret for sedelighetsforeningene en prisoppgave med tittelen «Undervisning i det sjette bud», og konkurransen ble vunnet av pastor Th. Borchgrevinck. Hans hefte ble utgitt i 1896, men ble kritisert for å være så svevende og utydelig at lærerne stadig ikke visste hva eller hvordan de skulle undervise

63 Fremdeles i 1932 skrev Karl Evang i *Populært tidsskrift for seksuell opplysning* «Både i folkeskoler og middelskoler kan alle andre spørsmål med hensyn til det menneskelige legeme og dets funksjoner behandles» (Evang 1948, s. 12) og gynekologiprofessoren Elis Essen-Møller påpeker det samme i 1944: I skolens biologibøker fremstilles krypdyrenes forplantning og alle menneskets organer «... men når ordningen skulle komme til generationsorganen tiger man» (Essen-Møller 1944, s. 28). Problemet er igjen at barn skaffer seg denne kunnskapen på annet hold, så medisinerne hadde ikke mer tillit til jevnaldrergruppen enn tidligere forfattere hadde.

(Nesheim 1973, s. 19). Alternativet til «åpen tale» var ikke så mye fortielse, som en mer avventende holdning basert på forestillingen om barns iboende bluferdighet og uskyld, slik Michael Sars skrev i en anmeldelse av Bjørnsons *Det flager* i *Nyt Tidsskrift* desember 1884. Sars mente at all åpenheten tok bluferdigheten fra de unge jentene i Bjørnsons bok, «og blufærdigheden er dog det naturlige værn, som kundskab skulde støtte, ikke erstatte» (Bredsdorff 1974, s. 61, også jfr. Bang 1899, s. 7). Debatten tilspisset seg i 1898 med utgivelsen av to hefter som begge tok et oppgjør med de de oppfattet som en tradisjon for unnfalighet og hjelpeløshet fra foreldre. For å få foreldrene til å gripe fatt i temaet prøvde forfatterne å foreskrive retningslinjer for samtalen om seksualitet og bekjennelsen. *Fars og mors undervisning om kjønnsforholdet* var skrevet av Ole Thommesen Klykken (1847-1928), klokker i Trondheim og seminarlærer på Klæbu seminar. *Hvad vi bør sige til vore børn om kjønslivet. Et ord til foreldre og lærere* var skrevet av Matias Skard (1946 – 1927), folkehøyskolelærer, skoledirektør og seminarlærer i Levanger. Disse to tekstene var didaktiske oppskrifter for foreldrene. Som sådan gjenspeiler de både pedagogenes oppfatning av hva tidsriktig seksualoppdragelse var, og hva de regnet som faktisk gyldig kunnskap. De bruker pedagogikkens verktøy for å formidle forenklede medisinske forklaringer.

Deres ontologi er medisinsk, dvs. at de fullt ut erkjenner at mindre barn kan kjenne seksuelle impulser og utforske seg selv, men at dette er prematurt, umodent og skadelig. Den grunnleggende motivasjonen er deres bekymring for at barna skal lære om dette fra feil kilder og på feil måte. Skard og Klykken melder seg på i en betent og aktuell debatt. I denne debatten er pedagogikkens bidrag nettopp formidlingen, didaktikken og samtalemetodene for å forhindre barn blir utsatt for den ukontrollerte opplysningen, mens det konkrete innholdet er hentet fra medisinen, og de moralske argumentene er hovedsakelig hygieniske (forpliktelse til samfunnet). Selv om de begge bruker ordet synd sporadisk, er det mer som et språklig virkemiddel enn et religiøst ankerfeste. De to forfatterne fikk vite om hverandres bok før utgivelsen, og diskuterte hvorvidt en av dem skulle trekke sitt skrift tilbake siden budskapet i de to var overlappende. Resultatet var at de i hvert sitt forord respekterte og anbefalte hverandres fremstilling.

11.6.1 M. Skard: *Hvad vi bør sige til vore børn om kjønslivet* (1898)

Matias Skard og Ole Klykken var begge av den oppfatning at samtalen om seksualiteten skulle foregå i *hjemmet*. «Foreldrene har paa dette omraade den første ret og det første ansvar», sier Skard i sitt forord. Han tar utgangspunkt i noen forutsetninger som er tradisjonelle for sin diskurs og sin sjanger: At kjønnsdriften og nysgjerrigheten rundt den vil våkne i alle barn, og at hvis foreldrene fortier temaet vil barnet utvikle sine tanker og følelser i hemmelighet og søke informasjon fra andre. Videre forutsetter Skard at dette er skadelig for barnets videre liv: «... en stor del af ungdommens og manddommens elendighed er ligefrem følgen eller fortsættelsen af et skjæmmet barndomsliv» (Skard

1898, s.6). Som mange pedagoger ville Skard få foreldrene i tale om deres felles oppdrag, barnets dannelse. Når foreldrene velger å tie om seksualiteten, overlater de sine barn til å bli undervist av «raahedens, letsindighedens og liddelighedens talsmænd» (s. 8). Hvis barnet merker at temaet er innhyllt i fortielse og hemmelighold, eller foreldrene er svevende eller uklare, vil det forsterke nysgjerrigheten. Nettopp derfor må de voksne ha mot til å uttale sannheten, for å komme disse «talsmænd» i forkjøpet, for å ikke miste kontrollen over dannelsen. Det var ikke bare barnets handlinger man mistet kontroll med, men også dets tanker. Siden barnet hadde en iboende innbilningskraft, ville fortiselsen bokstavelig talt overlata for mye til fantasien. Det å hengi seg til seksuelle fantasier kunne trekke barnets sjel liv ned i urenheten. Selv om barnet aldri berørte seg selv eller andre, kunne en slik «aandelig onani» forstyrre sjelefreden og lykken (s. 13).

Skard understreker, slik vi har sett hos de fleste som skriver om den pastorale samtalen, at det må eksistere en fortrolighet mellom barn og voksen. Dette forholdet mener han må etableres over tid, slik at det vil være naturlig for barnet å fortelle de voksne «hva som rører sig i det» (s. 17). Barnet vil kanskje være passivt, men foreldrene vil merke at noe er i gjære. Når det gjelder innholdet i samtalen, mener Skard at man først skal ta opp onani, for «Fra den kant kommer faren tidligst og mest truende» (s. 21). Et barn kan begynne å onanere lenge før det vet hva det gjør, før det vet forskjell på godt og ondt. Hvis barnet lærer seg å like lystfølelsen før puberteten, kan dets kjønnsbevissthet «undfanges i synd og fødes i overtrædelse». Med de yngste barna skulle man advare ut fra sunnhetshensyn, ikke sedelighet. Samfunnsmoral kom senere.

Skard foreslår at man kan sammenligne det å gni seg i øyet med det å leke med kjønnsorganet. Både øyet og kjønnsorgan kan ta skade av uforsiktig håndtering. Denne analogien vil selv små barn forstå. «Saadan er det med kjønnslemmet. Det maa du aldri fingre paa, eller gnide eller klemme det paa nogen maade» (s. 22). Når det gjelder forplantning generelt mener Skard man kan helt fra 4-6-årsalderen fortelle om plantenes forplantning for å anskueliggjøre at begge kjønn skal bidra for å skape nytt liv. I 5-7-årsalderen kan man bruke fiskene for å illustrere hvordan egget blir befruktet av sædcellen. Når barnet er 7 år kan man gå videre til kuer og okser og beskrive hvordan kjønnsorganene brukes i befruktningen, hvor barnet dannes og at naturen gjennom kjønnsdriften sikrer seg at dyrene faktisk parrer seg. Som vi ser anbefaler Skard at man begynner med planter (så ulikt mennesket som mulig) og gradvis beveger seg via skapninger som blir mer og mer menneskelige. Denne stegvise antropomorferingen (menneske-lik-gjøringen) må imidlertid legges opp slik at undervisningen har kommet frem til menneskets kjønns liv innen barnet selv begynner å interessere seg for menneskets forplantning, noe som kan skje hvis det blir født en bror eller søster i familien. Da anbefaler han at man tar utgangspunkt i ekteskapets hensikt, og forteller kort hvordan det nye barnet har blitt til og hvordan det blir født.

Gradvis antropomorforisering forble den anbefalte metode for den didaktiske samtalen. I magasinet *For Hus og Hjem* i 1905 skriver fru Blaunfeldt «Begynd med en blomst. En hasselnød f. eks. Vis [barna] en gang i foraarstiden de små røde hunblomster og raklene, fortæl dem om bestøvningen, om insekterne, der flyver fra blomst til blomst ... Lad oss tage en aalekvabbe. Den føder levende unger ... Prøv at skjære en op lidt hen paa foraarstiden» (Rudberg 1983, s. 150). Slik skulle det også gjenspeiles i Kristiane Skjerve's *Sundhedslære for unge kvinder* (1916) der hun begynner med cellens oppbygging og forklarer deretter forplantning hos laverestående organismer, deretter fisker, fugler, pattedyr og så mennesket – og i Otto Lous Mohrs *Forplantningslære* (1933), den første læreboken godkjent til bruk i klasserommet. Forskjellen på dem og Skard er at når de var kommet frem til menneskets forplantning beskrev de den mer skjematisk enn han gjorde. Det er i denne fremstillingen at Skard var mest radikal for sin tid, for han skriver at man kan si hva kjønnsorganene er og hvordan selve befruktningen foregår. Dette fikk han skarp kritikk for, for eksempel fra kommunalpolitiker på Hamar, lege og skribent i *Norsk Skoletidende*, Carl Robert Henie. «Det gives enkelte ting og forhold i vort liv, som ifølge sin natur ikke behøver eller bør afklædes og fremstilles i al sin nøgenhed for alle aldre og til enhver tid», skrev han i *Norsk Skoletidende* i 1898. Fremstillingene i Skard og Klykkens hefter var «saa tydelig og realistisk at det virker frastødende», mente Henie (Nesheim 1973).

Skard lener seg til tradisjonell ekteskapsmoral i sin avslutning, der han understreker at «Gud har ordnet det saaledes» at mann og kvinne kan bli glad i hverandre, deretter kan de gifte seg og få barn. Kun de som er gift har lov til å få barn sammen, skriver han, men legger i en fotnote til at hvis to som ikke er gift får barn, kalles det «uegte børn». Skards beskrivelse av forplantningens plass i ekteskapsinstitusjonen har altså både religiøse og samfunns moralske innramminger, uten at han skiller dem tydelig fra hverandre.

11.6.2 O. Klykken: *Fars og mors undervisning om kjønnsforholdet* (1898)

Ole Thommesen Klykken var som nevnt klokker i Trondheim og seminarlærer på Klæbu⁶⁴. Han utga i 1892 en lærebok i «sjælelære» (psykologi) som strukturerte stoffet ikke ulikt Feragen (1875), med barnets ulike typer «evner» (fantasi, hukommelse, rasjonell tenkning) «følelser» (for sannhet, religiøs følelse, selvisk følelse og religiøs følelse) og «drifter» (Virksomhetsdrift, selvoppholdelsesdrift, «den religiøse drift») der han også tar opp «forplantningsdriften». Han skriver i forordet til *Fars og mors undervisning om kjønnsforholdet* (1898) at hans studenter nok vil kjenne igjen budskapet, samt at han holdt foredrag over emnet ved stiftslærermøtet i Klæbu 1889. Problematikken med seksualopplysning for barn og de pedagogiske perspektivene på «aaben tale» var altså noe Klykken hadde engasjert seg i lenge. I forordet sier han at hans hefte opprinnelig

64 Ifølge Norges Statskalender var han tredjelærer på Klæbu i 1890. <http://runeberg.org/norkal/1890/0130.html>

var ment bare til privat distribusjon, ikke til bokhandelen, på grunn av det meget følsomme innholdet. Etter «samraad med alvorlige mænd» har han imidlertid bestemt å utgi teksten. Han foregriper kritikken om at heftet er uanstendig eller pornografisk med å si at lesere med lumre motiver vil finne hans tekst alt for klinisk og saklig, og at slike lesere hvertfall ikke blir *mer* usedelige av å lese *Fars og mors undervisning*. Han forventet å få skarp kritikk. «Jeg gaar ikke let til denne offentliggjørelse, det er vist. Men jeg føler mig rolig denne henseende: skade vil den ikke afstedkomme» (Klykken 1898, s. 4). I et forsvarsskrift han utga høsten 1898 sier han at han og Skard visste at deres bøker ville skape kontrovers og konflikt, og at det egentlig var det beste som kunne skjedd – siden det ga spørsmålet et større utbredelse (Klykken 1898b).

Klykken starter med å forklare hvorfor man skal snakke med barna om kjønnslivet. Advarer man kanskje ikke barn mot å leke med fyrstikker og veileder dem til å arbeide flittig på skolen? I ett og alt forbereder foreldre sine barn på det de møter i livet, bare ikke seksualiteten. «Det var som en stiltiende overenskomst mellom far og mor, at de hverken burde, kunde eller behøvede at give advarsel angaaende kjønslivets beskyttelse» (s. 6). Hvorfor tier foreldre om dette, spør han retorisk. Ungdommen selv tier, selv om de opplever at kroppen forandrer seg og ikke forstår hvorfor. Klykken mener det viktigste er å forberede og endre barnets samvittighet gjerne lenge før puberteten, endatil før skolealder, siden «mange børn har allerede taget skade paa sin sedelige renhed før skolealderen» (s. 8). Så undervisning i skolen kan komme for sent, og tiltak som Magdalenahjem «for de falne» og arbeidshjem og nattely «for de særlig fristede», tjener også mer til å bøte på skaden heller enn å forebygge den.

På samme måte som Skard peker Klykken på at tidspunktet for samtalen må innrettes slik at den er tidlig nok, men ikke *for* tidlig. Han formulerer det didaktiske spørsmålet om *tidspunktet* slik

Vil far og mor ved sine oplysninger yde den hjælp, som ydes kan, da maa de sørge for at komme enhver anden i forkjøbet, og de maa komme nysgjerrigheden i forkjøbet, og komme lysten i forkjøbet (s. 16).

Måten Klykken skriver om foreldrenes plikt til denne samtalen er preget av et stort alvor. Det å ta denne undervisningen i hjemmet er den eneste løsning på noe som han fremstiller som akutt, som om det krever øyeblikkelig intervensjon fra oppdrageren. Han mener at den advarende litteraturen beskriver tegnene på onani tydelig, men å vente med å snakke med barnet til man ser disse tegnene, er som om et brannkorps skulle vente med å rykke ut helt til de så flammene slå opp gjennom taket på huset. Det er mens barnets sinn ennå er rent, at man skal iverksette samtalen. Klykken tar også opp den tenkte innvending at foreldrenes egen bluferdighetsfølelse hindrer dem å tale åpent med sitt barn. Til det gjentar han at det koster å si sannheten. Det er ubehagelig, men

han mener det sikkert er ubehageligere for en kirurg å operere et kjønnsorgan enn på en hånd eller fot. Kirurgen kan likevel ikke la være å operere av hensyn til sin egen bluferdighet, og foreldrene kan heller ikke la være å snakke med sitt barn av samme grunn.

Kan så en slik samtale skade barnets bluferdighetsfølelse? Nei, mener Klykken: «Den sande blufærdighedsfølelse styrkes ved, at det er far (mor) som taler om disse ting og taler paa denne maade, og førend endnu nogen anden har faaet tid til at tale derom paa en anden maade» (s. 19). Igjen understreker Klykken behovet for foreldrenes proaktive holdning. De står ikke overfor valget om barnet skal erfare eller høre om seksualiteten, men de har inntil et visst punkt valget om de skal snakke selv eller overlate til andre å gjøre det. Dette gjentar han i et foredrag ved sedelighetskonferansen i Bergen, 13. august 1898, der han sier at «valget er saaledes ikke mellom viden og uvidenhed, men mellem: enten selv at være de første, som giver denne kundskab [...] eller overlade tilfældigheden og raa mennesker, at lægge den første grundvold, at meddele i urenhed, saa kundskaben ogsaa modtages i urenhed og vækker uren lyst» (Klykken 1898b, s. 5). Akkurat som Skard mener Klykken at man til små barn (3-4 år) kommer lengst med å sammenligne kjønnsorganer med andre følsomme kroppsdelar:

Du husker, jeg sa' forleden dag, at du maatte ikke stikke blyanten i nesen din: det er farligt, du kunde faa en sygdom i nesen af det. Jeg har seet folk, som har havt saa slem en sygdom i nesen, at de har mistet nesen sin, -- stakkars dem! Derfor: ikke røre ved nesen din uden det nødvendige, ikke klemme eller gnide den, ikke stikke noget ind i den! (Klykken 1898, s. 22)

Man kan også bruke øyet som eksempel, fordi det også er en ømtålig kroppsdel som kun har en eneste viktig funksjon. Hensikten med eksemplet er dermed å ende opp med å fortelle at barnets kjønnsorgan, lik nesen og øyet, også har én funksjon. Enhver annen berøring, «gnide eller klemme den [...] lege med den» er farlig. «Mange mennesker er blevne saa syge, at de havde ondt alle sine dage, saalenge de levede, fordi de legte med lille-enden sin. Saa farlig er det» (s. 23). Klykken beskriver også en antropomorferende didaktikk der man begynner med blomster og trær, går via fisk og fugl til man kommer til husdyr og deretter til menneskelig forplanting. Det kan skje når barnet er mellom fem og syv år. Ifølge Klykken kan man da bygge på kunnskapen om at begge kjønn er viktige (plantene), og at kjønnsorganene er sete for forplantingen (fiskene og dyrene) slik at barnet forstår det biologiske ved saken. Deretter forklarer man at familien skal innrammes av ekteskapet, for alles beste. I Klykkens videre beskrivelse av den voksnes forklaring trer det tydelig frem hvor radikal hans fremgangsmåte var for lærere og foreldre i hans samtid:

Og naar de to ligger hos hverandre, og mandens kjønsllem føres ind i hustruens kjønnsaabning, da kan det ske, at noget af den sæd, som er i manden,

kan komme ind til eggene i hustruens liv [...] Dette kaldes, at mand og hustru har samleie. Og Gud vil det. (Klykken 1898, s. 28)

Klykken hevder i brosjyren *Svar paa indvendinger mod «Fars og Mors Undervisning om Kjønsforholdet»* (Klykken 1898b)⁶⁵, at det naturlige ikke er skammelig, og sier at det ikke er bevisstheten eller kunnskapen om seksualiteten og forplantning som gjør sinnet urent, men det er måten det blir formidlet på. Slik gjentar Klykken den pragmatiske rasjonaliteten bak hans opprør mot fortielsen; hvis de voksne forspiller sin sjanse vil en kultur og et miljø preget av forråelse og umoral få førsteretten til barnets sinn.

Onani er derimot ikke naturlig, ifølge Klykken. Her er han tradisjonell, og mener at grunnen til at man kan advare treåringer mot å ta på seg selv er fordi de allerede da kan begynne med det. Det bør tas opp igjen rett før puberteten, i 9-10-årsalderen, for å komme eventuelle løsmunnede kamerater i forkjøpet. Samtalen kan da forløpe slik at man minner om det barnet tidligere har lært om å ikke leke med kjønnsorganet. Videre nevner man fenomenet med ereksjoner, «men det skal du ikke bryde dig noget om, --bare ikke røre ved det, ikke se paa det, ikke engang tænke paa det» (Klykken 1898, s. 30). Så beskriver han muligheten for nattlige sædutløsninger, og gjentar «bryd dig bare ikke om den ting; tænk ikke videre derpaa; snu dig kun paa den anden side og sov rolig videre» (s. 31). Det er når Klykken forklarer hvorfor onani er farlig at vi ser hans tydelige bånd til tradisjonell seksualvitenskap. I tråd med de humoralpatologiske modeller som preget seksualmedisin og onanibekjempelse helt fra starten på det 18. århundre, gjennom Tissot og *Onania*, forklarer han at sæden er

...den fineste og kraftigste af alle de vædsker som findes i vort legeme. Den dannes af blodet [...] og opsamles [...] i sædblæren. Derfra opsuges den og blandes med blodet. Og deraf faar vort blod den kraft, som det maa have, for at det kan give baade vort legeme og vor sjæl saa megen sundhed, skjønhed, kraft og dygtighed, som Gud har villet, at hver af os skal faa (Klykken 1898, s. 30).

Derfor vil masturbasjon si at man «spilder det kraftigste i sig». Klykkens bruk av den folkelige humoralpatologiske modellen av sæd kan både være uttrykk for at han som pedagog ikke la vekt på nyere medisinske tanker om seksualitetens biologi, og at han vil oppnå en viss legitimitet hos leseren ved å knytte seg til tanker han allerede visste eksisterte hos folk flest. Om Klykken er tradisjonell i sin vitenskapelige begrunnelse, er han samtidsaktuell i den forstand at han er en av få forfattere som også tar for seg jentene. Han beskriver altså den talen forelderen har til sin datter, med relativt like for-

⁶⁵ Den består av foredraget han hold på sedelighetskonferansen i Bergen, 13 august 1898, samt to tekster han også skrev i forlengelsen av diskusjonen på dette møtet.

muleringer: «Du husker, jeg har sagt dig at du ikke maa fingre med, ikke gnide dig ved lille-enden, kjønnsaabningen, ikke paa nogen maade lege med den» (s. 32). Forskjellen er selvsagt den fysiologiske begrunnelsen for ikke å onanere. Til en jente skal man si at det «trækkes for mye blod til underlivet; det øvrige legeme faar ikke saa meget blod, som det trænger for at blive friskt og kraftig» (s. 33).

11.6.3 Pedagogene som aktører i sedelighetsarbeidet

Disse to forfatterne var pedagoger, men også kristne pedagoger. De er ikke hverken enestående eller nyskapende i sitt teoretiske innhold, men snarere i sin form, sin retorikk og sitt språk. De representerer en pedagogisk diskursorden, på grunnlag av mine kriterier: De fremstår som representanter for lærerstanden, teksten fokuserer på undervisning av barnet, de betrakter seksualiteten som medfødt, naturlig og erkjennbar med vitenskapen (om enn tradisjonell vitenskap), og de legger mye vekt på didaktiske metoder og virkemidler i en pastoral tone. Det interessante med disse to bøkene er ikke bare det som skiller dem fra andre tilsvarende bøker, (frilyn্থet og den direkte omtalen av seksualitet), men også det de har *felles* med samtidige tekster: De ser på seksualopplysning som et oppdrag for læreren, de mener foreldrene ikke strekker til og trenger råd og metoder for å snakke med barna, og de bruker konkrete og medisinske forklaringer, jfr. Klykkens forklaring på hvorfor det er farlig for jenter å onanere. Deres grunnleggende etikk er kristen, men de delte sosialhygienikernes og sedelighetsbevegelsens ønske om å beskytte barn. Derfor måtte oppdragelsen ta tak i problemet tidlig. Kontroversen rundt Skard og Klykkens tekster foregikk innenfor rammene av både pedagogisk debatt og en sedelighetsdiskurs. Klykken ble invitert til å tale på sedelighetskonferansen i Bergen 11-13. august 1898, arrangert av lokale foreninger og avdelinger av «Det hvite kors», den norske grenen av en britisk avholds- og sedelighetsbevegelse. I konferansens beretning er Klykken oppført som representant for sedelighetsforeningen i Trondheim (Thormodsæter 1899). Men mye av den opphetede debatten om bøkene foregikk i læretidsskriftet *Norsk Skoletidende* (Nesheim 1973). Dermed ble debatten om åpen tale ført både fra et samfunnshygienisk og et oppdragelsesideologisk perspektiv. Argumentene mot åpen tale var ifølge Nesheim (1973) preget av en sterk religiøs forankring av seksualiteten, dvs. at den hørte til et «høiere plan» og var så personlig og opphøyet, et uttrykk for en religiøs følelse. Det å snakke om seksualitet, til dels i fysiologiske og anatomiske detaljer, ville derfor forsimple og forringe det hellige i kjønnslivet. Hvis motstanden syntes å komme fra et kristen-etisk syn på seksualitetens rolle, kom tilsvarende støtten fra kommentatorer med et pedagogisk perspektiv. Lærerinnen Dorothea Schjoldager, kvinneverdighetsforkjemper og aktiv i Kristiania sedelighetsforening, roste Skard og Klykkens hefter og spurte «Tør vi indbilde os, at børnene i vor tid blir i uvidenhed om vi ikke gjør dem vidende?» (Nesheim 1973, s. 15). Hun mener altså at fortielsesargumentet faller på sin egen urimelighet, fordi man ikke kan overlate ansvaret for opplysning til foreldrenes

eget skjønn. Uansett om man ser på seksualitet som en hellig innordning fra Gud, som kun er ment å uttrykkes mellom mann og kone, gjenstår det faktum at barn ikke kan holdes i uvitenhet. Man har ikke kontroll over de bilder, den tale og de handlinger barn utfører eller opplever.

Skolebestyrer Edvard Isak Hambro støttet på sedelighetskonferansen Skard og Klykkens hensikter, og innrømmet at slik samtidens moral og ungdommens svake vilje fremstod (spesielt med tanke på at onani var så utbredt), var det nødvendig med åpen tale. Han var imidlertid bekymret for at foreldrene ikke ville være i stand til å snakke med barna slik Skard og Klykken beskriver. De ville ikke greie å ta den samtalen fordi de ville mangle «den naivitet, som er dens forutsetning» (Thormodsæter 1899, s. 54). Hambro mener altså at den naturlige frimodigheten som pedagogene Skard og Klykken skildrer ville være vanskelig for foreldre flest, fordi de ville være hemmet av sin egen bluferdighet og skam. Derfor ville det tryggeste være at skolen hadde ansvaret for denne opplæringen. Hambro påpeker at undervisning om farene med alkohol hadde blitt foreslått som tema i skolen, og at undervisning om seksualitet var en naturlig forlengelse av en slik sunnhetsundervisning. Når han trekker frem eksemplet om rusmiddelopplysning som en parallell til seksualitetsundervisning, artikulerer Hambro seksualiteten hos barn og unge som et potensielt farefylt kroppslig fenomen, som det er for risikabelt å overlate til foreldrene. Selv om Skard og Klykken nettopp understreket at det var i familien samtalen skulle foregå, ser vi altså at de som støttet den åpne talen ikke stolte på foreldrene. Hambro mener at siden for eksempel Fredrik Klaveness' foredrag for studenter hadde fått stor oppslutning, viser det at behovet for opplysning er stort, og at disse unge ikke har vært fornøyd med den informasjonen foreldrene har gitt dem.

På den ene siden i konflikten om Skard og Klykken finner vi pedagoger som mente opplysningsansvaret, av hensyn til et felles oppdrageransvar og samfunnshygien, skulle ligge i skolen hvis man ikke kunne regne med at foreldrene var tydelige og proaktive nok. De fikk også støtte av sedelighetsforkjemperne, som for eksempel Ida Welhaven, som tok ordet etter Hambro og Klykken på sedelighetskonferansen. Hun var verken lærerinne eller mor, men hadde sett mange eksempler på hvordan det kunne gå med unge som ikke fikk vite nok, tidsnok. En ung mann hadde kommet til henne etter et foredrag, takket og innstendig sagt «Hold aldrig op med at tale om denne sag!» (Thormodsæter 1899, s. 68). Han fortalte at han hadde lært om kjønnslivet fra «slette kamerater», og hadde nær endt i «sindssygeanstalt».

På den annen side sto tilsynelatende en borgerlig-kristen kultur som var motstrebende til at skolen skulle instruere eller pålegge dem undervisningsoppgaver overfor sine egne barn, spesielt om seksualitet. De forsvarte foreldrenes privilegier og autoritet som oppdragere. Mange kritiserte formen og innholdet hos Skard og Klykken, og mente de gikk for langt i detaljer. Verdens Gang skrev på lederplass at heftene «var saa ligefrem ækle,

at Læsningen af det Hele vækker Motbydelighed» (Nesheim 1973, s. 17). Der Klykken og hans meningsfeller mente foreldrenes bluferdighet og fintfølelse var både en hemsko og et vikarierende motiv for å ikke ta opp et vanskelig tema med sine barn, mente motstanderne at bluferdigheten var det beste vern eller middel mot usedelighet, altså mot uønsket og usunn seksuell tanke eller handling hos unge. Naturmedisineren Ole Olvik (1913, s. 13) mente at det spesielt for jenter var viktig å dyrke og vedlikeholde «skamfølelsen, dvs. følelsen av kydisk tilbakeholdenhet likeoverfor motsat kjønn».

Det var gjennom sitt eksempel, altså sin egen tale, livsførsel og handlinger, at foreldrene skulle instruere sine barn om å leve moralsk og hygienisk riktig, ikke ved påtvungne samtalemetoder som beskrev forplantningen i detalj. I referatet fra et lærermøte i «Fjordenes kreds av Norges lærerforening», i september 1898 tok man opp spørsmålet om «undervisning i det sjette bud», som etter hvert var eufemismen for seksualopplysning. Selv om det var kun 13 fremmøtte, beskriver referatet, gjengitt i *Nordre Bergenhus Amtstidende*, 1. oktober 1898, at synspunktene delte seg i de to frontene, og der motstanderne av åpen tale sa at bluferdigheten var en «vuggegave» som alle har fått og som må bevares. Referatet gjengir argumentasjonen slik:

Forældrene maa i sit liv selv vise det bedste eksempel. De maa sikre sig barnets fortrolighed. Naar saa forældrene er sandferdige i sine retledende forklaringer, vil barnet selv komme og spørre. Da er det tidsnok at forklare dem sammenhengene (Nordre Bergenhus Amtstidende, 1. oktober 1898).

Stridens kjerne var ikke hensikten, men metoden, ikke om ungdom skulle få vite, men av hvem og hvordan. Dessuten ser vi i formuleringen om at barnet selv vil komme og spørre, at ikke alle delte den tradisjonelle bekymringen for ikke å være tidsnok ute med samtalen. Men når barnet da faktisk kommer og spør, heter det videre, så må man advare mot «daarlige kamerater og andre usømmelige mennesker» som med «sin tale og sit æggende smil forgifte den skyldfrie barnesjæl». En av talerne henviste til sine egne ungdomsår og mente opplysningen og dannelsen var dårligere da, men likevel var den sedelige tilstand blant unge verre nå. «Paa dette felt er den lykkeligst, som ved mindst», påpekte han (ibid.). Flere skribenter var tydelig tilhengere av en instrumentell obskuranisme, altså at man tilbakeholdt kunnskap i den hensikt å skape eller vedlikeholde bestemte egenskaper hos barn og unge. For å beskytte bluferdigheten skulle seksualiteten omgis med et «slør», en unnvikende vaghet og beskrives med færrest mulig detaljer, understreket f. eks. Hertzberg (1891) og Jørstad (1894). Bluferdigheten og uvitenheten var gjensidig avhengig av hverander. Edvard Bull beskriver hvordan «uforstandige voksne» eller «dårlige kamerater ... sønderriver i utide det fine silkespind, i hvilket kjærlighedens kommende sommerfugl skulde udviklet sig i beskyttet ro» (Arstal red. 1904, s. 204). Denne skjøre balansen var en investering i fremtiden, spesielt for jenter, der seksuell modning og debut ble tenkt på som et paradigmatisk skille mellom å være «uberørt» og

å være «fordærvet». Ole Olvik mente at den mor som «pleier [bluferdigheten og skamfølelsen] hos sine døtre, vakter paa forhaand over deres og deres fremtidige mænds lykke» (Olvik 1913, s. 14). Søren Noreide skrev i *Fraa barn til vaksen* (kanskje den første nordiske studie i barnepsykologi, ifølge Solberg, 2002) «Det vaknande slektsinstinkt er ein personleg heilagdom som ikkje framande augo må få glytte inn i. [...] Den naturlege bljugskapen er både eit vitnemål og eit vern som aldri vert vyrd for mykje» (Noreide 1919, s. 229). Vi ser at bluferdighet og uvitenhet blir fremstilt som overlappende egenskaper, altså at det å *ikke* vite er et godt vern mot risikoen med å vite. Å vite kan stimulere nysgjerrigheten, og en løpsk nysgjerrighet fører til utforskning av kjønnslivet i tanker og handlinger. Hvis man ønsker å ha kontroll over barnets seksualitet må man heller ikke bringe temaet på bane for tidlig. Forkjemperne for tidlig innsats og åpen tale mente på sin side at denne innstillingen var å kapitulere for en usedelig samtid og å lukke øynene for hvor tidlig barn begynner å interessere seg for kjønn. På hver sin måte håndterer disse to leirene kulturpessimismen og moralangsten i 1880-årene frem mot århundreskiftet.

Det var flere lærerutdannere som skrev om dialogforholdet mellom barn og foreldre. Oscar Hansen (1856 – 1938), som underviste i pedagogikk på Vesterbros seminarium i København, utga i 1898 tobindsverket *Opdragelseslære*. Her trekker han en sammenheng mellom oppvekst i byer, moderne kulturuttrykk og samfunnsliv, og starten på barnas fysiske og emosjonelle pubertet. Når deres seksualitet våkner er det ikke bare en «Naturnødvendighet», men også som resultat av de impulser barnet er omgitt av. Den kausale koblingen mellom sivilisasjon og usunn bråmodenhet ble formulert allerede av Rousseau. Hansen mener at det er umulig å skjerme barna for alle disse påvirkningene, og at oppdrageren heller skal «hemme Erotikens Udslag» til et tidspunkt der barnet fysiske styrke gjør disse utslagene mindre farlige, og når selvbeherskelsen er innlært og trent i barnet (Hansen 1898, s. 146). Hansen vet at det er «fremme i nutiden» at barn skal lære om sin egen kropp, og han støtter en slik opplæring, om ikke i skolene først og fremst, så hvertfall i hjemmene. Alt erotisk blir spennende og mystisk hvis man ikke snakker om det, og det er dette som er farlig. Hvis en liten gutt blir fortalt hvordan barn blir født på samme måte som katter eller killinger, mister det mystiske sin makt over barnets fantasi. De problemene som oppstår med barn i puberteten løses best med en åpen fortrolighet mellom barnet og en av foreldrene, eller mellom barnet og læreren. Da er det viktig at barnet forstår at «vanskelighetene» er uttrykk for en naturlig og nødvendig «Organfunktion». Man skal passe seg for å skremme eller advare, slik at den unge blir redd for å ha dømt seg selv. Da blir han bare mismodig og nedtrykt. «Slik Tale forøger ikke Barnets Modstandskraft». En jevn dialog, ikke for høytidelig og med vekt på det umystiske og naturlige i det som skjer i kroppen gir bedre motstandskraft mot fristelser enn moralprekener. Dette vil også vedlikeholde tillitsforholdet mellom den voksne og barnet, som da får mindre å skjule. I tillegg gir det et godt grunnlag for å «etisere en Naturmagt», altså å grunnfeste i barnet de etiske normene for håndtering av egne impulser.

Telste (2005) mener diskusjonen om seksualundervisning stilnet etter Skard og Klykken, men ble vakt til live igjen av Katti Møller Ankers arbeid for kvinner, og spesielt ugifte mødre og deres barn. Dette arbeidet resulterte i utgivelsen *Sundhedslære for unge kvinder* (Skjerve 1916) og opprettelsen av Mødrehygienekontoret i Oslo 1924. På det tidspunktet var ikke lenger Skard og Klykken de mest radikale i diskusjonen om hverken tidspunkt eller omfang av seksualopplysningen for barn, og begges oppdragelsestekster, som Klykkens *Vore hjem og vore børn* (1918) og Skards *Barneopdragelsen i hjemmet* (1925) (og ikke minst *Grunnskaden i folkeskolen*, 1918) sto nærmere en frilynt kristendom enn den nye psykologien. I de første tiårene i århundret var det kvinnelige lærere som gjerne ville ha mer og bedre seksualopplysning i skolen, mens de mannlige var motstandere. Kvinnesaksforeningene, arbeiderkvinneforeningene og kvinnelige leger støttet den åpne undervisningen, og temaet ble kontinuerlig debattert i tidsskrifter og skoleblader (Telste 2005). I 1917 gjorde overlærer på Sagene skole Anna Sethne et mislykket forsøk på å få seksualundervisning inn i skolen, men i 1933 holdt legen Tove Mohr, Katti Anker Møllers datter, et innlegg i foreningen Hjemmenes Vel som førte til en resolusjon til skolemyndighetene i Oslo. Resultatet var at boken *Forplantningslæren*, skrevet av Mohrs ektemann Otto Lous Mohr ble innført i Oslo-skolen i 1936, og i 1939 ble temaet nedfelt i Normalplan for folkeskolen (N39) (Nordberg 2013). Veien dit var tornefull, og kritikken var hard fra kirkelig og konservativt hold. Aftenposten skrev på lederplass at å innføre forplantningslære i folkeskolen var et angrep på barns naturlige bluferdighet, og karakteriserte forslaget som velment, men sykelig. Elevene vil enten rømme eller banke opp læreren, het det (Stai 1978, s. 31). Aasmoe (1982) viser hvordan debatten i «Norsk Skoletidende» i 1930 avspeilet meningsmotsetningene. Drammen kvinneråd henvendte seg til det lokale skolerådet med krav om seksualopplysning i klassene, mens skolerådet ikke ville gå lenger enn å undervise elevene «ved given leilighet» for å unngå et «lettsindig ungdomsliv», og dette måtte ikke foregå på en måte som støtte barnas bluferdighet eller «vekket forestillinger som ikke hørte barnas verden til» (Aasmoe 1982, s. 47). I prinsipp var man enige i forslaget, men den tradisjonelle bekymringen om å bevare uskylden og ikke fremskynde seksuell nysgjerrighet var sterk rotfestet. Derfor var kommunestyret og skolerådet skeptisk til formen. Et motinnlegg fastslo at skolene måtte være uredde i sin undervisning, at fortielsessystemet var «kulturhykleri» og at Freud også hadde ment at skolene måtte ta sitt ansvar. Diskusjonen hadde ikke beveget seg mye siden århundreskiftet.

11.7 Fra det *fordervede* til det *uferdige* barnet: Naturalismen erstatter arvesynden hos pedagogene

I tekster som kan knyttes til pedagoger og defineres som en del av en pedagogisk diskursorden, ble beskrivelsene av barn som fordervede og forståelsen av deres seksualitet som et resultat av denne fordervelsen, gradvis nyansert og fortrent i perioden 1880-1900.

Barns driftsliv ble mer forklart med utgangspunkt i en psykologisk og naturalistisk determinisme, enn i en moralsk og religiøs. Dette må ses på bakgrunn av at på mange felter brøt arvelæren, darwinismen og positivismen gjennom fra 1880-tallet, og utfordret de teologiske forklaringene på mennesket og naturen (jfr. f. eks. Bliksrud et al 2002), altså et aspekt av det moderne gjennombrudd.

Idéen om arvesynd i barnet hadde alltid vært gjenstand for debatt og kritikk fra rasjonalister. Fredrik Julius Bech sa i 1792 at arvesynd absolutt ikke er en konstituerende egenskap hos barnet. «Det er intet som har gjort større Skade i Opdragelsen, end den Tanke om Børns onde Natur», skriver han (Bech 1792, s. 62), og fortsetter med at arvesyndstanken har blitt en sovepute for dårlige og late foreldre, som klandrer arvesynden for sine barns onde handlinger og dårlige oppførsel. Det man imidlertid aner i pedagogisk debatt og tanke i siste del av det 19. århundre er at vektleggingen av barnets medfødte synd og fordervelse blir nyansert i retning av et uferdig barn, et barn med nøytrale drifter som kan forderves eller skjævutvikles, men som i utgangspunktet like gjerne kan – ved hjelp av en årvåken bevissthet fra foreldre og pedagoger – foredles og utvikle seg til gode egenskaper. Et godt eksempel er Harald Arnesens tale i 1885, der han på den ene siden snakker om at ekteskapet er en gudommelig innstiftet ordening og at kjønslivet helt må underordnes Guds bud, men samtidig at kjønnsdriften er «ethisk indifferent», den er i utgangspunktet hverken god eller ond. Barnet er et råmateriale for pedagogen, og barns seksualitet var derfor et primitivt, ukontrollert trekk ved en «human becoming», mer enn et resultat av at de var født syndige. Hver gang en tekst påpeker at barnets kjønnsdrift eller andre impulser ikke er hverken gode eller onde, er det en henvisning til – og avvising av – den tradisjonelle arvesyndstanken. Mennesket var ikke lenger sett på bare som skapningens herre av Guds nåde, men også som et høyerestående biologisk vesen.

Kritikken mot arvesynd som forståelsesmodell kom ikke bare fra postivisme og naturvitenskap, men lå også i den grundtvigianismen mange norske lærere var inspirert av. Grundtvig selv var på den ene siden sterk motstander av den rasjonalistiske teologien, men på den annen side avviste han arvesynden og dens forankring i den Augsburgske Konfesjonen (Glebe-Møller 2011). I Grundtvigs hjemland Danmark oppstod det i likhet med Norge brytninger mellom grundtvigianismen og den nye biologisk-naturvitenskapelige forståelsen av barn blant lærere på 1880-90-tallet. Problemet var å kombinere Grundtvigs humanistiske og romantiske tolkning av barndom som en magisk og lykkelig fase i livet, og individet som unikt, med den utviklingspsykologiske teorien der alle individer gikk gjennom samme faser på samme måte. Coninck-Smith (1998) skriver at også i dansk pedagogikk ble arvesyndspremisset umoderne fra ca. 1890, marginalisert av et rousseauiansk barnesyn som også var åpent for at barn kunne studeres med medisinske og biologiske modeller fra naturvitenskapen. Likevel var arvesynden fremdeles

et premiss for mange norske grundvigionere. Wilhelm Andreas Wexels sammenlignet i 1853 kirken med en mor som skaper Guds barn av dem som «af og med en syndesmittet natur fødes til vrede og død» (Hansen 1998, s. 225). For grundtvigionismen som pedagogisk retning ble konsekvensen at man antok at synden bodde i barnet men at pedagogens oppgave var å overvinne den ved å dyrke frem det gode i det. Lærernes diskusjon bærer preg av motstridende oppfatninger av hva barnets natur var, og om «synd» egentlig kunne brukes som forklaring på de negative utslagene av denne naturen. Langt på vei så ikke pedagogene noe alternativ, men mente likevel at dannelsen i likt monn skulle fremme både innordning og fri vekst.

I 1860-årene foregikk en debatt om tukt i lærertidsskriftene *Almueskoletidende* og *Den norske Folkeskole*. Spørsmålet var hvordan barn ulydighet kunne innordnes det gode, representert ved den voksne fornuft og moral. «Synden lever i barnets hjerte», ble det uttalt på et lærermøte i Kristiania i 1861. Ulydighet er utslag av synd og barnet må tvinges inn under en høyere vilje – ikke ved skjenn eller kroppslig straff, men man kunne heller ikke la barnet velge hva det vil etterkomme eller ikke. Dette var en vanskelig balanse. Frihet var oppdragelsens mål, men barnet kan ikke nyte friheten før det har lært lydighet, ifølge S. M. Krognæss, redaktøren av *Almueskoletidende* (Hellern 1968, s. 81). Andreas Feragens syn i denne debatten var at barnet definitivt hadde en iboende syndig natur, en ond vilje. Denne viljen må «kues og bøies» og det gode må styrkes og fremelskes så det «nye menneske» kan vokse frem (ibid.) Men selv om Feragen mener at kroppslig straff noen ganger var et nødvendig onde, er det likevel noe «dyrisk» over kroppslig straff, som kun bør brukes for riktig grove overtredelser og når alle andre midler er prøvd (Knudsen og Vig 1855, s. 134). Det er forskjell på å tukte og formane og det å stå under «Herrens tugt og Formaning», mente Feragen. Det første kommer bare den voksne er sint nok, men det andre var en form som krever tålmodighet og selvbeherskelse fra den voksne, som utelukket hard, tankeløs og urettferdig behandling (*Den norske Folkeskole*, 3. årgang 1854, nr. 5 s. 10).

Vig og Feragen uttrykte klart at barnet var født med iboende onde eller syndige ønsker, egenskaper eller tilbøyeligheter, men mente at oppdragelsen skulle være en *justering* av barnets naturlige utvikling, ikke en hardhendt kamp mot dets arvesynd. Deres modell av barndommen som en vekstperiode for en plante skiller seg fra en Rousseau-basert romantikk ved at de forutsetter at intervensjon er nødvendig helt fra begynnelsen av for å hindre dårlige karakteregenskaper å utvikle seg. Vig skrev at både Bibelen og erfaring underbygget at «menneskenaturen fra Fødselen af er i høj grad besmittet med syndig attraa, der tidlig ytrer sig i syndig daad» (Vig 1859, s. 325). At de er i høy grad besmittet betyr likevel ikke at læreren skal behandle barnet som en «ukristen» som skal oppdras til et kristent moralsk menneske, eller en «ren, uskyldig Engel», men se på barnet som det det er, et vesen som «af Naturen omtaaget af Mørke og besmittet med en ond

Begjærighet, men ved Daaben gjenfødt til Liv og Lys i Gud» (Knudsen og Vig 1855, s. 130). Hvis man holder fast ved det synet greier man å motarbeide «Syndelysten» og pleie «livsspiren» i barnet, skrev Feragen i *Den norske Folkeskole* i 1854. I samme tidsskrift sier Anders Reitan i 1872 at barnet kommer til verden med arvesynd, «uodelig til det Gode og tilbøielig til det Onde». De er ikke dømt til å synde, men har ingen begreper og svakt utviklede følelser. Det er foreldrenes oppgave å omgi barnet med det som er godt, og unngå råskap, det uanstendige og det grove i hjemmet og familien. Barnet tar til seg de verdier det vokser opp med. Der Bech (1792) bokstavelig mente at uanstendighet ble overført med morsmelken, er Reitan metaforisk. Den første smak barnet får i koppen vil sitte i lengst (*Den norske Folkeskole*, 8. årgang, nr. 10 s. 73). Foreldrenes oppdragelse og barnets omgivelser kunne da enten beskytte eller forderve. Ole Vig (1855; 1859) understreker at barnet er et *naturvesen som ikke kan klandres for sine medfødte drifter*. Barn var av naturen omtåket av mørke, men pedagogens oppdrag var (slik Faye 1853 skrev) å sørge for at de iboende driftene ble styrt i den gode retningen. Alle barnets egenskaper kunne forkvakles, slik innbilningskraften både er kilden for barnets sunne lek men også kunne bli et passivt medium for seksuelle fantasier og tanker—eller «æresdriften» kan fungere foredlende eller forrående. Feragen understreker nettopp det *passive* i å bli «offer» for grovt snakk og usedelige tanker, i motsetning til det *aktive* i å dyrke frem barnets *iboende rene natur*.

Den forståelsen som ble mer vanlig mot århundreskiftet åpnet for at både positive og negative karaktertrekk ved barnet var like «naturlige». Rosa Fischer (1856, s. 26) sier alle tilbøyeligheter, både gode og onde, er like medfødt. Om mennesket blir en trelle av sine tilbøyeligheter eller herre over dem er avhengig av oppdragelsen, mener hun. Noen åpnet også for at skillet mellom lavere drifter (som seksualiteten) og høyere (åndelige følelser) ikke betød at de lavere alltid var syndige. Selv om Horn (1860, s. 16) mente det var selvsagt at mennesket var født syndig, bestod også fordervelsen i at vi var født med «upaalidelige Følelser», som kunne forverres. Dessuten kunne en høyere følelse, som sorg over en avdød, være motivert av en lav drift, som egoistisk sorg over å ha mistet noen⁶⁶. Horn forstod den medfødte syndigheten mer som et skrøpelig utgangspunkt, som kunne både forverres eller forbedres. Gjennom dåpen hadde det gode allerede fått en plass i barnets sjel. Skolepolitiker og teolog Nils Hertzberg (1827 – 1911) skrev i *Oppdragelse og undervisning* (1891) at barnet unektelig var født med en «spire» til ondskapen i seg, men at denne måtte håndteres gjennom fornuftig tukt og sosialisering. Barnet var født med potensiale til uønskede handlinger, men ikke nødvendigvis at deres natur var ødelagt fra fødselen. Jo mer oppdragslæren ble vitenskapeliggjort, jo mer perifer ble den kristne arvesynden i pedagogiske tekster, og jo mer så pedagogene på negativ atferd hos barnet som resultat av mangel på oppdragelse. Den som ikke er oppdratt til lydighet

66 En tanke vi gjenfinner hos Nietzsche, noe teologiutdannede E. D. B. Horn forbigår i stillhet.

het mot sine foreldre og lærere heller ikke ville være lydige mot Gud. Ulykkelige barn ble ulykkelige voksne, og når man klandret foreldre for å ha ulydige barn burde man tenke over at de voksne selv ikke hadde lært noe om oppdragelse og derfor var nærmest ansvarsløse, skrev Hartvig Nissen (Nissen 1870, s. 143).

Kanskje den viktigste artikuleringen av det nye naturvitenskapelige pedagogiske synet var Herbert Spencers (1820 – 1903) bok *Om Opdragelse*. Den kom på norsk som en del av serien *Bibliotek for de tusen hjem* i 1887, og i nytt opplag 1888 (Norsk Bogfortegnelse 1883 – 1890) og i 1899. Den gjorde et stort inntrykk på norske pedagoger, og Slagstad (1998, s.98) kaller den en «veritabel bestselger» som ble forankringspunktet for de pedagogiske modernistene. Mathias Skard, som ønsket å forene Grundtvig og den nye vitenskapen, skrev boken *Herbert Spencers opdragelsestanker: gjengivelse og kritikk* (1890) for å introdusere ham for norske lesere. For norske pedagoger var Herbert Spencer en forløsende tenker i spørsmålet om barnets natur. Matias Skard skrev i sin presentasjon at barn ikke fødes hverken gode eller onde, på samme måte Arnesen sa om seksualiteten, og at enhver handling vurderes ut fra sine konsekvenser. Laster og dyder har vonde og gode følger, og vil derved vise hva som er riktig eller galt – helt uavhengig av eksisterende moralregler. Spencer tror det finnes et absolutt vesen, en Gud, men moralen «er derfor ogsaa uden enhver absolut værdibestemmelse, den ligger helt indenfor det relatives grenser» (Skard 1890, s. 14). Både Gud og sjelen eksisterer, men helt utilgjengelig for mennesket. Ingen av delene pålegger mennesket noen begrensninger. Spencer mener barnet verken er godt eller ondt, det er *ufullkomment*. Det oppstår med drifter, men uten kunnskap om riktig og galt. Barnets seksualdrift er medfødt, det er uvitenheten som tillater at de gir etter for den. Men ved å følge de «naturgivne» konsekvensene av sine handlinger lærer barnet om godt og ondt, det lærer å leve moralsk, siden «moralisk er en handling kun, efter som den trækker lidet af skadelige og meget af velgjørende følger efter sig for en selv og andre» (Skard 1890, s. 27). Her er altså arvesyndstanken helt avskaffet til fordel for en positivistisk konsekvensetikk, og retningen for den nye barnepsykologien staket ut. Den naturalistiske modellen av barnet føyet seg inn i den langvarige sekulariseringen og omskrivingen av seksualiteten til et medisinsk problemområde. I denne konteksten ble barnets seksualitet forstått som den umodne spiren til det voksne kjønslivet, og at det var *barnets sårbarhet* overfor egne impulser og ytre påvirkning som var problemet, ikke barnets iboende primitive ondskap. Fra den grundtvigianske kompromissmodellen av barnet (syndig men uferdig) som bl. a. Feragen uttrykker, til den naturvitenskapelige modellen (uslepen men risikabelt) som f. eks. Arnesen og Skard slutter seg til, var det en bevegelse fra å bruke teologien som forklaringsramme til å bruke naturvitenskapen. Den moderne forestillingen om drift så på den mindre som en truende kraft underlagt moralsk opplyst selvkontroll, men mer som en naturlig primitiv mekanisme barnet trengte kyndig hjelp til å foredle. Matias Skard skrev i *Barneopdragelsen i hjemmet* (1925) at barn har bare ingen *bevissthet* om at de gjør noe galt, de har ingen «forestilling om det vonde

i etisk forstand», men oppdrageren vil godt merke at det rører seg krefter i barnet «som ikke bare er av det gode» (Skard 1925, s. 17). Når barnet har god samvittighet om sine handlinger, er det fordi de ikke vet at de er gale, derfor mener Skard at uttrykket «barnlig uskyld» betyr at de handler uten kunnskap, ikke at handlingen er uskyldig. Det viktigste er at oppdrageren er fullstendig konsekvent i sine reaksjoner, fordi barnet vil naturlig prøve ut alle grenser. Man skal derfor vokte seg «for å tiltro et ellers lydige barn vond vilje så snart det forsér sig mot noe av våre bud», men «det som beveger barnet, er ikke vilje, men drifter og lyster» (s. 45).

11.8 Oppsummering

Den overbyggende tendensen i oppdragelse og forståelse av barns seksualitet i den siste del av 1800-tallet var en bevegelse fra det kristenmoralske mot det naturvitenskapelige, parallelt med det moderne gjennombrudd. Teologiske oppdragelsestekster endret seg lite, selv om noen teologer klart støttet en ansvarsfordeling der prestene kun befattet seg med den åndelige delen av seksualitetens problematikk, og legene fikk enerett over den kroppslige. Likevel reagerte mange teologer på tidens begeistring for naturvitenskapelige og evolusjonistiske forklaringer på mennesket, noe de mente gjorde mennesket til et dyr blant andre dyr, og seksualiteten ble redusert til en fysisk funksjon uten noen høyere betydning. Derfor ble det enda viktigere å forklare hvordan seksualiteten ikke var ferdig, men kom til syne hos barn og unge i en rå form som måtte foredles gjennom oppdragelsen. De fleste teologiske tekster om oppdragelse holdt seg til den moralske siden av saken, og henviste kort til medisinske eller psykiatriske teorier som bevis eller argumentasjon. Mange lærere lot til å stå i en epistemologisk spagat mellom religion og vitenskap, selv om de skriver med en solid forankring i egen fagidentitet. Deres kjerneområde var fremdeles dannelsesoppgaven. Oppdragelsen var en balanse mellom indre vekst og ytre sosialisering. Pedagogene uttrykte en mer moderat og til dels mer naturvitenskapelig forståelse av barnets iboende negative egenskaper, inspirert av f. eks. Herbert Spencer og Charles Darwin. Lærerne ble av medisinerne oppfattet som viktige støttespillere i hygienekampanjene siden hygiene også omfattet familielivet og barnets kropp, helse og utvikling.

Den positivistiske naturvitenskapen etablerte seg fra midten av århundret som en ny og mer objektiv forståelsesramme for menneskets kropp og seksualitet. I tillegg til medisinen tok vitenskaper som fysisk antropologi (Blikrud, Hestmark og Rasmussen 2002, s. 332) og den fremspirende psykiatrien opp sammenhengen mellom den kroppen man var født med og de handlinger man ville gjøre og de tilbøyeligheter man ville ha senere i livet. Her begynte skiftet som Sennett (1978) omtaler – fra seksualitet som handlinger til seksualitet som noe som var iboende i kroppen fra fødselen av. Gjennom de store kampanjene mot smittesykdommer, prostitusjon og arbeidet for å forbedre folkehelsen

med hygienetiltak ble barnestell og oppdragelse et *medisinsk/hygienisk spørsmål*. Legens autoritet overstyrte prestens. Samtidig foregikk det omfattende pietistiske vekkelser som vedlikeholdt etterspørselen etter tradisjonelle kristne oppdragelsesbøker, men denne diskursordenen ble tydeligere skilt fra den medisinske og pedagogiske. Medisinsk autoritet ble styrket gjennom legeprofesjonens status som forvalter av ikke bare sannhet om sykdom, men også sannhet om helse, sunnhet og et godt liv.

Max Webers teori om *rasjonaliseringen* av vestlig kultur beskriver en historisk prosess der en religiøs-mystisk fortolkning av verden og fenomenene i den ble erstattet av et rasjonelt herredømme over den. Magi endret seg fra å bety manipuleringen av magiske krefter til å bety rent symbolske aktiviteter, religiøse prosesser endret seg til doktriner (Camic, Gorski og Trubek 2005). Denne *Entzauberung der Welt* («avmystifisering av verden») gir seg i mine kilder utslag i at de menneskelige funksjoner og den menneskelige seksuelle impuls blir tillagt en naturlogikk og ikke en religiøs logikk. Samtidig er det viktig å understreke at det er like mye en *polarisering* som en *marginalisering* av kristen-moralske forståelsesramme. Arvelæren som ble utbredt fra midten av århundret overtok rollen som Guds vilje i tekster om seksualitet den betydning at straffen for seksuelt avvikende handlinger før hadde kommet fra Gud (formidlet av foreldre eller prest) kom nå fra biologien (kunnskapen formidlet av legen og genetikeren). Arvelæren ble den vitenskapelige legitimeringen på at moralsk svakhet og seksuell tøylesløshet forplantet seg nedover i generasjonene. Den medisinske diskursens språk og samfunnshygienens argumentasjon preget den språklige realiseringen av onaniforbudet og overvåknings- og bekjennelsepåbudet i oppdragelsestekstene, som når legene Høegh (1862) og Kaarsberg (1889) instruerer foreldre og lærere.

Den interdiskursive arven fra opplysningstidsmedisinen ble svekket, det vil si at tradisjonelle teorier om væskebalanse og blandingen av moralske og fysiske argumenter for at onani var skadelig, ble sjeldnere i nyere norske oppdragelses- og sunnhetsbøker. Et skille gikk mellom de nyskrevne bøkene basert på moderne pedagogikk og hygiene, og de eldre anti-onanibøkene, gjerne oversatt fra tysk eller svensk. Begge behandlet barns seksualitet som et biologisk og psykologisk fenomen, men det ble et kjennetegn for de moderne tekstene at humoralpatologiske forklaringer (altså med advarsler om forbruk av sæd) var erstattet av psykologiske (tidlig seksuell utfoldelse skader evnen til ekte kjærlighet) og nerveteoretiske (onani belaster nervesystemet og svekker sinn og kropp). Dermed vil vi kunne plassere begge typene tekster i en medisinsk diskursorden, men som to diskurser i motsetning, med forskjellige krav på gyldighet og forskjellige referanser. Dette blir også synlig i diskursiv praksis som sitering. Mens det i den tradisjonelle seksualmedisinen fremdeles var mulig å sitere Tissot, Haller og Hippokrates, var nyere pedagogiske, hygieniske og psykiatriske tekster mindre tilbakeskuende. Likevel kunne, som jeg har vist, Ludvig Dahl henvise til Campe. På grunn av medisinenes store fremskritt fra

midten av det 19. århundre, noe som var merkbart i alle lag av den lesende befolkningen på grunn av sosialhygienens kamp mot urenslighet og smitte, ble det nye hygieniske paradigmet for seksualitet basert på samtidens begeistring for naturvitenskap, en lojalitet til samfunnets sunnhet og ikke bare til Guds plan. Dessuten spredte idéer om seksualitet fra psykiatrien og psykologien seg (som f. eks. i Krafft-Ebings *Psychopathia Sexualis*, 1886), og la grunnlaget for psykoanalysen og biologisk psykologi (som f. eks. i Havelock Ellis' *Studies in the Psychology of Sex*, 1897 – 1928). Disse impulsene dukker opp i norske tekster om seksualitet, som hos legene Seved Ribbing (1889) og Sigvard Madsen (1895) eller hos pedagogen Aksel Arstal (1904).

I alle tre diskursordner; teologisk, medisinsk og pedagogisk, var barns onani et allestedsnærværende diskurstema. I mer liberale og vitenskapelige tekster endret forklaringen på onaniens farer seg fra at det førte til kroppslige sykdommer til at det førte til psykisk utmattelse og skam. Som argumentasjon for dette var det vanlig å bruke væske- og energibalanseteorier med røtter i humoralpatologien, men som var forsiktige med å spekulere i om sæd «styrket» kroppen. Der det før var en konkret kroppsvæske som var ressursen, ble det nå en abstrakt metafysisk «energi» som ble utarmet av seksuelle handlinger og tanker.

12 1902 – 1952: MEDISINEN OG PEDAGOGIKKEN GJØR FELLES SAK

Dette er den tredje av avhandlingens tre fase-deler. Jeg har argumentert for at tre profesjoner og tre diskursordner konkurrerte om autoritet og hegemoni i spørsmål om barneoppdragelse og barns seksualitet, og at slutten av det 19. århundre var preget av en allianse mellom medisin, sosialhygiene og stadig mer sekulær pedagogikk. De rent kristne oppdragelsesbøkene var allestedsnærværende, men hadde ikke endret seg mye. De bar preg av å være skrevet for den kristelige «deloffentligheten» Bliksrud m. fl. (2002) beskriver. Det var snarere slik at den alternative litteraturen (pedagoger og leger som skrev om seksualitet med sekulær etikk og vitenskap i ryggen) var blitt langt mer synlig i løpet av århundrets siste halvdel. Dette gjenspeilet også en tendens til å mene at kristendommen ikke var tilstrekkelig for hverken å forklare barn og unges seksualitet og at etikken ikke var tilstrekkelig til å hjelpe dem til å håndtere den. I 1900 skrev Ellen Key at de nye budene for seksualetikk kom til å bli skrevet av naturvitenskapsmannen og ikke religionsstifteren (Hauglund 2001). Både i offentlig ordskifte og på bokmarkedet fikk medisinen definere seksualitetens funksjoner og konsekvenser, gjerne i form av en popularisert hygienelitteratur som omhandlet familieliv og oppdragelse tematisert for folk flest.

De første tiårene i det 20. århundre, spesielt etter 1. verdenskrig, var preget av en fragmentering av både verdigrunnlaget og kunnskapsgrunnlaget for oppdragelse. «Alle tidligere faste verdier og mål, nu rokket, kastet inn i støpeskjeen. Alt usikkert, tilfeldig, det eneste sikre er alle tings usikkerhet. En gold og fattigslig tid for ungdommen», skrev Steinvor Ellingsen i *Dagens døtre- fremtidens mødre* (1933, s. 12). Spesielt fra 30-tallet sto sterke idéer mot hverandre i Norge, med en avgrunn mellom kulturradikale og kristen-borgerlige verdier og tanker (Dahl, Brenna, Sørensen og Eriksen 2001). Idémessig uro forsterket behovet for konkrete og håndgripelige forklaringer, og hygieniske og medisinske modeller ble oppfattet som forståelige og pålitelige. Oppdragelsestekster plasserte seg på en skala mellom den kristne tradisjonalismen på den ene yttersiden og en medisinsk biologisme på den andre. I hele dette spekteret kunne medisinske forklaringer på seksualitet brukes, men ut fra forskjellige epistemologier: Teologer mente i større grad at medisinen ikke var nok til å forstå helheten i det menneskelige kjønnslivet, og medisinske mente kjønnslivet overveiende var fysisk og potensielt skadelig, og at prestene skulle befatte seg kun med dets moralske side. Pedagogene så på medisinske teorier som

relevant for samfunnshygieniske og individpsykologiske sider av seksualiteten. Barnets kjønnsliv hadde en hensikt i fremtiden og ekteskapet, men den seksuelle utviklingen skulle respekteres og forstås samtidig som barnet måtte beskyttes mot seg selv.

I tillegg til hvordan pedagogiske og hygieniske tekster endret seg, var de idéer om barns psykologi og seksualitet som kom fra psykoanalysen så radikale og så omseggripende at de manifesterte en separat diskursorden.

Ut fra hvordan tekstene jeg har analysert fra denne siste tredjedelen av undersøkelsen fremstår, vil jeg oppsummere hver av diskursordnernes fokus og hensikt i ett stikkord hver: *Beskyttelse*, *utfoldelse*, *innordning* og *oppdragelse*.

1. Beskyttelse: Den *medisinske* diskursorden var sekulær, til dels konservativ og forankret i den biologiske og empiriske medisinen. Medisinen var grunnlaget for statlig sunnhetsarbeid og seksualopplysning. I forlengelsen av den tradisjonelle sosialhygien vil også den psykologiske *mentalhygien*en høre hjemme i medisinen. De hygieniske idealene var kilde for husmortidsskriftene og utgivelser for og av kvinner, og etter hvert mer politisk radikale utgivelser fra kvinnebevegelsen. Ungdoms seksualitet ble oppfattet som biologisk og naturlig, men *potensielt skadelig* for dem selv og samfunnet, og evnen til selvbeherskelse og avholdenhet var garantien for personlig og sosial sunnhet.
2. Utfoldelse: Etter hvert vokste det frem en *psykoanalytisk* diskursorden som kan favne både de første psykoanalytikerne, den politisk radikale sosialmedisinen og barnepsykologien (i den utstrekning de bekjente seg til de viktigste prinsippene). Seksuell innordning og begrensning av barn og unge ble ansett som en borgerlig politisk eller religiøs undertrykkelse som skapte hemninger og mental sykdom hos individet, og individet hadde nå råderett over sin egen kropp. Seksualiteten var en sunnhetsbærende kraft, som også forekom hos små barn.
3. Innordning: De *kristen-borgerlige* diskursene varierte fra det frilynte til det ny-pietistiske. Generelt var de sterkt kulturbeskyttende: Lyst og begjær var en kraft som skulle trekke det voksne heteroseksuelle ekteparet til hverandre og holde dem sammen, og sette dem i stand til å oppfylle Guds hensikt med familien som samfunnets kjerne. Selv om seksualiteten var skapt av Gud (mange forfattere skildrer den som noe av det viktigste Gud har nedlagt i mennesket) var den før ekteskapet stort sett en primitiv drift som ble foredlet av å bli behersket, og som hvis den viljeløst ble tilfredsstilt ville tilskitne både det emosjonelle og fysiske i det voksne kjærlighetsforholdet mellom mann og kvinne.
4. Oppdragelse: Den *pedagogiske* diskursorden var preget av at fagets utøvere og teoretikere var påvirket av impulser fra naturvitenskap, nyere psykologi, re-

formpedagogikk, arvelære og filosofi i sin innramming av oppdragelse og undervisning. Når pedagogene nå skriver om seksualitet kunne de være både svært medisinske eller mer kristen-etiske. Et overbyggende prinsipp var at pedagogens ansvarsområde og interesse var både barnets *dannelse til samfunn* og barnets *personlige vekst*. Pedagog (eller forelderen pedagog skriver til) må balansere mellom to oppgaver: Å forstå og akseptere barnets naturlige utviklingstrinn (biologisk og psykologisk) og legge til rette for sunn vekst i tråd med den, og det å hjelpe barnet til å aksele ansvaret det vil bli pålagt som voksen borger og ektefelle. Pedagogenes beskrivelser av barnets seksualitet preges av dette doble mandatet.

Når det gjelder barns onani kjennetegnes overgangen til det tyvende århundre av en ny problematisering: Der det før hadde vært vanlig å anta fysiske skadevirkninger av onani, hvertfall hvis den ble praktisert overdrevent (i for tidlig alder eller når kroppen allerede var svekket), ser vi i både sosialhygienisk og psykoanalytisk diskurs at onani hos barn og unge nå ble fremstilt som *kroppslig* ufarlig, men *psykologisk* nedbrytende på grunn av skam og engstelse. De fysiologiske forklaringene ble erstattet av psykologiske. Både konservative sosialhygienikere som Mathias Greve og psykoanalytikere som Harald Schjelderup avviste det 19. århundres fysiologiske og konkrete problematisering av onani, selv om avstanden mellom dem ellers var stor. Dette er langt på vei et paradigmatisk skifte: Selv om det var uenighet i kontinentale psykoanalytiske kretser i flere tiår etter århundreskiftet, var psykologer som f. eks. Wilhelm Stekel av den oppfatning at onani hos barn ikke under noen omstendighet var patologisk (Sauerteig 2012). Dette markerte psykologiens endelige avskjed med de eldre fysiologiske skade-teoriene, og åpnet i stedet for en rekke forestillinger om hva de psykiske følgene var. Når disse oppfatningene slo rot, ble også den tradisjonelle anti-onanilitteraturen borte. Selv om det er mulig å finne advarsler mot småbarns onani lenge ennå, er det forklaringen på at kildene i denne delen av avhandlingen i stor grad konsentrerer seg om *ungdom* og deres vei inn i voksenlivet. Småbarns seksualitet blir berørt av medisinerne (stadig med en viss bekymring) og av psykoanalytikerne (som noe naturlig og nesten ønskelig), men patologiseringen av småbarnsseksualiteten blir nesten borte.

12.1 Aksel Arstal (red.): *Forældre og Børn* (1902)

Polariseringen som hadde erstattet teologene som oppdragelsesautoriteter med medisinerne og pedagoger ble spesielt tydelig i et stort og ambisiøst verk, *Forældre og Børn* (1902). Skard (1980) og Schrupf (1999) er blant dem som nevner og understreker at dette er en vesentlig tekst, ikke fordi den nødvendigvis var først, men den var unektelig *størst*. *Forældre og Børn* krever en noe grundigere behandling både på grunn av sitt omfang og sine høyt ansette forfattere.

Hvilke diskursorden kan da en slik bok tilhøre? Siden alle typer fagforfattere var inkludert, må vi gjøre en generalisering av hva som later til å være utgivelsens overbyggende ideologi, dens handlingsfelt og vektlegging. For å gjøre det kan gripe tilbake til kriteriene for tilhørighet i en bestemt diskursorden. For det første kan vi se på forfatterens *selvrepresentasjon*. Redaktøren var Aksel Arstal (1855 – 1940), lærer i geografi på Kristiania Handelsgymnasium og Universitetet. Han utga flere bøker om geografi og geografiundervisning, men var også engasjert i andre skolepørsmål, generell pedagogikk og oppdragelse. I den egenskap var han også formann for «Det Pædagogiske Samfund» i Kristiania. I bøkene *Garborgske Skildringer og Synsmaader* (1892), *Mellem Linierne* (1897) og *Kysk ungdom* (1907) uttrykte han sine samfunns moralske og kulturkritiske synspunkter. Han var forfatter av det første *Oslo Byleksikon* og utga ungdomsbladet *Ekko* 1907-1908. Altså var han pedagog, samfunnsengasjert og radikal, men også (i *Kysk ungdom*) opptatt av ungdoms seksualhygiene. Arstal var likevel bare redaktør, og selv om han også bidrar med den viktige artikkelen *Opdragelse*, er de andre forfatternes posisjon, profesjon og fremstilling vel så viktig. Det mest slående er at av 82 bidragsytere var bare 7 teologer. For øvrig er 13 artikler skrevet av leger eller medisinprofessorer, 13 av lærere, seminarbestyrere eller andre med tilknytning til skoleverket, 5 av jurister, 6 av militære offiserer og minst 4 av kvinnelige forfattere som ellers gjorde seg bemerket som skribenter i husmormagasiner med en moderne, sosialhygienisk profil (som Olaug Løken, Hanna Isaachsen, Ågot Gjems Selmer og Ågot Ræder). I tillegg kommer storheter og kulturpersonligheter som Moltke Moe, Bjørnstjerne Bjørnson, Erik Werenskiold, Gina Krog og professorer i naturvitenskap (geologi og biologi). Fagmessig er altså teologene allerede i betydelig mindretall. Dette bildet må nyanseres med artiklenes faktiske tema. I noen tilfeller skriver skolefolk om kristne temaer, men i det store og hele er teologene henvist til å skrive om «Hjemmets moral» (s. 1), tenåringsguttens pubertet (s. 219) eller «Gudsforholdet» (s. 365, skrevet av en sogneprest og en skoledirektør). I sum kan vi si at forfatterne av bokens kapitler i all hovedsak er hentet fra de fag som i 1902 behandlet oppvekst og barns utvikling som noe som kunne og burde behandles vitenskapelig.

For det andre kan vi se på tekstenes *fokus*. Den er skrevet til forelderne, og skal imøtekomme deres behov. I forordet heter det at boken ikke setter seg vitenskapelige eller litterære formål, men praktiske, og at den er skrevet «fra foreldre til foreldre». De aller fleste kapitlene omhandler det praktiske og pedagogiske arbeidet i hjemmet: aktiviteter, leker, lesing, økonomi, forholdet til skolen, forholdet til omgivelser og lekekamerater og karrièremuligheter for ungdom. Videre kommer psykisk helse, utviklingsavvik – og en ikke ubetydelig del av artiklene berører kjønn, pubertet og helse: «Egteskabets sundhedslære» av dr. Kristian Brandt, «Overgangsalderen», der dr. Edvard Bull skrev om gutten og skolebestyrerinnen Ragna Nielsen skrev om piken, «Den unge kvinde» (Ågot Ræder⁶⁷),

67 Datter av lege, sykehusdirektør og sosialhygieniker Mathias S. Greve.

«Ynglingen» (stiftsprost Gustav Jensen), «Sundhedspleie» (dr. Axel Holst), «Nerve- og følelseslivet» (dr. Hans Jørgen Vetlesen, som for øvrig skrev mye om arvelære), «Kjønslivets utvikling» av Mathias Sigwardt Greve, og «Kjendskab til livets oprinnelse» av Ågot Gjems-Selmer, som jeg kommer tilbake til nedenfor. Ren kristen moral behandles bare i artikkelen «Hjemmets moral» (Thorvald Klaveness) og «Gudsforholdet» (J. Jansen og K. Seip). Artikkelen «Ynglingen» av stiftsprost Gustav Jensen omhandler pubertetens åndelige utvikling med en klar religiøs undertekst, men likevel er han mest opptatt av sinnets stormer i disse årene, ikke kroppens.

For det tredje må tekstenes ontologi, epistemologi og moralsyn med hensyn til seksualitet vurderes. Gjennomgående omtales pubertetsseksualiteten som en naturlig del av utviklingen, men likevel en som foreldrene må forholde seg oppmerksomt til. Småbarnsseksualitet er mindre nevnt, men barnelegen Carl Looft skriver at onani hos små barn kan være utslag av psykisk sykdom (s. 185), og dr. Mathias Greve mener at man absolutt ser små barns kjønnsorganer ikke er «uden livstegn». Dette er reflekser og reaksjoner på parring, og har ikke noe med sjelelivet å gjøre (dvs. det er ingen bevisste seksuelle tanker bak). Likevel skal foreldre sørge for at slik parring ikke forekommer, ved å sørge for god hygiene, ikke tettsittende klær og ikke minst å overvåke barnepikene, som både bevisst og ubevisst kan mistenkes for å forføre eller misbruke barna. Legene i boka (som Looft og Greve) mener altså at *seksualiteten eksisterer som fysisk og naturlig fenomen* hos ungdom, men at den er litt mindre naturlig og litt mindre ønsket hos små barn. Det epistemologiske utgangspunkt er at fenomenet seksualitet skal erkjennes og undersøkes vitenskapelig, men mange av forfatterne skiller det etiske og det kroppslige svært tydelig. I *Forældre og Børn* er det få forfattere som overskrider denne grensen på den måten som i mange andre oppdragelsestekster gjorde (altså at forfatteren trakk på flere fagfelt): Teologene skriver om moral, legene skriver om kropp, hygiene og psyke, og fagpedagogene (lærere og skolefolk) og oppdragelseskribentene (som Løken, Gjems Selmer og Ræder) skriver om hvordan man håndterer det i skole og hjem. Hvis vi til slutt skal si noe om hvilken moral som tekstene preges av, hvilken hensikt seksualitet fremstilles som å ha, er det et tydelig ideal at barnet skal *dyktiggjøres til fremtiden*, både mentalt og kroppslig. For at det skal skje, må barnet *beskyttes* – mot det som skjer i egen kropp, mot det som kan påføres dem utenfra. Puberten er en frodig, men sårbar fase, og for at barnet skal gjennomgå denne uten skader, må både moralske vern (som bluferdigheten) og kroppslig vern (som oppmerksomhet om onani) tas i bruk. Ingen steder forekommer ordet «arvesynd», og de som bruker «fordærvelse» snakker om barn som er forsømt eller mangelfullt oppdratt, og ikke i forbindelse med seksualitet. Barn med dårlig oppførsel eller egenskaper er altså slik som resultat av foreldrene, miljø og skjevutvikling. Boken fremstår som et sosialhygienisk og pedagogisk leksikon, så omfattende at det kunne være den eneste oppdragesboken noen skulle komme til å trenge. Vektleggingen er på at foreldrene skal ha nok og riktig kunnskap om barnet og ungdommens utvikling (men-

talt, fysisk og åndelig) til å *dyktiggjøre* barnet, *beskytte* det og *forstå* det.

Dette gjelder også for det fjerde kriteriet for kategorisering i diskursordner, nemlig *språket*. Mange av kapitlene omhandler praktiske ferdigheter og aktiviteter som er del av oppdragelsen (lek, idrett, skole, fremtidsutsikter), men også mange dannelsesspørsmål (psykologisk utvikling, relasjoner barn/barn, barn/voksen, hjem/skole, barn/organisasjonsliv eller barn/gudstro). Dette preger språket. De konkrete temaene omtales i et konkret og saklig språk, de abstrakte i et mer personlig og til dels romantisk. Hva angår omtalen av seksualitet følger det også forfatterens posisjon og perspektiv: Legene forholder seg til det kroppslige (men gjerne på en normativ og vurderende måte) og teologer og pedagoger forholder seg til kjønnsmodningens effekt på ånd og sjel.

For å konkludere: Det er åpenbart at *Forældre og Børn* ikke er en teologisk tekst ut fra mine kriterier. Det er heller ikke en ren (populær)medisinsk tekst, til det omfatter den alt for mange andre emner enn kropp og sunnhet i seg selv. Boken favner vidt over hele barnets liv, både i aldersspenn og i miljø – fra vuggen til yrkesvalg, fra den indre familie til samfunnsdeltakelse – men med en sterk sosialhygienisk innretting. Likevel er fokuset på oppdragelse og danning (med medisin, moral og hygiene som underlag) så tydelig at jeg betrakter den som en del av en pedagogisk diskursorden. Men den er nettopp derfor et godt eksempel på hvorfor jeg har gitt denne delen av avhandlingen overskriften «Medisinen og pedagogikken gjør felles sak». Pedagogiske og medisinske forfattere så på oppdragelsen som et felles anliggende. Pedagogene underkastet seg ikke hygiene-tenkning, men delte dens siktemål – et sunt og friskt barn til et sunt og friskt samfunn.

Skard (1980) reagerte på at Arstal selv i artikkelen «Oppdragelse» skriver at «Et barn er fra først av et litet vilddyr» (s. 354), og tolker det som en oppfatning om at barnet skulle siviliseres til kultur og barndomsrollen. Barna skulle bli lydige, flittige, naturlige, villige og handlekraftige, med følelse for fedrelandet og tilknytning til slekta. Selv om man skulle sørge for å bevare «forældrenes herskerstilling» i familien, kom en lengst med fortrolighet og forståelse. Barna skulle oppdras for sin egen skyld, og ikke for andre (Skard 1980). Skard var skeptisk til den kategoriske tonen Arstal hadde, men *Forældre og Børn* var skrevet for å formidle en ny tids oppdragelsesideologi for foreldrene, i en tid hvor mange verdier, sannheter og tradisjoner sto for fall eller ble betvilt. Fin-de-siècle-følelsen skapte bekymring om hva som var riktig, sunn og fornuftig oppdragelse, derfor skulle bidrag fra de ypperste av tidens fagfolk sikre kvaliteten på innholdet. Pedagogisk skråsikkerhet skapte en autoritet i teksten.

12.1.1 Fem artikler fra *Forældre og Børn*

Det er fem artikler jeg vil fremheve spesielt, fordi de behandler seksualitet grundigere enn de andre.

Kristian Brandt: *Egteskabets sundhedslære*

Kristian Brandt (1859 – 1932) var en høyt respektert lege og gynekolog ved Ullevål sykehus. Hans artikkel, selv om den har «ekteskap» i tittelen, åpner med å beskrive når kjønnsdriften vekkes hos gutter og jenter, og gjør deretter rede for pubertetens tegn. Han stadfester altså med en gang at seksualitet hos enda yngre barn enten ikke eksisterer eller er utenfor hans interessefelt. Hos gutter og jenter er den forskjellig – og han bruker nøyaktig den samme essensialistiske modellen for forskjellen som jeg har diskutert i kapittelet «Mannlig og kvinnelig seksualdrift»: Hos gutten er «kjønnsdriften en sterk og ubehagelig trang, som ved sin nyhet og stadige mindelser ikke kan andet end beskæftige hans tanker meget». Jentene var «heldigere stillet», for slik som samfunnet var ble hun ikke utsatt for så mange fristelser som gutten, hun kjenner mindre på et fysisk behov. Hva mener Brandt med dette? Han er essensialistisk i den betydning at han tillegger gutter i puberteten et naturgitt (og ubehagelig) behov som de går og kjenner på kontinuerlig. Men jenter utsettes ikke for fristelser i så måte, på grunn av skikk og bruk – altså fordi jenter var pålagt strengere oppdragelse, mer overvåking og mindre frihet til å oppsøke fristelsene, slapp hun lett unna disse behovene. Vi kan gjenkjenne teorien (også diskutert i nevnte kapittel) at gutters kjønnsdrift er en sterk naturkraft, men jenters er påført dem utenfra. Hvis de ikke utsettes for fristelser, vil den heller ikke gjøre seg gjeldende (s. 10). Det er ifølge Brandt først i ekteskapet at kvinnens begjær og drift utvikles, og den blir sjelden av den «krævende natur» som mannens (s. 13). Det gjør ikke saken bedre at mannens begjær kan komme med en «brutal hensynsløshet» som kan skremme den uerfarne unge hustru. Brandt mener lovene for laveste ekteskapsalder (menn 20 og kvinner 16 år) er for lave. Ved denne alderen er ingen av dem riktig voksne, kroppslig eller mentalt, og de kan heller ikke vente å få sunne barn.

Brandt er en klassisk sosialhygieniker når han knytter seksuell renhet til samfunnets sunnhet: «Den tøilede kjønnsdrift er en af samfundets virksomste drivfjærer til udvikling», skriver han. Den unge mannens seksuelle energi får større nytte når han gjennom forelskelsens energi utnytter legemlige og sjelelige egenskaper til andre bedrifter. Plikten til ekteskapet skal overstyre ønsket om utfoldelse før ekteskapet. Brandt mener at selv om «tidligere onanister» kan ha kvaler både før og i ekteskapet, er onaniens konsekvenser overdrevet av den lukrative advarende litteraturen. Brandt uttrykker altså følgende: Seksualitet kommer i puberteten (nevner ikke prepubertale barn), gutter har en sterkere og mer grunnleggende naturgitt drift enn jenter, som både holdes bluferdige av samfunnets normer, men også fordi de «vekkes» seksuelt i ekteskapet, og endelig at både gutter og jente bør tøyle seg til da. Selv i ekteskapet mener Brandt at «raa sandselighed» alt for ofte blir bedrevet – når sex i ekteskapet blir «en rus efter et bakkanal» er den usunn. Brandt er på mange måter langt strengere med ungdoms seksualitet enn f. eks. Fredrik Klaveness, som to år før så mer ømt og tålmodig på ungdommelig svermerier og famling. Men Brandt er helt i tråd med beskyttelses-tanken i sosialhygien. Hans poeng er

at det er så mange farer forbundet med sex at den korte «sandseligheden» ikke er verdt risikoen.

Edvard Bull: *Overgangsalderen* (gutter)

Legen Edvard Isak Hambro Bull (1845 – 1925) fortsetter til en viss grad på Brandts linje i artikkelen «Overgangsalderen». Han avviser den «lægmandsopfatning» at det kun er kjønnsorganenes utvikling som styrer endringene i puberteten, og er mer opptatt av endringene i personlighet og psyke. I denne perioden i livet endrer gutter seg fra barnslige og åpne, uinteresserte eller likeglade med det annet kjønn, til en innadvendt, sky og uforutsigbar figur. Edvard Bull mener den «ideale renhed» hos barnet kan skades både av arveanlegg og påvirkning fra andre slik at ynglingen blir «slap og bleg og arbeidsudygtig, en daarlig samvittigheds skyhed senker hans blik» (s. 204). Bulls bekymring for oppvåkningen er tradisjonell, og han fremstiller puberteten som en skjør fase der «kjærlighedens kommende sommerfugl» skal utvikle seg uforstyrret i et fint «silkespind». Han mener altså at den fysiske oppvåkningen er noe annet enn evnen til sann kjærlighet, og at det første kan ødelegge det andre. Gutten blir fordervet av sine nylig vekkede impulser og tanker.

Når kjønnslivet våkner hos den unge gutten vil man merke at han er langt mindre meddelsom enn før, langt vanskeligere å skjønne og å overvåke. Likevel mener Bull det er best å *la være* å snakke med guttene om dette så langt det lar seg gjøre, «man skal ikke uden nødvendighed fremskynde kjønsbevidsthedens opvaagnen til fuld klarhed, men lade den ubevidste eller halvbevidste blufærdighed i fred, saalænge der ikke er nogen fare paa ferde» (s. 207). En klassisk bekymring: for tidlig opplysning rykker barnet ut av den sunne, aseksuelle barndomstilstanden og kaster det ut i en forvirrende og fristende fysisk verden, styrt både av utrygge indre og forførende ytre faktorer. Det er først hvis man på grunn av guttenes «væsen og udseende», et flakkende blikk, blek ansiktsfarge eller slapp holdning – får mistanke om at denne gnisten er tent, skal gripe inn eller søke hjelp hos legen. For Bull er altså samtalen et slags krisetiltak, en akutt redning fra et «for tidlig» eller «sykt» driftsliv. Man må snakke forstandig til gutten slik at han ikke skremmes av «raa uvidenhed eller skjæv religiøsitet», man må belære ham som en eldre venn, «og hjælpes med kjærlighed til at vinde magt over sig selv» (s. 208). Man skal legge vekt på å *forstå* gutten, for å forstå er å tilgi, skriver Bull. Selv om dette høres raust ut, er likevel dette en *pastoralmaktsituasjon*: Forutsetningen at det er noe som skal tilgis—handlingen i seg selv er negativt vurdert, men den voksne skal være villig til å forstå hvorfor det skjedde.

Ragna Nielsen: *Overgangsalderen* (jenter)

Ragna Nielsen (1845 – 1924), pedagog og kvinnesaksforkjemper, skriver om jentene i «Overgangsalderen». Hun markerer et brudd med oppfatningen av kvinnen som slave av sin kropp, i den forstand at kvinnen alltid var syk, av menstruasjon, svangerskap,

menopause eller andre fysiologiske konsekvenser av sitt kjønn – dvs. den «gynekologiske modellen» av kvinnens «natur» (Johannisson 1996, s. 33). «Nu er tilstanden forbedret», skriver Nielsen. Fordi jenter i større grad kan drive sport og være fysisk aktive, har deres dagligliv og helse blitt sunnere og bedre. Men puberteten hos jenter er likevel preget av emosjonelle og psykiske overganger og endringer som kan være vanskelige og uønskede, «Forfængeligheden, behagelysten, koketteriet vaagner» (s. 209). Hvis man vil vurdere om disse egenskapene er et problem, må man se på virkningen av dem. Forfengelighet kan i små doser bare gi seg utslag i pikeaktig pynting, men for mye kan gjøre henne selvopptatt, egoistisk og «sjelløs». Puberteten kan forvandle snille, lydige, tillitsfulle barn til «en samling af opsætsige, kritiske, dovne individer» (s. 208).

Jenter kan ha erotiske drømmer, sier Nielsen. Drømmene kan være alt fra barnslige og uskyldige til rå og forferdelige – det kommer an på hvilke forhold hun har *vokst opp under*. Altså vil et grovkornet og udannet miljø påvirke pubertetsjenters forestillinger og fantasier om seksualitet, noe som kan leses som en hentydning til tanken om at «primitive» sosiale grupper og klassers seksualitet er mer primitiv og rå enn hos de mer kultiverte. Om disse erotiske svermeriene anbefaler Nielsen at jentas mor ikke skal skal «fremtvinge nogen fortrolighed», og at den naturlige samtalepartner om dette er en jevnaldrende. Merker man derimot at den unge jenta «lever i erotiske drømme», må likevel foreldrene forklare henne hva som foregår i henne. Det må foregå på en måte som vekker ærbødighet for «menneskelivet bedste eie», at evnen til forplantning er det som gjør oss mest lik Gud. Det er ved den kraften at alt «godt og stort menneskearbeide» utføres på jorden. Dyrene bruker denne kraften kun til forplantning, de misbruker ikke «livsgnisten», som mennesker kan. Evnen til forplantning er Guds gave til menneskene, derfor skal den brukes rett, ellers vil «straffen for misbruget blive stor, som gaven var stor» (s. 212). Når de første antydninger til seksuelle tanker og følelser dukker opp vil derfor Nielsen anbefale at oppdrageren umiddelbart henviser fremover mot forplantning, som hører hjemme i ekteskapet. Jentas erotiske drømmer blir fremstilt som antydningene til noe som først har en verdi og funksjon flere år frem i tid, på samme måte som Bull og Brandt anbefaler utsettelse av guttens debut.

Gustav Jensen: *Ynglingen*

Den neste som skriver om fysisk pubertet og samtale er sogneprest Gustav Jensen (1845 – 1922) i artikkelen «Ynglingen». Med dette begrepet mener Jensen gutter fra 16-17-årsalderen opp til 20 år, tiden fra «guttealderens slutning» til det oppstår en ung mann med «mere fæstnet karakter og livsretning» (s. 219). Jensen sier altså at de sene tenår preges av at gutten er i en uferdig, flakkende fase, en «human becoming» snarere enn en «human being» - og at han ved 20-årsalderen bør være både gifteklar, karrièrklar og karakterfast. Jensen mener det er i disse årene at det viser seg hvor solid oppdragelsen i hjemmet har vært. Hvis ikke den unge har fått solide moralske retningslinjer grunnfestet i seg, er han

mye mer utsatt for ytre eller indre påvirkning, «sit eget gjærende liv eller gjennom daarlig paavirkning fra andre» (s. 220). Ungdomstiden preges av tre «linjer»: For det første at ungdommen blir kritisk til alt som er gammelt, kjent og tradisjonelt, det andre at han blir begeistret for alt som er nytt og spennende, og for det tredje at det «rører sig sterke livssaft i legemet», og at det medfølger nye følelser, fristelser og en «ny fortryllelse» som får utløp i forelskelse og svermeri. I denne tilstanden blir det på ny svært viktig å få gutten i tale.

Hvordan mener Jensen at denne viktige formidlingen skal foregå? Igjen er forutsetningen at foreldrene allerede har lagt til rette for en forhold av dyp *fortrolighet*. Jensen mener mor på flere måter er den nærmeste—både fordi det er et spesielt bånd mellom mor og barn, og fordi han er mindre redd for represalier enn fra far. Hun kan på en forsiktig måte minne gutten om hans moralske oppdragelse og høre på hans spørsmål, «Og maaske kommer det dertil, at han for hende bekjender, hvad han har feilet og syndet i ungdoms overmod eller i ungdoms svaghed» (s. 222). Forholdet til far blir fremstilt mer distansert, for Jensen mener at hvis gutten har ærbødighet og hengivenhet overfor far, vil han ikke skuffe ham eller vanære deres felles navn. Likevel er det naturlig for far å «i en god stund at tale med sønnen om de nye fristelser ... som dybt har skadet mangt et ungdomsliv» (s. 223). Men også samtalen med far skal utføres med respekt. Hvis han kan snakke med gutten med tillit og anerkjennelse, vil det lettere bli en fortrolighet mellom dem som gjør at gutten både vil fortelle om seg selv og ta imot farens råd og veiledning.

Mathias S. Greve: *Kjønslivets udvikling*

Dr. med. og direktør for Rikshospitalet, Mathias Sigwardt Greve (1832 – 1912) redegjør i artikkelen «Kjønslivet udvikling» om den medisinske siden av seksualitetens utvikling, helt fra fødselen av. Allerede helt små barn kan bli seksuelt opphisset, selv om dette er rent fysiske fenomen. Uansett må foreldre sørge for at dette ikke forekommer, uten at Greve forklarer hvorfor, akkurat som Brandt. De later til å mene at forklaringen er selvinnsende og inneforstått mellom forfatteren og leseren. Greve advarer mot tjenestefolkene, spesielt de unge jentene mange ansetter som barnepiker av økonomiske hensyn. Disse jentene har kommet rett til byen fra landet, og deres «enformige og indetængte liv kan let friste dem til at foretage sig et elder andet med de smaa børn af det, der hører kjønslivet til» (s. 252). Igjen ser vi de karakteristiske sjangertrekkene i oppdragslitteraturen; det borgerlige klasseperspektivet som sosialhygienien så på allmuen og tjenerstanden fra. Greve mener også at barn fra landet og «mindre velstillede kretser i byerne» får en uoversiktlig introduksjon til seksuelle temaer, siden barn på landet ser dyr parre seg mens i barn i byene er overlatt til seg selv og andres uheldige selskap.

Greve er kritisk til «aaben tale» til barn, eller seksualopplysning i skolen. Han nevner ikke Skard og Klykken, men gjengir deres metoder med plante- og dyreeksempler fra 4-5-årsalderen tydelig nok til at vi kan anta hvem han tenker på. Men det er så få foreldre

og lærere som kan snakke med barna om dette med det «hellige alvor», nøkterne innsikt og takt som kreves. Barnets bluferdighet skades så lett, og Greve ser like alvorlig på dette som eventuelle følger av å si for lite eller for sent. Han mener «aaben tale» for å forhindre onani hos små barn til dels er berettighet, men at for 6—10-åringer trengs det ikke. La barn være barn, ikke skap veslevoksne små som kan når som helst stille uventede spørsmål, sier Greve. Hvis man har grunn til å tro at en gutt i tenårene onanerer (ut fra de tradisjonelle tegnene, blekhet, skyhet, tilbakeholdenhet, ulyst til lek eller arbeid), skal man utvise takt og finfølelse, gjerne la en lege eller annen betrodd voksen snakke med ham, og fortelle vennlig og kjærlig hvor farlig dette er for ham. Men man skal også gjenreise hans vilje og tillit til at hans plager vil forsvinne når han slutter med uvanen. I vanskelige tilfeller (altså hvis gutten ikke slutter) kan han anbringes i en kostskole, pleiehjem eller på sykehus. Greve bruker halvannen side på samtalen mellom mor og datter om jenters pubertet, i motsetning til 7-8 sider om guttene. Moren kan forklare den unge jenta om menstruasjon og om morsrollen. Den unge damen bør være forsiktig, mener Greve, fordi hennes kjønnsorganer og livmor er mer ømtålig, så psykiske og fysiske anstrengelser bør unngås. Her uttrykker Greve seg i tråd med den Herbert Spencer-inspirerte teorien om «livsenergiens konstans» hos kvinner – at kvinners kompliserte reproduksjonssystem krever så mye av den faste mengden energi hun har at hun ikke kan sløse bort krefter på unødvendig fysiske eller psykiske anstrengelser (Jfr. Johannisson 1996, s. 31.)

I *Forældre og Børn* valgte jeg ut tre leger, en pedagog og en teologs kapitler. Seksualitet nevnes også av andre bidragsytere, men i mindre grad. Når Ågot Ræder skriver om «Den unge kvinde» er hun mer blomstrende og abstrakt, og skildrer pubertetsjenter som svært svermeriske, drømmende og grublende vesener. Nielsen omtaler kun jentenes erotiske drømmer, og forutsetter at de ikke blir satt ut i livet. Hun verdsetter seksualiteten som sådan, men at den har en presis og ukrenkelig hensikt, som ikke hører ungdomsårene til. Brandt, Bull og Greve er langt på vei prototypiske sosialhygienikere, og de skriver underforstått kun om gutter. De forholder seg lite til prepubertal seksualitet (selv om Bull og Greve erkjenner at den finnes), og de er enige om at gutter har større utfordringer i puberteten enn jenter, men at den seksuelle energien ikke skal utspilles, men sublimeres (jfr. Brandt) til nyttig virksomhet. Altså: barns seksualitet er utenom temaet, og det er kun de psykologiske krisene i tenårene foreldrene skal ta hensyn til, for det kroppslige begjæret er farlig å slippe løs. Det skal først skje i ekteskapet, men da forklarer ikke Bull og Brandt mannens overveldende lidenskap med ventetiden, men med hans iboende ustyrlige drift. Ungdomstidens kjønnsniv oppfattes mer som et forventet problem for individ og omgivelser enn som en positiv ressurs for enkeltpersonen.

Hvis beskyttelse er nøkkelordet for sosialhygienien og oppdragelse for pedagogikken, så ser vi at legene anbefaler en kontant disiplinering av seksualiteten i tenårene som en forutsetning for et lykkelig ekteskap og voksenliv. Oppdraget foreldrene får fra medisinen

er å beskytte barnet mot egen og andres seksualitet, men som en del av oppdragelsen, altså et pedagogisk oppdrag.

12.2 Sosialhygienearbeidet i familien og skolen

Den sekulære, men ikke nødvendigvis politisk radikale, delen av sosialhygienens omfattet et rikt liv av foredragsholdere og forfattere. Det var ofte tette bånd mellom sedelighets-, avholds-, kvinnesaks- og arbeiderforeningene, og foreningsliv og tidsskrifter skapte en sfære der kvinnelige foredragsholdere og skribenter henvendte seg til foreldre og kanskje spesielt mødrene. I den borgerlige husmordiskursen var de ideologiske forpliktelsene noen ganger underlagt de rent praktiske forhold i familien, men alltid med sunnhet og renslighet som styrende prinsipper. Husmødrene og kvinnene var, slik Schmidt og Kristensen (1986) uttrykker det, sosialhygienens agenter inn i familien, og selv om medisinen logisk intervenerte i familien, ga den også en vitenskapelig legitimitet (og dermed forhøyet status) til mødrenes omsorgs- og husstellarbeide. Seksualitetens plass i sosialhygienens var definert av i hvilken grad den skapte sunnhet eller sykdom, og sunnhet var et område der hygieneagentene og fagautoritetene trengte hverandre.

I dette underkapittelet diskuterer jeg tre bøker fra 1902, 1904 og 1916 som representerer litt ulike sjangere hvor hygieneagentene er viktige (legehåndbok, sunnhetslærebok og foreldreforedrag), men som befinner seg i samme handlingsfelt (sosialhygiene) og som inkluderer samme diskurstema (barn og unges seksualitet). Tekstenes epistemologi er den samme (medisinsk), ontologi (seksualiteten er medfødt men eksisterer hos barn i en uferdig form som skal vernes og ikke oppvekkes for tidlig) og moralen understreker en sterk ansvarsfølelse overfor den fremtidige familien, samfunnet og nasjonen. I språk og virkemidler skiller tekstene seg ad på en måte som kan forklares med sjanger og forfatter: Legen Greves populærmedisinske oppslagsbok er mest klinisk og leksikalsk, pedagogen Skjerves bok har både rent beskrivende deler og deler som drøfter dannelse og utvikling, og Gjems Selmer snakker på vegne av foreldre til foreldre og er dermed mer personlig og affektiv. Likevel deler de den sosialhygieniske diskursens grunnforutsetninger og siktemål, og jeg vil spesielt peke på deres fokus på *renhet* og *vitenskapelig legitimering* av sine synspunkter. De uttrykker en udiskutabel lojalitet til medisinsk autoritet.

Newson & Newson (1974) mener at i engelske og amerikanske bøker i begynnelsen av århundret ble hygienikerne arvtagere til de konservative kristne (evangeliske) bevegelsene. Oppmerksomheten gikk fra barnets udødelige sjels frelse til barnets sunne kropp i denne verden, og «den aseptiske rasjonalismens moral» overtok for den religiøse moralen for det evige livet. Å redde kroppen ble forutsetningen for å kunne redde sjelen. Tilsvarende ble i Norge den medisinske baserte sosialhygienens en ubestridelig basis for alt sunnhetsarbeid både i hjemmet og i klasserommet. Medisinen skulle beskytte alle samfunnsmedlemmer mot både egen og andres seksualitet. «Som forholdene nu engang er,

vover ingen samvittighetsfull lege lenger av rent hygieniske grunde at tilråde andet end fuldt afhold – formedelst de store sygdomsfarer som truer enhver løs kjønnsforbindelse», skrev Fredrik Klaveness (1901, s. 8). Den sveitsiske nevrolog og psykiater Auguste Forel kunne ikke vært tydeligere i sitt verk *Det Sexuelle Spørgsmaal* (1913) hvor han fastslår at den immanente (iboende) hensikten både i de seksuelle funksjoner og den seksuelle kjærlighet for alt levende er slektens forplantning. Derfor må alt forbundet med dette behandles naturvitenskapelig, psykologisk og sosiologisk (Forel 1913, s. 14).

12.2.1 Legene, lærerne og foreldrene

Legene og lærernes gjensidige respekt vokste parallelt med profesjonaliseringen av begge disipliner, de var hvertfall allierte. I 1862 skrev overlege Ove Guldberg Høegh at allmueskolelærere i hans fortid hadde vært de «der ikke dugede til anden Gjerning, og det ikke fordi de dugede til denne heller, men fordi [skolens] Betydning aldeles ikke var vurderet». Disse lærerne var skrøpelige typer som snart ble utslitt og erstattet av «lignende udugelige Stakler» som enten ble tatt fra fattiglemmenes rekker eller var i ferd med å havne der. «Nu er, Gud være lovet, Forholdet et andet», skriver Høegh. Lærerne velges blant de som enten på seminariet eller på andre måter har utdannet seg til jobben. Dette gir langt bedre forutsetninger for dyktige lærere, selv om det er gjennom praksis at de får «sin fulde Dygtighed» (Høegh 1862, s. 38). Til tross for at legene og lærerne stod skulder ved skulder i kampen for hygienien i samfunnet og i skolen, mente mange leger at lærerne ikke tok problemene på alvor. I sitt foredrag *Om kvindens helbred* (1886) sa dr. Edvard Bull at sunnhetslærens prinsipper måtte tas med i innretningen av skolen, i tillegg til pedagogiske og administrative hensyn. Han mente også pedagogene i liten grad var klar over hvordan lange skoledager og mye arbeid svekket unge jenter i skolen, og at hjemmene hadde vent jentene til et stillesittende liv til tross for at de «gunstigere stillede samfunnsklasser» hadde enhver anledning til et sunt liv med mye aktivitet utendørs.

Ett karakteristisk trekk ved sosialhygienisk (medisinsk) diskurs i overgangen til det 20. århundre er at familien og hjemmet er like viktige arenaer for seksualoppdragelse som skolen⁶⁸. Siden små barns oppdragelse foregår i hjemmet, og det er husmoren som er sosialhygienens agent, blir overvåkingen av de mindre barnas kropp og helse også hennes ansvar. Husmorbøkene inneholdt ofte oppfordringer til mødrene om årvåkenhet om barnas seksuelle tilskyndelser, enten de skjedde ved barnets egen eller tjenerskapets hånd. F. eks. i Hanna Isaachsens *Vore Gutter* (1900) og Olaug Løkens *For barnepiger og mødre* (1905) formaner forfatterne mødrene om å «vogt[e] Barnets Hænder, saa det ikke faar stygge Vaner» (Løken 1905, s. 58) eller å passe på så ikke barnepiken gnir bar-

68 Til felles med pietismens tanke om familien som viktigere arena for moralsk sosialisering enn kirken, men med den forskjellen at pietistene stolte mer på foreldrene som oppdragere enn det hygienikerne gjorde. Den samme mistilliten preget rasjonalistene – og fellestrekket mellom dem var at både hygienikere og rasjonalister mente oppdragelsen måtte ha et vitenskapelig grunnlag, mens pietistene hevdet at foreldrenes fromhet og moral var nok.

nets kjønnsorgan under pudringen av underlivet at det blir for behagelig for barnet, for «Snart finder den lille haand selv veien, og er man ikke paa sin post kan uvanen snart faa saa stor magt, at der skal meget til at faa bugt med den» (Isaachsen 1900, s. 6). Mistilliten i slike tekster til tjenerskapet har jeg allerede drøftet, men her ser vi at mødrene blir gitt et konkret oppdrag for å håndheve hygiene.

12.2.2 To sosialhygieniske tekster: Ågot Gjems Selmer (1902) og Mathias Greve (1904)

I forlengelsen av artiklene fra *Forældre og Børn* og som et siste skritt mot metningspunktet i analysen av sosialhygienien vil jeg her fokusere på to bidrag der forfatterne for øvrig var betydelige formidlere om seksualitet og barn, Ågot Gjems Selmer (1858 – 1926), skuespiller og forfatter, gift med lege Alfred Selmer⁶⁹, og legen Mathias Sigward Greve⁷⁰. Greve og Selmer var kjente figurer og representerte to av de viktige gruppene i sosialhygienens handlingsfelt: Legene som premissleverandører og husmødrene som iverksettere og formidlere. Greve hadde nettopp den ubestridelige autoriteten over familien som legene fikk. Når Olaug Løken gir sine husmorlesere råd om å sy eget barnetøy i sin *For barnepiger og mødre* (1905, s. 11) anbefaler hun ærbødig direktørens bok *Mor og Barn*. Ågot Gjems Selmer reiste rundt i både Norge og Sverige med foredrag i perioden 1901—02, og vakte oppsikt og interesse (Øverland 1995). Det kanskje mest kjente foredraget var *Vore børns sedelige opdragelse* (Selmer 1902). I april 1901 holdt hun det i Kristiansund, og i *Romsdals Amtstidende* 26. april 1901 heter det «I de Byer, som Fruen har gjæstet, har hendes Foredrag været mødt med overordentlig stor Tilslutning og Taknemmelighed». Både i Kristiania og i Kristiansund var lokalene sprengt når hun skulle tale. Anmeldelsen fra april 1901 roste den «fine, hjertelige maade» hun behandlet temaet på, hvor rørende hun skildret samtalen mellom mor og datter, og hvordan hun ikke valgte å «gaa udenom» det vanskelige temaet som så mange andre gjorde. Her har vi altså noe av Selmers profil og selvrepresentasjon. Hun var et bindeledd mellom medisinerne og det allmenne publikum, og hentet autoritet både fra sin egen berømmelse, sin posisjon som legefrue og sin erfaring som mor. Hennes tekst er jevnt over et varsku til foreldrene, og en sterk oppfordring om å snakke med barn og unge om seksualitet og sedelighet. Det-

69 Som ung, fetert scenekunstner var Selmer tilknyttet Christiania Teater, men etter hun giftet seg med Alfred Selmer, til «avis- og teaterpublikumets sterke bifall», som Janneken Øverland (1995) uttrykker det, bodde hun 19 år i Balsfjord, der han var distriktslege. Fra sitt liv der skrev hun flere bøker, bl. a. *Smaapigernes Bog* og *Mor fortæller*. Hun skrev også en skildring fra sin oppvekst på Kongsvinger, skuespillet «Et hjem for menneskene», dikt og en samling essays om kvinnefigurene i Bjørnsøns diktning. Bøkene ble oversatt til flere europeiske språk, og hadde en stor leserkrets, spesielt i Tyskland (Norsk Kvinnelitteraturhistorie, bd. 1, s. 234). I Arstals *Forældre og børn* skrev hun artikkelen «Kjendskab til livets oprinnelse». Hun var venn av Cora Sandels mor, «Marga» Fabricius, som kjente Alfred Selmer fra oppveksten i Trondheim. Fabricius og Gjems-Selmer møttes gjennom kvinnesaks- og opplysningsarbeidet i Tromsø.

70 Bergenser Mathias Sigwardt Greve var kommunelege på Vang i Hedmark, på Hamar og direktør for Rikshospitalet 1883 – 1911. Han var medlem både i Kristiania sedelighetsforening og Norske sedelighetsforeningers sentralstyre. Som engasjert sosialhygieniker skrev Greve om sykepleie, småbarnsstell og sykegymnastikk – og tillot såpe- og parfymeproduzenten Waldemar Schioldborg å bruke sitt navn på den milde såpen som fremdeles i dag heter «Dr. Greves barnesåpe».

te, og en advarsel mot onani som farligere enn andre barnesykdommer, er hovedfokus i hennes tekst. Språket er, som rimelig er i et muntlig foredrag for lekfolk, personlig, affektivt, men med henvisninger til medisinske og kulturelle autoriteter. I *Vore børns sedelige opdragelse* uttrykker hun en generell bekymring for ungdommen. Det vanlige er å skyldte på «tiden», altså kultur og samfunn og en sviktende moral. Men Selmer påpeker at det er vi lesere som *er* «tiden», som utgjør det samfunnet vi klandrer. Foreldrene går sørgelig nok rundt med «bind for øinene» når det gjelder barnas kjønnsliv.

Hun tar et litt overraskende perspektiv på onani: «Vi taler om difteri og skarlagensfeber med en rædsel, som er høist berettiget, men det er neppe tvil om at ungdommens farligste sykdom – onani – selvbesmittelsen – herjer og ødelegger flere liv end begge disse to frygtelige sykdomme til sammen» (Selmer 1902, s. 11). Problemet med onanien er at den foregår i det skjulte helt til det unge mennesket ender opp som «vrag paa et eller andet sindssygeasyl». Slike formuleringer hadde vært vanligere noen tiår før, men i 1902 var en psykologisk problematisering av onani vanligere (at den ikke fører til fysisk skade, men mental utmattelse). Den rådende medisinske oppfatning på dette tidspunktet var at skadevirkningene av onani var overdrevet i den advarende litteraturen. Likevel vurderer hun onani som verre enn to av tidens farligste barnesykdommer. Det vil i verste fall ikke hjelpe å gifte seg heller. Når det fysiske legeme er nedbrutt og ånden eller personligheten er trellbundet av lysten, vil ikke ekteskapet redde noen. Onani som springbrett er en klassisk teori. På samme måte som f. eks. Lous (1860) gjør det til første skritt mot større synder, trekker Selmer linjer mellom onani og barnesykdommer, kjønnsykdommer, overgrep og nervesykdom hos spebarn. Alle disse problemene og overtredelsene argumenterer hun for at startet med barnas onani og foreldrenes fortielse og unnfallenhet. Foreldrene kan si «Jeg har handlet av kjærlighed, og fordi jeg virkelig troede, at det var det riktige å ikke gjøre noget» (Selmer 1902, s. 21). Selmers hovedanliggende er åpenbart appellen til foreldrene, og foreldrene skal snakke med barn for å beskytte dem – for sedelighet er både å beskytte den fremtidige evnen til ekteskap og å beskytte barnet underveis.

Dette fører naturligvis frem til hvordan hun omtaler *samtalen* med barna. Man må først og fremst vinne barnets tillit, og deretter dets fortrolighet (slik en pastoral samtale må foregå). Hun berømmer Frederik Klaveness for hans råd om kommunikasjonen med ungdom i hans foredrag. Ågot Gjems Selmer er frustrert over hjemmenes feighet, de vanskelige undervisningsforhold i klasserommet og ikke minst at selve det sjette bud med eufemismen «drive hor», er så vanskelig å forstå for barna. Kommunikasjonen mellom lærer og elev kan så lett bli tilsmusset av andre – et tvetydig smil og en indiskret kommentar vil pirre barnets nysgjerrighet om helt andre deler av stoffet enn det læreren møysommelig har fremlagt. Støykildene er så mange! Det eneste rette er enten «en naturlig og ligefrem undervisning, afpasset efter barnets standpunkt, eller ingen» (s. 38).

Hvis barnet kommet til moren, skal sistnevnte gripe sjansen og gå relativt rett på sak:

Du skal have agtelse for dit eget lille legeme—og andres ogsaa. Vi maa være forsigtige og bluferdige med vaart legeme ser du, aldrig blotte os, saa nogen fremmede ser paa det, og heller aldrig tillade, at nogen andre gjør det. Hvis nogen vil narre dig til slikt noget, da maa du sige; Nei, nei – det er galt, det er ligesaa galt det, som at lyve og stjåle, ja nesten endda værre, for du kan blive syg ogsaa, hvis du ikke husker paa det, kjære [...] D u maa aldrig glemme, at mor har sagt dig dette, da (Selmer 1902, s. 38).

Advarer hun her mot overgrep eller onani? At aktelse for eget legeme kan bety begge deler kommer delvis av en pedagogisk velment tilsløring overfor barnet, men også av at for Selmer er begge deler utslag av seksualitetsens iboende risiko. Barnet skulle advares og beskyttes mot begge. Selmer anbefaler en skrittvis og ærlig didaktikk når foreldrene skal fortelle barna hvor de kommer fra. Ærlighet overfor barnet vil også fostre barnets egen ærlighet, men man må tilpasse forklaringen til alder og forutsetninger, med gradvis antropomorvisering. Siden barn elsker naturen, kan man bruke blomstenes forplantning som utgangspunkt. Deretter kan man gå til kalven, til høna og egget og tilsvarende. Det viktigste er at ikke barnet får en oppfatning om at naturlig forplantning er «stygt». Selmer presenterer her en dialektisk samtale mellom barnet og den voksne, der barnet tilslutt spør om hvor han selv kom fra.

En gang har baade du og jeg og alle mennesker været saadanne smaa menneskefrø inde hos vor mor. Inde hos mig der bodde du ogsaa engang i et lidet rum for dig selv, der voksede du, til du blev saa stor, at du kunde leve alene ude i verden. Saa fødte mor dig en dag til verden! (Selmer 1902, s. 62)

Hun er i utgangspunktet kulturelt liberal og epistemologisk medisinsk og sosialhygienisk, men artikulere *individualiseringen* av seksualiteten i den betydning Sennett (1978) og Weeks (2010) mener det er et trekk som preget det borgelige og industrialiserte moderne samfunnet. Problemet med seksualopplysning i skolen, mener Selmer, er at selv om skolen kan bidra med undervisning i sunnhetslære eller fysiologi, så er temaet i sitt vesen slik at det «peger inad og ikke utad». Det vil si at seksualitet i alle sine avskygninger er så personlig, privat, knyttet til personens vesen, sjel og indre liv, at de ikke egner seg for klasse- eller gruppeundervisning, «Personlighetens makt», som taler fra sjel til sjel, finnes bare i relasjonen mellom barn og forelder, der tillit og fortrolighet er langsomt bygget opp, gjerne fra de yngste år. Man kan altså ikke snakke generelt og i en stor gruppe barn om noe som er så intimt og definerende for barnets personlighet.

Selmer anbefaler en skarp overvåking allerede fra spebarnsårene, siden manglende hygiene og årvåkenhet har gjort at små barn har begynt å klø seg i underlivet og deretter

oppdaget onani. De uttrykker sin «forplantningsevne». Større barn er lure nok til å skjule og gjemme bort vanen, siden de har en «instinktsmessig» følelse av at de gjør noe galt uten helt å forstå hva det består i. Helt fra barnet i det hele tatt kan bevege armer og ben må det overvåkes for å hindre risikable vaner som kan vekke forplantningsevnen til live. Her ser vi spor av Selmers ontologi: Seksualiteten oppstår ikke naturlig hos små barn, den vekkes til live på kunstig vis. Før det skjer, er de aseksuelle, uskyldige og uvitende. Den medisinske modellen for den erotiske oppvåkning er som tidligere nevnt at det biologiske trykket innenfra eller det kulturelle trykket utenfra (eller enda verre: begge deler på én gang) trigger de seksuelle impulsene i barnet, som en Pandoras eske. I motsetning til en del andre skribenter er ikke Selmer bekymret for at opplysningen selv kan utløse dette, derfor kan med Bjørnsons ord samtalen begynne mens barnet er «i bleierne». Dette er et av de interessante premisser Selmer legger til grunn; Hun ser ikke for seg at et barn kan erfare seksuelle tanker, impulser eller handlinger *halvhjertet*. Hun forutsetter at det er en enveisgate fra «vekkelsen» til stadig sterkere og hyppigere tilfredsstillelse av lysten. Hun tillegger seksualdrift en enorm kraft, og fra den dagen foreldrene vet at barnet har erfart den, må overvåkingen, opplysningen og beskyttelsen være total. Beskyttelsen består, spesielt for små barn, i en plettfri hygiene. Her er koblingen mellom praktisk og seksuell hygiene helt konkret og bokstavelig. Bleier og kluter må vaskes grundig, for bleieutslett, hudirritasjoner eller endetarmsorm er første trinn. Når først barnet begynner å klø seg i de områdene bleiene dekker, vil det oppdage onanien. Dette var en utbredt forklaring på selvstimulering hos småbarn, og i legehåndboken *Den Nye Huslege* (1894) heter det «Disse stakkels Smaa, der ved hin Kildren, tilskyndes til en Gnidning, som syntes at maatte befri dem derfor, antage derefter Vaner, som blive ødelæggende for dem paa den Tid, da Naturen kræver sin Ret» (Smidt m. fl., 1894). Selv det å bli vasket i ørene kan vekke «forplantningsdriften» hos små barn, for alle typer behagelig hudstimulans kan ha en slik effekt. I tillegg kan ris virke opphissende for barnet. En smekk på fingrene vil derimot være nyttig hvis små barn berører seg selv feil. I de første årene bør egentlig barnesengen stå ved foten av voksensengen, slik at man kan se at de små folder hendene *oppå* teppet ved deres aftenbønn (s. 54). Selmer klandrer også barnepikene, som i borgerlig oppdragelseslitteratur ofte opptrer som mulige «forførere» av barn, enten av uvitenhet, likegyldighet eller av en slett moral som ofte knyttes til lavere sosiale klasser. «Ja, om kapitlet barnepiger kunde der vistnok siges en hel del. Hvad disse har paaført vore hjem af sedelig fordærvelse kan neppe overskues. Moralsk og fysisk» (s. 47).

Mathias Greves *Veileder i sundhed og sygdom ...*, var et helseleksikon i stort format. Som tradisjonelt var, ble større bøker først utgitt som hefter til abonnenter, og *Veileder*

kom i 35 hefter à 35 øre.⁷¹ Greve tjener som et godt eksempel på hvordan onani hos barn og unge ble definert som psykisk og ikke lenger fysisk skadelig. De fleste leger var, som beskrevet i kapittelet «Hegemoni og diskursiv kamp om autoritet» svært kritiske til skremser og spekulative bøker (spesielt fordi unge mennesker leste dem), men brukte samtidig de samme argumenter. Greve tar avstand til slik litteratur ved å si at problemet er ikke at den unge gutten mister sæd, slik mange advarende tekster la vekt på, men at «anledningen» til å onanere var der hele tiden og at det var så lett å overdrive det. Skadevirkningen lå i den «aandelige Forstemthed» som man fikk gjennom å vite at handlingen var gal, at man var svak og ikke klarte å la være. Denne argumentasjonen skulle bli mer og mer vanlig i sosialhygienens, også inn i psykoanalytisk orienterte tekster: Onani fører ikke først og fremst til fysisk skade, men gir en psykisk belastning fordi ungdommen føler skam, skyld og maktesløshet over sin egen mangel på selvbeherskelse. Argumentet er sirkulært, siden skammen er skapt diskursivt (individet har lært at onani er skamfullt og skammer seg derfor). Onani er uttrykk for en «moralsk Brøst», den finnes hos begge kjønn, og det er en «nerveakt» som hører kun hjemme i ekteskapet, skriver Greve. Som regel lærer ungdom det av kamerater, som foreldrene derfor må overvåke. Videre må de passe på påvirkningen fra «slibrig Literatur, Billeder eller Theaterforestillinger». Ungdom må få forståelse av hvilke fare onanien representerer, og gis makt og lyst «til at staa Fristelsen til det Lave imod». En sjelden gang kan det være kløe eller irritasjoner på grunn av urenslighet som gjør at noen begynner. Når man gjør det mye over lang tid, kan de alvorligere konsekvensene oppstå, og det er her Greve henter fra den klassiske seksualmedisinen:

Der indtræder en bleksottig Tilstand med gusten Ansigtssfarve og blaalige Ringe under Øinene. De aandelige Evner taber sig, og især lider Hukommelsen. Sindet bliver forstemt, og der udvikler sig Mistro og Hang til Hypokondri og Melankoli (s. 527).

For å motvirke slike tilstander er å bade jevnlig, sove kjølig, unngå alkohol og sterkt krydret mat. Fornuftig sport og «passelig legemlig Arbeide» er også bra, men i verste fall må man oppsøke lege, som vil kunne gjenopprette «modstandskraften» og «viljen».

Et trekk som er verdt å merke seg, er at den eneste «fare» ved onani han omtaler konkret (i tillegg til langtidsvirkningene) er *skammen* og *bekymringen*. På den måten er Greve med på å trekke problemet med onani hos ungdom ut av medisinen, sin egen disiplin, og definerer det som et psykologisk fenomen. Dette er ikke mange år etter at Sigvardt Madsen fremholdt at gutters onani var farlig fordi sæden de sløste med skulle gå tilbake

71 Til å være beregnet på menigmann var *Veileder* ... svært omfattende, med til sammen 4000 artikler om til dels sjeldne sykdommer og lidelser, men også om Ost, Fordøyelse, Forplantning, Sengen og Blod. Den var altså sosialhygienens bibel, med råd om barnestell, rengjøring, oppbevaring av matvarer, fornuftig skotøy, spyting – og skolen, dens funksjon, oppvarming, belysning, innredning og ikke minst dens rolle i overvåkingen av barnet.

til blodet. Greve er moderne når han psykologiserer fenomenet, men tradisjonell når han beskriver de kjente «blaalige Ringe» under øynene, nedstemtheten og hypokondrien – for ikke å nevne det kjølige natteleiet og advarslene mot den krydrede maten, som har vært en del av onanilitteraturen siden før Tissot og Hufeland. I fravær av den tradisjonelle fysiologiske og humoralpatologiske logikken har ikke Greve noen konsistent teori å sette i stedet. Overgangen til en psykologisk problematisering av ungdoms seksualitet var famlende. Hvis medisinen gir opp de medisinske argumentene, hva da? Dette kan tolkes som en epistemologisk vending – fysiologien kan ikke lenger brukes for å forstå onani, men psykologien kan.

12.2.3 Politisk seksualopplysning og kvinnesak

Gjennom kvinne- og arbeiderbevegelsen hadde seksualitet og seksuell atferd lenge vært et viktig sosialpolitisk problemområde. Katti Anker Møller (1868 – 1945) var en viktig figur i kvinnerettighetsarbeidet i overgangen til det 20. århundre. Hun hadde arbeidet med å beskytte unge kvinner, spesielt fra arbeiderklassen, mot uønsket graviditet, og var orientert i den «nymalthusianske bevegelsen», som var en eufemisme for prevensjonstilhengerne. Hun kjente George Drysdale og hans tidsskrift *The Malthusian*, og som han betraktet hun kunnskap om forplantning og tilgang til prevensjon som viktige våpen i kampen mot fattigdom og overbefolkning. I 1920 oversatte hun den engelske seksualopplysningspionéren Marie Stopes' brosjyre om prevensjon til norsk under tittelen *Et brev til de strævsomme mødre*, og etter inspirasjon fra Stopes' kontor (*birth control clinic*) i London åpnet det første «Mødrehygienekontoret» i Oslo i 1924, to år etter hun tok kontakt med medisinaldirektør H. M. Gram med forslaget. Tusenvis av kvinner og menn skrev til kontoret med sine bekymringer:

Kan De være så vennlig å hjelpe min kone. Vi har 7 barn så vi ser fremtiden forferdelig mørkt imøte. Min kone kunne muligens komme til Oslo.

Eller

Jeg er 27 år og har 8 barn, mannen min er lærer.

(Mohr 1968, s. 208)

Selv om kontoret var en stor suksess, var uenighetene store rundt Møller arbeid. Sidelighetsbevegelsen, de kristne miljøene og stemmer både fra arbeiderbevegelsen og borgerlig side motarbeidet prevensjonsopplysningen og abortarbeidet, og medlemmer fra Nasjonalrådet for norske kvinnebevegelser, som hun hadde vært med på å stifte, gikk i 1927 inn i en rettsak for å stoppe kontorets virksomhet, uten hell. «I den seneste tid har man endog opprettet kontorer, som underviser mødre i bruken av [prevensjonsmidler]», skrev Ole Hallesby (1928, s. 239). Det var kontroversielt i seg selv at Møller rettet sin opplysning om seksualitet mot mødrene, men opplysning for barn og ungdom var svært

betent. Man fryktet at kunnskap om prevensjon kunne legitimere utenomekteskapelig seksualitet, derfor handlet den første undervisningen i skolen mest om hvordan barn ble til innenfor ekteskapet (Nordberg 2013). Mødrehygienekontoret i Oslo satte i 1931 opp plakater som blant annet annonserte «veiledning i barnebegrensning». Da grep medisinaldirektøren inn for å få ordet «barnebegrensning» strøket (Dahl m. fl. 2001). Blant legene hadde hun også mange motstandere inntil en ny generasjon yngre og venstreorienterte leger (som Karl Evang) gjorde seg gjeldende med støtte til henne (Haavet 1994; Mohr 1968).

Norske Kvinners Nasjonalråd ble stiftet i 1904 med betydelige figurer som Gina Krog, Fredrikke Marie Qvam, Betzy Kjeldsberg, Karen Grude Koht og Katti Anker Møller i styret. Hensikten var å samle alle kvinnebevegelser i én forening, hovedsakelig for å kjempe for stemmeretten. Seksualopplysning spesielt for jenter ble et helt klart definert innsatsområde for NKN. Katti Anker Møller hadde holdt en rekke foredrag om at unge kvinner visste for lite om sin egen kropp og forplantning, og det ble rettet kritikk (fra f. eks. Aksel Arstal 1906) mot skolen for å gjøre for lite for å bøte på denne uvitenheten. I foredraget «Moderskapes frigjørelse», som blant annet ble trykket som artikkel i *Morgenbladet* i 1904⁷², advarer Møller

Hvis den unge kvinne visste om og kjente til hvor lett mannens sanser kan settes i bevegelse, hvor hurtig hans lidenskap kan vekkes, hvor voldsom den er og hvorledes dens naturlige forløp er, så vilde hun lære å være mer tilbakeholden i sitt vesen [...] Mangen en ugift mor vilde ha undgått sin skjebne hadde kvinnene mere kunnskap på dette område (Stenhamar 1928, s. 56).

Her setter Møller opp det tradisjonelle bildet av mannens seksualitet som ustoppelig, og at beskyttelsen for jentene er *mer kunnskap*, ikke «bluferdighet», som tidligere hadde vært den anbefalte egenskapen for jenter. Den nye strategien ble også brukt i Sverige, der motivasjonen for å gi jenter seksualundervisning var å beskytte dem. Siden de hadde en svakere kjønnsdrift enn gutter var det også mindre sjanse for å vekke «den sovende bjørnen» hos dem. Av den grunnen fikk også svenske skolegutter *mindre* opplysning, og ble i mindre grad stilt til ansvar for sin seksuelle atferd (Lena Lennerhed, i Davidson og Sauerteig 2009). Albert Moll og Havelock Ellis mente dessuten at jenter skulle opplyses tidligere fordi de ble tidligere kjønnsmodne enn guttene og ikke på noen måte var mindre nysgjerrige enn dem (Ellis 1921, s. 48 og 62). På Nasjonalrådets møte 5. juli 1910 i Stavanger gjentok Møller forslaget som Torsnes lokalråd av NKN hadde fremmet i 1908, å utlyse en premiekonkurranse om beste bok med tittelen *Sundhedslære for*

72 Talen er først og fremst kjent fra den ble holdt i Stemmerettighetsforeningens klubb i 1915.

*unge kvinder*⁷³. Tanken var at den skulle brukes i folkeskolen. Barn burde undervises om seksualitet fra før puberteten, og i skolen skulle kjønnene være delt i denne undervisningen. «Ingen skam må lenger føles for det naturlige», understreket hun, i samme ånd som pedagogene som i løpet av det foregående århundret hadde hevdet *Naturalia non sunt turpia*.

Møller sa i Stavanger at dette initiativet burde være unødvendig. Tilsynelatende var det stor enighet om at moderskapet var en så viktig oppgave for kvinner at «alle kræfter, der har havt magt og indflydelse i vort samfund havde gjort sit bedste forat forberede og gjøre kvinderne vel skikket til denne opgave» (Møller 1910, s. 2). Men langt i fra. Jenter var like uforberedte, like uvitende, famlende og uforstandige om sin fremtidige rolle som fødende som de var overfor sin husmorgjerning før de hadde fått opplæring i den. Jenter var altså på ingen måte født med kunnskap om sin kropps funksjoner og fenomener. Mødrenes kunnskaper var så tilfældige, så dilettantiske, enkle, overfladiske og blottet for vitenskapelig grunnlag at de ikke hadde forutsetninger for å snakke med sine døtre om kropp og seksualitet. I tillegg kviet mødrene seg for å ta opp temaet, de hadde ikke ordene og begrepene. I de fleste hjem ble dette ikke tatt opp i det hele tatt, sier Møller. Resultatet er det samme som de fleste andre forfattere mener, at barna får kunnskapen «paa en uverdigg maade eller fra mer eller mindre urene kilder» (s. 5). Møller mente i utgangspunktet at temaet burde undervises i skolens naturfag, men det lå i forslaget at boken i sunnhetlære var først og fremst tiltenkt mødrene, men også lærere som særlig følte seg kallet til å ta opp temaet «naar forhold paa skolen tvang dem», og for begge kjønn.⁷⁴ Etter noe kontroverser i NKN om bokens innhold, ble konkurransen vunnet av den norsk-amerikanske Kristiane Skjerve Evans (1876 – 1950). Skjerve, opprinnelig fra Gausdal, hadde tatt sin filologutdanning ved Universitetet i Oslo i 1907, og emigrerte til USA i 1908 og tok sin «Master of Arts in Education» i California i 1918. Det er vanlig (f. eks. Nesheim 1973; Telste 2005; Nordberg 2013, samt i samtidige bokregistre) å gå ut fra at Skjerve var lege⁷⁵, men hun var pedagog av utdanning og praksis (Wold 1968).⁷⁶ At hun ofte blir antatt å være lege er ikke uinteressant, for det sier på den ene siden en del om hvor medisinsk orientert *Sundhedslære* var, og på den annen side at pe-

73 Tittelen «Seksuell hygiene» ble avvist på grunn av at ordet «seksuell» var for ladet, men «kvinnelig hygiene» var også en aktuell eufemisme for boken (Nesheim 1973).

74 «Jeg vil ønske at denne bog kunde skrives saaledes, at kvinderne fik baade mer kjærlighed som respekt for sin opgave som mødre. At bogen vilde hjælpe dem til at skaffe dem selv mer frimodighed og myndighed til at komme frem med sine egne krav og behov. Da vilde bogen blive til sand oplysning og veiledning for kvinderne og derigjennem ogsaa til glæde for vor ægtefelle og til gavn for vort barn» (Møller 1910, s. 8)

75 Selv Katti Anker Møllers datter Tove Mohr omtaler henne som «dr. Kristiane Skjerve» i intervjuet med Berit Nesheim (1973, s. 115)

76 Hun jobbet blant annet som lærer i Follebu og barnepike på Aulestad (for Tancred Ibsen) før hun reiste til USA. Hun skrev mye i Norge om skole og pedagogikk, og ga ut to bøker i religionsundervisning for småskolen (1910 og 1911). Hun hadde et glødende engasjement for at jenter skulle ta utdanning, for at de skulle benytte seg av de mulighetene og rettighetene som et halvt århundre med kvinnekamp hadde oppnådd.

dagogikken nå virkelig stilte seg bak sosialhygienens medisinske sannheter og ideologier.

12.2.4 Kristiane Skjerve: *Sundhedslære for unge kvinder* (1916)

Sundhedslære for unge kvinder kom ut i en rekke opplag og var lenge den eneste læreboken i skolen som tok opp seksualitet. Anna Sethne ga en entusiastisk omtale av den i «Lærerindenes Blad». Dette var en bok mange hadde ventet på, skrev Sethne, og den burde leses ikke bare av jenter, men mødrene burde også la sine sønner lese den (Aasmoe 1982). Boken hadde altså kvinnebevegelsens samlede slagkraft bak seg, og ble derfor mer promotert enn andre mer tradisjonelle bøker, som fødselslegen Nils Andreas Quislings⁷⁷ *Sundheds-lære for kvinder* (1914). Quisling mente skolen kun skulle gi barn en ytterst generell seksualopplysning om planter og dyr, mens alle detaljer om menneskene skulle overlates til foreldrene og fortrinnsvis barnets mor (Quisling 1914, s. 75). Det ble for unnvikende for NKN. Skjerve går fra første kapittel i rette med det hun oppfatter som en tradisjon for ikke å snakke med barn om pubertet og seksualitet, og å presentere avholdenhet som eneste løsning. Hvordan er det mulig for unge jenter å holde sin sti ren hvis man ikke har kunnskap om hva som skjer i kroppen? Foreldre og lærere sier ingen ting, så ungdom er henvist til det de lærer av kameratene, nettopp det oppdragslesbøkene har advart mot i 150 år. Foreldrene har det nærmeste forholdet til barnet, men har for lite kunnskap om kroppens funksjoner og dermed gir barnet det inntrykk av at foreldrene vil dekke over noe. Skjerves svar på det didaktiske problem med tidspunktet for samtaler er at de bør skjue før puberteten, for da vil ikke samtalen «vække noen drifter, fordi legemet ikke er modent for det» (Skjerve 1916, s. 3). Da ser vi at Skjerve er godt kjent med den klassiske doktrinen om at kunnskapen i seg selv pirrer nysgjerrigheten og lysten hos små barn, siden hennes motargument er at på det tidspunktet er det ingen lyst å vekke likevel. Når kjønnsmodning så inntreffer, vil den unge gutt og jente forstå hva som skjer uten å engste seg. Hun anbefaler også at de mer problematiske sidene ved seksualiteteten, som «utskeielser», prostitusjon og kjønnsykdommer blir utsatt til senere. Stoffet skal behandles «naturlig og ligetil» uten å legge vekt på at de unge er «kjønnsvesener» - barna skal lære at de er en del av «naturens store husholdning» og at «kjønnet ikke er noe særegent for mennesker». Skjerves hensikt er å avmystifisere seksualiteten, fjerne fortielsen og skammen fra samtalen om den – og hennes metode er å behandle den som et forventet og naturlig fenomen på linje med fordøyelsen. En «saklig behandling av en praktisk pedagog» vil sikre at barnesinnet ikke blir «tilsmudset», men at kunnskapen heller blir et vern mot fristelser når de måtte oppstå (Skjerve 1916, s. 4). Allerede i «Moderskapets frigjørelse» hadde Katti Anker Møller fastslått at seksualundervisningen skulle bruke en didaktikk med gradvis antropomorfering: «Der læres først om plantene, så om dyrene og til sist om mennesket» (Stenhamar 1928, s. 55). Skjerves

77 Vidkun Quislings onkel.

fremstilling følger denne metoden: Først omtaler hun cellen, deretter formering hos amøben, plantene, mark (der sæd- og eggceller introduseres), fiskene (som kan illustrere hva eggstokker er), fuglene og pattedyrene. Når disse begrepene først er innført ved hjelp av vesener som står langt fra mennesket, kommer da den skjematiske beskrivelse av menneskets kjønnsorganer.

En påfallende forskjell på hvordan hun omtaler kjønnsmodning hos gutter og jenter er at de sistnevnte blir omtalt saklig og praktisk: menstruasjon, renslighet, utflod, utviklingen av bryster og overgangsalderen. Avsnittet om modningen hos gutter blir derimot innledet med «Det er mange uløste gaater endnu med hensyn til kjønnsmodningens indflydelse paa mandens sjælelige og legemlige udvikling» (Skjerve 1916, s. 34). Det hviler altså noe mer komplisert og sublimt over mannlig pubertet. Gjennom å bruke kastrerte evenukker som eksempel argumenterer hun for at testiklenes magi har æren for alt som gjør en mann til en mann, og at de som har fått dem operert bort kan sies å mangle ryggrad og sjelelig styrke, de er «forkrøblede væsener, slavemerket paa legeme og sjel». Hennes versjon av sirkulasjonsforestillingen (at den overflødige sædproduksjon hos gutten blir oppsugd i kroppen til næring og styrke) er at testiklene produserer et annet stoff, som er det som blir gjenopptatt i blodet, ført rundt i kroppen og skaffer næring til de «spesielt mandlige utviklingsmuligheter» som gutten har. Så var det onanien, som kommer som en naturlig fortsettelse til avsnittet om gutten, og ikke det om jenta. Skadevirkningene er overdrevet i kvakksalvernes skrifter, fastslår Skjerve. Det er overdrivelsene som er skadelig. Drives lasten (formuleringene «fristelsen» eller «hemmelige synd» er påfallende nedvurderende) lenge, vil det svekke den unge fysisk og psykisk, mer jo yngre man er. Ved å gi etter for fristelsen én gang vil lysten komme tilbake enda sterkere, og en ond sirkel av begjær og tilfredsstillelse starter. Som Greve er det en *psykologisk* problematisering Skjerve skisserer. Det er vissheten om at handlingen er gal, avmakten overfor fristelsen og frykten for følgene og alle sjelelekkene som er det som «svekker helbredet» ved onani. Men som hos Greve ligger det også fysiske argumenter til grunn: Naturen har med ufrivillige utløsninger, «pollusjoner», egentlig gjort onani overflødig, sier Skjerve, helt på linje med leger som Madsen og Ribbing. Sunne tanker og et sunt levesett hemmer også pollusjoner, altså mener hun at seksuelle tanker og fantasier øker dem – noe som er paradoksalt: På den ene siden er de ufrivillige og forekommer i søvne, og er naturens måte å opprettholde væskebalansen på, men på den andre siden er de mulig å redusere, og stammer fra usunne tanker og usunt levesett. Skjerve vet at det er «fastslått» at seksuell avholdenhet ikke er skadelig. Det antyder både at den ballen er lagt død i den medisinsk-hygieniske delen av diskursen som hun tilhører, men også at psykoanalysens tese om sublimering og barneseksualitet ennå ikke opptrer som et forstyrrende element i den etablerte diskursorden.

Oppdraget fra NKN var å skrive sunnhetslære for jenter, og det er på dette bakteppet

vi må vurdere forskjellene i hvordan hun omtaler gutter og jenters pubertet. Beskrivelsen av guttene er mindre moderne og har langt flere interdiskursive bånd bakover – til avholdenhetsdebatten, humorallogikken og det tradisjonelle «trykkoker» -bildet av mannlig seksualitet. I omtalen av jentene er hun mer sosialhygienisk og praktisk enn moralsk, selv om avsnittene om ekteskapet inneholder råd om fornuft i både økonomi og i forventninger til hva ekteskapet skal være. Hun beskriver grundig det Bente Rosenbeck kaller de «biososiale begivenheter» i jenters liv (menstruasjon, pubertet, svangerskap, fødsel, overgangsalder), som ligger på grensen mellom det biologiske og det sosiale (Reiersen & Slettan 1986, s. 45). Skjerves og NKNs hensikt er å løfte jentenes seksualitet og biososiale begivenheter opp fra fortieelse, kristen moral og vulgær lummerhet til et naturlig fenomen som skal omtales og behandles i hygienens og den radikale samfunnsmoralens begreper. I den hensikt å fjerne uvitenheten og den falske bluferdigheten fra språket, renser hun imidlertid det også for den ærbødige mystikk som mange tidligere skribenter tiller seksualitet generelt og ungdoms pubertet spesielt. Sigvard Madsen (1895), J. S. Bang (1899) og andre refererte til den italienske antropologen Paolo Mantegazzas bok *Kjærlighetens fysiologi (Fisiologia dell' Amore)* (1873), for hans poetiske beskrivelse av de følelsene som dukker opp i tidlig pubertet: «Der hvor senere solen skal stige opp paa den uendelige azurblaa himmel, der aftegner sig et neppe synlig purpurskjær mod horisonten; men det forkynder dog: Her skal engang solen, kilden til alt lys straaale i al sin pragt» (Madsen 1895, s. 9). Norske forfattere var ofte mer nøkterne i språket, men f. eks. Edvard Bull (i Arstal 1904, s. 202) sier at gutter i tenårene får et sjenert og mer «ridderlig» forhold til jentene, og Madsen (1895) skildrer den spirende interessen for det annet kjønn som «rørende». Filosofiske betraktninger er imidlertid ikke en del av Skjerves mandat. Hun bemerker likevel at følelser og stemninger dominerer ungdoms tankeliv på bekostning av fornuften, og at tenåringer drømmer, svermer og grubler, de kjenner på trang til frigjøring og selvstendighet. Til tross for at Skjerve oppførte Ellen Keys *Barnets århundre* på sin litteraturliste, er hun trofast mot sosialhygienens når det gjelder seksualitetens verdi og hensikt – der Key mente den burde være en sak kun mellom de elskende som hadde en dyp emosjonell karakter, mener Skjerve at et folks sunnhet og kraft var avhengig av hvordan man forholdt seg til seksualitet og om samfunnet klarte å beskytte de unge mot «legemlig og aandelig ruin» (Skjerve 1916, s. 1).

Som en fortsettelse på *Sundhedslære* kom *Helselære for piker fra fjorten til seksten år* i 1927, som langt på vei var en redigert og fortettet utgave av *Sundhedslære*. Også nå ga Anna Sethne sin begeistrede tilslutning til Skjerve og kalte boken «en skatt som enhver skolepike bør få eie» (Aasmoe 1982, s. 45). I *Helselære* er seksualiteten fraværende med unntak av et avsnitt om kjønnsykdommer og den tvetydige formuleringen «De ytre kjønnsdeler skal ikke røres mer enn det er nødvendig for å holde dem rene ... Slimhinnen og nervenet er så ømfintlige at de alltid skal behandles med forsiktighet» (Skjerve 1927, s. 31). I mellom sunnhetsbøkene kom *Egteskabets sundhedslære* (1925), en mer

moralsk orientert bok som inspirert av Ellen Key og Havelock Ellis hevder kvinnens rett til et sunt og jevnbyrdig seksualliv i ekteskapet, selv om mannen er «av instinkt polygam» (Skjerve 1925, s. 28). *Helseleere* ble straks tatt i bruk i skolen og kom i nye opplag helt frem til 1953, selv om departementet i 1928 ikke godkjente den til bruk for elevene, men som håndbok for læreren (Nesheim 1973; Telste 2005)⁷⁸. Mandatet fra kvinnebevegelsen var ikke nødvendigvis å sette likhetstegn mellom gutter og jenters biologiske og mentale forutsetninger, men å gi kvinnene råderett over sin kropp ved hjelp av kunnskapen om den. Katti Anker Møller var i *Moderskapets frigjørelse* klar på at kjønnene var forskjellige og at svangerskap og fødsel var kvinnens ansvar: «Vi gjør ikke oprør mot naturen, men vi vil regulere og underordne os den på vort område som mænd har gjort det på sine» (Møller 1915). Skjerve forsøker snarere å bøte på den uvitenheten som tradisjonelt sett rådde blant unge jenter om hva «naturen» egentlig var, samtidig som hun forutsatte at jenters livsløp ville bli styrt av den.

12.3 Pedagoger: Åndelig dannelselse og kroppslig vekst

Jeg antydte i denne delens innledning at den pedagogiske diskursorden kan oppsummeres i begrepet oppdragelse, og at pedagogene i spørsmålet om seksualiteten fremstilte sin profesjon og fags oppgave å *danne* barnet, med utgangspunkt i vitenskapelig kunnskap om barns naturlige fysiske og psykiske utvikling. Den kristne familiemoralen og ekteskapshensikten var et selvsagt bakteppe, men de tre pedagogenes tekster jeg skal omtale her er ikke eksplisitt religiøse i sitt språk rundt seksualitet. Deres moralforståelse bygger på en ansvarsfølelse overfor samfunnets familieorden men med en humanistisk respekt for menneskeverd. Alle tre befatter seg kun med ungdomsårene, uten at det betyr at de ikke ville erkjenne at seksualiteten fødes med barnet, noe mange leger på dette tidspunktet var enige i. Vi kan ikke tilskrive pedagogene en ontologi der de mener seksualiteten ikke *finnes* før puberteten, men at deres fokus på pubertet heller er et epistemologisk standpunkt – det er først når kjønnsmodningen inntreffer at vi kan si noe om seksualiteten, for da blir den også et psykologisk fenomen. Før den tid er den reflekser, slik Mathias Greve mente. Pedagogenes verktøy for å forstå den er utviklingspsykologien og pedagogisk humanisme.

Søren Nordeide: *Fraa born til vaksen* (1919)

Søren Nordeide (1872 – 1941) var lærerutdanner ved Volda og Levanger lærerskoler, og senere professor i pedagogikk og rektor ved Norges Lærerhøgskole i Trondheim. Han skrev en rekke pedagogisk-psykologiske arbeider, blant annet sammen med Erling Krist-

⁷⁸ Kirke- og undervisningsdepartementets begrunnelse var blant annet at stoffet var så følsomt at det ikke kunne «kastes ut til grams for barn og umoden ungdom, således som tilfelle vil bli om man sender boken med til hjemmene som en almindelig lærebok». Avslaget førte til en hissig polemikk mellom Anna Sethne og formannen i departementets kommisjon, Herman Trætteberg. Han mente departementet hadde strukket seg langt i å anerkjenne boken, mens Sethne mente kommisjonens sammensetning og kompetanse måtte vurderes (Nesheim 1973, s. 58) og at Trætteberg «forstår ingen ting av det hele» (Aasmoe 1982).

vik. *Fraa born til vaksen* (1919) var skrevet både til bruk i lærerutdanning og for foreldre. Den var ment som en grunnbok i pedagogisk psykologi, og bruker sin tids utviklingspsykologiske teorier. Noreide beskriver grundig for alle psykologiske og fysiske aspekter av småbarnsalderen, men nevner ikke småbarnets kjønnsliv med et ord. Derimot vier han et kapittel til puberteten eller «overgangsalderen» (Nordeide 1919, s. 225ff). Puberteten er en overgang til voksenlivet (han omtaler tenåringen som «halvvokstringen») både sjelelig og kroppslig. Nordeide mener den fysiske utviklingen er påtagelig og dramatisk, mens den sjelelige er mindre, og kjennetegnes mer med forvirring, store følelser, opprør og unndragelse. Det er likevel store krefter i sving, det er en brytningstid for mennesket.

Den største forskjellen mellom barn og voksen er at den voksne er skapt for ekteskapeleg samliv, skriver Nordeide. Det som oppstår i puberteten, er «slektslivet», altså seksuell modning. Nordeide er likevel klar på at noe ekteskap er ikke tenåringen moden for. Selv om loven tillot jenter på 16 og gutter på 20 å gifte seg, var ingen av kjønnene skikket for samlivet før 20-22-årsalderen, hverken sjelelig eller kroppslig. I 15-16-årsalderen har ikke lenger gutt og jente «nok med seg sjølv», men begynner å kjenne på en gjensidig tiltrekning, eller en trang som tar sikte på eller er en draging mot det ekteskapelege samlivet. Denne trangen er utydelig for den unge, som kjenner på et savn, men vet ikke helt etter hva ennå. Derfor må pubertetsårene brukes til at den unge finner ut av seg selv, et «åndeleg klårgjeringsarbeid». Dragingen mot motsatt kjønn er imidlertid ikke det første som skjer i kjønnsmodningen, tvert i mot begynner puberteten med at kjønnene kjenner seg «naturlig» frastøtte av hverandre. Jentene synes guttene er rare, klønete og utekkelige, og guttene synes jentene er veike, puslete og jålete. Det er først etter at «overgangsalderen» er over at unge menn og kvinner faktisk dras mot hverander, skriver Nordeide. Han bemerker at det har vært et pedagogisk stridsspørsmål om oppdrageren skal hjelpe ungdommen gjennom denne tiden, eller om han/hun skal få være helt i fred. 15-17-åringen vil gjerne ha tankene for seg selv, også om seksualiteten. Her tar Nordeide opp det klassiske didaktiske dilemma, og mener det er sterke grunner både for og mot å opplyse unge tenåringer om det. Han mener det spirende kjønnslivet hos den unge er en «personleg heilagdom som ikke framande augo må få glytta inn i» (s. 229). Det er skadelig å overstyre tenåringens grenser på dette punktet, for den blygheten som gjør tenåringen motvillig mot å åpne seg, er et vern like mye som et hinder. Den er et vern mot de som ikke skal slippe inn på den personlige helligdommen, men et hinder for den som har muligheten til å hjelpe, nemlig foreldre og andre betrodde voksne. Nordeide er også skeptisk til at de unge er fortrolige med hverandre om slike ting, for han frykter at slike bestevennskap der man deler ukunnskap og egne erfaringer om seksualitet er kortvarige og kan forråde og tilskitne tankene. Nettopp denne risikoen er grunnen til at oppdrageren plikter å snakke med ungdommen, slik at de ikke går til fremmede med spørsmålene. En side ved ungdommens økende personlige grublerier er at de kan ha

seksuelle fantasier. Nordeide henviser til Ragna Nielsens artikkel (i Arstal 1902⁷⁹) om jentenes «erotiske svermerier», og sier at det samme gjelder for guttene, og da med enda større «råskap». Han priser barnet rike fantasiliv og innbillingssevne, men i likhet med Curtmann, Faye og Feragen ser han på denne egenskapen som et tveegget sverd; både utviklende for tanken og en alt for frodig grobunn for umoral.

Hakon Wergeland: *Heimen* (1924)

Cand. theol. Hakon Wergeland (1878 – 1971) var styrer ved Opland Kristelige Ungdomsskole på Gjøvik og rektor ved Notodden og Kristiansand lærerhøgskole. Hans personlige og lyriske bok *Heimen* (1924) uttrykker et verdikonservativt men likevel pedagogisk liberalt syn på barnet og kjønnnet. Først og fremst er driftene naturlige. Det er gjennom dem kroppen taler, skriver han. Helt fra spebarnalderen er de drivkraften til alle barnets handlinger. Men får de råde alene, «vert dei frå vaktmenn til vonde vargar, umettande dess meir dei forast, til dess dei tyner kropp og sjel» (Wergeland 1924, s. 39). Kjønsdriften er den naturlige «dragnad ut mot det evige ættarliv», altså den mystiske «slektsdriften». Den er likevel den driften som våkner sist, og den skal ikke vekkes før tiden – for «naturen vil sjølv vekkja drifti i rette tid». Puberteten («framslengsalderen») er en tid for stormfulle omveltninger, den viktigste av alle aldre. Man skal ikke fortelle for mye om seksualitet til barna, selv om man selvsagt skal unngå at de får greie på det gjennom «ufjelgt snakk, lumre bøker, kinematografstykke, eller halvdulde, hissande utgranskningar millom kameratar» (s. 128). Temaet bør helst avledes, samtidig som ungdom skal lære å være respektfulle og høflige mot det motsatte kjønn. Jo mer ungdom (gutter) er opptatt med idrett, bevegelse og edle sysler jo mindre får den kjønnslige nysgjerrigheten plass. Allerede når de er 9-10 år kan far fortelle guttene at de ikke skal røre sitt eget kjønnsorgan, og være forsiktig med det for eksempel ved klatring i trær. Senere kan han fortelle om ufrivillige ejakulasjoner, slik at de ikke blir skremt når de inntreffer. På samme måten skulle mor fortelle jentene om første menstruasjon. Først ved 18-årsalderen kan alle hemmeligheter avsløres for dem, gjerne gjennom «pålitande bøker», for før denne tiden, spesielt i begynnelsen av puberteten, kan for mye kunnskap være opphissende og skadelig. I skolen mener Wergeland at gutter og jenter helst skal adskilles i disse følsomme og farlige årene.

Henvisningene til kristendommen er få hos Wergeland, og han understreker at kjønnsmodningen er resultatet av en helt naturlig vekstprosess, men at oppdrageren (han synes ikke den samtalen har noe i skolen å gjøre) skal forhindre at barnet oppdager onani gjennom diskret å fraråde å «tukla med kynsdelen» (s. 129). Selv om han innser at både spontane ejakulasjoner og menstruasjon vil inntreffe før 18 år uansett hva man gjør, skal

79 Han refererer også til Edvard Bulls artikkel i samme bok, samt at Nielsens blir henvist til flere ganger – så Nordeide verdsatte åpenbart *Forældre og Barn* høyt.

ikke seksualitet være noe tema før i slutten av tenårene, uten at han gir andre løsninger enn å «avlede» og oppfordre til idrett og høystemte sysler. Så Wergeland anerkjenner ungdomsårenes ujevne vekst, emosjonelle omveltninger og driftslivets stormer, men han definerer svært tydelig seksualitet som noe annet, noe som ikke trenger å tilfredsstilles for at barnet skal komme sunt fra disse årene. Begjæret skal ikke omsettes i handling.

Mads Berg: *Samvær med norske barn gjennom halv hundre år* (1945)

Den samme pedagogisk sekulære men borgerlig tradisjonelle vinkling finner vi i lærer og sangbokforfatter Mads Bergs (1865 – 1955) *Samvær med norske barn gjennom halv hundre år* (1945). På den ene siden kritiserer han bruken av kjeft, masing og brutalitet i oppdragelsen, og tilrår psykologiske og behavioristiske prinsipper for oppdragelsespraksisen, basert på f. eks. Herbert Spencer og John B. Watson. Foreldrene skal legge barnets miljø til rette for en sunn, frigjørende oppvekst med klare rammer, uten å gripe hemmende inn med straff og knapt nok belønning. Han er altså pedagogisk pragmatisk og liberal. På den annen side mener han at seksualundervisning ikke har noe i skolen å gjøre. Selv hadde han hatt sin haugianske far som lærer, og var glad til at han ikke tok opp temaet i klasserommet. Berg mener at hvis dette med seksualitet og kjønnsdrift plager unge mennesker, så er det fordi de lever i en kultur der erotiske skildringer trenger seg på fra alle kanter. Problemet er altså ikke at barn og unge får vite for lite, men at de får vite for *mye*. Klasseundervisning kan kanskje gavne noen, men vil skade andre barn som ikke er klar for å høre om det. Berg har merket seg at bøkene som brukes i skolen bruker en antropomorferende metode. Det er vel og bra med undervisning om forplantningen til fugler og fisker, men det beste var at man stoppet der og at barne selv «trekker slutninger om tilsvarende prosesser hos dyr og mennesker». Temaet er «delikat», så ikke alle lærere vil klare å formidle det til en gruppe. Det er foreldrenes plikt og privilegium å advare sine barn mot følgene av seksuelle utsvevelser, med den «takt og begrensning» som kreves for ikke å bryte med bluferdighetsfølelsen. Den skiller oss fra dyrenes kopulering, og den er mer utviklet hos «høierestående folk enn hos ville». Bluferdighetsfølelsen beskytter og hindrer «uoverlagte og uverdige handlinger». Den må derfor vernes.

Berg vil ta avstand fra den «frivole, moderne seksualitet», som reduserer forholdet mellom mann og kvinne til kun et spørsmål om biologisk og primitivt begjær. Hvis tilfredsstillelse blir viktigere enn forpliktelse og beherskelse, kan man ikke stole på at menn klarer å holde seg innenfor ekteskapets rammer. Mannen er «polygam så lenge det seksuelle behersker ham» (s. 150). Berg vil beskytte familiens moralske integritet mot kulturen ved å hegne om foreldrenes rett til å fortelle så lite eller mye de selv ønske. Selv hadde han ikke blitt fortalt noe, hverken på skolen eller hjemme, uten at det hadde vært noe tap. Tvert imot, skriver Berg: «Alle disse kjønsspørsmål som man forteller ungdommen plages så av, var meg fremmed» (Berg 1945, s 148).

Nordeide, Wergeland og Berg er ikke radikale pedagoger for sin tid, men deres beskri-

velse av tenåringsårenes seksualitet anerkjenner i høy grad at den finnes. Puberteten inntreffer og den kan ikke direkte underkues og usynliggjøres, men barnets iboende blyghet (som ifølge Nordeide er første tegn på kjønnsmodning) fungerer som et vern. Forfatterne er ikke helt enige om hvordan og når oppdrageren skal snakke med barn (Berg later til å mene at det snakkes for mye), men de er enige om at kulturen overstimulerer og fremskynder både feil tanker og feil kunnskap. Vi ser også at pedagogene ønsker å forstå og å hjelpe ungdom, både gjennom samtale og å ikke presse samtalen på den unge. Den individuelle utviklingen må uansett harmoniseres med den høyere hensikt (ekteskapet og familie), som i disse tre tekstene er synonymt med den *sunneste* hensikt.

12.4 Den psykoanalytiske diskursorden om oppdragelse og seksualitet

12.4.1 En ny og separat diskursorden om barns og unges seksualitet?

Den litteraturen og de diskurser som oppstod i kjølvannet av, inspirert av eller med delvis referanse til radikal seksualpsykologi eller psykoanalyse inngår i en diskursorden som var vesensforskjellig fra den medisinske, teologiske eller pedagogiske.

Her innlemmes også den radikale sosialmedisinen representert ved Evang og *Populært tidsskrift for seksuell opplysning*, men jeg kommer overflatisk tilbake til hans kritikk av psykoanalysen. Det er klart at den sosialmedisinske diskurs om seksualitet skilte seg fra den psykoanalytiske, men de hadde bestemte viktige prinsipper felles: At seksualitet var en frigjørende og sunn kraft for individet, og der undertrykkelse eller patologisering av den var til skade for samfunnet, ikke til beskyttelse av det. Jevnt over var forfatterne også sekulære og til dels tydelig kritiske til både kristen etikk og kristen samfunnsorden, og ga gjerne religionen skylden for individets og samfunnets problemer. Slik var de også politisk radikale, noe som kom til uttrykk f. eks. Evangs tilknytning til Mot Dag eller freudianernes bruk av marxistisk teori. At vi kan snakke om en ny diskursorden bygger jeg på følgende kriterier:

1. Forfatternes *selvrepresentasjon*: Mange freudianere eller radikale medisinere posisjonerte seg i opposisjon til en etablert politisk eller vitenskapelig orden. De markerte avstand til den tradisjonelle psykologien, den kristne samfunnsorden eller etikk, sosialhygienens beskyttelsesprinsipp eller pedagogikkens dobbeltposisjon mellom hensyn til individuell utvikling og ønske om harmonisk sosial dannelse. De etablerte også nye profesjonsplasseringer, delvis som resultat av fagmiljøenes marginalisering av dem (som Johs. Irgens Strømme, som gikk fra lege til «lærer i livkunst»), egne ønsker om å skifte roller (som Odd Havrevold, som var utdannet lege, spesialisert som nevrolog men endte som psykoterapeut), behov for å markere at deres fag sto i overlappet mellom to andre (som Raknes'

og Schjelderups arbeid med filosofi og psykologi) eller behov for å markere at deres vitenskap var noe helt nytt (som Wilhelm Reichs vegetoterapi og orgon-teorier). Felles for disse var et brudd med de bestående miljøene og forventningene til hva en medisinere eller psykolog var.

2. *Tekstenes fokus:* Med hensyn til seksualitet og barns seksualitet spesielt, la tekstene i den psykoanalytiske diskursorden vekt på *frigjøring* og *utfoldelse*. Det vil si frigjøring fra det de oppfattet som tradisjonell underordning og tilpasning av seksualiteten, og en oppvurdering av utfoldelse av seksualitet, fri tale om den og fullstendig åpenhet om den. Ifølge mange psykoanalytikere var mangel på opplysning eller svar på barns spørsmål om seksualitet direkte psykisk skadelig. Dessuten var barnets seksuelle uttrykk, interesse og atferd et *sunnhetstegn* der det tidligere hadde vært oppfattet som et *patologisk* tegn. Barnpsykologien var opptatt av å ufarliggjøre den overfor foreldrene, men gjorde dem også oppmerksom på at seksuell atferd kunne være et barometer for psykisk skjevutvikling.
3. *Ontologi:* Det påfallende med Freuds seksualteori hva angikk barnets seksualitet var at den (i alle fall etter 1905) fastslo seksualiteten som medfødt og tilstede fra første time. Det var divergerende oppfatninger om hvorvidt den var vesensforskjellig fra pubertal seksualitet, men den var ikke mindreverdige i forhold til den voksne, og hvis den ga seg til kjenne var det ikke resultat av kunstig oppvekking eller forførelse. *Epistemologi:* Psykoanalysens verktøy og begreper var andre enn medisinenes, og i sin beskrivelse av seksualitet innførte freudianerne en rekke nye modeller og metoder (f. eks. ødipuskompleks, sublimering, hemning og regresjon). *Moral:* Her mener jeg vi finner en paradigmatisk forskjell fra de tidligere fremstillingene av barns seksualitet. Den hadde nå en egenverdi for individet, og var viktig for at individet skulle sikre en sunn, frigjørende og spenningsfri utvikling. Seksuell frihet og tilfredsstillelse var enkeltmenneskets *rett*, snarere enn plikt. Ørnulv Ødegård (i Evang 1951, s. 21) skriver at dette var «for så vidt intet livsnødvendig behov for alle, men *snarere en naturlig rettighet*». En fri utfoldelse av seksualiteten var så viktig at det skulle ikke underkastes andre behov eller undertrykkes av politiske eller religiøse doktriner. Mange psykoanalytikere og radikale medisinere var dypt kritiske til kristendommens seksualmoral.
4. *Tekst, språk og virkemidler:* Her må vi rimeligvis skille mellom sjangre, og språket varierte etter lesergruppen. Bøker for fagfolk var mer klinisk vitenskapelige enn de for foreldre, som var mer personlige og preget av affekt. Likevel ønsket mange forfattere å styrke foreldrenes kompetanse med å formidle stoffet i klare, ryddige begreper, uten å ty til dramatikk. Selv om det lå et politisk engasjement

bak, f. eks. hos Reich og Evang, var argumentene basert på en vitenskapelig retorikk, og de tekstlige virkemidlene bar preg av et ønske om objektivitet.

I forlengelsen av den politiske, moralske og vitenskapelige front radikal medisin og psykoanalyse satte opp mot etablerte institusjoner, forståelsesformer og arbeidsformer, er det også mulig å definere den som en *ideologi*. Med referanse til van Dijks ideologibegrep er det mulig å se denne diskursordenens skarpe grenseopptrekking mot tradisjonell kristen seksualmoral og mot politisk borgerlig tenkning (innordning i familien, familiens innordning i samfunnet, foreldrenes suverenitet over samtale om seksualitet med barna etc.) som en diskursiv markering av «oss» og «dem», der «oss» omfatter verdier, hensikter, sannheter og handlingsfelt.

12.4.2 Moderne seksualvitenskap

Grunnlaget for den moderne seksualvitenskapen ble lagt i de siste tiårene av det 19. århundre. Ariès og Béjin (1985) peker på at Heinrich Kaan utga en studie kalt *Psychopathia Sexualis* allerede i 1844, men som kom helt i skyggen av Krafft-Ebings bok med samme tittel (1886). I årene mellom disse to utgivelsene oppstod den første sexologien. Den var mer opptatt av vitenskapelige definisjoner enn med terapi, og den konsentrerte seg om kjønnssykdommer, sykelige avvik og eugenikk. Det var snarere gjennom Sigmund Freud og Wilhelm Reichs psykoanalytiske seksualteorier at den moderne, terapeutiske retningen oppstod. Idéen om at begjær var en autonom menneskelig funksjon som ikke var avhengig av et kjønnsorgan har vært avgjørende for vår tungt psykologiserte forestilling om seksuell subjektivitet, der begjæret, dets objekt, atferd, kjønnsidentitet, biologi og personlighetstrekk blir samlet i én individuierende, normaliserende pakke med merkelappen «seksualitet» eller «legning» (Halperin 1998).

Som et resultat av en naturvitenskapelig vending mot en biologisk psykologi gjorde forskere som Havelock Ellis, Magnus Hirschfeld, Iwan Bloch og Freud mye for å løfte den medisinske forståelsen av seksualitet fra de tradisjonelle og unyanserte kategoriene av synd, humoralpatologisk spekulasjon og utskeielser. Selv om Krafft-Ebing og hans generasjon hadde vært mest opptatt av å dokumentere avvik fra normen, var Ellis klar over at normalitet var en *samfunnsskapt* størrelse. Veien frem til en mer moderne forståelse gikk gjennom to faser: Først studier som beskrev avvik eller perversjoner ut fra en antatt «naturlig» normaltilstand, som Carl von Westphals artikkel *Die Konträre Sexualempfindung* fra 1869 (om homoseksualitet som et «omvendt» seksualinstinkt) og Albert Molls bok om samme tema fra 1891. Den neste fasen problematiserte i større grad normalitet og «naturlighet». P. Geddes og A. Thomson bemerket i *The Evolution of Sex* (1889) at vi ikke er født med noe instinktiv kunnskap om hva som er riktig eller galt. I forlengelsen av dette begynte Havelock Ellis sitt arbeid *Studies in the Psychology of Sex* fra 1897. Her mener han at seksualitet ikke bare er en fysisk forplantingsfunksjon,

men en emosjonell ressurs, nøkkelen til et godt liv. Sex hadde ikke noen «hensikt», men var en sterk kraft som gjennomstrømmer mennesket og gjør eksistensen rikere. På den annen side undersøkte og kategoriserte Ellis også mange ikke-prokreative praksiser, og i utgangspunktet uten å fordømme noen av dem. Han anså for eksempel homoseksualitet som et biologisk fenomen, om enn et avvik fra det vanlige. Han antydte at tilbøyeligheter, lyster, praksiser og orienteringer ligger på en gradvis skala, et kontinuum mellom det «normale» og det «abnorme» - en forståelse som fikk stor påvirkning på moderne teorier, bl. a. hos Alfred Kinsey. Freud var svært opptatt av Ellis' arbeid, men var selv mindre interessert i seksualitetens *sosiale* funksjon og effekt, og mer i den indre, ubeviste mekanismen. Seksualiteten var for Freud ikke en medfødt «normal essens» som man enten holder seg til eller avviker fra, men at «normal» seksualitet er en effekt av vår vekst som mennesker, en lang og noen ganger smertefull prosess. Dermed er seksualiteten for Freud det psykologiske resultatet av den sosiale og historiske virkeligheten vi lever i (Weeks 2009).

12.4.3 Freud og barneseksualiteten

Det er intet lett foretagende å diskutere psykoanalysen. Lik alle religioner – som kristendom og marxisme – viser den seg å være sjenerende smidig på en bakgrunn av rigide begreper (Simone de Beauvoir: Det annet kjønn, 2000, s. 81).

Selv om Freud blir gitt æren for å ha «funnet opp» barneseksualiteten, var han slett ikke alene om de radikale nye teoriene omkring århundreskiftet. Han oppga selv en lang rekke tidligere forskning som viktige for sin studie i 1905 (Ariès og Béjin 1985; Freud 1999). Egan & Hawkes (2008) trekker frem andre viktige arbeider fra samme periode, som Sanford Bells artikkel «A Preliminary Study of the Emotion of Love between the Sexes» fra 1902 og Hermine von Hug-Hellmuths bok «En ung jentes dagbok» fra 1919, i tillegg til arbeidene til Havelock Ellis og Alfred Moll, og påpeker at deres ideer om temaet til dels var mer radikale enn Freuds. Hans påstand om at barnets seksualitet trakk seg trygt tilbake mellom småbarnsperioden og puberteten, «latensperioden», mener de er spesielt reaksjonær. Sauerteig (2012) nevner også William Stern, Charlotte Bühler, Carl Gustav Jung og Max Dessoir i tillegg til Moll og ikke minst Freuds samarbeidspartner Wilhelm Fliess, som han skrev sin første studie av hysteri sammen med. Sauerteig mener Freud selv var med på å skape myten om at han var først ute med å hevde eksistensen av medfødt seksualitet og seksuell atferd hos spebarn, og viser at Moll og Freud var bitre akademiske rivaler. Freud er likevel svært viktig i historien om den barneseksualitetsforståelse som oppfattes som rådende i dag. Hans teorier blir ofte ansett som et brudd med det eugeniske samfunnshygieniske prosjektet der *kroppen* var utgangspunktet for avvik (overbelastning av nerver, ubalanse i væsker). Han fant i stedet

kilden til både normal og unormal seksualitet i *sinn*, men McLaren (1999) minner om at Freud aldri brøt helt med den biologiske forståelsen. Han skilte seg fra den første generasjonen av tidlige sexologer, som dem nevnt over, ved at han ikke var ute etter å kategorisere og lage nosologier (sykdomslærer) for seksuelle perversjoner, men han gjorde seksualiteten innenfor det normale til et vitenskapelig objekt som kunne studeres og analyseres for hvert individ. I tillegg til de mange entusiastiske tilhengere og teoretiske skoler som dukket opp i hans kjølvann, ikke minst i Norge, var han en av de få seksualforskere fra det tidlige tyvende århundre som fremdeles hadde oppslutning etter andre verdenskrig (McLaren 1999).

På 1890-tallet avviste Freud at barn var født med seksuelle følelser, og hvis småbarn onanerte var det fordi de var påvirket eller opplært av andre. Effekten kunne ligge skjult helt frem til puberteten, da erfaringen ble hentet frem fra underbevisstheten igjen (Sauerteig 2012). Dermed tilbakeviste Freud seg selv da han i 1905 utga *Tre essays om seksualteori*, som skulle i stor grad bli definerende for en ny forståelse av barns seksualitet. Han åpner essayet «Infantile Sexuality» med å skrive at

One feature of the popular view of the sexual instinct is that it is absent in childhood and only awakens in [...] puberty. This, however, is not merely a simple error but one that has grave consequences, for it is mainly to this idea that we owe our present ignorance of the fundamental conditions of sexual life [...] not a single author has clearly recognized the regular existence of a sexual instinct in childhood. (Freud 1999, s. 173).

Freud bemerker at i forskningslitteraturen har slike fenomener alltid blitt omtalt som avvik, som eksepsjonelle utslag av en fordervet kjønnslig bråmodenhet. Smågutters eventuelle ereksjoner eller jenters selvstimulering (som kunne inkludere tommelsuging og ikke bare være sentrert rundt kjønnsorganene) går da over i en «latensperiode», før observerbare handlinger dukker opp igjen i tre-fireårsalderen. I puberteten går seksualiteten fra å være auto-erotisk til å vende seg mot et annet, seksuelt objekt, og den generelle, sanselige lysten hos det mindre barnet blir erstattet av «the primacy of the genital zone» (ibid., s. 207). Siden den nye genitale seksualitet er mer klart kjønnsinnrettet, tar utviklingen heretter forskjellig retning hos gutter og jenter. Hos gutter mener Freud den er mer rett frem og forståelig, men hos jenter vender seksualiteten seg «innover mot seg selv», noe som var en klassisk formulering av den tradisjonelle idealtypiske kvinnelige seksualiteten – den ikkefysiske, erotiske drømmingen hos tenåringsjenter, en normativ kontrast til skrekkbildet av jenta som masturberer seg til et utiltalende ytre, vorter på fingrene, sterilitet eller en tidlig død.

Sauerteig (2012) sier det eksisterte to forståelsesformer av barns seksualitet i psykologien og psykoanalysen på begynnelsen av det 20. århundre, en *homologisk* som var

dominerende, og en *heterologisk* som var i minoritet: Den homologiske forståelsen, representert ved f. eks. Ellis, Moll og Freud, definerte barns seksualitet i forhold til den voksne, dvs. at barns seksualitet var av samme karakter og en tidlig, uferdig utgave av den voksne. Den heterologiske, som psykologiprofessor i Wien Charlotte Bühler hevdet, ville si at barns seksualitet var av en annen natur, som hadde en verdi i seg selv, og at en seksuell aktivitet hos et barn ikke hadde samme betydning og hensikt som hos en voksen. Selv om hun også hadde respekt for Freuds «frigjøring» av barneseksualiteten, var hun skeptisk til hans tendens til å betrakte alle lystbetonte handlinger eller selvstimulering hos barn som seksuelt. Hun mente (som mange barnepsykologer og psykoanalytikere gjorde) at masturbasjon hos barn gjerne var tegn på sykdom eller forstyrrelse, men at man måtte skille mellom erotikk (som retter seg mot en annen person) og kroppslig seksualitet (selvstimulering) (Bühler 1938, s. 40). Det Freud betraktet som barnets umodne trinn mot den voksne seksualiteten var for Bühler «en første pubertet», en forbigående, lidenskapelig fase.

12.4.4 *Psykoanalysen i Norge*

I Norge preget freudianismen i mellomkrigstiden hele den kulturradikale tankeretningen med prinsippet om «eros som en autonom kraft» (Dahl m. fl. 2001, s. 120), og ringvirkningene ble følbare først i det psykologiske fagmiljøet, så i debatter om kjønnslikestilling, moral og oppdragelsesspørsmål. Første gang Freuds teorier dukker opp i norsk faglitteratur er i Ragnar Vogts lærebok *Psykiatriens grundtræk* (1905), og han viet både i *Hysterisk sindssygdome* (1911) og *Medisinsk psykologi og psykiatri* (1923) mye plass til psykoanalytiske teorier. Dette var en gjenspeiling av en europeisk trend. Harald Schjelderup (1895 – 1974), filosof, psykolog og psykoanalytiker skrev den første større artikkelen om psykoanalysen i 1924, og oversatte Freuds *Forelesninger over psykoanalysen* i 1929 (Telhaug og Mediås 2003). I 1926 introduserte Karl Evang Freuds tanker i Mot Dags studiesirkler, i 1927 holdt han et foredrag i Studenterforeningen, samt at artikkelen «Psykoanalyse» ble trykket i *Syn og Segn* i 1927 (Berg 2017). Freuds teorier ble diskutert på møter på Psykiatrisk klinikk på Vindern, der blant andre Harald og Kristian Schjelderup og Ola Raknes deltok. Det var altså radikale norske medisinere og intellektuelle som brakte Freud til Norge. Stadig flere norske medisinere reiste til Tyskland og Østerrike for å spesialisere seg i psykoanalyse, kom hjem og dannet grunnlaget i den voksende kulturradikale, marxistiske og liberalmedisinske bevegelsen. Blant dem telles Trygve Braatøy, Nic Waal, Johannes Landmark, Ola Raknes, Frøydís Simonsen, Astri Brun, Harald og Kristian Schjelderup og Odd Havrevold (Anthi og Varvin 1993). En lang rekke andre skribenter var inspirert av psykoanalysen, og sto med ett ben i den og ett i andre fagfelt. Jeg kommer f. eks. til å henvise til Richard Eriksen (1869 – 1941) som var både filosof og pedagogikkforeleser ved MF og UiO, statsstipendiat samt kontroversiell talsmann for tankeretninger som teosofi og spiritisme. Til tross for konflikter med

universitetet var Eriksen en av dem som foreleste om psykoanalyse for teologer på MF. Psykoanalytikerne var stadig i faglige og personlige konflikter gjennom de første tiårene. En av dem var indirekte knyttet til tolkning av onani. Stavangerlegen Johannes Irgens Strømme hadde gått i psykoanalyse hos Oskar Pfister, og skrev i 1915 et freudiansk foredrag som ble trykket i legeforeningens tidsskrift, der han gikk lenger enn Schjelderup, Raknes og Evang. Ikke bare mente Strømme at onani var spenningsløsende og i mange tilfeller den beste egenbehandlingen, men også at onani hos barn var et uttrykk for barnets «arbeidslyst», som betød at «i det øieblikk at onanien forbyr barnet, forbyr til like arbeidslysten» (Strømme 1932, s. 56). Denne totale frikjennelsen og oppvurderingen av fenomenet ga Strømme tilnavnet «onanilegen», til tross for at de fleste freudianere på en eller annen måte avviste den tradisjonelle patologiseringen av onani (Dahl, Brenna m. fl. 2001; Anthi & Varvin 1993; Alnæs 1995).

Freuds versjon av psykoanalysen var ikke skjerpet nok som ideologisk våpen mot den kristen-patriarkalske kulturen som blant andre Sigurd Hoel kritiserte og ville etablere et motstykke til, mest som del av sin egen bearbeidning av barndom og undertrykte konflikter. Det fant Hoel derimot i teoriene til den østerrikske legen, psykoanalytikeren og sexologen Wilhelm Reich (1897 – 1957), som Hoels daværende kone Nic Waal introduserte ham til. Reich formulerte en teori om at undertrykkede seksuelle begjær og lyster fører til at man spenner kroppen i et «muskelpanser», gjør oss aggressive og stenger følelser inne. Dette var ifølge Reich et borgerlig karaktertrekk, som gjorde menn til herskesyke og strenge familiefedre og overfører det til sine sønner (f. eks. Reich 1945; 1973). Reich var en relativt tydelig og fargerik psykoanalytiker som trakk Marx og Freud sammen. Han la seg ut med både den internasjonale foreningen for psykoanalytikere og med myndighetene i Danmark og Sverige for å drive analysepraksis uten arbeidstillatelse, men ble invitert til Norge i 1934 av en gruppe psykoanalytikere med Harald Schjelderup i spissen. Det dannet seg et miljø rundt Reich i Norge, der blant andre filolog og psykoterapeut Ola Raknes og nevrologen Odd Waage Havrevold var sentrale. Reich vakte oppsikt med sine metoder, og var karismatisk, omsorgfull og skapte tette bånd både til kolleger og pasienter. Han ble etter hvert likevel kjent for å være dominerende og manipulerende, og om Havrevold, Raknes og Nic Waal var trofaste mot ham, var Schjelderup, Braatøy og Hjørdis Simonsen skeptiske. Som tidligere nevnt samarbeidet Havrevold mye med Reich, blant annet om «Tidsskrift for seksualøkonomi» i 1939. Reichs teoriapparat bygde på at frigjøring av seksualiteten var svaret på både menneskets sjelelige smerter og dysfunksjoner i samfunnet. Manglende seksuell tilfredsstillelse produserte blokkeringer, og «de neurotiske mekanismer som gir seg utslag i politikk, krig, det ekteskapelige liv, barneoppdragelse osv. som alle er følger av menneskemassens manglende genitale tilfredsstillelse», skrev han i *Orgasmens funksjon* fra 1942 (Reich 1996, s. 115). I Havrevolds artikkel i «Tidsskrift for seksualøkonomi» sier han at behandlingsformen i et psykologisk system der manglende orgasme blir ansett som grunnen

til de fleste plager, like gjerne kunne hete «orgasmoterapi», for hensikten var «gjennom løsning av de sjelelige og kroppslige bindinger av seksualenergien å etablere den normale orgastiske potens» (Havrevold 1939, s. 21). Den seksuelle forløsning brakte psykisk forløsning, som i sin tur ga sosial forløsning. Reichs syn på ungdoms seksualitet var ikke overraskende at den burde leves ut fullt og helt. Han kritiserte den oppfatning (basert på Freuds teori om sublimering) at ungdommens seksuelle avholdenhet var en forutsetning for individets kulturelle og sosiale fungering. Han gikk ut fra at all ungdom masturberte, uten at det gjorde dem mindre i stand til å fungere i samfunnet, derfor ville ikke avholdenhet fra sex heller gjøre det. Det kristen-borgerlige samfunnet hadde all interesse av å undertrykke ungdomssexualiteten, i den hensikt å opprettholde den autoritære familie- og ekteskapsstrukturen i et «føydalt samfunn». Reich mente at ungdom etter 16 – 17-årsalderen var så preget av denne undertrykkelsen at deres ønske om nytelse var erstattet av en angst for nytelsen selv.

Også hos freudianerne, som hos alle andre, var det et epistemologisk tomrom rundt onani hos ungdom. Hva kunne man egentlig vite om effektene? Richard Eriksen (1932) slutter seg til den psykologisk/hygieniske argumentasjonen, at onani ikke hadde negative fysiske følger men at den førte til så mye bekymring, angst og dårlig samvittighet at man ble syk likevel. Dette ble forsterket hvis onanien hang sammen med en «infantilt rotfestet selvkjærlighet, som i livsangst flykter fra livet og dets oppgaver» (Eriksen 1932, s. 147). Onani som vedvarende selvtrøst var altså usunt, men onani som «et nutidssurrogat for hva fremtiden skal bringe», et utslag av begjær i en forbigående pubertetsfase var akseptabelt. Moderat freudianer Carl Otto Berger skrev i *Seksuallivet* (1953/1962) nøyaktig det samme. Den unge (gutten) får angst og skyld fordi han ikke klarer å beherske seg. Dette var en sosialhygienisk forklaring, men Berger fortsetter med å si at en tenåring som onanerer bør få vite at andre ungdom «strir med akkurat de samme vanskene», og enda bedre og mer trøstefullt hvis faren kan fortelle at han hadde det på samme måten, «og kom godt fra det». Altså henter Berger konsekvensene av onani fra hygienemedisinens tradisjon, men botemidlet (samtale og åpenhet) fra den psykoanalytiske (Berger 1953, s. 33). Wilhelm Reich vurderte onani som en langt mindre skambetont praksis. Det viktigste var å kunne uttrykke sitt begjær uten å bli knuget av samvittighetskvaler, og bare få av de unge klarte å gjøre det uten skyldfølelser. Det var bedre enn seksuell *avholdenhet*, mente han, men det var bare så vidt. Hvis man ikke hadde anledning til fri utfoldelse med et annet menneske, ville onanien i kombinasjon med skyld føre til nevrotiske, selvhatende og infantile fantasier. «Most adolescents show a shy, awkward behavior. The others, who are lively and able, are always those who have managed to take the step from masturbation to sexual intercourse», skrev han i *The Sexual Revolution* (1945, s. 111). Så selv om han tilsynelatende fremmet en utfoldelsesideologi, bar han med seg en tradisjonell problematisering der en tenåring som onanerer (*mot* naturens orden) er usunnere enn en tenåring som har sex (i tråd med naturens orden). På samme

måte som Karl Evang mente Reich at onani var et fattig substitutt for samleie. Ola Raknes gir på sin side ikke inntrykk av en slik nedvurdering, men går derimot i rette med det gamle selvbeherskelsesidealet: Det å underkue onani vil ikke styrke «karakteren» hos tenåringer, men føre til at de skyr ikke bare konkrete seksuelle handlinger og tanker, men også alle lystbetonte handlinger og tanker i det hele tatt (foredrag fra 1937, gjengitt i Raknes 1949, s. 33). Gleden over *alle* lystbetonte ting blir kuet, så sunn utvikling forutsetter seksuell utfoldelse fri for skam og angst.

Reichs dominerende personlighet og ryktene om behandlingsformer som omfattet sex med pasientene gjorde ham til en svært omstridt figur – men som likevel satte seksualitet på en politisk dagsorden i de kulturradikale miljøene i mellomkrigstiden i Norge. Selv om den offentlig sanksjonerte psykologien og pedagogikken holdt avstand til Reichs fri-lynte seksualteorier, kom «utfoldelsesperspektivet» mer inn i læreplaner og psykologiske lærebøker. I lærerhåndboken *Pedagogisk psykologi* (1933) skrev Schjelderup at oppdragelsen måtte åpne for en fri utfoldelse innenfor samfunnets rammer for å utvikle barnets evner og anlegg (Aal, Schjelderup og Barden 1933).

12.4.5 Psykoanalysen og barns kunnskap om seksualitet

Freud forstod at man kunne diskutere i hvilken alder og på hvilken måte barn skulle fortelles om seksualitet, men fant det ufattelig at man kunne vurdere å fortie den helt:

Er man redd for å vekke deres interesse for disse ting for tidlig, før den rører sig i dem selv? Håper man gjennom en slik fortielse overhodet å holde seksualdriften tilbake inntil den tid da den kan styre inn i de baner, som den borgerlige samfunnsordning alene holder åpen for dem? (Freud 1930, s. 166)

Her er han sannsynligvis polemisk, for han beskriver nøyaktig den strategien som var så uttalt hos mange forfattere, for å ikke «vekke den sovende bjørnen». Samtalen med barn om seksualiteten var også i psykoanalysen en situasjon ladet med makt, slik den ble fremstilt i den tradisjonelle oppdragelseslitteraturen, men nå i den forstand at fortiesen var direkte skadelig for barnet. Den sveitsiske psykoanalytikeren Charles Baudouin skrev i *Barneopdragelsens psykoanalytiske bakgrunn* (på norsk i 1933) at undertrykkelsen av barnets nysgjerrighet rundt seksualitet ville hemme dets intellektuelle utvikling, og at det unge barnets trang til å spørre om alt hadde røtter i den «forbudte nysgjerrigheten» om kjønnnet. Selv om Freud ikke tydelig opponerte mot den kristen-borgerlige selvfornektelsen og mente at menneskene måtte innfinne seg med «realitetsprinsippet» ga han likevel seksualiteten en sunnhetsskapende funksjon, slik at frigjøring av seksuelle impulser var en frigjøring av selvet fra samfunnets hemmende rammer. Ola Raknes hevdet i et foredrag fra 1936 at barnets nysgjerrighet og tiltakslust var tett knyttet til nysgjerrigheten om seksualitet, fødsel og «korleis ting er inni» (Raknes 1949, s. 12). Når

foreldrene stopper denne trangen og avviser spørsmål og utforskertrangen, så blir barnet redd for temaet, og dette griper inn i all vitelyst og initiativ. Barnet blir passivt og likeglad. Raknes mente dette ikke ble ansett som et problem i den tradisjonelle skolen, siden barnet ikke skulle annet enn å sitte stille og ikke være til bry. Seksuelle handlinger ble av foreldrene straffet og hindret like mye som aggressive handlinger, og dermed forbinder barnet seksualitet med angst for avvisning.

Felles for de fleste nyanser av psykoanalytisk oppdragelsesideologi er at barn skal få svar på alle sine spørsmål om seksualitet, uten omsvøp, selv om man stadig skulle regissere samtalen ut fra bestemte hensyn. Full åpenhet var frigjørende, derfor ble dette idealet en protest mot både borgerlig og kristen oppdragelsesmoral i den utstrekning den anbefalte noen form for fortielse eller tilbakeholdelse av kunnskap om seksualitet overfor barn. Man skulle ikke gå ut fra at mangelen på spørsmål betød en mangel på interesse. Barnets tankeliv kunne være «gjennemsyret av seksuelle fantasier og grublerier» (Schjelderup 1933, s. 139). Det var likevel noen hensyn som måtte tas for at barnet ikke bli skulle bli ansporet til egen utforskning. Richard Eriksen (1932) skriver at kunnskapen om seksualiteten skulle meddeles barn i en psykologisk og etisk sammenheng, slik at barna forstår at de forandringer de kjenner i kropp og sinn er ledd i en legemlig og sjelelig modningsprosess, som ikke kuliminerer i «virkelig kjønnskjærlighet» før i voksen alder (Eriksen 1932, s. 147). Så selv om barna skulle få kunnskap, var det en kunnskap med klare betingelser for sin egen bruk.

Barn skal ifølge Charles Baudouin absolutt få svar på sine spørsmål om seksualitet (det var uenighet blant psykoanalytikerne om det var foreldrene eller fagfolk som skulle svare), men de skal komme og spørre selv – med mindre barnet når 4-5 årsalderen uten å spørre. Da har de lært av foreldrenes fortielse at temaet er tabu. Den fullstendige «innvielse i spørsmålet om forplantningen» bør være ferdig mellom 9 og 12 år. Når puberteten først bryter løs, er det for sent, og man risikerer å fremkalle lysten og begjæret med kunnskapen i seg selv, noe som ikke skjer hvis man snakker med et barn som ikke ennå er kjønnsmodent. Så langt gjengir bare Baudouin de tradisjonelle retningslinjene for den didaktiske samtalen, altså at man må komme i forkjøpet av urene kilder til kunnskap. Det som derimot peker fremover er når han mener at erfaringen viser at antropomorviseringen og sammenligninger med blomster og bier (altså den sosialhygieniske biologiseringen av kroppen) ikke er en forklaring som gir plass til «fryden, kjærtegnet, kjærlighetsgleden» i seksualiteten. Barnets nysgjerrighet er uttrykk for at det vil være del av den voksne verden, og selv om det ikke er mulig å ta del i den voksne seksualiteten må barnet hvertfall få sin nysgjerrighet tilfredsstilt – for det er nettopp hvis barnet ikke får dekket dette behovet at det kan «ligge under for fortidlige og perverse seksuelle erfaringer» (s. 100).

Selv om den svenske legen Elis Essen-Møller var glad for at den religiøse seksualmoralen

og fortielsen var utfordret, skriver han i 1944 at sin tids åpenhet var overdrevet, og at man snakket mye om betydningen av utfoldelse men mindre om muligheten til beher-skelse. «Många unga tro sig sitta inne med verklig kundskap på området och kritiklös-heten blomstrar lika mycket nu som förr» (Essen-Møller 1944, s. 25). Når det gjelder opplysning til barn henviser Essen-Møller til det tradisjonelle didaktiske problemet: På den ene siden trenger kanskje ikke barn vite alt om forplantningen, men siden de er vitebegjærlige og nysgjerrige vil de søke svar hos kamerater og andre som ikke hverken har riktig kunnskap eller tar ansvar for hva de sier. Hvis barn på den måten lærer at seksualiteten er noe hemmelig, forbudt og urent er det også mer interessant å utforske, og foreldrenes forvrengning av sannheten er den første brist i tillitsforholdet mellom barn og voksen. Når foreldre innvender at de ikke vet hva de skal si til barna, svarer han at man vet akkurat nok: «man svarar just så mycket som barnet frågar om, mera behövs inte». Da blir barnet fornøyd og kommer tilbake til foreldrene når det vil vite mer, ikke til kameratene i gata. Han tar også opp bekymringen med å «väcka den björn som sover», altså at det å fortelle barn tidlig om kjønnslivet fører til at de f. eks. begynner å onanere tidligere. Er de modne nok til å spørre er de også modne nok til å få svar, og svaret de får vil nettopp hindre dem å utforske sin seksualitet på usunne måter.

I likhet med Baudouin (1933) og Ola Raknes (1949) mener Essen-Møller at konsekvensene av å fortie og hemmeligholde er så store at foreldre mye heller må risikere å fortelle for mye for tidlig. Hvis barnet opplever å bli lurt eller holdt utenfor i sine spørsmål, går det ikke bare utover forholdet mellom dem og foreldrene, men blir til en generell mistillit til verden og skuffelse over sine nære tilknytningspersoner. På samme måte som den tidlige litteraturen hevdet at fortielse av seksuelle spørsmål skadet barnets evne til å regulere seg selv overfor den ytre verden, ble fortielsen i psykoanalytisk tradisjon en risiko for indre forstyrrelser, både seksuelle og psykiske.

12.4.6 Harald Schjelderup: *Nevrose eller sunnhet* (1937)

Et godt eksempel på den norske psykoanalysens fremstilling av barns seksualitet er Schjelderups *Nevrose eller sunnhet*, utgitt i 1937 (under tittelen *Nevrose og oppdragelse*) og 1948. Her finner vi de sentrale temaene i den radikale psykoanalytiske diskurs: En forutsetning for et godt og harmonisk voksenliv var «sjelelig sunnhet», som forutsatte at barnet i sin utvikling gikk gjennom alle forventede faser på en normal, dvs. uforstyrret måte. Inngrep i denne utviklingen ville stoppe eller fikse den, eller sette barnet tilbake på et tidligere trinn. På grunn av mange foreldres unnnvikende og fordomsfulle oppfatning av seksualitet var denne delen av utvilsomt den vanskeligste å ikke legge seg borti. Foreldrene møtte den gjerne med straff og skremsler, men «lite aner de fleste at de derved kan skade barnet for livet» (Schjelderup 1948, s. 134). Foreldre og oppdragere burde behandle barns masturbasjon som et naturlig forekommende fenomen. Disiplinering, straff og skam ville skape en «seksualangst» hos barnet som kunne hemme eller

umuliggjøre et voksent, sunt seksualliv og «ødelegge den naturlige livsglede». Onani hos barn «synes ikke å ha noen skadelige virkninger», skriver Schjelderup. På vegne av psykoanalysen frikjenner han fenomenet fra både medisinske og psykiatriske konsekvenser, men konstruerer en helt ny problematisering: «Skadelig blir den når de voksne griper inn med straff og trusler og løgner om de fryktelige følger» (s. 135). Selv om handlingen er ufarlig, er den likevel problematisk i den forstand at den utløser straffereaksjoner fra omverdenen som i sin tur skader barnet. Hvis slik atferd blir skambelagt i barneårene, blir det enda verre når barnet blir ungdom og pubertetens kjønnsmodning blir møtt med den tradisjonelle anti-onanipropagandaen. Det interessante med hvordan Schjelderup beskriver konsekvensene av dette, er at han nesten ordrett formulerer seg slik som et utall anti-onanibøker tradisjonelt hadde gjort:

Intet under at mange unges liv blir noe av et helvete. Og at de tar skade for livet. De begynner å bli menneskesky, redde for at noen kan «se det på dem», angst for å bli sinnssyke, rastløse, søvnløse. Og evnen til senere normalt kjærlighetsliv svekkes (Schjelderup 1948, s. 136).

Her kan vi trygt snakke om en fullstendig *rekontekstualisert intertekstualitet*: Schjelderup henter et retorisk verktøy som helt siden 1700-tallet hadde blitt brukt til å patologisere onani, og bruker det som argument *mot* å patologisere onani. Slike tekstgrep ble brukt for å tillegge individet ansvaret for å ikke ødelegge seg selv, nå bruker Schjelderup dem for å tillegge samfunnet ansvaret for ikke å ødelegge individet.

Det samme skjer når Schjelderup skriver om å snakke med barn om seksualiteten: Mens det tidligere ble fremstilt slik at foreldre og oppdragere satt med sannheten, men konkurrerte mot vranglære og forførelse fra kamerater og kulturen, sier han at når foreldrene tier, lyver i beste mening og forteller om storken, vil barnet oppdage at den langt mer interessante sannheten finnes ute blant kamerater eller andre. Foreldrene gir fra seg autoriteten over sannheten, men Schjelderup har ikke nødvendigvis noe mer tillit til gatas skole enn tidligere forfattere hadde: «Ofte virker slik opplysning som et sjokk. Og det seksuelle blir noe skittent og motbydelig» (s. 137). Det i sin tur kan føre til «fantastiske forestillinger om det seksuelle», eksperimentering og angst – alt vil ødelegge den fremtidige kjærligheten mellom mann og kvinne. På samme måte som Charles Baudouin (1933) og Karl Evang (1932/1948) skildrer altså Schjelderup at den forkrøplede voksne seksualiteten er et resultat av «straffe- og storkepolitikken». Fortielse overfor barn om kjønnet vil nesten garantert føre til karaktervanskeligheter, nervøse besværligheter og mangel på livslykke og arbeidsglede, «evnen til selvstendig tenkning kveles og der skapes passive nevrotiske naturer» (s. 138). Slike lister over negative konsekvenser av feil forvaltning av seksualitet er også et av de klassiske sjangertrekkene fra seksualopplysningen – så igjen merker vi at Schjelderup bruker elementer fra den diskursorden han bekjemper. Kampen om diskursivt hegemoni vinnes av den som kan bruke fiendens våpen

mot ham selv. Dette er knapt en bevisst strategi, men snarere et tegn på at Schjelderup skriver seg inn i en tradisjon for problematisering av kjønnet: På en eller annen måte vil seksualiteten skade barnet, det skadelige potensialet ligger ikke lenger i barnet selv, men i omverdenen.

En av grunnene til at Schjelderup virker moderne og fornuftig i sin beskrivelse av barnets utvikling og pubertetsseksualiteten, er ikke nødvendigvis bare fordi han er vitenskapelig objektiv og avmålt. Tvert i mot er språket ofte følelsesladet, spesielt når han beskriver den tradisjonelle undertrykkelsen: «Den skremsepolitikk med hvilken man har møtt seksualitetens opblussen i ungdomsårene, er intet mindre enn en forbrytelse mot ungdommen» (s. 138). Schjelderup appellerer i dag fordi han formulerte nettopp den nyanse av freudianismen som i dag er iboende i «sunn fornuft» i oppdragelse. Sagt med Laclau og Mouffes ord, hans diskurs er «sedimentert» og de prinsipper han fremhever lyder rasjonelle.

12.5 Barnepsykologien

Barnepsykologiens tekster om seksualitet på 1920-50-tallet er knyttet til flere profesjoner. På den ene siden er noen av de vesentlige barnepsykologene, som Nic Waal, helt klart forankret i de radikale psykoanalytiske strømningene, men på den annen side var f. eks. Erling Kristvik både i tanker og gjerning pedagog. Idéinnholdet hadde likevel vesentlige likheter, som i det følgende vil eksemplifiseres med fire utgivelser av tre forfattere.

I mellomkrigstiden ble psykologien en svært viktig basis for både pedagogikk som fag og for en ny moderat oppdragsideologi som dels bygde på, og dels trakk seg unna psykoanalysen. Fremveksten av moderne barnepsykologi fra 1900 til inn i tredveårene var preget av at man vendte seg bort fra autoritære metoder og patriarkalske familiepraksiser, men også bort fra en mentalhygienisk ideologi som la vekt på individets sunne innordning til samfunnet. Den *medisinske* hygienens hegemoni var så etablert blant foreldre at mentalhygienens som begrep og ideologi red på samme bølge (Newson & Newson 1974, s. 60).

Den nye barnepsykologiske litteraturen fra slutten av tredveårene var mer opptatt av barnets egne behov enn av samfunnets. Blant annet skriver Åse Gruda Skard i *Ungene våre* fra 1948 om «sunt sinn». Man gikk fra å fremheve det *sosiale* barnet til det *individuele* barnet, mener Vik (2010). I språket i litteraturen fra den nye barnepsykologien ser vi også at metaforer hentet fra arvelæren og smitte medisinen ble borte. Hvilken diskursorden kan da barnepsykologiske tekster om seksualitet kategoriseres i?

1. Forfatterens *selvrepresentasjon* er i utgangspunktet den at både de selv og faget har sin egen legitimitet, noe fagets pionérer hadde arbeidet lenge og hardt for.

Barnepsykologien står på egne bein som hjelpefag for pedagoger eller foreldre, med røtter i psykologien. Mange barnepsykologiske tekster (f. eks. av Åse Gruda Skards bidrag til «Sosialdepartementets småskrifter», *Hva kan man vente av barn på ulike alderstrinn?*) var skrevet på oppdrag av myndighetene og bar en offentlig autorisasjon. Den var derfor mindre politisk og kritisk, men faglig tydelig. Skard sa selv at barnepsykologien skulle *brukes*, gjennom formidling og popularisering.⁸⁰

2. Tekstenes *fokus* er gjerne på å definere hva som er sunt og normalt for å sikre en sunn omsorg for barnet. Likevel er ikke f. eks. onani hos barn fremstilt som nødvendig eller sunt, slik f. eks. Strømme og Reich skrev, men mer en normal «uvane» hos barn, som likevel ble nedvurdert i forhold til den voksne (pubertale) seksuelle atferden. F. eks. mente Charlotte Bühler masturbasjon hos små barn oftest var resultat av degenerasjon eller vanskjøtsel (Bühler 1938). Seksualitet er alltid ett av temaene i barnepsykologiske håndbøker (spesielt de beregnet på foreldre), og blir gjerne innrammet som ett av de viktige psykologiske fenomen som preger barndom og oppvekst – noe man på den ene siden ikke skal overproblematisere, men på den annen side heller ikke ignorere.
3. Barnepsykologiens ontologi er som psykoanalysens; seksualitet er absolutt medfødt, men den har ikke hverken samme funksjon eller egenverdi som hos voksne. Barnets seksuelle utvikling skal stadig beskyttes, men siden denne utviklingen blir forstått som psykologisk, handler det mer om å gi barnet trygge psykologiske rammer å utvikle seg i. I det *moralske* spørsmål (hvem eller hva skal seksualiteten tjene) er rimeligvis barnepsykologien først og fremst opp-tatt av barnet *selv*. Barnepsykologene talte barnas sak. Likevel vil f. eks. Skard (1947) minne om at samfunnet stiller krav og forventninger til ungdom og unge voksne. Slik sett uttrykker de pedagogenes mandat; en beskyttet individuell utvikling med samfunnsdannelse som siktemål. Barnelegen Theodor Frølich skrev i 1931 at hensikten med barnets mentalhygiene var å utforme en personlighet som «passet inn i samlivet med andre mennesker [...] finne seg til rette og fylle sin oppgave i det sociale miljø, hvori hans fremtid faller» (Vik 2010, s. 61). Hensikten er altså kombinasjonen av tilpasning og beskyttelse. Skard mente i 1954 at barnepsykologien hadde æren for at foreldres oppdragelsespraksis hadde forbedret seg i første halvdel av det 20. århundre, til barnets beste (Vik 2010; jfr. også Skard 1965). Men nettopp det moralske prinsippet om barnets beste gjør at *beskyttelsen* av barnets frie utvikling blir vektlagt.
4. Språklig styres de følgende utgivelsene av sin målgruppe (foreldre og lærere),

80 <https://tv.nrk.no/program/foila00005475/aase-gruda-skard-banebryter-innen-barnepsykologien-i-norge>

men de er gjennomgående analytiske og saklige, med nøkterne formuleringer som prøver å være ikke-normative og ikke skremme – men aktualisere med alvor. Foreldre skal være klar over at seksualiteten (egen eller andres) kan skade barnet. I *Ungene våre* (1948, s. 113) skriver Skard om faren for seksuell trakassering og misbruk fra voksne: «Først og fremst må vi prøve å gi barna våre et indre vern mot angrep utenfra. Vi må ikke skremme dem uklart og kjenslebetont [...] vi må ikke gjøre dem redde for alt og alle».

Disse trekkene, selv om de peker i flere retninger, gjør at jeg betrakter barnepsykologiske tekster fra 1920-50 (i alle fall de jeg her presenterer) som en del av en psykoanalytisk diskursorden. Vitenskapelige begrunnelser og fokus på beskyttet vekst var selvsagt også en del av pedagogenes diskurser, men barnepsykologien var vitenskapelig sterkt knyttet til de samme røtter som psykoanalysen, og mange psykologiske tekster legger vekt på de psykiske og utviklingsmessige skadene som en hard disiplinering eller taushet om seksualitet kan påføre barn. Til tross for dette omtaler de gjerne onani hos barn som en «uvane», men ikke som patologisk. Slike handlinger er naturlig hos barn, men kan også analyseres som en reaksjon på noe negativt i barnets liv.

12.5.1 Karen Grude Koht og Åse Gruda Skard

Pedagogen og kvinnesaksforkjemperen Karen Grude Koht (1871 – 1960) og hennes datter Åse Gruda Skard (1905 – 1985) sto bak flere innflytelsesrike oppdragelsesbøker på 30- og 40-tallet. Koht tok utgangspunkt i reformpedagogikken, og Skard var psykolog. Gjennom sin store produksjon og foredragsvirksomhet var hun i stor grad med på å forme den moderne psykologiske barneoppdragelsesideologien.

Kohts *Barna våre. Litt fra deres sjeleliv* (1929) var inspirert av psykoanalysen og biologisk psykologi, men var ikke radikal i sin fremstilling av seksualitet. Koht skriver i forordet at både Ragnar Vogt og Eivind Berggrav hadde lest gjennom deler av boken, så hun var bevisst på de steile frontene i kulturkampen. Fremstillingen av spebarnets anlegg og instinkter skildres etter den tradisjonelle modellen der drift til f. eks. selskap, virksomhet, omsorg, samling og kamp sidestilles med «slektsinstinktet». Dette våkner når barnet er i overgangen mellom barn og voksen, «Men man kan nok tidligere se tegn på at det er til stede og langsomt utvikler sig mot modningen». Dette er en ganske forsiktig formulering av psykoanalysens erkjennelse av småbarnsseksualiteten, og Koht legger til «Vi må være våkne på dette punkt, så barnet ikke får uvaner». Selv om hun fortsetter med å si «La oss være klar over at det er et naturlig instinkt, og ikke noe 'stygt' og urent i og for sig» (Koht 1929, s. 41), så er hennes posisjon nærmere sosialhygienien enn psykoanalysen. Barnets onani er en «uvane», men seksualdriften som ligger bak handlingen er naturlig. Barnas spørsmål om seksualiteten skal man svare på «naturlig og liketil», slik at det blir lettere å ta opp temaet igjen senere. Kunnskapen skal komme til dem etter hvert, slik at de har mulighet til å forstå.

Skards *Barn i dagliglivet* kom ut på svensk i 1940 og på norsk i 1947. Den legger mest vekt på småbarnsalderen, og omtaler onani hos små barn på den måten som var typisk for psykologisk oppdragslitteratur, «... lar vi barnet være heilt i fred, går onanien etter hvert over av seg sjølv, og barnet har da ingen som helst skade av den» (Skard 1947, s. 74). Vi finner også et kapittel for «overgangsalderen» (puberteten). Skard fremstiller pubertetsårene i utviklingspsykologisk tradisjon etter G. Stanley Hall, som en konfliktfylt, stormfull og frustrerende tid. Følelsesmessige omveltninger, selvopptatthet, skrivekløe. På bunnen av alle disse «kjensleskiftningene, konfliktene og vanskene» ligger seksualiteten. Den våkner med ukjent styrke og vil kunne skape store problemer. Den må passes inn i den «samfunnsramma» vi har, skriver Skard. Spesielt hos guttene er det vanlig med en kortere eller lengre periode med onani. Videre er ikke de seksuelle kreftene differensiert hos yngre gutter, så de tette vennskapene med samme kjønn får et homoseksuelt anstrøk. Dette anstrøket kan bli enda sterkere hvis den unge ikke har så mye anledning til å være sammen med motsatt kjønn. Da vil også seksuelle dagdrømmer med fantasibilder være vanlig. Barnets nysgjerrighet overfor disse spørsmålene må møtes, med mindre vitebegjæret har vært «uvettig knekket og hemmet» før (Skard 1947, s. 211 – 216).

Disse to bøkene var beregnet på foreldre, men samarbeidsprosjektet *Pedagogisk psykologi* (1937) var en fagbok først og fremst beregnet på lærerutdanningen. Den er langt mer utilsørt freudiansk: Seksualiteten finnes hos helt små barn, men den gir seg uttrykk i lystfølelser ved berøring, tommelsuging og vogging. Barnet har en periode i 3 – 4-årsalderen med onani, som går over i latensperioden fra 6-årsalderen frem til puberteten, da den seksuelle oppmerksomheten ikke lenger er barnets egen kropp, men andre, noe som kjennetegner den voksne seksualiteten. Dette er en heterologisk modell av barneseksualiteten, jfr. Sauerteig (2012). Den første onanifasen går over hvis man hjelper barnet med å vende oppmerksomheten ut fra seg selv til andre aktiviteter. «Straff for onani gjer berre skade, og det same gjeld trugsmål om sjukdom el. likn.» (Koht og Skard 1937, s. 124). Sett under ett ser vi at Koht (1929) var relativt tradisjonell hygienisk, Skard (1947) var mer generelt utviklingspsykologisk preget, og deres felles lærebok var karakteristisk freudiansk i sin omtale av seksualiteten. Felles for de tre bøkene er omtalen av onani: Barns masturbasjon er normalt og på ingen måte skadelig, men det er en «uvane» og noe som stjeler tid og oppmerksomhet, som man derfor bør subtilt distrahere barnet fra helt til det «går over av seg selv». Den pubertale seksualiteten har en langt større verdi, fordi den ligner mer på den voksne. Her skiller Koht og Skard mellom «seksualitetsvakninga» (det fysiske begjæret) og «den erotiske vakninga» (en endring av hele personligheten, evne til forelskelse)⁸¹. Det må være en likevekt mellom disse, slik at ikke svermeriet hemmer det fysiske og igjen skaper sperringer på andre utviklingstrinn – eller det motsatte, at

81 Både «oppvåkning» og at den kan «vekkes» er tradisjonelle metaforer for en besjeling av seksualitet, som enten kan plassere den utenfor selvet, som i antionanilitteraturens narrativer om «fiende» og «inntrenger», eller som en konstituerende del av individets psyke, som i psykoanalysen.

seksualiteten blir vekket og tilfredsstilt for tidlig, noe som gjør at individet ikke klarer å utvikle en personlig kjærlighetsfølelse når den tiden kommer. Richard Eriksen kaller disse to mekanismene «seksus» og «eros», det det første er den «legemlig-sanselige» og den «sjelelig-erotiske» følelse (Eriksen 1932, s. 145). Hos ungdom følger den første med utvikling av kjønnsorganene, men den er umoden, ureflektert og kaotisk. Den andre blir utviklet etter 17-årsalderen. Disse to må være ferdig utviklet og forenet for å kunne snakke om ekte «kjønnskjærlighet». Seksualiteten blir «adlet» ved å opptas i den sjelelige kjærligheten, skriver Eriksen. Denne dualismen er psykoanalytikernes versjon av en tradisjonell inndeling i en «lavere» og «høyere» seksualitet, som både har vært brukt til å forklare forskjellen på mannlig og kvinnelig, på før- og etterretteskapeleg og på homo- og heteroseksualitet. Den ene er rå, primitiv og utemmet, den andre er «helliget av Gud» og mer spirituell og foredlet.

12.5.2 Pedagogisk psykologi: Erling Kristvik

I pedagogen og folkedannelsespionéren Erling Kristviks (1882 – 1969) *Elevekunne* (1939), som var nøkkelpensum i pedagogisk psykologi i lærerutdanningen helt frem til 50-tallet (jfr. Slagstad 2001, s. 115), er hans versjon av denne dualismen at trangen til å gi (uegennyttig omsorg eller å gi seg selv seksuelt til den andre) hadde rot i avledriften, altså å «leva ut over seg sjølv i nytt liv», og at dette ga seg sjelelig uttrykk i kjærlighet. Dette mente han jenter var preget av. På den annen side er trangen til å eie en pågående kraft som gir seg utslag i seksuelt begjær, det som «mannsorganismen» var dominert av. Men begge disse måtte modnes. I primitive samfunn ble kjønnsorganene tatt i bruk med en gang de var ferdig utviklet, men en for tidlig seksuell debut ville naturen protestere mot. En gutt (!) som vokste opp i et dårlig hjem eller med dårlige kamerater, ville for tidlig ha seksuelle opplevelser, eller henfalle til onani. Da blir fantasien og ånden «driftsbunden», den åndelige utviklingen når ikke til de høyere interessene. Dette er den klassiske forestillingen om at onani vil overta ungdommens tankeliv, føre til skam og selvforakt. Kristvik skriver også at den tilsynelatende motviljen gutter og jenter viser mot hverandre i puberteten også er naturens måte å «hindra at den umogne organismen for tidleg blir tvinga inn under forplantningskravet». De beskyttes da mot for tidlig seksuell debut ved at en reell seksuell situasjon vil vekke følelser i en «naturfrisk ungdomshug» av uvilje eller til og med panikk mot å gå for langt, og at først når kjærligheten har lagt kjønnsdriften inn under trangen til å gi, vil naturen tillate at man uten noen følelse av motstand kan ha seksuelle opplevelser. Kristvik hevder altså at naturen først skaper seksuelle følelser og begjær, men at ungdommer har en «vernetrang» som skaper en motvilje hvis man går for langt, og at overskridelsen vil skade den åndelige utvikling. Det er tydelig at han mener det er gutter som er offensive og *krever*, og jenter som er de som *gir* og svermer (Kristvik 1939, s. 60f). Han skildrer også hvordan enkelte barn blir overdrevent interesserte i alt som har med kropp og seksualitet å gjøre allerede i 7 – 8-årsalderen.

Dette kan komme av alt fra å ha sett seksuelle situasjoner til regelrett overgrep. Tidlig onani kan også komme av en passiv livsstil, at foreldrene er uforsiktede med å kjæle med barna, eller at andre barn har lært det bort. En spesielt fremmelig jente kan for eksempel erotisere fantasien hos alle sine klassevenninner ved å fortelle om sine seksuelle opplevelser, og vekke guttenes interesse. Vi ser at Kristvik lener seg mot forførelsesteorien, som var i konflikt med Freuds prinsipp om barneseksualiteten som noe som oppstår naturlig, men for øvrig er han moderat psykoanalytisk; blant annet refererer han den freudianske tesen om latensperioden. På den ene siden er onani hos barn en form for selvstimulering på linje med spebarn som suger på fingrene og lignende (normalt), men samtidig er den uttrykk for en mangel, en selvtrøst som oppstår i fraværet av «eit rikt, frisk verksemdsliv» og «allsidig og sjølvgløymande aktivitet i utanverda» (s. 181). Kristvik mener den pubertale seksualiteten kan opptre som begjær, men at «naturen» skaper en avsky eller motvilje hos jenter og gutter hvis en reell situasjon skulle oppstå, fordi den sjelelige siden ikke er utviklet. Dette kan betraktes som hans variant av idéen om den *naturlige bluferdigheten*, som mange forfattere omtaler som naturens beskyttelse av ungdom.

12.5.3 Oversatt barnepsykologisk litteratur: Nancy Kobros liste og Anne Marie Nørvigs bok

Foreldrehåndbøker skrevet av autoriteter eller fagpersoner oppfordret foreldrene til å engasjere seg i barnas indre liv. I tillegg til norske forfattere var det også et marked for oversatte og bearbejdede oppdragelsesbøker, som *Fra bleien til skolebenken* (Susan Isaacs 1936, bearbejdet av Nic Waal) og *Et barn har kommet til verden* (John Dalley 1947, bearbejdet av Anne-Marie Sundal). Her ble moderne psykologi fremstilt enkelt og lettfattelig direkte for foreldrene. For å hjelpe dem med å orientere seg i det store tilbudet av litteratur skrev bibliotekaren Nancy Kibro *Bøker om barneoppdragelse, barnepsykologi, barnestell* (1948). Her anbefaler hun til sammen 121 bøker om alt fra spebarnsstell til utelek, og foreslår at man kunne danne studiesirkler, der man kunne diskutere innholdet i den anbefalte litteraturen. Av de 20 bøkene om «Ungdomsalderen, seksuell opplysning» var kun tre av dem fra et kristent synspunkt, og av disse var en fra den liberale og psykologisk orienterte hefteserien «Kristen hjelp i seksuelle spørsmål» (blir omtalt senere). Når barn nærmet seg puberteten kunne mødre til jenter lese *Dagens døtre – fremtidens mødre* av Steinvor Ellingsen, «mens de unge guttene nok selv vil studere [Georg] Brochmanns yrkesveiledning 'Jeg vil bli til noe'» (Kibro 1948, s. 7). Det er skrevet flest seksualopplysningsbøker for jenter, mener Kibro, og trekker spesielt frem Kristiane Skjerves *Helselære for unge piker fra fjorten til seksten år* (1927). Som nevnt var den spesifikke jentelitteraturen del av kvinnebevegelsens handlingsfelt siden siste del av 1800-tallet, men med det store utvalget litteratur som var tilgjengelig, kan vi heller forstå henne slik at nye utgivelser ofte rettet seg spesielt mot unge jenter. En ting som er slående med Kobros liste over anbefalte bøker, er at det er minst like mange svenske og

danske bøker der som norske. Dette understøtter et av mine kriterier for kildeutvelgelse (nr. 6, jfr. kapittelet «Historiske og analytiske avgrensninger» - «Kilder») nemlig at oversatt eller importert litteratur kunne ha stor utbredelse på det norske foreldremarkedet. Ett eksempel på en oversettelse fra dansk er *Sunn oppdragelse, lykkelige barn* (1946) av pedagogen og psykologen Anne Marie Nørvig. Hun omtaler småbarnsonani i tråd med barnepsykologien i sin tid. Det er normalt og forbigående, og foreldrenes «forferdelse» over barnet vil skape en konflikt i dem mellom lyst og skam, en konflikt som kan ødelegge nattesøvn. Hvis foreldrene tar det rolig vil det sannsynligvis gå over. Grunnen til at småbarn onanerer kan både være utforskning av egen kropp og en selvtrostrøst eller utslag av kjedsomhet, og «i andre tilfeller er det trøst for nederlag i dagens løp og for krenkelser av jefgfølelsen» (Nørvig 1946, s. 30). Onani er altså et symptom på noe, derfor skal man ikke angripe og utrydde symptomet, men finne årsakene til det. Disse formuleringene var dominerende i barnepsykologien på 30- og 40-tallet. For det første uttrykker psykologene sjelden at barns seksualitet er sunt og verdifullt i seg selv, men de påpeker at «forferdelse» og negative reaksjoner fra foreldrene på den vil være vanskelig for barnet. Handlinger som onani er «uvaner» som man kan ignorere og som vil gå over av seg selv. Begrepet «trøsteonani» brukes ofte, og «tvangsonani» når den var patologisk overdreven. For psykologene var altså småbarns seksuelle atferd uttrykk for noe *annet*, enten naturlig utforskertrang eller vonde følelser. For det andre var seksualiteten som tema helt renset for ethvert religiøst og etisk argument, også når man skrev om pubertetstiden. Så barnepsykologien sto i en meklerposisjon mellom foreldrene (kulturen) og barnet (individet) for å forklare barnets atferd for dem. Som en ny vitenskap hadde barnepsykologien ambisjoner om å oppnå nøktern, objektiv kunnskap og et stort ønske (som Skard påpekte i 1975) at den skulle brukes av foreldrene, og derfor også forstås av dem. Da ble barnets seksualitet tolket *heterologisk* (som et spesifikt utviklingsfenomen særegent for barn), på samme måte som barnets trass og andre handlinger ble forsøkt sett innenfra og ikke som opposisjon eller maktkamp.

12.6 Sosialmedisinen, Karl Evang og Populært tidsskrift

12.6.1 Evangs krets

I forlengelsen av sosialhygienens oppstod sosialmedisinen, et fag som ifølge Johan Scharffenberg i 1931 skulle lære legene å tenke *sosialt* i større grad. Det vokste frem i spenningsfeltet mellom politikk og vitenskap, teori og praksis, på samme måte som hygienefaget hadde gjort. En svært viktig forutsetning for sosialmedisinen var arbeidet til «Socialistiske lægers forening», som var grunnlagt og ledet av Karl Evang (1902 – 1981) i 1924 etter inspirasjon fra tilsvarende organisasjoner i Tyskland. Han var påvirket av sosialmedisineren Alfred Grotjahn, som postulerte at sykdom ikke var annet enn *forhold*; mellom det syke mennesket og de sykdomsfremkallende faktorene (levkår,

hygiene, psykisk eller fysiske påkjenninger eller bakterier). Det vesentlige var at sykdom ikke rammet tilfeldig, men hadde en årsak i miljøet (Berg 2002). Sentralt i arbeidet til Socialistiske lægers forening var derfor å lære leger å tenke på sykdom som sosialt, men også for å oppfordre folk flest til å opplyse seg selv gjennom studiesirkler. Siden leger ofte var rekruttert fra middel- eller overklassen og endte opp med å praktisere der, var det imperativt for foreningen å bevisstgjøre legene om sammenhengen mellom politikk og levekår. Karl Evang ble kjent for sitt arbeid for allmenopplysning om seksualitet, og hans arbeid var en fortsettelse av prosjektet til Katti Anker Møller, Tove Mohr og mødrehygienekontorene. Sammen med andre medisinerstudenter, som Caroline Nicolaysen (senere kjent som Nic Hoel og deretter Nic Waal) arbeidet han gratis på kontoret med veiledning om prevensjon, abort og seksualliv. Både i sitt arbeid og som samlende figur for den radikale medisinske forståelsen av barns seksualitet er Evangs rolle i mellomkrigstiden svært viktig. Han sto lagelig til for hugg fra politisk konservativt og religiøst hold, og representerte normoppløsning og avkristning for noen, men frigjørende opplysning og sosialistisk likhet for andre. Da han fikk ansvaret for legespalten i ukeavisa «Arbeider-Magasinet» i 1930 tok det ikke lang tid før det første leserbrevet kom med spørsmål om «den hemmelig last (tap av mannskraften)». Etter at Evang hadde sagt hva han mente om onani, kom en strøm av brev med «nødskrisk» etter kunnskap om seksualiteten generelt. Evang mente dette vitnet om en uvitenhet og overtro om seksualitet som krevde objektiv, ikkenormativ og vitenskapelig basert opplysning, spesielt rettet mot arbeiderklassen. Derfor ble *Populært tidsskrift for seksuell opplysning* stiftet i 1932, sammen med Otto Galtung Hansen og Carl Viggo Lange. Tidsskriftet trykket artikler av Evang selv og andre venstreorienterte leger fra kretsen rundt *Mot Dag*, som bl. a. Gerda Evang, Nic Waal, Ørnulv Ødegård, Trygve Braatøy samt tyskerne Max Hodann og Otto Fenichel. Evang var knyttet til den kommunistiske organisasjonen *Mot Dag*, ledet av Erling Falk. Falk var interessert i idéen om tidsskriftet, mens andre var mer reserverte. Likevel var det *Mot Dags* forlag «Fram» som gjorde utgivelsen mulig, for Evang selv trodde ikke andre av arbeiderbevegelsens trykkerier ville ta på seg oppgaven (Nesheim 1973).

12.6.2 Forståelsen av onani i *Populært Tidsskrift*

Tidsskriftet ble en veritabel lesersuksess. I annonsen i *Arbeiderbladet* 16.12 1932 siterte man Rjukan Arbeiderblad, som mente tidsskriftet virket som «et friskt regn i en lummer atmosfære». Siden onani var et tema som innskriverne til Evangs spalte i *Arbeider-Magasinet* hadde uttrykt stor bekymring over og liten kunnskap om, ble dette behandlet i første nummer, som ble solgt i 120 000 eksemplarer (Berg 2002). Evangs omtaler i denne artikkelen onani som allment, naturlig og universelt. Han utpeker den kristne ekteskapsmoralen som årsaken til den avgrunnen mellom de kvaler og bekymringer innskriverne hadde (stort sett unge menn fra tenårene til voksen alder), og hva den all-

menne seksualmoral dikterte. Innskriverne var forvirret og redde for at de hadde påført seg selv ubotelig skade. En mann på 27 år spør i fortvilelse Evang om kastraksjon er den eneste løsningen på hans «sædta», og en 40-åring med kompleks for sin penis og for tidlig ejakulasjon klandrer seg selv for å ha vært «lettsindig nok til å utøve selvbesmittelse» (Evang 1948, s. 164).

Slike bekymringer klandrer Evang tradisjonell anti-onanilitteratur, uvitenhet og fortvilelse for. Han tar et kraftig oppgjør med «de opplysende bøker» og deres skremser. I denne sjangeren var oppramsing av mulige skadelige følger vanlig, og Evang skriver at alle mennesker vil kunne finne noe de kjenner seg igjen i slik at antonianiteoriene blir selvbekreftende. Fremstillingene i slike bøker støtter den «alminnelige oppfatning og følemåte overfor onanien» og de fleste unge lesere har ikke forutsetninger for å forstå at påstandene er feil, siden mange av skribentene også er leger. Han har eksempler fra bøker helt frem til sin egen tid (bl.a. Retaus *Selvbevaringen* som han hevder ble utgitt frem til 1920), og siterer til slutt Hallesbys *Den kristelige sedelære*, som han flere ganger brukte som eksempel på den kristne moralen han ville bekjempe (Nordby 1982).

Evang støtter seg til en relativt freudiansk fremstilling av prepubertal seksualitet. Onani er en av flere måter spebarn søker og oppnår fysisk stimulans på, på linje med tomelsuging – det Freud betegnet som at barnet var «polymorft pervers». Videre beskriver Evang den freudianske «latensperioden» mellom småbarnsperioden og ungdomstiden, og hvordan hindring, skamlegging og straff for onani innprenter en hemmende selvforakt i barnet. Evang minner om at «de fleste seksualforskere er enige om at mødre her kan gjøre mye skade» (Evang 1948, s. 147). Når han kommer til ungdomstiden skriver han at det vanlige «på våre breddegrader» er at den tar til i 13 – 15-årsalderen, og varer «ubestemt tid fremover, alt etter den kjønnsutvikling som vedkommende kommer til å gjennomgå». Han legger vekt på å normalisere onani fullstendig, men senere skriver han at «Man onanerer en tid, inntil kjønnslivet senere blir tilfredsstillt på andre måter» (s. 149). Den trenger ikke være resultat av noen «forførelse». Altså er onani for ham karakteristisk for ungdomstiden, et ledd i utviklingen som man underforstått vokser fra. Dette finner vi igjen i liberale utviklingspsykologiske tekster (med Johannes Irgens Strømme som et unntak). Onanien er en «nødhjelp» og «ikke fullverdig erstatning» for sex i et parforhold. Slik sett var den normal i den grad den ikke forekom i stedet for eller i tillegg til et vanlig seksualliv. Ørnulv Ødegård skrev i en annen artikkel at onani var en lettvinnt utvei, uten ansvaret eller oppofrelsen som kreves i et parforhold. Derfor kunne det å onanere for mye føre til en «uttørring av vernerdriften og ømheten», altså at man ble værende i en primitiv egoistisk tilfredsstillelse som gikk på bekostning av det voksne kjærlighetslivet. Dette kunne unngås hvis man minnet seg selv på at onani var «en uvesentlig del av ens kjærlighetsliv» (Evang 1951 b, s. 16). Så selv om Tidsskriftets forfattere ville fjerne skyldfølelsen fra ungdomsseksualiteten var onanien fremdeles van-

skelig å plassere. Det viktigste var at den var rykket ut av det patologiske, men så var neste utfordring å plassere den i forhold til utviklingspsykologiens normalitetsmodell.

12.6.3 Opplysning som opprør

I tidsskriftets programerklæring gikk det tydelig frem at opplysning for ungdom var en viktig oppgave: «De oppvoksende slekt får ingen steds sunn og sannferdig opplysning om menneskets seksuelliv, og de kilder som voksne har å øse av, er ofte meget sparsomme og til det ytterste forurenset» (Evang 1948, s. 12). Samfunnet møtte den spirende ungdommens seksualitet med «hemmelighetsmakeri, fordømmelse, undertrykkelse, feilaktig vurdering», og det var først rundt det foregående århundreskiftet at seksualitet var tatt opp til «vitenskapelig vurdering». På samme måte som hos Harald Schjelderup formulerer Evang konsekvensene av undertrykkelsen av seksualiteten i kulturen med samme språk som den tradisjonelle restriktive litteraturen; «legemlige og sjelelige lidelser», «undertrykkelse av livskraft» og åndelig forkrøpling er konsekvensene av fortielsen og feilkunnskapen. Det kom opplysningsbøker for de aller minste barna om seksualitet, som hadde samme idealer for frigjørende og liketil opplysning, og som på samme måte som andre tekster i den psykoanalytiske diskursorden om/for ungdom var klokkeklare i sin biologiske reduksjonisme. Objektive biologiske forklaringer om forplantning og andre seksuelle utviklingsfenomener var den riktige og minst normative vei til frigjøring fra en fortiende moral. Samtidig var det alltid et snev av unnvikende usikkerhet i omtalen av onani hos psykoanalytikere, psykologer og sosialmedisinere (kanskje med unntak av Strømme og Reich). Slik Ødegård og Hodann nedenfor uttrykker seg, var det mindre klarhet om hvor normalt eller verdifullt onani hos barn og unge var. Det radikale grepet i psykoanalytiske tekster lå ikke nødvendigvis i å oppvurdere den, men å *likegyldiggjøre* den.

Legen og sexologen Max Hodann (1894 – 1946) var tilknyttet kretsen rundt Karl Evang, Mot Dag og sosialmedisinen. I 1931 ble ett av hans foredrag gjengitt i Tidsskriftet. Her avviser han den gamle teorien om at tidlig kunnskap betyr tidlig utprøving. Barn får uansett høre, vite og se ting som tilhører kjønnslivet, så Hodann mener det er både naivt og direkte skadelig å forsøke å holde dem i uvitenhet. Som mange av de andre radikale seksualpedagogene mener Hodann at man skal ha tatt denne samtalen før pubertetens fysiske forandringer inntreffer hos gutter og jenter. Blant annet kan den første menstruasjon være skremmende for jenter som ikke er forberedt på den. Dessuten vil ungdommen bli mer innadvendt, og Hodann anbefaler at man gir barn det skjulestedet, lar dem skrive sine dagbøker og kjærlighetsbrev og lar dem sverme og drømme uten at foreldrene skal forlange å se det. De nye kreftene ungdom føler i seg fører til et behov for selvhevdelse og opposisjon (Evang red. 1948). Hodanns bidrag til opplysning for mindre barn var *Hvor småbarna kommer fra: En lærebok som barna kan lese* som kom på tysk i 1926, og oversatt til norsk i 1929.

I forordet skriver Tove Mohr

Lenge før kjønnsmodningen inntreer, begynner barn spørre om de ting det her gjelder – å undre sig. De bør da få sannferdige svar på sine spørsmål. Det er etter min mening ikke bare riktig, men også lettere å gi dem opplysning om disse ting, mens de ennå er helt barn. Man kan da meddele dem denne kunnskap som et enkelt naturvidenskapelig faktum, uten at fantasien og følelsen settes så lett i sving som ved og efter kjønnsmodningen (Hodann 1929, s. 3).

Mohr mener, på samme måte som f. eks. Skjerve (1916) at man kan fortelle små barn om seksualitet fordi det ikke vil «vekke noen drifter» i dem. Det er altså fremdeles viktig å ikke fremkalle disse driftene for tidlig, og man mener fremdeles at det å fortelle om hvor barn kommer fra vil ha den effekten. Hodann begynner med å forklare at alle små barn først er en «prikk» inne i moren, og beskriver deretter veien frem til fødselen. Det springende punkt i denne fortellingen er, som i all seksualopplysning for barn, hvordan forplantningen skjer. Det som gjorde Skard og Klykkens hefter fra 1898 så oppsiktsvekkende var nettopp at de mer enn antydte hvordan dette foregikk. Hodann omtaler verken far eller samleiet før 25 sider uti boka:

Når nu to mennesker som er meget glad i hverandre, vil de gjerne ha barn sammen. Dette kan de få ved at mannen fører lemmet inn i kvinnens skjede. Lemmet fylles med blod, så det blir stivt. Da kan det føres inn i skjeden, og sædcellene tømmes foran mormunnen. Dette pleier en å kalle for samleie (Hodann 1929, s. 26).

Når Hodann skriver om puberteten, som svar på sitt eget spørsmål «Når kan en da egentlig få barn?», lister han seg inn på det vanskelige temaet onani slik

Nu hender det ofte, enten ved tilfældigheter eller ved at kameratene narrer en, at gutter gir seg til at leke med kjønnsorganene ... Det er det som kalles for onani. [...] Onanien er ikke en så forferdelig alvorlig sak. En blir ikke nettopp syk av det. Men dere skal allikevel ikke gjøre det, eller i hvertfall se å bli ferdig med det så snart som mulig. For en slik ting som tar makten fra oss, så vi aldri kan bli ferdig med den, gjør oss jo til sin slave (s. 30).

Her reproducerer Hodann den samme psykologiske problematisering som vi finner hos f. eks. Mathias Greve: Han definerer seg som tidsriktig med å avvise fysisk eller psykisk sykdom, men barn bør ikke onanere fordi det fratær dem kontrollen over sitt indre liv, og psykoanalytikerne understreket nettopp at den borgerlige seksualmoralen ville skade barn på grunn av skammen som klebet ved det «å ligge under» for masturbasjon. Hodann gjør også et par andre klassiske antakelser: For det første at det bare er gutter som onanerer, og for det andre at det er «tilfældighetene» eller «kamerater» som utløser

handlingen. Det later til at Hodann gjerne vil at barn skal vite noe om seksualitet, men de skal helst ikke ha den. Han skiller kunnskap om den voksne forplantningen fra barnets eget spirende kjønnsliv, men ved å omtale den i samme bok erkjenner han at de er to sider av samme sak.

12.6.4 Kritikk mot småbarnsopplysningen

I 1935 kom den amerikanske sosialmedisineren Karl de Schweinitz' *Slik blir vi til* i norsk utgave ved Åse Gruda Skard (Originaltittel *Growing Up*, 1928). Det var også beregnet på mindre barn, og bruker gradvis antropomorfering fra starten: «Hundar, hestar, kattar, løvor, elefantar, fiskar, sporvar, høns, paddor – alle byrjar dei livet på same måten som du». Som hos Hodann kommer forplantningen (udiskutabelt livets begynnelse) et stykke etter beskrivelser av planter og dyr:

Hos menneska, altso hos menn, kjem òg sædsellone frå to testiklar i ein liten pose bak penis, plent som hos dei firbeinte dyra. Far fører sædsellone inn i kroppen til mor umlag på same måten som hos dyra; det er berre den skilnaden at mor og far kann liggja med andletet mot einannan (Schweinitz og Skard 1935, s. 42).

Her skal det godt gjøres å gå glipp av poenget: Mennesket er et dyr som andre dyr, og reproduksjonen foregår på samme måte i hele skaperverket. Først mot slutten trekker de Schweinitz opp forskjellene mellom dyr og mennesker: Der dyr parrer seg med den første og beste av motsatt kjønn i parringstiden, er mennesket den eneste skapning som «legg planar um å bu saman og leva saman og ha born» (s. 76).

Mads Berg (1945) var kritisk til *Slik blir vi til*, delvis basert på det tradisjonelle didaktiske problem om kunnskapens risiko. Selv om mer kunnskap er bra, mener han det er litt naivt å tro at unge mennesker vil handle riktig hvis de bare vet nok. Han savner den etiske og moralske oppdragelsen, og mener den er langt viktigere enn detaljkunnskap om forplantningen, som kan «vekke denne drift til live i unge år» (Berg 1945, s. 152). Dermed står han for den konservative pedagogikkens to hovedinnvendinger mot den liberale sosialhygien og psykoanalysen; at de biologiske forklaringene reduserte seksualitet og så helt bort fra de følelsesmessige sidene som er så viktige i ekteskapet, og at tidlig kunnskap i beste fall er unødvendig og støtende, og i verste fall vekker seksualiteten for tidlig. Den konservative teologen Olav Valen-Sendstad tok i *Forplantningslæren i folkeskolen: et ledd i kampen om folkesjelen* (1950) et kraftig polemisk oppgjør med iveren for å opplyse barn og elever, og omtaler «en abc i seksualopplysning for barn i femårsalderen», noe han mener er pornografisk når den inneholder tegninger av «en far og mor som totalblotter seg, mens femåringen står og stirrer sine foreldre inn i skrittet». Dette mener han kun vil føre til nevroses og skadelige ettervirkninger hos barnet. Han nevner ikke tittel eller forfatter («Det bør jo helst ties i hjel»), men enten er det *Slik blir*

vi til eller tilsvarende bøker han snakker om. Fra hans ståsted har altså kunnskapen en vel så stor skadevirkning som nyttevirkning, noe «disse folk som vil gi sine femåringer 'opplysning'» ikke forstår (Valen-Sendstad 1950, s. 12). I denne debatten sto frontene på samme måte som ved århundreskiftet mellom fortielse eller åpenhet til barn om seksualitet. Både de liberale og de konservative påkalte «naturen» som argument. Olav Valen-Sendstad forsvarte det utskjelte begrepet «fortielse» og mener det bare er «en viss tilbakeholdenhet i samband med en naturlig bluferdighet» (Valen-Sendstad 1950, s. 18). Bluferdighet er ikke bare noe kristne mennesker har, men «et sjeelig vern mot frekke, frivole og nærgående innbrudd på livsområder som har en særlig følelsesverdi ved sin utpreget personlige og intime karakter». Altså vil det å måtte snakke om eller høre om seksuelle temaer, om enn i en «saklig-biologisk» form, være et ubehagelig psykologisk overgrep. Dette forstår ikke «våre freud'ske og biologistiske seksualister», skriver han (1950, s. 19). Bluferdigheten opprettholder det hellige ved seksualiteten, og er et moralsk vern mot skader på familien og samfunnet. Fokuset til Valen-Sendstad og forsvarerne av en tradisjonell kristen didaktisk tanke om seksualitet er altså familien som samfunnsinstitusjon, psykoanalytikerne fokuserte på å unngå hemninger og nevroser hos individet mens hygienikerne mente åpenhet og objektiv kunnskap satte individet i stand til å beskytte og beherske seg, og på den måten også bidra til samfunnets medisinske og moralske stabilitet. Men som vi så hos Skjerve (1916) var kunnskap og opplysning for jenter også regnet som den eneste farbare veien til å gi dem autonomi og kontroll. «Renhet hos en ung pike» var ikke lenger å vite minst mulig om seksualitet, skrev Steinvor Ellingsen i 1933. Renhet var snarere å kjenne fakta og «erkjenne storheten ved å være født som kvinne, se storheten og leve derefter» (Ellingsen 1933, s. 22). Livet var farlig, men det var felles for alle og derfor ville kunnskap spare unge jenter for vanskelige situasjoner og opplevelser.

12.6.5 Sosialmedisinen og vitenskapelig tyngde

Populært tidsskrift for seksuell opplysning var en av de aller tydeligste bidrag i knivingen mellom tradisjon og modernitet i spørsmål om seksualitet i mellomkrigstiden (jfr. bl. a. Nordberg 2013). Evang og hans medforfattere stod for en vitenskapelig basert objektivisme som plasserte seg politisk på en radikal venstreside. (Evang mente f. eks. at Sovjetunionen hadde greid å befri seksualiteten fra det han omtalte som en klam borgerlig moral, jfr. Slagstad 2001, s. 208; Nordby 1982, s. 62). Likevel var ikke sosialmedisinen og psykoanalysen samme sak. Selv om Evang mente psykoanalysen var helt avgjørende for liberaliseringen av tradisjonell seksualmoral, en moral han brukte svært sterke ord om, hevdet han likevel psykoanalysen var en borgerlig bevegelse, som hadde «føydt seg inn i samfunnets interesser». Psykoanalysens prosjekt var mer å harmonisere individets seksualitet med samfunnet enn å forandre samfunnet, og at den derfor hadde resignert overfor et rigid undertrykkende system. Så lenge psykoanalysen også krevde kyskhets

og monogami, var den aldri annet enn halvhjertet som reformbevegelse. Inspirert av marxismens grunnleggende mistro til den borgerlige familieorden⁸² mente Evang at den monogame familien var en tvangstrøye (Nordby 1982). Slik sett representerer Evang en svært skarp motstand mot det kristent-borgerlige verdssystem. Evang var svært opptatt av psykoanalysen, men mente den var for innadrettet og for lite politisk, med unntak av den varianten Wilhelm Reich og hans krets representerte. Reich hadde skapt «en socialistisk orientert opposisjon», mente Evang (Nordby 1982, s. 61). Reich var ikke direkte representert i den norske utgaven av *Tidsskriftet*, men to av hans artikler ble oversatt i den danske. Ved å gjøre seksualitet til både en moralsk og en politisk kampsak, ble også *Tidsskriftet* kritisert politisk. I *Marxismens gift. Et kampskrift mot den åndelige og moralske oppløsningsprosess i vårt folk* (1934) skriver NS-agitatoren og senere minister i Quislings regjering Gulbrand Lunde at den marxistiske moral *Tidsskriftet* sto for, under dekke av å frigjøre arbeiderklassen, heller ville bruke seksuallivet for å skape et totalitært samfunn der barn kun var menneskelig kapital i den marxistiske planøkonomien. Videre mener Lunde *tidsskriftet* var pornografisk i sin selvrettferdige frilyntheit, og at salgshallene ikke stemte helt med den påståtte kampen mot kapitalismen som Evang og medarbeidere påberopte seg.

Tidsskriftets bidragsytere og kretsen rundt dem hadde en betydelig faglig tyngde og autoritet. Den faglige standarden var høy nok til at bladet ble anbefalt av bl. a. hygieneprofessor Carl Schiøtz, selv om Schiøtz mente vitenskap ikke skulle være politisk i den forstand Evang mente (Berg 2017). Karl og Gerda Evang, Hans Gabriel Dedichen, Max Hodann og ikke minst Ørnulv Ødegård var med å utforme en diskurs om seksualitet som, kanskje i større grad enn mange psykoanalytisk orienterte skribenter, var både radikal og med betraktelig medisinfaglig kapital. Ødegård var professor i psykiatri, overlege på Gaustad 1938-1973, og en av tre leger på Universitetets psykiatriske klinikk på Vindern sammen med Ragnar Vogt og Haakon Sæthre. Derfor var det en viss vekt bak hans bidrag i *Tidsskriftet*, og ikke minst hans salgssuksess (4 opplag mellom 1934 og 1947) *Samlivets naturlære*. Det interessante med boken i denne sammenhengen er at den omtaler barne- og ungdomsseksualiteten slik at vi ser Ødegårds påvirkning både fra sosialmedisinen og hygienen – og han gir gode eksempler både på den ontologien den psykoanalytiske diskursorden bygget på, og som medisinen etter hvert også uttrykte: Han skriver at tidligere mente man at seksualiteten våknet i puberteten, men «nu er der full enighet om at den i virkeligheten er våken helt fra den tidligste barndom av» (Ødegård 1934, s. 25). Når han fortsetter med «riktignok har den andre ytringsformer enn hos de voksne, men innerst inne er det den samme drift, bare i umoden og uutviklet form», så viser han at det er den *homologiske* modellen av barneseksualiteten han bruker

82 «Hva beror den nåværende, den borgerlige familie på? På kapitalen, på privatervrevet. I sin fulle utvikling eksisterer den utelukken- de for bursjoasiet; men den har sin supplerer i proletarenes fremtvungne familieløshet og i prostitusjonen». Fra *Det kommunistiske partis manifest*, 1848 (Marx 1978, s. 51).

(jfr. Sauerteig 2012) – der den er lik den voksne, bare i uferdig form. Han ufarliggjør også barneonani, viser til den freudianske latensfasen, før han også ufarliggjør pubertal onani og tilbakeviser en del av de tradisjonelle forestillingene om onaniens skader og umoral, som en implisitt kritikk mot kristen moral og advarende antonianibøker.

I sine tekster om barn og seksualitet fant sosialmedisinen (Evang, Ødegård etc.) mange felles holdepunkter og verdifellesskap med psykoanalysens skribenter. Ødegård brukte psykoanalytiske modeller og advarte sterkt mot skam og straff for seksuelle handlinger hos barn, samtidig som han var detaljert i de fysiologiske forklaringer i tråd med sin akademiske medisinske bakgrunn. Dessuten ligger det mange av *hygienens* siktemål hos ham, f.eks. at han anbefaler at ungdom kan beskyttes mot sin egen pubertet til faren er over. Han skiller mellom «primitivpuberteten» (med tidlig debut og eksperimentering, og som han mener preget arbeiderklassen) og «kulturpuberteten» (Ødegård 1934, s. 33) (med utsatt debut, bruk av energien på andre aktiviteter og med minst mulig seksuell aktivitet). Ødegård viser altså hvordan en populærmedisinsk håndbok kan ha trekk fra både psykoanalyse, radikal sosialmedisin og fra sosialhygiene.

12.7 Hygienebevegelsens grenseoppgang mot sosialmedisin

Som en del av den medisinske diskursorden var sosialhygienens diskurs forankret i et annet og mer tradisjonelt fundament enn de mer radikale sosialmedisinske og psykoanalytiske aktørene på 20-30-tallet. På mange måter var sosialmedisinen en radikal videreføring av hygienetenkningen. Kretsen rundt *Tidsskriftet*, Reichs tilhengere og de mer moderate psykoanalytikerne tok ikke bare avstand fra den tradisjonelle mistenkeliggjøringen av barns seksualitet, men de mente langt på vei at *seksuell utfoldelse i seg selv* var viktig. Sosialhygienikerne la mer vekt på at barnets seksualitet (og den unges) var helt naturlig, men at *innordning til det beste for samfunnet* var viktigst, og barnets evne til selvbeherskelse var veien dit. Den mentalhygieniske tendensen var en kritisk psykologi, men som likevel la vekt på individets sunne innordning til samfunnet, og som tok avstand fra psykoanalysens kompromissløse utfoldelsesideologi. Likevel fant man mye viktig i psykoanalysens prinsipper. I *Mentalhygiene* (1937) skriver Ørnulv Ødegård at koblingene mellom angst og seksualitet var psykoanalysens bidrag, men at det var en utbredt misforståelse av freudiansk tenkning at alle følelser var seksuelle i sin natur. Det moderne mennesket, spesielt i byene, var utsatt for så mye seksuelle impulser at man sto i et anstrengende spenn mellom begjær og moral. Dette anerkjente Ødegård, men skriver samtidig at «Jo bedre vi kan nøytralisere den erotiske høispenningen, desto lettere vil seksualdriften kunne bøies inn under samfundets berettigede krav» (Ødegård, Brinchmann og Sæthre 1941, s. 276). Løsningen for det han kaller samfunnets «seksuelle trykk» er å gjøre det mulig å gifte seg i ung alder, derfor må man også sørge for at det finnes arbeid til disse unge (mennene) slik at de kan forsørge de nye familiene.

Fagbøkene om hygiene var konservative og biologiske, med røtter til den tradisjonelle tenkningen om individets sunnhet som en plikt overfor samfunnet. Her blir hygiene blir barns masturbasjon omtalt helt i fagets tradisjon – de forkastet alle teorier om fysisk skade eller galskap, men mente stadig at onani var et knefall for begjæret, noe som førte til følelser av å være mislykket eller mindreverdig, altså en psykologisk skade. Kontrollen over egne impulser var individets bidrag til samfunnshygiene, og seksualiteten hadde ingen funksjon før ekteskapet, selv om kjønnsmodning i tenårene var naturlig. Hvis barn onanerte kom det av ytre faktorer, og hos ungdom og voksne fungerte det mest som «nødhjelp» for å avhjelpe lysten på linje med ethvert annet kroppslig behov. Både i *Tidsskriftet* og hos legen Alette Schreiner (1914, s. 136) brukes begrepet «nødonani»⁸³ med en litt foraktelig undertone; det er hverken en «tiltalende eller anbefalelsesverdig» løsning, skriver Schreiner. Ødegård (1934), som jeg nettopp har antydnet at hadde trekk som knytter ham til sosialmedisinen, skriver at onanien hos unge er en «erstatning».

I Axel Holsts *Skolehygiene – en oversigt for lærere* (1909, s. 51) er selvbesmittelsen (ordet blir brukt med synonymene onani og masturbasjon i parentes) plassert under overskriften «Om nervøse og sjælelig abnorme børn» i kapitlet «Om de sygdomme, der har særlig betydning for skolen». Han mener masturbasjonen er en last, men den eneste skade den gjør er å «svække karakteren, at man bukker under for sine drifter i stedet for under selvtugt at lære sig til at beherske den», og at lesningen av de «populære skrifter, der selges for en tilsvarende høi pris» fører til frykt for å ha ødelagt seg selv, en frykt og sjelekval som både kan undergrave den fysiske helbred og den fremtidige lykke. I *Hygiene* (1928, s. 25) gjentar han at onani er karakterundergravende, samt at det kan gi «forbigaaende anemi og nervøsitet» - men likevel bør legen berolige folk som er engstelige for følgene. I Alette Schreiners *Slegtlivet hos menneskene* (1914, s. 135f) også der sortert under «Seksuelle abnormiteter», skiller hun mellom onani hos barn og hos voksne. Barn, spesielt de med «et tilbaketrasket vesen» kan begynne med det på grunn av kløe i underlivet, kameraters opplæring og forførelse, «pirrende» mat eller opphissende lesning. Hos voksne, også der «hos individer med et indesluttet og frygtsomt sind og fysisk svakhet» kan vanen utvikle seg til en hardnakket tilstand som forhindrer dem fra å fungere i et ordinært ekteskapelig seksuelt forhold. Problemet med onani er at den skaper en konstant opphisselsestilstand som både er svekkende og nedtrykkende på grunn av angsten for konsekvensene – konsekvenser som ikke nødvendigvis forekom, men som med alle andre uvaner lå problemet med onani i overdrivelsen og tøylessløs tilfredsstillelse av begjæret. Schreiner skaper et paradoks i sin egen logikk når hun sier at de som engster seg mest over egen onani er de som gjør det minst. De «verste» onanistene er de som er «robuste og samvittighetsløse» og langt overstiger det normale mål for tilfredsstillelse av begjæret, men som forblir sunne, friske og «freidige». Schreiner oppfatter det som

83 Et begrep psykologene skulle overta, f. eks. Trygve Braatøy i *De unge menn* (1936).

nærmest uforskammet at enkelte ignorerer et diskursivt onaniforbud og samtidig motbeviser teoriene som understøtter det. Tilsvarende finner vi i Carl Schiøtz' *Skolealderen* (1927, s. 102), der han først avviser at onani har noen fysisk skadelige konsekvenser, men deretter ber foreldre og lærere oppfordre ungdom til «å søke å bli av med vanen». Man kan gjerne bruke kritiske ord og understreke hvor «urenselig» og «uappetittlig» denne vanen er, samt å ha et ekstra øye med toalettene, spesielt på internatskoler. Der mange barn var sammen ville det lett oppstå «psykisk smitte» av onani, slik at hvis én begynte lærte han det bort til flere.

Den medisinske hygienen hadde altså en interesse i å opprettholde *enkelte* myter om onanien, men av andre årsaker enn tradisjonell seksualmedisin slik den ble uttrykt i anti-onanilitteraturen. Både Holst, Schreiner og Schiøtz kritiserer skarpt den eldre advarende litteraturen, både den spekulative kvasi-medisinske antionanisjangeren og kristelige moralbøker. Disse forfatterne fremstilte seg enten som «tordenguder» eller som «kvalme, sursøte hengehoder» -- som vi kan tolke som Schiøtz' oppfatning av den pastorale inderligheten i tekstene. Han hadde ingen tillit til slike «omvendte storsyndere». Så skillet mellom borgerlig sosialhygiene og radikal sosialmedisin gikk ikke nødvendigvis ved synet på hva som var naturlig, men hva som var nødvendig. For psykoanalysen var seksuell utfoldelse en forutsetning for en sunn psykologisk (og kroppslig, ifølge Reich) utvikling, for hygienefaget handlet det om «vaner» som i verste fall ville gi barn og unge «opskremt samvittighet, trykket sinnstilstand på grunn av gjentagne fall eller fiaskoer tross gode forsetter» (Schiøtz 1927, s. 103). Hverken barneseksualiteten eller den pubertale hadde særlig egenverdi for hygienen, den var mest av alt et ubeleilig biprodukt av barnets utvikling.

12.8 Kristenliv og kulturpessimisme

Den teologiske diskursorden i denne siste kronologiske fasen var i høy grad produktiv og levende. Tekster om seksualitet hadde beholdt, eller endog forsterket, den skepsis til det urbane, det moderne og det sekulære som gjerne ble brukt i kristne tekster som forklaring på dårlig moral og ubehersket pubertet. Det er grunn til å huske Blikruds (2002) antakelse om en kristen «deløffentlighet» der oppdragelses- og moralbøkene ble utgitt og lest. På den annen side ser vi, spesielt fra 40-tallet, en liberalisering i tekster med kristent utgangspunkt. Blant annet blir rådende medisinske forståelser brakt inn. Dette er imidlertid noe som skiller f. eks. nypietismens diskurs fra de mer liberale kristne tekster, som heftene i serien «Kristen hjelp i seksuelle spørsmål».

12.8.1 Familiemoralen og familiens beskytteransvar

Det kristne Norge var fra 1880-tallet av preget av en økende pluralitet og til dels splittelse, spesielt fra 1890 (Oftestad 1991). Rundt århundreskiftet gjorde skillet mellom

den rasjonalistiske og den ortodokse teologien at grupperingene i kristenlivet sto langt fra hverandre. Dette reflekteres i hvordan den teologiske diskursorden om oppdragelse og barns seksualitet omfattet diskurser i en lang rekke avskygninger, fra det liberale og hygieniske til det konservative og pietistiske. Likevel tok kristelige familiehandbøker og ytringer om familien fra teologer utgangspunkt i at det borgerlige *hjemmet og familien* var samfunnets sosiale og moralske nav. I 1921 skrev stavangerbispens Gabriel Skagestad i *Luthersk Kirketidende* (nr. 4 1921, s. 80) at nasjonale vekkelse var vel og bra, men det man trengte var familier der foreldre oppdro barn og barnebarn «i tugt og Herrens formaning», jevnt og trutt gjennom generasjonene. Svikter de troendes egne hjem, stopper alt kristelig arbeid opp. Det man eventuelt vant ved nye vekkelse, tapte man på den annen side hvis troende foreldres barn vokste opp til å bli verdslige. Barndomshjemmet måtte sikre en trygg overgang til det kristne hjemmet ungdommen skulle skape seg som voksen, så gutter skulle forberedes til en fremtid som forsørgere, og jenter skulle trenes på sin kommende husmorrolle ved å «gå i huset» enten hos sin mor eller i tjeneste. Dette ville ikke jentene lære hverken på skole, butikk, kontor eller fabrikk, skrev Skagestad senere i *Kirketidende* (nr. 5 1925 s. 100).

Men en av hjemmets viktigste oppgaver var å lære bort sedelig renhet til ungdom. Løse forbindelser og uforpliktende seksuell utforskning i ungdomsårene ville løsrive kjærligheten fra ekteskapsfundamentet. Resultatet ble falne kvinner som hadde spolert sin mulighet for å være med på å skape et lykkelig hjem, og falne menn med kjønns sykdommer som kunne smitte kone og barn. Den lette holdningen til kjærlighetsforhold vil «forflata og uthule personligheten, skaper fordringsfulhet og selvbeundring [og] svækker evnen til at føle en alvorlig livsvarig og opofrende kjærlighet». Begynner man sitt liv med å «mynte ut sit hjerteliv i smaamynt», så står man fattig når det blir spurt om den ekte kjærlighetens edle gull, skrev Skagestad (Hertzberg, Frøvig og Skagestad 1925, s. 100). Her minner han om Bjørnson, som i *Engifte og mangelte* advarte mot å «dele seg opp i smått til mange». Selv om «hjerteliv» lyder som om Skagestad kun snakker om følelser, er det praktiske handlinger både han og Bjørnson advarer mot. De hevder begge at kortere og mer uforpliktende kjærlighetsforhold eller seksuelle relasjoner utenfor eller før ekteskapet forkrøplet evnen til å føle og gi den store kjærligheten når man endelig ble gift. Selv forlovede unge par skulle holde seg fra hverandre, for forlovelsestiden var ikke for at sansene ble sluppet løs, men for å øve seg i selvbeherskelse. Bare slik kunne en sikre et lykkelig samliv. Mangt et ekteskap hadde fått en knekk allerede i forlovelsestiden, skriver Skagestad. Dette er den samme moralske fastmengdeforestillingen vi finner i f. eks. Arstal (1906) eller Wergeland (1924) – at selve evnen og viljen til å være trofast og hengiven var pulverisert eller oppbrukt av mindre forpliktende seksuelle forhold.

Langt på vei uttrykte religiøst funderte forfattere bekymring for alle tendenser de mente ville slå sprekker i samfunnets struktur ved å rive individet ut av familien (jfr. f. eks. Lars

Eskeland: *Ungdommen og heimen*, 1933, som advarer mot mødrehygienekontorene, marxismen, gatelivet i Oslo, dårlige bøker og politikere, og Finn Ellingsen: *Kristen moral*, 1950, som nevner «hyperseksualitet» og «seksuell lysthungere», s. 71). Marxismen og psykoanalysen var jevnliges skyteskiver, spesielt i 30-tallets kulturkamp, der konservative som teologiprofessor Ole Hallesby, biskop Eivind Berggrav og Sigrud Undset sto i konflikt med kulturradikalere som Sigurd Hoel, Arnulf Øverland og Axel Sandemose. Marxismens og psykoanalysens oppfordring til brudd med autoriteter (politiske eller psykologiske) og oppvurdering av enkeltmenneskets drifter og impulser ville undergrave hjemmets moralske fundament. Journalisten Fredrik Ramm skrev i 1931 artikkelen «En skitten strøm flyter utover landet» i Morgenbladet der han kritiserte nyere skjønnlitteratur for å være umoralsk, «litterlig» og «svinsk». Spredningen av disse romanene mente Ramm var verre enn noen kommunisme, og hvis Freuds lære var riktig kunne de underdekke av å være kunst påføre unge mennesker «katastrofale grublerier» (Hansen 1998, s. 629). Ramm var verdikonservativ, men snudde den mentalhygieniske bevegelsens argument om følgene av seksuelle komplekser tilbake; overeksponering for seksuelle skildringer var minst like skadelig som fortieelse og skam. Til tross for splittelsene i kirken sto det kristne Norge sammen mot kulturradikalt tankegods, med lekmannsbevegelsene som motvekt (Dahl m. fl. 2001). I biskop Tord Godals (1909 – 2002) *Kristen seksual-moral* (1939) peker han helt tilbake til Hans Jægers *Fra Kristiania-Bohemen* (1885) som et startpunkt på den radikale kritikken mot kristen moral. Ikke bare hadde Jæger vært kritisk mot den kristne seksualmoralens form og vektlegging, men han mente den var overflødig og undertrykkende. Og Jæger hadde altså blitt en «helt» for den moderne moraltenkningen, mente Godal. Videre skriver han at det er en misforståelse at marxismen og psykoanalysen skulle kunne brukes i kombinasjon for å angripe kristendommen, siden psykoanalysen mente all menneskelig aktivitet var drevet frem av et indre liv der seksualiteten sto over alle andre drifter, mens marxismen var materialistisk, mente mennesket var styrt av ytre strukturer og overbygninger, og at økonomien styrte all menneskelig aktivitet og at vitenskap, religion og politikk bare var «reflekser» av de ytre forholdene. Slik sett opphever marxismen og psykoanalysen hverandre, hevder Godal, for begge kan ikke ha like rett. Likevel lar mange seg «frappere» av dette, skriver han. For tilhengerne var det nettopp omvendt, at de to forståelsene utfylte hverandre på den måten at skillet mellom bevisstheten og underbevisstheten i psykoanalysen tilsvarte samfunnets overbygning og basis i marxismen. Biskop og teologiprofessor Eivind Berggrav (1933, s. 69) kritiserer mentalhygiene, dvs. den radikale psykologien⁸⁴, for å frita individet for personlig ansvar, siden enhver negativ handling hos et barn kan enten tilbakeføres til arv eller miljø, «arvefeil er fabrikkasjonsfeil, miljøfeil er uhell forårsaket av andre». Han mener at i den seksuelle puberteten utvikles det kroppslige og det psykiske parallelt, og man

84 Begrepet «mentalhygiene» opptrer først i Folkehelseforeningens tidsskrift i 1920-årene (Vik 2010). Gjennom å kobles til det eksisterende hygienebegrepet dannes en forståelse av at sosialpsykisk helse er et separat problem og et eget vitenskapelig objekt.

kan ikke skille det rent kroppslige ut som en automatisk funksjon som vi bare til en viss grad har kontroll over, som avføring. Seksuallivet er en helhetsfunksjon, sier Berggrav.

Godal (1939) understreker på samme måte denne helhetsidéen, modellen av den moralsk *integreerte* seksualiteten. Han mener det er meningsløst å dele opp kjærlighet og seksualitet, slik at man kunne ha følelser for én kvinne, ha sex med en annen og få barn med en tredje. En slik «seksuell oppløsning bryter livets totalitet». Siden mennesket med alle sine sider er skapt av Gud, er også seksualiteten integrert i denne helheten. Den er ingen dyrisk drift som kan operere uavhengig av Guds hensikt med mennesket, den står i en «organisk forbindelse» med hele menneskets personlighet. Den skal «underordnes og beherskes av den sjelelige totalitet» (s. 62). Det som skiller mennesket fra det driftsbestemte dyr er nettopp at seksualiteten ikke kan operere uavhengig av sjelen og ånden uten skadevirkninger. Den svenske legen og misjonæren Frida Hylander skrev i sin *Seksuallivets sammenheng* (1947) at «All isolering fører til problemer. Slik er det med seksualiteten også, den kan ikke skilles fra sin hensikt og sammenheng uten å bli et problem. Isoleringen av seksuallivet skaper seksuelle monstre som vil trekke nytelse av livsskapende funksjoner med ønske om tilintetgjørelse og død» (Hylander 1947, s. 52). Finn Ellingsens (1950, s. 70) variant av helhetsidéen er at seksualetikk må ta hensyn til fire momenter: Det er ikke etisk forvarlig å bare være opptatt av tilfredsstillelsen, man må også tenke på forplantingen (om partnerne er gift og derfor kan få barn), omsorgen for avkommet (om man er i stand til å ta seg av barnet) og bindningen mellom seksualpartnerne, altså om man forplikter seg til hverandre. Slik formulerer Berggrav, Godal og Ellingsen at den seksualdrift mange ungdommer kjente, ville skade deres etiske forpliktelser både overfor seg selv, sine eventuelle barn og eventuelle partnere hvis den ble tilfredsstilt løst fra ekteskaphensikten. Derfor er seksuell avholdenhet i ungdomsårene «naturlig», skriver Ellingsen, men ikke naturlig i betydningen at kroppen vil det slik, men i betydningen fornuftig fordi samfunnet trenger det slik.

Fokuset på hjemmet gjorde det spesielt viktig å lære dem som var på vei ut av det at kampen mot lysten var karakterdannende. I ungdoms- og konfirmantlærebøkene *Kristen tro og kristenliv* (Holsvik 1920) og *I Brennpunktet* (Høivik 1938) oppfordres den unge leseren sterkt til å tøyse seksualiteten. Høivik forsøker å kombinere helhetstenkningen med Richard Eriksens «seksus» og «eros» for å illustrere det. Han skriver at selve menneskeligheten og vår personlighet oppstår i spenningen mellom seksus og eros, med andre ord at individets seksuelle kamp for å følge Guds plan med det heteromonogame seksuallivet gjør oss til mennesker. Seksus og eros var to sider av samme sak, men å onanere betyr at seksus har tatt overhånd. Hvis derimot en gutt blir forelsket i en pike har eros igjen kommet til orde. Eros er «den delen av kjønnslivet som vender opad mot Gud» (Høivik 1938, s. 57). Driftene måtte styres av lengselen etter ekteskapsforholdet. Holsvik (1920, s. 155) mener det gjaldt å bli herre over driftene siden de ellers vil bli herre over oss. Han

anbefaler at alle lidenskaper og lyster, både til «urenhet, drikk og umåtelighet i nydelser» skal håndteres med hard hånd. Ungdomsårene er en tid for å investere i fremtiden, siden det er da den unge får både sin ytre og indre form, og man ansvarliggjøres og utrustes til livets strid. Den sjelelige og kroppslige kraft man klarer å opparbeide seg i ungdomsårene utgjør den «driftskapital» som skal sørge for et lykkelig liv. Her gjenspeiler Holsvik flere kjente ideologiske elementer – den skarpe forskjellen på den indre, rene verden og den usunne ytre, den utviklingspsykologiske vektleggingen av ungdomsårene som alfa og omega for voksenlivet, samt at formuleringen å «erhverve» en «driftskapital» knytter an til tenkingen om livskraft som økonomi, altså en balansenkning i tradisjonen etter både vitalisme og humoralpatologi⁸⁵.

Berggrav, Godal, Ole Hallesby og andre teologer avviser at individet er et offer for omstendighetene, enten det er kjønnsdrift, arv, politikk eller miljø, eller at man skal kunne fraskrive seg moralsk ansvar over egne handlinger siden det enten er samfunnet eller psykiske krefter som styrer oss. Deres kritikk mot marxismen og psykoanalysen er at begge ideologier utvanner det moralsk autonome mennesket. En av tidens tendenser, skriver Berggrav, er at man blir innbilt at alle er syke, og at alle derfor kan ta den sykes særstilling og påberope seg hjelpeløshet i møtet med impulser og drifter (Berggrav 1933, s. 84). I det han kaller «folkepedagogikken» har trusler og skremser blitt brukt for å beherske individet, men man må selv gjøre et aktivt etisk valg om «selvbevaring» og selvkjærlighet, altså å balansere selvbeherskelse med «selv-glede». I Hallesbys bok *Synden i kristelig lys* (1930) legger han vekt på at synd springer ut fra at mennesket setter seg selv, sine behov og begjær i sentrum i stedet for Gud. Problemet med dette er at syndens natur er å forespeile mennesket frihet, men binder det bare tettere til naturen og verden. Mennesket «formaar nemlig ikke at hvile i seg selv», slik som dyrene kan; vi leter ustanselig fra det ene til det andre og vil aldri bli fornøyd (Hallesby 1930, s. 14). Men i motsetning til Hallesbys erkefiender marxismen og psykoanalysen, mener han at mennesket *selv* velger å synde helt fritt. Gud har skapt oss med muligheten for dette valget. Barns arvesynd illustrerer Hallesby med at de «fødes med ryggen til Gud», altså med kun seg selv i sentrum. Ethvert menneske må da enten fortsette å gå bort fra eller snu seg mot Gud. Han skiller også mellom arvesynd og arveskyld, der det første er barnets ubevisste grunnforutsetning for synd og de andre er det bevisste ansvaret for den. Som eksemplet Hans Høivik (1938) viser, ble gjerne Richard Eriksens teorier anvendt for å forklare hvordan begjæret i seg selv ikke var syndig, men at det måtte kanaliseres gjennom eros, underforstått kjærligheten i ekteskapet.

85 Boken ble kritisert av sogneprest Johan Lunde i anmeldelsen i Luthersk Kirketidende nr 1 1921. Han bemerket at Holsvik kun forklarte dåpen med at Jesus hadde sagt at Guds rike hører barna til, og dermed unnlot å si at den var nødvendig på grunn av barnets syndige natur, altså arvesynden.

12.8.2 Ole Hallesby og sedelæren

Ole Hallesby (1879 – 1961), professor på Menighetsfakultetet, ble gjennom 20- og 30-tallet en sentral figur for den nye lekmannsvekkelsen. Denne nyhaugianske bevegelsen hadde utspring i Indremisjonsselskapet og ønsket seg en åndelig revolusjon. Den var en reaksjon mot og et opprør mot kristendomskritikken og alle de tendenser som truet den sanne kristendommen blant folk flest, som liberal teologi, sosialisme, psykoanalyse og verdslig kultur generelt: «Man maa jo spørre sig selv: findes der virkelig en saa himmelblaa naivitet, at man ikke ser den folkefordærvende betydning som kortspil, dans og teater har?» spør Hallesby i *Den kristelige sedelære* (1928, s. 214). Hallesby sto som ortodoks teolog fast på prinsippet om arvesynd, noe som skilte hans «positive» teologi fra Johannes Ordings rasjonalistiske og «systematiske» teologi. Altså eksisterte det innen den kristne akademiske sfæren stadig et grunnleggende skille i synet på menneskets og barnets *natur* (Jfr. f. eks. Hallesby: *Hovedforskjellen på liberal og positiv teologi*, 1924, s. 41).

Hallesby mente først at psykoanalysen ga den vitenskapelige forklaringen på arvesyn- den, men på grunn av freudianernes konsekvente angrep på kristen seksualmoral og deres prinsipp om at seksuell utfoldelse var avgjørende viktig for en sunn mental utvikling, ble etter hvert psykoanalysen en av Hallesbys skyteskiver. I foredraget *Den nye moral* (1931) karakteriserte han psykoanalysens moral slik

Som du spiser når du er sulten, og drikker når du er tørst, så skal du også stille din kjønnsdrift tilfreds. Om det skjer hos en elskerinne, hos gatens piker eller ved onani, det kan du selv avgjøre. Sørg bare for preventive midler, så du kan undgå barn og veneriske sykdommer. Og skulde det ved et uhell bli barn av disse forbindelser, så kan du bare vende dig til den nærmeste klinikk. Der vil man så smertefritt som mulig befri din elskerinne for barnet (Hallesby 1931).

Denne groteske karikaturen av utfoldelsestenkning stiller Hallesby opp mot det kristne idealet, der seksualiteten ikke er individets rett eller egen eiendom. Individet er ikke «avsluttet» i seg selv, men higer mot å være sammen med andre. Dette skulle skje innenfor ekteskapet i den hensikt å vedlikeholde slektens gang. Seksualiteten hadde derfor kun den hensikt å opprettholde samfunnet, og samfunnet skulle kontrollere den; «Individet maa inordne sit seksualliv under samfundets krav» (Hallesby 1928, s. 229). Barn og unge hadde en naturlig beskyttelse mot kulturens usedelighet i bluferdigheten, som var et uttrykk for «følelsen av det mysteriøse, som hviler over slegtens dypeste livshemmeligheter» (s. 232). Likevel skulle ikke foreldre se bluferdigheten som en hindring for å snakke åpent med barn om kjønnsmodningen, men mest for å unngå at barna fikk opplysningene fra dårlige kamerater. Foreldrene måtte bare være så diskret og fintfølende i slike samtaler at de ikke fjernet det «ophøiede og lønlige ved kjønslivet». De balanserte

på en smal knivsegg når de skulle håndtere det didaktiske problemet. Som hos andre ortodokse teologiske skribenter var det så absolutt hjemmet som hadde førsteretten, plikten og privilegiet til å belære barnet. «Hjemmet er livets høieste skole», skrev Hallesby i *Det Kristne Hjem* (1919, s. 7), for hjemmet var «det sted, hvor Guds aand lettest faar vist os, hvor onde vi er». Mennesket er ifølge Hallesby uavvendelig og udiskutabelt syndig. «Alt hos mennesket er fordervet av synden, også det seksuelle», skriver han (1928, s. 243), og artikulere med det både sitt syn på barn og arvesynd og sitt syn på rammene for seksuallivet. «Utukt» var alt som falt utenfor det heteromonogame ekteskapelige samlivet, hovedsakelig tre problemområder: Tanker, fantasier og ord, homoseksualitet og selvbesmittelse. Problemet med onani, ifølge Hallesby, var at handlingen var knyttet til tankelivet, altså seksuelle tanker og fantasier. Derfor ble kjønnsdriften unaturlig koblet med tankene (fordi det naturlige var at den var koblet til samleiet), og tankelivet og kjønnslivet forurenset hverandre gjensidig (Hallesby 1928, s. 233). Problemet med å bekjempe onani var at barn ikke visste at det var feil, og ble oppslukt av nytelsen uten å kunne ta en «etisk kamp» med den. Hallesby bruker altså en psykologisk problematisering og sier ikke noe om eventuelle fysiske konsekvenser, men er derimot helt på linje med det som sosialhygienikere som f. eks. Mathias Greve skrev 30 år før, at onani overtar tankelivet og forstyrrer og ødelegger for seksualitetens kommende hensikt, nemlig ekteskapet.

12.8.3 Ingrid Olsen og Gunhild Johnson: Unge piker i overgangsalderen (1944)

Hvis vi plasserer Hallesby og nypietismen på den konservative siden av den teologiske diskursorden kan vi illustrere den liberale fløyen med å se på to hefter i serien «Kristen hjelp i seksuelle spørsmål», redigert av psykiateren Gordon Johnsen⁸⁶ og utgitt mellom 1944 – 1948. Med undertittelen «Samarbeide mellom leger og prester for veiledning og hjelp» viser disse tekstene at de kristne organisasjonene tok medisinen og psykologien til seg for å gi foreldre og ektefolk kristen veiledning med en vitenskapelig basis. Andre titler i serien var «Konflikter i ekteskapet», «Den ugifte kvinne» og «Foreldres ansvar». I tillegg ble det opprettet et opplysningskontor på Majorstua i Oslo, der man kunne både sende brev med spørsmål eller ved samtale – et tiltak som bringer tankene til Karl Evangs og Katti Anker Møllers virksomhet.

I *Unge piker i overgangsalderen* (1944) vil forfatterne, ungdomssekretæren Olsen og legen Johnsson, unngå det fordekte og mystiske som mange forfattere kritiserer når man omtaler samtalen om seksualitet. I mangel av sunn og etisk forsvarlig kunnskap blir temaet omgitt av skam og urenheter. Ungdom må få vite at Gud har helliget seksuallivet og innrettet forplantningen og kroppen slik at den skal tjene «livets hensikt». Man må røkte

86 Grunnleggeren av Modum Bad Nervesanatorium.

sitt seksualliv slik at det oppfyller denne hensikten, derfor må man ha god kunnskap om kjønnsorganenes funksjon, menstruasjon, kjønnsmodningen og forplantningen, som beskrives påfallende likt som i mainstreamhygienens tekster: «Befruktningen av egg-sellen skjer ved at sædseller fra mannens sædkjertler uttømmes gjennom det mannlige lem og ved samleie føres inn i kvinnens skjede» (Olsen og Johnsson 1944, s. 5). Mer interessant er det å se hvordan de beskriver jentenes pubertet. Det er en tid for drømmer og fantasering, en modningstid og en forberedelsestid. Det endelige målet er ekteskapet, men seksuelle følelser og tanker vil oppstå i årene før. Man kan gjerne drømme, men seksuelle fantasier etter å ha lest vulgære bøker vil «klebe seg på tankene og er med og grumser til sinnet». Slike tankebilder kan dukke opp ukontrollert «når du minst ønsker det og gjøre deg skamfull». Falske dagdrømmer og seksuelle fantasier er verdiløse og gjør deg skamfull, understreker Olsen og Johnson. Man bør fordrive dem med sunne aktiviteter, som sport, praktisk arbeid og hobbyer. Her kan vi uten problemer trekke linjen tilbake til Bech i 1792, Faye i 1853 eller Greve i 1904: Hos unge gutter og jenter vil seksualiteten fortære sinnet og må med fast vilje erstattes av sunne, helt ikke-sanselige aktiviteter. Jo kjøligere, friskere og mer energikrevende, jo bedre. Onani er ikke farlig, slik man trodde før, skriver Olsen og Johnsson. Den er imidlertid resultatet av «urene fantasier», som gir en «spenningsfølelse som har behov for utløsning», og avspenningen kan fremkalles på kunstig måte, og det kan bli en «besværlig uvane». Onani gir ingen egentlig seksuell tilfredsstillelse, og vil lett fremkalle ensomhet og mindreverdighets- og skamfølelse fordi man «ligger under for en syndig vane» og en «synd man ikke tror noen har gjort make til» (s. 11). Kroppen er fremdeles Guds tempel, og skal «brukes av ham til det han har bestemt den til».

Tilsynelatende er *Unge piker i overgangsalderen* det kristne alternativet til de typiske hygienehåndbøkens sekulære innretning, med sin saklige og åpne fremstilling av kjønnsorganene og forplantningsmekanismen. Den viser at en naturvitenskapelig åpenhet var mulig å kombinere med kristen seksualetikk, så sant leseren blir jevnlig minnet om at kroppens og seksualitetens hensikt er ikke individets frigjøring og utfoldelse, men at tenårene er en modningstid og en forberedelse til ekteskapet. Slik jeg har gitt flere eksempler på i kapittel 10.1.5, mener Olsen og Johnson også at gutters kåtskap er ustoppelig når den først er vakt, og at det rett og slett er «lumpent» av en jente å leke med hans følelser og hans begjær:

Gutten er som regel seksuelt våken lenge før piken, og ved at hun egger ham gjennom flørten, vekker hun den unge guttens behov for seksuell tilfredsstillelse, og da blir det ikke en spennende lek lenger, men det kan føre til alvorlige vansker, i hvert fall for ham (Olsen og Johnsson 1944, s. 13).

Når forfatterne skriver om onani ser vi derimot en syntese mellom klassisk seksualhygiene (onani er fysisk ufarlig men psykisk farlig fordi man skammer seg over å være en

slave av begjæret) og klassisk kristen etikk (onani er en synd fordi man bruker kroppen til noe annet enn det Gud har bestemt). Til tross for svært tradisjonelle beskrivelsen av den evig varme poteten som ungdoms (og spesielt jenters) onani var, er heftet en radikal spydspiss siden de erkjenner at unge jenter opplever seksuelle tanker og følelser, at de har mer eller mindre fysiske forhold til gutter og at det ikke i seg selv blir problematisert. Det sentrale poenget er at ungdomsårenes erotiske svermeri og kjærlighetsliv ikke er helt *virkelig*, det er en fantasitilstand som er en del av utviklingen mot voksenlivet. Flørt har ingen «hensikt», men det som fører til forelskelse og kjærlighet har «alvor og mål». Tidlig lek med klining eller seksuell debut gjør at den kroppslige utviklingen går fortere enn den sjelelige, et dobbeltspor som måtte gå parallelt i samme tempo, ifølge både psykologien og den kristne seksualetikken.

12.8.4 Carsten Nielsen og Sophus Norborg: Gutter i overgangsalderen (1941)

Det første heftet i serien «Kristen hjelp i seksuelle spørsmål» var *Gutter i overgangsalderen*, utgitt i 1941 og 1947 og skrevet av presten Carsten Nielsen og legen Sophus Norborg. De bygger på samme premisser. Kjønnsmodningen i puberteten kun er en modningsprosess som forbereder til ekteskapet uten at man trenger å praktisere av den grunn, spesielt ikke med onani. De fleste unge gutter har hatt en periode i sitt liv med denne vanen, men for det første blir den seksuelle kraften kastet bort til ingen nytte i stedet for å «bli overført til sjelskraft» og utvikle høyere interesser, men over tid vil onanisten miste interesse for sine medmennesker, eventuelt også det annet kjønn, og sitt arbeid, og han blir selvopptatt og plaget av skamfølelse. Nielsen og Norborg er klare og rettlinjede i sin etikk. Seksualiteten er skapt av Gud for at mann og kvinne «skal føle trang og lyst til å forene seg med hverandre i ekteskapet og derved sikre slektens forplantning» (s. 7), og hensikten med kjønnsorganene er forplantning *når* mann og kvinne er gift. Avholdenhet er «fra legevitenenskapelig hold» bekreftet som sannsynligvis bare sunt. Forfatterne refererer til en del eldre forestillinger som de avviser, og dermed posisjonerer seg etter og utenfor folketroen. De løfter også tydelig frem helhetsidéen, den moralsk integrert seksualiteten der ikke den fysiske handlingen skulle løsrives fra den emosjonelle kjærligheten. Sex før ekteskapet er «ren sanselighet» som trekker seksuallivet ned på det dyriske plan, og man drar partneren med seg ned, samt at det medfører risiko for kjønnssykdommer og graviditet. Gutter skal ikke «hente seg erfaring med samleiet» før de gifter seg for at det skal bli mer vellykket i ekteskapet, det fører til at de betrakter kvinnen som et leketøy, og faren for skilsmisse er større. Gutter må også vokte seg mot homoseksuelle menn, som er ulykkelige mennesker som strever med å innordne seg i samfunnet og gjerne oppsøker unge gutter. Kampen mot seksuelle tanker og impulser føres best med bønn og sunne aktiviteter som hobbyer og sport (Nielsen og Norborg 1941).

Legen og presten bygger altså opp under hverandres argumentasjon i disse heftene. Sex

i ungdomsårene eller onani er for det første i strid med seksualitetens hensikt (religiøst argument) og medfører risiko for sykdommer, samvittighetskvaler og at man blir mindre i stand til et lykkelig ekteskapelig samliv (medisinsk og psykologisk argument). Både i heftet for jenter og gutter er i det hele tatt ensrettingen mot ekteskapet helt klar. I ungdomsårene skal seksualiteten og kroppen «modnes», uten at det betyr at den skal praktiseres, for lysten «blusser opp igjen ved forlovelse og ekteskap». Flørt og seksualiserte handlinger var bare en illusjon av ekte kjærlighet og erotikk, en øvelse som helst burde begrenses.

12.8.5 Albert Christiansen: De unges sjeleliv i overgangsårene (1946)

I 1946 ble danske Albert Christiansens bok *De unges sjeleliv i overgangsårene* oversatt til norsk. Han var seminariebestyrer og aktiv i dansk KFUM, og boka som kom originalt i 1941, ble utgitt på Lutherstiftelsens forlag i Norge⁸⁷. Han understreker i forordet at han ikke er psykolog, og at han baserer seg på egen erfaring som aktiv i kristent ungdomsarbeid. Likevel refererer han gjerne til psykologer i boka, og mener at det er få relevante bøker om pubertetsårene tilgjengelig – men mener åpenbart kristent funderte bøker. I forlengelsen av Olsen og Johnsons bok kan Christiansen stå for en type diskurs der man på den ene siden brukte den nye psykologiens språk, prinsipper, referanser og verdier, men på den annen side var tilbakeholden i forhold til ungdoms seksualitet i praksis. Ifølge Christiansen er seksualdriften den som setter sitt sterkeste preg på ungdomsårene, da den unge må kjempe for å holde sin fantasi ren. Da kommer ofte «seksuelle villfarelser», og hovedsakelig onani. Hvis det oppstår før puberteten mener han den er tillært, enten av barnepiker, av andre barn i skolen («Her kan den opptre som en ren epidemi som river nesten alle barna med», Christiansen 1946, s. 104) eller av «visse uhyggelige menn». Hvis den ikke er tillært er det nysgjerrighet eller samfunnets seksuelle atmosfære. Han henviser til psykologer som har undersøkt utbredelsen blant studenter og ungdom, der det viser seg at mellom 80-90% enten har gjort det én gang, noen få ganger eller i verste fall gjort det til en livslang vane. Christiansen er moderne nok til å gjenta det som langt de fleste tekster etter århundreskiftet sier, at den får ingen kroppslige følger. Men for ham er det bare nesten sant: Skjer det for ofte (hos gutter) vil «kjønnskjerltenes indre sekresjon» bli hindret og dermed hele kroppen bli svekket. Indirekte vil nervesystemet bli skadet og man får f. eks. hodepine. Tro mot den dominerende idéen er det likevel *karakteren* som tar mest skade. Selvtilfredsstillelsen fører alltid til «ekkelhet og skam og bryter ned den unges tillit og respekt til seg selv. Følgen blir en periode med slapphet og dyp nedtrykthet» (s. 105). En slik kamp tærer på kreftene, og Christiansen mener det er rimelig at det gjør den unge gutten menneskesky. Hvordan skal man da hjelpe dem? Hvis man skremmer dem med konsekvensene vil det bare svekke deres motstandskraft

87 Den er en av bøkene Nancy Kobro (1948) anbefaler.

mer, dvs. at de vil gjøre det igjen. Å trøste dem med at det er vanlig og ufarlig, er «forræderi», og her ligger Christiansens underforståtte kritikk av den kulturkritiske psykologien og psykoanalysen. Den eneste farbare vei er å styrke motstandskraften, med «Mosjon og frisk luft, ikke for bløte og varme senger, ikke for mye kraftig og fet mat og avhold fra alkohol og tobakk» (s. 107).

Disse tre tekstene gir et perspektiv på den teologiske diskursordenen om seksualiteten i disse tiårene. De klarer i varierende grad å tilsløre sin forakt for ny psykologi. Det kan betraktes som et ontologisk standpunkt at Olsen & Johnson (1944) på den ene siden snakker om å være «seksuelt våken» i ungdomsårene, men samtidig sier at seksuell praksis i den livsfasen ikke er virkelig tilfredsstillende. De anerkjenner følelsene, men mener den faktiske seksuelle utfoldelsen var verdiløs og tildels skadelig. Altså finnes impulsen, men den har ingen hensikt annet enn som forberedelse. Hallesby er mest opptatt av det samfunnsmoralske og etiske, og bruker syndebegrepet som målestokk. Menneskets seksuelliv, som alt annet, var fordervet av synden. Olsen og Johnsen er mer praktiske og pragmatiske. De skriver seg inn i tradisjonen fra kvinnebevegelsen med sin kombinasjon av objektiv medisin, hygiene og moral. Christiansen er i harmoni med sin tids ungdomspsykologi i sitt bilde av pubertetens sjelelige stormer (selv om G. Stanley Hall, hans første referanse, var en nå 40 år gammel kilde) men nesten oppsiktsvekkende tilbakeskuende når han definerer onani som en synd og bruker råd som kunne vært hentet ordrett fra Tissots *l'Onanisme*. Sett under ett var de kristen-borgerlige tekstene bygget på et felles syn på hva menneskets, kroppens og seksualitetens hensikt, og om det var naturlig (i betydningen forventet) at små barn utforsket seg selv og at ungdom onanerte, var det i strid med denne hensikten. Kroppen skulle innordnes, og kristne bøker kunne formulere dette på en måte som ikke var tenkelig innenfor de andre kontekstene; tilsvarende som psykologien kunne hevde at utfoldelse og frigjøring fra hemninger var det viktigste. Grunnpremissene var gjensidig utelukkende.

12.9 Medisinen og hygienens som statlig seksualpedagogikk

Seksualopplysning i skolen hadde lenge vært et konfliktområde. Etter at Tove Mohr i 1933 holdt et foredrag i den konservative foreningen *Hjemmenes Vel* om arbeiderkvinnens liv, oppstod et sterkt engasjement som satte fart i arbeidet med å innføre seksualopplysning i skolen. Dr. Otto Lous Mohr (Tove Mohrs ektemann) bidro mye med innspill til Normalplankomiteén som arbeidet frem mot Normalplanen for skolen av 1939 (N39). Både formannen i komiteén Bernhof Ribsskog og Anna Sethne, som hadde jobbet med temaet minst siden 1917, var tilhengere av en liberalisering av spørsmålet om seksualundervisning (Nesheim 1973). I lærerskoleloven av 1930 het det at man skulle undervise lærerne i «slektslivet» som et av temaene i naturfaget, og som konsekvens utga Otto Lous Mohr i 1933 *Forplantningslæren. Tilrettelagt for lærere og for-*

eldre. Den ble godkjent av Kirke- og utdanningsdepartementet. Året etter nedsatte Oslo skolestyre en spesialkomité for å komme til en avgjørelse om seksualundervisningen i skolen (med Otto Lous Mohr som formann) og fra 1936 ble forplantningslære innført som fag i folkeskolen i Oslo (Nordberg 2013). I 1939 ble da altså seksualundervisningen en del av naturfaget i skolen, men det skulle gå lang tid før det ble realisert. I mellomtiden kom Marianne Rumohrs bok *Forplantningen: hjelpebok i seksualundervisning for lærere og foreldre* (1948). Det var politisk radikale og ikke-religiøse krefter som jobbet for at seksualundervisning skulle bli obligatorisk, og det ble også vitenskapelig basert biologi og hygiene som ble grunnlaget for den offisielle profilen når først dette ble en realitet. De viktigste tekstene var klart preget av denne ideologiske og faglige tilhørigheten. Mohrs *Forplantningslæren* (1933) var en politisk og pedagogisk manifestasjon av den naturvitenskapelige forståelsen av seksualitet, en rent medisinsk og biologisk fremstilling av mekanismene som var sammenlignbare med enhver annen organisme i dyreriket. Bare fremstillingen av dette stoffet var saklig nok, ville man unngå den lumre og dulgte samtalen mellom barna som foregikk utenfor den kontrollerte sfæren. Krigen og lærernes usikkerhet gjorde imidlertid at det tok tid før denne typen undervisning ble realisert, og Rumohr (1948) forsøkte med sin hjelpebok å påskynde det.

12.9.1 Otto Lous Mohr: *Forplantningslæren* (1933)

Otto Lous Mohr (1886 – 1967), som i utgangspunktet var en av landets fremste genetikere og arvelighetsforskere, hadde svært stor innflytelse i tredveåras samfunnsmedisinske debatt, og i spørsmål om seksualitet – både i en samfunns- og familiesammenheng – var hans posisjon tydelig medisinsk og hygienisk. På samme måte som sin svigermor Katti Anker Møller så han på rasjonell og naturvitenskapelig opplysning som avgjørende for at jenter og kvinner skulle få et likeverdig og autonomt forhold til sin egen kropp, kjønnsrolle og seksualitet. Han kritiserer foreldres fortielse, og i likhet med f. eks. Guldberg-Høegh (1862) anser han lærerne som sine viktigste kampfeller og støttespillere, og uttrykker tvil om foreldre gjør jobben godt nok, selv om enkelte av dem var «fortreffelig egnet» til å snakke med barna om seksualitet (Mohr 1935, s. 10). Enkeltlæreres iherdige innsats var ikke nok, og man måtte få samme undervisning for alle, om enn den skulle være kjønnsdelt.

Mohr forklarer at hans antropomorferende fremstilling av forplantningen bruker eksempler fra dyreriket, ikke planter, siden «en parallellisering med de fjernere stående planters forhold» ville gi eleven inntrykk av at teksten prøvde å gå rundt grøten. Han balanserer også mellom detalj og generalisering i opplysningen om seksualitet, men understreker at «Stoffet er hverken pent eller stygt, det er *sant*» (Mohr 1933, s. 8). Han beskriver grundig de rent biologiske kjensgjerninger rundt celledeling, organismers reproduksjon og kommer til de kvinnelige kjønnsorganer først etter 43 sider. Han skriver ingen ting om barns psykoseksuelle utvikling, et tema som var svært sentralt hos psyko-

analytikerne og f. eks. i *Tidsskriftet*. Nordberg (2013) mener dette hadde å gjøre med at Mohrs målgruppe var barna, via lærernes undervisning, mens Evang skrev for voksne. Like fullt er dette nok et eksempel på hvordan Mohr, som tydelig empirisk medisinert, markerte avstand til psykoanalysen ved å understreke at seksualitet var et rent objektivt kroppslig fenomen, som utelukkende hadde med reproduksjon å gjøre. Han inkluderer også en del om patologiske forhold ved reproduksjon, alt fra Basedows sykdom, ekstrasuterin graviditet, sterilitet og en lang rekke kjønnsykdommer. På samme måte som hos hygienikerne og moralske forfattere (som Bernhoft 1879) gjøres seksualitet til en uensartet samling problemer ikke direkte relatert til elevenes kjønnsnivå, og slik peker også Mohr fremover til den moderne og heldekkende forståelsen av seksualitet, slik den ble definert i avhandlingens start. Overraskende nok nevner ikke Mohr onani i forbindelse med at han beskriver mannlige sædutløsninger. Disse foregår enten ved samleie eller ved nattlige pollusjoner, noe som er «naturens egen sikkerhetsforanstaltning og en helt normal prosess» (s. 90), uten at han forklarer hva foranstaltningen skal sikre mot. Han erkjenner at selv små barn har en seksualitet, selv om han også her retter et stikk mot seksualpsykologien som tillegger behandlingen av denne seksualiteten så stor betydning. Det er derimot under barneseksualiteten at han nevner onani. Det er mest vanlig hos gutter («Som følge av den mannlige kjønnsfølelsens [...] spesielle karakter», s. 94) men forekommer også hos jenter. Han mener foreldre og foresatte tradisjonelt har håndtert barn som onanerer på en svært uklok måte. Selv om det er uvane man bør barna bort fra, skal man ikke si noe om sykelige følger eller noe som gjør barna mer interessert. Overdreven onani kan være symptom på «åndelige defekter eller virkelige sinnslidelser», men generelt skal foreldrene se stort på barnas seksuelle atferd, som er resultatet av et naturlig instinkt. Mohr gir råd om hvordan samtalen bør foregå; minst mulig fordekt og tilslørt, for barnet er bare opptatt av det som er *sant*. Han mener det ikke eksisterer noen «seksuell krise» blant ungdom i samtiden, ikke mer enn at ungdom er mer «nervøs» enn før.

Som leder for spesialkomitéen sto Mohr som forfatter av innstillingen *Forplantningslære som fag i våre skoler* fra 1935, der halvparten av innstillingen var hans artikkel med samme navn fra 1934. Her skrev han at «I våre dager er det psykoanalysens motebølge som overskyller oss». Han erkjente at psykoanalysen hadde bidratt til et «naturlig, uromantisk» syn på seksualitet, men at den ikke hadde en slik dyptgående påvirkning på personligheten og sjelslivet som den hevdet. «Seksualpsykologisk kvakksalveri i barne-skolen bør foreldrene av mange grunner betakke sig for», slo han fast (Mohr 1935, s. 18). Psykoanalysen var opptatt av det sykelige, noe som var legens felt og ikke lærerens. Dessuten var det ikke noe mål å skulle fjerne alle hemninger, siden en «opparbeidelse» av dem var grunnleggende for den unge personens karakterdannelse. Mohr mente at psykoanalysen åpenbart var utformet ut fra mannens ønsker og behov og ikke kvinnens; altså at den økonomiske utfoldelsestanken var et skinnargument for mannens begjær – en kommentar som like mye illustrerer at Mohr forutsatte at menn var styrt av det. Otto

Lous Mohr var altså en betydelig autoritet som målbar både den politiske viljen og den vitenskapelige legitimiteten bak den fremstillingen av seksualitet som skulle formidles til barn og unge i skolen.

12.9.2 Marianne Rumohr: Forplantningen: hjelpebok i seksualundervisning for lærere og foreldre (1948)

Etter krigen var ikke arbeidet med å iverksette N39 kommer særlig langt, og slett ikke når det gjaldt seksualundervisningen. Læreren Marianne Rumohrs⁸⁸ metodiske hjelpebok *Forplantningen* (1948) skulle komme lærerne til unnsetning. Temaet var ifølge N39 en del av heimstادلæren og naturfaget. Rumohrs bok tilbyr både undervisningsplaner og manus til didaktiske samtaler om seksualitet, slik vi kjenner dem helt fra den aller første didaktiske litteraturen i renessansen. I disse eksemplene legger Rumohr vekt på at læreren må navigere samtalen slik at alle undringer og spekulasjoner om forplantning, graviditet og fødsel blir besvart uten unnvikelser og mystikk, og at læreren selv ikke blir opprørt eller sint av barnas naivitet eller direkte tale. Spesielt hvis noen barn selv har opplevd eller sett seksuelle handlinger, skal man vært fintfølende og vinne deres tillit, med en «renslig og fri innstilling» (Rumohr 1948, s. 32). Fra 1. til 5. klasse behandles temaet i naturfaget etter antropomorferende metodikk (fra enkle organismer opp til mennesket) og i heimstادلæren i småklassene snakker man om hjemmet og mor og far, og det er bare prosessen fra graviditet og fremover som blir omtalt. Fra 5. eller 6. klasse vil puberteten sette sitt preg på elevene, og Rumohr betrakter de psykologiske endringene som en naturlig del. I 7. klasse lærere elevene om kjønnsorganenes oppbygning, celledeling og graviditet. Det er ikke før under «Seksuelle uvaner» at Rumohr anerkjenner at ungdom selv har en seksuell atferd slik at læreren må forholde seg til noe annet enn deres fremtidige rolle som foreldre, og med uvaner mener hun onani. Hennes to sider om onani er en intertekstuell blåkopi av tidlig sosialhygiene: Den er ikke fysisk skadelig, men kan skape skyldfølelse, angst og nevroseser. Nervøse barn som overdriver onaneringen blir slappe, sky og likegyldige. Det beste er å sende dem til skolelegen, men en tillitsfull samtale mellom elev og lærer kan også hjelpe. Læreren bør prøve å få barnet med i «interessebetont arbeid og idrett, så det får tankene vekk fra seg selv og sine vanskeligheter. En enkel måte å advare elever mot onani på er å snakke om renslighet, og at klærne ikke skal «stramme og gnisse» fordi kjønnsorganene er så følsomme og «så fint bygget» at de ikke tåler så mye. Implikasjonen er dermed at man må unngå gnissing av annet slag. (Vi kjenner «følsomhets»-argumentet for eksempel fra Ole Klykken (1898), som sammenlignet kjønnsorganer med øyet; begge deler var kroppsdeler som ikke tålte for mye berøring og var skapt for et spesielt formål). Til slutt skriver Rumohr at det

⁸⁸ Hun satt blant annet i komitéen som i 1936 skulle forberede saken om obligatorisk seksualundervisning i Oslo-skolen (Aasmoe 1982)

gjern er andre barn som lærer bort uvanen med å «irritere kjønnsorganene», og at man kan si til elevene at det er et tegn på at man er svært opptatt av seg selv og ennå ikke riktig voksen. Hvis gutten i tillegg viser frem ereksjonen til andre for å kjekke seg, er det slett ikke «karslig». Rumohr er påfallende sosialhygienisk på disse sidene. Til tross for den bramfrie fremstillingen av det skjematisk ved kropp og forplantning, avfeier hun seksuell atferd og følelser hos barn og unge selv som en uvane, og som vi ser anbefaler hun å nærmest latterliggjøre den ved å knytte onani til å være selvopptatt, inaktiv og «ikke riktig voksen».

12.10 Benjamin Spock: Barnet. Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse (1952)

Denne siste teksten er valgt fordi ingen andre oppdragelseshåndbøker i det 20. århundre kan måle seg med dens autoritet og spredning. *The Common Sense Book of Baby and Child Care* av den ikoniske amerikanske barnelegen Benjamin McLane Spock (1903 – 1998) kom ut første gang i 1946. I løpet av Spocks levetid ble den trykket i 50 millioner eksemplarer og oversatt til 42 språk, noe som gjorde den til den mest solgte bok internasjonalt nest etter Bibelen (Maier 1998; Caulfield 1999). I den engelskspråklige verden ble den en uvurderlig og høyt ansett kilde til sannheter om barnestell og oppdragelse. Den kan innlemmes i en psykoanalytisk diskursorden på grunn av sin vinkling av barns seksualitet, men forfatteren var unektelig sterkt forankret i medisinen. Hans fagidentitet styrket tekstens autoritet, så boken viser hvordan medisinsk korrekt barnestell og en freudiansk innstilling til barnets psykologiske utvikling gikk hånd i hånd i etterkrigstiden.

Spock skilte seg ut fra etterkrigstidens barneleger ved å også kvalifisere seg i psykoanalyse, og hans råd til foreldre var langt mindre behavioristiske og kliniske enn det som var vanlig i engelskspråklig barnepsykologi (f. eks. i John Watsons *Psychological care of Infant and Child*, 1928 eller F. Truby Kings *Feeding and care of Baby*, 1937), selv om hans freudianisme var mest underforstått⁸⁹. Han avviste for eksempel prinsippene om at småbarn skulle mates etter et strengt skjema, råd om å hindre tommelsuging med å påføre jod på barnets finger, eller at for mye kyssing svekket barnets motstandskraft. Dette var typisk for den behavioristiske oppdragelsesretningen fra trettiårene. «Let your behavior be objective and kindly firm», skrev Watson i 1928. «Never hug or kiss them, never let them sit in your lap [...] Shake hands with them in the morning» (Newson & Newson 1974, s. 61). Masturbasjon hos spebarn mente M. Liddiard i *The Motherhood Manual* (1928 og 1954) at man skulle forhindre med å legge barnets ben i skinner ved leggetid. Dette kunne ta tre måneder eller mer, skrev Liddiard, men alternativet var at barnets

89 Spock mente USA ikke var klar for «a straight dose of Freud» i 1946 (Maier 1998).

moralske natur ble fordervet. Like strenge virkemidler anbefalte han mot tommelsuging (Newson & Newson 1974).

Den behavioristiske barnepsykologien var nådeløs overfor tradisjonelle oppdragelsesmetoder, og John Watson skrev i 1928 at hvis mødrene først oppdaget hvor effektivt det var å oppdra barn som om de var små voksne, uten for mye fysisk nærhet, ville de skamme seg over den sentimentale og søtladne omsorgen de før hadde praktisert. Reaksjonen på denne instrumentelle og medisinske oppdragelsesideologien kom fra psykoanalysen og småbarnspedagoger. Margaret Ribble, John Bowlby og René Spitz publiserte mellom 1943 og 1952 viktige studier som fastslo empirisk de skadelige virkningene av understimulering. Denne diskursen skrev Spock seg inn i. Den første setningen i det første avsnittet i *The Common Sense Book of Baby and Child Care*, på norsk *Barnet. Sunn fornuft i barnestell og oppdragelse*, lyder «De vet mer enn De tror». Mange foreldre fant det frigjørende at de ble tillatt å stole på seg selv mer enn på medisinenes oppdragelsesautoriteter. Spocks myndiggjøring av foreldrenes egen vurdering og åpne formuleringer som «gjør det som føles riktig» er en del av grunnen til bokens appell.

Det er selvsagt paradoksalt at Spock på den ene siden oppfordret foreldrene til å stole på egen magefølelse mens hans bok på den annen side ble mange foreldres sikreste kilde til kunnskap om detaljert barnestell, men den representerte en frigjøring fra det behavioristiske ekspertveldet (Maier 1998; Caulfield 1999).

I Norge kom Spocks bok ut i tre utgaver mellom 1952 og 1972, til sammen ni opplag. I 1974 kom også *Spør doktor Spock*, en mer konsentrert utgave med råd til foreldre. I kraft av Spocks verdensomspennende autoritet som ikke bare ekspert men også en som foreldre hadde tillit til, var hans bok flere generasjoners sikreste kilde.

Fordi han var psykoanalytisk orientert var spebarnsseksualiteten viktig for Spock å anerkjenne, beskrive og ufarliggjøre. Man skulle så langt det var mulig la den utspille seg uten å dramatisere eller reagere på den, da kunne barnet for det første bli ivrigere og for det andre bli hemmet. Den overdrevne onanien er som hos andre psykoanalytikere et symptom på noe annet: Bekymring, nervøsitet eller ensomhet. Til leseren sier Spock at «Mange av oss lærte som barn at onani kan føre til sinnssykdom» (Spock 1952, s. 206). Den generasjon lesere han da snakker til ville ha vært barn på begynnelsen av århundret, og ennå i 1946 (eller 1952) var 1800-tallets tradisjonelle tenkning levende i mer eller mindre bevisst form hos foreldrene. Spock mener det største problemet er de bekymringer ungdom skaper selv fordi de indirekte har lært at atferden er problematisk, som kan føre til at de overveldes av skyldfølelse og engstelse.

Problemet med psykologenes og psykoanalytikernes tilsynelatende fornuftige prinsipper sporadisk onani skal overses mens overdreven onani er symptom på emosjonell eller psykisk ubalanse, er at ingen skribenter definerer hva som er *normal* og *overdreven*. Dette

blir alltid overlatt til foreldrene å vurdere. Hvor går grensen? Hva er normalt? Pedagogen og psykologen Cato Hambro⁹⁰ (1956, s. 159) sier at det er helt normalt at gutter (!) onanerer i perioder, men «hvis det antar slike dimensjoner at gutten blir nervøs og rastløs av det» skal man oppsøke lege eller psykolog, for da er det et symptom på dypere vanskeligheter. Spock selv sier bare at hvis et barn «vantrives og onanerer til stadighet er dette bare ett av symptomene på at noe plager ham» (s. 207). Hvis barnet (han snakker også bare om «gutten») derimot er aktiv, har venner, ser ut til å trives og er flink på skolen, trenger hverken han eller foreldrene bekymre seg for onani. Når guttens far snakker med ham om sæduttømminger må han ikke si konkret hva som er normalt, for da kan gutten bli redd for seksuallivet og se på seg selv som unormal. Spock sier det ikke tydelig, men antyder at foreldrene på samme måte vil bli usunt fiksert på definisjonen av normalitet hos sine barn. Derfor måtte foreldrene som lesere selv vurdere hva «slike dimensjoner» og «til stadighet» betød.

Spock flytter problemet fullstendig bort fra det kroppslige ved onani, i motsetning til f. eks. Christiansen (1946) og legger ansvaret utelukkende på foreldrene og deres reaksjoner. På en måte fullfører han den utviklingen som startet ved århundreskiftet, da advarslene om fysiske eller nervemessige konsekvenser ble erstattet av advarsler om at onani ville føre til skamfølelse, innesluttethet og frustrasjon over egen svakhet.

Ikke desto mindre må han forholde seg til mange hundre års problematisering av handlingen og bøte på vrangforestillingene. Slik sett er den psykoanalytiske kulturkritiske seksualoppdragelsen historisk kontekststøttet, fordi den oppstod som reaksjon på et samfunn og en dominerende seksualmoral som var preget av tradisjonell fortid og ekteskapsfokus. Selv om Spock er mindre hard enn f. eks. Schjelderup eller Reich i sitt opprør mot tradisjonalisme (for ikke å støte et amerikansk publikum på 40-50-tallet), er *Barnet* hele tiden i mild opposisjon til en underforstått forutforståelse av seksualitet. Dette ser vi i formuleringer som «I gamle dager trodde folk at [seksuell atferd] ikke meldte seg før i pubertetsalderen», «mange av oss lærte at onani førte til sinnssykdom», «Det er viktig at foreldre ikke bruker trusler eller maser på ungen», «Det er alminnelig å tro at seksualundervisningen består i undervisningstimer på skole eller at foreldrene holder et høytidelig foredrag hjemme» og «Hvorfor ikke [fortelle om] storken?»

For Spock som amerikansk moderat psykoanalytiker er storken selve kvintessensen av foreldres fortid overfor barn, og som jeg har vist blir samtalen med barn om seksualitet og forplantning ofte anbefalt som en svært viktig situasjon og en arena for både å vinne tillit, forhindre hemninger og unngå den maniske spørrebegjærligheten som f. eks. Baudouin (1933) mente fulgte av en undertrykt nysgjerrighet. I likhet med ham skriver Spock også at barnet skal selv komme med spørsmålene (ikke bare ved sengetid, men

90 Sønn av C. J. Hambro og sønnesønn av Edvard Hambro.

hvor og når som helst) – men hvis de blir 4-5 år uten å ha spurt om hvordan barn blir til, må foreldrene selv bringe det på bane. Det er altså problematisk dersom barnet blir seks år uten å vite noe om seksualitet. Dette er svar på det didaktiske problemet, som alltid har fokusert på hvor tidlig er *for* tidlig: Det er *aldri* for tidlig, sier psykoanalytikerne, men det blir veldig fort for sent.

De stadig nye opplagene og tre nyutgivelsene av *Barnet* på norsk bekrefter dens spredning også i Norge, og gjør den til et naturlig eksempel på en tekst som både innførte liberale nye tanker om barneoppdragelse. Moderat psykoanalytisk utfoldelsestenkning hadde nå gått inn i «sunn fornuft», altså hadde en diskurs som tidligere var radikal og omstridt, blitt utvannet og reformulert slik at den sedimenterte seg i allmenn tankegang. Selv om han ble en talsmann for «fri» oppdragelse (og dermed også kritisert når den metoden slo feil for enkelte foreldre), sto han også i den sosialhygieniske tradisjonen der legens medisinske ekspertise var legitimeringen av hans råd om barnestell.

12.11 Oppsummering

Perioden 1902 – 1952 var preget av konflikter mellom konservative og kulturradikale tendenser i spørsmål om barneoppdragelse generelt og seksualitet spesielt. Både ideologiske og vitenskapelige posisjoner ble polarisert og skjerpet.

Det kan være vanskelig å fastslå at en diskursorden var hegemonisk, men det er åpenbart at psykoanalysen hadde en så gjennomgripende påvirkning på både medisinske, pedagogiske og teologiske oppfatninger av barn og seksualitet at den skapte et betydelig dislokasjon. Alle, fra eksplisitte tilhengere som Schjelderup, Vogt og Reich, til skarpe kritikere som Hallesby, måtte ta stilling til freudianismens utfoldelsestenkning og seksualteorier. Den mest radikale endringen kom i kjølvannet av Freuds *Tre essays om seksualteori* i 1905 (Freud 1999) og arbeidene til Albert Moll (som f. eks. *Das Sexualleben des Kindes*, 1912). Her ble tanken om seksualiteten som *medfødt* og *styrkende* formulert, selv om det f. eks. hos Moll fremdeles var klare grenser for barneseksualitetens normale uttrykk. Den rådende oppfatning i det 19. århundres paradigme var at den var det motsatte: vekket/påført og svekkende. Dessuten ble nå seksualitetens patologier og funksjoner forankret mer i sinnet enn i kroppen. Sauerteig (2012) mener de nye modellene om barneseksualitet var enten *homologiske* (barnets kjønnsliv var en umoden versjon av det voksne) eller *heterologiske* (barnets kjønnsliv var noe eget som ikke var noen «forutanelse» av voksen, reproduktiv seksualitet). I Norge ble freudianismen kanalisert først via psykiatrien (Ragnar Vogt og Johannes Irgens Strømme), og deretter med stor slagkraft i psykologen Harald Schjelderup og sosialmedisiner Karl Evang. Rundt 1930 vendte flere leger og psykologer seg til psykoanalysen (f. eks. Ola Raknes, Trygve Braatøy, Nic Waal, Hjørdis Simonsen, Johannes Landmark, Astri Brun, Odd Havrevold)(Anthi 1993). Både i filosofi, litteratur og politikk var psykoanalysens påvirkning følbar. Wil-

helm Reich representerte en radikal retning, både ideologisk og terapeutisk, men både sosialmedisinen og enkelte hygieniske leger tok opp i seg de kulturkritiske og sekulære trekkene i psykoanalysens utvidede teorier.

Der tidligere ideologier, både sekulære og religiøse, hadde sett på seksualitet som en naturlig funksjon med risiko for skade og som dermed måtte underkastes individets selvkontroll og samfunnets begrensninger, var den i psykoanalysen en viktig og kraftfull kilde til enkeltmenneskets energi og sunnhet. Derfor måtte barnets seksualitet respekteres og tillates, for undertrykkelse eller fortielse av den var jevngodt med undertrykkelse av den naturlige utfoldelse av livet. Psykoanalytikernes svar på det didaktiske spørsmålet (når skal barnet fortelles om seksualiteten?) var at det kunne ikke skje fort nok, og barnet skulle få svar på alle sine spørsmål uten sensur eller forlegenhet (som i Hodann (1929) og Schweinitz og Skard (1935)). Noen psykoanalytikere og sosialmedisinere mente at onani var en nødløsning på veien til voksent kjønnsliv, noen færre (som Strømme 1932) mente den var sunn i seg selv, mens mange (som barnepsykologene) nedtonte både handlingen og bekymringen for den – samtidig som de underforstått tillot det stor betydning hvordan foreldre og oppdragere forholdt seg til det. Legen Johan Lofthus sier et foredrag fra 1937 først at man ikke skal skjenne eller straffe småbarn som onanerer, for det er ikke noe galt i det – men fortsetter å si at man skal avlede barnet så det blir opptatt av noe annet. Da vil onanien forsvinne i latensperioden frem til puberteten. Deretter vil den dukke opp igjen, hvorpå den kan fortrenkes med «sport, idrett, lek og arbeid» (Lofthus 1937, s. 13). Denne ambivalensen preger mange psykoanalytisk betonte tekster, helt frem til Spock (1952). Et vanlig perspektiv, men som var spesielt tydelig i sosialhygien, var at barn og unge skulle beskyttes mot konsekvensene av sin egen og andres seksualitet. Det medførte stor risiko å la den få fritt spillerom før ekteskapet, for hensynet til det kollektive beste (samfunnshelsen) måtte overstyre enkeltmenneskets behov eller drift.

For teologene ble det viktig å balansere mellom tidens individualisme og vitenskapeliggjøring av oppdragelsen, og sin egen ideologi, altså de religiøse doktriner om seksualitetens hensikt. Midt i rivninger mellom ortodoks og liberal teologi forsøkte fagteologene å anvende de nye begrepene og teoriene for å aktualisere og underbygge ekteskapsåbudet og prinsippet om at seksualitet var for reproduksjon. Richard Eriksen forsøkte å bygge bro mellom psykoanalyse og teologi, slik vi f. eks. ser i Hans Høiviks *I Brennpunktet* (1938), mens kristne leger forsøkte å koble kristen moral med den biologiske medisinen, som Frida Hylanders *Seksuallivets sammenheng* (1947) eller hefteserien «Kristen hjelp i seksuelle spørsmål». Likevel var det grunnleggende for mange kristne forfattere at seksualiteten skulle underkastes viljen, og den skulle kanaliseres inn i ekteskapets samliv. Den knyttet ektefolkene sammen, i tillegg til at den oppfylte forplantningshensikten.

Pedagogikken vendte seg mot en barnesentrert reformpedagogikk og en ny skole. Til-

hengerne av denne nyorienteringen ville avløse et Herbart-inspirert fokus på lærestoffet med et fokus på individets vekst og frihet, der lærestoffet var veien, ikke målet. Mange pedagogiske tekster anvendte freudianske prinsipper og begreper, mens andre holdt fast på at barnet, til tross for festtaler om egenverdi og vekst, var forankret og forpliktet av sin rolle i familien. Pedagogiske tekster som omtalte seksualitet behandlet det som et *dannelsesspørsmål*, men gikk gjene i én av tre retninger: Den freudianske (opprør mot tradisjonell fortielse, skam og selvkontroll), den medisinsk-hygieniske (barnets seksualitet skal aksepteres, men beherskes av hensyn til konsekvensene) eller den kristne (seksuelle handlinger før ekteskapet er uten naturlig hensikt og forringer relasjonen i ekteskapet). Det trenger ikke bety at pedagogene ikke hadde noen egen oppfatning av sin og skolens rolle, men at de hadde varierende personlige standpunkter og meninger om hva som skulle være skolens verdimesige forankring i slike spørsmål. Dette ble ytterligere tydelig når temaet om seksualundervisning i skolen ble aktualisert av Katti Anker Møller, Anna Sethne og Tove Mohr. De som mente at seksualitet var et tema skolen ikke hadde ansvar for var stadig færre, men omfanget var det stor uenighet om.

13 KONKLUSJON

Avhandlingens problemstilling med forskningsspørsmål lød:

Hvordan ble barn og unges seksualitet fremstilt og fortolket i opplysende saktekster om oppdragelse, sunnhet og moral 1792 – 1952?

- Basert på fellestrekk i forfatterens fagtilhørighet og vitenskapelige og moralske bilde av seksualitet, hvordan kan kildene sorteres i diskurser og diskursordner?
- Hvilke spesielle temaer eller problemer fokuserer tekstene mest på, og hvilke retoriske og språklige virkemidler anvendes for å beskrive, forklare eller legitimere dem?
- Hvilke tradisjoner kan man knytte de teoretiske og moralske modellene av seksualitet til, og når endret disse tradisjonene seg?

I denne avslutningen skal disse forskningsspørsmålene forsøkes besvart i underkapitler.

13.1 Hvordan kan kildene sorteres i diskurser og diskursordner?

Oppdragelsestekster (jfr. kildekriterier i kapittelet «Kilder») i perioden 1792 – 1952 har i en overveldende majoritet av utgivelsene hatt barns seksualitet som ett av sine temaer. Det samme gjelder tekster om moral og sunnhet. Det vil si at de har et felles diskursetema.

Alt overveiende er oppdragelsestekster skrevet med forankring i enten teologi, pedagogikk eller medisin. Dette har som oftest sammenfalt med forfatterens profesjon eller fagdisiplin. Derfor er de få tilfellene som har vært sjanger- eller fagoverskridende eller der forfatteren i sterk grad har skrevet ut fra et annet fag enn sitt eget (som Bech, Klaveness, Skjerve) tydelige eksempler på at man betraktet et annet fag som et sterkere og gyldigere verktøy for å beskrive og behandle seksualiteten. Teoretiske, retoriske og epistemologiske elementer ble også lånt mellom diskurser.

Hva betyr da forankring i teologi, pedagogikk eller medisin? Jeg har forsøkt å legge vekt på fire faktorer:

1. Forfatterens faglige *selvrepresentasjon* (eventuelt også hvordan forfatteren blir representert, sitert og oppfattet av andre). Det omfatter både profesjonell rolle (yrke eller funksjon), miljøtilhørighet (deltakelse i debatter eller sjangre) og egenposisjonering (tittel). Profesjonenes (og deres fags) status i en bestemt historisk epoke tillegger også tekstene betydning. F. eks. var Mathias Greves legebøker for familier populære og anerkjent, i en periode da hygienemedisinen befestet seg som allmenne leveregler.
2. Tekstens *fokus*, altså om den jevnt over behandler seksualiteten som et moralsk, medisinsk eller pedagogisk tema eller problemområde. Dette kan leses ut av språk, sjanger og vektlegging.
3. Tekstens *ontologi, epistemologi og moral*. Tekstene har forskjellige svar på det jeg har kalt ontologiske spørsmål (finnes seksualitet hos barn, er den resultat av indre eller ytre påvirkning, er den en umoden utgave av den voksne, oppstår den i puberteten), epistemologiske spørsmål (hvilke kunnskapsmessige og vitenskapelige teorier og verktøy må anvendes for å forstå seksualiteten) og moralske spørsmål (hva er seksualitetens hensikt, skal den tjene individet, kollektivet, samfunnet eller Gud, er den individets rett eller individets forpliktelse).
4. Tekstens virkemidler. Språket i tekster om oppdragelse, sunnhet eller moral kan være både personlig, appellerende, normativt, inntrengende, antydende og upersonlig, klinisk, detaljert, beskrivende. Slike variasjon i modalitet korrelerer ofte med spennet mellom religiøse og moralske tekster på den ene siden, og de medisinske og hygieniske på den andre. Unntakene er gjerne advarende anti-onanibøker. Bruk av metaforer, intertekstualitet, interdiskursivitet og retorikk er også tekstlige virkemidler som kan identifiseres med en bestemt diskursorden.

13.1.1 Den teologiske diskursorden

Kjernen av disse tekstene utgjøres av moralske, oppbyggelige og folkelige bøker beregnet på familiemarkedet. Det kunne også være huspostiller og bøker med mer praktisk innfallsvinkel (som Ahlfeld 1863, Smidt 1890). Forfatterene var gjerne identifisert som prest, predikant eller fagteolog. Lesergruppen var enten ungdom eller foreldrene, så det var familien som var den viktigste pedagogiske arenaen. Oppdragergjerningen var en plikt overfor Gud (jfr. f. eks. Rambach 1764, der han parafaserer Luthers oppdrageslære) og det var langt på vei foreldrene som ble tildelt ansvar for seksualoppdragelsen. Seksualiteten var gjerne definert som en gave fra Gud, en gave som kom med den betingelse at hensikten var voksen forplantning i ekteskapet. Forpliktelsen til denne hensikten la føringer for hvordan den skulle forstås: Hvis hensikten var prokreasjon, hadde seksu-

alitet hos barnet ingen egen eksistens eller verdi. Hvis et lite barn viste handlinger eller impulser som ikke stemte med Guds hensikt, ble det i ortodokse diskurser (blant annet i pietismen, men ikke begrenset til den) betraktet som et utslag av arvesynd hos barnet, gjerne på linje med annet uvesen hos barn, som grådighet, egoisme, løgn og aggresjon. Dette er et rasjonalistisk trekk, det peker altså på at seksualiteten er en naturlig drift som kan forstås rasjonelt, men likevel at dens *orden* var at den ikke oppstår før i sen-ungdommen («*efter Naturens uforstyrrede Orden*», Niemeyer 1800). Så selv om rasjonalistiske teologer, som Pavels (1800) og Brun (1802) erkjente at pubertetsseksualiteten eksisterer, var dens utfoldelse ikke etter naturens orden, og følgelig syndig. Denne sidestillingen mellom seksuelle drifter og andre drifter gjaldt ikke eldre barn eller ungdom, som ble oppfattet som bevisste i sine handlinger. De var imidlertid også kun ofre for begjæret, og onanien ble gjerne fremstilt som ungdommens største fiende. Ungdommens overtredelser var derfor bevisste, og derfor også mer kritikkverdige fordi det var en bevisst synd. Arvesynden i barnet hadde blitt til «*actuel Syndighed*» (Krogh-Tonning 1887). Pietistiske forfattere, som Gisle Johnsson eller Ole Hallesby, beholdt arvesyndstanken som dogme.

Teologiske tekster brukte gjerne medisinske argumenter, men det var aldri de antatt kroppslige eller psykologiske skadevirkningene som var hovedproblemet, men at seksualiteten hos barn og unge var i strid med sin egen hensikt, og derfor var syndig. At den i tillegg førte til skader, beviste og underbygget ekteskapshensikten og teorien om at den kun oppstod hos barn ved forføring utenfra. Seksualiteten var ikke individets egen rettighet, men en gave som forpliktet til ekteskap, prokreasjon og samfunnsplikt. Derfor måtte den allerede fra barndommen innrettes mot denne større hensikten. Samtidig var mange kristne oppdragelsestekster svært romantiske og personlige, uten å utbrodere seksualitetens farer (f. eks. Gislesen 1843).

13.1.2 Den medisinske diskursorden

Seksualitet ble gjerne forstått ut fra sine fysiske manifestasjoner, og var derfor i sin essens et fysisk fenomen. Medisinske seksualteorier eller forklaringsmodeller var ikke begrenset til rent medisinske tekster, men ble også brukt for å understøtte andre diskurser. Men til en medisinsk diskursorden vil jeg legge populærmedisinske tekster, som sunnhets- håndbøker, advarende bøker om onani, samlivs- og familie bøker med sterkt innslag av konkrete medisinske detaljer og ikke minst hygieniske tekster som omtaler seksualitet og oppdragelse. I utgangspunktet ble argumenter og forståelsesmodeller samlet i fire diskurser om seksualitet: Den fysiologiske, den psykiatriske/nevrologiske, den hygieniske og den psykologiske. Fysiologisk diskurs er den tradisjonelle. Her var barnets seksualitet et samspill av kroppslige funksjoner, drevet av «naturens» iboende mekanikk. Nerver og kroppsvæsker blir langsomt klargjort til forplantningen i ekteskapet ved at begjæret etter det motsatte kjønn våkner – i en uferdig form, en proto-seksualitet. Hvis disse finstemte

funksjonene blir forsert eller forstyrret vil vekkingen av kjønnsdriften kunne overbelaste nervesystemet, svekke tenåringen (spesielt gutter som vil miste sæd unødvendig mens kroppen er avhengig av energien den inneholder) og påvirke den mentale helsen på grunn av nervepåkjenningen. De fysiologiske teoriene brukte gjerne opplysningstidsmedisin (Tissot, *Onania*, Haller etc.). Humoralpatologi og teorier om nerveirritasjon var vanlig, og disse ble intertekstuelt reproduisert fra 1700- til 2000-tallet. Den psykiatriske og nevrologiske diskurs fikk ikke en så stor påvirkning på lekmannsbokmarkedet, men vi ser mange forfattere nevner nervepåkjenning og karaktersvekkelse som resultater av en skakkjørt pubertetsseksualitet. Fagforfattere som Ludvig Dahl (1859), Richard von Krafft-Ebing (1868/1965) og Auguste Forel (1913) fikk stor påvirkning på forfattere som enten selv var medisinerer eller var inspirert av dem, som Fredrik Klaveness og Aksel Arstal – og selvsagt var også dette samme idéverden som også omfattet Charcot og senere Freud. Tankene om sammenhengen mellom de fysiske nervene og individets sjelelige sunnhet ble brukt (spesielt i forbindelse med patologisering av onani) også av hygienikere, frem til Greve (1904), Schreiner (1914), Schiøtz (1927) og vel så det. Hygienisk diskurs er de tekster som behandler seksualitet som ett av mange felt av menneskelig atferd som må holdes *rent* for å gi individuell og kollektiv sunnhet. Hygieniske tekster konstruerte seksualitet som ikke noe religiøst syndig, men noe moralsk forstyrrende, der enkeltmenneskets handlinger fikk store følger for samfunnet. *Kroppslig og moralsk renhet* måtte skapes i hjemmet og starte med barnet. Her ble argumentene hentet fra både den fysiologiske og den nevrologiske siden, altså at konsekvensene av onani kunne både være fysisk svekkelse, nerveslitasje og psykisk tretthet. Hygienetanken var fundamental for både sedelighetsbevegelsen (kamp mot lovregulert prostitusjon), kvinnebevegelsen og avholdenhetsbevegelsens moral. Når det gjaldt barn og ungdom, handlet det ofte om *beskyttelse*. Enten

- a. Å beskytte individet mot konsekvensene av andres uregulerte kjønnsliv (gjærne beskytte jenter og kvinner mot menn – ved å gi jentene kunnskap om og råderett over egen kropp) eller mot konsekvensene av sitt eget (kjønns sykdommer eller skam og utmattelse pga onani), eller
- b. Å beskytte omgivelsene mot individet (beskytte samfunnet ved å begrense spredning av kjønns sykdommer, bevare ekteskapsmoralen, redusere omfanget av prostitusjonen ved at menn og gutter utviste avholdenhet og selvbeherskelse, beskytte fremtiden mot at uegnede par avlet svake og syke barn sammen).

Psykologisk diskurs om seksualitet vokser ut av sjelelæren, men blir spesielt tydelig i barnepsykologien og pedagogisk psykologi i det 20. århundre. Her var de fysiske skadevirkningene av f. eks. onani sterkt nedtonet. Seksualitet var i stor grad et psykologisk område, og i motsetning til hygienetekster som understreket at ukontrollert kjønnsliv uten unntak ga negative følger, la psykologien vekt på å normalisere og avdramatisere.

Selv om forfattere også tidlig på 1800-tallet kunne skrive at små barn viste antydninger til seksuell atferd, ble det patologisert (jfr. Ludvig Dahl 1859) i medisinske tekster helt til langt inn på 1900-tallet. Som Foucault (1995) påpeker og Acton (1875) er et eksempel på – det var langt flere sider skrevet om det unormale enn det normale i barns kjønnsliv. Derfor ville ikke alle medisinerere være enig i at små barn hadde en normalt forekommende seksualitet, men heller at den hadde blitt vekket av unormale og unaturlige påvirkninger. Den eksisterte, men som avvik, ikke som norm.

Legestanden så det som sitt ansvar å formidle kunnskapen om risikoene, spesielt for ungdom. Dr. Møinichen skrev i forordet til *Veiledning i seksuelle spørsmål* at legen var forpliktet til å belære sine medmennesker slik at de unngikk sykdom, men at det var en alvorlig oppgave fordi både kunnskapen og mangelen på den var risikabel: «Der kan volde skade så vel overfor det enkelte individ som overfor samfunnet. Ansette autoriteter advarer mot for megen belæring om disse intime forhold. Andre mener opplysning aldri kan skade» (Møinichen 1947, s. 7).

13.1.3 Den pedagogiske diskursorden

Disse tekstene er nært knyttet til lærerne som profesjon, som pedagogikken som et fag med jevnt økende autoritet, og til skolen som dannelsesarena. Helt fra filantropinistene var den fysiske oppdragelsen og disiplineringen av seksualiteten en del av pedagogikken. Med konstante lån fra medisinsk tenkning ble seksualitet omtalt som et naturlig, men primitivt trekk ved barnets utvikling. I motsetning til mange teologiske bøker, fremholdt pedagogene at barnets lyst og pubertetens modning var forventede fenomener, men som i alle avskygninger skulle underordne seg samfunnets behov og den kristne borgerlige moral. Det var et naturlig fenomen som måtte beherskes, overvåkes og foredles, på samme måte som aggresjon eller sult. Det primitive og uferdige barnet hadde en del impulser og drifter, som alle måtte forstås og ikke fornektes, men samtidig innordnes.

De pedagogiske diskursene før 1902 var preget av at lærerne ble profesjonalisert i perioden fra 1830 – 1870 (bedre utdanning, bedre lønn, større faglig selvsikkerhet, større politisk innflytelse og sosial status) og at deres fag, pedagogikken, ble en vitenskap basert mer på antropologi, psykologi og filosofi enn på teologi. Parallelt med at teologene og kirken mistet makten over skolen i løpet av 1800-tallet, til fordel for pedagogenes nye identitet og status, ble pedagogenes tekster og ytringer om barns seksualitet mer psykologiske, darwinistiske/Herbert Spencer-inspirerte og hygieniske. Selv om det var både grundtvigianske kristne (som Andreas Feragen, 1875) og sekulære spencerianere (som Matias Skard, 1898) blant de pedagogiske forfatterne, ble seksualitet hos barn gradvis oftere omtalt i psykologiske og medisinske vendinger enn i etiske. På en måte kulminerte dette med Skjerve (1916) – en hygienebok så overbevisende skrevet av en pedagog at hun ble tatt for å være lege.

For pedagogene var troen på *samtalen* sterk, og de anbefalte den til foreldrene over formeningen eller umælende tukt. Barnet måtte forstå seksualiteten med fornuften, slik at de overvåket, behersket og disiplinerte seg selv av grunner de hadde internalisert, som var nedfelt i samvittigheten deres. Den pastorale samtalen skapte en tillitsfull allianse og lojalitet mellom barn og voksen. Dette var også mer i tråd med et humanistisk pedagogisk ideal om å ha respekt for barnets utvikling. Utviklingen kunne ikke hemmes eller framskyndes, men barnets naturlige tilbøyeligheter måtte dreies i riktig retning, slik Curtmann og Faye beskrev at driftene kunne foredles til gode egenskaper eller forderves til dårlige.

Akkurat tidspunktet for å introdusere barnet og ungdommen til kunnskap om kjønnslivet var det konflikt om, men generelt ønsket liberale skribenter at det skjedde tidlig, men mer konservative ønsket at det skulle forskyves så lenge som mulig, for å beskytte foreldrenes rett til å bestemme når eller hvordan det skulle skje. Pedagogene (ofte skeptisk til foreldres håndtering av problemet) ønsket å gjøre den undervisningen aldersadekvat, og anbefalte at man tilpasset kunnskapen til barnets forutsetninger, men balanserte mellom for mye kunnskap (som oppdrageren lett kunne miste kontrollen over) og for lite (som ga muligheten til at barnet ble påvirket, fordervet eller regelrett forført av andre). Dette dilemmaet er det Julian Carter beskriver i sin artikkel om amerikansk seksualopplysning for barn 1910-1940, som en overskyggende bekymring for foreldrene at seksuell kunnskap ble forvandlet til seksuell aktivitet. Mellom ønsket om å forme og stagge barns seksuelle liv og redselen for å stimulere den ble kunnskapen om kjønnet «et ubehagelig ambivalent epistemologisk felt» (Carter 2001, s. 217). Som en følge av at mange pedagoger og skribenter hadde en tro på naturvitenskapelig objektivitet, tilrødde de ofte den antropomorfiserende tilnærmingen (fra enkle organismers forplantning til mer avanserte), slik at den menneskelige forplantningen ble løftet ut av fordekt og lummer vulgaritet, og gjort til et biologisk og naturlig tema.

Pedagogenes tematisering av seksualitet bygde på deres dannelsesoppdrag: På den ene siden var seksualiteten en naturlig ting som oppstod, utviklet seg og blomstret uavhengig av oppdragerens inngripen. Naturens vei fra barndom til voksen bestod av trinn som måtte følges og forstås med pedagogikkens erkjennelsesredskaper. Den primitive barneseksualiteten kunne ikke kues, men ledes og formes. På den annen side hadde kjønnsdriften en moralsk hensikt som lå utenfor barnet, inn i fremtiden. For å holde den på den smale sti trengtes veiledning, kunnskap og retning fra den voksne, men også medvirkning og en bevisst selvkontroll av barnet. Derfor kan vi snakke om en dobbelt dannelse. Med sjelelæren og medisinen forstår og forklares barnets kroppslige vekst, med sosialhygien og moralen skal den hjelpe barnet til å bli en velfungerende borger.

Pedagoger skrev gjerne til foreldre eller andre lærere, og språk og teorinivå ble tilpasset målgruppen. Derfor er rimeligvis Feragens bok til foreldre (1875), Skard/Klykken

(1898), Wergeland (1924) skrevet med mindre vitenskapelige referanser og i et mer personlig språk enn Faye (1853), men en del bøker skulle begge grupper, som Bech (1792), Saxe (1886) eller for den del Skjerve (1916; 1925; 1927). Niemeyer (1800) har undertittelen «For Forældre, Huuslærere og Skolemænd», uten at det gjorde boken mer lettlest, så teorier og akademisk språk ble et vanlig sjangertrekk. Like fullt var foreldrene en svært viktig gruppe å få i tale for pedagogene.

13.1.4 Den psykoanalytiske diskursorden

I tiden etter Freuds og den nye seksualpsykologiens påvirkning på norsk tankeliv finner vi utgivelser med et radikalt nytt bilde av seksualitet – både hva det er og hva det tjener til. Det mest påfallende trekk i freudianske tekster om barn og seksualitet er individfokuset og den verdi den la på enkeltmenneskets *utfoldelse*. Freudianske skribenter avviste langt på vei de tradisjonelle teoriene om at seksuell selvkontroll var karakterdannende, og mente at seksuell utfoldelse *i seg selv* var en del av en sunn psykisk utvikling, som skapte energi og ikke bare forbrukte den. Det var altså ikke slik at danningen fra barn til voksen nødvendiggjorde en bevisst tøyling av den «naturlige» seksuelle utfoldelsen, i den hensikt å skjerpe karakteren og bli et velfungerende voksent menneske som var i stand til å forplikte seg til heteromonogamt ekteskap. Jeg har argumentert for at en psykoanalytisk diskursorden om seksualitet danner et brudd med de eksisterende tradisjonene, selv om det er mange eksempler på både intertekstualitet (tekstsamspill) og interdiskursivitet (normsamspill) i de tekstene jeg har beskrevet.

Undertrykking av seksuelle følelser hadde langt mer vidtrekkende konsekvenser. Freudianerne, spesielt Wilhelm Reich og de norske kulturradikalerne (psykologer som Schjelderup, Raknes og forfattere som Hoel og Sandemose), overlappet marxisme og psykoanalyse slik at seksuell utfoldelse ble et opprør mot kapitalismen, borgerskapet og kristendommens krav om innordning. Disse prinsippene, som kan forstås som et *handlingsfelt* (frigjøring av enkeltmennesket fra politiske, religiøse og moralske skranker som gjør det ufritt og ulykkelig), binder sammen flere diskurser: Psykoanalytisk, sosialmedisinsk og psykologisk. De «rene» psykoanalytikerne var Raknes, Schjelderup, Reich og flere. Her ble den unge seksualiteten verdsatt og viktig for den psykiske sunnheten. Enhver form for tilbakehold, fortielse, skam eller tilsløring av den – enten ved å ikke fortelle nok om den eller å sanksjonere onani – ville gi langvarige hemninger og psykologiske skader. Disse tekstene behandler likevel barnets seksualitet som et mer individuelt fenomen enn hos sosialmedisinen. Karl Evang og *Populært Tidsskrift for Seksuell Opplysning* dannet en svært tydelig blokk med røtter i både etablert hygienemedisin og radikal psykologi. I denne diskursen var seksualitetens frigjøring og vitenskapeliggjøring et arbeid for samfunnsendring. Opprøret mot bestående borgerlige skranker hadde de felles med psykoanalysen, men med en skarpere politisk brodd. Evang ønsket å rense oppdragsystemer og borgerlige samfunnsinstitusjoner for et «villnis av metafysikk og [...]

dogmer» (Berg 2002, s. 82), der seksualiteten var en av sidene ved det menneskelige liv som var undertrykt, mens psykoanalysens frigjøring av den fortonte seg mer innadvendt og egenanalytisk. Vi ser også i barnepsykologien hos Åse Gruda Skard og Karen Grude Koht (1937) at freudianske prinsipper og begreper også satte sitt preg på deres omtale av seksualitet.

At både freudianere, psykologer og sosialmedisinere heller mot en radikal, frigørende utfoldelse sideologi understreker spredningen av de freudianske tankene, og den gikk fra å være et faginternt og nesten marginalt fenomen i Ragnar Vogts lærebok *Psykiatriens grundtræk* (1905 – 1909) til å bli formidlet til foreldre i enkelt tilgjengelige oppdragelsesbøker som *Hvor småbarna kommer fra* (Hodann 1929). Barn skulle alltid få svar på sine spørsmål om seksualitet, for fortielse kunne i seg selv være skadelig – ikke bare for deres forhold til eget kjønnsliv, men barnets initiativ, vitebegjær og virkelyst kunne bli passivisert hvis nysgjerrigheten ble kvalt (jfr. f. eks. Baudouin 1933).

13.2 Kildenes temaer og problemområder

Bestemte temaer er faste i håndbøker og andre tekster om oppdragelse/sunnhet/moral. De er egentlig lite bundet eller begrenset til en diskurs eller diskursorden, men har en sterk levedyktighet i hele avhandlingens periode.

1. Onani en svært solid rød tråd. Det har blitt omfattet med stor interesse hele veien, men blitt tematisert, fortolket og teoretisert rundt på ulike vis. Selv de liberale diskurser i det 20. århundre (som sosialmedisin, barnepsykologi og psykoanalyse) klarer ikke ufarliggjøre det, selv om det eksplisitt er hensikten. Som jeg forsøkte å vise hos Spock (1952), bruker han mest plass på å «motbevis» de eldre forestillingene han regner med at hans lesere sitter med. Interessen for onanien kan neppe forklares med én teori, men det er handlinger som er så vanlige, så tilgjengelig og så universelle at problematisering rundt dem automatisk får allmenn interesse.
2. Ekteskapsmoral. Når ungdoms seksualitet omtales, er det ofte med henvisning til hva den skal ende opp med. Ekteskapet blir fremstilt ikke bare som det man ønsker seg, men som det samfunnet trenger og forventer. Derfor er misbruk av seksualitet før ekteskapet omtalt i nedsettende vendinger, som noe falskt, hult og egoistisk. Selv små barn kan (jfr. Skard/Klykken 1898) minnes om at kjønnsorganet er ment for noe i fremtiden.
3. Forpliktelse. Teologiske tekster legger vekt på at kjønnsdriften skal tjene Guds hensikt, mens sosialhygiene og medisin fremhever hensynet til samfunnet, nasjonen og (med basis i arvelæren) fremtiden. Individet har altså en plikt til å forvalte og innordne seksualiteten for noe større seg selv. Derfor er psykoana-

lysen og sosialmedisinens innstilling et brudd: Seksualiteten er individets egen rettighet å utfolde. Både fordi det ifølge freudianismen var skadelig å ikke gjøre det, men også fordi samfunnet har en plikt til å akseptere og legge til rette at spesielt unge menneskers kjønnsliv blir beskyttet og anerkjent.

4. Driftens naturlighet. Dette henger sammen med ontologisk syn (finnes seksualitet i seg selv hos barn og unge, eller blir den fremprovosert). Hvis en diskurs bygger på at den ikke bør finnes hos små barn er den heller ikke «naturlig» når den opptrer. Dette kommer jeg tilbake til. Selv om flere forfattere hevder at det naturlige ikke er skammelig (*Naturalia non sunt turpia*) blir «naturens orden» et bevegelig mål – alt styres etter naturens orden, men på samme måte som John Stuart Mill argumenterte mot det «naturlige» i kvinnens underordning, er ikke «naturlig» seksualitet entydig i kildene (Jfr. f. eks. Tulloch 1989).
5. Det didaktiske problem. Barn må fortelles om, advares mot, formaneres om og bekjenne om sin seksualitet. Skjer det for tidlig, kan de bli interessert på feil måte. Man har «vekket den sovende bjørnen». Skjer det for sent, kan umoraliske personer eller vulgære opplevelser ha preget barnet og i verste fall fordervet dem. Dette forutsetter et syn på at kunnskapen er farlig uansett, og det perfekte tidspunktet nesten umulig å finne. Kunnskapen er risikabel, men også fraværet av kunnskap. Mange forfattere kritiserer foreldrenes fortieelse, men jeg tar ikke stilling til om det faktisk var slik. «Vernet» mot den skadelige ytre påvirkningen kan være uvitenheten selv (jfr. Laache 1871), bluferdigheten (f. eks. Lous 1860), skamfølelsen (Olvik 1913) eller en direkte motvilje mot det annet kjønn (Nordeide 1919).
6. Samtalen. Måten den skal foregå på blir ofte beskrevet helt detaljert og konkret. Den tillegges stor betydning, og foreldres og læreres antatte taushet blir kritisert. Samtalen skal være pastoral slik Foucault omtaler pastormakten, dvs. analog med bekjennelsene mellom lege/pasient eller i kirkens skriftestol. I oppdragelsestekster er aldri (eller sjelden) samtalen en monolog, en ensidig belæring eller en straffende preken. Oppdrageren skal appellere til barnets fatteevne og fornuft, og barnet skal bidra med sin bekjennelse. Den er ikke ekte og sann før den avstedkommer tilståelser, innrømmelser, anger og tilgivelse. Samtale, bekjennelse og overvåking hører sammen. Oppdragelsestekstene oppfordrer foreldre til å overvåke barnet, barnet til å overvåke seg selv. Den kontinuerlige oppmerksomheten sikret full transparens og forhindret at indre og ytre skade spredte seg.

Det grunnleggende spørsmålet her er imidlertid mer overordnet, og vanskelig å besvare: Hvorfor var seksualitet generelt og barnets spesielt alltid problematisert som en del av

oppdragelsen? Selv om problematiseringen var sterkt farget av historie og fag, deler bekymringene seg i moralske og medisinske: Moralsk problematisering advarte mot hvordan seksuelle handlinger eller tanker krenket lover og prinsipper for menneskelig samfunn. *Religiøs* moral la vekt på Guds lover for ekteskapet, for relasjonen mann/kvinne, relasjonen barn/voksen eller for beskyttelsen av familien som rammen for alt dette. Som Lous (1860) la vekt på: Seksuelle tanker, ord og gjerninger rammes ikke bare av det 6. bud, men også det 5., «Du skal ikke slå i hjel», siden alle handlinger utenom ekteskapet skader sunnheten, og selv seksuelle fantasier fører til «Sjelemord». Dermed er ikke noen avskygninger av barnet eller ungdoms seksualitet isolert fra Guds lov, enten den utspiller seg i ensomhet eller sammen med andre.

Medisinske moralske prinsipper regulerte hvordan individet hadde plikt til å ta vare på egen helse og sunnhet, både av hensyn til seg selv, sine nærmeste eller til samfunnet. Enhver medisinsk forklaring på seksualitetens farer har et moralsk aspekt, fordi handlingen i siste instans alltid går ut over noen annen. Å bevare sin sunnhet er en moralsk plikt. Dette var eksplisitt sedelighetsarbeidets, avholdenhetsbevegelsens og sosialhygienens hensikt. Selv noe så individuelt som onani vil også skade noen andre enn individet selv. Enten ved at foreldrene må bruke mye av sin tid og oppmerksomhet til å beskytte barnet mot seg selv, at onanisten gjør seg selv udugelig til erotisk hengivelse i ekteskapet eller at han/hun uthuler sin egen karakter og ikke bidrar til å holde samfunnet sammen. I alle tilfelle var moralske prinsipper en beskyttelse for individ og fellesskap, og brudd med moralen var et brudd med fellesskapet.

Medisinske problematiseringer vil si de praktiske, konkrete og logiske forklaringene på hvorfor seksuelle tanker og handlinger skader kroppen eller sinnet. De observerbare skadene (overgrep, fysisk traume, psykologiske skader, graviditet og kjønnsykdommer) var selvnlysende og ikke detaljforklart i oppdragelseslitteraturen. Medisinen ble derimot brukt til å legitimere bekymringer for barnets innadvendte atferd og indre liv. Problematisering av barnets eventuelle oppmerksomhet rundt sitt eget kjønnsorgan ble forklart med at denne oppmerksomheten fikk konsekvenser som ikke uten videre var observerbare. Da empirisk medisin i siste del av 1800-tallet gjorde store fremskritt med å forklare og bevise hvor sykdom kom fra (bakteriologi, laboratorimedisin) ble det vanskeligere å argumentere for onaniens skader på kroppen, men teoriene ble flyttet inn til nerver og sinn, og onani ble et psykiatrisk område. Likevel eksisterte de fysiologiske teoriene lenge, så lenge noe ved kjønnsorganer og forplantning ennå var uklart for vitenskapen.

Argumentene for problematiseringen av barnet seksualitet var gjerne en *ekstrapolering* fra det nåværende små, til det fremtidige store. Alle diskursordner trakk en linje fra barnets lille liv til den voksne tilværelsen. Dette ligger i oppdragelsens moderne mandat – ikke bare å holde barnet i live nok en dag, men å forberede til fremtiden vi vet kommer. Men seksualoppdragelsen, med sine moralske og vitenskapelige argumenter, ekstrapo-

lerte inntil det ekstreme. På samme måte som arvesyndslæren så barnets små overtredelser som spiren for de voksne syndene, ble også alle tilløp hos barnet til seksuell atferd tolket som starten på et sykdomsforløp (jfr. Foucaults «postulat om en generell og uklar kausalitet», 1995, s. 77). Et barns unnvikende blikk ble til et bevis for utstrakt onani, som ble et tegn på fremtidig moralsk og kroppslig forfall. Pubertetens utforskning ble til et sikkert tegn på at en ungdom ville pådra seg skader og ikke kunne fungere som ektemake, eller (som i psykoanalysen) at selvbeherskelse, samfunnets disiplinering og foreldrenes manglende åpenhet vil føre til hemninger, anstrengt forhold til kroppen og psykiske senskader. Alle ensomme handlinger ble ekstrapolert til det kollektive, og alle subjektive handlinger ekstrapolert til intersubjektive. Den som utsetter seg selv for skade, vil skade andre, og den som søker nytelsen vil etter hvert ofre andre i sin jakt på den. Man så «nytelssyken» i barnets sanselige utforskning og lek, og den sykdommen var uforenlig med et voksent ansvarsfullt erotisk liv. Det egoistiske, private og intime i seksualitetens forskjellige utviklingstrinn og manifestasjoner var truende fordi slike ting var skjult, både inne i kroppen og skjult i det sosiale rommet – enten det indre eller det ytre. Seksualiteten unndro seg både oppdragerens, Guds og vitenskapens blikk.

I tillegg til den tidsmessige dimensjonen i ekstrapolering fra barndom til voksenliv, forekommer ofte *generaliseringer*. Individuelle enkelttilfeller gjøres til mønster for alle tenkte tilfeller. Dette ble brukt i stort monn i den moralske litteraturen, spesielt religiøs litteratur. Eksempelfortellingene om et fiktivt barns (eller voksens) synder og avvik fra den smale sti tjente som advarsel for foreldrene. På samme måte benyttet populærmedisinske forfattere (Som f. eks. Marten 1756; Salzmänn 1786; Campe 1789) enkeltbe-kjennelsene fra angrende onanister og sørgende foreldre som bevis for de vidtrekkende konsekvensene av onani. Dette var et klassisk sjangertrekk også i tekster regnet som rent vitenskapelige. F. eks. bruker Ludvig Dahl uforholdsmessig mye plass på anekdotiske bevis i sin psykiatriske avhandling (Dahl 1859), og Høegh (1862) har sin henvisning til en bestefar og et lite barn. Selv om de var et litterært virkemiddel, ble generaliseringer brukt som bevis i seg selv, både overfor foreldrene som leste bøkene, men også overfor barna i en didaktisk samtale om seksualitet.

13.3 Språklige og retoriske virkemidler i oppdragelseslitteraturen?

13.3.1 *Metaforer for lyst*

Et affektivt språk var i stor grad et kjennetegn ved foreldrehåndbøker, advarende bøker og moralske skrifter. Dette utpeker dem som «litterariserte brukstekster» (Grepstad 1997), siden de brukte litterært språk og tekstgrep. Det var vanligst som sjangertrekk i religiøse tekster, som henvendte seg personlig og direkte til leseren (jfr. f. eks. Zeller 1839), men ikke desto mindre ble en affektiv og personlig retorikk benyttet i alle diskursordner for å signalisere alvor, innstendig oppfordring og risiko. Det hang gjerne

sammen med en vitenskapelig stillingstagen: Jo mer forfatteren betraktet seksualiteten som iboende sunt, jo mindre dramatikk i språket. Jo mer forfatteren mente seksualiteten bar i seg risiko for synd eller skade, jo mer dramatikk. Her for eksempel hos Laache (1876), der han påkaller bildet av det uskyldige og hjelpeløse barnet:

Kan man tænke sig en mer hjælpeløs Skabning end et lite Barn? Deres Sjæls Kræfter ere gennemfordervede af Synden, gennemtrængte af det Onde. Vilien er fangen i de onde Lysters Vold, bortvendt fra Gud, tilbøielig til Synden, kan kun ville, hvad Gud hader; og Forstanden er formørket, udygtig til at kjende Sandheden ... (Laache 1876, s. 10).

Seksuelt begjær eller lyst ble i spesielt stor grad beskrevet med sterke metaforer. «Fra gjørmen av legemlig attrå og fra oppkommet av ungdommelige drifter steg det opp tåkedunster, og de la mitt hjerte i tåke og mørke», skrev Augustin om sitt seksuelle ungdomsbegjær i *Bekjennelser* (Augustin 1996, s. 23). På samme måte som han betegnet det som skittent, uønsket og separat fra hans egentlig jeg («hjertet»), så ble seksualitet (begjær og lyst) spesielt hos ungdom, beskrevet med negative metaforer i kilder med affektivt språk. I den klassiske retorikken vil en metafor si at man «låner» et begrep som hører hjemme et annet sted og bruker det på noe nytt. I antikken var det et naturgitt forhold mellom et ord og det som ordet står for, men i moderne teori er metaforen mindre en erstatning eller en sammenligning, men et uttrykk for vekselvirkningen mellom «det egentlige» og «det overførte» (Eide 1999). Den strukturalistiske metaforen er betegneren mens fenomenet den beskriver er det betegnede. Fairclough (1992) understreker at metaforer ikke er bare et lyrisk eller poetisk virkemiddel, men når vi velger en metafor over en annen for å betegne et objekt eller fenomen, velger vi også en måte å konstruere virkeligheten over en annen. Metaforer strukturerer måten vi tenker og handler på, og de påvirker våre tros- og sannhetssystemer på en grunnleggende måte. Hvordan et domene metaforiserer sitt bilde av virkeligheten er en viktig del av en diskursiv kamp om betydning.

I den ortodokse kristne seksualmoralen var den platonske dualismen mellom kropp og ånd grunnleggende, noe som befestet seg i opplysningstidens seksualmedisin (selv om tekster om temaet fra renessansen var langt mer avslappet og mindre problematiserende, jfr. f. eks. Stengers & van Neck 2001; Porter & Hall 1995). Denne dualismen uttrykkes i et karakteristisk språk om seksuell lyst (spesielt for unge med svakere motstandskraft) der viljen (ånden) står mot begjæret (kroppen). Metaforen for ungdommens (eller menneskets generelt) anstrengelse for å motstå seksuelt begjær, til onani, sex eller seksuelle fantasier er at det er en «krig» eller en «invasjon» fra en ytre kraft, der man kan bli en trel under den seksuelle lystens åk.

Konstruksjonen av seksualitet som en iboende, slumrende kraft blir ofte forsterket ved at den av mange forfattere blir omtalt som en metaforisk inntrenger. Barn eller unges

opplevelse av eller møte med sin egen seksualitet, lyst eller tanker blir omtalt som et «angrep», at kjønnsdriften er en «fiende» som må «bekjempes», men at man kan bli «overvunnet» av den, og bli dens «slave». Den norske presten Claus Pavels fremstiller vellysten som en fornedrende slavedriver (Pavels 1800, s. 14), Theodor Gottlieb von Hippel sier i *Om Ægteskabet* at et menneske som følger driftene setter seg lavere enn et dyr (Hippel 1861, s. 50), Fredrik Klaveness kaller begjæret en «utæmmelig Herre» som krever tilfredsstillelse av ungdommens uutviklede kropp (Klaveness 1892, s. 6).

Onani ble konstruert som en *ytre* trussel. Kapff skrev i *Advarsel fra en ven av ungdommen* (originalen utgitt 1841) at onanien var ungdommens «onde og skiændige fiende», som «sniger i Mørke, og anrætter sine Ødelæggelser ofte lang tid, inden den opdages», at den «fornedrer Mennesket til en Slave» som «Vilieløst hengiver sine Lemmer til en skjændig Lysts og en besmittet Phantasies Redskaber» (Kapff 1861, s. 6). I Joachim Heinrich Campes *Revisions-Værk, det hele Skole- og Opdragelses-Væsen angaaende* (1799) heter det at «Dette Onde er desmere skræksomt, da det sniger sig omkring i Mørket, og meest begaaes af Børn, der i Almindelighed kun ansee det for noget Uanstændig, ikke for noget ondt ...» (Campe 1799, s. 406). Å gi etter for denne ytre trusselen ble fremstilt som å bli en slave av den. Früauf (1843) skriver at når man formaner en gutt som er avslørt som onanist, må man sørge for at han selv har et levende ønske om å bli «fri» fra lasten. Man kan bli «slave», men beskyttelsen ligger i bluferdigheten, som er en «beskyttende engel» som gjør at man kan bli «fri». Denne modellen bygger på at guttens frie vilje er helt satt ut av spill, og at han langt på vei er et uskyldig offer, enten for andres påvirkning eller på seksuell lyst som et naturlig men risikabelt fenomen.

Begjæret kunne uthule mennesket åndelig. Ifølge kristne moraltekster vil slike kroppslige behov ikke bare ta fokus bort fra Gud, men gjøre mennesket til en slave under «sandselighedens og Syndighedens Lov». Et slikt menneske kan lure seg selv til å tro at han er lykkelig, men vil føle «en Tomhed i sit Indre, som alle Egenkjærlighedens, Sandselighedens og Forfængelighedens Bestræbelser ikke er i stand til at udfylde» (Lous 1865, s. 13). Hygienikere, som Mathias Greve (1904, s. 527) og Axel Holst (1909, s. 51), brukte samme argument om en «tomhetsfølelse» hvis den unge bukket under for trangen til onani, men helt uten referanse til Gud. De anbefalte at man henvendte seg til en lege, som oftest ville ha hell med å «vække Modstandskraften og styrke Viljen hos den Forkomne og bringe ham Helbredden, Tilliden og Livsglæden tilbake igjen» (Greve 1904, s. 527). Tomheten var ikke bare et fravær av Gud, men et fravær av livsglede i det hele tatt. Dette retoriske virkemidlet skal fremkalle en følelse av medlidenhet med offeret, og mane leseren til å gripe inn og hjelpe barnet, eventuelt seg selv, i kampen. Dermed fratras barnet egenviljen i forhold til sin egen kropp. Tekstene forutsetter ikke bare at barnet ikke har kontroll over sine tanker og handlinger når de overmannes av lyst, men også at dette skjer uventet og ufrivillig. Hvis barn eller unge følte begjær eller lyst, var det ikke

noe de valgte, men ble rammet av. «Lige fra Vuggen til Graven foregaar det en uophørlig Kamp imellem Sundhed og Sygdom, imellem Liv og Død», het det i *Sundhed og Velvære* (Sucksdorff 1913, s. 17). Det var ifølge Sontag (1979) vanlig fra 1880-tallet å fremstille sykdom som en fiende man kjempet mot, da kunnskap om bakterier gjorde det lettere å anse sykdommen som noe eksternt, noe pasienten var «offer» for. I seksualmedisinen var fiendemetaforen langt eldre, i *Onania* (Marten 1756), blir «enemy» brukt 7 ganger som symbol for onani. Så barn og ungdom var ofrene i en retorikk der sykdommen var den seksuelle lysten og handlingen som fulgte den. Når handlingen først blir beskrevet i et medisinsk språk, åpner dette for at man kan utvide det språklige arsenalet med uttrykk som har med smitte å gjøre: «Ved Skoler kan den ofte komme til at optræde helt epidemisk, idet Exemplet smitter meget hurtig og de ældre gjerne lægger an paa at opøve de yngre» (Claussen 1906, s. 62), eller «... selvbesmittelsen, denne pestilens, som sniger sig om i mørket og herjer saa mange unges liv» (Klykken 1892, s. 26). Når begjæret ikke var viljestyrt eller en del av deres vesen, ble det lettere å oppfordre ungdom til å ta avstand eller kjempe imot. Fredrik Klaveness (1892) snakker om unge gutter som har «gått fri» fra masturbasjon, dermed tilbyr han indirekte en mulighet til nettopp å plassere begjæret utenfor seg selv – det er noe de ble «angrepet» av.

Slik det blir vist nedenfor («Samtalen»), anbefaler også mange forfattere at man har forståelse og medlidenhet med barnet når man snakker med dem om deres seksuelle tanker eller handlinger, siden de i tråd med «fiende»-retorikken ikke har noen naturlig motstandskraft mot dem. Gjennom oppdragelse og intervensjon skal derfor viljen og *bluferdigheten* bli barnets vern. Eder (2004) mener det er med dette språket bildet av «onanisten» blir dannet i litteraturen mot slutten av det 18. århundre. Når masturbasjon var omtalt i tidligere tekster, antok forfatterne at dette var handlinger individet selv *valgte*, og som ble fordømt som en synd, men en bevisst synd. Da seksualitet etter hvert ble medikalisert og teoretisert (f. eks. av Tissot) ble også onani en patologisk tilstand, derfor ble makten over handlingen (agency) flyttet fra individet til den seksuelle naturkraften. På samme måte, påpeker Eder, ble homoseksualitet definert i det 19. århundre, altså at forståelsen endret seg fra at individet frivillig valgte seksuelle handlinger til at handlingene merket og endret individet (jfr. også Foucault 1995, s. 53). Altså er det vergeløse barnet frikoblet fra en seksualitet som nå var en patologisk kraft som truet fra utsiden. Kampen mot begjæret slik den blir beskrevet ovenfor tilsvarer den greske dydslærens *enkrateia*, en kontinuerlig streben etter selvbeherskelse som alltid krever anstrengelser og motstand. Det voksne, internaliserte måteholdet i kjønnslivet tilsvarer derimot *sofrosyne*, den rette middelvei mellom ufølsomhet og overdrivelse i all nytelse. Sofrosyne er å velge fornuftig og følge det moralske måteholdets vei uten å slåss for det (Foucault 2001, s. 78). Barn og ungdom er uferdige, nært et primitivt utviklingsstadium og svake for nytelser, eller ennå forsvarsløst mot arvesyndens fordervelse. De må lære seg *enkrateia* slik at de kan håpe på et liv i *sofrosyne*.

13.3.2 Samtalen

Et karakteristisk trekk ved oppdragelseslitteraturen i hele avhandlingens periode var hvordan den beskrev og anbefalte *samtale* og *bekjennelse* mellom oppdrager og barn som pedagogisk metode for å styre, holde oversikt over og disiplinere barnets seksualitet. Den fortrolige samtalen mellom voksen og barn var den borgerlige oppdragelsens kjerne. Uansett hvilke overtredelser barnet hadde begått hadde den fortrolige bekjennelsen den dobbelte effekt at barnets verden ble synlig for den voksne, og barnet fikk tilgivelse, slik at handlingen ikke ble en flekk på rullebladet, men en anledning til å styrke karakteren. Hvis barnet har lært at det «etter enhver Synd at komme og slynge sine Armer om sin faders eller Moders Hals, fortælle Alt og bede om Tilgivelse, da har de vundet store Seire over sig selv» (Smidt 1890, s. 21). Både i sin hensikt og i sin metode er denne anbefalte samtalen slik den beskrives i oppdrageshåndbøkene en maktrelasjon i Foucaults forstand (f. eks. Foucault 1995 og 2002) og helt spesifikt en *pastoral* maktrelasjon. Pastormaktens individuelle innretning (hyrden kjenner, har omsorg for og nærkontakt med hvert enkelt medlem av flokken), krav om uforbeholden ærlighet og doble ansvarsforhold (individet står ansvarlig overfor hyrden, som igjen står ansvarlig overfor en høyere autoritet) samsvarer med de retoriske, didaktiske og psykologiske kjennetegnene ved de fortrolige samtalene som beskrives i litteraturen. Den disiplinerte hensikten med den pastorale bekjennelsessamtalen fungerte ved at hyrden, oppdrageren eller den som lyttet, aldri var en taus tilhører. Han eller hun skulle fortolke og gjøre bekjennelsen til et «tegn i stedet for et bevis», å ikke bare være «tilgivelsens herre», men også «sannhetens herre» (Foucault 1995, s. 78). Hvis barnets seksualitet har ført til skade, så vil bekjennelsen helbrede.

Med få unntak anbefaler oppdrageshåndbøker en pastoral samtale med barnet om seksualitet. Gjennom en form som skulle skape tillit og fremme åpenhet, ble barnet gjenstand for en maktteknologi, en «mikrofysikk» der makten ble utøvet i de kapillære relasjonene mellom voksen og barn, for å bruke Foucaults metaforer for de allestedsnærværende maktrelasjonene. Forholdet mellom oppdrager og barn var ikke jevnbyrdig. Det var ikke oppdrageren som skulle endre seg, men barnet. Barnets reelle eller tenkte atferd, handlinger og tanker ble underkastet disiplinering. Forutsetningen var at barnet enten hadde gjort, hadde tenkt på eller kom til å gjøre noe som brøt med sunnhetens eller moralens lover. Barnets synder, enten handlingene eller å lyve om handlingene, slo også tilbake på oppdrageren. Oppdrageren hadde fått et alvorlig, og (ifølge luthersk kristendom) hellig ansvar for å bevare sine barns kropp og sinn rene og sunne for å oppfylle Guds hensikt med familien. Derfor var lydigheten som ble avkrevet barnet ikke bare for å oppfylle oppdragerens vilje, men Guds. Alt dette hadde oppdrageren kunnskap om, ikke barnet. Hvilke ønsker, impulser eller tanker barnet selv hadde var av mindre betydning, inkludert at barnet eventuelt ikke var interessert i temaet i det hele tatt. Det ville gjøre samtalen desto mer viktig. Oppdragerens monopol på sannheten og kunn-

skapen gjorde at ulydighet eller opprør var formålsløst for barnet. En slik ulydighet eller hemmelighold ville i lengden bare skade barnet selv. På grunn av sin natur, forankret i enten arvesynd eller i et naturlig primitivt utviklingstrinn, var det antatt usannsynlig at barn ikke skulle ha oppdaget eget kjønn eller snart kom til å oppdage det. Jean Gerson (1363–1429), teolog og kansler ved universitetet i Paris, skrev i traktaten *De Confessione Mollicei* (Om gutters bekjennelse) om hvordan man skulle håndtere og avsløre om guttene hadde onanert. På bakgrunn av arvesyndslæren var det en forutsetning at de hadde gjort akkurat dét, og at de ville lyve om det. *De Confessione Mollicei* er derfor en håndbok i hvordan bekjennessamtalen skal foregå. Den voksne skal spørre gutten: «Min venn, har du rørt eller gnidd ditt lem *slik gutter vanligvis gjør?*» (Money 1999, s.3). Hvis gutten nektet for å ha onanert skulle man ifølge Gerson svare forbløffet at det ikke var mulig, og minne om hvilken synd det var å lyve for sin skriftefar og Gud (Money 1999).

Den pastorale samtalen ble ofte beskrevet innenfor en ramme av *patrimoniell* styring av familien: Til tross for at mange utgivelser tilla mor ansvar for å snakke med barn om seksualitet, var dette et delegert ansvar fra faren, en delegert makt og ikke en naturalisert makt (jfr. Webers definisjon av *patrimoniell* styring i Camic m. fl. 2005, s. 238). Dette handlet langt på vei om at mor ble antatt å ha mindre *kunnskap* enn far, men at hun tok det igjen i omsorg. Hans Smith Hjorts *Brev til en Moder* (1836) er skrevet direkte til mødrene, men han understreker at det er fordi de ikke vil forstå de omfattende verkene til Rousseau eller andre pedagoger, og hvis selv hans lille pamflett blir for komplisert, kan de be om hjelp fra et mannlige familiemedlem. Mødrene ble uansett ofte tildelt ansvaret for å snakke med de aller minste barna (jfr. Selmer 1902; Sucksdorff 1913) eller døtrene (Fischer 1856; Gislesen 1843). I familiehierarkiet stod de små barna og jentene nederst, derfor ble far gitt en naturalisert pastoral maktposisjon og mor en naturalisert omsorgsposisjon. Hun må overfor faren motbevis sin naturgitte bløthjertethet, som hos Salzmans (1798, s. 121)⁹¹. Havelock Ellis mener det er naturlig innlysende at det er mor som skal ta samtalen om seksualitet med de yngste barna, men at hun ikke trenger særlig «tekniske kunnskaper» for å kunne gjøre det. Det viktigste var at hun var oppriktig og hadde ærbare hensikter når hun svarer på det barnet spør om. Når barnet nærmet seg puberteten ble det farens oppgave⁹² (Ellis 1921, s. 52). Noen forfattere tilla en slik pastoral samtale skjellsettende og livsavgjørende egenskaper, og et gjennomgående argument er at man *skal* snakke med barn og ikke skygge unna et tema som både foreldre og barn opplevde som privat, personlig og ubehagelig. Grunnen til at så mange oppdragelses-

91 I Salzmans *Peder Jensen* (1798) beskrives en situasjon der far vil straffe sin sønn Peder med ris, men hvor mor protesterer spontant og høylytt. Dermed tar far med seg Peder alene på en annen stue, tukter ham og sender ham tilbake til moren, som nå har tatt til fornuft og ikke trøster gutten: «[Peder] løb i en Skrigen hen til Moderen og vilde lægge sit Hoved i hendes Skjød. Men hun havde dog den Forstand at hun viisde ham bort og sagde; 'gaae! Du er ingen god Peder'. Riktig nok trillede Taarene ned over hendes Kinder, da hun sagde det. Da jeg mærkede det, bad jeg hende gaae ind i et andet Værelse.» (Salzmann 1798, s. 121).

92 «The sexual education which it is the mother's duty and privilege to initiate during her child's early years cannot and ought not be too technical. It is not of the nature of formal instruction but is a private and intimate initiation. No doubt the mother must herself be taught» (Ellis 1921, s. 55).

forfattere la vekt på det – til dels i stor detalj – kan være en oppfatning av at få foreldre greide å snakke med barn om seksualitet, dels av bluferdighet, dels av likegyldighet. Dette var overbevisningen til Skard og Klykken (1898), samt pedagogene som hadde mistrodd foreldrene på dette punktet helt siden Salzmans og Campe skrev det på slutten av 1700-tallet, og til representantene for kvinnebevegelsens seksualopplysningsarbeid. Hvor stor tausheten og uvitenheten egentlig var, er vanskelig å si, men den *antatte* fortelsen i familien var et hinder for folkeopplysningen og folkehelsen, på samme måte som uvitenhet om ernæring og hygiene var det.

Forfatterens etiske og pedagogiske ståsted gjenspeiles ofte i hvordan han omtaler bruk av bekjennelse og samtale, blant annet i hvor mye man kan appellere til barnets fornuft eller evne til å forstå. Noen (ortodokse forfattere) tar utgangspunkt i arvesyndtanken og forutsetter at barnet vil oppdage sin egen seksualitet på feil måte eller feil tid, mens andre (rasjonalister og sekulære pedagoger) forstår barnet som uskyldig og derfor utsatt for «forførelse» utenfra. Niemeyer (1800) gikk ut fra at selv om seksualiteten etter «Natures uforstyrrede Orden» våknet først i de modnere år, viste erfaringen at den kunne bli fremskyndet og vekket av masturbasjon, som ble lært enten ved aktiv forførelse eller tilfældigheter. Peter Villaume (1746 – 1825)⁹³ skrev flere bidrag til Campes *Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens*, blant annet en artikkel med tittelen «Om utuktssynder i ungdommen» (1787). Her fremstår en helt annen litterær strategi enn hos Campe, både med hensyn til hvordan han henvender seg til leseren og hvordan han skildrer samtalen mellom foreldre og barn om seksualitet. Villaume skriver til foreldre eller oppdragere, og legger ikke skjul på at han foreslår en instrumentell teknikk som kun har som hensikt å fremtvinge bekjennelsen (Miller 1987). Villaume bruker altså også avskrekking. Det samme gjør for eksempel Campe (1789) i sin bok for unge jenter⁹⁴. Der skildrer han i et følelseladd språk sin fjortenårige slektning «E**» som var døden nær på grunn av onani, og hvor hennes skam, smerter og ikke minst tap av ungdommelig feminin skjønnhet er retoriske virkemidler skreddersydd lesergruppen. Det avtegner seg i begge tilfelle to parter; den som skremmer og den som blir *skremt til å bekjenne*. Hos Campe er det forfatteren og leseren, hos Villaume er det den voksne og barnet.

Den åpenheten som filantropinerne med sine detaljerte regler for samtalen om kjønn tross alt anbefalte, var kontroversiell. Selv de som beundret og anbefalte de andre metodene som Salzmans beskrev, var skeptiske til at man skulle fortelle barn så mye som

93 Teolog og pedagog i Tyskland og Danmark, blant annet professor i filosofi ved det Joachimsalske gymnasium i Berlin, og markerte seg som en ivrig tilhenger av radikal rasjonalisme. I 1793 ble han hentet til Danmark av greve Johann Ludvig Reventlow for å undervise de mest oppvakte bondebarna tilknyttet Reventlows herregård Brahetrolleborg på Fyn. Reventlow hadde hatt Basedow som lærer på Sorø akademi på 1760-tallet, og hadde lenge engasjert seg i den filantropinske kroppspedagogikken, blant annet ved å organisere gymnastikk for allmuen på Brahetrolleborg (Kornerup 2011; Nielsen 2002).

94 «Underviisning og Advarsel for unge Piger til tidlig at bevare deres Uskyldighed»

han mente. Den danske hofflegen, dikteren, medisinaldirektøren og medisinprofessoren Johan Clemens Tode skrev i forordet til *Bidrag til Børne-opdragelsen*, en bok som bestod av bidrag fra Johan Stuve og Georg Joachim Zollikofer, at han støttet alle Salzmanns råd om bekjempelsen av onani hos barn, bortsett fra å gjøre barn kjent med kjønnsorganene og deres funksjon (Stuve 1786, s. 13). Tode tror barn eller unge som for tidlig får vite om den seksuelle pubertet lettere vil utforske den selv, og at det derfor er det best «at lade dem i en vis Usikkerhed derom, indtil de ere komne til den Alder, da det ikke lenger kan dølges» (Stuve 1786, s. 14). Mange forfattere mente likevel at jo mindre man måtte fortelle barna, jo bedre var det. Presten Paul Waldenström (1868) mente opplysning av barnet er en hellig plikt for oppdrageren, men det hadde vært en like hellig plikt å holde barnet *uvitende* om seksualiteten, hvis det ikke hadde vært så risikabelt. Det aller beste ville vært å ikke snakke med barna før det var tvingende nødvendig (f. eks. Laache 1871; Edvard Bull i Arstal 1904, s. 207; Freihow 1913, s. 26). Fra 1800-tallets siste tiår var skillet mellom kristne og pedagogiske oppdragelsestekster stort på dette punktet. Pedagogene hevdet at hvis ikke foreldrene klarte å snakke med barna, måtte skolen overta, mens den religiøse holdningen var at dette var foreldrenes privilegium, og borgerlige tekster anbefalte det måtte skje fort, «før barnets fantasi er bleven besudlet ved grimme forestillinger, ved urene billeder, som det har faaet av andre, thi er dette først sket, saa bliver det meget vanskelig at faa disse forestillinger ombyttet med rene og ædle» (Sucksdorff 1913, s. 162).

Didaktikken i Rousseaus *Émile* (1762) bygde i stor grad på tanken om at opplæringen skulle skje i takt med barnets utvikling, og ikke presses på det for å oppfylle krav eller forventninger fra samfunnet eller kulturen. Men når det gjaldt seksualitet, var selv Rousseau klar over risikoen med å la naturen gå sin gang. Det beste var om barn kunne holdes helt uvitende, men at de svært tidlig lærte om det som var umulig å skjule permanent for dem. Enten måtte barnets nysgjerrighet aldri bli vekket, eller så måtte nysgjerrigheten bli tilfredsstilt før alderen der den ble en kilde til fare⁹⁵.

Oppdrageren står altså i et dilemma: Enten holde barnet lykkelig uvitende på den ene siden eller å pålegge det kunnskap som kan være tung å bære på den andre. Når Rousseau skriver at det beste hadde vært fullstendig uvitenhet, er han likevel klar over at enten naturen selv eller sivilisasjonen vil vekke seksualiteten i barnet, og at man før eller senere *må* fortelle hva som skjer. Niemeyer (1800, s. 62) åpner for at man i mange tilfeller kan *la være* å fortelle, spesielt om masturbasjon, og han mener det også er mulig å fortelle barn at misbruk av kjønnsdelene er farligere enn misbruk av andre kroppsdelene -- «uden derfor at behøve at omtale deres Bestemmelse til at avle Mennesker». Rasjonalisten Niemeyer er her lite rasjonalistisk i den betydning at han ikke tror riktig kunnskap nød-

95 "Complete ignorance with regard to certain matters is perhaps the best thing for children; but let them learn very early what it is impossible to conceal from them permanently. Either their curiosity must never be aroused, or it must be satisfied before the age when it becomes a source of danger". Jean-Jacques Rousseau (1762): *Émile*, Bok IV, §773

vendigvis fører til riktig handling. Man bør i alle tilfelle gå frem etter «sannsynlighetens lov», altså at oppdrageren må veie den sannsynlige fordelten med å opplyse barnet opp mot den sannsynlige skade. Hvis det ved nøye iakttagelse av yngre barn ikke finnes noen tegn til onani eller usedelighet, er det aller best å ikke vekke nysgjerrigheten med å fortelle om det – og det er spesielt viktig med små jenter, som i beste fall kan holdes uvitende og aseksuelle i lang tid. Niemeyer tilrår en alderstilpasset opplæring, en systematisert opplæring i god filantropinsk ånd. De yngste får vite at det å berøre eller blotte kjønnsorganet er en «skiden Usædelighed» omfattet med «Ækelhed og Skam», de litt eldre kan gjennom undervisning i antropologi og naturhistorie få vite hvor lett ømfintlige kroppsdeler kan bli skadet (enten det er øyne eller genitalia) og hvordan denne skaden påvirker hele kroppen. I «ynglingealderen» er derimot gutten mer i stand til en moralsk instruksjon om «det Pligtstridende og Syndige» i handlingen, og pedagogen bør legge en «vis Høitidelighed» i tonen han snakker med for derved å «holde Samvittigheden vaaken» og opprette den tilliten som vil gjøre at gutten søker råd hos pedagogen «ved Fristelser eller visse Tilsyneladelser paa deres Legem» (Niemeyer 1800, s. 63). Derfor er også unge gutter lettere å «helbrede» for onani enn de på mellom 5 – 13 år, siden de første følger fornuften og de sistnevnte følger driften.⁹⁶

Overvåking blir gjennomgående anbefalt i oppdragelsestekstene. Bekjennelsen og samtalen er en del av en større teknikk for overvåking av barnet, der bekjennelsen er del av *selvovervåkingen*, men som ikke betyr at oppdrageren skal miste barnet av syne, hverken i hjemmet, på skolen eller ute blant andre. Det er ofte vanskelig å oppdage barnet *in flagrante delicto*, «Griben i Gjerningen og oprigtig Tilstaaelse af den Skyldige kunne alene i saare faa Tilfælder væntes, men i utallige det Modsatte» (Niemeyer 1800, s. 64), derfor må man gjøre seg kjent med faresignalene. Mange foreldre tror at det er skolen som forderver, altså lærer guttene seksuelle unoter, men «de Fleste komme fordærvede i Skolerne, hvor tidt endog Forældrene udgive dem for ufordærvede» (s. 69).

Hull mener antionanibøker gjenspeiler opplysningstidens idealer og «politivitenskapens» metoder nettopp i dens system av veiledning, sensur og transparens, altså at det ikke fantes noen privat sfære for barnet. Oppdrageren tok myndighetenes rolle, og barnet ble innbyggeren som alltid skal være synlig (Hull 1996, s. 276). Dette ser vi i alle oppdragelseslitteraturens oppfordringer til hvileløs «årvåkenhet» overfor barnet, i hjemmet (f. eks. hos Brun 1802; Layritz 1833; Jørstad 1894), på gaten (f. eks. Waldenström 1868; Laache 1871), i skolen (jfr. f. eks. Høegh 1862; Wulfsberg i Andersen et al, 1886, s. 198; Arnesen 1885), vaisenhuset (Bech 1792), skolegården (Kaarsberg 1889) eller til barnet skal overvåke seg selv, i samarbeid med oppdrageren (f. eks. Früauf 1841, s. 21, der han

96 Det må bemerkes at hele Niemeyers beskrivelse av didaktikken som skal brukes og metodene for overvåking av barnet blir beskrevet i fotnoter – om enn fotnoter som strekker seg over flere sider. Det samme ser vi hos Faye (1853). Det kan tolkes som et rent typografisk grep som indikerer at innholdet er mindre viktig enn selve brødteksten – men også som en indikasjon på at innholdet burde være kjent av alle og derfor nesten overflødig i sin selvfolgelighet.

sier «I kunde tusind gange bedrage mig...» og hos Lous 1860; Sundt 1890; Skard 1898). I alle disse kildene er «årvåken» brukt i nettopp denne betydningen. Bekymringen overfor pubertetsungdom var ofte at de ble vanskeligere å overvåke på denne måten.

Som regel antyder forfatteren at barnet skal vite at det blir overvåket, og Früauf (1843) skriver at man også kan si til barnet at det ikke er vanskelig å lure voksne, men at skaden (etter å ha stukket seg bort og gjort noe ulovlig) alltid er barnets. Om ikke alltid barnets handlinger kan overvåkes, kan oppdrageren legge merke til de små tegnene. Advarende litteratur har ifølge Sumser (1992) ofte en «semiotisk dimensjon», altså oppskrift på fortolkning av *tegn* hos barnet. Hvordan skal man fortolke onaniens semiotikk, lese et barn som åpenbart har noe å skjule? Marie Jørstad skriver i *Hvorledes børn ikke bør oppdrages* (1894) om hvor avslørende barnets ansikt er. Det er der oppdrageren skal lese det barnet selv ikke sier, og spesielt i blikket. Det unnvikende, flakkende og nedslåtte blikket ofte nevnt som symptom på seksuelle utskielser eller onani hos unge. Det barnslige, åpne blikket hos små barn blir erstattet av noe fordekt, uredelig eller skamfullt hos den pubertale ungdommen som har noe å skjule. Klaveness (1888) snakker om det «utrygge, bortvigende, ofte matte Bik», og Jørstad mener at barn kan bedra med sine ord og sine gester, men at blikket ikke kan bedra en far eller mor. På samme måte som en forbryter ikke vil kunne se deg i øynene, er det første midlet til å «stille en riktig, moralsk Diagnose, Udgangspunktet for den moralske Sundhedspleie», å fange barnets blikk når man snakker (Jørstad 1894, s. 85). En slik diagnostisering av blikket nevner også Albrecht når han skriver om hvordan øynene hos jenter indikerer deres seksuelle selvbeherskelse og predikerer deres evne til å føde og oppdra sunne barn: «Øiet er Sjelens Speil; man bør derfor legge Mærke til et Øie, som livlig, aandrigt, og som tillige udtrykker Æmhed og Beskjedenhed. Koner eller Piger med blaa Ringe omkring Øinene have ofte heftige Lidenskaber [...] og Tilbøielighed til Udsvævelser» (Albrecht 1855, s. 35).

Når barnet kom i puberteten var det enda større grunn til å tolke tegnene mistenksomt, og de tidlige tenårenes forandring i lynne og humør ble tatt som et tegn på at gutten eller jenta onanerte. Endringen fra utadvendt til innadvendt kunne bare ha én forklaring. Gutter som onanerer er ofte avmagret, men ikke alltid, de har et sløvt uttrykk, skulende blikk, blå ringer rundt øynene⁹⁷, vil være alene, deltar ikke i lek, har ikke lyst eller evne til å lære, de har «store og slappe Kiønsdele» og man finner spor av sæd på skjorten og lakenet (Lundt Bang 1852, s. 410). Waldenström (1868, s. 9) mener onani gjør mange unge trege, døsig, uoppmerksomme, trette, har svakt bryst, dårlig mage, hodepine, glassaktige øyne, stirrende blikk og så videre. Fatteevnen og hukommelsen avtar. Det er ikke noe liv i deres arbeid, ingen friskhet eller livlighet i bevegelsene. Når tilstanden blir verre ser man at de unge blir magre, bleke, nervøse, flyktige, ustadige.

97 De blå ringene er et av de faste tegnene i anti-onanilitteraturen, i denne sammenhengen finner vi det altså for eksempel i Albrecht (1855), Laache (1876) og Lundt Bang (1852).

Vanligvis er det de yngre barna man må overvåke, mens ungdommen må innstendig oppfordres til å overvåke seg selv. Prost Blume oppfordrer i *Menneskets liv fra vuggen til graven* at ungdom skal nøye merke seg hvilke tanker de liker å tumle med, hvilke bilder de har i fantasien. Hvis tanken med lyst oppholder seg med slike ting som hører til den onde, vil synden vokse i deres sjel og besmitte deres liv, og når de merker at tankene dveler ved det som vekker begjæret, skal de vende sine tanker bort «under Bøn, gjentagen, alvorlig Bøn» (Smidt 1890, s. 194). Så den pastorale omsorgen som er så nær og intens når barna er små, blir delegert til den unge selv når de vokser opp, men med like mye bekymring. De må ikke gi etter for begjæret, for det er som en umettelig ulv, som bare vil ha mer og mer. Overlærer på Kristiania Handelsgymnasium, Aksel Arstal beskriver i *Kysk Ungdom* (1906) prinsippene for samtalen, slik over hundre år med oppdragelsesbøker allerede hadde foreskrevet den:

Hvert kjønn maa derfor faa beskjed om de foreteelser, som de fornemmer i sit driftsliv. Om hva de har at værne, og hvad de har at sky eller vogte sig for. Advar de unge mod at opvække hos sig selv kjønsligt begjær. Vogte de sig, selv om de føler sig trygge! (...) Og den dag dit barn og du skilles, da bør det være mere end en talemaade, mere end en amulet, du giver det i de ord: Gjør intet du ikke kan fortælle mig! (Arstal 1906, s. 73)

Arstal mener det er et dialektisk forhold mellom barnets åpenhet og den voksnes undervisning. Jo åpnere barnet er, jo bedre kan den voksne opplyse. Jo mer informasjon den voksne gir om den unges «foreteelser», jo mer tillit får barnet. Ved å formidle kunnskap i tillit i stedet for bare å forby og straffe, kunne oppdrageren eller pedagogen oppnå kontroll over det som faktisk ble internalisert hos barnet, og dermed ha en kontroll over dets handlinger. *Det didaktiske problem* i spørsmålet om barn og unges seksualitet var å avgjøre *hvor tidlig* man kunne fortelle om kroppen, lysten og livets begynnelse, og hvordan kunnskapen skulle struktureres og formuleres. Var barnet for ungt når det ble undervist om dette, kunne det ha tre mulige konsekvenser: For det første at barnet ikke forstår hva man snakker om, for det andre at denne kunnskapen skremmer eller støter barnets bluferdighet, eller for det tredje at barnet blir interessert i temaet før det normalt ville blitt (man «vekket den sovende bjørnen»). Hvis man derimot ventet for lenge, var det minst to alvorligere problemer som kunne oppstå: For det første at barnet fikk sin første kunnskap om seksualitet fra andre barn eller voksne, gjennom grov spøk, ukyske handlinger eller regelrett forføring, og for det andre at barnet selv utforsket sin egen seksualitet med de skadevirkninger på seg selv eller andre som det innebar. I begge tilfeller var det sannsynlig at barnet ville holde dette skjult for oppdrageren, og man gikk dermed glipp av sjansen til å formidle den riktige kunnskapen – den som omfattet familiens, kristendommens eller samfunnsklassens moralske normer, og den som bygde på pålitelig medisinsk, psykologisk og pedagogisk viten. Kunnskapen var et toegget sverd,

Carters «ubehagelig ambivalent epistemologisk felt» (Carter 2001, s. 217). Samtalen er både et nødvendig onde og en moralsk og pedagogisk nødvendighet, men den er i seg selv ingen garanti for at barnet greier å navigere seksualiteten gjennom ungdomstiden frem til gifteferdig alder. Det er tvert i mot naivt, mente for eksempel Fredrik Klaveness (1888, s. 4) som forteller om en far som hadde kun gitt sin 16-årige sønn «en leilighedsvis, knap opplysning» om kjønnslivet og trodd det holdt. Gutten viste seg senere å ha onanert, noe han hadde erkjent for Klaveness og som stadfestet at farens forsøk på opplysning ikke hadde nådd frem. Det var først når gutten *bekjente* gjennom sitt fortrolige og tillitsfulle forhold til Klaveness at problemet kom for en dag og kunne løses. Altså var barnet eller ungdommens *bekjennelse*, sin ærlige tale om sitt indre liv, avgjørende for å kunne hjelpe det gjennom seksuell oppvåkning, puberteten og ungdomstid.

Eder (2004) sier at det nettopp var de mange bekjennelsene, et yndet virkemiddel hos forfattere i det sene 1700-tallet, som gjorde *Onania* så populær og så ofte sitert. Bekjennelsene skapte interdiskursive bånd til det selvbiografiske narrative, og intertekstuelle bånd til historiene i slike bøker. Bekjennelsessituasjonen gjorde teksten dramatisk slående. Innrømmelsen eller anklagen om skyld, konfrontasjonen med en tenkt eller tilstedeværende faderlig autoritet (forelder, lege, lærer, forfatteren), advarsler, skyld, skam og tilslutt rettledning til sunnhet og forbedring – dette skapte en sterk fortelling som gjorde teksten appellerende og overbevisende. Noen tekster ble presentert som en dramatisering av bekjennelsen, ment til direkte etterligning. På den måten kunne «skriftefaren» i bekjennelsen få et *språk* til å snakke om seksualitet, og samtalen ble gitt liv. Isabel Hull (1996) bemerker at personlige bekjennelser var mer overbevisende enn formaninger fra eksperter og la bedre til rette for at leseren kjente seg igjen og frivillig ville endre sine handlinger. Derfor var anti-onanilitteraturens invitasjon til deltagelse og samtale nesten moderne i sin psykologi og pedagogikk, om ikke så kompromissløs som f. eks. freudianere og barnepsykologer på 1920-30-tallet anbefalte (jfr. kapittelet «Psykoanalysen og barns kunnskap om seksualitet»).

13.3.3 Fortielsen

Til tross for grundige metoder, teorier og oppskrifter for samtalen, var mange forfattere bekymret for at foreldrene unnvek den. Denne måten å omtale fortielse som et problem skapte bildet av at fortielsen eksisterte generelt, og at det ble fagautoritetenes ansvar å bekjempe den. Dette var delvis med på å skape hypotesen om undertrykkelse som Foucault (1995) avviser. Når en tekst pålegger foreldre eller oppdragere å snakke med barn om kjønnslivet eller forplantning, forutsetter forfatteren at det ikke allerede skjer, og i det minste at det ikke skjer på riktig måte: Et kodifisert seksualliv må læres bort, og da med grundig basis i religiøs eller vitenskapelig kunnskap, eller i begge. Derfor er ikke oppdragelsesteksternes stadige oppfordringer og krav til en opplærende pastoral samtale et resultat av reell fortielse, men for en mistillit til hvor grundig, hvor pedagogisk og hvor

vitenskapelig korrekt samtalen var, en mistillit til foreldrene. Mange forfattere mente foreldrenes taushet var håpløst reaksjonær og bare gjorde at de skjøv problemet med barnas seksualitet foran seg. Filantropinistene så på hjemmet som en viktig pedagogisk arena der foreldrene var mer hindringer enn ressurser, og Salzman (1786) mener det ikke er noen unnskyldning at temaet er pinlig og «anstødelig», siden det ville være det samme som om en prest lot være å snakke en tyvaktig menighet til rette fordi han ikke turte påpeke hvordan tyveri var skadelig og straffverdig. «Er ikke dette nu høist sørgeligt, naar man lader Børnene i en saa fordervelig Uvidenhed?» (Salzman 1786, s. 5). Denne anklagen gjentar seg helt frem til f. eks. Karl Evang, som anla et mer politisk og ideologisk perspektiv, der problemet ikke var lokalisert i familien, men i kulturen og religionen.

Som forvaltere av den objektive kunnskapen hadde lærerne en spesiell rolle i å fortelle barn om kjønnslivet, men noen forfattere var bekymret over at skolen bare fortsatte fortielsen som var vanlig i hjemmene. Den danske legen Hans Kaarsberg er i sin bok *Vore børn* (1889) frustrert over «at man fortsat i et civiliseret Samfund sender børn fra Hjemmet til Skoler og Institutter og Opdragelsesanstalter uden at have [...] klart og tydelig belært dem, om hva denne Drift er, hvilken dens Betydning, hvorledes den misledes og retledes» (Kaarsberg 1889, s. 38). Men det skjer sjelden, siden «Fortielses- og Hemmeligheds-Systemet hersker fremdeles viden om». Han kritiserer både skoler, pedagoger og foreldre for å opprettholde denne tradisjonen av fortielse. Hvis et barn kommer i puberteten og oppdrageren ikke snakker med barnet om seksualitet er dette er en falskt motivert bluferdighet, en falsk frykt for å såre barnets kyskhets. Hvis noen mener at kjønnsdriften hos barnet er ond og syndig, hvordan kan man tro den blir god når den «kommer til Barnet som en voldsom og betagende og mystisk Foreteelse, indhyllet i Mørke»? Som så mange andre forfattere peker også Kaarsberg på at et barn som ikke får vite beskjed om seksualiteten hjemme, neppe henvender seg til en oppdrager som bare vil komme med «forblommede Hentydninger» og halvkvadede viser. Barnet vil snakke med kamerater som er mer løsmunnede, og da har oppdrageren ingen kontroll over hva som blir sagt eller lært bort. I tillegg til risikoen for kjønns sykdommer eller at jenter kan bli forført av dem som tilbyr en slik uformell seksualopplysning, advarer Kaarsberg mot at unge av begge kjønn lærer å onanere, et fenomen han sammenligner med hussoppen, siden den vokser best i skjul på mørke steder der luften ikke er frisk (Kaarsberg 1889, s. 40). Hvis et barn har lært om seksualitet først fra andre, vil det altså vite at dette er noe som skal holdes skjult for foreldrene/opdrageren. Dette er en ond sirkel som man må bryte, og det sikreste er å være tidlig ute, når man skjønner at barnet «ytrer Lyst til lakttagelser paa dette Omraade». Hvis et barn ikke spør sin far, som er i nærheten, men venter til det kan snakke med kamerater, betyr det at barnet «Aabenhed har lidt skade» og at det er fare for uskylden. Hvis forholdet mellom barn og far er åpent og tillitsfullt bør far være den første man spør.

En åpen belæring om kjønnslivets alvor, gleder og farer er den beste beskyttelse et barn kan få. Da skal man appellere til hans eller hennes selvaktelse, ansvarsfølelse og smak for hva som er naturlig og vakkert (s. 56). Denne treenigheten er en oppsummering av Kaarsberg problematisering av seksualitet: Selvaktelsen beskytter mot å la lysten og begjæret styre, ansvarsfølelsen sørger for at den unge sparer kjønnsdriften til ekteskapet og smaken for det som er naturlig og vakkert vil holde ham borte fra «unaturlige» måter å tilfredsstille begjæret på. I samtalen kan man gjerne uttale mishag og forakt overfor onanien, men samtidig fremheve den kjærligheten og den «sunde Elskovs Lykke» som venter et menneske som har nådd så vidt at han kan ta ansvar for sine handlinger – altså en som har vært kysk frem til ekteskapet. Kaarsberg beskriver fortielsen som en misforstått og konfliktsky strategi fra foreldre. Det krever mot å skulle ta opp temaet, og det krever årvåkenhet å oppdage barnets seksuelle oppvåkning. Det er gjerne foreldrene og lærere som blir kritisert for fortielse, helst av forfattere som påberoper seg en vitenskapelig objektiv autoritetsposisjon selv. Reaksjonen ble en motkritikk som la vekt på at dette måtte være foreldrenes eget valg og privilegium, og slik motkritikk kom gjerne fra politisk konservative eller religiøse sider (jfr. motstanden mot NKNs opplysningsarbeid, mot å ta Skjerves bøker inn i skolen, mot Mødrehygienekontorene eller Evangs arbeid). «Åpen tale» og opplysning i statens regi ble en sak for venstresiden. Siden man i de kristne diskursene ville verne familiens moralske autonomi, ble naturlighetsargumentet brukt for å si at barnets bluferdighet også var en naturlig beskyttelse, og at den ville bli krenket av for mye snakk om seksualitet. Liberale tilhengere av åpen tale så det heller som en myndiggjøring av både foreldre og barn, siden kunnskapen ble et vern mot grovt snakk og usømmelig påvirkning fra andre. Slik ble kunnskapen om seksualitet et verktøy for kontroll både i og over familiene.

13.3.4 «Seksualitet» og «drift» som flytende betegner

I den utstrekning diskursanalyse bygger på strukturalistisk språkforståelse, kan vi forutsette at begreper i språket (betegnerne) har et arbitrært forhold til det de peker til (det betegnede). Innholdet i begreper blir også fastsatt ut fra sin relasjon til andre begreper, ikke til et betydningsinnhold iboende i det betegnede. Man kan se for seg tegnene knyttet til hverandre lik knuter i et garn (Jørgensen & Phillips 2002). En diskurs er et system av begreper og tegn som får betydning i relasjon til hverandre, av forskjeller og likheter, nærhet eller distanse. Ifølge poststrukturalistisk diskursteori er disse relasjonene hele tiden bevegelige. Betydningen til et tegn kan aldri fastsettes endelig, og et slikt diskursivt nett har ikke noe selvfølgelig «sentrum» som er opprinnelsen til og avslutningen av meningsdannelsen. Derrida mener vi bruker metafysiske begreper som slike sentrum, for å finne og etablere et uforanderlig og sikkert grunnlag i tilværelsen. Det kan være begreper som form, opprinnelse, formål, energi, essens, eksistens, substans, subjekt, sannhet, Gud, mennesket osv (Jørgensen og Phillips 2002; Burr 2003). Slike begreper

kan brukes som tenkte sentrum, men de er også uten en iboende eller essensiell betydning. En diskursiv struktur kan være ordnet eller organisert rundt et tenkt sentrum, en «flytende betegner» (*floating signifier*). Det vil si et begrep som er umulig å fiksere helt, men som påvirker meningen til alle tegnene rundt. Claude Lévi-Strauss brukte «flytende betegner» om begreper som ikke peker til et objekt eller som har en etablert mening, som for eksempel «mana» (den magiske substansen magi dannes av).

Tilsynelatende statiske begreper som rase og kjønn kan også anses som flytende betegner i den forstand at de tillegges betydning og mening ut fra fortolkning og bruk (jfr. f. eks. Butler 2003; 2011; Fridtun 2015). Poststrukturalistisk kjønnsteori forutsetter at enhver sosial kjønnsidentitet er diskursivt konstruert (Butler 2003). Foucault mener kjønn er en «fiktiv enhet» sammensatt av elementer som ikke egentlig er avhengig av hverandre (biologisk kropp, legning, praksiser, identiteter). Denne fiktive enheten er blitt knyttet til betegneren kjønn, og siden kjønn kan brukes som forklarings- og definisjonsverktøy, har det blitt et *styrende tegn* (Foucault 1995, s. 169). Et slikt styrende tegn kan også kalles *nodalpunkt*, et privilegert tegn som ordner og fastsetter betydningen av tegnene rundt det. Oppfatningen av dette begrepet påvirker og styrer forståelsen av alle tegnene som er avledet av det (Biglieri & Perelló 2011). Forståelsen av hva «natur» er styrer rimeligvis forståelsen av hva som er «naturlig», og dermed også hva som er unaturlig.

Det helt grunnleggende fysiske og psykologiske fenomenet som lå bak handlingene som ble problematisert i denne avhandlingens kilder, het ikke «seksualitet» før slutten av det 19. århundre, men «drift». Begrepet «drift» blir i mine kilder fremstilt som et definert, universelt og statisk begrep, og som er naturgitt eller gudegitt. Drift får altså sitt meningsinnhold gjennom sin relasjon til (å springe ut fra) nodalpunktene naturen eller Gud. Ordet var sentralt for å forklare og beskrive barnets seksuelle utvikling, som var et resultat av en bestemt drift. Grunnen til at «drift» er en flytende betegner er at det brukes og forstås ulikt, til tross for at tekstene som bruker det forutsetter at deres egen definisjon er riktig. Det er grunn til å anta at det ikke har betydd det samme i hele spekteret av litteratur og i hele avhandlingens periode, og det er grunn til å anta at meningsinnholdet i det er historisk og diskursivt betinget. Sammensetninger som «slektsdrift» og «avledrift» understreket at hensikten med driften var forplantning, og da antydte «slektsdeler», «avledeler» eller «fødselsdeler» som synonym for kjønnsorganer at det samme var tilfelle for dem. Ordet «kjønnsorgan» blir brukt i Lies *Lærebog i descriptiv Anatomie* (1867) og fremover, men for øvrig finner vi «avledele» og «slegtdele» i tekster om seksualitet og barn. Slike begreper artikulerer svært tydelig at hensikten med kjønnsorganer er forplantning, hvilket understreker unaturligheten i at barn skal ha en seksualitet i det hele tatt. I Ole Th. Klykkens bok for foreldre (1898) foreslår han at man bruker ordet «lille-enden» om både gutter og jenters kjønnsorganer når man snakker med dem.

Drifter som medfødt: «Drift» ble gjerne brukt om forventede biologiske og psykologiske fenomener hos barn, som trangene til utforskning, selskap med andre og aggresjon, men betød som regel seksuell drift i oppdragelsestekster. Den psykologiske teorien om menneskesinnet som den tyske rasjonalistiske pedagogikken bygde opp identifiserte krefter eller drifter lå under all atferd og ferdigheter, og som Sumser (1992) kaller «driftsparadigmet». Barnet var født med mange drifter, men alle måtte temmes eller dannes. Det ville si at oppdragerens rolle var å balansere og regulere driftene i barnet. «Med Hensyn til Begjerevnenes Styrelse bør Opdrageren have sin Opmærksomhed henvendt paa den første Ytring af samme, nemlig Drifterne, som trænge til Ledelse, hvis de ei skulle udarte eller bringes paa Afveie», skrev lærerutdanner Andreas Faye (1853, s. 28). Noen drifter var uskyldige, men felles var at de ble sterkere hvis de ble tilfredsstilt og at behovet ble større. De tre viktigste driftene i barnet var ifølge Faye selvoppholdelsesdriften, virksomhetsdriften og kjønnsdriften. Andre forfattere hadde andre inndelingen, men seksuell drift var alltid en av dem.

Et karakteristisk trekk for den teologiske rasjonalismen var at naturen var skapt av Gud men kunne *forklares vitenskapelig*. Derfor var det også for teologene mulig å erkjenne at alle drifter kommer av vår natur (gudegitt) men må styres etter prinsipper som både er rasjonelle og i tråd med Guds vilje. Teoretisk sett var da ikke kjønnsdriften verre enn den andre driftene. Presten Claus Pavels (1769 – 1822) skriver i en preken fra 1800 at ingen av de driftene som Gud har skapt i mennesket fortjener å bli kalt syndig forutsatt at de blir tilfredsstilt i tråd med «naturen», det vil si slik Gud har bestemt. Men alle drifter kan utarte til syndig lyst og «strafværdig daad» hvis de blir utøvet over fornuftens og religionens grenser, hvis man avviker fra den orden som er foreskrevet, krenker måtelighetens og anstendighetens lover eller hvis de koster oss tid og krefter som skulle vært brukt på høyere og viktigere sysler. Driften til selvkjærlighet er av det gode hvis man pleier og nærer sitt legeme, men hvis denne driften løsriver fra «Fornuftens Aand» vil den vekke de skjendigste tilbøyeligheter, og last og elendighet er dens ledsagere. Pavels fremhever at «avledåden» (samleiet) er noe av det beste Gud har skapt, og at ekteskapet er den eneste ramme for den. Selv i ekteskapet skal sex utføres innen en viss «orden», det vil si uten tøyelsløshet og lettsinn. Vi er bestemt til å forvalte vår kropp og vårt liv som fornuftige, frie, med udødelige sjeler og til lykkosalighet bestemte vesener (Pavels 1800, s. 11).

Drift i kristendommen: Problemet med en modell der seksuell drift var likestilt med andre naturlige drifter som sult og aggresjon var at kristne (konservative) tekster var motvillige til å fremstille kjønnsdrift *generelt* som helt naturlig. Først og fremst var mange teologer avvisende til at barn var født med noen egentlig kjønnsdrift (ontologisk syn), men de erkjente at seksuelle *følelser* kunne oppstå i puberteten. Imidlertid var seksualitet først *naturlig* i ekteskapet, og alt annet fikk dypt skadelige konsekvenser. Utenfor ekteskapet var den kun motivert av nytelsessyke, og ikke ansvarsfølelse. Seksuelle lystfølelser

i ungdommen var strengt tatt ikke problemet. Når de våkner i puberteten er de «fuldstendig berettiget og behagelig for Gud» (Smidt 1890, s. 236), siden det var driften som ledet mannen og kvinnen sammen for å oppfylle Guds hensikt med seksualiteten, altså forplanting i ekteskapet. Men hvis kjønnslivet sto i «jag-bildets» tjeneste, altså motivert av kortsiktig, egoistisk nytelse, førte driften til usadelighet, lidderlighet, åndelig forråtelse og forgiftet ungdomslivets tanker, følelser og vilje (Piene 1908, s. 129). Driften i seg selv var «skjøn og rig og mægtig» - i sin ufordervede form. Alle drifter, heter det hos Piene 1908 (en bok med forslag til diskusjonsemner for kristne ungdomsforeninger), har en riktig og god side – og en ond og egoistisk side. Nettopp driftenes ureflekterte voldsomhet gjorde dem lettantennelige og farlige i sin negative form. (Jfr. også f. eks. Ording 1916, s. 224: «En sterk seksuel drift frister til den sanselige synd, en sterk fantasi frister til løgnens synd»).

Kristne tekster la vekt på to ting i denne doble modellen av driften: Først at kjønnsdriften både var én av mange drifter, samtidig som den var en viktigere drift enn de andre. Ingen teologiske forfattere skrev at driften til ernæring, sosial tilhørighet eller aktivitet var Guds største gave til menneskene, men kjønnsdriften (eller slektsdriften) ble gjerne omtalt slik. Fordi den var en stor gave og et stort ansvar, var misbruk av den en tilsvarende større synd. Det andre var at kjønnsdrift i betydningen begjær aldri skulle *isoleres* (jfr. helhetsmodellen beskrevet i kapittelet «Familiemoralen og familiens beskytteransvar»). Hvis individet trodde den fysiske tilfredsstillelsen i seg selv kunne forsvares etisk, ville det åpne for den egoistiske misbruk av seg selv og andre som uunngåelig var skadelig, på et eller annet nivå. Derfor understreker f. eks. teologene Lous (1865, s. 214), Fasting (1895, s. 107), Piene (1908), Godal (1939) og en rekke andre at kjønnsdriften er helliget av Gud, men den er syndig hvis den blir *løsrevet fra sin hensikt*. Den biologiske sammenligningen mellom menneskenes og dyrenes kjønnsdrift som mange mer medisinsk og naturvitenskapelig orienterte skribenter gjorde (f. eks. Ribbing 1889) var bekymringsfull fordi den løste mennesket fra sitt ansvar og fratok det sin særstilling i skaperverket. Forklaringen var at kjønnsdriftens hensikt, slik Georg Fasting skrev, er at den hever seg til «kjønnskjærlighet», som smelter sammen med slektskjærligheten i den større sammenheng. Denne slektskjærligheten hadde som mål «i forening med en elsket person af modsat kjønn at yde det rigest mulige bidrag til slegtens fremgang» og gjøre de eventuelle barna «skikkede til at fortsætte hvad man selv begynte». Kjønnsdrift løsrevet fra slektskjærligheten var en dyrisk jakt på egoistisk tilfredsstillelse, noe som fører til forvillelser som ødelegger kropp og sjel (Fasting 1895, s. 108). En slik dobbelthet var vanlig også hos før-freudianske medisinerere, men uten dikotomien Guds vilje/egoistisk vilje, men heller viljestyrt/driftsstyrt. I 1904 (s. 10) skriver legen Christian Claussen at «Slægtsdriften reguleres hos det *sunde* Menneske af Viljen ... Driften skal tjene, ikke herske». Selvbeherskelsen var et kjennetegn på sunnhet og menneskelighet (som Elizabeth Blackwell, 1883, også skrev), og et frislipp av begjæret ble betraktet som det motsatte, usunt og dyrisk.

Selv om både teologene og medisinske skribenter kunne være enige i at vår *forvaltning* av kjønnsdriften er det som skiller oss fra dyrene, ble det for mange sekulære og medisinske skribenter viktig å understreke at den menneskelige seksualiteten i sin funksjonelle natur var det *samme* som hos dyrene. Dette var prinsippet under den antropomorferende didaktikken som hos Skard (1898), Skjerve (1916) eller Mohr (1933): Barn skal lære at den menneskelige forplantning og kjønnsliv ikke er noe særegent for mennesket, vi er en del av «naturens store husholdning» (Skjerve 1916). Hos sosialhygienikerne Kristian Brandt og Alette Schreiner ble drift omtalt som en «kontinuerlig fremadstræbende drift som behersker alt naturens liv» (Schreiner 1914, s. 4) og om den ene av menneskets to sterke naturlige tranger, «opholdelsesdriften» og «slegtsdriften» (Brandt 1927, s. 63). Når seksualitetens hensikt var forplantning, fulgte det logisk for medisinerne at begjæret var, som nevrologen Forel skrev, kun et middel for å bringe kjønnene nærmere hverandre slik at forplantningen kunne skje. Den var slik sett en dyptliggende evolusjonsmekanisme, men var patologisk når den oppstod hos barn (Forel 1913).

Drift fikk en helt annen betydning for psykoanalytikerne. For dem var driften også forbundet med risiko, men for det første mente de klart at den ikke skulle undertrykkes. I seg selv var tilbakehold og disiplinering av naturgitte drifter en grunn til hemninger, traumer og skjevutvikling. For det andre var utløp for seksuell drift sunnhetsbringende, og ikke nedbrytende. Drifter omfattet for dem mer enn seksualiteten, men de samme prinsipper gjaldt. Den ble gjerne sammenlignet med en elv eller en foss, for å understreke både det naturgitte og det ustoppelige i den. Ola Raknes skrev i 1937 at «Drifta er som vi veit ein stendig energi-straum, som anten lyt få avlaup, eller som òg lyt bindast eikorleis» (Raknes 1949, s. 32). Harald Schjelderup skrev i *Nevrose eller sunnhet* (1948, s. 97) at «de opprinnelige driftstendenser» kunne tenkes som en fossende elv som kommer ned fra fjellet. Den kan ikke få strømme fritt, for da vil den ødelegge noe lenger nede i dalen. Den enkleste løsningen ville for mange vært å sperre elveløpet med en demning – men da er utfallet garantert at den enten går over demningen eller skaffer seg avløp andre veier. Dette mente Schjelderup var analogt med å undertrykke driften med hard straff og risikere at driftsenergien skaffet seg annet avløp, dvs. nevrotiske symptomer. Løsningen er å føre elven (driften) inn i kanaler, rør og turbiner som både tillater all energien å komme til nyttig utløp og reduserer risikoen for skade for omgivelsene. Selv om Schjelderup var tvetydig til onani hos barn (han lot til å tillegge den mindre verdi enn f. eks. Reich) mener han den er uttrykk for en naturlig drift, og at undertrykkelse av den fører til skam, nevroses og hemninger (Schjelderup 1948, s. 135). Elve-metaforen ble også tatt opp igjen i den kristne brosjyren av Nielsen og Nordborg i 1941. «Guds lov for seksuallivet er som en demning som stanser elvens hensiktsløse frembrusen og leder vannet inn i en rekke sidekanaler, hvor elvens krefter utnyttes på en samfunnsgagnlig måte» (Nielsen og Nordborg 1941, s. 6). Dette er nøyaktig det samme som Schjelderup senere skrev, men med det premisset at det ikke var «naturen» som innrettet den ustopp-

pelige driften, men Guds lov. Dessuten var det «samfunnsgagnlige» mindre viktig for Schjelderup enn individets sunnhet var.

«Naturen» kunne bli forstått som det som hadde skapt driften, men som da også satte grenser for den og nedfelte konsekvenser for dens bruk. «Der gives intet, som Naturen hævner saa skrækkelig, som den Overtrædelse, hvormed man forsynder sig imod den selv», advarte Hufeland, i 1797 (s. 247). Ved slike besjeler ble «naturen» en størrelse man enten føyde seg etter eller trosset, med de konsekvensene det medførte. Selv hos en før-freudiansk seksualteoretiker som George Drysdale, som hevdet at avholdenhet var direkte fysiologisk skadelig, skulle utfoldelsen være «normal», fordi naturen ikke tillater avvik fra sin plan uten å straffe individet for det (Drysdale 1856). Uansett ble seksualitet sett på som en naturkraft, et «biologisk imperativ» (Weeks 2010), ødeleggende hvis den ikke ble kontrollert, sublimt skapende og karakterdannende hvis den ble det.

13.4 Teoritradisjoner og endringer?

Det siste forskningsspørsmålet lød: Hvilke tradisjoner kan man knytte de teoretiske og moralske modellene av seksualitet til, og når endret disse tradisjonene seg?

Vitenskapeliggjøring og sekularisering: Diskursordnene formes av bestemte prosesser og tendenser. Sett under ett er den mest påfallende tendensen hvordan seksualitet har blitt sekularisert og vitenskapeliggjort. Dermed oppstod også en rasjonell diskurs om den, ikke bare en moralsk (jfr. Foucault 1995, s. 32). Rasjonalistisk vitenskap fra slutten av 1700-tallet hevdet å fortelle nye sannheter om seksualitet som ikke før var kjent eller tatt nok på alvor. Opplysningstidens seksualmedisin var den eneste vitenskapelige teoritradisjonen utenom den teologiske, og ble derfor brukt og reproduisert lenge (jfr. kappitlet «Seksualmedisin som grunnlag for forståelse av barneseksualitetens diskurser»). Denne medisinske tradisjonen bygde på en løs samling eldre humoralpatologiske teorier og nerveteorier (Martens, Tissot, Haller, Boerhaave) som ble brukt etter forfatterens forgodtbefinnende. Alternativene kom med psykiatrien, deretter med sosialhygien. Selv om mange eldre antagelser ble innlemmet i begge disse feltene, ble de brukt til å argumentere for forskjellige ting (i psykiatrien at seksuelle avvik fører til galskap, og i sosialhygien at de skader folkehelsen). Sekulariseringen gir seg utslag i at oppdragelsens forpliktelse til den større sammenhengen, samfunnets sedelighet og nasjonens styrke blir vektlagt like mye eller mer enn forpliktelsen til Gud og familien, selv om forpliktelsen til Gud (eller den kristne familieordningen) var underforstått.

I perioden rundt det modernes gjennombrudd i Norge (1860-80) foregår det en *hygienisk vending* i tekster om seksualitet. Hvorfor ikke medisinsk? Medisinen hadde på det tidspunkt allerede en epistemologisk status som det riktige verktøy for å forstå seksualitetens mekanikk, men nå ble de medisinske modellene anvendt på en mye større og

omfattende måte. Sosialhygienien grep inn i *alle* deler av menneskelivet. Ikke bare for å helbrede sykdom, men for å hindre at sykdom oppstod. Sosialhygienien var et biopolitisk prosjekt nettopp fordi den var foregripende. Den var en ideologi med en politisk og vitenskapelig logikk: Staten og medisinske autoriteter kunne ikke overlate befolkningen til seg selv, for befolkningen var sjanseløse overfor epidemier, urenslighet, sykdommer, avvik, fattigdom, kunnskapsløshet og umoral. Sosialhygienien som opplysnings- og renhetsprosjekt utøvet en biomakt i den forstand at myndighetene kunne holde befolkningen i live eller la dem dø, for å bruke Foucaults spissformulering (Foucault 1995; 2008 og Taylor 2011). Alternativet var en makt som hadde «rett til å slå i hjel» eller «la leve», altså at livet gikk sin skjeve gang hvis ikke myndigheter grep inn. Denne førmoderne maktformen ble utøvet i at enkeltmennesket var uinteressant hvis de ikke påvirket statens tilstand. Biomakt utøves på to plan, overfor befolkningen og overfor individet. På individnivå disiplineres kroppen gjennom innsamling og produksjon av kunnskap om den, en kunnskap som f. eks. spres som folkeopplysning eller gjennom skolene (Taylor 2011). Gjennom teoretisering om «det medisinske politi» oppstod den overbevisende tanken om at enkeltmenneskets sunnhet var grunnlaget for nasjonens sunnhet (som Luthers bilde om stammen og fruktene, eller husene og byen). Sosialhygienien fremstilte sunnhet og helse slik at den aktivt måtte opprettholdes og kjempes for. Sunnhet var ikke bare fraværet av sykdom, det var tilstedeværelsen av konkrete og vitenskapelig baserte leveregler. Den hygieniske vendingen i diskurs om seksualitet var altså at man ikke bare forholder seg til avvikene, men man forutsatte at de oppstod hvis ikke foreldre, lærere, leger og prester forebygger og regulerer. Oppdragelsen skulle gjøres hygienisk, tankelivet skulle være rent og sunt, hjemmet skulle ha sunne harde senger, frisk luft og lite pirrende mat, og barnet skulle overvåkes i en nær pastoral dialog med oppdrageren. Siden alt hang sammen, ville derfor et lite barns onani være et illevarslende tegn om fysisk og mental sykdom som forkvaklet samfunnet og fremtiden hvis det fikk utvikle seg. Barna ble «snørt inn i et nettverk av diskurs», som snakket til dem, om dem, både pålegger dem kunnskap som sannhet og bruker dem for å skape nye sannheter (Foucault 1995, s. 39). Den hygieniske vendingen omfattet og samlet alle felter som kunne tenkes å påvirke nasjonens sunnhet, basert på familien. Dermed ble barneomsorg, barnestell og barneoppdragelse underlagt vitenskapelig analyse og veiledning. Uansett hvor uskyldig barnet ble betraktet, var dets eventuelle seksualitet et forvarsel om krefter som kunne konkurrere med samfunnets krav og sunnhetens lover når det vokste til.

Individualisering: Etter hvert ble hensynet til beskyttelse av individet (barnet) viktigere enn hensynet til nasjonen og kollektivet. Det kan være grunn til å tidfeste en *individualisert vending* til tiårene før og rundt overgangen til det 20. århundre. De mange bevegelsene i det 19. århundre som arbeidet mot forbedring av gruppers levekår (arbeiderbevegelsen, kvinnebevegelsen, sedelighetsbevegelsen), de sosialpolitiske reformene (Vergerådsloven, de Castbergske barnelover), ideologiske prinsipper (Ellen Key,

barnets naturrett, reformpedagogikk) samt de vitenskapelige retningene som satte søkelyset på variasjonene i individuell psykologisk utvikling (G. Stanley Hall, utviklingspsykologien, psykoanalyse) – alle disse la vekt på individets rettigheter: Rett til trygghet, sunnhet, beskyttelse og utfoldelse var sentralt i det Johan Nicolaisen (1897) omtaler som «tidsaanden». Når barnets seksualitet ble forstått som en del av dets utvikling, og utviklingen forstått som noe som gjennomgikk bestemte determinerte faser og trinn, ble en uforstyrret utvikling av også seksualiteten en rett, og ikke bare et ubekvem naturfenomen. Evolusjonsteoriene (Darwin, Galton, Haeckel, Lamarck etc.) og i norsk pedagogisk sammenheng ikke minst Spencer, skapte en forståelse for at utvikling (fra umoden til moden, fra primitiv til avansert) var verdifullt i seg selv. Barnets seksualitet var også verdifullt i seg selv, og var ikke bare et skritt mot det voksne kjønnslivet (f. eks. Bühler 1938). Respekten for barnets egenart fikk også et uttrykk i barnepsykologien og psykoanalytiske tekster, der det var kultur, tradisjon, religion eller kunnskapsløshet hos foreldrene som ble ansett som truslene mot den sunne og naturlige veksten – ikke barnets primitive selv. Dette kan selvsagt også ses i sammenheng med en romantisering av barndommens egenart, lik den både Boas (1966), Zelizer (1985), Bailey (2015) og Sommerville (1982) har beskrevet med forskjellige ord, men også en barnesentrering av pedagogikken. Teoriene overløt mer plass til noe uutsigelig i barnets utvikling, noe man ikke kunne forstå eller forutsi før det oppstod. Tradisjonell determinisme med hensyn til både barnets seksualitet og andre egenskaper ble til en viss grad erstattet av en vaksom respekt.

Psykologisering: Seksualitet gikk fra å bli forstått som et ytre kroppslig til et indre psykologisk fenomen, en dreining som fikk epistemologiske konsekvenser. Gyldig kunnskap om seksualitet kunne tidlig i denne avhandlingens periode finnes med kroppsvæskemedisin, nerveteorier og tolkning av ytre tegn hos barn og unge. Disse teoriene holdt ikke lenger mål da medisinen fant andre forklaringer på somatisk sykdom, og man lette etter både årsakene til seksuell atferd og konsekvensene av den, i sinnet. Det beste eksempelet på denne utviklingen var onani-teoriene. Onani, spesielt hos barn, var alltid et avvik, et symptom, en uvane eller skadelig. Forskjellen over tid var hvorfor. Tradisjonelt var det et fysisk problem. Fra psykiatriens start ble onani gradvis behandlet som et nerveproblem, deretter ble det psykologisk. Fagmedisinen var stort sett enig i dette. Hygienikere som Greve (1904) og Schreiner (1914) betrakter selvforakt og psykisk utmattelse som de alvorligste følgene, i motsetning til tidligere humoralpatologiske forklaringer. Barnets seksualitet ble etter århundreskiftet forstått innenfra, ikke utenfra. Psykologiens (og psykoanalysens) forklaring på at seksuelle drifter kom innenfra førte også til en varsomhet i disiplinering av barns drifter, og de ble anerkjent som en integrert del av barnets natur. Både freudianske og sosialmedisinske tekster understreker at undertrykkelse og skam gir individet langvarige sjelelige skader. De hevdet at seksualiteten var barnets eiendom, men også at onani var et uttrykk for noe mer, et ytre symptom på

f. eks. indre uro (jfr. Spock 1953) eller en ventil for naturlige drifter i påvente av voksen tosomhet (jfr. Ødegård 1934). Barnepsykologien så seksualiteten i lys av det utviklings-trinn barnet var forventet å være på. Bühler (1938, s. 78) mente den var en målestokk på barnets emosjonelle utvikling, siden kjønnslivet blomstret opp mellom 2—4 år («den første puberteten») og deretter igjen i tenårene. Seksualiteten kom syklisk igjen i stadig mer harmoniske og «fullkomne» uttrykk som tegn på en normal utvikling.

I årene fra etter 1. verdenskrig snudde den freudianske og psykologiske forståelsen av barnets seksualitet flere tradisjoner på hodet: For det første gikk ytringer av barnets kjønnsliv fra å være tegn på usunnhet til å være en forutsetning for sunnhet. For det andre ble ytre handlinger mindre viktige enn indre årsaker og konsekvenser. For det tredje ble den en rett, ikke lenger en plikt: Individets sunnhet er samfunnets ansvar, og når en fri utfoldelse av seksualiteten er det sunne, må samfunnet tillate og beskytte den utfoldelsen. Barneseksualiteten ble forstått heterologisk, som noe eget uten å være en forberedelse til den voksne (Sauerteig 2012), og noe som var sunt for barnet.

KILDER

- Aabel, O. A. (1855). *Omrids af Det christelige Troesindhold*. Christiania: Dybwad.
- Aall, A., Schjelderup, H. K., Barden, H. P., Ribsskog, B., & Wiborg, N. (1933). *Pedagogisk psykologi*. Oslo: Gyldendal.
- Aanrud, H. (1901). *Seminaristen og andre fortællinger*. København: Gyldendal.
- Aarek, W. (1950). *Barnet og de voksnes verden : psykologi for oppdragere*. Stavanger: Stabenfeldt.
- Aas, E. (1899). *Om opdragelse: hjem og skole : et ord til fædre og mødre : foredrag*. Kristiania: Dybwad.
- Aas, E. (1907). *Sjælelære og undervisningskunst : indførelse i skolearbeidets teori og praksis*. Kristiania: Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag.
- Aas, E. (1936). *Norsk skoleungdom : en sammenlignende undersøkelse over flid, vekst og intelligens*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Acton, W. (1875). *The functions and disorders of the reproductive organs in childhood, youth, adult age, and advanced life: considered in their physiological, social, and moral relations*. London: J & A Churchill.
- Ahlfeld, F. (1863). *Menneskelivet : en christelig Haandbog for Unge og Gamle*. København: Wøldike.
- Albrecht, I. F. (1855). *Mennesket og dets Kjønn, eller Underviisning angaaende fysisk Kjærlighed, Naturens Øiemed, Kjønnsnydelsens Beherskelse, om Undgangelse, Svangerskab og Afholdenhed til Avling af sunde Børn og Kræfternes og Sundhedens Vedligeholdelse, tilligemed de nyeste Erfaringer til at gjenvinde den svækkede Avleeve, og grundigt at helbrede Følgerne af Selvbemittelse, Sædudgydelser og det hvide Flod*. København: Ludvig Jordans Forlag.
- Allnatt, R. H. (1843). Case of atrophy of the testicle from excessive masturbation. *The Lancet*, 40(1040), 654. doi: [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)87096-9](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(02)87096-9)
- Anderssen, O., Christiansen, H., & Gjør, M. (1886). *Beretning om Det femte nordiske Skolemøde i Kristiania 9-12 august 1885*. Kristiania: Cammermeyer.
- Anonymous. (1846). *Aristotle's Master-Piece*. New York.
- Arbo, C. O. E. (1875). *Om sessions-undersøgelsernes og recruterings-statistikens betydning for videnskapen og staten: med et udkast til en derpå grundet statistik for de tre nordiske riger*. Christiania.

- Arbo, C. O. E. (1897). *Fortsatte Bidrag til Nordmændenes Anthropologi, 4, Lister og Mandals Amt*. Kristiania: I kommission hos Jacob Dybwad.
- Arnesen, H. (1885). *Hvorledes skal vore Skoler bedst vække og styrke et sædeligt Liv hos de Unge?: Indledningsforedrag ved det 5te nordiske Skolemøde i Kristiania d. 11te August 1885*. Kristiania: Lutherstiftelsen.
- Arstal, A. (1897). *Mellem Linjerne: Tidsspeilende Løseener*. Kristiania: Aschehoug.
- Arstal, A. (1902). *Forældre og børn: en bog om hjemmets opgaver*. Kristiania: Aschehoug.
- Arstal, A. (1906). *Kysk Ungdom: til Forældre, Lærere og Barneverner om en vigtig Opdragelsessag*. Kristiania: Aschehoug.
- Auken, K. (1953). *Undersøgelser over unge kvinders seksuelle adfærd*. København: Rosenkilde og Bagger.
- Baker Brown, I. (1866). *On the curability of certain forms of insanity, epilepsy, catalepsy, and hysteria in females* London: Richard Hardwicke.
- Bang, A. C. (1874). *Hans Nielsen Hauge og hans samtid: en monografie*. Christiania: Dybwad.
- Bang, J. S. (1899). *Sygelige Afvigelser fra den normale Sexualfølelse: et Indlæg i Sædelighedssagen*. Kristiania: Cammermeyer.
- Bang, O. L. (1852). *Haandbog i Therapien*. Kjøbenhavn: I Commission i den Gyldendalske Boghandel.
- Bartholow, R. (1879). *Spermatorrhoea: its causes, symptoms, results and treatment*. New York: W. Wood & Co.
- Baudouin, C. (1933). *Barneopdragelsens psyk[o]analytiske bakgrunn*. Oslo: Fabritius.
- Bech, F. J. (1792). *Veiledning til at opdrage en sund, fornuftig, duelig og lykkelig Afkom*. Trondhiem.
- Bech, F. J. (1802). *Naar nogen siger til Eder: see, her er Christus ... eller, Raad og Advarsel imod Sværmerie og dets bedrøvelige Virkninger*. Trondhiem: Trykt hos Willum Stephanson.
- Beer, J. (1890). *Om undervisningen i naturkundskab i folkeskolen*. Kristiania: Cappelen.
- Berg, M. (1945). *Samvær med norske barn gjennom halv hundre år : alvorsord til våre hjem*. Oslo: Aschehoug.
- Berger, C. O. (1962). *Seksuallivet*. Oslo: Atlas Forlag.
- Berggrav, E. (1933). *Legeme og sjel i karakter og gudsliv*. Oslo: Aschehoug.
- Berle, J. K. (1901). *Beretning om Det ottende nordiske Skolemøde i Kristiania 7de-10de august 1900*. Kristiania: Nationaltrykkeriet.
- Bernhoft, E. (1885). *Stamtavle over slægten Bernhoft*. Christiania: J.Chr. Gundersens bogtrykkeri.
- Bernhoft, T. C. (1879). *Følg Jesus!: en bog for konfirmander (3. utg.)*. Kristiania: Th.Steens forlagsexpedition.

- Bjørnson, B. (1888). *Engifte og mangegifte: et foredrag*. Høvik: Bibliothek for de tusen hjem.
- Blackwell, E., & Giersing, O. M. (1883). *Vore Sønners og Døttres sædelige Opdragelse: Tanker til Overvejelse for Forældre*. Kjøbenhavn: Gad.
- Bock, C. E. (1873). *Det menneskelige Legemes Bygning, Liv og Pleie*. Stavanger: Lønning.
- Bock, C. E., & Bahr, H. E. S. (1876). *Sundhedslære for Folket* (2. utg.). Stavanger: Lønning.
- Boeck, C. P. M. (1894). *Utugtens følger for legemet: et foredrag*. Kristiania: Th. Steens forlagsexpedition.
- Bonnevie, J. A. (1880). *Om den kvindelige Uddannelse: navnlig i de høiere Samfundsklasser*. Thronhjelm: Brun.
- Braatøy, T. (1949). *Psykoanalyse og moral : artikler og foredrag*. Oslo: Cappelen.
- Brandt, K. (1927). *Kvindelig hygiene*. Oslo: Gyldendal.
- Brekke, Z. (1909). *Et 50-aars minde : kvindehjemmet (forhen Magdalenaasylet) 1859-1909*. Kristiania: Eksprestrykkeriet.
- Brochmann, G., & Eidem, O. L. (1938). *Jeg vil bli til noe*. Oslo: Cappelen.
- Broman, I., Billström, J., Tillgren, J., Edin, K. A., & Runestam, A. (1927). *Sexuell Hygien. Sexual-Etiska Föreläsningar*. Stockholm: Sveriges Kristliga Studentrörelsens Förlag.
- Brun, C. (1802). *Tale, holden paa Christi Krybbe den 11te Novbr. 1802*. Bergen: R. Dahls Efterleverske.
- Bruun, C. (1898). *Folkelige Grundtanker* (3. utg.). Kristiania: Cammermeyer.
- Buchholz, T. R. B. (1883). *Om Folks og Slægters Tilbagegang : 1*. Kjøbenhavn: Andr. Schous forlag.
- Bugge, F. M. (1839). *Ideer til en Reorganisation af det offentlige Skolevæsen i Kongeriget Norge: tilligemed tre Anhang, indeholdende: 1) Skildring af Underviisningsvæsenet i Kongeriget Frankrige, 2) Tillæg, 3) Statistiske Notitser*. Christiania.
- Bühler, C. (1938). *Fra barndom til alderdom : utviklingspsykologi*. Oslo: Cappelen.
- Bull, E. (1886). *Om kvindens helbred: foredrag i Norsk kvindesagsforening den 12te februar 1886*. Kristiania: Norsk kvindesagsforening
- Bøckmann, E., Hansen, G. A., & Hanssen, K. (Red.). (1885). *Det første vestlandske Lægemes Forhandlinger i Bergen den 28de, 29de og 30te august 1885*. Bergen: John Griegs bogtrykkeri.
- Bøe, A. (Red.). (1897). *Urd* (Vol. 1). Kristiania: Oscar Andersen.
- Bøe, A. (Red.). (1906). *Urd* (Vol. 2) Kristiania: Fred B. Dahls Bogtrykkeri.
- Bøe, A., & Bøe, C. (Red.). (1899). *Urd* (Vol. 3). Kristiania.

- Börner, C. F. (1776). *Praktischer Werk von der Onanie*. Leipzig: Johann Samuel Hensius.
- Cameron, H. C., & Hougen, T. (1924). *Vore barns nerver*. Kristiania: Aschehoug.
- Campe, J. H. (1789). *Underviisning og Advarsel for unge Piger til tidlig at bevare deres Uskyldighed*. Kiøbenhavn.
- Campe, J. H. (1799). *Campes Revisions-Værk, det hele Skole- og Opdragelses-Væsen angaaende : udarbejdet ved et Selskab af praktiske Opdragere i Tydskland, og oversat til det danske Publikum's Brug. 1. Deel* (2. utg.). København: Sepastian Popp.
- Caspari, T. (1896). *Skyggesider: Populære Betragtninger*. Kristiania: Malling.
- Christiani, C. J. R. (1809). *Anviisning til en med vor Natur og Bestemmelse passende Leveplan: en Ledetraad ved Forelæsninger for Voxne og ved Underviisning for den moderne Ungdom : D. 2 : Anthropologie, eller Vejledning til Kundskab om Mennesket med Hensyn paa dets Anlæg til et vegetativt, animalsk og moralsk Liv*. Kjøbenhavn: Schuboth.
- Christiansen, A., Munkejord, D., & Albertsen, G. (1946). *De unges sjeleliv i overgangs-årene*. Oslo: Lutherstiftelsen.
- Claussen, C. (1906). *Livskræfter : en fysiologisk-psykisk og etisk Fremstilling af Kjønslivet hos den unge Mand (før Egteskabet)*. Kristiania.
- Clemens. *Paedagogus*. Hentet fra <http://www.newadvent.org/fathers/0209.htm>
- Combe, A., & Blicher, J. (1851). *Populær Fremstilling af Physiologiens Hovedlærdomme, med anvendelse paa Sundhedspleien og Opdragelsen*. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Conwell, J. A. (1914). *Manddoms morgen: en bog for unge mænd mellem fjorten og otteogtyve aar*. Kristiania: H. Martinussen.
- Curtmann, W. J. G. (1846). *Haandbog i Undervisnings- og Opdragelseslære* København: G. M. Reitzel.
- Dahl, E. (1931). *Barnebegrensning, fødselsregulering, fosterfordrivelse og preventive midler*. Oslo: De fire.
- Dahl, L. (1859). *Bidrag til Kundskab om de Sindssyge i Norge*. Christiania.
- Dahl, N. N. (1837). *Anviisning til at føre et lykkeligt Liv : en Haandbog for de mere Oplyste blandt Almuens Ungdom*. Bergen: Beyer.
- Danielssen, D. C., & Boeck, C. W. (1847). *Om spedalskhed*. Christiania: Departementet.
- Dedichen, H. A. T. (1901). *Ægteskabsstiftelsen og deraf flydende forholde fra retsmedicinsk, fortrinsvis retspsykiatrisk, standpunkt og med særligt hensyn til lægens taushedspligt og taushedsret*. Kristiania: Det Norske Aktieförlag.
- Den hygieiniske Congres i Kjöbenhavn Juli 1858. (1858). Kjöbenhavn: Bianco Lunos Bogtr. ved F.S. Muhle.

- Den Unge Hustru eller Hemmeligheden ved et lykkeligt Ægteskab. (1886). Horten: Andersen.
- Deslandes, L. (1839). *A Treatise on the Diseases produced by Onanism, Self-Pollution, and other Excesses*. Boston: Otis, Broaders, and Company.
- Devay, F. (1863). *Om det Farlige ved Ægteskaber imellem Slægtninge i sanitair Henseende*. Kjøbenhavn: Wøldike.
- Dietrichson, H. (1924). *Oversikt over det menneskelige legemes bygning* (3. omarb. utg.). Kristiania: Steenerske boktrykkeri.
- Drysdale, G. (1856). *The Elements of Social Science* (25. utg.). London: E. Truelove.
- Döderlein, C. (1890). *Om vore Skolebørns Hygiene: en populær-medicinsk Fremstilling af Skolelivets Inflydelse paa Barnets Sundhed og Udvikling, og særligt Hjemmets Opgaver ligeoverfor samme*. Christiania ; Kjøbenhavn: Cammermeyer.
- Ellingsen, F. (1950). *Kristen moral. En bok for unge mennesker*. Oslo: Fabritius & sønners forlag.
- Ellingsen, S. (1933). *Dagens døtre, fremtidens mødre*. Oslo: Aschehoug.
- Ellis, H. (1921). *Studies in the Psychology of Sex. Vol 6: Sex in relation to Society*. Philadelphia: F. A. Davis.
- En Menneskeveen (1886). *Om Manddommens Igjenerholdelse: en Tilflugt for dem, som have udsvævet i Kjærlighed og Selvbemittelse*. Gjøvik.
- Eriksen, R. (1928). *Erotikk og livsanskuelse : med spesielt henblikk på psykoanalysen*. Oslo: Aschehoug.
- Eriksen, R. (1930). Psykoanalyse og kristendom: Foredrag for Menighetsfakultetets studenter 26. februar 1930. *Luthersk Kirketidende*, 328-333
- Eriksen, R. (1932). *Faser og kriser i personlighetens utvikling*. Oslo: Aschehoug.
- Eskeland, L. (1915). *Ole Vig*. Bergen: Lunde.
- Eskeland, L. (1933). *Ungdomen og heimen*. Oslo: Olaf Norlis Forlag.
- Essen-Möller, E. (1944). *Sexualfrågan ur läkarens synpunkt. Populära föreläsningar*. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag.
- Evang, K. (1951). *Seksuell opplysning : en populær framstilling av kjønnslivet og dets problemer*. Oslo: Tiden.
- Evensen, H. (1904). *Dementia præcox* (Ungdomsaarenes sindssydomme nr. 1). Kristiania: Aschehoug. Hentet fra <http://www.nb.no/nbsok/nb/232f70f98993263343d850223c94169c?index=6#301>
- Eyr et medicinsk Tidsskrift. (1836). Deslandes' Anskuelse og Behandling av Onanie.
- Farrer, W. (1767). *A short treatise on onanism; or, The detestable vice of self-pollution: Describing the variety of nervous and other disorders, that are occasioned by the shameful practice, or too early and excessive venery, and directing the best method for their*

- cure. By a physician in the country.* London: Printed and sold by Fletcher and Co. Book-sellers, at the Oxford-Theatre, the north-side of St. Paul's Church-Yard.
- Faye, A. (1853). *Almuskolen eller Vink til at opdrage og undervise Børn, samt ordne og styre en Almuskole.* Christiania.
- Feragen, A. (1879). *Om Hjemmets og Skolens Fællesarbejde: et velment Ord til Forældre og Lærere.* Kristianssand: Grøntoft.
- Feragen, A. M. (1875). *Hjem og Skole: et Ord til Forældre om deres og Skolens fælles Gjerning: Børnenes Opdragelse og Undervisning.* Kristianssand: Grøntoft.
- Feragen, A. M. (1904). *Tilbagesyn paa mit liv: med et blik paa folkeskolen før og nu.* Hamar: Norsk skoletidendes bogtrykkeri.
- Fischer, R. (1856). *Tanker over quindelig opdragelse:* Kjøbenhavn: J.H. Schuboth.
- Flittner, C. G. (1798). *Gynæologie, eller Over Møedom, Samleie, og Ægteskab.* Kiøbenhavn: Brummer.
- Foredrag for mødre. (1904). Kristiania: Aschehoug.
- Forel, A. (1913). *Det sexuelle Spørgsmaal : en naturvidenskabelig, psykologisk, hygiejnisk og sociologisk Studie for de Dannede* København & Oslo: Martin.
- Forening Imod Lovbeskyttelse af Usædelighed. (1889). *Til Sædeligheds Fremme: en samling Foredrag af mænd og Kvinder.* Kjøbenhavn: Græbes Bogtrykkeri.
- Forslag til en forandret Ordning af det høiere Skolevæsen : D. 1 : Udkast til Love med Begrundelse o.s.v. (1867). Christiania: Kommissionen.
- Francke, A. H. (1892). *Skriftmæssig Anvisning til en ret og Gud behagelig Maade at bede paa.* Keyeser, Wis: Evangeliske Lutherske Forlagsforening.
- Freihow, T. (1913). *Litt om den kristelige barneopdragelse.* Bergen: N. Nilssen & søns bogtrykkeri.
- Freud, S., & Schjelderup, K. (1930). *Psykoanalysen i praksis : et udvalg mindre arbejder.* Oslo: Gyldendal.
- Früauf, F. R. (1843). *Nogle Tanker om Opdragelse; oversat af H R S Krag, sogneprest og prost i Frederikshald.* Christiania: Mallings.
- Færden, M. J. (1881). *Pressen og Vantroen: Redaktionsartikler af Luthersk Ugeskrift i gennemseet Aftryk.* Kristiania: Steens Forlagsexpedition.
- Garborg, A. (1888). *Fri Skilsmisse: Indlæg i Diskussionen om Kjærlighed.* Bergen: M. Litleré.
- Garborg, H. (1900). *Om opdragelse og undervisning.* Kristiania: Aschehoug.
- Getz, B. (1892). *Udkast til Lov til Modarbejdelse af offentlig Usædelighed og venerisk Smitte: med Motiver.* Kristiania: Det Steenske bogtrykkeri.
- Gislesen, H. (1843). *En Moders veiledende Ord til sin Datter.* Christiania: Guldberg & Dzwonkowski.
- Gjellerup, K. (1881). *Arvelighed og Moral: en Undersøgelse.* Kjøbenhavn: Schou.

- Godal, T., & Natvig, J. S. (1939). *Kristen seksual-moral*. Oslo: Aschehoug.
- Greve, M. (1900). *Mor og barn* (2. utg.). Kristiania: Aschehoug.
- Greve, M. (1903). *Helse og Helsebot* (Det Osterhausiske legats folkeskrifter nr. 1). Kristiania: I Hovedkommission hos Selskabet til kristelige Andagtsbøgers Udgivelse.
- Greve, M. (1904). *Veileder i sundhed og sygdom: en haandbog med alfabetisk ordnede artikler*. Kristiania: Cammermeyer.
- Hahnemann, S. (1797). *Haandbog for Mødre, eller Grundsætninger for Børnenes første Opdragelse*. København: L. Reistrups forlag.
- Hall, G. S. (1904a). *Adolescence* (Vol. 1). New York: Appleton & Co.
- Hall, G. S. (1904b). *Adolescence* (Vol. 2). New York: Appleton & Co.
- Hallesby, O. (1919). *Det kristne hjem*. Kristiania: Indremissionsselskapet.
- Hallesby, O. (1924). *Hovedforskjellen mellem positiv og liberal teologi*. Kristiania: Lutherstiftelsen.
- Hallesby, O. (1930). *Synden i kristelig lys* (3. utg.). Oslo: Lutherstiftelsen.
- Hallesby, O. (1931). *Den nye moral*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Hambro, C. (1956). *Barn og foreldre : barneopdragelse i praksis*. Oslo: Dreyer.
- Hammond, W. A. (1887). *Sexual Impotence in the Male and Female*. Detroit: George S. Davis.
- Handagard, I. (1907). *Mannalikamen og helsa*. Kristiania: Cappelen.
- Handagard, I. (1927). *Manna-likamen og helsa*. Oslo: Cappelen.
- Hanselmann, H. (1934). *Opdragelsesvanskeligheder: deres Aarsaker og deres Bekæmpelse* (Psykologisk-pædagogisk Bibliotek nr. Bd. 1). København: Munksgaard.
- Hansen, A. (1890). *Lærebog i Sundhedslære og Huslig Økonomi*. Bergen: F. Beyer.
- Hansen, O. (1898). *Opdragelselære*. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Hanssen, S. (1904). *Inden hjemmets døre : fire foredrag om barneopdragelsen*. Kristiania: Lutherstiftelsens boghandels forlag.
- Hansson, L. M. (1896). *Vi kvinder og vore digtere*. Kristiania: Aschehoug.
- Hartmann, P. K. (1833). *Menneskets fysiske liv*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandlings Forlag.
- Hartmann, P. K. (1884). *Menneskets fysiske liv: 8de danske udg. af: "Lyksalighedslære for menneskets fysiske liv"*. Kjøbenhavn: Nyt dansk Forlagskonsortium.
- Hartmann, P. K. (1890). *Menneskets fysiske liv*. Høvik: Bibliothek for de tusen Hjem.
- Haug, A. (1899). *Norges nyere litteratur : fire foredrag*. Elverum: Østlandske tidendes boktrykkeri.
- Hauge, H. N. (1796). *Betragtning over Verdens Daarlighed : forfattet i 5 Capitler og sammenskrevet i Korthed*. Bergen: Jens Ørbek Berg.

- Hauge, H. N. (1798). *De Eenfoldiges Lære og Afmægtiges Styrke : Betragtet over Evangelium og Lexien paa Michels-Dag, der underviser, hvorledes vi skal være som Børn, naar det angaaer vor egen Ære og timelig Skade, men mandige og stærke, naar det gjelder Guds Ære og hans Kirkes Skade*. Bergen: Trykt hos R. Dahls Efterleverske.
- Hauge, H. N. (1817). *Om religiøse Følelser og deres Værd*. Christiania.
- Havrevold, O. W. (1939). Vegetoterapi. *Klinisk og pedagogisk tidsskrift for seksualøkonomi*, 1(1).
- Hertzberg, M., Frøvig, D. A., & Skagestad, G. (Red.). (1925). *Luthersk Kirketidende* (Vol. 9). Oslo.
- Hertzberg, N. (1891). *Opdragelse og undervisning*. Kristiania: Grøndahl.
- Hertzberg, N. (1897). *Træk af barnets sjæleliv*. Kristiania: Cammermeyer.
- Herzen, A. (1898). *Videnskab og Sædelighed. Et ord til den mandlige ungdom (Foredrag)*. Kjøbenhavn: V. Thaning & Appel's Boghandel.
- Hippel, T. G. v. (1861). *Om Ægteskabet*. Kjøbenhavn: Wøldike.
- Hjemmet og Familielivet. (1908). Kristiania: Thronsen.
- Hjort, H. S. (1836). *Brev til en moder, om hendes børns opdragelse*. Christiania.
- Hodann, M. (1929). *Hvor småbarna kommer fra: en lærebok som barna kan lese*. Oslo: Det norske arbeiderpartis forl.
- Holdt, V. (1882). *Et Samfundsonde : Foredrag afholdt den 4de April 1882* (Smaaskrifter nr. 1). Bergen: Foreningen mod den offentlige usedelighed. Hentet fra <http://www.nb.no/nbsok/nb/97d586156fb44d3d9d8afc4ec0595116?index=1#0>
- Holst, A. (1909). *Skolehygiene : en oversigt for lærere*. Kristiania: Aschehoug.
- Holst, A. (1928). *Hygiene*. Oslo: Aschehoug.
- Holsvik, I. (1920). *Kristentro og kristenliv : hjelpebok ved ungdommens undervisning i tros- og sedelære*. Kristiania: Norli.
- Hopstock, H., Lie, B., & Svensen, S. (1914). *Lærebok i sundhetspleie for folkeskolen* (2. utg.). Kristiania: Steenske forlag.
- Horn, E. F. B. (1860). *Kort Omrids af Sjælelæren*. Christiania: Abelsted.
- Howe, J. W. (1888). *Excessive venery, masturbation, and continence*. New York: Arno Press.
- Hufeland, C. W. (1797). *Konst at forlænge det menneskelige Liv*. Kjøbenhavn: Liunge.
- Hufeland, C. W. (1863). *Om smaa Børns Pleie : en Raadgiver for Nygifte og unge Mødre*. Kjøbenhavn: Waldike.
- Hufeland, C. W. (1873). *The Art of prolonging Life. A translation of his Makrobiotik*. Hentet fra <http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015076754475>
- Huus, K. L. (1872). *Om kvinden: Forsøg til Besvarelse af den under 18de December 1865 udsatte Prisopgave*. Bergen: Georg Griegs Bogtrykkeri.

- Hylander, F., & Tschudi, S. (1947). *Seksuallivets sammenheng : med biologi, kultur, religion og personlighet*. Oslo: Gimnes.
- Høegh, O. G. (1862). *Om sundhedsplejen i almueskoler*. Christiania.
- Høivik, H. (1938). *I brennpunktet : ungdomsliv og seksualliv i Bibelens lys*. Oslo: Luthersstiftelsen.
- Irgens, O. (1870). *Om det borgerlige Ægteskab*. Bergen.
- Isaachsen, H. (1900). *Vore gutter: om opdragelse*. Kristiania: Aschehoug.
- Janson, K. (1895). *Ægteskab og Skilsmisse: fire Foredrag*. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Jensen, P. A. (1868). *Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet : [1] : Første Skoletrin* (3. utg.). Kristiania: Cappelen.
- Johnson, G. (1857). *Nogle ord om Barnedaaben*. Christiania: Dybwad.
- Jørstad, M. (1894). *Hvorledes børn ikke bør oppdrages*. Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition.
- Jørstad, M. (1895). *Ved 17-20Aars Alderen : nogle Vink til Selvopdragelse efter Nicolay, Hilty, Weitbrecht o. fl.* Kristiania: Th. Steens Forlagsexpedition.
- Kaarsberg, H. S. (1889). *Vore børn: deres opdragelse, sundhed og almindeligste sygdomme : 12 folkelige foredrag*. Kjøbenhavn: Schuboths boghandel.
- Kant, I., & Hufeland, C. W. (1824). *Om Sindets Kraft til ved det blotte Forsæt at blive Herre over sine sygelige følelser*.
- Kapff, S. C. (1800). *Advarsel fra en Ven af Ungdommen mod den farligste Ungdomsfiende, eller Belæring om hemmelige Synder, deres Følger, Helbredelse og Forebyggelse, hellighet Ungdommen og dens Opdragere*. Kjøbenhavn: Pio.
- Kellogg, J. H. (1882). *Haandbog for Hjemmet, omhandlende Hygiejne, Føde og Diæt*. Battle Creek: Review and Herald Trykkeri-forening.
- Key, E. (1896). *Missbrukad kvinnokraft* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1962). *Undervisningen i forplantningslære : rettleiing for lærere*. Oslo: Departementet.
- Kiær, A. N. (1892). *Hjemmets og familielivets betydning for et lykkelig menneskeliv: foredrag*. Kristiania.
- Kiær, F. C. (1890). *Norges Læger i det nittende Aarhundrede : (1800-1886) : 2 : Laache-Øvre* (2. betydeligt forøgede. utg.). Christiania: Alb. Cammermeyer.
- Klaveness, F. (1888). *Befrielsen fra den første Ungdoms-Usædlighed og dens Følger under fysisk-ethisk Kjønnsforstaaelse: Foredrag til Studenterne : forøget med nyt Materiale*. Kristiana: I Kommission hos Alb. Cammermeyer.
- Klaveness, F. (1892). *Hvorfor længer skjule det for de unge?: det, som enhver itide skulde vite om sit eget legeme*. Bergen: Giertsen.
- Klaveness, F. (1900). *Sanselighedens rette plads i personligheden*. Bergen: John Griegs Forlag.

- Klaveness, F. (1901). *Vor tids stilling til spørgsmaalet: seksuel afholdenhed i ungdomsaarene?* Bergen: Grieg.
- Klykken, O. (1892). *Om barnesjælen og dens udvikling : foredrag for seminarelever.* Trondhjem: Bruns boghandel.
- Klykken, O. (1898). *Fars og Mors Undervisning om Kjønnsforholdet.* Kristiania: Cammermeyer.
- Klykken, O. (1898). *Svar paa indvendinger mod "Fars og Mors Undervisning om Kjønnsforholdet".* Trondhjem: I kommission hos Brun
- Klykken, O. (1918). *Vore hjem og vore børn.* Kristiania: Sarheim.
- Kneipp, S. (1898). *Mit testament: til sunde og syge.* Kristiania: Mittet.
- Knudsen, K., & Vig, O. (1855). *Den norske Folkeskole, Tredie Aargang 1854-1855.*
- Kobro, N. (1948). *Bøker om barneoppdragelse, barnpsykologi, barnestell.* Oslo: Opplysningskontoret for den norske bokhandel.
- Koht, K. G. (1929). *Barna våre : litt fra deres sjeleliv.* Oslo: Cappelen.
- Koht, K. G., & Skard, Å. G. (1937). *Pedagogisk psykologi.* Oslo: Cappelen.
- Krafft-Ebing, R. v. (1965). *Psychopathia Sexualis. A medico-Forensic Study.* New York: G. P. Putnam's Sons.
- Kraft, J. E. (1863). *Hans Smith Hiort Norsk Forfatter-Lexicon 1814-1856.* Christiania: Johan Dahl.
- Kristiania Forening til Fremme af Sedelighed. (1886). *Aarsberetning.* Kristiania.
- Kristvik, E. (1939). *Elevekunne : skulebarn-psykologi.* Oslo: Norli.
- Krogh-Tonning, K. (1887). *Christelig Opdragelseslære.* Christiania: Mallings Boghandel.
- Laache, N. J. (1876). *Om Børneopdragelsen: Nogle Ord til Opmuntring og Veiledning for Forældre og Andre.* Christiania: Den Norske Lutherstiftelse.
- Lang, O. H. (1891). *Basedow: his educational work and principles.* New York ; Chicago: E. L. Kellogg.
- Larsen, A. C. (1886). *Lystfølelse og Sædelighed.* Kjøbenhavn: P. G. Philipsens Forlag.
- Layritz, P. E. (1833). *Veiledning til en forstandig og christelig Børneopdragelse.* Stavanger: Kielland.
- Lexow-Bræck, R. (1907). *Festskrift i anledning af Kristiania sedelighedsforenings 25 aars bestaaen.* Kristiania: Kristiania sedelighedsforening.
- Lochmann, E. (1876). Forelæsninger over Hygienen. *Norsk Magazin for Lægevidenskab*, 10.
- Lochmann, F., & Bang, A. C. (1891). *Populære opsatser: afhandlinger, erindringer og anmeldelser.* Kristiania: Aschehoug.

- Lofthus, J. (1937). *Hjem og småbarn* (Norsk rikskringkastings serieforedrag nr. 15). Oslo: I kommisjon hos Stenersen.
- Lous, M. C. T. (1865). *De ti Bud : udviklet i Foredrag i St. Mariæ Kirke i Bergen* (2. utg.). Bergen: Floor.
- Lund, H. M. (1911). *Mand og kvinde: nogen bemærkninger om ungdomsliv og ægteskab*. Kristiania: Herolds forlag.
- Lunde-Nielsen, K. (1894). *Vore sønner, deres opdragelse, uddannelse og anbringelse : en praktisk haandbog ved valget af livsstilling*. København: Ernst Boiesens kunstforlag.
- Løken, O. (1905). *For barnepiger og mødre : veiledning i barnestel*. Kristiania: Aschehoug.
- Maaløe, H. (1804). *Noget om Underviisnings- og Opdragelses-Faget : en Afhandling, egentligst til Medbrødre i Lære-Embedet, og øvrige Vedkommende*. København: Trykt hos P.H. Høeckes Enke paa Udgiverens Bekostning, og sælges hos Boghandler Mallings i Springgaden No. 34.
- Macdougall, J. I. (1942). Delusions in Sex Education. *The Phi Delta Kappan*, 24(5), 229-230. doi: 10.2307/20331053
- Madsen, S., Hanssen, K., & Klaveness, F. (1895). *Kjønslivet, dets sygdomme og dets behandling i skønlitteraturen: tre foredrag*. Bergen: E.B. Giertsen.
- Malm, O. (1916). *Barneformindskelsen i Norge og dens aarsaker*. Kristiania: Aschehoug.
- Marten, J. (1756). *Onania, or The Heinous Sin of Self-Pollution, and all its frightful Consequences, in Both Sexes Considered*. London: H. Cooke.
- Martensen, H. L. (1850). *Den christelige Dogmatik*. Kjøbenhavn: Reitzel.
- Masturbation. (1876). *The British Journal of Psychiatry*, 22(98), 336-337.
- Medicinalcommitteen. (1854). *Actstykker angaaende Cholera-Epidemien i Norge i 1853*. Christiania.
- Menneskets fysiske Opdragelse. Skoleefterretninger. (1846). Skien.
- Meyer, F. B. (1906). *Kjærlighed, Forlovelse og Ægteskab*. Kristiania: Tvedte.
- Mjøen, J. A. (1914). *Racehygiene*. Kristiania: Dybwad.
- Mohr, O. L. (1935). *Forplantningslære som fag i våre skoler: og innstilling fra den av Oslo skolestyre nedsatte spesialkomite til behandling av dette spørsmål*. Oslo: Cappelen.
- Mohr, O. L. (1951). *Forplantningslæren: tilrettelagt for lærere og foreldre*. Oslo: Cappelen.
- Moll, A. (1923). *The Sexual Life of the Child*. London: George Allen & Unwin.
- Monrad, M. J. (1850). *Psychologie : Grundrids til Brug ved Forelæsninger*. Christiania: Dybwad.
- Moral: tidsskrift for Kristiania forening til fremme af sedelighed. (1895-1906). Kristiania: Kristiania Forening til Fremme af Sedelighed.

- Morgenstjerne, B. (1892). *Federationskongressen i Brüssel*. Kristiania: Th. Steens forlag-sekspedition.
- Munthe, C. f. (1861). *Et Sundhedscommissionsforedrag i det Væsentligste afholdt den 2den Mai 1861*. Hamar.
- Müller, L. O. C. (1853). *Den fuldkomme Helbredelse af den mandlige Uformuenhed ved en ny, prøvet Cuurmethode, saaledes at enhver let kan hjælpe sig selv, go ved Gjenoprettelsen af en sund ernæring forhindre Afmagring og Udtæring ved Selvbesmittelse, og ved simple Midler atter gjenerholde den fulde Mandskaf: Med en Digestions-Tabel*.
- Møinichen, E. (1947). *Veiledning i det sexuelle spørmaal* (3. utg.). Bergen: Martinussen.
- Møller, K. A. (1910). *"Sundhetslære for unge kvinder": haandbog til oplysning og veiledning for mødre og lærerinder i hjem eller skole: Foredrag holdt ved Norske Kvinders Nationalraads landsmøte i Stavanger 1910*. S.l.: s.n.
- Neumann, J. (1825). *Haandbog for Lærere i Omgangsskoler*. Bergen: J. Neumann.
- Nicolaisen, J. (1897). *Lad Børnene faa være Børn. Urd, 1*.
- Nielsen, C., & Nordborg, S. (1941). *Gutter i overgangsalderen* (2. utg.). Oslo: Gimnes.
- Nielsen, R. (1884). *Foredrag om Fællesundervisning: holdt i Norsk Kvindesags-Forening den 24de November 1884*. Kristiania: I Kommission hos Boghandlerne Olaf Huseby & Olaf Olsen.
- Niemeyer, A. H. (1800). *Grundsætninger for Opdragelse og Underviisning : For Forældre, Huuslærere og Skolemænd : 1*. Kjøbenhavn.
- Nissen, H. (1870). *Lys og Tugt: Nogle Vink til Skolen for Livet, hvoriblandt et "Forsøg" paa at bringe Børn af Almueskolen til Selvtenkning*. Kristiania: Mallings Forlagsboghandel.
- Nissen, I. (1934). *Seksualitet og disiplin*. Oslo: Aschehoug.
- Nordeide, S. (1919). *Fraa barn til vaksen*. Kristiania: Norli.
- Nordentoft, S. (1904). *Vore Sygdomme og deres Aarsager : almindelig populær Sygdomslære*. København: Frem.
- Norsk dame-almanak. (1903). *Norsk dame-almanak*. Kristiania: Halvorsen & Larsen.
- Norsk Bog-Fortegnelse (1883-1890). (1890). Kristiania: Den norske Boghandlerforenings Forl.
- Norsk Magazin for Lægevidenskaben. (1860). Referat fra Møde i Norsk Medicinsk Selskab, 1859.
- Norsk Magazin for Lægevidenskaben. (1881). *1*.
- Norsk Skoletidende. (1889). 21. Hamar: Hamar Stiftstidendes Bogtrykkeri. Hentet fra <https://www.nb.no/nbsok/nb/96b59a9a2c0b5a7b4b927c2ea84a84a1?index=2#1>
- Nørrebo, S. (1881). *Om Opdragelse af Viljen*. Kjøbenhavn: Schubothe.

- Nørvig, A. M., & Kvalvik, T. (1946). *Sunn oppdragelse, lykkelige barn : en oversikt over barnets sosiale og biologiske behov*. Stavanger: Lærdal.
- Olsen, E. (1879). *Nogle Ord til Forældre om Opdragelsen i Hjemmet, eller hvorledes man paa bedste Maade kan fremme sine Børns Lykke baade for Tid og Evighed*. Bergen: E. Olsen.
- Olsen, I., & Johnson, G. (1944). *Unge piker i overgangsalderen*. Oslo: A. Gimnes.
- Olvik, O. (1913). *Kjønslivet og dets sygdomme : samt disses behandling og helbredelse med giftfrie midler*. Stord: "Naturlægen"s forl.
- Paludan, J. (1828). *Nogle Afhandlinger om Børneopdragelse*. Christiania
- Pavels, C. (1800). *Det syndige i Kjønndrivtens uordentlige Tilfredsstillelse: Prædiken holden i Helliggeistes Kirke til Aftensang 3die Søndag i Faste 1800*. Kjøbenhavn: Trykt og forlagt af K.H. Seidelin.
- Pelman, C. (1889). *Om nervøsitet og opdragelse*. Kristiania: Cammermeyer.
- Petersen, F. (1887). *Egteskab eller fri Kierlighed: Foredrag*. Kristiania: Lutherstiftelsen.
- Piene, K. (1908). *Emner og tanker (3) : haandbog til foredrag, samtaler og diskussioner i foreninger af ungdom*. Kristiania: Cammermeyer.
- Pontoppidan, E. L. (1763). *Kort og eenfoldig Underviisning for Skoleholderne, om den Maade, paa hvilken de best kunde lære Børn at læse i Bøger, saa og med barnagtige Ord begynde at tale med dem om Gud og hans Villie til vor Salighed*. Kjøbenhavn.
- Præsthus, J. (1890). *Hvorledes loven nu beskytter faldne kvinder*. Kristiania: Kristiania forening til fremme af sædelighed.
- Quisling, J. (1916). *Et opgjør*. Kristiania.
- Quisling, J. (1921). *Sexualstudier*. Kristiania: Johansen & Nielsen.
- Quisling, N. A. (1914). *Sundhetslære for kvinder*. Kristiania: I kommission hos Grøndahl.
- Raknes, O. (1949). *Fri vokster : psykologiske essays*. Oslo: Tanum.
- Rambach, J. J. (1764). *En alvorlig og kierlig opmuntring baade til Forældre og Børn, om at iakttage de førte og unge Aar til den saa høyt fornødne og nyttige Skolegang*. Kjøbenhavn: Andreas Hartvig Godiche.
- Raspail, S. K. R. (1894). *Den Nye Huslæge: Anvisning til selv at helbrede de hyppigst forekommende Sygdomme samt Anvisning til selv at tilberede og anvende sine Lægemedler (5. utg.)*. Kristiania: Møller.
- Reich, W. (1945). *The Sexual Revolution*. New York: Orgone Institute Press.
- Reich, W. (1973). *Selected Writings. An Introduction to Orgonomy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Reich, W. (1996). *Orgasmens funksjon*. Oslo: Pax.
- Retau, O. (1900). *Selubevaringen: medicinsk Raadgiver i alle Sygdomme og Forstyrrelser af Nerve- og Forplantningssystemet foraarsagede ved Onani, Udsvævelse og Smitte : tilli-*

- gemed et Tillæg indeholdende Følgerne af Onanien hos det kvindelige Kjøen.* Kristiania: Forlags-Kompaniet.
- Ribbing, S. (1889). *Om den sexuele sundhedspleie og nogle af dens ethiske konsekvenser.* Kristiania: Cammermeyer.
- Ribbing, S. (1891). *Med hvem tør man gifte sig ifølge Sundhedslærens Love?* Christiania: Cammermeyer.
- Ringdal, R. I. (1892). *Disciplin : et livsspørgsmaal for skole og hjem.* Kristiania: Cammermeyer.
- Rogstad, A., & Bjordal, O. (1901). *Ledetraad for katekismusundervisningen i de to første aar* (3. utg.). Kristiania: Cammermeyer.
- Roll-Hansen, D. H. (1900). *Lægebog for Hjemmet.* Kristiania.
- Rosenius, C. O. (1868). *De ti Guds Bud.* Bergen: Giertsen.
- Rumohr, M., & Hanno, C. v. (1948). *Forplantningen : hjelpebok i seksualundervisning for lærere og foreldre.* Oslo: Tanum.
- Salzmann, C. G. (1798). *Peder Jensen, eller Anviisning til en fornuftig Børne-Opdragelse.* Kjøbenhavn: A. Goldins Forlag.
- Salzmann, C. G., & Tissot, S. A. D. (1786). *Om Ungdommens hemmelige Synder. Über die heimlichen Sünden der Jugend* (Kjøbenhavn: Trykt hos P. H. Høcke. Hentet fra <http://ub-prod01-imgs.uio.no/minuskel/02QC10491/>
- Sand, P. G., & Traasdahl, J. (1889). *Livet i Guds Søn : Prædikener over Kirkeaarets nye Høimessetexter. 2den Række.* Bergen: Torvik.
- Sandberg, O. R. (1871). *Klinisk Femtenaarsberetning fra Gaustad Asyl. Norsk Magazin for Lægevidenskab, 1(9-10).*
- Saxe, O. (1886). *Katekismeundervisningen: en ledetraad til opbyggelig undervisning i skole og hjem : D. 1 : De ti bud.* Kristiania: Cappelen.
- Schaanning, J. J. L. (1928). *Samliv mellem ektefeller.* Oslo: Aschehoug.
- Schiøtz, C. (1927). *Skolealderen : utviklingsforhold, sygdomslære og hygiene : en utredning for lærere, gymnaster og skolepleiersker.* Oslo: Cappelen.
- Schiøtz, C., & Strøm, A. (1948). *Lærebok i hygiene* (3. omarb. utg.). Oslo: Fabritius.
- Schjelderup, H. (1937). *Nevrose og opdragelse.* Oslo: Cappelen.
- Schjelderup, H. (1948). *Nevrose eller sunnhet : hvordan skal vi oppdra våre barn?* Oslo: Cappelen.
- Schreiner, A. (1914). *Slegtslivet hos menneskene.* Kristiania: Aschehoug.
- Schweinitz, K. d., & Skard, Å. G. (1935). *Sånn blir vi til.* Oslo: Cappelen.
- Schønberg, E. (1897). *Oversigt over den norske medicinske literatur i det nittende aarhundre.* Kristiania: Biglers forl.
- Selmer, Å. G. (1902). *Vore børns sedelige opdragelse: et foredrag.* Kristiania: Aschehoug.

- Sigmund, E. (1916). *Filantropinismens indflydelse paa den lærde skole i Norge omkring aar 1800: et bidrag til de norske latinskolors historie*. Kristiania: Cammermeyer.
- Sivertsen, G. (1971). *Synspunkter på seksualpedagogikk*. Oslo: Lærerstudentenes forlag.
- Skard, M. (1890). *Herbert Spencers opdragelsestanker: gjengivelse og kritik*. Halmstad: Joh. A. Svenssons boktrykkeri.
- Skard, M. (1898). *Hvad vi bør sige til vore børn om kjønslivet: et ord til forældre og lærere*. Kristiania: Cammermeyer.
- Skard, M. (1918). *Grunnskaden i folkeskolen*. Kristiania: Aschehoug.
- Skard, M. (1925). *Barneopdragelsen i hjemmet*. Oslo: Olaf Norlis forlag.
- Skard, Å. G. (1947). *Barn i dagliglivet : spebarn, småbarn, skolebarn*. Oslo: Cappelen.
- Skard, Å. G. (1948). *Ungene våre*. Oslo: Tiden.
- Skard, Å. G. (1965). *Barnet i samfunnet : artiklar i utval*. Oslo: Samlaget.
- Skjelderup, M. (1838). *Forelæsninger over den legale Medicin*. Christiania: John Dahl.
- Skjerve, K. (1910). *Kristenlæren : fremstillet til bruk i smaaskolen*. Kristiania: I kommission hos Olaf Norli.
- Skjerve, K. (1916). *Sundhetslære for unge kvinder*. Kristiania: Aschehoug.
- Skjerve, K. (1925). *Egteskapets helselære*. Oslo: Aschehoug.
- Skjerve, K. (1927). *Helselære for jenter: fra fjorten til seksten år*. Oslo: Aschehoug.
- Smidt, G. (1890). *Menneskets Liv fra Vuggen til Graven*. Horten: Andersen.
- Spock, B., Riis, D., & Wergeland, H. (1952). *Barnet : sunn fornuft i barnestell og oppdragelse*. Oslo: Tiden.
- Steenwinkel, P. C. (1781). *Tanker om et Middel til større Oplysning og Sædelighed for Almuen paa Landet*. Odense: Iversen.
- Stopes, M. (1929). *Ægteskabelig Lykke: et nyt Bidrag til Løsningen af de sexuelle Spørgsmaal i Ægteskabet og Samliv og Hygiene*. København.
- Strøm, H. (1792). *Prædikener over alle Søn- og Festdages Evangelier til Andagtsøvelse for Almuen, tilligemed en Tilskrift til Eger-Menighed i Norge, samt en tilføiet Anviisning for Almuen til at kiende Gud af hans Gierninger i Naturen*. Kjøbenhavn: Trykt paa Gyldendals Forl.
- Strømme, J. I. (1932). *Sjeledypets sprog : psykoanalytiske erfaringer*. Oslo: Fabritius.
- Strømme, J. I. (1955). *Populær psykologi for alle*. Oslo: Th. Myklestad.
- Sucksdorff, J. (1913). *Sundhed og velvære*. Kristiania.
- Sucksdorff, J. (1919). *Kjærlighet og lykke*. Kristiania: Skandinavisk bokforlag.
- Sundberg, C. (1926). *Lægevidenskaben og dens samfundsbetydning i det nittende aarhundrede*. København: Gyldendalske boghandel.

- Sundhedstidender, F. a. d. t. (1793). *En let og fattelige Lægemetode for dem af begge Kjøen, der lide af Fødselslemmernes og Nærvernes Svækkelse, samt de sørgelige Følger der have sin Oprindelse af Onanie og andre Aarsager*. Kjøbenhavn: P. M. Ljunges Forlag.
- Sundt, E. (1968). *Om sædelighetstilstanden i Norge*. Oslo: Pax.
- Sæthre, H. r. (1937). *Mentalhygiene*. Oslo: Gyldendal.
- Sørensen, H. L. (1876). *Dyrerigetets og Planterigetets Naturhistorie : i kort udtog for Borger-skoler, Pigeskoler og Middelskoler med toaarige Klasser. Med 235 Afbildninger indtrykte i Teksten*. Christiania: Cammermeyer.
- Tangberg, K. A., Esmark-Olsson, L., & Sømme, I. (1881). *Norsk Medicinallovgivning : indeholdende en kronologisk Samling af Forordninger, Love, Plakater, Resolutioner, Skrivelser m. m. vedkommende Norges Medicinalvæsen for aarene 1672-1880*. Kristiania: Udgivernes Forlag.
- Thormodsæter, S. (1893). *Den norske Sedelighedslovgivning*. Kristiania: Foreningen.
- Thormodsæter, S. (1895). *Forhandlinger ved Sedeligheds-konferensen i Kristiania: 7de-10de September 1894*. Kristiania: De Norske Sedelighedsforeningers Centralstyre.
- Thormodsæter, S. (1896). *[Brev] 1896-10-29, Kristiania: Fra Kristiania forening til fremme av sedelighed : til Kristiania magistrat og formandskab*. Kristiania: Kristiania Forening til Fremme af Sedelighed.
- Thormodsæter, S. (1899). *Forhandlinger ved Sedeligheds-konferencen i Bergen 11te til 13de august 1898*. Kristiania: Steenske bogtrykkeri.
- Thornam, A. W. (1856). *Almindeligt Sundhedslexicon, en populær Haandbog*. Kjøbenhavn
- Tissot, S.-A. (1832). *A Treatise on the Diseases produced by Onanism*. New York: Collins and Hannay.
- Trapp, E. C. (1780). *Versuch einer Pädagogik*. Berlin: Nicolai.
- Treschow, N. (1776). *Om Veltalenheds Nytt: fornemmelig i Religionens Fordrag og Sædernes Forbedring : en Tale holden ved Begyndelsen af den offentlige Examen i Tronhiems latinske Skole*. Tronhiem: Trykt hos Jens Christensen Winding.
- Tullin, C. B. (1773). *Raadmand Christian Braunman Tullins samtlige Skrifter : B. 3*. Kjøbenhavn: Nicolaus Møller.
- Ufer, C., & Grenness, O. (1893). *Sindssygdomme i skolen : foredrag og sygehistorier efter Chr. Ufer*. Kristiania: Aschehoug.
- Ungdommen i utviklingsalderen: en samtale om kjønnslivet. (1931). Oslo: Fabritius.
- Utne, A. (1907). *Sundhetslære for ungdomsskoler, middelskoler, folkeskoler og de "tusener hjem"*. Kristiania.
- Utne, A., & Døderlein, C. (1914). *Sundhetslære*. Kristiania: Fabritius.
- V., S. (1901, 12.10). Forældre og Børn. *Urd*, 5.

- Valen-Sendstad, O. (1950). *Forplantningslæren i folkeskolen : et ledd i kampen om folkesjelen*. Bergen: Lunde.
- Veninde, E. (1844). *Nogle Ord til Mødre og unge Lærerinder*. Christiania: Trykt hos Jacob Christian Abelsted.
- Vetlesen, H. J. (1883). *De almindeligste Sygdomsaarsager: fire populær-medicinske foredrag*. Christiania: Cammermeyer.
- Vig, O. (1853). Andreas Faye: Almuskolen. *Den Norske Folkeskole : Tidsskrift for Lærere, Forældre Og Andre Opdragere. Ny Række*. (3)
- Vig, O., & Arvesen, O. (1859). *Enkelte af Ole Vigs Arbejder til Folkelæsning*. Christiania: J.Chr. Abelsted.
- Vig, O. (1915). *Skrifter i utval : I*. Bergen: Lunde.
- Vigenstad, P. (1901). *Luthersk og uluthersk opdragelseslære og praksis : eller sand og falsk barneopdragelse : fremstillet efter anerkjendte skrifter og skolemænd med mange oplysende eksempler*. Decorah, Iowa: Lutheran Publishing House.
- Vogt, R. (1914). *Arvelighetslære og racehygiene*. Kristiania: Cammermeyer.
- Waldenström, P. (1868). *Om ungdommens farligste fiende. Et ord til Foreldre og Lærere*. Bergen: B. Giertsens Forlag.
- Weber, R. (1900). *Kvinden som hustru og mor : hendes naturlige bestemmelse og hendes pligter : en medisinsk haandbog med 34 billeder* Kristiania: Bertrand Jensens Forlag.
- Wergeland, H. (1924). *Heimen*. Oslo: Norli.
- Wergeland, N. (1808). *Hendricopoedie: kortfattede Love for Opdragelsen fra den spædeste Alder : en Lommebog for Forældre*.
- Wexels, W. A. (1854). *Om Daaben, især om Barnedaaben*. Christiania: Opfostringshusets bogtrykkeri.
- Winge, P. (1870). Psykiske Exaltationstilstande. Akut og kronisk Mani. *Norsk Magazin for Lægevidenskaben*, 23(4).
- Winge, P. (1901). *Den norske sindssygelovgivning: forelæsninger*. Kristiania: Brøgers bogtrykkeri.
- Wretlind, E. W. (1893). *Mandens Slegtsliv i sund og sygelig Tilstand*. Kristiania.
- Zeller, C. H., & Blix, O. (1853). *Kortfattet Sjælelære grundet paa Skriften og Erfaringen: for Forældre, Opdragere og Lærere, til Huus- og Skolebrug*. Christiania: W.C. Lønning.
- Ødegård, Ø. (1934). *Samlivets naturlære*. Oslo: Steenske forlag.
- Ødegård, Ø., Brinchmann, A., & Sæthre, H. (1941). *Mentallygiene*. Oslo: Gyldendal.

LITTERATUR

- Aarflot, A. (1971). *Hans Nielsen Hauge : liv og budskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aasen, P., & Telhaug, A. O. (1992). *Takten, takten, pass på takten: studier i den offentlige oppdragelsens historie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Aasmoe, A. (1982). *Anna Sethne : en foregangskvinne i norsk skole*. Oslo: Universitetet.
- Abrams, L. S. (2000). Guardians of Virtue: The Social Reformers and the "Girl Problem," 1890-1920. *Social Service Review*, 74(3), 436-452. doi: 10.1086/516412
- Almás, E., & Benestad, E. E. P. (2017). *Sexologi i praksis* (3. utg.). Oslo: Universitetsforl.
- Alnæs, R. (1995). *Norsk psykoanalyse i mellomkrigsårene : internasjonale strømninger : Otto Fenichel og Wilhelm Reich*. Stavanger: Psykiatrisk opplysningsfond forlag.
- Alvesson, M., & Sköldberg, K. (2008). *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Anthi, P., & Varvin, S. (1993). *Psykoanalysen i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ariès, P., & Béjin, A. (1985). *Western sexuality : practice and precept in past and present times*. Oxford: Blackwell.
- Ariès, P., Dyrvik, S., & Jensen, K. O. (1980). *Barndommens historie*. Oslo: Gyldendal.
- Arisholm, T. (1995). *Om genetikkens historie i Norge: oversikt over tidligere historiografi, kilder og viktige forskningsmiljøer*. Oslo: Universitetet i Oslo, TMV-senteret.
- Armstrong, N., & Tennenhouse, L. (2014). *Ideology of Conduct (Routledge Revivals): Essays in Literature and the History of Sexuality*. Florence: Florence : Taylor and Francis.
- Arnett, J. J., Sokal, M. M., & Cravens, H. (2006). G. Stanley Hall's adolescence : Brilliance and Nonsense. *History of Psychology*, 9(3), 186-197. doi: 10.1037/1093-4510.9.3.186
- Astås, R. (1984). *Kirkeivekstogvirke: allmennognorsk kirkehistorie* (3. utg.). Oslo: Gyldendal.
- Bailey, B. (2015). The vexed history of children and sex. I P. Fass (Red.), *The Routledge History of Childhood in the Western World* (s. 191-210). London: Routledge.
- Barker-Benfield, G. J. (1976). *Horrors of the Half-known Life : Male Attitudes Toward Women and Sexuality in 19th Century America*. Florence, KY, USA: Routledge.

- Barnett, C. B. (2011). *Kierkegaard, pietism and holiness*. Farnham Ashgate Publishing Ltd.
- Beauvoir, S. d., Moi, T., & Christensen, B. (2000). *Det annet kjønn*. Oslo: Pax.
- Benum, E. (Red.). (2003). *Den Mangfoldige velferden: festskrift til Anne-Lise Seip*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Berg, S. F. (2002). *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet: en idéhistorisk fortelling om sosialmedisinens fremvekst i norsk mellomkrigstid*. Oslo: Solum.
- Berg, S. F. (2017). Der skoen trykker: Om Populært Tidsskrift for seksuell opplysning. I M. Roos & J. Tønnesson (Red.), *Sann opplysning? Naturvitenskap i nordiske offentligheter i fire århundrer*. (Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Bertaux, D. & Thompson, P. (1997). Introduction. I D. Bertaux (Red.), *Pathways to Social Class. A Qualitative Approach to Social Mobility* (s. 1-31). Oxford: Clarendon Press.
- Beyer, E., Røhr, A., Kvist, A., & Bøen, M. (1995). *Norges litteraturhistorie* (4. utg.). Oslo: Cappelen.
- Biglieri, P., & Perelló, G. (2011). The Names of the Real in Laclau's Theory: Antagonism, Dislocation and Heterogeneity. *Filozofski Vestnik*, 32(2), 47-64.
- Bisgaard, N. J., & Torp, C. (1996). *Strejftog i opdragelsens historie*. Værløse: Billesøe & Baltzer.
- Bjørnson, B., Skram, A., Beyer, E., & Anker, Ø. (1996). "Og nu vil jeg tale ut" - "Men nu vil jeg også tale ud": brevvekslingen mellom Bjørnstjerne Bjørnson og Amalie Skram 1878-1904. Oslo: Gyldendal.
- Bliksrud, L., Hestmark, G., & Rasmussen, T. (2002). *Vitenskapens utfordringer*. Oslo: Aschehoug.
- Blom, I. (1979). Om Pigebørns Opdagelse. Kjønnsdifferensierte oppdragsprinsipper i 1800-tallets norske pedagogiske litteratur. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 20, 17.
- Blom, I. (2006). Fighting venereal diseases: Scandinavian legislation c.1800 to c.1950. *Med Hist*, 50(2), 209-234.
- Blom, I., Sogner, S., & Rosenbeck, B. (2005). *Kvinner i den vestlige verden fra år 1500 til i dag*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Boas, G. (1966). *The cult of childhood*. London.
- Bondevik, H. (2007). *Medisinens orden og hysteriets uorden: hysteri i Norge 1870-1915*. Doktoravhandling, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Bondevik, H., & Lie, A. K. (2007). *Tegn på sykdom : om litterær medisin og medisinsk litteratur*. Oslo: SAP/Scandinavian Academic Press.
- Bredsdorff, E. (1974). *Den store nordiske krig om seksualmoralen: en dokumentarisk fremstilling af sædelighedsdebatten i nordisk litteratur i 1880'erne*. Oslo: Gyldendal.

- Brynnildsen, K. S., Kiær, D., & Seyersted, P. (1982). *Dakky Kiær: fra abortspørsmålets, kvinnesakens og sosialarbeidets historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bunge, M. J. (2001). *The child in Christian thought*. Grand Rapids, Mich: Eerdmans.
- Burr, V. (2003). *Social constructionism* (2. utg.). London: Routledge.
- Butler, J. (2003). Performative acts and gender constitution : an essay in phenomenology and feminist theory. I P. Auslander (Red.), *Performance : critical concepts in literary and cultural studies, vol 4* (s. 97-110). London: Routledge.
- Butler, J. (2011). *Bodies that matter : on the discursive limits of "sex"*. London: Routledge.
- Byberg, L. (2011a). I bondens hyller. En 1700-talls bonde og hans bøker. *Heimen*, 48, 31-46.
- Byberg, L. (2011b). «Jeg gikk i ingen Skole, havde min Frihed hele Dagen og Nøglen til hans Bogskab» – kvinners lesning på 1700-tallet. *Historisk tidsskrift*, 90(02), 159-188.
- Bøe, J. B. (1994). *Synd, sykdom og samfunn: linjer i sinnssykepleiens historie*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Camic, C., Gorski, P. S., & Trubek, D. M. (2005). *Max Weber's Economy and society : a critical companion*. Stanford: Stanford University Press.
- Canguilhem, G. (1988). *Ideology and rationality in the history of the life sciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Carstens, S. (2014). Humoralpatologisk medisin. *Michael*, 11, 101-112.
- Carter, J. B. (2001). Birds, Bees, and Venereal Disease: Toward an Intellectual History of Sex Education. *Journal of the History of Sexuality*, 10(2), 213.
- Carter, K. C. (1983). Infantile hysteria and infantile sexuality in late nineteenth-century German-language medical literature. *Medical History*, 27(2), 10. doi: 10.1017/S0025727300042678
- Cassedy, S. (2008). A History of the Concept of the Stimulus and the Role it Played in the Neurosciences. *Basic and Clinical Perspectives*, 17(4), 405-432. doi: 10.1080/09647040701296861
- Caulfield, R. (1999). "Trust Yourself": Revisiting Benjamin Spock. *Early Childhood Education Journal*, 26(4), 263-265.
- Christensen, G. (1956). *Læstykke til opdragelsens historie. 1* (2. utg.). København: Gyldendal.
- Coley, N. G. (2004). Medical chemists and the origins of clinical chemistry in Britain (circa 1750-1850). *Clinical chemistry*, 50(5), 961.
- Coninck-Smith, N. d. (1998). Child studies, religion, and science: the life and work of head teacher Jens Olsen. *International Journal of Educational Research*, 27(8), 673-686. doi: 10.1016/S0883-0355(98)00005-6

- Cravens, H., Sokal, M. M., Arnett, J. J., & Cravens, H. (2006). The historical context of G. Stanley Hall's adolescence (1904). *History of Psychology, 9*(3), 172-185. doi: 10.1037/1093-4510.9.3.172
- Crozier, I. (2000). William Acton and the history of sexuality: the medical and professional context. *Journal of Victorian Culture 5*(1), 1.
- Cunningham, H., & Thuen, H. (1996). *Barn og barndom: fra middelalder til moderne tid*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Dabhoiwala, F. (2013). *The Origins of Sex: a History of the first sexual Revolution*. London: Penguin Books.
- Dahl, H. (1959). *Norsk lærerutdanning fra 1814 til i dag*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H. (1976). *Klassisisme og realisme: den høgre skolen i Norge 1809-1869*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H. F., Brenna, Å., Sørensen, Ø., & Eriksen, T. B. (2001). *De store ideologienes tid*. Oslo: Aschehoug.
- Dahl, T. (2004). Den rene diagnosen og den gamle terapien: medisinsk praksis og medisinske fortolkningsregimer anno 1840. *Historisk tidsskrift, 83*(04), 613-632.
- Dahl, W. (1974). *"Dårlig" lesning under parafinlampen*. Oslo: Gyldendal.
- Dale, E. L. (1992). *Pedagogisk filosofi*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Darby, R. (2003). The masturbation taboo and the rise of routine male circumcision: a review of the historiography. *Journal of Social History, 36*(3), 737.
- Darby, R. (2005). *A Surgical Temptation: The Demonization of the Foreskin & the Rise of Circumcision in Britain*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Davidson, R., & Sauerteig, L. (2009). *Shaping sexual knowledge : a cultural history of sex education in twentieth century Europe*. London: Routledge.
- Degler, C. N. (1974). What Ought To Be and What Was: Women's Sexuality in the Nineteenth Century. *The American Historical Review, 79*(5), 1467-1490. doi: 10.2307/1851777
- DeMause, L. (1974). *The History of childhood*. New York: Psychohistory Press.
- DeVries, D. (2001). "Be converted and become as little children". Friedrich Schleiermacher on the religious significance of childhood. I M. J. Bunge (Red.), *The Child in Christian Thought* (s. 300-328). Cambridge Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Dijk, T. A. v. (2011). *Discourse studies : a multidisciplinary introduction* (2. utg.). Los Angeles: Sage.
- Dokka, H.-J. (1988). *En skole gjennom 250 år : den norske allmueskole, folkeskole, grunnskole 1739-1989*. Oslo: NKS-forlaget.
- Donzelot, J., & Deleuze, G. (1979). *The Policing of families*. London: Hutchinson.
- Dreyfus, H. L., & Rabinow, P. (1982). *Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.

- Duerr, H. P. (1994). *Nakenhet och skam: myten om civilisationsprosessen*. Stockholm: Brutus Östling bokförlag Symposion.
- Dørum, K. (2013). Et oppgjør med eneveldet og standssamfunnet : dannelsen av en folkelig offentlighet i norske bygder 1814-1850. *Historisk tidsskrift*, 92(1), 91-123.
- Dørum, K. (Red.). (2014). *Politikk, profesjon og vekkelse: kvinner i Norge på 1800- og 1900-tallet*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Eder, F. X. (2004). Discourse and Sexual Desire: German-Language Discourse on Masturbation in the Late Eighteenth Century. *Journal of the History of Sexuality*, 13(4), 428-446.
- Egan, R. D., & Hawkes, G. L. (2008). Imperiled and Perilous: Exploring the History of Childhood Sexuality. *Journal of Historical Sociology*, 21(4), 355-367. doi: 10.1111/j.1467-6443.2008.00341.x
- Eide, T. (1999). *Retorisk leksikon* (ny utg.). Oslo: Spartacus.
- Ekenstam, C. (1993). *Kroppens idéhistoria : disciplinering och karaktärsdanning i Sverige 1700-1950*. Avhandling (doktorgrad) - Göteborgs universitet, Gidlunds bokförlag, Hedemora.
- Elias, J. A. (1967). Boas on the Cult of Childhood. [The Cult of Childhood, George Boas]. *Journal of the History of Ideas*, 28(3), 451-454. doi: 10.2307/2708631
- Elias, N. (1978). *The Civilizing Process Vol 1. The history of manners*. New York: Pantheon.
- Eliassen, K. O. (2016). *Foucaults begreper*. Oslo: Spartacus.
- Elster, T. (1990). *Rikets hospital : historien om et lite samfunn i den store verden*. Oslo: Aschehoug.
- Eriksen, T. B. (1983). *Filosofi og vitenskap i antikken*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Esmark, A., Bugge Laustsen, C., & Åkerstrøm Andersen, N. (2005). *Poststrukturalistiske analysestrategier*. Frederiksberg: Roskilde universitetsforlag.
- Ezell, M. J. M. (1983). John Locke's Images of Childhood: Early Eighteenth Century Response to Some Thoughts Concerning Education. *Eighteenth-Century Studies*, 17(2), 139-155. doi: 10.2307/2738281
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (2001). Critical Discourse Analysis as a method in social scientific research. I R. M. Wodak, Michael (Red.), *Methods of critical discourse analysis* (s. 121-138). Los Angeles: Sage.
- Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis: the critical study of language* (2. utg.). Harlow: Longman.
- Falkum, E., & Larsen, Ø. (1981). *Helseomsorgens vilkår : linjer i medisinsk sosialhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Fehn, I.-L. S. (2005). *"Kom ikke til meg med en lausunge!": om ugifte mødre som søkte tilflukt på mødrehjemmet Sebbelows Stiftelse i perioden 1892 til 1946*. Masteroppgave, Høgskolen i Oslo, Oslo.
- Fet, J. (1995). *Lesande bønder : litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fishman, S. (1982). The History of Childhood Sexuality. *Journal of Contemporary History*, 17, 269-283. doi: 10.1177/002200948201700204
- Formosa, P. (2013). Kant's Conception of Personal Autonomy. *Journal of Social Philosophy*, 44(3), 193-212. doi: 10.1111/josp.12028
- Fosli, H. (1997). *Kristianiabohemen : byen, miljøet, menneska* (2. utg.). Oslo: Samlaget.
- Foucault, M. (1973). *Galskapens historie i opplysningens tidsalder*. Oslo: Gyldendal.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Foucault, M. (1986). *The History of Sexuality 3: The care of the self*. New York: Vintage.
- Foucault, M. (1990). *Politics, philosophy, culture: interviews and other writings, 1977-1984*. New York: Routledge.
- Foucault, M. (1995). *Seksualitetens historie 1: Vilje til viten*. Halden: Exil.
- Foucault, M. (1999). *Discourse and Truth: the Problematization of Parrhesia*. J. Pearson (Red.) Hentet fra <http://foucault.info/documents/parrhesia/foucault.dt5.techniquesparrhesia.en.html>
- Foucault, M. (1999). *Diskursens orden : tiltredelsesforelesning holdt ved Collège de France 2. desember 1970*. Oslo: Spartacus.
- Foucault, M. (2000). *Ethics: subjectivity and truth*. London: Allen Lane.
- Foucault, M. (2001). *Seksualitetens historie 2: Bruken av nytelsene*. Oslo: Exil.
- Foucault, M. (2002). *Forelesninger om regjering og styringskunst*. Oslo: Cappelen akademisk.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978-79*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2015). Kva er biopolitikk? *Agora*, 1(1), 9-29.
- Foucault, M., & Mathisen, T. (1977). *Overvåkning og straff: det moderne fengsels historie* (2. utg.). Oslo: Gyldendal.
- Freedman, E. B., & D'Emilio, J. (1990). Problems encountered in writing the history of sexuality: Sources, theory and interpretation. *Journal of Sex Research*, 27(4), 481-495.
- Freeman, S. K. (2008). *Sex goes to school: girls and sex education before the 1960s*. Urbana: University of Illinois Press.
- Freud, S. (1999). *Three Essays on the Theory of Sexuality*. London: The Hogarth Press.

- Frykman, J., & Löfgren, O. (1994). *Det kultiverte mennesket*. Oslo: Pax.
- Fæhn, H. (1956). *Ritualspørsmålet i Norge 1785-1813 : en liturgisk og kirkehistorisk undersøkelse med særlig henblikk på geistlighetens stilling til tidens reformplaner*. Oslo: Land og kirke.
- Fåberg og Lillehammer. (1991). *B 11: Skolehistorie for Fåberg og Lillehammer*. Lillehammer: Fåberg og Lillehammer historielag.
- Garland, D. (1990). *Punishment and modern society: a study in social theory*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.
- Gilje, N., & Rasmussen, T. (2002). *Tankeliv i den lutherske stat*. Oslo: Aschehoug.
- Gillis, J. R. (1974). *Youth and history: tradition and change in European age relations 1770-present*. New York: Academic Press.
- Glebe-Møller, J. (2011). Grundtvig og rationalisterne. *Grundtvig-Studier*, 62(1).
- Gliboff, S. (2008). *H.G. Bronn, Ernst Haeckel, and the origins of German Darwinism: a study in translation and transformation*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Godøy, B. (2015). *Ti tusen skygger.: en historie om Norge og de spedalske*. Oslo: Spartacus.
- Gotaas, A.-M. (1980). *Det Kriminelle kjønn: om barnefødsel i dølgsmål, abort og prostitusjon : bidrag til norsk kvinnehistorie*. Oslo: Pax.
- Grande, P. B. (2010). Arvesynden og begjæret. *Kirke og Kultur*, 115(03), 265-276.
- Grankvist, R. (2000). *Utsyn over norsk skole: norsk utdanning gjennom 1000 år*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Grepstad, O. (1997). *Det litterære skattkammer : sakprosaens teori og retorikk*. Oslo: Samlaget i samarbeid med Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening.
- Grinder, R. E. (1969). The concept of adolescence in the genetic psychology of G. Stanley Hall. *Child development*, 40(2), 355.
- Grosz, E. (1990). A note on essentialism and difference. I S. Gunew (Red.), *Feminist Knowledge. Critique and construct* (s. 332-344). London: Routledge.
- Gunew, S. (1990). *Feminist knowledge : critique and construct*. London: Routledge.
- Gutmann, P. (2006). On the way to a scientia sexualis: 'On the relation of the sexual system to the psyche in general and to cretinism in particular' (1826) by Joseph Häussler. *History of psychiatry*, 17(65 Pt 1), 45.
- Haavet, I. E. (1994). *Katti Anker Møller : mødrenes forkjemper 125 år*. Bergen: Senter for humanistisk kvinneforskning, Universitetet i Bergen.
- Habermas, J. (1991). *Borgerlig offentlighet : dens fremvekst og forfall : henimot en teori om det borgerlige samfunn* (2. utg.). Oslo: Gyldendal.
- Hacking, I. (2002). *Historical ontology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hafstad, K., Hagemann, G., & Wyller, T. (Red.). (1997). *Sedelighet og samliv*. Oslo: Norges forskningsråd.

- Hagemann, G. (1992). *Skolefolk: lærernes historie i Norge*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Hagemann, G. (1996). *Seksualmoral og samfunnsmoral : konkurrerende diskurser i sedelighetsdebatten*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Hagemann, S. (1970). *Barnelitteratur i Norge 1850-1914*. Oslo: Aschehoug.
- Hagesæther, O., Spener, P. J., Francke, A. H., & Pontoppidan, E. (1969). *Hovedverker av den kristne litteratur : 8 : Fra pietismens tid*. Oslo: Lutherstiftelsen.
- Halperin, D. M. (1998). Forgetting Foucault: Acts, Identities, and the History of Sexuality. *Representation*(63), 93-120. doi: 10.2307/2902919
- Hamran, T. (2007). Kvinneforeningene, institusjonsbyggingen og den nasjonale velferdspolitikken – nord-norge før 1940. *Historisk tidsskrift*, 86(03), 411-430.
- Hansen, J.-E. E. (1998). *Norsk tro og tanke : B. 2 : 1800-1940*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Harbo, R., Monstad, B. J., & Solm, H. K. (Red.). (1989). *Ansvar, kunnskap og vekst: Kristiansand lærerhøgskole 1839 - 1989*. Kristiansand: Kristiansand lærerhøgskole.
- Harbo, T. (1969). *Teori og praksis i den pedagogiske utdanning : studier i norsk pedagogikk 1818-1922*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hauglund, E., Newth, M., Stafseng, O., Schrupf, E., Mjaavatn, P. E., Thorbjørnsen, K. M., . . . Key, E. (2001). *Barnets århundre og Ellen Key : 8 nøkler til en låst tid*. Oslo: Akribe Norsk form.
- Helén, I., & Yesilova, K. (2006). Shepherding Desire Sexual Health Promotion in Finland from the 1940s to the 1990s. *Acta Sociologica*, 49(3), 257-272.
- Hellern, V. (1968). *Den norske skoles idégrunnlag: en idéhistorisk fremstilling av den pedagogiske debatt i Norge inntil 1900*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellesnes, J. (1992). *Den sosial-hygieniske tenkemåten* (Vol. 48). Oslo: TMV-senteret.
- Hermundstad, G. (1999). *Psykiatriens historie*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Heyes, C. (2011). Subjectivity and Power. I D. Taylor (Red.), *Foucault: Key Concepts*. Durham: Acumen.
- Heywood, C. (2004). *Barndom : børn og barndom i vesten fra middelalderen til moderniteten*. København: Hans Reitzels forlag.
- Hjelde, S. (2010). Arvesyndslæren – bedre enn sitt rykte? *Kirke og Kultur*, 115(03), 254-264.
- Hjelmervik, E. (2015). Fra livsfilosofi til biopolitikk. *Agora*, 33(1), 50-86.
- Hovdhaugen, E. (1976). *Ekteskap og kjønnsmoral i norsk historie*. Oslo: Samlaget.
- Howarth, D. R. (2005). *Diskurs : en introduktion*. København: Hans Reitzel.
- Hull, I. V. (1996). *Sexuality, State and Civil Society in Germany 1770-1815*. Ithaca: Cornell University Press.
- Høigård, E., Ruge, H., & Hansen, K. I. (1971). *Den norske skoles historie : en oversikt* (3. utg.). Oslo: Cappelen.

- Høverstad, T. (1918). *Norsk skulesoga: Det store interregnum 1739-1827*. Kristiania: Steenske Forlag.
- Imerslund, K. (1999). *Fred er ei det beste. Bjørnson-årbok 1999*. Aulestad: Aulestad forlag.
- Jackson, M. (2012). *Real Facts Of Life*. Hoboken: Taylor and Francis.
- Johannesson, I. A. (2010). The Politics of Historical Discourse Analysis: A Qualitative Research Method? *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*(2), 251-264. doi: 10.1080/01596301003679768
- Johannisson, K. (1996). *Det mørke kontinentet: kvinner, sykkelighet og kulturen rundt århundreskiftet*. Oslo: Aventura.
- Johannisson, K. & Aasprong, M. (2010). *Melankolske rom: om angst, lede og sårbarhet gjennom tidene*. Oslo: Cappelen Damm.
- Johansson, M. (1973). *Teorier om barneoppdragelse: noen historiske tendenser*. Oslo: Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Jordanova, L. (1987). The popularization of medicine: Tissot on Onanism. *Textual Practice*, 1(1), 68-79.
- Jordanova, L. (1989). *Sexual visions : images of gender in science and medicine between the eighteenth and twentieth centuries*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Jordanova, L. (2013). *Nature Displayed: Gender, Science and Medicine 1760-1820*. London: Routledge
- Jäger, S. (2001). Discourse and Knowledge: theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis IR. Wodak & M. Meyer (Red.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (s. 32-62). Los Angeles: Sage.
- Jørgensen, M. W., & Phillips, L. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Kaiste, J. (2005). *Das eigensinnige Kind: Schrecken in pädagogischen Warnmärchen der Aufklärung und der Romantik*. Doktoravhandling, Uppsala universitet Uppsala.
- Kant, I. (1970). *Morallov og frihet: moralfilosofiske skrifter*. Oslo: Gyldendal.
- Kant, I. (2008). *Om pedagogik (1803)*. Göteborg: Daidalos.
- Kieser, A. (1998). From freemasons to industrious patriots. Organizing and disciplining in 18th century Germany. *Organization Studies*, 19(1), 47.
- Kildal, A., & Fischer, K. (1949). *Norske folkeboksamlinger : fra leseselskapets tid til bibliotekreformen av 1902*. Oslo: Aschehoug.
- Kjeldstadli, K., Helle, K., & Bjorli, T. (1994). *Et splittet samfunn : 1905-35*. Oslo: Aschehoug.
- Kjellén, R. (1916). *Staten som livsform* (Vol. 3). Stockholm: Hugo Geber.
- Koefoed, N. J. (2008). *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre: køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*. København: Museum Tusulanums Forlag.

- Kopperdal, B. (2003). *Med utugt som levevei: ei undersøkng av livsløpa til ei gruppe prostituerte kvinner i Bergen 1877-1894*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen, Historisk institutt, Bergen.
- Koren, E. S. (2003). *"En Trusel for selve Samfundene": venerisk sykdom: tiltak, medisinsk forståelse og moraldebatt i Norge, 1880-1927*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Kornerup, B. (2011). *Peter Villaume*. Hentet fra http://www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Uddannelse_og_undervisning/Pædagog/Peter_Villaume
- Kringlen, E. (1977). *Psykiatri og historie*. Oslo: Cappelen.
- Kristiansen, I. S. (2015). *Magdalenahjem*. Hentet fra <https://snl.no/Magdalenahjem>
- Kvinnenes kulturhistorie (1985). *B. 2 : Fra år 1800 til vår tid*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kühnl, R., & Berntsen, H. (1974). *Borgerskapet og fascismen : de borgerlige samfunns utvikling fra den klassiske liberalisme til våre dager*. Oslo: Gyldendal.
- Kyllingstad, J. R. (2004). *Kortskaller og langskaller : fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lange, J. (2002). Nic Waal - norsk barne- og ungdomspsykiatris mor. *Tidsskrift for Den norske legeforening*.
- Laqueur, T. (2003). *Solitary sex: a cultural history of masturbation*. New York: Zone Books.
- Larsen, Ø. (1989). *Mangfoldig medisin : Det medisinske fakultet, Universitetet i Oslo 175 år, 1814-1989*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Larsen, Ø. (2008). Det norske medicinske Selskab som kunnskapsformidler. *Michael*, 5, 5.
- Laskar, P. (2005). *Ett bidrag till heterosexualitetens historia: kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800-1920*. Stockholm: Modernista.
- Lee, N., & Motzkau, J. (2011). Navigating the Bio-Politics of Childhood. *Childhood: A Global Journal of Child Research*, 18(1), 7-19.
- Lempa, H. (2006). Patriarchalism and Meritocracy: Evaluating Students in Late Eighteenth-Century Schnepfenthal. *International Journal of the History of Education*, 42(6), 727-749. doi: 10.1080/00309230600929518
- Lindemann, M. (2000). Die Bekämpfung der Jugendmasturbation im 18. Jahrhundert Ursachen--Verlauf--Nachwirkungen. *Medical History (pre-2012)*, 44(1), 141.
- Linder, D. H., & Manum, O. A. (1996). *Seksualpolitikk og kvinnekamp : historien om Elise Ottesen-Jensen*. Oslo: Tiden.

- Lorentzen, J., & Mühleisen, W. (Red.). (2006). *Kjønnforskning : en grunnbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lynch, R. (2011). Foucault's theory of power. I D. Taylor (Red.) *Michel Foucault: Key Concepts*. Oxon: Routledge.
- Lønning, P. (1966). *Seksualitet og frihet*. Oslo: Aschehoug.
- Macdonald, R. H. (1967). The Frightful Consequences of Onanism: Notes on the History of a Delusion. *Journal of the History of Ideas*, 28(3), 423-431. doi: 10.2307/2708628
- MacFarlane, A. (1979). The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800 (Book Review). *History and Theory*, 18(1), 103-126. doi: 10.2307/2504675
- Maier, T. (1998). Everybody's grandfather. *U.S. News & World Report*, 124(12), 59.
- Marcus Aurelius Antoninus. (1997). *Til meg selv*. Oslo: Grøndahl Dreyer.
- Marcus, S. (1966). *The other Victorians : a study of sexuality and pornography in mid-nineteenth century England* (Vol. 1). London: Weidenfeld and Nicolson.
- Martin, M. H., & Nelson, C. (2004). *Sexual pedagogies: sex education in Britain, Australia, and America, 1879-2000*. New York: Palgrave Macmillan.
- Marx, K. (1978). *Marx i ett bind* (2. utg.). Oslo: Pax.
- Mason, M. (1994). *The making of Victorian sexual attitudes*. Oxford: Oxford University Press.
- Mason, M. (1994). *The making of Victorian sexuality*. Oxford: Oxford University Press.
- McAlpin, M. K. (2010). Innocence of experience: Rousseau on puberty in the state of civilization.(Jean-Jacques Rousseau). *Journal of the History of Ideas*, 71(2), 241-261.
- McLaren, A. (1999). *Twentieth-Century Sexuality. A history*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Meeks, C., Seidman, S., & Fischer, N. (2006). *Handbook of the new sexuality studies*. London: Routledge.
- Meistad, T. (2000). *Kristendommens historie: en innføring*. Kristiansand: Høyskoleforl.
- Melby, K. (1977). *Prostitusjon og kontroll : en analyse av debatten om prostitusjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk sykdom i Kristiania 1860-1900*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Messel, J., & Slagstad, R. (2014). *Profesjonshistorier*. Oslo: Pax.
- Meyer, D. (2011). *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüdergemeinde 1700-2000*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co.
- Michalsen, D. (1998). *Norsk litteraturhistorie : sakprosa fra 1750 til 1995 : B. 1 : 1750-1920*. Oslo: Universitetsforl.
- Mikkelsen, A. (2014). *Frihet til å lære : frilynt folkehøgskole i 150 år*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

- Miller, A. (1986). *I begynnelsen var oppdragelsen*. Oslo: Gyldendal.
- Mills, C. (2013). Biopolitical Life. I J. Nilsson & S.-O. Wallenstein (Red.), *Foucault, Biopolitics and Governmentality* (s. 73-96). Huddinge: Södertörn University.
- Mohr, T. (1968). *Katti Anker Møller : en banebryter*. Oslo: Tiden.
- Molander, A., & Terum, L. I. (2008). *Profesjonsstudier : en introduksjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moll, A. (1923). *The Sexual Life of the Child*. London: George Allen & Unwin.
- Money, J. (1999). *The Great Sexologists: John Money on Sin, Science and the Sex Police*. Paper presentert på Annual Convention of the American Psychological Association, Boston, MA, USA.
- Moran, J. P. (2009). *Teaching sex: The shaping of adolescence in the 20th century*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moseng, O. G. (2003). *Ansvar for undersåttene helse 1603-1850* (Vol. 1). Oslo: Universitetsforlaget.
- Moxnes, H., Børtnes, J., & Endsjø, D. Ø. (Red.). (2002). *Naturlig sex? Seksualitet og kjønn i den kristne antikken*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Myhre, J. E. (1990). *Hovedstaden Christiania : fra 1814 til 1900*. Oslo: Cappelen.
- Myhre, R. (1969). *Store pedagoger i egne skrifter : 3 : Opplysningstiden*. Oslo: Fabritius.
- Myhre, R. (1972). *Pedagogisk idehistorie*. Oslo: Fabritius.
- Myhre, R. (1996). *Grunnlinjer i pedagogikkens historie*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Myhre, R. (1998). *Den norske skoles utvikling*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Nesheim, B. (1973). *Striden i Norge om seksualopplysning for barn fra 1890-årene til 1930-årene*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Neuman, R. P. (1978). Recent work on the history of sexuality. *Journal of Social History*, 11(3), 419-426.
- Newson, E. & Newson, J. (1974). Cultural aspects of child-rearing in the English-speaking world. I M. P. M. Richards (Red.), *The integration of a child into a social world* (s. 53-82). London: University Press.
- Nielsen, N. K. (2002). Body and Enlightenment in Denmark: On Matthias Lunding's Diary 1787 and its Context. *Scandinavian Journal of History*, 27(1), 1-17. doi: 10.1080/034687502753650126
- Nordberg, K. H. (2013). *Ansvarlig seksualitet: seksualundervisning i Norge 1935-1985*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Nordby, T. (1989). *Karl Evang : en biografi*. Oslo: Aschehoug.
- NOU 2012:17. (2012). *Om kjærlighet og kjøletårn: Strafferettslige spørsmål ved alvorlige smittsomme sykdommer*. Oslo: Helse- og Omsorgsdepartementet. Hentet fra http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2012/nou-2012-17.html?regj_os-s=1&id=704855

- Oftestad, B. T., Schumacher, J., & Rasmussen, T. (1991). *Norsk kirkehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Olssen, M. (2006). *Michel Foucault : materialism and education*. Boulder: Paradigm
- Overhoff, J. (2007). Franklin's Philadelphia Academy and Basedow's Dessau Philanthropine: Two Models of Non-denominational Schooling in Eighteenth-century America and Germany. *International Journal of the History of Education*, 43(6), 801-818. doi: 10.1080/00309230701722697
- Painter, F. (1889). *Luther on education*. Philadelphia: Lutheran Publication Society.
- Palmer, B. D. (1990). *Descent into discourse : the reification of language and the writing of social history*. Philadelphia: Temple University Press.
- Paulli, R. (1979). L. C. Sander. *Dansk Biografisk Leksikon* (3 utg.). København: Gyldendal.
- Peters, M. A. (2007). Foucault, biopolitics and the birth of neoliberalism. *Critical Studies in Education*, 48(2), 13.
- Phillips, K. M., & Reay, B. (2002). *Sexualities in history: a reader*. New York: Routledge.
- Phillips, N., & Hardy, C. (2002). *Discourse analysis: investigating processes of social construction*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Porter, R., & Hall, L. (1995). *The facts of life: the creation of sexual knowledge in Britain, 1650-1950*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Reich, W. (1996). *Orgasmens funksjon*. Oslo: Pax.
- Reiersen, E., & Slettan, D. (1986). *Mentalitetshistorie: muligheter og problemer*. Oslo: Den norske historiske forening.
- Richards, M. P. M. (1974). *The Integration of a child into a social world*. London: Cambridge University Press.
- Richter, S. (2012). *Literary Conjugations : Missing the Breast : Gender, Fantasy, and the Body in the German Enlightenment*. Seattle, WA, USA: University of Washington Press.
- Ringdal, N. J. (1997). *Verdens vanskeligste yrke : de prostituerte verdenshistorie*. Oslo: Cappelen.
- Rodriguez, S. W. (2008). Rethinking the History of Female Circumcision and Clitoridectomy: American Medicine and Female Sexuality in the Late Nineteenth Century. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 63(3), 323-347.
- Rose, N. S. (1999). *Powers of freedom: reframing political thought*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Rosenbeck, B., & Melby, A. K. (2009). Reproduksjon som fortolkningsramme for de nordiske velferdsstater: Foucault møter Giddens. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 33 ER(01-02).

- Rosenberg, M. (1991). *On the relation between living conditions and variables linked to reproduction in Norway 1860-1984*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo. Institutt for informatikk Oslo.
- Rosenman, E. B. (2003). Body Doubles: The Spermatorrhea Panic. *Journal of the History of Sexuality*, 12(3), 365-399.
- Rousseau, J.-J. (1997). *Emile, eller om oppdragelsen*. København: Borgen.
- Rudberg, M. (1983). *Dydige, sterke, lykkelige barn: ideer om oppdragelse i borgelig tradisjon*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandberg, S., Jordheim Larsen, C., & Pedersen, W. (2004). «Hvis hun er fornøyd, så blir jeg det også» – Unge menn, maskulinitet og seksualitet. *Sosiologisk tidsskrift*, 12(04), 299-322.
- Sauerteig, L. D. H. (2012). Loss of Innocence: Albert Moll, Sigmund Freud and the Invention of Childhood Sexuality Around 1900. *Medical History*, 56(2), 156-183. doi: <http://dx.doi.org/10.1017/mdh.2011.31>
- Schaanning, E. (1997). *Vitenskap som skapt viten: Foucault og historisk praksis*. Oslo: Spartacus forlag.
- Schaanning, E. (2000). *Modernitetens oppløsning: sentrale skikkelser i etterkrigstidens idéhistorie* (3. utg.). Oslo: Spartacus.
- Schiøtz, A. (1977). *Prostitusjonen i Kristiania ca 1870-1890 : en sosialhistorisk undersøkelse*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Schiøtz, A., & Skaset, M. (2003). *Folkets helse - landets styrke 1850-2003*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schmidt, L.-H., & Kristensen, J. E. (1986). *Lys, luft og renlighed, den moderne socialhygiejnes fødsel* (Genudgivelse med lettere rettelser og forbedringer. utg.). Kbh.: Akademisk Forlag.
- Schrumpf, E. (1999). Foran barnets århundre. I B. Rogan & A. Sand (Red.), *Norge anno 1900 : kulturhistoriske glimt fra et århundreskifte* (s. 190-206). Oslo: Pax.
- Schrumpf, E. (2003). Det hygieniske barnet. I E. Benum (Red.), *Den mangfoldige velferden: festskrift til Anne-Lise Seip* (s. 75-90). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Schrumpf, E. (2007). *Barndomshistorie*. Oslo: Samlaget.
- Sejersted, F. (2000). *Norsk idyll?* Oslo: Pax.
- Sennett, R. (1978). *The fall of public man*. New York: Vintage Books.
- Shorter, E. (1979). *Kernefamiliens historie*. København: Nyt nordisk forlag.
- Singy, P. (2003). Friction of the Genitals and Secularization of Morality. *Journal of the History of Sexuality*, 12(3), 345-364.
- Skard, Å. G. (1980). *Barn og familie - forskning og debatt: artikkelsamling til Åse Gruda Skar* (Tidsskrift for Norsk psykologforening. Monografiserien nr. 6). Oslo: Norsk psykologforening

- Skinner, Q. T., James. (1988). *Meaning and Context. Quentin Skinner and his critics*. Princeton: Princeton University Press.
- Skrondal, A. (1929). *Grundtvig og Noreg: kyrkje og skule 1812-1872*. Bergen: Lunde.
- Skundberg, Ø. (2004). *Selvbeherskelse og selvbesmittelse: disiplineringen av barneseksualiteten 1700-2000*. Hovedoppgave, Høgskolen i Lillehammer, Lillehammer.
- Skålevåg, A. S. A. (2009). Kjønnsforbrytelser. Sedelighet, seksualitet og strafferett 1880–1930. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 33(01-02), 7-25.
- Skålevåg, S. A. (2003). *Fra normalitetens historie: sinnssykdom 1870-1920*. Bergen: Stein Rokkan senter for flerfaglige samfunnsstudier.
- Slagstad, R. (2001). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax.
- Slagstad, R., Korsgaard, O., & Løvlie, L. (2003). *Dannelsens forvandlinger*. Oslo: Pax.
- Sogner, S. (2003). Abortion, Birth Control, and Contraception: Fertility Decline in Norway. *Journal of Interdisciplinary History*, 34(2), 209-234. doi: 10.1162/002219503322649480
- Sogner, S., & Telste, K. (2005). *Ut og søkje teneste: historia om tenestejentene*. Oslo: Samlaget.
- Solberg, P. (2002). Lærerskolen 100 år. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 86(02-03), 97-110.
- Sommerville, C. J. (1982). *The rise and fall of childhood*. Beverly Hills, Calif: Sage Publications.
- Sontag, S. (1979). *Sykdom som metafor*. Oslo: Gyldendal.
- Spitz, R. (1953). Authority and masturbation. Some remarks on a bibliographical investigation. *Yearbook of Psychoanalysis*, 9, 113-145.
- Stai, A. (1978). *Norsk kultur- og moraldebatt i 1930-årene*. Oslo: Gyldendal.
- Statistisk Sentralbyrå. (2014). *Gjennomsnittsalder ved giftermålet*. Hentet fra <http://www.ssb.no/a/histstat/tabeller/3-3-26t.txt>
- Steinfeld, T. (2004). Sisters in the asthenia: on John Browns theory of excitability, Brunonianism, and asthenic women. *Edda*, 104(04), 286-301.
- Stengers, J., & van Neck, A. (2001). *Masturbation: The History of a Great Terror*. New York: Palgrave Macmillan.
- Stenhamar, H. (1928). *Katti Anker Møller : en kvinnes sociale arbeide gjennom 30 år*. Oslo: Norske arbeiderpartis forl.
- Stenseth, B. (1997). *Ekteseng og bordell: om 1790-årenes seksualopplysning*. Oslo: Aschehoug.
- Stien, R. (2010). Et brev fra Bjørnson til Det medisinske fakultet. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 24(130), 1.
- Stigen, A. (1983). *Tenkingens historie : B. 2 : Den nyere tid : fra 1600-tallet til vår egen tid*. Oslo: Gyldendal.

- Stoa, N. J. (2010). *Kjødet lyst : fortellinger om synd og straff*. Oslo: Cappelen Damm.
- Stolberg, M. (2000). Self-pollution, Moral Reform, and the Venereal Trade: Notes on the Sources and Historical Context of Onania (1716). *Journal of the History of Sexuality*, 9(1/2), 37-62.
- Stolberg, M. (2000). An unmanly vice: Self-Pollution, Anxiety and the Body in the Eighteenth Century. *Social History of Medicine*, 13(1), 1-21.
- Stone, L. (1990). *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*: Penguin Books.
- Strindberg, A. (1985). *Tjenestekvinnens sønn*. Stabekk: Den norske bokklubben.
- Strong, B. (1972). Ideas of the Early Sex Education Movement in America, 1890-1920. *History of Education Quarterly*, 12(2), 129-161. doi: citeulike-article-id:1473875
- Strydom, P., & Delanty, G. (2003). *Philosophies of social science : the classic and contemporary readings*. Maidenhead: Open University Press.
- Strømme, S. (1951). *Opplysningsarbeid i Norge gjennom hundre år: utgitt til hundreårsdagen for stiftelsen av "Selskabet for Folkeoplysningens Fremme"*. Oslo: Kirke og undervisningsdepartementet.
- Sumser, R. (1992). "Erziehung," the Family, and the Regulation of Sexuality in the Late German Enlightenment. *German Studies Review*, 15(3), 455-474.
- Langhelle, S. I. (2013). Haugiansk vekkelse mellom tradisjon og modernitet. *Kirke og Kultur*, 118(02), 215-229.
- Sørensen, Ø. (1984). *1880-årene: 10 år som rystet Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sørensen, Ø. (2001). *Kampen om Norges sjel*. Oslo: Aschehoug.
- Tamm, M. (2004). *Tanke och tro : historiska nedslag i hälsa, sjukdom, liv och död*. Lund: Studentlitteratur.
- Tannahill, R. (1982). *Sex in history*. London: Stein & Day.
- Taylor, D. (2011). *Michel Foucault. Key Concepts*. Durham: Acumen.
- Telhaug, A. O., & Mediås, O. A. (2003). *Grunnskolen som nasjonsbygger : fra statspietisme til nyliberalisme*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Telste, K. (1999). *Brutte løfter: en kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*. Doktoravhandling, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Telste, K. (2005). *Det rare: jenter og seksualitet gjennom 100 år*. Oslo: Schibsted.
- Thompson, G. (2004). *Introducing Functional Grammar*. London: Hodder Education.
- Thorkildsen, D. (1997). *Nasjonalitet, identitet og moral*. Oslo: Universitet i Oslo, Det teologiske fakultet.
- Thuen, H. (2008). *Om barnet: oppdragelse, opplæring og omsorg gjennom historien*. Oslo: Abstrakt forlag.

- Thuen, H. (2017). *Den norske skolen : utdanningssystemets historie*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Titscher, S., Meyer, M., Wodak, R., & Vetter, E. (2000). *Methods of Text and Discourse Analysis : In Search of Meaning*. London: Sage Publications.
- Torgersen, U. (1972). *Profesjonssosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Torjusson, A. (1977). *Den norske folkehøgskulen: opphav og grunnlag*. Oslo: Samlaget.
- Troels-Lund, T. (1969). *Daglig liv i Norden i det sekstende århundre. Bind IV, tolvte bok. Bryllup: ægteskab og sædelighed*. København: Gyldendal.
- Tulloch, G. (1989). *Mill and sexual equality*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Tveit, K. (1989). *Allmugeskolen på austlandsbygdene : 1730-1830 : I.3 : Skolens utvikling* (Vol. I.3). Oslo: Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo.
- Tveit, K. (1970). *Biskop F.J. Bech og arbeidet hans for allmugeskolen og lærarutdanninga*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tønnessen, L. K. B. (1982). *Slik levde småbarna før : trekk av barndommens historie i vårt land med særlig vekt på de minste barnas liv og lek*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tøsse, S. (1997). *Kunnskap, danning og opplysning: kunnskapssyn og dannelsesideal i norsk folkeopplysning på 1800-talet*. Trondheim: Norsk voksenpedagogisk forskningsinstitutt.
- Tøsse, S. (2004). *Frå folkeopplysning til vaksenopplæring*. Doktoravhandling, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Ussel, J. v. (1978). *Seksualundertrykkelsens historie*. København: Medusa.
- Veum, A. (2011). Kva er diakron diskursanalyse? I T. R. Hitching, A. B. Nilsen & A. Veum (Red.), *Diskursanalyse i praksis: metode og analyse* (s. 81-87). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Vik, B. M. (2010). Mentalhygiene og barnepsykologi: vitenskapeliggjøringen av barneoppdragelsen i Norge 1910-1950. *Historisk tidskrift*, 89(1), 45-146.
- Vormeland, J. (1999). *Otto Tank: pioneren fra Rød herregård*. Oslo: Genesis.
- Wallenstein, S.-O., & Nilsson, J. (2013). *Foucault, Biopolitics, and Governmentality*. Huddinge: Huddinge: Södertörns högskola.
- Weeks, J. (1989). *Sex, politics, and society : the regulation of sexuality since 1800* (2. utg.). London: Longman.
- Weeks, J. (2005). Remembering Foucault. *Journal of the History of Sexuality*, 14(1/2), 186-201.
- Weeks, J. (2009). *Sexuality* (3. utg.). London: Routledge.
- WHO. (2011). *Sexual and reproductive health. Core competencies in primary care*. Hentet fra http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/44507/1/9789241501002_eng.pdf

- Willke, I. (1975). *Lärostolar i pedagogik vid europeiska universitet : några drag i deras tillkomsthistoria* (Acta Academiae regiae scientiarum Upsaliensis nr. 18). Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Wodak, R., & Meyer, M. (2001). *Methods of critical discourse analysis* (2. utg.). Los Angeles: Sage.
- Wold, A. (1968). Evnerike gausdøler i Amerika : bilethoggaren Bernt Evenvold og pedagogen Kristiane Skjerve. *Årbok for Gudbrandsdalen* 25, 25-39.
- Wood, L. A., & Kroger, R. O. (2000). *Doing discourse analysis : methods for studying action in talk and text*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Young, R. (1981). *Untying the text: a post-structuralist reader*. Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Zelizer, V. A. (1985). *Pricing the priceless child : the changing social value of children*. New York: Basic books.
- Žižek, S. (1989). *The sublime object of ideology*. London: Verso.
- Øverland, J., & Falck, S. (1995). *Cora Sandel: en biografi*. Oslo: Gyldendal.

Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor under PhD-programmet **Barn og unges deltakelse og kompetanseutvikling (BUK)** ved Høgskolen i Innlandet - Lillehammer

«Du skal have agtelse for dit eget lille legeme»

Barn og unges seksualitet i tekster om oppdragelse 1792-1952

Avhandlingen er en analyse av hvordan sakprosa om barneoppdragelse, sunnhet, moral og familieliv utgitt i Norge i perioden mellom 1792 - 1952 fremstiller og konstruerer barn og unges seksualitet, seksuelle uttrykk, følelser og handlinger. Det metodologiske utgangspunktet er historisk diskursanalyse delvis bygget på diskursteoretiske begreper fra Norman Fairclough og Ruth Wodak. Vitenskapsteoretisk er avhandlingen derfor en konstruktivistisk analyse. Michel Foucaults teori om seksualitet som vitensform og hans pastoralmaktbegrep blir brukt i fortolkningen av tekstene. Avhandlingen forsøker å vise hvordan både etiske og vitenskapelige doktriner, normer og diskursive praksiser som ble anvendt i omtalen av barn og unges seksualitet ble både styrt av historiske, kulturelle og vitenskapelige kontekster, som fremveksten av borgerskapet, medisinske gjennombrudd, religiøse konflikter og lærernes og legens voksende status i det 19. og begynnelsen av det 20. århundre.

Videre vil den også forsøke å vise at kildetekstene også reflekterte forfatterens fagdisiplin eller profesjon, slik at vi med Faircloughs begrep kan snakke om separate diskursordner der tekstene kan kategoriseres ut fra sine svar på etiske, epistemologiske og ontologiske spørsmål om barnets seksualitet.

Øystein Skundberg er født i 1969 og ansatt som universitetslektor på barnehagelærerutdanningen ved Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier ved OsloMet - storbyuniversitetet.

